زنبر کبر

FAİK BULUT

ALLAH DEVLETİNDE DEMOKRASİ

tümzamanlaryayıncılık

FAİK BULUT

ALLAH DEVLETİNDE DEMOKRASİ

Allah Devletinde Demokrasi, Faik Bulut

tümzamanlaryayıncılık: 17

Bilim ve Araştırma Dizisi : 13

B a s k ı : Gül Ofset

Dizgi ve Sayfa Düzeni : Nurhayat Denkçi

Baskıya Hazırlık : Gül Ajans, Tel : 347 05 62

K a p a k : Mustafa Delioğlu

ISBN - 975-7350 - 10-9

Birinci Baskı - Haziran 1993

KARINCA YAYIN - DAĞITIM - PAZARLAMA
SAN. TİC. LİT. ŞTİ.
Neşet Ömer Sok. Gül Ap. 13/2
Tel : 336 90 81 - 336 78 63 Kadıköy - İSTANBUL

Genel Dağıtım : Akyüz Kitabevi
Neşet Ömer Sok. No : 10/124
Tel : 347 08 27 - 349 43 14 Kadıköy - İSTANBUL
Kültür Dağıtım, Tel : 511 41 20

FAİK BULUT

Kars doğumlu olup, ilköğretimini doğduğu köyde, orta öğretiminin birinci bölümünü Kağızman, ikinci bölümünü Rize Öğretmen Okulu'nda tamamladı. 1970 başında Ankara'daki Gazi Eğitim Enstitüsü'nde Resim-İş Bölümü'ne devam ederken, 12 Mart Askeri Rejimi yüzünden yurtdışına gitti. Suriye ve Lübnan'daki Filistin kamplarında bir süre kalan Bulut, 1973 Şubat ayında bu kamplardan birine karşı yapılan İsrail hava, deniz ve kara operasyonunda Filistin direniş güçlerinin yanında çarpıştı. Çatışmalarda yaralandıktan sonra İsrail askerlerince tutsak edilip işgal altındaki Filistin topraklarına götürüldü. Hukuka aykırı biçimde yargılanıp 7 yıl hapis cezasına mahkum edildi. Tutsak Filistinlilerin yanında kalan Bulut, bu süre zarfından Arapça ve İbranice'yi öğrendi. Arap dünyası ve İslam dünyası üzerinde araştırmalar yaptı. Aynı zamanda İsrail cezaevlerinde Filistinli İslamcıların öncüleriyle birlikte yaşayan Bulut, 1980 baharında Türkiye'ye dönüşte Ortadoğu'daki sorunlara ilgi duyup araştırmalar yaptı. 10 yıllık gazetecilik hayatı olan Bulut, 1968'den beri sosyalist hareket içinde yer alıyor. Özellikle Filistin, Arap dünyası, İslam alemi ve Kürt meselesi üzerine yazı ve incelemeleriyle tanınıyor. Şimdiye kadar Filistin İntifada Dersleri, Filistin Rüyası (anı), Devletin Gözüyle Kürt İsyanları, Dersim Raporları, Kürdistan'da Etnik Çatışmalar (Dar Üçgende Üç İsyan), Türk Basınında Kürtler, Ortadoğu'da İslamcı Örgütler adlı kitapları yazdı. Bulut, anadili olan Kürtçe'nin yanı sıra Türkçe, Arapça, İngilizce, Fransızca, Farsça ve İbranice biliyor.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 9
I- İSLAM'DA ASR-I SAADET VE SİVİL TOPLUM 15
Siyasi Örgütlenme/Kabile Federasyonu 23
İnançlar 26
Kabile Konfederasyonundan Devlete Doğru 27
İslamiyet Dönemi ve Devlete Geçiş 32
Muhammed 34
Çelişkiler Karşısında Muhammed Ya da Devlete Geçişte Düşünsel Aşamalar 35
Mekke'den Medine'ye 36
Doğrudan Demokrasi Değil, Tahakküm 40
Eşitlik Değil, Ayrıcalık 43
Sınıfsız Değil, Sınıflı Bir Toplum 44
Sömürü ve Yağma 46
Sonuç 49
II- MEDİNE VESİKASI: ÇOĞULCU BİR TOPLUM PROJESİ Mİ? 51
İslam Öncesi Arabistan Yarımadası 55
İslam Öncesi Uygarlıkların İzleri 60
Arap Devletlerinde Din ve İnançlar 65
Mekke/Medine: İki şehrin Hikayesi 70
Mekke 72
Medine 79
Cahiliye Çağı'nda İdari ve Siyasi Durum 84
Tanrı İnancı ve Puta Tapma 87
Hacer-ül Esved ve Kabe Rekabeti 97
Arapların Putlara Saygısızlıkları 99
Puta Tapmanın Arapların Kişiliğine Etkisi 100
Cahiliye Döneminde Adet ve Gelenekler 101
İslam'dan Önce Hicaz'da Tek Tanrı İnancı 102
Medine Vesikası Temelinde Devlete Geçiş 105
Medine Vesikası'na Giden Yol 110
III- CİHAD VE ORDU 123
Ordu 134
IV DEVLETSİZ İSLAM OLMAZ 143
V- İSLAM'DA SUÇ VE CEZA YA DA CAN PAZARLIĞI 152
Kur'an ve Sünnet Kanıtlarına Göre İslam'dan Dönenlerin Hükmü 154
İrtidat'ın Şartları Nelerdir? 156
İrtidat Türleri 160
VI- İSLAM SINIFLARI KUTSUYOR 169
Sınıflı Toplumun İlahi Emre Bağlanması 172
Cahiliye ve İslam'da Sınıflar 174
İslam'da İmtiyazlı Zümre 179
Servet Biriktiren Muhammed ve Halifeler 183

İslam'da Ezenler ve Ezilenler....189
VII- KILIÇ DİNİ OLARAK İSLAM....198
İbrani Dinlerde Kanlı Gelenek....200
Asr-ı Saadet Döneminde Şiddet....206
Haricilere Karşı Şiddet....225
Sunni-Şii Çatışmasında Şiddet....227
Emevilerden İran ve Suudi Arabistan'a Uzanan Şiddet Geleneği....237.
VIII- TİCARET UYGARLIĞI OLARAK İSLAM....250
İslam Öncesi Ticaret....251
Tüccarların Piri Sayılan Muhammed....258
Ticaret Kutsaldır....261
IX- İSLAM HUKUKU EKSİK VE ALINTIDIR....267
Musa ve Tevrat Şeriatı....268
İslam Öncesi Kurallar....272
Medine Devleti'nde Hukuk....275
İslam Hukuku Ne Kadar Saf?....278
Roma-Bizans ve Sasani (İran) Etkisi....287
İslam Hukuku ve Sorunları....293
İslam Hukuku'nda Önemli Pratikler....296
X- MEŞVERET, DEMOKRASİ, EŞİTLİK VE AYRIMCILIK....300
Bir Başka Demokrasi Tanımı....304
İslam'da Şura Yönetimi....310
Şura Yönetiminin Pratik Sınırlılığı....319
Halife Seçimi ve Biat Geleneğinde Şura....322
Şura'nın Teorik Sınırlılığı ve İçtihad'ın Çıkmazı....325
Toplumsal Eşitlik Yok, Ayrımcılık Var....330
İslam Tarihinden Eşitsizlik Örnekleri....336
XI- İSLAM ORYANTALİZMİ....344
İslamcıların Yanılgıları....349
Greko-Romen Kültürü'nün Kaynağı Doğu'dur....354
Prometheusçu Anlayış....357
İslam Niçin Bir Teokrasidir?....359
İslam'da Ruhban Sınıfı Vardır....375
Sufilik Sivil Toplum muydu?....385
XII- İSLAM'DA KADIN İMAMLAR, MANKENLER VE FAHİŞELER....389
Cahiliye Çağı'nda Kadın ve Aile....392
Eş Değiştirme Adeti....394
Nikah....397
Çok Kadınla Evlenme Geleneği....400
Boşanmalar....404
Fahişelik....405
İslam Kadına Ne Verdi?....408
Emevi ve Abbasiler Döneminde Kadın....412
Kadın Yargıçlar ve Naibeler....415
XIII- CENNET KAVRAMI VE İSLAM'DA CENNET....419

ÖNSÖZ

Neden *"Allah Devletinde Demokrasi"* başlığını koyduk diye düşünülebilir. Gerek İslam anayasası Kur'an gerekse peygamberi Hz. Muhammed'in hadislerinde Allah'ın birçok sıfatlarına rastlarız. Öncelikle Allah, *Rabb* (efendi) ve *Melik* (kral)'tir. O'nun *evi* (Ka'be), *tahtı ve sarayı* (Arş) vardır. İslam yorumcularına göre İslam Şeriatı, "Allah tarafından gönderilmiş ilahi hükümlerdir; ebedi olarak değişmezler ve ne biraz eksilir ne de fazlalaşırlar." O'nun koyduğu düzen, "ilahi bir nizam"dır. Bütün insanlığa hükmeder; her meseleyi çözer. Üstelik Allah'ın orduları da vardır. Daha da önemlisi Allah, Kur'an'ı gönderirken bireyi/kişiyi değil, devleti muhatap almıştır. Zaten yeryüzü ve gökyüzü tümüyle Allah'ındır. Allah'ın "yaratma, yönetme, denetleme ve denetlettirme" gibi gücü, kudreti (Rahman suresi: ayet 29; Secde suresi: ayet 5) vardır.

Yine İslam inancına göre, insan Allah'ın yeryüzündeki halifesi olup, İslami bir yönetimde Halifeler başkanlık ederler. Hükmetmek sadece Allah'a mahsus olduğundan, Halifeler sadece onun adına hükmedebilirler. Kaldı ki, radikal İslamcıların tefsirinde de yeryüzünde iki parti vardır: Biri *Allah'ın Partisi* anlamına gelen Hizbullah, diğeri de İslamdışı olan *Şeytan Partisi*.

Bu durumda, Allah'ın hükümran, *kral ve efendi* (Melik ve Rabb) olduğu (Haşr suresi: 22-24. ayetler) ve gökyüzünde tahtının ve sarayının (Arş) bulunduğu, Allah ordularının

(Mücahitler) yeryüzünde herşey Allah ve O'nun Resulünün mutlak egemenliğine girinceye kadar Cihad edip savaştığı, üstelik Hizbullah diye bir partisi ve O'nun hükümlerine göre yönetimi devralan yeryüzündeki bir Halifesi olduğuna göre, Allah Nizamı'nı yürütecek bir devlete ihtiyaç olduğu kesindir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, İslamcı bir yoruma bakılırsa, Kur'an, devleti kendine muhatap saymış; İslam alimlerinden İbn Teymiyye de "bir devlet olmaksızın İslamiyetin mümkün olamayacağını" belirtmiştir. Bu durum da *Allah Devleti* demek yanlış olmaz. Allah Nizamı, Allah Ordusu, Allah Partisi ve Allah'ın yeryüzündeki Halifesi'nin bulunduğu bir yerde tamamlayıcı bir unsur olarak Allah Devleti'nin olması garip değildir. Aslında bütün bunlar bir bütündür.

Bu başlık altında İslamiyetin tarihini inceleyerek, geçmişten neyi ve neleri devralıp nasıl geliştirdiğini ve tarihsel süreç içinde bir devlet yönetimi olarak neleri yaptığını açıklamaktır niyetimiz.

Toplumumuzda, İslamiyetin önemli oranda tartışıldığı bu günlerde, İslam iktidarından söz edenler de var. Türkiye'deki müslümanların hemen yönetime gelebilecekleri nesnel ve öznel koşullar henüz olgunlaşmamış olmakla birlikte; İslamcı çevrelerin kendilerini iktidar adayı görmeleri, yönetime talip olmaları, bu yolda hazırlık yapmaları önemli bir gelişmedir. Yine dünya çapında ama daha çok bölgesel düzlemde İslamcıların iktidarı almaya doğru birden fazla hamle yaptığı (Cezayir, Mısır, Ürdün, Filistin, Tunus vs.), fiilen iktidarda (İran, Sudan ve Afganistan) bulundukları yerler vardır. Pakistan ve Suudi Arabistan gibi devletlerde zaten geleneksel İslami nizamın geçerli olduğu unutulmamalı. Burada, en azından moral ve ideolojik bakımdan, İslamcıların iktidarı almaya niyetli göründükleri, bu yönde toplumsal araştırmalar ve önermeler yaptıkları gözden kaçmamalı.

Zaten *"Medine Vesikası, Islamcılar gelse keser mi, Cezayir Sendromu"* gibi tartışmaların Türkiye kamuoyunun (en seçkin aydın zümreden en alt kesime kadar) gündemine girmesi, Kürtlerin siyasi yapılanmasında kimi İslamcı önermelerin sunulması, İslamcıların Medine Toplum Modeli temelinde

çoğulcu/katılımcı projeleri tartışmaya açmaları, "biz barış içinde birarada yaşayabiliriz; gerçek demokrasi bizimkisidir" türünden söylemleri de işin ciddiyetini kavramak bakımından dikkat çekici olmalı.

Buradan yola çıkarak, İslami ideolojinin çıkmazlarını, açmazlarını ve tarihsel yönetim zincirinin dönemeçlerinde yaptıkları uygulamaları gözönüne sermek istedik. Kuşkusuz İslamcılar, İslam dinini özellikle Peygamber ve Dört Halife dönemi olan Asr-ı Saadet toplumunu "örnek toplum ve altın çağ" diye sunmaktalar. Kendi sistemlerinin "daha güvenli, daha çoğulcu ve katılımcı olduğunu" ileri sürmekte; "İslamın barış dini olduğunu, senin dinin sana benimki bana, dinde zorlama yoktur" ilkesinin benimsendiğini, bütün yapmak istedikleri şeyin *tebliğ* yoluyla ikna yönteminden ibaret olduğunu iddia etmektedirler. Üstelik kendi sistemlerinin "dünyanın hemen bütün sorunlarını çözebilecek güçte, bütün mevcut sistemlere alternatif (kapitalizm, sosyalizm vs) ilahi ve ebedi bir sistem" olduğunu; çünkü bu sistemin "Allah tarafından vahyedildiğini" ve geçmişte de başarılı biçimde uygulandığını söylemektedirler.

Biz ise, bu iddiaların karşıt noktalarını bulup sergilemeye çalıştık. Aslında sergilediğimiz şeylerin hemen hepsini İslam kaynaklarından aldık; satır aralarını bulup çıkardık. Gözden kaçan, karanlıkta bırakılan, görmemezlikten gelinen iyi ve kötü noktaları gün ışığına kavuşturduk. Bunları yapmakla, İslamcıların, tarihteki kötü uygulamaları "sapma" olarak nitelemelerinin ve kişilerin "huyuna suyuna" bağlamalarının yanlış olduğuna değindik. Çünkü tarih süreci kesintisiz (istisnalar dışında) ve bir bütündür. Asr-ı Saadet toplumunu Emevi ve Abbasi toplumundan, günümüz İran yönetimini de Ali döneminden ayırmak mümkün değildir. Tarih devamlılık arzeden bir süreci ele alır. Siz görmezseniz, başkaları görür.

Bunu yaparken İslam tarihçilerinin zihinsel dünyalarında taşıdıkları önyargıları; önemli olayları, masal ve rüyalara başvurarak yaptıkları açıklamaları; kimi meseleleri ve tarihsel dönemeçleri bireylere ve kahramanlara (bireyin tarihteki rolünü inkar etmeden) bağlamalarını eleştirdik. İslamın et-

rafındaki ilahi haleyi çekmeye çalıştık ki, İslamiyetin de bir dünya düzeni, insan yapısı bir sistem olduğunu ve dolayısıyla hem bir toplumsal görünüm olan dinin hem de islam devletinin dünyadaki herşey gibi *fani* olduğunu anlatabilelim, kavrayabilelim.

Temel nokta da budur zaten. Eğer İslamın da bir "din-i fani" yani günün birinde yokolup gidecek birşey olduğunu anlayabilirsek; tartışmalarımız daha nesnel, daha kavratıcı ve daha yakınlaştırıcı olur. Dolayısıyla bizzat "İslam toplum modeli" oluşturmak isteyen İslamcılar bile bundan yararlanabilirler, bu yöndeki eleştiri ve önerilerimize daha olumlu yaklaşabilirler. Aksi taktirde birbirimize reddiyeler düzeriz; o çok istenilen barış içinde çoğulcu/katılımcı toplum modelini yaratmaktan uzak kalırız.

Kanaatim odur ki; ideolojik alanda uzlaşma olmaz. Biz istesek de olamaz. Çünkü insanlık tarihinde karşıt ideolojiler hep varolmuştur. Hatta İslamın ilk dönemlerinde bile, mezheplerin doğuşuna ebelik eden *tefsir tarzları* ve *yorumlar* (bizzat Sahabeler arasında, diyelim ki Ebu Zerr ile Muaviye arasında) ideolojik karşıtlıklar olmuş; çoğu zaman da sıcak çatışmalarla sonuçlanmıştır. Ama şuna da inanırım ki, siyaset olarak karşılıklı oturup tartışmaya, bu tartışmaları bir sonuca ulaştırıp, mevcut sistemin çürüyen temellerini sarsacak ortak bir paydaya ve birliğe götürebiliriz. Bu siyasi bir tutumdur ve mümkün olduğunca esnek olmayı gerektirir. İnsan olarak zaten, fikirlerin ve ideolojilerin karşılıklı ve barışçıl biçimde tartışılmasından, hatta barışçıl mücalelesinden ve rekabetinden yanayım ki, fikirlerin çarpışmasından ortaya gerçekler çıksın. Yani *Barika-i Hakikat Müsademey-i Efkardan Doğar* yöntemi iyidir; toplumları geliştirir, ideolojik karşıtlıkların barışçıl biçimde çözümüne yol açar. Bizzat İslam tarihinin sıcak çatışma dönemlerinin, yeterli ideolojik tartışmaların olmadığı zamanlarda ortaya çıktığını unutmamak gerek. Bu noktada İslam düzenine yönelttiğimiz eleştiriler, kesinlikle, "İslama karşı kötü niyet beslediğimizden" ya da "İslamiyeti kötülemek isteğimizden" veya "İslama karşı kötü niyetimizden" kaynaklanmamaktadır. Bunu herhangi bir

tarafa herhangi bir güvence olsun diye söylemiyoruz. Kanaatimiz bu yöndedir. Sözgelimi İran'ı eleştiriyoruz; ama aynı zamanda siyasi baktığımızda İran'ı, birçok ülkenin yönetiminin üstünde tutuyor, dünya çapında aldığı tutumları taktir ediyoruz. Bu, İran ile siyasi dostluk kurulması anlamını taşır. "Keşke Türkiye bu bakımdan Batı ile değil, İran ile yakın ilişkiler içine girse" dediğimiz bile oluyor.

Meseleyi böyle koyduktan sonra, son bir noktaya daha parmak basmak istiyoruz: Kuşkusuz bu kitapta yazılanlar, gerçeklerdir. Büyük ihtimalle de gözden kaçmış ya da kaçırılmışlardır. Ancak bu demek değildir ki, İslamiyet sadece bizim anlattıklarımızdan ibarettir. Sözgelimi kadın konusunda İslam'da "kadın imamlar, mankenler ve fahişeler" olduğunu yazıp kanıtladık. Yine İslam'da kullanılan şiddet yöntemlerinin en çarpıcılarını ve en vahşi uygulamaları sergiledik. Ama bu demek değildir ki, İslamın hemen her döneminde kadınlar imamlık, mankenlik ve fahişelik yaparlardı. Yine bu, "İslam hükümdarları sabahtan akşama kadar, başka işleri yokmuş gibi, insan katledip vahşice asıp keserlerdi" anlamına gelmez. Hoşgörülü dönemler de vardır. Ancak şiddet esas, hoşgörü ikincil olmuştur hep.

Burada göstermek istediğimiz şey şudur: İslamcılar "biz çoğulcu ve barışçıl bir modeliz. Bütün meseleleri çözeriz. Tek alternatif biziz" türünden iddialarda bulundukları sürece bizim yaptığımız gibi, başkaları da çıkıp "hayır İslamiyet bunlardan, yani barıştan ve kardeşlikten, eşitlikten ve dostluktan ibaret değildir" tersi yönü de var; bunlar da "baskı, zulüm, sınıflı toplum, şiddet ve Cihad" dır, der. Yine İslamcılar çıkıp "Biz bize benzeriz. Bizde Ruhbanlık diye imtiyazlı bir sınıf ve tabaka yoktur" iddiasında bulunursa, birileri de çıkıp İslam'da ruhbanlık kavramının ve zemininin daniskası olduğunu kanıtlar.

Bu karşıt görüşleri ve eleştirel yaklaşımı, İslamcıların, özellikle de onların ciddiye alıp kendilerini gözden geçirmelerini, bu arada İslamiyetin bu yönlerini yeterince bilmeyen kimi kesimlerle, sivil toplumcuların da okuyup irdelemelerini diliyorum.

Kitapta yeralan konulardan:

"Islamda Asr-ı Saadet ve Sivil Toplum" ile *"Cennet Kavramı ve Islamda Cennet"* başlıklı yazılar daha önce Saçak dergisinin 1986 ve 1987 tarihli nüshalarında başka imzalarla yayımlanmıştı. Dolayısıyla değiştirmeden koyduk. Dipnotlar ekledik. Geri kalan bölümler yenidir.

Ankara, 21 Nisan 1993

I
İSLAM'DA "ASR-I SAADET" ve SİVİL TOPLUM

"Kan akrabalığına dayanan özgür topluluğun altın çağının yerini, devletin ve egemenliğin demir pençeli çağı aldığı için, bu andan başlayarak kuşaklar ekmeklerini, alınlarının teriyle yoğurarak, zahmetle yemek zorunda kalacaklardır."[1] "And olsun ki, sizi biraz korku, biraz açlık, (biraz da) mal, can ve mahsullerden yana eksiltme ile imtihan edeceğiz."[2]

Günümüzde DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit, DYP lideri Süleyman Demirel, RP önderi Necmettin Erbakan gibi siyaset adamlarından, Hilmi Yavuz gibi sivil toplumcu aydınlara kadar hemen herkes, aynı sloganı dile getiriyor: "Asr-ı Saadet'e dönelim!"

Aslında bu slogan; fikirsel anlamda tükenmiş sosyal demokratlar ile dünya çapında büyük bir kırılma yaşayan sosyalist, devrimci, ilerici ve laik düşünce sahiplerinin karamsar ruh halini ifade ediyor. Çünkü evrensel düzeyde ivme kazanan bir din olgusu var. Çıkmaz sokakta şaşkın bekleyen yığınlara, özellikle de sivil toplumcu aydınlara, toplumsal proje üretme aşamasına geçerek üstü kapalı biçimde ya da açıkça iktidarı hedefleyen dinsel akımlar (daha özel bir düzlemde İslamcı düşünceyi benimseyenler), sloganlarının benimsenip kitleselleşmesi yolunda önemli ideolojik mevziler kazanıyorlar. Diğer siyasi akımların mevzi kaybetme meselesi ise; yükselen dinsel akımlar karşısında sesini alçaltma, adım adım direnerek

1- Franz Oppenheimer, Devlet (Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 1984), s. 90.
2- Bakara Suresi, 155-157. ayetler.

gerileme, ricat ya da bozgun biçiminde kaçma veya tümüyle teslimiyet içine girme vb. noktaları arasında sürekli gidip gelerek istikrarsızlık ve değişkenlik arzetmektedir.

"Asr-ı Saadet'e dönelim": Kökeni bin yıldan fazla bir süreye dayanan bu slogan, her bunalım döneminde "mutluluğun veya altın çağın altın anahtarı"ymış gibi İslam toplumlarının, bu arada Türkiye toplumunun önüne sürülür.

İslamiyeti "fani bir siyaset", İslam ideolojisini "iktidara varmak için milliyetçi ideolojiye rakip" olarak ele alan Mustafa Kemal, dünya çapında milliyetçi ideolojilerin yükselişi ve İslamiyetin hızla prestij kaybederek gerileyişini de fırsat bilerek, Türkiye'de İslam ile kesin bir hesaplaşmaya girdi. Gerileme sürecindeki İslam siyaseti ise yüzyılların düşünsel, ideolojik, teorik ve pratik birikimlerini de yanına alarak kabuğuna çekildi. Adeta hayata küstü. Kemalist yönetimlere destek olmayarak "bir çeşit intikam alma" süreci başlattı. Ancak Kemalist yönetimden sonra gelen hükümetler, laiklik ilkesinden ödünler vererek Türkiye'de zaten varolan dini birikimin yeniden hayata geçirilmesine önayak oldular. Özellikle DP iktidarı zamanında yükselen bir çizgide seyreden bu akım, 27 Mayıs hareketinden sonra bir ara durgunlaşır gibi olmuşsa da AP hükümetlerinin koruyucu kanatları altında özellikle teşvik görmüş, giderek büyümüştür. Daha sonra AP'nin denetim altında tutamadığı bir alana kaymış, gerek Humeyni İslam hareketinin etkisiyle, gerekse dünya genel bunalımı ile birlikte esen güçlü bir sağ rüzgarın getirdiği fikri altüst oluşun sonuncunda "güncelliğe çözüm getiren" bir akım kimliğine bürünerek yaygınlık kazanmıştır. O kadar yayılmıştır ki 12 Eylül döneminde hakim sınıfların halk üzerindeki ideolojik hegemonyasının temel direği haline gelmiştir. "Asr-ı Saadet'in, tüm yönetimlere seçenek olabilecek nitelikte, devletsiz ve baskı güçleri olmadan yönetilen, doğrudan demokrasinin söz konusu olduğu, kandaş sınıfsız bir toplumun çekirdeğini oluşturan bir tür sivil topluma eşit bir yönetim tarzı olduğuna" Hilmi Yavuz gibi aydınlar bile ikna edilebilmiştir. Oysa olgular ve bizzat "Asr-ı Saadet" döneminin nitelikleri, bu türden dayanaksız tezleri yalanlamakta ve çürütmektedir.

"Asr-ı Saadet" ya da diğer adıyla "Mutluluk Çağı", İslamın ilk yayılış dönemine rastlayan, Muhammet'in gerçekleştirdiği toplumsal-siyasal devrimin yaşandığı döneme verilen addır. Gerçekte kandaş kabile ilişkilerinin tasfiyesine yönelen, kabile bağlarını demir pençesiyle paramparça eden, toplumu, özel mülkiyeti kutsayan bir "devlet"le yönetmenin canlı bir şekilde yaşadığı bir dönemdir. Daha açık olarak, Asr-ı Saadet, sivil toplumun yerini feodal toplumun ve bunun zorunlu bir kurumu olan devletin esas olarak zor ve cebir yoluyla almasını ifade etmektedir. Kuşkusuz Asr-ı Saadet, çalışmayı keşfederek, herkesin mutlu olabileceği altın çağı, o gerçek mutluluk çağını,[3] getirebilecek bir gücü harekete geçirerek tarihte ilerici bir rol oynamıştır. Ancak bu, Asr-ı Saadet'in özünün, devletin yaratılması, dolayısıyla insanların tahakkümle, sınıf ayrılıkları esası üzerinde yönetildiği gerçeğini hiçbir şekilde inkar etmemizi gerektirmez.

O halde, nedir "Asr-ı Saadet?" Bunu anlayabilmek için, Arabistan Yarımadası'nda yaşayan toplulukların, halkların toplumsal-ekonomik durumlarını, İslam öncesi ve sonrası dönemlerinde incelemek gerekmektedir.

İslam Öncesi Dönemde Arap Yarımadası

Arabistan ve buradaki topluluklar hakkında en eski bilgi, yarımadadaki birçok ulusların ve bölgelerin anıldığı *Tevrat*'ın *Tekvin* kitabının onuncu bölümünde bulunur. Kitapta (Arap) sözcüğü geçmez. *Arap* kelimesi ilk kez, Asur Kralı III. Salmanasar'ın, küçük asi prenslerin bir ayaklanmasının bastırılmasını anlattığı, M.Ö. 853 tarihli Asur yazıtında görülür. Ayaklanan prenslerden biri, yandaşlarına 1000 deve veren "Gindibu Arabi" adlı biriydi. O tarihten M.Ö. 6. yüzyıla dek, Asur ve Babil yazıtlarında *Aribi*, *Arabu* ve *Urbi* adlarına sık sık rastlanır. Arasıra da, çöl kaynaklı vergiler ve *Aribi* ülkesine yapılan savaşlar anlatılır. Yazıtlardaki *Aribiler*, Arap yarımadasının kuzeyinde, belki de Suriye çölünde yaşayan göçebe bir kavimdi. M.Ö. 530'lu yıllarda "*Arabaya*" deyimi, çivi yazılı Fars belgelerinde görülmeye başlar. Batı anlamına gelen

3- F. Oppenheimer, age, s. 90.

Arap sözcüğü, önce Mezopotamya, özellikle Asurlular tarafından, Fırat ırmağının batısındaki topluluklar için kullanılmıştır. Sözcüğün Arapça ilk kullanılışına, Hıristiyanlığın ortaya çıktığı sıralarda, Arap kavimlerinin güney kolu tarafından Yemen'de geliştirilen uygarlık kalıntıları olan Güney Arabistan yazıtlarında rastlanır.

Arap toplulukları hakkında, gerek İslam tarihçileri gerekse başka araştırmacılar arasında yanlış bir kanı var: Sanki bu topluluklar sadece deve sütüyle geçinen, kertenkele ve çekirge yiyen, yarı yaban göçebe gibi yaşayan kişilerden oluşuyordu. Oysa bu kanı yanlıştır. Tersine onlar da kendilerince uygarlıklar kurmuş (Kahtani'ler ve Adnani'ler) ve Yemen'deki su barajlarının yıkılmasından sonraki büyük göç sonrasında daha kuzeyde Gassaniler, Hireliler, Kindeliler devletlerini kurduktan başka, Mekke ve Medine gibi yerleşim bögelerini site/devlet ya da ticaret prenslikleri haline getirmişlerdir.

Tarihsel açıdan bakıldığında ise dünyanın sayılı uygarlık beşiklerinden biri olan Mezopotamya'daki Asur, Elam, Akad gibi sonradan Samileşmiş eski ulusların dinsel, toplumsal ve ekonomik konumlarından derinden etkilenen Arap toplulukları; Sümerler de dahil olmak üzere bu eski kavimlerin pek çok kurum, gelenek, görenek ve inançlarını almışlardır."

M.S. 400-600 yılları arasında Arabistan Yarımadası'nda göçebe/çoban hayatı yaşamış üç (kavim) topluluk göze çarpmaktadır: 1) "Arabu'l Baide" veya kuzeyden gelen Hami toplulukları; 2) "Arab'ul Aribe" (Asıl Araplar) veya çok eskiden "Arabu'l Baide" (Çöl Arapları) ile karışmış Kahtan ve Yaktan'ların Sami torunları; 3) "Arabu'l Mut'arebe" (Araplaşmış Araplar) veya aslında kuzeyden gelen ve öncekilerin aralarına yerleşen İbrahim Peygamber'in torunları.[4]

Bu kavimlerden bir kısmı kuzeye, Şam'a kadar giderken, öteki kısmı güneye ve Habeşistan'a göçmüş, Bizans veya İran

4- Prof. Harun Han Şirvani, İslam'da Siyasi Düşünce ve İdare Üzerine Araştırmalar, s. 22. Öte yandan Muhammed'in peygamberliğinden ötürü, Arap olmasının faziletlerini ve dolayısıyla saf Arapçılık veya Arap kavminin üstünlüğünü ileri süren tüm dinci-İslamcı Panarabist görüşlerin tersine, Muhammed, "... Aynı zamanda damarlarında Mısır, Babil, Arap gibi değişik ırkların kanını da taşımıştır... Hz. Muhammed'in yakın anaları içinde Grek bir kadın bile vardır." Prof. Muhammed Hamidullah, Le Prophet de l'islam (İslam Peygamberi).

Sasanilerinin etkisiyle feodalizme sıçrama yaparak bölgede devletler kurmuşlardır. Buna karşılık, Sami kabileleri ile "Arabu'l Baide" diye bilinen diğer Arap kabileler, Arabistan Yarımadası'nda kalmışlar; esas olarak çoban ve göçebe yaşam tarzını sürdürmekle birlikte, bir kısmı da çöl göçebeliğinin niteliklerini de koruyarak, kervanların dinlenmek, tehlikelere karşı korunmak ve ibadet etmek gibi ihtiyaçlarını karşılayacak ve ilerde Mekke, Taif ve Medine gibi beldeler haline gelecek olan ilk yerleşim birimlerini oluştururlar.

Kuran, İbrahim Peygamber'in Mekke'de çocuklarıyla birlikte yerleşmesini şöyle anlatır: "Rabbimiz, soyumun bir kısmını ekin bitmez bir yere, saygı gösterilmesi gereken evinin yanına yerleştirdim;... Artık insanların bir kısmı da onlara gönül versin; sevsin onları ve şükretmeleri için de meyvelerle rızıklandır onları."[5]

5- İbrahim suresi, 37. ayet. Ayrıca bu düzlemde iki önemli noktaya açıklık getirmek gerek. Ünlü din araştırmacısı ve aydınlanmacı Turan Dursun, Mekke'nin İbrahim peygamber ve oğlu İsmail tarafından kurulduğuna inanmamaktadır. Dursun'a göre; esasen İbrahim diye biri yoktur ve O'nun Mekke kenti ile Kabe'yi (Beyt-ül Heram) inşa ettiğine dair rivayetler, efsane ve kendi deyimiyle maval'dan ibarettir. Zaten İbrahim'in Arabistan yarımadasına mı yoksa Kenan iline ve Sina çölüne doğru mu gittiğini; ayrıca hangi oğluyla (İshak mı yoksa İsmail mi?) Kabe'nin temelini nerede attığı konusunda Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat ile Müslümanların mukaddes kitabı Kur'an arasında büyük çelişkiler ve farklı anlatımlar bulunuyor. (Bkz. Turan Dursun, Din Bu, II, s. 99-244)
Öte yandan Türkiye'deki İslamcı aydınlardan Ali Bulaç, neredeyse yeryüzündeki bütün "ilk"leri İslam'a maledecek kadar bilimdışı iddialarda bulunarak; "Mekke ve Kabe'nin, insan topluluklarını tarafından kurulan ilk ev ve ilk yerleşim birimi olduğunu" ileri sürüyor. Bulaç o kadar ileri gidiyor ki, Kabe'nin Hz. Adem tarafından kurulan "ilk ev" olduğunu kanıtlamaya çalışıyor. Ancak bu iddiasını destekleyecek bilimsel araştırma ve verilere dayanmak yerine, dinsel efsane ve masallar ile rivayetlerden medet ummuş" işin ucunu "Melekler için Semada Kurulan Ev" masalına kadar uzatıyor. Kendisi de bunun farkına vardıktan sonra, "iddialarının kozmolojik alemi de aşan bir alanda zorluklarla karşılaşacağını" söyleyebiliyor. Derken yeniden semadan inip ayağı yere bastığında bu kez, Mezopotamya'yı "ilk insan topluluklarının anayurdu" ilan ediyor. Doğru olan da budur. Ancak Bulaç Mezopotamya'yı öyle bir genişletiyor ki; kaşla göz arasında gerçekten de ilk yerleşim birimleri olan Filistin, Mısır, Babil ve Urfa (Harran) arasına bir de Mekke'yi katıveriyor. Bu da yanlış. Çünkü ilk yerleşim birimleri Zagros ve yukarı Mezopotamya bölgeleridir. Nitekim bir Alman araştırmacı, tarihi 10-11 bin yıl öncesine denk düşen yerleşim birimlerine Elazığ, Ergani ve Silvan dolaylarında rastladı. Bulaç, Mekke'yi site/devlet ya da kentyapabilmek için bazı sözcüklere zorlama işlevler yüklüyor. Sözgelimi Mekke için kullanılan *Ummül-Kura* deyimini yanlış biçimde "Şehirlerin Anası" olarak çeviriyor. Oysa bunun doğru ve makbul çevirisi "Köylerin Anası" olmalıydı. Arapça *Kariye* köy, *Kura* ise köyler anlamında olup, Taif ve Mekke için o dönemde *Kariyeteyn* ibaresi, Medine için Yesrib (Kötülük yatağı, mera, otlak yeri vb) ibaresi kullanılırdı-ki tarihçiler, İslam'dan önceki bu yerleşim biriminin, kent mi yoksa köy mü olduğu konusunda aynı fikirde değiller. Ne zaman ki Hz. Muhammed ilk devleti ve İslam toplumunu kurdu; Yesrib'e de, kent ve uygarlık anlamına gelen Medine adını verdi. Ali Bulaç'ın efsane ağırlıklı bu ilginç yazısı için bkz. (Şehir dergisi, s. 7. Eylül 1987, s. 44)

Bütün Doğu araştırmacılarının (Şarkiyatçılar) üzerinde birleştikleri nokta, Arap adıyla bilinen kavimlerin hayat tarzlarının çöl göçebeliği veya çobanlık olduğudur. Esasen "Bedevi" sözcüğünün anlamı da "çölde ilkel bir hayat süren kimse" demektir. Ayrıca Araplar kastedilerek kullanılan Yunanca "Serakoni", Latince "Sraceni", Fransızca "Safrasins" sözcükleri de "çadırlı-çadırda yaşayan kimse" anlamına gelmekteydi.[6]

Gerek coğrafi koşulların elverişsizliği, gerekse üretim düzeyinin yok denecek kadar düşüklüğü, çölde "Bedeviliği", yani sürekli yağma savaşlarına, baskına, çapulculuğa dayanan bir toplumsal yaşamı zorunlu kılmıştı. Doğrudan çalışmanın ve üretimin olmadığı çölde, hakim toplumsal ilişkiler "kankabile" ilişkileriydi. Engels'in deyimi ile, "Çalışmanın erişmiş bulunduğu gelişme aşaması ne kadar düşük, toplam çalışma ürünü ve bunun sonucu, toplumun sahip bulunduğu servet ne kadar az ise, kan ilişkilerinin üstün etkisi, toplum düzeni üzerinde o kadar çok belirleyici" oluyordu.[7] Aslında çöl denizinde açlık, baskın, susuzluk ve doğal yoksulluk vb. gibi her tehlikeye maruz kalmış, soyutlanmış durumda bulunan bir göçebe ailesinin yaşamak için, asalak olduğu[8], hurma ağacı ve kabilesinden başka bir dayanağı da yoktu.

Deve, eşek, keçi, koyun ve at yetiştirerek geçinen çöl Bedevilerinin tümünün aynı hayat tarzını yaşadığı söylenemez. Bir kısım kabileler Medine gibi vahalarda yarı tarım-yarı çoban bir hayat tarzı sürerken, daha ileri kabileler de Mekke ve Taif gibi "barış ve istikrara" gerek duyulan merkezlerde toplanmışlardı.

Arap Yarımadası'nda sosyal farklılaşma "Cahiliyye Dönemi"nin başlarında görülmektedir. Esasen bu sözcüğün kendisi de kabile ilişkilerinde bir ast-üst ilişkisinin doğmasına ve diğer kabilelerin egemenlik altına alınmasına, bir askeri şefin boy gösterdiği döneme denk düşen "kahramanlık çağı"nın bir başka ifadesi olan "sulh ve sükundan uzak, nizamsız, bilgisiz, taşkınlık, gazab, sefahat, vahşet ve barbarlık"[9] anlamlarını kapsamaktadır. Sosyal farklılaşmanın ilk belirtileri

6- Maxime Rodinson, Muhammed'in İzinde, (İslam Külliyatı Yayınları, İstanbul, 1973), s. 22.
7- F. Engels, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, s. 212.
8- M. Rodinson, age, s. 22.
9- Muhammed Hüseyin Heykel, Hazreti Muhammed Mustafa, (İnkilap Kitabevi, İstanbul) s. 78-79.

ölüyle birlikte diri diri gömülen veya mezar başında bir kazığa bağlanarak ölüme terkedilen develerin durumundan anlaşılmaktadır.

Sosyal farklılaşmanın daha da derinleşmesi Cahiliyye Dönemi'nin ileri aşamalarında görülüyordu. Verimli vahalarda toprakla uğraşanlar, korunmalarına karşılık askeri olarak örgütlenmiş çoban kabilelere (tarımla uğraşanlara oranla daha etkin, hareketli, develerinden ötürü bir üstünlüğe sahip ve daha savaşçıl) ya hizmet veriyorlar ya da bazı yükümlülükler altına giriyorlardı. Ayrıca boylu boyunca Arap Yarımadası'ndan geçen kervan ticaretinin denetim ve güvenlik noktalarında bu çoban kabileler, kervanlardan bir tür "baç" alıyorlardı. Böylece kervanın askeri bakımdan korunması sağlandığı gibi, konaklama yerlerinde meta dolaşımının gerçekleştiği pazarlar, panayırlar da kuruluyordu.[10]

Bu gelişmeye bağlı olarak, yerleşim merkezlerinde tüccarlar, zenaatkarlar (Mekke), tüccar-zenaatkarlar ve tarımla uğraşanlar (Medine) birarada yaşıyorlardı. Aynı yerlerdeki göçebe/çoban kabile başkanları da az veya çok sayıdaki maiyetleriyle nisbi bir lüksün sinesinde yaşıyabiliyor, gezginci baç (haraç/vergi) ödeyicilerini denetim altında tutabiliyorlardı.[11]

Kan ilişkisine dayanan soy örgütlenmesi, bu tür bir kabile aristokrasisinin oluşması ve zenginliklerin onların elinde toplanmasıyla çözülmekte, buna bağlı olarak erkeğin mülk sahipliğini ifade eden ataerkil aile oluşmaktaydı. Hatta ailenin büyük oğlu, mülkiyet kaygısıyla, ölen babasının karısını nikahlayabilmekteydi.[12] Öte yandan, kervan ticaretinin Arap kabile toplumu üzerinde özel bir yan etkisi daha görülüyordu. Anaerkil toplumdan ataerkil topluma "*mülkiyetin tasarruf hakkı*" üzerinden hızlı bir geçişle birlikte anaerkil türü cinsel ilişkiler ve polyandre (kadın çok evliliği), erkeklerin istekleri doğrultusun da birer zevk aracı haline dönüştürülmekteydi. Dahası erkek, para karşılığında "*geçici zevk*" evliliği adı altında birkaç kadınla birlikte belirli süreler yaşıyordu. Bununla birlikte çözülmekte olan kabile toplumunda bir yandan kadının

10- Dr. Mücteba Uğur, Hicri Birinci Asırda İslam Toplumu, (Çağrı Yayınları, İstanbul), s. 1, 2, 3.
11- M. Rodinson, age, s. 23-34.
12- Dr. Mücteba Uğur, age, s. 21.

nesep tayin etmesi, birden fazla erkeği kabul etmesi, istediğini seçebilmesi gibi anaerkil unsurlar hâlâ devam etmekteydi.[13] Ayrıca elinde mal varlığı olan kadın (Muhammed'in karısı Hatice, Medine'de bir başka tüccar kadın, yine Abu Süfyan'ın karısı Hind Bint Übeyye gibi) eski anaerkil ilişkilere dayanarak konumlarını hâlâ korumaktaydılar. Ne var ki, kadın artık savunmaya çekilmişti. Erkeğin üstünlüğünü simgeleyen "mut'a (zevk) evlilikleri"[14], yine ataerkilliğin bir ürünü olan "fahişelik"[15], üretici olmayan ve kervan ticaretine bir katkısı bulunmayan kadınların öldürülmesi (kız çocuklarının diri diri gömülmesi), kadının kocasının isteği üzerine "bir soylu kahramanla" cinsel ilişkide16 bulunması vb. gibi olgular toplumda baskın ilişkileri ve dolayısı ile hem özel mülkiyetin hem ataerkilliğin hem de sosyal farklılaşmanın hakim hale gelmekte olduğunu duyuruyordu. Esasen kadının kabile toplumu içerisindeki görevi, "çocuklara bakmak, hayvanları sağmak, hurma lifinden hasır; deve tüyünden giyecek örmek, savaşlarda su taşımak, erkekleri cesaretlendirmek, yaralıların te-

---

13- age, s. 18.

14- age, s. 18; ayrıca M. Rodinson, age, s. 53

15- Dr. M. Uğur, age, s. 13; "Kadın fahişe olduğu için kendisine gelenlerden imtina edemezdi. Böyle kadınlar ayrıca kapılarına işaret olacak evsafta birşey (alem-bayrak) dikerlerdi."

16- Dr. M. Uğur, age, s. 18-22. Bu düzlemde Turan Dursun, İslam öncesi Arap toplumunda "kız çocuklarının diri diri gömüldüğü" yolundaki iddiaların çok çelişkili olduğunu, böyle bir geleneğin Arap toplumunda bulunmadığını söylüyor. (Bkz. Din Bu, 1. s. 240). Biz, sayın Dursun'un belirttiği gibi, "kız çocuklarının diri diri gömülme" geleneğini açıklayan İslam tarihçilerinin birbirleriyle çeliştiklerini; gerçek nedeni bir türlü bulup doyurucu açıklama yapmadıklarını düşünüyoruz. Yine de, bu çok eski geleneğin kalıntılarının "Arabistan yarımadasında hiç bulunmadığını" söyleyecek kadar iddialı değiliz. Çünkü o dönem Arap topluluklarında, Tanrı'ya genç oğlan/kız kurban etme geleneği hâlâ vardı. Ayrıca aristokratların develeri bile, sahibinin ölümünden sonra, kesilerek kurban ediliyor ya da mezarının başında ölünceye kadar bağlanıp bekletiliyordu. Öte yandan anaerkilliğin yozlaşarak egemenliğini ataerkilliğe bırakmasıyla birlikte, Arap toplumunda korkunç bir dişi düşmanlığı başladı. Öyle ki, peşpeşe üç defa dişi yavru doğuran koyun ya da keçinin kulağı kesilerek başıboş çöle bırakılırdı. Benzer biçimde ardı sıra beş dişi yavru doğuran deve de uğursuz sayılıp çöle salıverilirdi. On dişi doğuran devenin bacakları kesilirdi. Ve her anaç hayvanın dişi ya da erkek doğurmasına göre farklı adları vardı.

davisini yapmak ve ölülere ağlamak" olarak belirlenmişti.[17] Dolayısıyla göçebe toplum kadını "bostancılık" vb. gibi görece daha üretken olan alanlarda çalışan kadınlara göre daha geri konumdaydı.

Özetle kervan ticareti, mal alışverişi ve metanın bu görece hızlı dolaşımı kabile soy bağının, özellikle kadın-erkek ilişkilerinin ve toplum içi eşitliğin çözülüp, bozulmasında çabuklaştırıcı bir rol oynamıştır.

Siyasi Örgütlenme: Kabile Federasyonu

Yukarıda anlatılan hızlı çözülmeye rağmen, meta üretimi doğrudan yapılmadığı, bu uğurda düzenli bir çalışma olmadığı için, örgütlenmenin amacı savaştır. Diğer adıyla kabileler, "askeri-demokratik" bir örgütlenme içindedir. Engels bu konuda şöyle demektedir: "Servet sahibi olmayı hayatın başlıca gayelerinden biri gibi gören halklarda, komşuların serveti tamah uyandırır. Bunlar Barbar halklardır; yağma etmek, onlara çalışarak kazanmaktan daha kolay, hatta daha şerefli görünür. Eskiden sadece bir zorbalığın öcünü almak ya da daralan bir toprağı genişletmek için yapılan savaş, şimdi sadece yağma için yapılır ve sürekli bir sanayi kolu durumuna gelir."[18] Bedevi toplumunun temelini eşitlik oluşturmakta ve her kabile kendisine bir şef, şeyh (yaşlı ve akıllı anlamına gelir) seçerdi.[19] Şefin yetkesi kendi meziyetlerine ve itibarına dayanmaktadır. Bununla birlikte, "çapul savaşları, yüksek askeri şefin de, ast şeflerin de iktidarını artırır; bunların haleflerinin aynı aileler içinde seçilmesi adeti, özellikle babalık hukukunun girişinden sonra yavaş yavaş önce hoş görülen, sonra hak olarak istenen, en sonra da gasbedilen bir kalıtım haline gelir"[20] diyen Engels'in görüşü doğrultusunda, önce "akıllı, deneyimli ve yaşlı anlamında olan" şeyhlik, giderek iktidarın güçlenme-sine bağlı olarak ya Seyyid (hükmeden üstün efendi) nitelen-mesine dönüşür, ya da anlamının tam tersine yeni bir anlam kazanarak, hükümdarlık ve soyluluğun bir simgesi oluverir.

17- age, s. 17
18- F. Engels, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, s. 228.
19- Prof. Harun Han Şirvani; age 23-24; ayrıca Maxime Rodinson age s. 25.
20- F. Engels, age s. 228.

Arap Yarımadası'nda eşitlik, kabile konfederasyonlarının kurulmasından sonra daha büyük bir hızla bozulmuştur.[21] Bir ast-üst ilişkisi doğmuştur. Bazı boylar (özellikle konfederasyonun başına geçecek olan Kureyş Kabilesi'nin başına geçen Kusayy) akınlarla ve ticaretle, yerlilerden veya öteki kabilelerden (Beni Kılab, Beni Kureyş, Beni Esed veya Huzaa kabilelerinden Kusayy ve Huleyl gibi) bazı kişiler, şahsi servet sahibi olabiliyorlardı. Bu arada hemen belirtelim ki, Arap kabileleri arasında üstünlük mücadelesi inişli-çıkışlı bir yol izlemiştir. Mekke gibi yoğun bir ticaret ve ibadet merkezini elinde tutan birkaç kabile (Kureyş, Kılab, Huzaa ve Esed gibi) arasında, egemenliğin ve üstün kabile olmanın simgesi haline gelen Kabe anahtarı, zorla da olsa el değiştirebiliyordu. Örneğin, Şam'dan Kabe'ye gidecek olan çocuk yaştaki Kusayy'e, annesi şunları söyleyerek onu geleceğe hazırlıyordu: "Senin soyun, Rabia oğullarının soyundan daha yücedir. Sen Murra oğlu Kılab'ın oğlusun. Kavmin Mekke'dedir..." gerçekten de bu kişi Mekke'ye geldikten sonra, Beni Kureyş Kabilesi'nin yardımıyla, Huzaa Kabilesi'nden Huleyl'in elinden Kabe anahtarlarını alıyor ve onu Mekke dışına çıkarabiliyordu. Onun yerine geçen Abd-üd Dar'ın oğullarının zamanında ise amcaoğulları olan Abd Menaf oğulları Kabe anahtarlarını, dolayısıyla konfederasyonun yönetimini ele geçiriyorlardı. Taraflardan ilki "Mutayyeb Andı", ikincisi ise "Helf-ül Ehlaf (Anlaşmış Dostlar Andı)" adı altında ittifaklar kurarak nerdeyse savaşacaklardı. İlginç olan taraf, kabile konfederasyonu yönetimini (Kureyş) eline geçiren tüm kabile şeflerinin zengin ve belirli bir mal varlığına sahip olmalarıydı.[22]

Öte yandan, yağma savaşlarının önemli merkezlerinden birisi de yine Mekke şehri olmuştu. Örneğin Curhumlar, bu merkezi ele geçirmek, kabile konfederasyonunun önderliğini elde etmek için Amalika'yla savaşıyor ve onları yeniyorlardı. Ancak bu zenginlikleri sürekli yağmalarla takviye edemedikleri için daha sonra Huzaa Araplarına yeniliyorlar, Mekke kuyuları ile

21- Maxime Rodinson, age, s. 25.
22- Muhammed Hüseyin Heykel, age, s. 93-95.

denetimini Huzaa'lar ele geçiriyorlardı. Kusayy da bu merkezi, Huzaa Kabilesi'nin elinden zorla alacaktı. Hatta Mekke, bir ara Habeş Krallığı'nın dikkatini de çekmiş ve buraya Ebrehe komutanlığında ünlü "Fil Seferi"ni düzenlemişti. [23]

Mekke şehir devleti adlı belde/diyar İsrail oğullarından beri yerleşik bir birimin ve sonra da kabile konferasyonunun (Kureyş) merkeziydi. Buradaki yerleşim ast-üst ilişkilerine bağlı olarak "güç ve üstünlüğün" simgesi durumundaki Kabe panteonunun çevresindeydi. Üstün ve yöneten kabile durumunda olan Kureyş kabilesi mensupları Kabe'ye en yakın yerde oturuyorlardı. Onların evlerinin arkasında Beni Kılab, Beni Esed, Beni Curhum gibi kabilelerin evleri, onların da arkasında diğer kabile mensuplarının ve en arkada da kölelerin yerleşim yerleri bulunmaktaydı.[24]

Mekke kabile konfederasyonu mensupları göçebelikten yerleşik hayata doğru ilerlemekle birlikte, bu hayat tarzı, kendisine denk düşen üretim temeline henüz oturmadığı için, hakim olan ilişki hala "göçebe hayat tarzı" idi.[25] Örneğin Araplar, İran Sasani feodal devlet düzenine itibar etmiyor, bunları Acem diye küçümsüyorlardı.[26] Ticari hayatın bir sonucu olarak boyveren eski yerleşik toplumun kalıntıları niteliğindeki Demirciler[27] kabilesi mensupları da küçümseniyordu. Cahiliyye döneminde kahramanlık çağının tipik özellikleri olan soy-sopla övünme, güzel ve belagatli söz söylemek (Arab sözcüğünün bir anlamı da budur), özellikle soy-sop üzerine şiir yarışmaları yapmak, bunları yapmayan diğer kavimleri Acem (güzel ve belagatli laf edemeyen anlamında) diye yermek gayet olağandır. Keza aynı hayat tarzı (göçebelik ruhu), bir tarım beldesi, dolayısıyla görece daha yerleşik ve sakin olan Yesrib (sözlük anlamı hayvan otlatılan tarlalar, meralar) ya da şimdiki adıyla Medine toplumunu da "çoban" diyerek[28] küçümsüyordu.

23- Muhammed Hüseyin Heykel, age, s. 76-77-92-93.
24- Muhammed Hüseyin Heykel, age, s. 94-95.
25- Muhammed Hüseyin Heykel, age, s. 92.
26- Abdülbaki Gölpınarlı, Sosyal Açıdan İslam Tarihi, s. 16.
27- Maxime Rodinson, age, s. 26.
28- Abdülbaki Gölpınarlı, age, s. 65.

Arap kavimlerinin gerek Mekke'de Beni Kureyş başkanlığında bir kabile konfederasyonu altında toplanması, gerekse Medine şehrinde Evs-Hazrec kabileleri önderliğinde bir adım daha geriden gelen kabileler topluluğunun varlığı, kabile totemlerinin merkezi bir ortak tapınakta toplanmasını da gerektiriyordu.

Cahiliyye dönemi öncesinde tek tek hayvan totemlerine inanan Beni Kureyş (Timsahoğulları), Beni Kılab (Köpekoğulları), Beni Esed (Aslanoğulları) bu dönemi geçmiş, Mekke ticaretinin gelişmesi ve merkezileşmesi doğrultusunda, aynı zamanda yerleşik bir alanın hakim sınıfını ifade eden Kureyş aristokrasisinin egemenliği altında konfederasyon şeklinde kaynaşmış ve bu kaynaşma eski klanlara özgü tek tek atasal tanrıların bütün bir tanrılar camiasında, Mekke Panteonu içinde kaynaşmalarıyla kutsanmıştır. Böylece devlete iyice (Kâbe) yaklaşılmış, aristokratik ve savaşçı bir kabile konfederasyonundan bir çeşit şehir devleti doğmuştur.[29] Kureyş kabile konfederasyonunun panteonunun tanrıları Lat, Uzza, Menat ve bunların üstündeki Hubel denen büyük tanrıydı. Bu tanrılar fikri, esas olarak Yunanistan'dan Arabistan'a yansımış ve dönemin toplumsal ilişkilerine uygunluğu yüzünden oldukça tutulmuştu.

Aslında Arap Yarımadası dinsel inançlar yönünden hayli çeşitlilik göstermiştir. Bir taraftan eski Yunandan geçme ilkel totemcilik ve bunun daha ileri şekilleri olan tanrılar birliği ve insana benzetme, öbür taraftan İbrahim Peygamber'in soyut bir tanrıya yönelmesi. Örneğin Kur'an'daki En'am süresinde İbrahim'in gökyüzünde gördüğü yıldız, ay ve güneşi tanrı sanması ve yine bunlardan bir bir vazgeçmesi, daha soyut bir düşünce türü olan "Allah'ı" araması güzel bir şekilde rivayet edilmektedir.[30] Ne var ki İbrahim, insan düşünce tarihinde bir tür devrimsel sıçramayı ifade eden "Allah" fikrine ulaşamazdı, "Allah" fikri için feodal toplumun kesinlik kazanıp yayılması gerekecekti.

29- Bu konuda Halil Berktay'ın "İslamiyet'in 'Dünya Nizamı' İddiası", Saçak, Aralık 1985.
30- Kuran, En'am Suresi, 75-80. Ayetler.

Öte yandan, "Allah" düşüncesinin Yahudi ve Hıristiyan kabilelerinde ortaya çıkması esas olarak ileri bir adım ifade etmekle birlikte, hem kendisini besleyecek bir altyapıdan yoksun oluşları, hem de henüz çok özel (Yahudi Allah'ı) olması ve insan-tanrı (somut-soyut) ilişkilerinin birbirinden ayrışmamışlığı nedeniyle bölgede tutunamazdı, o kabilelerle sınırlı kalmaya mahkumdu. Yine bölgedeki "Sabii"ler arasında görülen beş vakit namaz, tanrının birliği, bayram, hac, meleklere inanma, ahrete iman, öteki dünyada mükafat ve ceza gibi kavramlar ile "muvahit"ler arasında görülen ölümden sonra dirilme düşüncesi, birinci batında akraba evliliklerinin, zina, şarap vs. yasaklanması, haram aylarında hac, cünupluktan temizlenme, ölü yıkama, kefenleme, abdest alma, mezar başlarında dua okuma gibi görenekler bir ara yaygınlık kazanır gibi olmuş, ancak bütün bu inançları birleştirmek, disipline etmek ve belli bir sınıfın ideolojisi şeklinde yoğurmak işi Muhammed'e kalmıştır.*

Kabile Konfederasyonundan Devlete Doğru...

Konfederasyon döneminde kabileler arasında bir hiyerarşi oluşmuştur. Hiyerarşinin altındaki üsttekine bağımlı durumdaydı. Ancak bu "serflik", "vasallık" bağımlılık ilişkileri henüz kabileler arasında söz konusuydu. Gelişmenin yönü, kabile aristokrasisine ve onun en üstteki şeyhine tabiyet yönündeydi. Buna paralel ,olarak hakim kabile içindeki farklılaşma da derinleşiyor ve hakim kabilenin kitlesi de serfleşiyordu.[31] Örneğin Muhammed gittikçe yoksullaşan ve zengin dedesi Abdul Muttalib'in himayesine sığınan bir aileyi simgeliyordu.

Arap kabileleri (Mekke-Taif-Medine), soylular ve çoban halk kitlesi dışında köle ve cariyeleri de barındırıyorlardı.[32] Ayrıca

* Bu bağlamda, Yahudiliğin tam anlamıyla Allah fikrinin bir ifadesi olduğu yolundaki görüşe katılmıyorum. Doğrudur; Yahudilik soyut Allah fikrine ulaşmakla somuttan soyuta geçen düşüncenin ilk örneğini vermiştir. Ancak bu Allah bazen Zeus (tanrıların tanrısı/insan biçimli), bazen gerçekten soyut Allah, özellikle tek kavmin özel tanrısı, bazen geriye dönüşlerle ölen boğaya tapınma şeklinde kendini göstermiştir.

31- Bu gelişmeyi, Doğu Perinçek Türk kavimlerinin hayatında incelemiştir. Bkz Bozkurt Efsaneleri ve Gerçek, (3. baskı, Aydınlık Yayınları, İstanbul 1980), s. 30

32- Maxime Rodinson, age, s. 85-86.

çok geri planda olmakla beraber, bazı Hıristiyan ve Yahudi kabile mensupları veya bu dini benimseyen köleler, Mekke panteonunda özellikle Kabe hizmetlerinde çalıştırılıyorlardı. Köle ve cariyelerin, soylulara hizmet verdikleri kesin olmakla birlikte (otlaklarda develere bakmak, Kabe hizmetleri, odalık hizmetleri vb.), bunların tümünün tutsak olmuş kimselerden mi oluştuğu, yoksa meta şeklinde alınıp-satılmadan doğan bir köleliğin mi söz konusu olduğu yeterince açıklık kazanmış değil. Ancak köle ve cariyelerin, yağma ve çapul savaşları sonrası tutsak alınıp öldürülmeyen, veya mal varlığını yitirdikten sonra kendisini kabilesinden bir zengine satan (mevali), hem de ticaret kervanlarının uğrak yeri olması nedeniyle alınıp satılan kimselerden oluştukları söylenebilir. Öte yandan, Kabe hizmetlerinde angarya veya çok az bir bedel karşılığı işçi çalıştırılması da para-meta ilişkilerinin görece ileri durumunu göstermesi bakımından üstünde durulmaya değer bir konudur.

Ne var ki ekonominin esas olarak köle emeğine dayanmadığı, köle emeğinin yaygın bir şekilde kullanılmadığı kesindir. Çünkü Arap kabileleri savaşlarda aldıkları esirlerin çoğunu öldürmeye devam ediyorlardı. Ancak İslamlığa geçtikten sonradır ki Muhammed, uzun tartışmalardan sonra esirleri "muhakkak bir bedel" karşılığı serbest bırakmayı hükme bağlayabilmiştir.[33] Aynı şekilde, denetim altında tutulan yerlerdeki kimselerden alınan bir tür verginin "kardeşlik vergisi"[34] adı altında verilmesi, kabile kan bağı ilişkilerinin henüz tam anlamıyla çözülmediğini, sürecin karmaşıklığını göstermektedir.

Mekke aristokrasisi ve bağımlı kabileleri içinde Kabe hizmetlerini düzenlemek, kabile konfedarasyonlarının birtakım sorunlarını çözmek, diyet ve mali işleri düzene sokmak için bir çeşit aristokrat meclisi niteliğindeki "Dar-ül Nedve" (Meclis Evi) kurulmuştu. Bu, Kureyş başkanlığındaki Mekke kabile konfederasyonunun, halktan ayrı bir "kamu odağı" veya

33- Abdülbaki Gölpınarlı, age, s. 83-86.
34- Maxime Rodinson, age, s. 23.

bürokrasi oluşturmasının başka bir ifadesiydi. Bunun yanı sıra, kabile ileri gelenlerinin emri altında hazır durumda bir "savaşçı kümesi", gerek Muhammed'in yaymaya çalıştığı İslamiyet'e karşı verilen düzenli savaşlarda, gerekse Muhammed'in ilk İslam devletinin sacayaklarını Medine'de kurması süreci içerisinde oluşturulacak orduların ilk çekirdekleriydiler.

Bu durum ve bununla birlikte Kabe tapınma yerinin (panteonunun) çeşitli hizmetleri ve yönetimin Kureyş tarafından denetim altına alınması (bir çeşit başrahiplik görevi), başlangıçta hepsi birbirine eşit olan klan üyeleri arasında gittikçe derinleşen uçurumun doğmasına yol açıyordu.[35] Aslında bütün gürültü, Kabe'nin anahtarlarının kimde olacağı etrafında kopuyordu. Bu yüzden Curhumlular, Amalik'i; Huzaa'lar, Curhumluları; Kureyşliler ise Huzaaları Mekke'den çıkarmışlardı.[36] Çünkü Mekke'nin anahtarını ele geçiren, aynı zamanda vergi ve diğer gelirler (hac) gibi düzenli gelir kaynaklarını da elinde tutuyordu. Bu uçurum, gerçek bir soyluluğun kabilenin sıradan özgür üyelerinin karşısında yerini almasına kadar genişlemişti. Böylece, tüm gelişmiş çoban halklarda olduğu gibi, Kureyş kabile toplumu içerisinde de onları birbirinden ayıran soylular, sıradan özgür üyeler ve köleler sınıfı [37] olmak üzere üç sınıfa bölündüklerini görüyoruz.

Daha yakından bakıldığında Mekke'de şu Hiyerarşi göze çarpmaktadır:

1. Beni Kureyş Kabilesi: En üstte Murraoğulları, Kusayyoğulları, Abdu Menafoğullarından sonra Haşimoğullarının mensup olduğu soy.
2. Beni Esed, Beni Kılab, Huzaa, Curhumoğulları, Temimoğulları, Umeyyeoğulları.
3. Hicaz ve Taif'deki diğer boylar.
4. Kureyş'e bağımlı diğer kavimler ve Taif kabileleri.

Medine'de ise Beni Evs ve Beni Hazrec kabileleri en üstte bulunuyorlardı. Fa[illegible] Mekke Kureyşlilerine belli vergiler

35- Franz Oppenheimer, Devlet, (Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 1985), s. 62.
36- Muhammed Hüseyin Heykel, age, s. 93.
37- F. Oppenheimer, age, s. 62

(hac ve kervan geçme vb.) veriyorlardı. Mekke'yi ziyaret edip Kureyş'le ittifaklarını yenilemekle mükelleftiler. Ardından diğer kabileler ile Yahudi kabileleri geliyordu.

Öte yandan Hicaz bölgesinde yaşayan Arap kabilelerin durumu ise şöyleydi:

1) **Özgürler:** Aile veya kabile cemiyetleri halindedirler. Toplumun en itibarlı kişileridir. Ayrıca özgürlerle birlikte, kahinler, şairler ve savaşlarda yararlılık gösterenler de toplumun en itibarlı kişileri olarak kabul edilmişlerdir.

2) **Mevali:** Sıradan özgür insanlar, yani özgürlüklerine sonradan kavuşmuş köle ve cariyeler. Durumları köle ve cariyelere göre daha iyidir. Alınıp-satılamazlar, ancak hür bir kadınla evlenmeleri yasaktır.

3) **Esirler, köleler ve cariyeler:** Toplumun içinde değerleri yoktur. Mal gibi alınıp - satılmışlar veya hibe edilmişlerdir.[38]

Mekke ileri gelenlerinin, yeni doğan çocuklarını Bedevi çöl Araplarına emzirmeleri için belli bir ücret vermeleri de bazı şeylere işaret eder. Birincisi, bununla kadınların daha çabuk doğurmaları istenmiş olabilir, çünkü bir nüfus yoğunluğuna gereksinim vardır. İkincisi, soylu çocukların Bedevi ruh özelliklerini kazanmaları istenmiş olabilir, bu da "göçebe"liğe özlemin bir başka ifadesidir. Daha da önemlisi "çok güzel Arapça (baliğ ve fasih Arapça) konuşmaları istenmiştir. Çünkü, soyluluk ve kahramanlık çağının en etkin ve belirgin özelliği güzel Arapça konuşmaktır. Örneğin, şairler, kabile toplumunda önemli bir "kamuoyu" oluşturuyorlardı. Üçüncüsü ve en önemlisi, belli bir ücret (bedel) karşılığında çocuk emzirmek, hem özel mülkiyetin geliştiğini, ücretli (bedelli) bir emeğin ortaya çıktığını, hem de toplumun sınıflara ayrıldığını çok güzel bir şekilde göstermektedir.

Mekke'de ticaret geliştikçe, istikrara ve huzura daha çok ihtiyaç duyulur hale geliyordu. Diğer anlamıyla, artık yağma savaşlarının yerini, düzenli sömürü kaynaklarının güvence altına alınmasını temin edecek "barış" alacaktı. Bu yüzden Araplar, "Haram Ayları" (4 ay) denilen aylar boyunca birbirlerine karşı silah kullanmamak ve ortak panayırlarda

38- Dr. Mücteba Uğur, age, s. 6.

alışveriş merkezleri kurmak (Ukkaz Panayırı gibi), barış içinde rekabet etmek, şiir ve kahramanlık menkıbeleri anlatmak vb konularda anlaştıkları görülüyordu.

Mekke ve bir derecede Medine toplumunda, gerek ticaret, gerekse tarım üretimi (özellikle Medine'de) üzerine kurulu ilişkiler sayesinde feodal alt yapının temellerini oluşturacak öğeler ortaya çıkıyordu. Özel mülkiyet hayli ilerlemişti. Buna rağmen, Kureyş ve diğer şehir devletlerdeki kabile konfederasyonlarının feodal ilişkileri geliştirme yönündeki çabalarına rastlanmaz. Tam tersine buna teşebbüs eden herkese korkunç direnç gösterilir. Bunun sebebini mevcut kabile hiyerarşisini koruyarak kendilerinin bu hiyerarşinin en tepesinde oturmayı güvence altına almak ve bu şekilde düzenli sömürüyü gerçekleştirmek isteğine bağlayabiliriz.[39]

Öte yandan özel mülkiyetin hızlı gelişimi, kabile toplumunda hızlı bir sınıf ayrımını, bazı ailelerin (Muhammed'in ailesi gibi) hızla yoksullaşıp bir üst ailenin himayesine sığınmasını da doğurduğu gibi, kabilenin çapını küçültmeyi de birlikte getirmiştir.[40] Gerek merkezkaç eğilimleri önlemek, gerekse mal ve can güvenliğini sağlamak amacıyla birtakım bağımsız yetke merkezlerinin oluştuğu da görülmektedir. Örneğin, Kureyşoğullarının Mekke'deki otoritelerinin bir ara sarsılması üzerine o ana kadar sağlanan "barış ve istikrar" bozulmuş, yerini "yine eski göçebe adetleri olan yağma, çapul, baskın, mal ve kadın kaçırma, hak yeme" vb. gibi anarşi almıştır. Muhammed'in on beş yaşında olduğu bu dönemi "göçebe kabilelerin" (iki boy/kabile) bir tür eskiye dönüşü ve "hızla zenginleşen Kureyş tüccar ve aristokrat sınıfına karşı bir tepkisi" şeklinde de değerlendirmek mümkündür. Bunların en ünlüleri Sehmoğulları ve Cumahoğulları idi. Bu iki kabilenin başını çektiği "anarşi" ortamına karşı bir tepki olarak bağımsız bir "karar merkezi" olarak "Half-ül Fudul" (Fazilet Anlaşması/Yemini) doğdu ve Mekke böylece haksızlıkları düzeltecek bir başvuru yeri halini aldı.[41]

39- Karşılaştırmak için bkz. Doğu Perinçek, ağe, s. 39.
40- Karşılaştırınız: Doğu Perinçek, age, s. 25.
41- Maxime Rodinson, age, s. 52; Abdülbaki Gölpınarlı, age, s. 39-40, M. Hüseyin Heykel, age, s. 117-118.

Öte yandan Mekke hem ticaret hem de dini tapınma merkezi olduğundan, Kureyş başkanlığında çok önceleri kurulan "Darül Nedve"nin (Meclis Evi) yanında, 480 yıllarına doğru Kabe hizmetlerini görmek üzere halktan ayrı bir bürokratik yönetim merkezi kurulmuş, kabilelerin önemine göre de görev bölümü yapılmıştı. Bu görevler: Kureyş'in yabancılara karşı temsilini yürüten "Sefare" (elçilik), genel maliye ve hazine işlerini yürüten "Kıyadet", hakimlik işlerini yürüten "Diyet", meclis başkanlığı yani konfederasyonun başkanlığı, kabe anahtarının korunmasını sağlayan "Hicabe", su ve içki dağıtım işiyle ilgili "Sıkaye", vergi ve hac gelirlerini toplama işi "Rifade", savaş zamanında askeri işlerle sorumlu "Liva" ve fal işleriyle uğraşan "Mercii."[42]

Görüldüğü gibi kabile ekonomisine köleliğin sokulmasıyla sınırları kesin olarak çizilmiş bir toprak parçasına sahip olmak dışında, devletin asal öğeleri tamamlanmış durumdaydı. Böylece devletin biçiminin tahakküm, ekonomik içeriğinin ise insan emeğinin sömürülmesi olduğu ortaya çıkmış olacaktır ki bunu Medine'ye göçen Muhammed'in kurduğu devlette daha belirgin bir şekilde göreceğiz.

İslamiyet Dönemi ve Devlete Geçiş

Kabe anahtarlarını elinde bulundurmak, kabilelerin üst düzeylerinde amansız rekabeti kızıştırıyordu. Egemen kabile konfederasyonu (Beni Kureyş) soylu şeyhi Abdül Muttalib'in ölümünden sonra Mekke-Kabe yönetimi için Beni Haşim Kabilesi ile Beni Umeyye Kabilesi ölesiye bir mücadeleye girmişlerdi. Mekke merkezi otoritesi zayıflıyordu. Bundan yararlanan küçük kabileler, Yahudiler, Hıristiyanlar, sıradan özgür kabile üyeleri daha fazla bir serbesti içinde bulunuyorlar, hatta kabile ileri gelenleri şunu söyleyebiliyorlardı: "Kavmimiz birşey üzere değil (yani birlik içinde değil); sapıklık içinde..."[43] Özel mülkiyetin gelişmesi, sınıf farklılıklarının hayli belirginleşmesi, bir zamanlar halk idaresinin belirli araçları olan

42- Prof. Harun Han Şirvani, age, s. 25-26-27; M. Hüseyin Heykel, age, s. 92.
43-M. Hüseyin Heykel, age, s. 126.

organların,[44] sırasıyla kendi öz halkını ve öteki kabile üyelerini baskı altında tutmanın araçları haline gelmesi, yavaş yavaş dönüşmesine rağmen kabile hâlâ vardır, ancak biçimsel olarak varlığını sürdürmekten öte[45] bir önemi kalmamıştır. Öte yandan, bu toplumsal uçurumun alt kısmında bulunan sıradan özgür üyeler ile köle/cariye kitlesinin eski eşitlikçi topluma özlemi, beklenti ve yer yer mücadeleleri ile Arabistan Yarımadası'nı (özellikle Mekke toplumunu) yeni arayışlara doğru yöneltiyordu. Bu durum, özellikle devlet aşamasına geçmiş ve bunun ideolojisi haline gelmiş Hıristiyan dinine inananlar tarafından "bir peygamber gelecek" biçiminde ifade ediliyordu.

Aslında, gelişmiş ticareti nedeniyle sınıf farklılıklarının ve özel mülkiyetin ileri aşamalarında bulunan Mekke ve Medine toplumunun çevresindeki dış dünyadan etkilenmemesi düşünülemez. Bir tarafta sınıflı toplumun ve devletin resmi ideolojisi haline gelen Hıristiyanlıkla, Kuzey Arabistan, Şam, Habeşistan kolonileri aracılığı ile Yemen'e kadar uzanan Bizans İmparatorluğu, diğer tarafta feodal imparatorluğun en oturmuş örneklerinden İran Sasani İmparatorluğu bulunuyordu. Bu iki imparatorluk için pek fazla tamah uyandırmayan (verimsizliği ve çoraklığı yüzünden) Arap Yarımadası- Ebrehe komutasındaki "Fil seferi" dışında pek fazla dış müdahaleye uğramadı. Her iki büyük imparatorluk, gerek ekonomik nedenler, gerekse "birbirlerini gözetmeleri" nedeniyle Arabistan'a gitmeye kalkışmadılar. Böyle bir müdahale, sınıflı topluma ve devlete sıçramanın eşiğine gelmiş Mekke ve Medine toplumlarında bir hızlanmaya yol açabilirdi. Ancak, dış müdahalelerden uzak bir şekilde gelişen, çözülmeye uğrayan bu toplumlar, parçalanmanın son aşamasında kilitlenmişti. Altyapı ilişkileri (feodal filizlenmeler), üstyapıdaki ilişkilere (kabile kültürü) uymuyor, çelişiyordu. Ayrıca, dışarıdan müdahale olmamasına rağmen, Arabistan toplumları, kültür ve üstyapı öğeleri açısından dışarıdan gelen yoğun bir etkinin altındaydı. Çünkü, boy ve-

44-F. Engels, age, s. 228
45- Karşılaştırınız: Doğu Perinçek age, s. 68.

ren yeni altyapı ilişkilerinin ihtiyaçlarını karşılar gibi gözüküyordu.

İşte bu koşulların çevrelediği bir ortamda yetişiyordu Muhammed.

Muhammed

Muhammed, sınıf farklılıklarının arttığı, kabile ocağının daralmaya yüz tuttuğu koşullar içinde gittikçe yoksullaşan ve sıradanlaşan bir ailenin üyesidir. Dolayısıyla sıradan kabile üyelerinin, sömürülen kitlenin durumunu yakından izlemekte, bizzat yaşamakta ve özlemlerini iyi bilmektedir. Soylu bir tüccar ve kabile önderi olan dedesi ve akrabalarının koruma ve kollaması ile ticaret ve evlenme yoluyla orta sınıf bir tüccar haline gelen Muhammed, bu sefer yapacağı ticari atılımların karşısında büyük tüccar tabakasını bulmuştur. Bu da çelişkinin bir başka yönünü ifade etmekteydi. Muhammed'in geldiği soy, hep Kureyş kabile konfederasyonunun tepesini işgal etmiş; soyluluğu Mekke'de su götürmez olan, Kabe anahtarlarını (yahut zenginlik ve servet biriktiren kaynağı) ellerinde bulundurmak için hak iddia eden, bunun için rekabete girişen, gerektiğinde çarpışan bir soyun uzantısıdır. Kabe yönetimi ve hizmetlerinde belirli görevler almış konfederasyon şeyhi dedesinin dizinin dibinde büyümüş, Mekke toplumu arasında "zekası ve akıllığı" ile sivrilmiş Muhammed'in, Mekke toplumunun yönetimini soylu yönetici kabilenin bir üyesi olarak ele geçirmek için hak iddia etmesi doğaldı. Bu, bütün İslamcıların hatta Muhammed'in resmi inkarlarına rağmen böyledir. Örneğin Muhammed "Allah, Hz. İbrahim'in evladından Hz. İsmail'i, Hz. İsmail'in evladından Kinane'yi, Kinane'nin evladından Kureyş'i, Kureyş evladından Haşimileri, Haşimiler içinden de beni süzüp/eleyip seçti"[46] demekle bunu doğrulamaktadır.

Öte yandan yoğun ticari ilişkiler, uzun süren dış geziler ve çeşitli toplum sistemlerinin bulunduğu değişik yerlere yapılan yolculuklar, buralardaki kültür ve düşünce alışverişleri (özellikle Şam diyarı ve Ukkaz Panayırı'nda bulunan

46- Tirmizi Menakıb.

Hıristiyan, Yahudi, Mecusi vb. din adamlarıyla görüşmeler), çok iyi bir gözlemci olan Muhammed'in bilgi birikiminde değişikliğe yol açan soyut sıçramayı, yani Allah fikrinin doğmasını getirmiştir.

Sonuçolarak denilebilir ki, Muhammed, Mekke toplumunun çelişkilerini çok iyi gözleyip, yakalayabilmişti. Çelişkili ifadeleri, birbirini yadsıyacak kuralları, ilkeleri ve zamanla berraklığa kuvaşacak bazı bulanık görüşleri kapsamasına rağmen düşünce temellerinde niteliksel değişimi, soyut Allah düşüncesini yakalayabilmişti.

Çelişkiler karşısında Muhammed, Ya da Devlete Geçişte Düşünsel Aşamalar

Mekke ve Medine kabile toplumunun çelişkilerini yukarıda belirtmiştik. Ancak Muhammed'in bunlardan nasıl yararlandığına değinmek, bir anlamda devlete geçişte düşünsel ve ideolojik aşamaların belirlenmesi bakımından önemlidir.

Gerek Mekke yerleşik tüccar aristokrasisi, gerekse Medine yerleşik tüccar/toprak aristokrasisi döneminde alınan ganimetler, vergi, haraç ve artı ürüne (az da olsa) el koyma bir servet ve kapital birikimine yol açmıştı. Bu merkezi yetke ile merkezkaç güçlerin, sömüren soylularla sömürülen kabile ve alt kesim üyelerin ayrılmalarını doğurmuştu. Toplum paramparça bir durumdaydı. Kur'an bunu şöyle ifade etmektedir: "İnsanlar tek bir ümmet idi kimi iman etmek, kimi küfre sapmak suretiyle ihtilafa düştüler..."[47] Kuşkusuz buradaki "ihtilaf" aslında bir sınıf farklılaşmasıdır. Ümmet (kabile toplumu) anlamında kullanılmakta, sınıf mücadelesi bu şekilde açıklanmaktadır. Bu durumda yapılacak iş, "Allah'ın ipine sımsıkı sarılmak ve parçalanıp ayrılmamak" olacaktır.[48] Yani, bir başka deyişle, belli bir merkezin etrafında (sınıfsal ayrılıkları yok etmek veya kandaş kabile toplumuna dönmek için) toplanmak, bu amaca sıkı sıkı sarılmak.

Her fikir veya ideoloji kendisini besleyecek zeminde güç bu-

47- Bakara Suresi, 213. Ayet.
48- Al-i İmran Suresi, 103. Ayet.

lup beslenebilir. Mekke ve Medine toplumları, özel mülkiyetin gelişmesiyle birlikte, artık kahramanlık çağının masal ve destansı şiir ve menkibelerden ibaret göçebe kültürü ile yetinemezlerdi. Muhammed "Allah'ın tekliğini" ısrarla savunurken, farklı kabileleri, aynı kandan gelmeyen grupları tek bir bütün içinde kaynaştırmayı amaçlıyordu. Özel mülkiyetin gelişmesini destekliyor, "malını savunurken ölen şehittir" esasını getiriyordu. Düzenli artı ürünün elde edilmesi için, "Cuma namazı bittikten sonra yeryüzüne dağılın ve Allah'ın ihsanından nasibinizi, rızkınızı arayın" diyerek [50] halkı çalışmaya teşvik ediyordu.

Muhammed bununla da kalmıyor, sömürülen sıradan halk kitleleri ile ücretli işçileri, mal varlığını yitirerek yoksullaşmış kişileri ve köleleri kendisine çekebilmek için, faiz ya da taciliği kötülemiş,[51] malların ve servetin tekelleşmesine karşı çıkmıştı.[52]

Mekke'den Medine'ye

Muhammed'in dini fikirlerinin ilk başlarda tam bir bütünlük arzetmediğini, berrak olmadığını, zamanla gelişerek ve aşamalardan geçerek, durumun gereklerine göre biçimlendiğini veya tümüyle değişikliğe uğradığını belirtelim. Örneğin Muhammed ilk başlarda Allah fikrini yakalamakla birlikte, Allah'ın niteliklerini tam olarak belirleyememiş[53]; ancak Medine devletinin kurulması ile birlikte Allah, "Kadir-i mutlak" ve herşeye hakim hükümran bir "Allah" halini almıştır. Keza Muhammed'in İslamiyet düşüncesi, ilk başlarda Mekke halkını doğru yola sevketmek ve hidayete erdirip islah etmekle [54] sınırlı olduğu halde, onun ölümüne yakın bir tarihte (Tebük Seferi) veya Hendek Savaşı'nın sonunda, bir "Dünya Nizamı" iddiasında bulunarak toprak fetihlerine yönelmiştir.*

50- Cum'a Suresi, 10. Ayet.
51- Buluğ-ul Nuram, Cilt 1, s. 188.
52- Age, Cilt 1, s. 166.
53- Maxime Rodinson, age, s. 162.
54- En'am Suresi, 92. Ayet.
*Dolayısıyla Halil Berktay'ın yukarıda adı geçen makalesinde belirtilen, İslamiyet'in başından beri "Dünya Nizamı" amacıyla kılıca başvurduğu görüşüne katılmıyorum. "Dünya Nizamı" iddiası, Medine devletinin kurulması ve özellikle Hendek Savaşı'ndan sonra ortaya atılmıştır.

Aynı şekilde Muhammed ilk başlarda Mekke hakim sınıflarını barışçı çağrılarla yola getirmeyi düşünmüş, ancak bunu başaramamış, yoğun bir muhalefet ve baskıyla karşılaşmıştır. Bu sefer Mekke aristokrasisini ihtiraslı ve gözü tepede olan gençler aracılığıyla alaşağı etmeyi düşünmüş, bu konuda sömürülen halk kitlesinden yardım istemiştir. Fakat bu çağrı da yoğun bir baskı ve dirençle karşılaşmış, ekonomik yaptırımlar yoluyla başarısızlığa uğratılmıştır.

Bu başarısızlıktan sonradır ki Muhammed, Miraç rüyası ile birlikte Medine'ye geçmeyi uygun görmüş, ittifaklar siyasetine önem vermiş, Mekke'deki "güç toplama" aşamasından, Medine'deki "stratejik savunma - taktik saldırı" aşamasına geçmiş ve İslamlığın ancak ve ancak "zor ve şiddet" yoluyla başarılı olacağına inanmıştır.[55]

Son olarak Muhammed taktik gereği, uzun vadeli amaçlar uğruna bazı ilkelerden tavizler vererek, "düşmanı bölmeyi ve güç toplamayı" da amaçlamıştır. Örneğin, Kabe putlarının "Allah'la birlikte şefaat umulacak ilahlar" olarak değerlendirilmesi[56] ve sonra bunu yadsıması. Bu yüzden Hz. Osman ile Hz. Ebu Bekir arasında anlaşmazlık çıkması, hemen arkasından Osman'la birlikte Müslümanların Habeşistan'a göç etmeleri.[57] Yine "Hudeybiye Barışı" sırasında, yapılan anlaşmanın başına "Allah adını koydurmaması, yerine kendi kişisel sıfatını koyması vb... Aslında, bu gibi nedenlerle iptal edilen ayetlerin sayısı 66'yı bulmaktadır. Zaten Muhammed de bunu, "Herhagi bir ayetin hükmünü iptal ettirir yahut unuttururusak, onun yerine daha hayırlısını veya benzerini getiririz" diye ifade etmiştir.[58]

Mekke'de tutunamayan Muhammed, taraftarları ile birlikte Medine'ye (Yesrib'e) göç etmeye neden karar verdi? Medine, asıl adı olan Yesrib sözcüğünden de anlaşılacağı gibi, yeşil bir vaha, bir tarım ve ticaret merkeziydi. Feodal üretim ilişkileri uç

55- "Ey müminler, hoşunuza gitmediği halde uhdenize kital (düşmanlara savaş) farz edildi." Bakara suresi, 216. Ayet.
56- Maxime Rodinson, age, s. 65-125.
57- Maxime Rodinson, age, s. 128-129.
58- Bakara Suresi, s. 106.

vermiş, sınıf ayrılıkları ise, Mekke'de paranın paramparça ettiği derecede ayrışmaya uğramamış; trajik bir hal almamıştı. Ayrıca, Medine'de devletin temelleri atılmıştı. Bu şehir kendisini yönetecek "tarafsız bir hakem"i bekliyordu. Gerek Yahudi kabileler, gerekse Hıristiyanların bulunuşu nedeniyle "tek tanrı fikrine açık ve hoşgörülü bir yerleşim merkeziydi. Bu hususlara, Mekke Kabile Konfederasyonu'na bağımlı olarak haraç-vergi ödeyen Muhammed'e ilk "bi'at" eden (bağlılık yemini yapan/yahut sözcük anlamıyla kendilerini satan) Medine aristokrasisinin zenginlik kaynaklarını elde etmek için verdiği mücadeleyi ve rekabeti de eklemek gerek.[59]

Muhammed ikinci "bi'at"tan sonra Medine'ye, toprak için çatışan, bu yüzden üretimi düşüren kabilelerin arasında hakem sıfatıyla gelmişti. Medine, Muhammed'in gelmemesi halinde, tarafsız bir konumda olan Hazreç soylusu Abdullah İbni Ubeyy'i, kendisine "hakem" ya da devlet başkanı seçmeyi düşünüyordu.[60] Ne var ki, dünün tüccar ve kervancısı, o günün örgütçüsü (ve daha sonrasının savaşçısı) Muhammed, Kuran'ı sadece bir din kitabı gibi değil, aynı zamanda hem kendi partisinin tüzüğü, hem de Arap-İslam devletinin "Anayasa, Temel Yasalar" toplamı olarak ortaya koyarak, bunun başlangıcı olan 47 maddelik Medine Devleti İslam Anayasası [61] ile, tek hiyerarşili bir örgütlenme (tek Allah, tek peygamber) fikriyle Medine İslam Devleti'nin temelini atıyor; kendisi de imam, başrahip, devlet reisi, ordu komutanı ve hakim görevlerini üstlenip, elinde tutuyordu.[62]

Bundan sonra gelen Bedir ve Uhud Savaşları, ilk İslam devletinin savunma aşamasından Hendek Savaşı'yla birlikte saldırı aşamasına geçtiğini; Tebuk Seferi'yle birlikte bu stratejinin, artık toprak zaptetme ve genişleme, yani fetih dönemine girdiğini gösterir.[63]

59- Maxime Rodinson, age, s. 155, 166.
60- Maxime Rodinson, age, s. 155.
61- Sadık Albayrak, age. s. 156.
62- Halil Berktay, agm, Saçak. Ayrıca, Niyazi Berkes, Teokrasi ve Laiklik, s. 214. Atatürk'ün Elyazıları, Saçak, Mart 1986. s. 26.
63- "Hz. Resul, Hendek'teki taşı kırarken volkanik kayadan kıvılcım çıktıkça, ilerideki fetihleri müjdelerdi." Bkz. Fetih Suresi, 1. ayet.

Kuşkusuz Muhammed sömürülen halk kitlelerinin "özgür ve eşitlikçi kandaş/sınıfsız kabile toplumuna dönüş özlemlerini" iyi kullanmış, bozulan toplumsal ilişkiler sonucu doğan sınıfsal çelişkileri, çok açık ve kaba sömürüyü yererek güç ve taraftar toplamış, ancak maddi bakımdan "kandaş eşitlikçi topluma" geri dönmek mümkün olmadığından, bütün bu öğeleri feodal toplumu kurma yolunda kullanmıştır. Böylece ilk İslam uygarlığı da doğmuştur. Buna koşut olarak, eski adı Yesrib (otlak yeri-mera) olan Medine kenti, 'El Medine El Munevvera" (ışık saçan aydınlık kent-uygarlık yeri) adını, eski Mekke (iliğine kadar sömürmek-alacaklısının boynuna binip helak etme anlamına geldiği sanılıyor) olan bugünkü adı "Mekke El Mukarreme" (cömert-kerim kent)yi alıyordu. Bu o zamanki Arap toplumunda siyasal ve toplumsal bir devrimi ifade ediyordu. Gelenek görenekler derlenip toparlanmış, bunlardan yararlanılarak bir ilahi kutsal yasalar manzumesi (şeriat) meydana getirilmiştir. Ancak bu, yalnızca bir reformasyon ve rasyonalizasyon hareketi değildir.[64] Olsa olsa, kaba ve açık sömürünün özünde değil, biçiminde yapılan bir rasyonalizasyon olabilir. Çünkü Muhammed'in kurduğu devletin biçimi tahakküm (mutlak itaat-boyun eğme),[65] özü ise kamu hukukuyla (şeriat) sınırlı olarak, ekonomik yollar ile yaratılan değerlerin siyasal yollar ile sömürülmesidir.[66]

Muhammed; çapulcu, düzensiz yağma ve kaba sömürüden, düzenli yağma, hukuksal kavramlarla inceltilmiş sömürü ve toprak fetihlerini öngören bir sürece geçişte (kabileden feodal devlete) hakim sınıfların lideridir. Ne var ki, O, Cahiliyye'nin karanlığından, İslam'ın aydınlığına geçişi sağlayarak, yani toplumsal gelişmenin önünü açarak tarihsel gelişim süreci içerisinde insanlığa hizmet etmiştir. Bugün, her türden İslamcının "Asr-ı Saadet - Mutluluk Çağı" dedikleri dönemin dayandığı bu olsa gerek. Fakat, gerçekten bir "Asr-ı Saadet" var mıydı?

64- Niyazi Berkes'in, İslamlığın bugünkü şartlar içinde dahi bir inkılapçı hareket olmadığı ve bir rasyonelleştirmeden ibaret olduğu" yolundaki görüşlerine katılmak zor. (Teokrasi ve Laiklik s. 216)

.65- Kuran'da Ali İmran, Nisa, Enfal, Bakara ve Feth surelerinde "Allah'a ve peygamberlerine itaat" edilmesi isteniyor.

66- F. Oppenheimer, s. 170.*

"Doğrudan demokrasi" Değil, Tahakküm

Günümüzde doğrultusunu kaybetmiş bazı aydınlar, yoğun "araştırmalardan" sonra İslamiyet'in "ilerici-devrimci" olduğunu keşfedip "doğrudan demokrasi ve sivil topluma" denk düştüğünü iddia edebilirlerken bağnaz dinciler şu sloganı ileri sürüyorlar: "Asr-ı Saadet'e dönelim..."

Şurası bir gerçek; Muhammed'in kurduğu İslam devletinin özü ve esası tahakkümdür. Burada Allah'ı "devlet" yerine koyarak onun halifesi veya vekilini de "peygamber olarak"[68] düşündüğümüzde, İslam devletinin tahakküm şeklinin ilk defa "bi'at"larla yani, "kendini satma veya yeminle bağlanma yoluyla" başladığını, sonra bunun daha kutsanarak "mutlak itaat" haline dönüştürüldüğünü görürüz. Bir anlamda devletin yüce çıkarları anlamına gelen Allah'ın iradesi, bu iradeyi somut bir şekilde uygulamakla yükümlü peygamberin kişiliğinde ifadesini bulmuştur.

İslam'ın siyasal iktidar düzenleri açısından değişmez temel ilkesi, toplumsal ve siyasal düzene ilişkin kuralları saptayanın Allah olduğu görüşüdür. Kişinin, Allah'ın koyduğu "asıl yasalar ve kurallar" dışında bir kuralı koyma, yasa oluşturma yetkisi yoktur. Allah'ın kuralları Kuran'da yer almaktadır.[69] Ancak Kuran, belirli bir devlet biçimini öngörüp, yeğlememektedir. İslam, ilkelerdeki değişmezlik ve sürekliliğe karşın (şeriat), biçimlerde değişim ve başkalığı kabul etmektedir.[70] Ancak başvurulacak son karar mercii yine Allah ve onun peygamberidir.[71]

Muhammed, yeni toplumu kurmak üzere eski kandaş toplumun birtakım öğelerinden yararlanmışsa da (meşveret ya da doğrudan demokrasi gibi) çok geçmeden bu öğeler, kurulan

68-"Sonra, arkadaşlarından yer yüzünde sizi halifeler yaptık, bakalım nasıl hareket edeceksiniz diye..." Yunus Suresi, 14. Ayet.
69- Çetin Özek, Devlet ve Din, s. 234.
70- Çetin Özek, age, s. 234.
71- "Ey iman edenler.. birşey hakkında anlaşamadığınız hallerde, ... hemen O'na ve peygamberlerine havale edin. Bu hem hayırlı, hem sonuç itibariyle daha güzeldir.", Nisa Suresi, 59. Ayet.

devletin hoşgörüsüz,[72] denetimci, merkeziyetçi ve otoriter doğasıyla uyuşmamış, zamanla terk edilmiştir. Bizzat Muhammed'in, kendisini eleştiren kimseleri, özellikle Yahudi şairlerinden birisini öldürtmesi ve bu olayı kendisine karşı çıkacak herkese bir gözdağı şeklinde sunması[73], Hz. Ömer'in bir mecliste peygambere karşıt söz söyleyen bir Müslüman'ı yumruklayarak dışarı çıkarması, Hz. Osman - Hz. Ebu Bekir arasındaki görüş ayrılıklarının Osman'ın Habeşistan'a göçmesine varacak biçimde sonuçlanması,[74] yine Osman döneminde Ali taraftarlarının dövülüp meclisten atılmaları bunun birkaç örneğini oluşturmaktadır.[75]

Aslında İslam'da bireye özgürlük verilmemektedir. Çünkü özgürlüğün esasını Allah'a kulluk oluşturmaktadır. Allah'ı soyut devlet anlamında aldığımızda, birey, devlete köle/kul durumundadır. Bu ise hem demokrasi hem de özgürlük kavramına karşıttır. Keza, "ümmet" (dolayısıyla birey) bir sözleşme ile İslam otoritesine bağımlıdır. İnsan toplumsal bir varlıktır ve ona bu niteliğini veren de Allah'tır. Yani, devlet, halkı "var eden", onun üstünde bir güç olmaktadır. Bu açıdan, Allah ve "Resul"ü ile halk arasında siyasal bir misak söz konusudur. Kuran'da sık sık sözü edilen "ahdi" ve "akdi" durum, bir anlaşmayı dile getirmektedir. Ne var ki Allah bu sözleşmenin kurallarını tek taraflı koymakta, peygamberse uygulamakta ve denetlemektedir.[77]

Kuran "nass"ları değişmez kurallar ve dogmalar olduğuna göre, merkezi yetkeden tanınan sınırlı insiyatifler (Sünnet,

---

72- Fitneye "katilden daha kötü nazarı" ile bakılmıştır. Fitneye sebep olan "Allah'ın gazabına" (Muhammed Suresi, s. 22-23) müstahak olur. Devlete, onu barışçı vasıtalarla bastırması; fakat icabederse silah zoruyla kökünden kazıması tavsiye edilir. (Enfal Suresi, 39. Ayet) Yine "Allah'a ve Resulüne harp açanların, fesatçılığa (yol kesme suretiyle) koşanların cezası, öldürülmeleri ya asılmaları, yahut (sağ) elleriyle (sol) ayaklarının çaprazvari kesilmesi, yahud da (bulundukları) yerden sürülmeleri" (Maide Suresi, 33. Ayet.)

73- Muhammed "Aranızda her kim aynı fiili işlerse (bizi hicvederse) onun da kafası kesilecektir. Bunu böyle bilin ve bir daha İslam aleyhine söylemeyin." (İhsan Süreyya Sırma, Hz. Muhammed Devrinde YahudiMeselesi, s. 25).

74- Maxime Rodinson, age, s. 122-124.

75- Abdülbaki Gölpınarlı, age, s. 338-345.

76- Çetin Özek, age, s. 238.

77- Nisa Süresi

İcma-i Ümmet, Kıyas-ı fukeha gibi), ancak ve ancak ikincil ve tamamlayıcı kurallardır.[78] Sadece "şeriat"ın oluşmasında ve uygulanmasında yardımcı unsur niteliğindedirler. Çünkü bunlar, yeni bir kural getirmemekte; Kuran "nass"ları ve sonra peygamberin uygulamaları olan "sünnet"in belirlediği ilkeler ışığında değerlendirilip yorum yapabilmektedirler.[79] Ayrıca, kamuoyunun görüşlerini sağlayacak "İcma-i Ümmet" için, ümmet adına başvurulup danışılacak, (meşverette bulunulacak) kişiler, "emir sahibi", ümmetin bilgi ve erdem açısından seçkin kişileridir.[80] Bunlara bakarak gerek Muhammed döneminde, gerekse sonraki dönemde" demokrasi" olmadığı söylenebilir. Ayrıca, İslam cemaati devlete sıçramayla birlikte, kandaş kabile toplumunun tersine, kademeli ve hiyerarşik bir siyasi topluluk niteliğine dönüştüğünden ve bunun ideolojisi de mutlak "itaat" isteyen din olduğundan, eşitlikçi kandaş kabile toplumu ile bir tutulamaz. Yine, "cemaat"in günlük siyasi işlerle uğraşması doğrudan demokrasiyi değil, devletin oldukça iyi örgütlendiği bir toplumu ifade eder.

Sonuç olarak, uygun deyimiyle İslam, insanı, yasaklar ve uyarılarla bir çit gibi çepeçevre kuşatan bir hukuk dinidir.[81] Ve yol gösterici ise Allah'tır. Ancak Allah, yol açıcı değil bireyi dikenli teller ve demirden bir zaman tüneli içine yerleştiren, en ufak bir yanlışlığında ona cezalar yağdıran bir "demir adam" (yahut devletin demir yumruğu) durumundadır.

İslam devleti, teokratiktir.[82] Tek bir otorite kabul eder. Egemenlik sadece Allah'tadır. O, yerlerin ve göklerin hakimi, ve sahibidir.[83] Bu egemenlik, Kuran'da, "mülk" olarak ifade edilmektedir. Varlığı zorunlu devletin sahibi de Allah'tır. İslam devleti ise, "İslam kurallarına göre yönetmek, ibadeti sağlamak, dinsizliği cezalandırmak, mal, can ve namus (yani özel mülkiyet) güvenliğini sağlamak, adaleti gerçekleştirmek, cihat açmak için varlığı zorunlu" bir erktir...[84]

78- Çetin Özek, age, s. 234.
79- age, s. 235.
80- age, s. 235.
81- Gdunebaum'dan aktaran Hilmi Yavuz, "İslam/bilim, Felsefe", Gökyüzü, Mart 1986.
82- Çetin Özek, age, s. 238. Ayrıca Niyazi Berkes, C. Brockelman "İdeal olarak bir teokrasi devleti idi" diyor. Benzer görüşü Suphi el Saleh (İslam Nizamı) savunuyor.
83- Ali İmran 189, Mu'minin 84-85, Lokman 26, Casiye 37, Hadid 10. sureleri.
84- S. Havva'dan aktaran Çetin Özek, age. s. 236.

"Eşitlik" Değil, Ayrıcalık

Muhammed İslam devletini kurduktan, başka bir deyişle peygamberliğini ilandan sonra, devletin başında iktidarını paylaşmaya yanaşmayan birisi olarak çeşitli ayrıcalıklara sahip olmuştur. Halk iradesinin araçları olmaktan çıktıktan sonra halka karşı baskı araçları haline gelen ve dolayısı ile halktan kopukluğu da içermekte olan organların bir ifadesi olan İslam devletinde Muhammed'e, bütün kişisel iradesinin dışında, başlarda belirtilen alçakgönüllülük ve eşitlik iddialarına rağmen, Allah'ın iradesi (devletin doğası gereği) halktan kopmuş, kendisini halktan üstün görebilmiştir. Örneğin "Ey iman edenler, peygamberin sesi üzerine sesinizi yükseltmeyiniz. Peygamberle birbirinizle konuştuğunuz gibi bağırarak konuşmayınız",[85] "Peygambere, birbirinize hitap ettiğiniz gibi hitap etmeyiniz",[86] "O'na salat ve selam getiriniz"[87] "Peygamberin evine davet edilmedikçe gitmeyiniz, davetten sonra da hemen kalkıp evi terk ediniz."[88] Görüldüğü gibi burada bir tür devlet protokolü uygulanmaktadır.

İş bununla da kalmıyor; Muhammed "mümin ve Müslüman kadınlardan istediğini almayı" kendisine bir "Allah hakkı' ve evlatlığının karısını bile boşatıp kendisiyle nikahlamayı "önüne geçilmez bir Allah buyruğu, takdir edilmiş bir kader"[89] saymasına rağmen, kendi karılarının başkalarıyla evlenmelerini yine Tanrısal bir buyrukla yasaklayabiliyor.[90] Yine düzenli yağmacı ve fetihçi bir feodal devletin başkanı olarak, alınan ganimetlerden beşte bir oranında paya elkoyabiliyor,[91] kendisine Feddek Bölgesi'ndeki arazi gibi özel mülk edinebiliyor.

Muhammed, kendi aile efradının diğer aile fertleriyle bir olamayacağını ve onlara ayrıcalık tanınabileceğini her fırsatta vurgulamıştır. Örneğin, çok karılı evlenmeyi bir hak olarak ileri sürmesine rağmen, kendi kızının kocası Hz. Ali'nin bir ikinci

85- Hacurat Suresi, 2. Ayet.
86- Nur Suresi, 63. Ayet.
87- Ahzab Suresi, 56. Ayet.
88- Ahzab Suresi, 53. Ayet.
89- Tahrim Suresi, 5. Ayet.
90- Ahzab Suresi, 37-38-50-53. Ayetler.
91- Haşr Suresi, 7 Enfal, 1 Ayetleri.

kadın almak istemesi üzerine, kızı Fatıma'nın "Allah'ın düşmanı birisinin kızıyla bir nikah altında ebediyyen birleşemeyeceğini" savunmuştur.[92] Buna karşılık kendisi, bir başka Allah düşmanı olan Ebu Süfyan'ın kızı Um Habibe'yi nikahlamıştır.

"Sınıfsız" Değil, Sınıflı Bir Toplum

İslam toplumu, sınıflı bir toplumdu. Dolayısı ile sınıfların kaldırılmasına değil, sınıf farklılıklarının pekişmesine hizmet etmiştir.

Muhammed, devlet başkanı ve tartışmasız önder olduğuna göre, altında hiyerarşik bir örgütlenme vardı. Ve bu örgütlenmenin adı **"Sahabeler"** (Yakın dostlar) idi. İlginçtir, peygamber sahabeyi tek elden ve "liyakate" göre seçer ve tayin ederdi. Ancak sahabeler de belli alt ve üst kademelere ayrılırlardı. Birinci basamakta, **Hulefa-ı Raşid**'in (dört halife) ile peygamberin en yakınında bulunan altı sahabe bulunuyordu. Bunlara **"Aşara-i Mubeşere"** (sağlıklarında Cennet'e gidecekleri açıklanmış, "On müjdelenmiş kişi") deniliyor ve Muhammed bunları bir danışma meclisi gibi kullanıyordu.

İkinci basamakta, Bedir, Uhud savaşları ile Hudeybiye'de peygambere bi'at etmiş olanlar, Müslümanlığa bağlanmaları için savaşlarda elde edilen ganimetlerden kendilerine pay verilmiş 400 sahabe ki, bunlara **"Muellef-i Kulüb"** (gönülleri edilmiş, uzlaştırılmış kişiler) deniliyordu.

Üçüncü basamakta, Mekke zaptedilirken esir edilip, serbest bırakılmış olanlar bulunuyordu -ki aralarında Muaviyenin babası da vardı. Dördüncü basamakta, Muhammed'i göremedikleri halde sahabeyi görmüş olanlar yer alıyordu. Beşinci basamakta sahabeyi görenleri görenler, son basamakta da sahabeyi görenleri görenleri görenler vardı.93

Bunlara sıradan halk kitlelerini, serbest bırakılmaları bireysel insafa terk edilerek yasallaştırılmamış köleliği ve cariyeliği de eklemek gerekir.

92- Ali Rıza Demircan, İslam'a Göre Cinsel Hayat, Cilt 1, s. 330-333.
93- Cemil Sena, Hz. Muhammed'in Felsefesi, s. 20. dipnot

Aslında aşağıdaki ayet İslam toplumunun tamamen sınıflara bölünmüş, sınıf farklılıklarının sürekliliğinden yana, geçici ve yumuşatıcı önlemlerle sömürünün ağırlığını geçiştirmeye çalışan bir toplum olduğunun en iyi kanıtıdır. "Sadakalar, Allah'tan bir farz olarak, ancak yoksullara, düşkünlere, sadakaların üzerine memur olanlara, kalpleri Müslümanlığa alıştırılmak istenenlere (Müellef-ul Kulüb), kölelere, esirlere, borçlulara, Allah yolunda harcamaya ve Allah yolcularına mahsustur."[94] Ebu Bekir'in öldüğünde bile, bir kölesinin bulunması da buna başka bir örnektir.

Zaten Muhammed, yönetim zihniyetini genel çerçevesi içinde "yöneten yönetilen" kavramıyla ifade etmekte ve yöneticileri "çoban", halk kitlesini ise "yönetilen-güdülen sürüler" şeklinde tanımlamaktadır.[95] En baştan başlayarak, herkesi bir alttakinden sorumlu tutmaktadır. Bu da ataerkil toplumun yönetim erkine uymaktadır.

Sınıflara ayrılmış ve sınıfsal konumları adeta tanrısal hukukla sağlamlaştırılmış ilk İslam toplumunda, eşitsizliğin olması da son derece doğaldır. Eşitsizlik, toplumda "erkeğin kadından bir gömlek üstün" olmasıyla başlar, ataerkil ailede karıların kocalarına, çocukların ana babaya bağımlılığından tutun da kölelerin efendilerine karşı yükümlülüklerini düzenleyen ilişki ve yasalarla devam eder.

Örneğin kadın, hem erkeğin zevklerini tatmin edecek hem de ticari, toplumsal ve siyasal çıkarlarla kullanılabilen bir meta durumundadır. Onlar eve bakmak, çocuk doğurmak ve erkeğinin arzularını yerine getirmekle görevlidirler. Erkeklerin daha çok zevk alabilmeleri uğruna "sünnet" edilebilirler ve bu işlem onları yücelten bir işlemdir.[96] Kadının siyaset amaçlı meta olarak kullanılmasının en belirgin örneğini bizzat Muhammed vermiştir. Hz. Ebu Bekir'in kızı Ayşe ile Hz. Ömer'in kızı Hafsa'yı almış; kızlarından birini Hz. Osman'a, diğerini Hz. Ali'ye vererek, evlenmelerle siyasal durumunu güçlendirmiştir. Aynı şekilde, bazı kabileleri kendine

94- El Tevbe, 60. Ayet.
95- Buhari, Cumu'a, Cilt 1, s. 215.
96- Ali Rıza Demircan, age, s. 77-78-88-89-134-135.

bağlamak, diğerlerini tarafsız bırakmak, bir ötekileri Müslümanlığa kazanmak amacıyla birkaç kadını nikahına kabul etmiştir.[97]

İslam toplumunda kadın erkeğe eşit olmadığı gibi, cariye ve köle de sıradan özgür insana ve efendisine eşit değildir. Örneğin Muhammed özgür ve itibarlı ailelerden aldığı eşlerinin evlerini, namaz kıldığı mescidin en yakınına kurdurtmuş; diğer sıradan ve cariye kadınların evlerini ise, daha uzak tutmuştur. Muhammed'in cariyelerinden Mariye, bir erkek çocuk doğurunca bulunduğu evin yeri yakına taşınmış ve itibar kazanarak "Zevcet-tül Tahirat" (Temiz ve Üstün Kadınlar) mertebesine yükseltilmiştir.[98] Aynı şekilde Hz. Ömer, kendisiyle yatmayı sürekli reddeden cariyesine zorla tecavüz etmeyi kendisine bir hak telakki etmiştir.[99]

Yine, İslam toplumunda hür kadınla evli birisi cariye ile evlenmezdi. Cariye hür kadının üzerine kuma gelemez,[100] sahibinin izni olmadan evlenemezdi.[101] Zina eden cariyeye, hür kadına verilen cezanın yarısı verilir,[102] üçüncü defa zina yapan kadın bir ip parçasına dahi olsa satılırdı.[103] Ve cariyeyi öldüren kişi, ağır tazir cezası alırdı.[104] Aynı şekilde dönünceye kadar sahibinin izni olmadan kölenin kıldığı namaz, kölenin kulaklarını aşmazdı (yani sevabı çok önemsizleşirdi).[105]

Sömürü ve Yağma

Arap toplumunun kabileden devlete geçişiyle birlikte, sömürünün o dolaysız, düzensiz, kaba ve yağmacı (gazavat) şekli değişmiş, yerini sömürünün daha düzenli şekline bırakmıştır. Bu ise barış ve istikrarı gerektirmektedir. İslam toplumu bu barışın ve istikrarın bir simgesidir. İslam

97- Toplam 13 kadın almıştır.
98- M. Hüseyin Heykel, age, s. 415-415.
99- Ali Rıza Demircan, age, s. 330-333.
100- Nisa Suresi, 25. Ayet.
101- Ali Rıza Demircan, age, s. 253.
102- Nisa Suresi, 25. Ayet.
103- Tac suresi, 3-26. Ayetler.
104- Bakara 178, Mai'de 45. Ayetler.
105- Ali Rıza Demircan, age, s. 229.

sözcüğünün kendisi de teslim olmak, boyun eğmek, rahat, huzur ve barış içinde olmak anlamına gelmektedir. Ne var ki, barış ve sükunu sağlamak için güçlü bir merkezi yaptırım aygıtına ihtiyaç vardır. Bu ise Medine'de kurulan devlet olmuştur. Zaten devlet sözcüğü, Arapçada bir halden bir hale dönüşmek, mülk, ganimet, silah zoruyla zafer elde etmek anlamına gelmektedir. Aynı şekilde din sözcüğü de, borç, mülk, istila, galebe (yengi) anlamındadır. Devlet ve din sözcükleri arasındaki anlam benzerlikleri de dikkat çekicidir.

Düzenli sömürünün yaratılabilmesi için, düzenli bir üretim fazlasının, el konulacak bir fazlanın olması gerekir. Bu yüzden Muhammed, düzenli üretim yapan Medine toplumunu örnek alarak, "Zekat" kurumunu yaratmıştır. Zekat, üretilen metanın fazlasına "siyasal yolla" el konulmasıdır. Ve esasını, aynî vergi oluşturmaktadır.

Aynı şekilde, düzenli bir meta üretiminin yaratılabilmesi için, Muhammed İslam toplumunun kölelerini bir bedel karşılığı serbest bırakırıyordu. Kadınları doğurmaya teşvik ediyor,[106] esirleri üretime kazandırarak, gerekli olan işgücünü yaratmaya çalışıyor, "herkesi namazdan sonra çalışıp, rızkını aramaya" gönderiyor,[107] bunu teşvik içinde "gasp" olayı yerine "çalışmanın bedelinin ödenmesini" istiyordu.

Aynı noktadan hareketle, yeni gelişen feodal toplumun meta üretimine gerekli olan işgücünü sağlamak amacıyla, savaşta tutsak edilen kişiler, mutlaka bir bedel karşılığı serbest bırakılıyordu. Örneğin, Bedir Savaşı'ndan tutsak edilen kişilerin 4000 dirhem karşılığında salıverilmesi kararlaştırılmıştı. Zengin sayılan Ebu Bekir'in mal varlığının 40000 dirhem olduğu düşünülürse, bu meblağın hayli yüksek olduğu görülür. Bedel (fidye) veremeyenlerin ise, geleceğin devlet bürokrasisine hizmet edecek olanları yetiştirmeye yönelik olarak düşünülen Müslümanlara okuma-yazma öğretmeleri karşılığında serbest bırakılmaları da sömürünün

106- "Evleniniz. Çünkü ben diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla övüneceğim." "Kısır güzelleri bırakın, zenci de olsa doğurgan kadınlarla evlenin.. ben sizin çokluğunuzla övünürüm." Ali Rıza Demircan, age, s. 88.

107- Tecridi Tercemesi, cilt 5, s. 66.

bir başka şeklidir. Çünkü burada önemli olan, tutsakların mutlaka bir bedel karşılığında serbet bırakılmaları ilkesidir.

Düzenli meta üretiminin bir diğer kaynağı da özel mülkiyetti. Muhammed özel mülkiyetin gelişimine "malını savunurken öldürülen şehittir"[108] diyerek hizmet etmiştir. Kendisi bizzat Feddek dolaylarında arazi sahibi olarak, mülkiyetinin tasarruf hakkını kendi ailesinden gelenlere bırakarak,[109] hatta savaşlara katılanlara ve Müslümanlığa katılanlara mülk dağıtarak, özel mülkiyetin gelişmesine önderlik etmiştir. Özel mülkiyeti bizzat korumuş, kollamış ve sağlamlaştırılmasına çalışmıştır. Bunu gerçekleştirmek için de "hırsızın" kolunu kestirecek derecede ağır yaptırımlar koydurtmuştur.[110]

Öte yandan, gittikçe istikrar kazanan İslam devletinin düzenli gelir kaynakları elde etmesi için "baskınlar yolu ile değil de", "boyun eğdirip belli oranda vergi verdirme, cizye alma yoluyla" elliden fazla Arabistan ve Yemen kabilesi, gerektiğinde zor kullanılarak bağımlı kılınıyordu.

İlkel devletin oturmasından önce ve sonra Muhammed, artık düzenli ganimet savaşlarına katılıyordu. Ganimetin beşte birine, Allah adına el koyuyordu. Hatta bu konu "Enfal" (ganimet) suresinde hükme bağlanmıştı. İslam toplumunda ganimet savaşları öyle temel bir kural halini almıştı ki, bu savaşlara katılmayanlar küçümseniyor, kınanıyordu. Savaştan, eli boş dönülmesi istenmiyordu. Örneğin Tebuk seferini yapan Muhammed başkanlığında ordu, savaşıp ganimet almadan dönünce, katılanlar buna yazıklanıyorlardı. Ancak Halid Bin Velid, yan bir saldırı ile Mısır'dan deve, koyun sürüsü, kalkan ve kadın gibi ganimetlerle dönünce, bu kez Muhammed kendisine itiraz edenlere, susturucu bir ayetin "indiğini" söylüyor, bu sefere katılmayanlara da alamadıkları ganimetlere üzülmek kalıyordu.[111]

108- Miskat-ül Musabih, Cilt 2, s. 274.
109- M. Hüseyin Heykel, age, s. 283-284.
110- Muhammet şu sözüyle ünlüdür: "Allah'a yemin ederim ki, kızım bu işi (hırsızlığı) yapsaydı, onunda elini keserdim" Sahih, Hudud 8/6. Ayrıca Maide Suresi, 38. Ayet.
111- Tevbe Suresi, 118-119. Ayetler. Yorumla aktaran M. Hüseyin Heykel, age, s. 424-426.

Aşağıdaki hadis, ilk İslam devletinin niteliğini belirtmesi bakımından hayli ilginçtir: "Ben, kendimden önce hiçbir peygambere verilmeyen beş şeyle fütuflandırıldım:1. Düşman kalbine bir aylık mesafeden korku salmakla desteklendim. 2. Bütün yeryüzü benim için ibadethane ve temiz kılındı. O halde benim ümmetimden bir kişi, zamanın kendisine ulaştığı yerde namazını kılsın, 3. Savaş ganimetleri bana helal kılındı. Oysa benden önce hiç kimseye helal kılınmamıştır, 5. Her peygamber yalnız kendi kavmine gönderildiği halde, ben tüm insanlığa gönderildim."[112] Görüldüğü gibi, devlet, arı kovanını soyayım derken mahveden ayı konumundan, ikinci aşamada arılara kışı geçirmelerine yetecek kadar bal bırakan arıcı görevini üstlenmiş, buradan da fetihe ve toprak işgaline yönelmiştir.[113]

Sonuç:

Anlaşılacağı üzere, "Asr-ı Saadet" denilen ilk Müslüman toplumu, tarihsel ilerlemenin önünü açan bir sıçrama olmakla birlikte, hiçbir zaman "Mutluluk Çağı" değildir. Tam tersine bu dönem, bir sınıf tahakküm aracı olarak halka baskı yapan, halkı demir pençesiyle sıkan, ezen, devletin doğduğu dönemdir. Aslında, Muhammed zamanında dahi bir dizi haksızlığın yapıldığı, halifelerin birbirlerini devirmek için saray entrikaları düzenlediği; yapılan dedikodularla Muhammed'in evinin kıskançlık ve aile kavgalarıyla çınladığı; sınıfların, kölelerin, cariyelerin bulunduğu, soy-sop kavgasının derinden derine devam ettiği, özel mülkiyet uğruna Muhammed'in kızı Fatıma'nın İslam devletiyle anlaşmazlığa düşüp, kavga ettiği; devlet adına kişisel hakların gaspedildiği, hilafet için bütün tarafların birbirleriyle kanlı bıçaklı olduğu, bu yüzden Muhammed'in cenazesinin bile ortada kaldığı; kadının erkeğe tabi olduğu, Muhammed hanımı Ayşe'nin yöneticileri birbirine düşürecek siyasetler ürettiği, Muhammed'i kıskançlıklara sevk eden davranışlarda bulunduğu,

112- Et-Tac, 1/35. Aktaran YaşarNuri Öztürk, s. 50.
113- F. Oppenheimer, age, 75-76b.

toplam dört halifeden üçünün (oy birliği-yahut İcma-i Ümmet olmadığı için) katledilerek öldürüldüğü, Beyt-ül Mal'ın (hazine) Hz. Osman tarafından kendi amaçları için kullanıldığı, "peygamberin ölümünden sonra daha ayakkabıları eskimeden eskiyen",[114] bir toplum "Mutluluk Toplumu" değildir. Böyle bir toplumu, "Mutluluk ,Çağı" olarak yorumlamak ve bunu doğrudan demokrasinin var olduğu sivil topluma dayanarak yapmak, gerçeğe uymuyor. O nedenle, Asr-ı Saadetçiliği gerçekleştirmek için demokrasiye sahip çıkmayı İslamcılardan istemek, demokratik bir yönelişi ifade etmiyor.

114- Muhammed'inkarısı Ayşe'den aktaran, Ebül Fida, 257/261/272

II
MEDİNE VESİKASI: ÇOĞULCU BİR TOPLUM PROJESİ Mİ?

İnsanlığın tarihsel sürecindeki toplumsal / sınıfsal sorunlarını çözme iddiasını taşıyan her ideoloji, ortaya atılıp disipline edildikten sonra, kendine yeterli zemin ve kitlesel destek bulduğu andan itibaren "iktidarı" hedefler. Bu ideolojiler yaşanılan tarihsel ortama göre, ilahi / mukaddes (Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet) ya da çıplak toplumsal / sınıfsal (kapitalizm, sosyalizm, komünizm) söylemlerle ortaya çıkabilirler. İdeolojileri ortaya atan ya da benimseyen kesimler, genişleyip siyasi akım, örgüt ve hareketlere dönüştükçe; iktidara varmak daha bir gerçeklik kazanır. İktidar kokusu alan bir siyasi hareket, daha önce açıkladığı ideolojisinin yol göstericiliğinde toplumsal sorunları çözebilmek için, bir yandan mevcut düzeni (ancien régime) eleştirir, öte yandan kendi toplumsal projesini halka sunmaya çalışır.

Günümüz somutunda konuşursak, dünyadaki evrensel ideolojik kırılmayı iyi gözlemleyen dini çevreler, yaklaşık 50 yıllık geri çekilme ve içine kapanma sürecinden çıkarak, dünya halklarının önüne toplumsal çözümler sunmaya başladılar. Aslında bu dinsel / ilahi projeler tümüyle eskidirler. Fakat sanki yepyeni projelermiş gibi, çözümsüzlük içinde kıvranan toplumlara, "işte ebedi ve ezeli çözüm" veya "tek ilahi çözüm" diye sunulabiliyorlar. Amaç, kitle desteği kazanarak iktidara varmaktır.

İslamiyet, dünyadaki dini yükselişten aslan payını alıyor. Çünkü yaklaşık 1400 yıl şu ya da bu biçimde iktidar oldu. Olmadığı dönemlerde iktidarı paylaştı, iktidarın yanıbaşında "akıl

hocalığı" yaptı. En çok gerilediği dönemlerde bile, çağlar ötesinden aldığı "ilahi gücü" sayesinde toplumda egemen kültürlerden ve ideolojilerden biri oldu. Çünkü, en radikal milliyetçi ya da sosyalist yöneticinin bile gözardı edemeyeceği derinliğe kök salmıştı bir kere.

Tarihsel bakıldıkta, devletle birlikte ortaya çıkıp yükselen ve hükmeden İslam'ın, toplumsal proje üretmede ve iktidara ulaşmada hiç de acemi olmadığı görülür. Sadece iktidardan uzak kaldığı için, biraz hamlamış ya da paslanmış görülebilir.

Bu bakımdan, hemen bütün İslam ülkelerindeki İslamcı akımların, "Asr-ı Saadet'e dönelim, İslamı yaşayalım, ilk altın çağ İslamına geri dönelim" türünden şiarlar öne sürmeleri boşuna değildir. Hatta toplumdaki bir siyasi kutbun temsilcileri olarak sistemlerini, kendi deyimleriyle "ilahi ve ebedi nizamı" kurmak istemeleri, hakları sayılır.

Denilebilir ki, dünyanın geçirdiği belirsizlik, güvensizlik ve istikrarsızlık ortamında, İslam evrensel düzeyde iktidar olma şansını yakalamıştır. En azından teorik olarak bu böyledir. İslamcılar bu ruh hali içinde yaşamakta; iktidar adayı bir ideolojinin mensupları olarak yeni yeni öneriler ve söylemlerle ortaya çıkmaktalar. Zaman zaman Türkiyeli aydınların siyasi ve teorik gündemini bile belirleyebilmekteler. İslamcı aydınlardan *Ali Bulaç*'ın, Türkiye'nin sol entelektüel yelpazedeki aylık *Birikim* dergisine yazdığı *Medine Vesikası* adlı inceleme bunun tipik bir örneği.[1] İnceleme, sosyalist aydınlar ile İslamcı kesimler arasında çok yönlü değerlendirmeye tâbi tutuldu. *Medine Vesikası* çevresindeki tartışma henüz bitmedi. Biz, konuyu, yazının akışı içinde çok yönlü irdelemek üzere şimdilik bir kenara bırakacağız. Ancak iki noktaya değinmeden de edemeyeceğiz: Bir; Türkiyeli aydınların gündemini belirleyen iki sorundan biri Kürt, diğeri İslamiyet. *Medine Vesikası* tartışması da, İslamcıların, Türkiye'deki aydınlar ve özellikle de sosyalistlerin gündemine müdahale (nesnel ve öznel) gücünü gösteriyor. Bu

---

1- Birikim dergisi, sayı 38-39 Haziran-Temmuz 1992, sayı 40, Ağustos 1992, sayı 47, Mart 1993.

yönüyle İslamcı aydınlar, ülkenin teorik gündemini belirleyerek, diğer aydınları (laik, sosyalist, ateist) peşlerinden sürükleyebiliyorlar. İki; İslamcıların iktidara yaklaştıkları meselesi, sadece müslümanlar arasında değil laik kesimlerce de (açıkça ya da zımnen) kabul ediliyor olmalı ki; İslamcıların toplumsal projeleri ciddi ve uzun bir tartışma konusu olabiliyor.

Bunun somut göstergeleri ve nesnel koşulları nedir? Her şeyden önce İslamcılar, çeşitli yayın organlarında, "İktidar" ihtiyacını vurguluyorlar, bu meseleyi tartışıyorlar. Bir kaç örnek: İslamcı aydınlardan *Abdurrahman Dilipak*, İslam Cemaati yaratılması için önce *Vahdet* (birlik) şartını koyduktan sonra şunu belirtiyor: "Devlet, Cemaat aşamasından sonra ulaşılacak hedeftir."[2] *Mehmet Aktaş* ise "devlet olmadan, Allah'ın dininin asla ve kat'a yaşanamayacağını görmekteyiz" demektir.[3] 1 Kasım 1992'deki yerel seçimlerde, özellikle 10 milyonluk bir metropol olan İstanbul'da küçümsenmeyecek bir oy oranı elde eden İslamcı çizgideki Refah Partisi Başkanı *Necmettin Erbakan*, 18 Kasım 1992 tarihinde TBMM grubunda yaptığı konuşmada şunları söylüyor: "RP inanç partisidir, fikir partisidir. Büyük değişim gerçekleşiyor. Hak gelince batıl zail olur. Bize soruyorlar: 'Efendim, Refah Partisi iktidara gelirse, demokrasi ne olacak, laiklik ne olacak?' Hangi dinden olursa olsun, hiç bir ayrım yapmadan, her türlü insanca yaşamı hazırlayacağız. Müslümansa camiye, Hiristiyansa kiliseye, Yahudiyse sinegoga gider. Amma burda iş bitmiyor. Tatlı dille ve hikmetle, yani ikna edici delilleri ile inandığını, herkese anlatacaksın. Bir kimse, bu konuşmalar esnasında müslümanlığı kabul ederse eder. Etmezse, hiç bir zorlama yapılmaz. İnsan haklarından hiçbir şey kaybetmez. Refah Partisi en büyük partidir, demokrasinin özüdür."[4]

Türkiye'deki İslamcıların, toplumsal diyalog için tartışma platformu olarak gördükleri dergilerden *İzlenim*, "İnsanların artık ilahi kaynaktan beslenmeyen tüm sistemlerden usanarak

---

2- İslam Cemaatine Doğru, Risale Yayınları 1990, s. 8-9.
3- Devletsiz İslam, İstişare Yayınları, 2. Baskı 1992, s. 5-6.
4- Refah Partisi Yayını: Büyük Değişim Gerçekleşiyor, 1992.

gözlerini dine çevirdiği" saptamasından yola çıkarak şöyle yazıyor: "Dünyanın hemen her yanında değişim sürecinin yaşandığı günümüzde, müslümanların da söyleyecek sözleri olmalı. Müslümanların koskoca bir toplumu omuzlamaya güçleri yetecek mi?"[5]

Yine İslamcı aydınlardan *Ali Bulaç*, "Bugün Türkiye'de medya aracılığıyla geliştirilmek istenen İslam imajı ile gerçek İslami olgu arasında ürkütücü çelişki var. İslam, sanki siyasal iktidarı devralmaya hazır eşikte bekliyormuş gibi tasvir ediliyor. Bu, bazan öyle abartılıyor ki, müslümanlar bile neredeyse kendilerinden kuşkuya düşüyorlar," [6] yolunda bir saptama yapıyor. Bulaç, elverdiğince İslamiyeti sevimli göstermeye çalışıyor. Bu düzlemde, Bulaç müslümanların toplum modelini, *Medine Vesikası*'nda somutlaştırıyor. Bulaç'a göre bu toplumsal modelde gayri müslimler de müslümanlar gibi toplum ve siyasetin gönüllü ortağıdırlar; bu katılım temelinde çoğulcu bir modeldir..." [7]

İslam dünyasında ise Cezayir'deki İslamcı hareket, kendince alternatif bir programı topluma sundu, destek topladı. Seçimlerde kazanmasına rağmen legal alandan dışlandı. Gerçi İslamcıların aldığı kitlesel destek, İslam modelinin mükemmelliği ya da programın başarısından değil milli burjuva temsilcilerinin başarısızlığındandı. Sudan'da, önemli oranda İslami model uygulanmakta. İslamcılar, mevcut askeri yönetimin "akıl hocası ve gölge bakanları" durumundalar. Mısır'daki İslamcı akımların bir kısmı şiddet temelinde düzeni devirip İslami devlet kurma yolunda teorik ve pratik mücadele verirken, ılımlı kesimi temsil edenler (Müslüman Kardeşler) daha çok yönetimi içeriden fethetme stratejisi güdüyor. Bu amaçla, parlementoya verip kabul ettirdiği yasalar kanalıyla adım adım İslam Şeriat'ının uygulanmasını sağlıyor. Öyle ki

---

5- İzlenim dergisi, Şubat 1993, s. 2, s. 4.
6- İslam ve Fanatizm, Beyan Yayınları, Şubat 1993, s. 60.
7- age, s . 68

Mısır bugün, laik kanunlar ile İslam Şeriatı'nın birarada yaşadığı çift yönetimli bir toplum görünümündedir. Ürdün de ise İslamcıların çoğunlukta olduğu parlamentoda, İslamlaştırma yönünde hatırı sayılır oranda yasa çıkartıldı. Afganistan'da zaten İslami bir yönetim (henüz belirli olmasa da) var. Benzer şey, Pakistan için de söylenebilir.

Türkiye'deki İslamcılar, bu nesnel koşullara da bakarak, psikolojik olarak kendilerini iktidara hazırlıyorlar. Bu amaçla, en azından yönetimin teorik üst yapısını sağlamak amacıyla, son zamanlarda "İslami yönetim, İslami devlet, İslami siyaset, İslami toplum, islam ve demokrasi...vb üzerine çok sayıda kitap yazılıyor, tercüme edilip yayınlanıyor. Yönetimdeki İslamcı örgütlerin (İran/Sudan) dolaysız tecrübeleri aktarılıyor. Olayın tarihsel boyutları irdeleniyor.[7]

Ele alacağımız Medine Vesikası, bu bakımdan da çok önemli. Gerçekten katılım ve eşitlik temelinde çoğulcu bir toplum modeli mi, yoksa iktidara ulaşmak için bir taktik ve araç mı? O halde meselenin tarihsel boyutundan başlayalım.

İslam Öncesi Arabistan Yarımadası

Arap soy bilginleri, en eski Arap halkının Ad, Semud ve İmlik yani Amalika olmak üzere bugün ortadan kalkmış topluluklar olduğunu kabul ederler. Bu itibarla, bunlara, "Asıl Araplar" anlamına gelen *El Arab-ul Aribe* derler. Amalika'nın Mısır'da XV-XVII. sülaleyi oluşturan Şasolar'ın yani Hiksoslar'ın cedleri olduğu sanılmaktadır.[9] Ancak bir başka araştırma ise Hiksosların Kürtlerin atalarından olup Zağros/Mezopotamya üzerinden Mısır'a gittiklerini ileri sürüyor.

8- Bu münasebetle birkaç yayın adı sıralayalım: İslam'da Siyasi Sistem (Mevdudi), İslam'da Yönetim Biçimi (M. Esed), İslam Toplumunun Oluşumu (Ramazan El Buti), İslam'da Liderlik ve Politika (Ahmed El Divani), Laiklik ve Dini Fanatizm arasında İslam Devleti (M. Ammara), İhvan, İslam ve Demokrasi (Fethi Osman), İslam Devrimi (Mutahhari), İslam ve Fanatizm (Ali Bulaç), İslam Cemaatine Doğru (A. Dilipak)

9-Prof. Dr. Neşet Çağatay, İslam Dönemine Dek Arap Tarihi, Türk Tarih Kurumu yayınları, 1989,s.10

Aynı soy bilginlerine göre güneye inmiş Nuh Peygamberin torunlarından Kahtan (veya Yaktan)'dan türemiş toplulukların Asıl Araplar denilen *El Arab-ul Aribe* kavimleriyle karışmalarından, *El Arab El Mustaribe* (Araplaşmış Araplar) adı verilen ve Yemen'de hüküm sürmüş eski Main (veya Mina), Seba, Himyer gibi devletler meydana gelmiştir. Bu yüzden güney devletleri Kahtanlılar olarak adlandırılırken, Hicaz bölgesi Araplarının da İbrahim peygamberin oğlu İsmail torunlarından Adnan soyundan üredikleri kabul edilir. Adnan oğullarına da Adnaniler veya aynı soydan olan Maad'a veya Nizarlılar denir. Kuşkusuz bu bilgilerin büyük bir kısmı Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat hikayelerine dayanır.[10]

Tevrat hikayelerine dayanan eski kitaplara bakılırsa, Nuh peygamber oğlu Sam soyundan üredikleri bildirilen ve genel olarak konuştukları dil temelinin benzeşik olmasından dolayı bu topluluklara Sami kavimler adı verilmiştir. Sami kavimlerin baş tipini ise Araplar oluşturur.

Bu Sami toplulukların ilk defa nereden çıktıkları ve nereye yayıldıkları hakkında çeşitli görüşler olmakla birlikte, genel kabul gören esas görüş şudur: *Mezopotamya, Suriye* ve *Filistin*'e Sami bir ülke çehresi veren yayılmalar, Arabistan'dan kuzeye çıkmış kavimler tarafından gerçekleştirilmiştir. [11]

Arabistan yarımadasının, eski çağlarda alabildiğine çoğalmış olan insan yığınlarını besleyebilme kabiliyetini kaybetmesi ve Yemen'deki su bentlerinin (baraj) yıkılması üzerine doğan büyük kuraklık sonrasında başlayan göçler sırasında, MÖ. 3000 dolayında, Sami topluluklar yarımadanın dışına taşmaya; Afrika, Mezopotamya ve Suriye'ye akmaya başlamışlardır.[12]

Önce kuzeye çıkan, askeri ve siyasi birlikten mahrum bulunan bu göçmen topluluklardan bir kısmı, o dönem büyük bir uygarlığa damgasını vuran Sümer'lerin muntazam ve düzenli kuvvetleriyle gelişkin savaş araçları karşısında, sınırları zorlayarak Mezopotamya'ya giremediler. Daha çok Fırat nehri

10- Çağatay, age, s. 11
11- age,, s. 3
12- age, s. 3

boylarında göçebe bir halde dolaştılar. Sümer sitelerine (şehir/devlet) zamanla, işçi veya ücretli askerler olarak girebildiler. Sonraları, geçen yüzyıllar boyunca, Sümerlerin uygarlık ve savaş yöntemlerini belledîler; efendilerine karşı çıkacak kadar savaşçılık öğrendiler, sonradan akın akın gelen soydaşlarının katılmasıyla kuvvetlendikçe de, aşağı Mezopotamya'nın yukarı kesiminde *Akadlar Memleketi* adını alan bölgeyi Sümerler'den alıp kopardılar. [13]

Bu düzlemde ilk Sami devletler olarak kabul gören devletler şunlardır: Akad İmparatorluğu, Eski Babil İmparatorluğu, Yeni Babil İmparatorluğu, Asur Krallığı... vb Mezopotamya'da ve Kuzey Arabistan'da kurulurken, Güney Arabistan'da kurulan devletler de şöyle sıralanabilir: Mina (Main) devleti, Sebalılar devleti, Himyerler devleti, Yemen'deki küçük beylikler.

İslam'dan önce Kuzey Arabistan'daki Arap devletlerini de Nabatlılar, Palmirliler, Gassaniler, Hireliler, Kindeliler olarak sıralayabiliriz.

Her durumda gerek Yemen'deki Kahtani gerekse Kuzey Arabistan'daki Arap devletlerinin, daha eski olan ve Mezopotamya'da gelişmiş bulunan muhteşem Sümer medeniyetinden istifade ettiği düşünülebilir. [14]

Konuyu böylesine ayrıntılamamızın iki nedeni var: Bir; İslam tarihini iyi anlamak için, İslam öncesi Arapların sosyo-ekonomik ve politik durumlarını, oluşturup geliştirdikleri kurumları iyi bilmek gerekir. İki; genelde eski Arap tarihçileri özelde de kimi İslam tarihçileri, İslam öncesi Arap devletlerinden pek söz etmezler; ya şöyle bir değinip geçerler ya da görmemezlikten gelirler. Eski Arap tarihçileri; Mısır, Babil, Asur, İbrani, Yunan ve Roma yazılı eserlerinden yararlanmadıkları için bir yere kadar mazur gösterilebilirler. Ama İslam tarihçileri, biraz da, İslamiyet'in doğuşuna ve yerleşmesine gereğinden fazla işlevler atfetmek için, eski Arap devletlerinin durumlarını anmaktan pek hoşlanmazlar.

13- age, s. 3
14- age.

Bilindiği gibi İslam devletinin kuruluş öncesi dönemine, İslam siyasi edebiyatında *Cahiliye Devri* denilmektedir. Sözlük anlamı Cehl (cahil olmak, bilgisiz olmak) dir ki;" nefsin bilgiden yoksun oluşu, düzensiz ve nizamsız işler, gerçeğin tam tersini kabul etmek, bir işte yapılması gerekenin tam tersini yapmak" anlamında kullanılır. Bu anlamların ifade ettiği ortak nokta, Cahiliye Devri insanlarının dini ve toplumsal hayat itibariyle bilgisiz, nizamsız, sulh ve sükundan, barış ve istikrardan; ilim, irfan ve iman nurundan uzak bir hayat yaşadıkları devre olduğudur. [15]

Ünlü İslam tarihçilerinden *İbn Haldun* da benzer bir tutum içindedir: "Araplar vahşi tabiatları gereği, yağmacı ve yeryüzünde bozgunculukla meşgul kavimlerdir.. Vahşilik, adet ve kılıkların onlar arasında yerleşmiş ve onlar için bir tabiat ve karakter olmuş olmasından ileri gelmektedir. Çünkü bunlar, vahşet ve şiddetlerinden dolayı hüküm ve sorumluluğa bağlı değillerdir.... Ve yağmacılıkta sınır tanımazlar... Hünerin ve uzmanlıkların onlar katında değeri yoktur. Son Arapların dünyada, zuhurlarından beri kuvvetle elegeçirdikleri ülkelerin nasıl yakıldığını ve ahalisinden nasıl boş kaldığını; eski mâmurluğunu kaybederek büsbütün nasıl başka bir şekil aldığını düşünün. Az bir yeri müstesna olmak üzere, onların yerleşmiş oldukları Yemen harabe halindedir. Irak'ın hali de böyledir. Farsların hüküm sürdüğü çağdaki mâmurluğunu tamamiyle kaybetmiştir. Şam ülkesi çağımıza kadar yıkık haldedir.... Araplar çöllerde dolaşan vahşi hayvan tabiatında, kaba kılıklı, kibirli ve gururlu, himmetleri büyük, birbiriyle çekişen bir kavim olduklarından, pek zorunlu olarak birbirlerine boyun eğerler. Araplar ancak din ve iman tesiriyle, tabiatlarında değişiklik meydana geldikten sonra, bu dinin bir sonucu olarak, onlar kendi kendilerinin hakimi olmuşlardır."[16]

15- Dr. Mücteba Uğur, Hicri Birinci Asırda İslam Toplumu, Çeri yayınları 1980, s. 1-2,

16- İbn Haldun, Mukaddime, c. I, s. 379-385

Bizce ünlü Tarihçi *Ibn Haldun*, İslami görüşleri nedeniyle Araplar hakkında abartılı tahliller yaptığı için yanılıyor. [17]

Benzer biçimde Medine Vesikası'nı formüle edip tartışmaya sunan Ali Bulaç da, Medine/Mekke toplumunun o dönemdeki konumunu irdelerken, İslam öncesi devlet kurma ve uygarlık birikimine hiç bir gönderme yapmıyor. Sadece toplumun kabilevi yönünü ve siyasi istikrarsızlığı vurguluyor. [18] Derken, Hz. Muhammed, "böylesine muzdarip ve fakat siyasi ve fakat siyasi birliğe muhtaç bir kabileler topluluğu olan Medine'de, din ve hukuk temelinde yepyeni ve o günkü Araplar arasında hayli garip bir siyasi birlik kurmaya muvaffak oldu" saptamasını yapan Alman doğubilim araştırıcı *Welhausen*'in görüşlerine katılıyor. [19] İslam tarihçilerine bakılırsa, dini esas lara dayalı bir düzen kuran Hz. Muhammed'in önderlik ettiği devletin kaynağı Vahy'dir. [20] Bu yüzden İslam'a iman eden Ali Bulaç'a şunu sormuyoruz: "İyi güzel de, Hz. Muhammed, Medine'de kurduğu bu ilk garip siyasi birliğin modelini rüyasında mı gördü yoksa Vahy yoluyla mı idrak etti?"

Ama tarihçi gözüyle incelediğimizde, "Hz. Muhammed neden şu ya da bu modeli değil de, *Medine Vesikası* modelini tercih etti" sorusuna verilecek cevabın, İslam öncesi Arap tarihindeki devlet/ yönetim/beylik modellerinde bulunduğunu rahatlıkla görebiliriz.

Zaten Bulaç, *Medine Vesikası*'nı da, "İslam'a özgü yepyeni bir toplumsal proje" olarak ilan ederken yanılıyor-ki bunu ileride irdeleyeceğiz. Yanıldığı bir nokta da şudur: "Mısırlı İslamcı araştırmacı Hamidullah'a göre, Medine Vesikası, bir anayasa metni olarak, ilk İslam Devleti'nin anayasası olmasından başka, aynı zamanda yeryüzünde bir devletin vazettiği *ilk yazılı anayasa* olma özellik ve ayrıcalığına da sahiptir..." [21] Bu iddia doğru

17- Benzer biçimde İbn Haldun'un görüşlerini olduğu gibi benimseyip, Arapların vahşi ve göçebe olduğunu ileri sürerek Hz. Muhammed'e büyük paye biçen Ali Nejat Olçen de yanılıyor. (İslamda Karanlığın Başlangıcı ve Türk-İslam Sentezi, Ekin yayınları, s. 12)
18- Birikim dergisi, sayı 38-39, 1992
19- agy,
20- Mücteba Uğur, age, XIII.
21- Birikim, agy.

mudur? Kesinlikle hayır. Çünkü Sami topluluklardan Sumu-Abum başkanlığında kurulan devletin (MÖ. 2000 yılları) sonraki hükümdarlarından *Hammurabi*, kendi adıyla anılan kanunları düzenleyip yazıya geçirmiştir. Daha önceki bir takım kanunlardan ve hukuki geleneklerden faydalanılmak suretiyle devrinin hukukçuları tarafından oluşturulan Hammurabi Kanunları, toplumsal yaşayışın ihtiyaçlarına cevap vermek üzere hazırlanmış olup, muhtelif sınıflar arasındaki adaleti düzenlemeyi hedef tutmuştur."[22] Bu durumda Ali Bulaç'ın, "Medine Vesikası, İngiliz Magna Charta'sından çok daha eski ve dünyanın ilk yazılı anayasasıdır" diye söz etmesinin tarihsel bir anlamı yoktur. Üstelik *Medine Vesikası*, iki taraf arasında kan davası (Vendetta) mantığından hukuk mantığına geçmeyi amaçlayan ikili bir anlaşma olduğundan, hukuk normu taşımaz. Oysa *Hammurabi Kanunu* bu normu taşır. Çünkü hukuk normu, iki taraf dışında bir üçüncü ve yaptırımcı tarafın varlığını gerektirir.[23] Yine insan hakları açısından bile bakılsa, Zerdüşt öğretisinin yer aldığı *Zend Avesta* kitabında, sadece insan hakları değil, ayrıca emekçi köpeğin haklarından bile ayrıntılı biçimde söz edilmektedir.[24] Sonuç olarak Ali Bulaç'ın "ilk" diye İslam'a malettiği şeylerin altı boş kalmaktadır.

Şimdi de "ilk" diye ortaya atılan şeylerin (din, kabe, devlet, anayasa) neden "ilk" olmadıkları; tersine Arabistan toplumunda daha önce de bulunduklarını açıklamaya çalışalım.

İslam Öncesi Uygarlıkların İzleri

Sami toplulukların gerek devlet kurmadan, gerekse devlet kurduktan sonra, Mezopatamya'daki Sümer (daha sonra Kürt Subarru,Kasit, Elam vs) uygarlıklarından çeşitli yönlerden bir hayli etkilendiklerini söyleyebiliriz.

Nuh Tufanı, Musa ve İbrahim peygamberin hayatlarına ilişkin efsanelerin, Gılgamış Destanı gibi Babil edebiyatına giren ve Kürtlerin ataları Hurri dili ile Anadolu'daki Hititçe eser-

22- N. Çağatay, age, s. 5
23- Ragıp Ege, Medine Vesikası mı Hukuk Devleti mi? Birikim, Mart 1993
24- Turan Dursun, Din Bu III. Kitap, Kaynak Yayınları, 1991, s. 154-161

lerden bir hayli yararlanıp Babil edebi ürünlerini yarattıklarını belirtmek gerek. Çünkü Mezopotamya, Suriye, Filistin ile Anadolu arasında çok gelişmiş bir ticari ağ bulunuyordu. Ticaret ve savaşlar yoluyla, kavimler birbirlerinin uygarlıklarından etkileniyorlardı.

Milattan önce 2000 yılında eski Babil yazıtlarında *Magan* ve (Doğu Arabistan'da *Manium* adlı krala atfen) Sümerce'de *Maan* ibaresi, olduğu gibi Arapçaya geçmiş; Sümerlerin, *Maan*'dan, tapınaklarının yapımı için kereste, taş, maden gibi şeyler aldıklarına ilişkin belgelere[25] rastlıyoruz. Birinci Babil Devleti (MÖ XVIII. yüzyıl sonları) yıkıldıktan sonra, *Mainliler*'in dip dedeleri, Mezopotamya'yı terkederek Arabistan'ın güneyine inmiş olabilirler ki; bu yeni yurtlarında Mezopotamya'dakine benzer saray, tapınak, mahfeller kurup, çevrenin gereklerine uyarak ticarete başlamışlardır. Bu arada kendileriyle ticari tanışık olan *Fenikeliler*'in ebced harflerini kullanmaya başlamışlardır. Sümer çivi yazısının bırakılıp *Fenike* yazısının alınmasının nedeni, bu yazının daha kolay ve ticaret işlerinde yaygın oluşu idi. Mainlilerin elinde gelişen Fenike yazısı, Himyer yazısı olarak ortaya çıkmıştır. Besa yazısıyla Habeş yazısı da sonradan Mainlilerin bu yazısında yer almıştır. [26] *Main, Seba* ve *Himyer* devletleri, aslında aynı halk topluluğunun oluşturduğu siyasi yapılar olup, devlet adının değişmesi sadece saltanat süren hükümdar soyu değişiminden ibaretti. Main devletinde krallık babadan oğula geçiyordu. [27]

Main yazıtlarına bakılırsa Seba Devleti'ne (MÖ. 700-115) adını veren Besalılar, Havlan adlı başka bir kabile yanında, Yemen'in kuzeyinde dolaşan ve Necran'da Akabe körfesi dolaylarında bulunan Petra yakınındaki Maan şehrine (bugünkü Ürdün'ün güneyi) giden yol üstünde, baskınlar yaparak ticaret kervanlarını rahatsız eden bir göçebe aşiret gibi gösterilmektedir. Asur tabletlerinde ise Seba Devleti, Fenikeliler gibi ticari bir hükümet olarak görülüyor. Kuzey Arabistan ti-

25- N. Çağatay, age, s. 10
26- age, s. 13
27- age, s. 13

careti ellerinde idi. Bu düzlemde *Tevrat* hikayelerinde yer alan İsrail Kralı Hz. Süleyman'ın karşılaşıp aşık olduğu söylenen Seba Melikesi Belkis, aslında yaşamamış ya da Asur yazıtlarının da belirttiği gibi, muhtemelen Kuzey Arabistan'da yaşaması muhtemel Arrubu (Batılı ya da Arap anlamında) kavimlerinin kraliçelerinden biridir.[28]

Sebalıların yayılmaları, çıplak zora başvuran kavimlerin yaptıkları yağma, talan ve saldırganlıklar yoluyla değil; ticari gelişme yoluyla olmuştur. [29] Bu geleneğin Hz. Muhammed'in kurduğu İslamiyet'e de geçtiğini, Kur'an ayetlerinin bile "ticari deyimler" ile ifade edildiğini görüyoruz. Daha doğrusu Hz. Muhammed, işin ticari yönünü Sebalılar, Fenikeliler ve daha sonra Mekkeliler'den öğrenirken, Sami toplulukların önemli bir devleti olan Asur hükümdarlarından da şiddeti devralmıştır. Çünkü Asur tabletlerinde sık sık şu ibarelere rastlanır: "Üstün çıktım, cizye bağladım, çapul ettim...."[30] Yine Sebalıların ilk dönem hükümdarlarına "mekrup" ya da "mukarrip" denilirdi ki, bunlar rahip-hükümdar konumundaydılar.[31] Dikkat edilirse Hz. Muhammed dahil, dört halife devrinde de yöneticiler hem Halife (başkan) hem de İmam (rahip/dinadamı)dırlar. Bu gelenek, İslamiyet'in hüküm sürdüğü bütün ülkelerde şu ya da bu biçimde korunmuştur.

İslamiyet'e geçen bir Seba geleneğinden daha söz etmek gerek: Seba hükümdarlarının da, kendilerinden önceki Main hükümdarlarınınki gibi, ama onlarınkinden farklı lakab ve ünvanları vardı. Söz gelimi *Vitar* (ulu), *Beyyin* (mümtaz ve şahane), *Zurah* (şerif, şanlı), *Yuhen'am* (güzel) ve *Yenuf* (Sami/yüce) bunlardan.[32] İslam'da da hem Allah hem de Muhammed'in çok sayıda adı bulunmaktadır. Örneğin: "Tanrı elçisi kendisini bir takım adlarla andı ki, bunlardan bazılarını

28- age, s, 15
29- age, s. 15
30- age, s. 15
31- age, s. 16
32- age, s. 16

ezberledik: Muhammed, Ahmed, Mukaffi (arkasından gidilen), Haşir (haşredici), Tövbe, Akib (peygamberlerin sonuncusu), Mahi (sayesinde ortadan kalkan küfür), Vahi ve Büyük Savaşlar Peygamberi..."[33]

Daha sonraları kurulan Natalılar (MÖ. 700-106) hakkında da Arap tarihçilerinin bilgileri azdır. Main ve Sebalılar gibi bunlardan da hemen hiç söz edilmemiştir. Nabatlıların bugünkü Filistin ve Sina topraklarında bir devlet kurduklarını biliyoruz. Ancak, bu kavmin kökeni (Tevrat'taki İsmail oğlu Nabayot soyundan mı, Aram mı, Arap mı olduğu) hakkında açıklık olmadığı gibi, nereden geldikleri (Filistin/Edom, Mezopotamya, Basra) hakkında da kesinlik yoktur. Nabat hükümdarları Arap adlarını taşıdıklarından, Arap olmaları ihtimali yüksek. Bununla birlikte Nabatlıların savaşçı oldukları, özellikle de savunmada üstün oldukları tarihi kayıtlara geçmiştir.[34] Nabatlılar Mezopotamya, Akdeniz, Nil, Arabistan ve Hint yolları arasında iyi tüccardılar. Bu ticari gelenekleriyle Muhammed zamanı Medine toplumunda, kendi adlarını taşıyan (Suk-el Nabat) bir pazar yeri bile vardı.

Nabatlılar gibi tüccar bir kavim olan *Palmir* Devleti hakkında, diğerlerine oranla çok daha fazla bilgiye sahibiz. Çünkü Palmirliler (Tedmurlular da denilirdi), gelişmeğe elverişli bir bölgede (Suriye, Ürdün), Şam ile Fırat arasında kurulmuş, Araplarca *Tedmur* denilen yerleşim birimine, mükemmel bir şehir çehresi verdiler. Romalıların *Palmira* dedikleri bu vahada, Palmirliler ile Romalılar arasında sıkı bağlantılar vardı. Palmir yazıtlarının en eskisi MÖ. 44 tarihini taşımaktadır. Palmirliler, kuvvetli bir devlet ve hükümdarlık sistemi kurmalarının yanı sıra, doğa ve toplumsal olayları temel alarak yaptıkları bir *Palmir Takvimine* de sahiptiler. Bu gelenek daha sonra Arabistan'daki kabileler arası savaşları esas alan "Eyyam-ı Arap (Arap Günleri) ve Habeşlilerin Mekke'ye fil sürüleriyle yaklaştıkları "Fil Yılı" ve ardından Muhammed yandaşlarının Medine'ye göç ettikleri, İslam'da resmi bir tarih ola-

33- Taberi, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, c. II. Milli Eğitim Bakanlık yay. 1992, s. 862
34- Çağatay, age, s. 41

rak kabul edilen *Hicret Yılı* (hicri takvim) şeklinde kendini göstermiştir.

Miladın ilk yüzyıllarında Kuzey Arabistan, Suriye ve Irak dolaylarında yani Roma ve Sasani devletlerinin sınırlarında tarih sahnesinde oldukça önemli rol oynayan iki-üç Arap devleti daha kuruldu. Arap tarihçileri bunları Güney Araplardan yani Kahtani'lerden sayarlar. Kuzeye çıkışlarını ise Yemen'deki *Ma'arib* barajının yıkılmasından sonra başlayan kuraklık ile ilgili görürler. Bununla birlikte bazı tarihçiler; kuzey Arap devletlerinin kullandıkları dil, yazı, kişi ve tanrı adlarına bakarak, bunların, *Arami* kabilelerine daha yakın olduklarını söylüyorlar.

İslam tarihçilerinden İbn-i Hişam'a göre *Ğassaniler*, adlarını Yemen'deki Ma'arib seddi yakınında bulunan bir pınar/kaynaktan alıyorlar. İbn-i Hişam'ın Ğassaniler hakkında verdiği bilgiler, Batlamyos'un bilgilerine uyuyor. Ğassaniler de Şam'da kurdukları devlet kanalıyla Bizans ve Sasaniler ile çeşitli ticari ilişkiler içindeydiler. Ğassaniler uygarlık alanında epey gayret sarfetmiş; birçok köşk, saray ve tapınaklar yapmışlardır. [35]

Hireliler ise, Necef'e yakın Hire yerleşim biriminde devlet kurdular. İran Sasani hükümdarlarıyla birlikte hem Bizans hem de onların müttefiki Ğassanilere karşı, zaman zaman "Arap kabileler topluluğu" biçiminde mücadele ettiler.

Bugünkü Bahreyn ve Yemame bölgesinde bulunan, daha sonra Hadramawt ve Demmon bölgesine yerleşen *Kindeliler*, önceleri Himyerlilerin egemenliği altında yaşamış, belli bir süre sonra da özerk olmuşlardır. Kindeliler doğrulukları, kahramanlıklarıyla tanındıklarından, Himyerlilerin önemli devlet işlerinde, mesela ordu hizmetlerinde kullanılıyorlardı. Habeş-Bizans-Sasani çatışma üçgeninde sırtını Sasanilere dayayan *Kindeliler*, bütün Irak bölgesindeki Arap kabileleri kendine bağladılar. [36] İslam öncesi dönemin önemli şairlerinden olan *Imr-ul Kays*, Kinde hükümdarlarından *Hucr*'un oğlu olup, Beni

---

35- Çağatay, age, s. 63-65
36, Çağatay, age, s. 76-78

Esed kabilesiyle kendi kabilesinin çatışmalarına katılmış; Babasının öldürülmesi üzerine "öcünü alıncaya kadar içki içmemeye, koku sürmemeğe, et yememeğe, karılarıyla yatmamaya and içerek öc alma alameti olarak başına kara sarık sardı ve bu hususları terennüm eden şiddetli ve dokunaklı şiirler söylemeye başladı."[37] Bu gelenek İslamiyet'e, özellikle Hz. Ali ailesinin Muaviye oğlu Yezid tarafından Kerbela denilen yerde öldürülmesinden sonra Şii'lere ve Abbasilere geçmiştir. Abbasiler "yas" alameti olarak siyah giyindikleri gibi, İslam İmparatorluğunu yönettikleri dönemde kabe örtüsünün de "siyah" olmasını sağlamışlardı.

İmr-ül Kays, Beni Esed ile mücadelesinde Hire ve Arap kabilelerinin ihanetine uğradı. Sasaniler de işe karışınca, bundan iyice etkilenen İmr-ül Kays, çoluk-çocuk, aile ve silahlarını, Teyma vadisinde bir kale sahibi olan Yahudi şair Samoel'in yanına emanet bırakarak yardım istemek üzere Bizans'a gitti.[38] Bu olay bize, Arap kabilelerinin Yahudi ve Hıristiyan dinini simgeleyen prenslik, beylik ya da imparatorluklarla, dolayısıyla "tek Tanrı" ya da "Allah" fikriyle ne kadar yakın bir tanışıklık ve ilişki içinde olduklarını da gösterir. Öte yandan, *Medine Vesikası* öncesinde çeşitli din ve ırklardan insanların, birbirleriyle birarada yaşayabildiklerini de kanıtlar. Belki de bu, "doğal ya da kendiliğinden" çoğulcu bir toplum düzeni idi.

Kindeliler eğemenliği bölündükten sonra, bu prensliğin kalıntıları (Necran, Bahreyn, Dummet-ül Cendel) İslamiyetin ortaya çıkışı sırasında da mevcuttu.

Arap Devletlerinde Din ve İnançlar

İkinci Babil (Yeni Babil) İmparatorluğu, başkent Babil'de MÖ. 626 yılında Nabu-polassar tarafından kuruldu. Oğlu ünlü nabukudur-u Sur (Nabokodonosor) MÖ 586 yılında Kudüs'ü zaptederek Yahudileri Babil şehrine götürmüştür. Yahudilerin Ba-

37- Çağatay, age, s. 79
38- Çağatay, age, s. 79

bil'de kalışları, tarih bakımından önemli olmuş, Yahudilerin peygamber olarak tanıdıkları birçok önemli kişi Babil'de yetişmiş ve bunlar, Yahudi halkının tutsaklığa ve zulme tahammülleri için onlara sabır tavsiye etmişler. [39] Böylece, Tevrat'ta yazılı birçok efsane ve menkibe, Babil sürgünü sırasında bu kutsal kitaba girmiş, İslam peygamberi de gerek tek tanrı (Allah) fikrini, gerekse somut tanrı fikrinden (işaretler, cisimlendirmeler, simgelendirmeler); yani "tanrısallık" fikrinden "dinsellik" fikrine geçmeyi, bu sayede tevarus etmiştir. Çünkü insanlık tarihinde, somut tanrı fikrinden soyut tanrı fikrine geçiş büyük bir aşamadır. Mezopotamya insanı, belki de dünyada ilk kez, gözlerini yeryüzünden kaldırıp gökyüzüne çevirmeyi bu bölgedeki uygarlıklar ve düşünce evrimi sayesinde öğrendi. Zira soyutlama, zihinsel bir tasarım olarak nesnel gerçekliklerden uzaklaşmayı da içerir.[40]

Konuya dönersek, Babil hükümdarlarından Nabu-naid (MÖ 555-539) ülkesinin yıkılışını önlemek için başkentini, istila yolu üzerindeki Harran'a nakletmiş ve burada eskiden beri itibar görmekte olan Ay tapınmasını (kült) yayarak, istilaya karşı halkı maneviyat bakımından birleştirmeğe ve kuvvetlendirmeğe çalışmıştır. Biz, bu *Ay* ve *Güneş* tapıncının islam öncesi Harran Sabi'lerinde olduğunu ve bu yolla İslam'ın bu temel üzerinde yükseldiğini de göreceğiz. Şimdilik değinmekle yetinip geçiyor[41]

Öte yandan soyut/somut tanrı fikri, sadece korku değil; saygı, tutku ve yiğitliğin de ortak bir hamurda yoğrulmasıdır. Yani akıl yetkinleşip evrimleştikçe, kendi özel güçlerine güvenerek dış kuvvetlere karşı kafa tutabiliyor, doğaüstü varlıklarla (varolduğuna inanılan) mücadele sürecinde devrimsel sıçramalar kaydedebiliyor.

Bu yiğitlik, bu kafa tutma ve direnç, daha da önemlisi bu arayış kaçınılmaz olarak, somut tanrı'yı yeryüzünden kovarak semaya yükseltiyor. Bu kez yarı somut ama bir o kadar da

39- Çağatay, age, s. 7
40- Cemil Sena, Tanrı Anlayışı, Remzi Kitabevi, 1978, s. 16
41- Turan Dursun, Din Bu III., Kaynak ya ınları, s. 48-145

erişilmez bir konuma koyuyor tanrıyı. Bunun sembolü de *ay, güneş ve yıldız*... vs. gibi göksel cisimler oluyor. Bu nedenle kozmik ve çok tanrılı dinlerin hemen tümünde Güneş/ Ay önemli bir yer tutar ve bu dinlerin mitolojisinde, bir evrendoğum (cosmogonie) ile bir tanrıdoğum (theogonie) edebiyatı iç içe sergilenir.[42] Neden? Çünkü insanoğlu korktuğu, saygı duyduğu, aynı zamanda kafa tutarak aradığı (Evren, Yaratan, öteki varlıklar, Tanrılar gibi) kavramlara açıklık getirmek istiyor. Yani öteki varlıklarla tanrıların oluşumu ilişkisinin cevabı aranmaktadır. Daha ilkel dinlerde ise bu arayış, klanların kendi kökenlerini ve etimolojik (ya da insan türü) kaynaklarını arayışa dönüşmekte; basit neden-sonuç ilişkisine cevaplar aranmaktadır.

Bu düzlemde çıplak zorun kullanıldığı, yerleşik toplum öncesi, kahramanlık çağında, daha genel ifadeyle kabile toplumunda Güneş/ Ay türü varlıklara tapmak çok olağandı.

Tevrat da, yarı kabile yarı yerleşik düzenin temsilcileri olan Yahudi kavminin kutsal kitabı olarak, tek tanrılı bir dinin tarihi olduğu kadar, tanrıdoğum ve evrendoğum sorularına da yanıt vermeye çalışan çok ve kozmik tanrılı dinlerin de yazılı bir belgesidir. Evrendoğum ve tanrıdoğum edebiyatı kadar, diğer Şark kaynaklı efsaneler ile somut tarihi olayların yorumlarını olduğu gibi Tevrat'tan alan Kur'an'ın, dolayısıyla İslam dininin, esas kaynağını İslam öncesi Arap uygarlıklarından aldığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Güney Arabistan'ın eski dini, bunların yazıtlarından öğrendiğimiz kadarıyla, açık biçimde *Ay, Güneş Yıldız* gibi göksel cisimlere tapma olup; bunlar arasında *erkek* bir tanrı sayılan *Ay*'a tapma, *dişi* tanrı sayılan *Güneş*'e tapmadan daha üstündü. Yemen devletlerinde tapınılan tanrılar önem derecelerine göre şöyleydi:

a) **Astar:** Zühre Yıldızı anlamında olup erkek ve en büyük gök tanrısı.

b) **Vedd/Sin:** Ay anlamında olup, Amm veya Havbas olarak da adlandırılır.

42- Cemil Sena, age, s. 41

c) **Nekruh:** Zühal/merih yıldızı.

d) **Hol:** Yabancı kurbanlara günlük getirir.

e) **Anbay:** Tanrılar elçisi

f) **Şems:** Güneş anlamında olup, kadınların ve kızların yardım istediği tanrıça

Ayrıca ayın anası veya karısı için Ana Mabut olarak zikredilen *Aşera* (Mainliler için) ve *Harimtu* (Sebalılar) için) olarak bilinir; genel olarak "İlat" diye adlandırılırdı-ki İslam öncesi *Lat* Tanrısı burdan adını almış olabilir.

Yine "*Ta'lab*," *Zu Semavi* lakabıyla anılır ve gökkuşağı tanrısı (Alaim-i Sema)dır. Aramlılarda *Baal Şamayım* (Göklerin Rabbi/efendisi/erkeği) diye adlandırılan Ta'lap için deve kurban edilir ve *Hubal* veya *Habul* tanrısının adı da buradan gelmiştir.[43]

Yukarıda adları belirtilen tanrıların büyüklükleri ve tapınma sıraları, Mainliler, Hadramavtlılar, Katabanlılar-Sebalılar arasında farklıydı.

Yemen yazıtlarında birçok tapınak ve 100'e varan tanrı adına rastlanırken, bu oran Palmirlilerde 60 kadardır. Palmirlilerin tanrılarının kimi yerli kimi ise başka uluslardan alınma idi. Palmirliler, Kur'an'da geçen Lat, Uzza ve Menat'a da tapıyorlardı. Ayrıca bir sürü küçük tanrıları daha vardı. [44]

Yemenliler, kimi zaman ölmüş hükümdarlara da taparlardı. Ölüye saygı geleneğinin aynen olmasa bile, islam'a geçtiği söylenebilir. Çoğu yazıtlarda (Tanrı-hükümdar ve millet)[45] ibaresi görülür ki, bunu *Allah-Resul*'u (peygamberi) ve *kavim* (millet) diye çevirdiğimizde, Yemen'deki toplumsal hiyerarşinin İslam'a aktarılmış olabileceğini düşünebiliriz. Yemenliler yılın belli mevsimlerinde Hac yaparlardı. Hac ayına *Zulhicce* veya *Zulmahacce* adı verilirdi. Bu da islam'a geçen bir gelenek.

Palmirlilerde de *Ay* ve *Güneş* tanrısı vardı. Ancak Ay, boynuzları aya benzediği için Boğa tapıncı biçiminde simgeleştiriliyordu.

Palmirlilerin Baalşamim tanrısı, "göklerin sahibi" anlamında

43- Çağatay, age, s. 36
44- Çağatay, age, s. 27-57-58
45- Çağatay, age, s. 37

olup, hem çok yüce hem de iyiliksever idi. Bu tanrı, Palmirlilerce "yüce ve esirgeyici" olarak vasıflandırılıyordu.[46] Bu vasıfların, sonraki yüzyıllarda İslam'daki Allah'a atfedilen vasıflarla benzerlik gösterdiğini söylemek mümkün.

Palmir dinsel tapınaklarında topluca ibadet yapılıp, şaraplar içilir, kurbanlar kesilir, yemek yenilir; böylece büyük toplantılar yapılırdı. "Komar" adı verilen din adamları, bu toplantıları yönetirlerdi. İslamiyet'in ilk dönemindeki camiilerin çok yönlü işlevine bakılınca (toplu namaz, sohbet etmek, tartışmak, yatmak, yemek yemek, hatta yasaklanmadan önce şarap içmek, askeri planlar yapmak, satranç oynamak, aşk randevuları vermek, sirk gösterileri düzenlemek, aşçı ve yemişçi dükkanları açmak....vs.) böylesine bir benzerlik dikkat çekici.

Ölülerin gömülmesi ve arkasından yapılacak işlerin yürütülmesine ilişkin cemiyetler vardı, Palmir toplumunda. Bu geleneğin de İslam toplumuna geçmesi pekala mümkün.

Hire toplumu ise daha ziyade kabile federasyonu şeklinde olup, kültür bakımından bir hayli ileriydi. Yarı tanrısal durumdaki şairler, hükümdarların himayesinde edebiyatta önemli gelişmeler kaydettiler. Bir iddiya göre İlk Arapça yazı da Hirelilerden Arap yarımadasına yayıldı.[47]

Hireliler, Sasani ve Bizans arasında kaldığından gerek Doğu'daki Mani dini gerekse Hıristiyanların doğulu mezhebi olan Yakubi, Nasturileri yakından tanıyor; hatta koruyorlardı. Fakat esas olarak hemen bütün Arap toplumları gibi puta tapıcı idiler. Miladi 6. yüzyılın ikinci yarısına kadar hüküm süren Munzir bin İmr-ul Kays, tutsakları, en ünlü tanrıları olan Uzza'ya kurban ediyordu.[48]

Buna karşılık hem Hirelilere rakip Arap kabilesi hem de Sasani müttefiki Kindeliler, kadın ve mal ortaklığına, et yememeğe dayanan *Mazdek* dinini kabul ettiler. Bunu kabul etmeyen Hire hükümdarı İmr-ul Kays ile çatışmaya girdiler.

46- Çağatay, age, s. 58
47- Çağatay, age, s. 72
48- Çağatay, age, s. 74

Arabistandaki topluluklar, Hıristiyanlık ile Yahudilik dinlerini benimseyen Habeş hükümdarlarıyla (özellikle Ebrehe) ile Yahudi dinini benimseyen Zu Nuvas arasında ideolojik yönü din, maddi yönü ticaret yollarını denetim altına almak olan uzun mücadelelere tanık oldu. Bir ara Habeş hükümdarları, Bizans devleti yardımıyla Necran'a iyi yatırım yaparak Necran ve Aden taraflarına misyoner papazlar göndermişler ve bir manastır yaptırmışlardı. "Necran Kabesi" olarak adlandırılan bu ziyaretgahta papazlar ve din adamları otururdu.

Demek ki, Kabe fikri öteden beri Arap toplumunda yerleşmişti. O kadar ki Ebrehe, San'a, da öylesine güzel bir tapınak yaptırdı ki; o zamana kadar hiç bir yerde eşi görülmemiş bir kilise oldu. Ebrehe, *El Kulleys* adını verdiği bu kutsal tapınağa gelinip ibadet edilmesini, o zamana kadar Arapların tapındığı Kabe'den vazgeçilmesini istedi. Ancak Araplardan biri bu olaya kızarak, El Kulleys tapınağı içine girip pisleyince, Ebrehe de Mekke'deki kutsal ev olan Kabe'yi yıkmağa and içti. [49]

Mekke Medine: İki Şehrin Hikayesi

Güney ve kuzeyde kurulan Arap devletlerini inceledikten sonra, bugünkü Suudi Arabistan'da bulunan Hicaz bölgesinde İslamiyet öncesi yaşayan Arap topluluklarının siyasi durumunu gözden geçirebiliriz. Hicaz bölgesi diye bilinen bu yerleşim alanı, esas olarak Mekke, Medine (Yesrib) ve Taif (Vec) gibi şehirleri kapsar.

Tarihsel bilgilere baktığımızda, Mekke bölgesi MÖ 2000 dolaylarında yerleşim birimi oluvermiş; buranın dini merkez halini almış olması, burayı tavaf adeti (sonradan İslam'a geçen Hac farizası) ve yılın belli aylarında panayırlar kurulması Mekke'ye adeta bir başkent görünümü kazandırmıştır. Daha önceki makalemizde belirttiğimiz önemli bir noktaya yeniden değinelim: Kabe, Mukaddes Ev ve Mekke'nin ilk kez kimin tarafından kurulduğu yolunda gerek Tevrat gerekse Kuran'da

49- Çağatay, age, s. 23

çelişkili ifadeler var. Her iki kitabın da, Mekke kentinin Allah'a tapınmak için kurulduğu yolundaki iddialar, tarihsel gerçeklere uymayan efsanelerden ibaret. Kaldı ki, İbrahim adında bir peygamberin bile olup olmadığı kuşkulu. Bu bir yana, tarihte varolduğu kuşkulu bu İbrahim'in, Mekke'ye uğradığı ve Kabe'yi yaptığı da yine masallardan ibaret. Bundan da öte, İbrahim diye bilinen tarihsel şahsiyet aslında güneş ve yıldızlara tapan, dini inançlarıyla Tevrat ve dolayısıyla Kur'ana çok şey miras bırakan Sabii topluluklarının peygamberi ve önderiydi. Kurulan Kabe ise, Allah Evi olarak değil Sabii'lerin 7 yıldız, 12 burç tapıncına dayanan Zühal ya da Güneş tapınağı idi.[50]

Araştırmacı A. Ün, *İslam'dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler* adlı eserinde, "Kabe direkleri arasında Meryem Ana ve Hz. İsa resimlerinin olduğunu" da yazıyor. (bkz. s. 10)

Dolayısıyla daha önce de eleştirdiğimiz gibi, Ali Bulaç'ın Kabe'yi ve Mekke'yi, insanoğlu'nun ilk yerleşim birimi, ilk ev ve en eski ev diye tanıtması da,[51] İslam dinini kayırmasından ileri geliyor ve tarihi gerçeklerle bağdaşmıyor.

Medine ise kent olarak doğal bir durumda idi ve yerlileri de kendilerini soy bakımından Mekkeli kabilelerden ayrı sayarlardı. Bu nedenle Medine toplumsal bakımdan Mekke'den ayrı, ama ekonomik ve dini açıdan bu kentin etkilerinden uzak olmayan bir hayat sürerdi. Ayrıca İki kent arasında bir çeşit ekonomik rekabet de vardı.[52]

50- Turan Dursun, age, II. cilt, s. 25-44. Ayrıca Mesudi, Murucu'z-Zeheb, I/135/136

51- Şehir dergisi, Eylül 1987. Öte yandan ünlü arap ve islam tarihçisi Prof. Neşet Çağatay, Kral Nemrud- Hz. İbrahim ilişkisine açıklık getirmemekte, Hammurabi- Hz. İbrahim çağdaş bulunmalarını uygun görerek yanılmaktadır. Esasen iki görüş de doğru değil.

52- Çağatay, age, s. 81.

Mekke

Mekkelilerin aslı nedir? Yemenlilerin *Kahtani, Nizari ve Maaddi* adlarıyla anıldığını biliyoruz. Ancak Arabistan'ın kuzey ve güneyinden karşılıklı göçler ve toplumsal dalgalanmalar olduğu için kesin ayrım yapmak güçtü. Örneğin Yesrib (Medine) kentine giden *Hazreç* ve *Evs* kabileleri, güneyli Kahtani soyundandılar. Bu göçler İslamiyet zamanında bile sürmüştür.

Bugünkü Mekke bölgesinde, Amalika, Âd ve Semud kavim kalıntılarından *Cürhümlüler*in oturduğu; sonradan büyük bir doğal afet sonucu mahvoldukları şair ve yazarlar tarafından dile getiriliyor. Tartışmalı olmasına rağmen *Lihyanile*rin, bu mahvolan Cürhüm soyundan geldiği söylenir. Cürhümlülerin kökü, efsaneye göre, İbrahim oğlu Hz. İsmail'in bu kabile şefinin kızı Seyyide ve daha sonra Amra kızı *Ra'le* ile evlenmesi ve bunlardan 12 oğul doğmasından kaynaklanıyor. Böylece Harran (Urfa/Cizre) bölgesindeki bir başka soydan gelen İbrahim oğullarının kanı, Arap kavminin kanıyla karışmış oluyor.. İsmaililer, Adnaniler, Maaddiler ve Nizariler adlı kavimler dallanıp budaklanıyor. Yüzyıllar sonra İslam dininin önderliğini yapacak olan Muhammed'in bağlı olduğu Kureyş kabilesi, İsmail peygamberin, Cürhüm kabile şefi Mudad'ın kızı Seyyide ve başka birkaç kadınla daha evlenmesinden çoğalan bir topluluktan çıkmıştır. [53]

Bu düzlemde tarihçiler, Muhammed'in nesebini şöyle uzatıyorlar: "Hz. Muhammed, babası Abdullah, babası Abdulmuttalip, babası Haşim, babası Abd Menaf, Babası Kusayy, babası Kilab, babası Mürre, babası Kaab, babası Lüeyy, babası Gaalib, babası Fihr, babası Malik, babasıNadr, babası Kinane, babası Huzeyme, babası Mudrike, babası İlyas, babası Nadr, babası Kinane, babası Huzeyle, babası Mudrike, babası İlyas, babası Mudar, babası Maad, babası Adnan, babası Uded, babası Mukavvim, babası Nahur, babası Teyrah, babası Yarub, babası Nabit, babası İsmail ve babası İbrahim.....[54]

53- age, s. 85.
54- Dr. Yaşar Nuri Öztürk, Kendi sözleriyle Muhammed, Hürriyet broşürü, 1989, s. 5.

Görüldüğü gibi buradaki arayış bile, *Güneş* tapıncına giden soykütüğü, insanın kendi kökenini arayışını ve kahramanlığını simgeleyen Tanrı fikrinin gelişim evresini gösterir.

Zaten Muhammed, bir hadisinde, "Allah, Hz. İbrahim evladından Hz. İsmail'i, O'nun evladından Kinane'yi, onunkinden Kureyş'i, onunkinden Haşimileri ve Haşimiler içinden de beni süzüp seçti"[55] derken ve yine "Ben, Hz. Adem'den beri hep nikahlı rahimlerden geliyorum. Benim geçmişim de hiç bir yüz karası yoktur."[56] derken de hem seçkincidir hem de Tanrı fikrine uzanan bir zihinsel süreç içindedir.

Kuşkusuz bunların bir kısmı efsanedir. Sözgelimi Hz. Adem nikahlı olamazdı; nikahlı olsaydı zaten Havva ile "avret yerleri" birbirlerine "helal" olurdu ve böylece "avret yerlerinin" görünmesi yüzünden Cennet'ten kovulmazlardı. Yine İbrahim'in Mekke ve Arabistan'a gidişi de tarihi açıdan kuşkulu. Bu bağlamda İbrahim'in, Muhammed'in dip atası olması pek makul değil.

İşin aslı şu ki; sadece Muhammed'in değil, Arabistan'daki hemen bütün toplulukların kanları Mezopotamya, eski Yunan ve Mısır kavimlerinin kanlarına karışmıştır. Örneğin Muhammed'in yakın analarından birinin içinde Grek (yunan) olduğu gibi Mısırlı, Kıpti ve Musevi asıllı kadınlar da bulunuyordu.[57]

İslam öncesi Arap toplumlarında kabile düzeni egemen olmasına rağmen ticaretin had safhada ilerlemesi, bu kabile sistemini, kandaş toplumu yozlaştırarak parçalıyordu. Örneğin daha İslamiyet öncesi Hireliler Devleti devrinde 4. Münzir oğlu 3. Numan (M. 585-613) zamanında komşu Arap kabileleri ile iki önemli savaş oldu. Bunlardan birine *Tifha*, diğerine *Selan* savaşı denir.

Hire hükümdarı Numan ile Temimlilerden Beni Yerbu kabilesi arasındaki *Tihfe* savaşı *Ridafa* işinden ortaya çıkmıştır. Ridafa, Hire Teşrifatına göre bakanlık derecesinde olup Redif rütbesini alan kişi, resmi oturumlarda hükümdarın sağında yer

55- Müslim, Fadail; Tirmizi, Menakib.
56- İbn Said, 1/60-61
57- Y. Nuri Öztürk, age, s.7.

alırdı. Bu yer, eskiden beri Beni Yerbu oğullarının olup babadan oğula geçerdi. 3. Numan, bu görevi, yine Temimlilerden olan Beni Derim kabilesine verince iş karıştı. (58)

Benzer bir çatışmayı, Mekke'deki Kabe hizmetlerine bakmayı üstlenerek kabile konfederasyon aristokrasisinin en stratejik mertebesini ele geçirmek isteyen *Cürhüm* ve *Huzayy* kabileleri arasında görüyoruz. Öteden beri Kabe hizmetlerini üstlenen Cürhümlüler, yönetimi iyice ellerine geçirince öteki kabilelere zulmetmiş; Kabe bölgesindeki haram (yasak) lara riayet edilmemesine göz yummuş, gelen hacılardan daha fazla ücret almıştı. Kabe'ye gidenler azaldı, Cürhümlülerin gelirleri de azalıp hakimiyetleri zayıfladı. Bunu fırsat bilen Huzayy kabilesi bir nedenle inisiyatifi ele almak isteyince, taraflar arasında savaş çıktı. Gerileyen Cürhüm kabilesi ile Huzayy kabilesi, evlilik yoluyla ittifak kurarak Kabe'nin yönetimini paylaştılar. O sırada Muhammed'in ataları olan İsmailoğulları da, tarafsız bir kabile olarak Mekke'de oturma izni aldı. Daha sonra Kabe'nin yönetimini alacak olan Kureyş kabilesi, İsmailoğulları'nın Kabe'de oturma müsaadesi alan bu kolundan gelmişti.

Cürhüm-Huzayy kabile egemenliği, Kabe'nin dinsel konumunu daha da güçlendirdiği için,merkezileşme, yani kabile toplumundan "kabile konfederasyonuna" giden bir süreçte,bütün kabilelerin ortak tanrısı olabilecek güçte bir tanrı (panteon) gereğini de ortaya koyuyordu. Bu ise tek tanrı aşamasına geçmenin bir ön adımı sayılırdı. İşte Kabe muhafızlığı görevini üstlenen ve Cürhüm'lü soylu bir kadınla evlenen Huzayy kabile reisi Rebia bin Harise, panteon protokolüne uygun olarak Kabe çevresinde putları sıraladı ve bilhassa El Cezire (bugünkü Cizre, Harran, Urfa- Suriye) bölgesindeki Hit kasabasında bulunan *Hübel* putunu Mekke'ye getirdi.[59] Efsaneye göre Luhay oğlu Amr, Suriye'deki yolculuklarından birinde o zaman Amalika'ların oturduğu Belka ülkesindeki Moab'a varmış; onların taptıkları putları görüp sorunca (bunlar dilersek yağmur yağdırır, şifa verir, yardım eder-

58- Çağatay, age. s. 69.
59- age.

ler) cevabını almış. Araplar için bir tane isteyince de *Hübel* adındaki kudretli putu kendisine vermişler. Amr, bu putu Mekke'ye götürüp dikmiş ve halka, ona tapmalarını, onu ulu-lamalarını emretmiş.[60] Görüldüğü gibi tek tanrı fikrine doğru gidişte, Mezopotamya din kültürünün büyük etkisi olmuştur.

Kabile toplumunun bozulmasının ikinci nedeni de, yağma savaşlarıdır ki, *Selan* savaşı bu yüzden çıkmıştır. SavaşHire hükümdarı 3. Numan ile Beni Amir kabilesi arasında yapıldı. Mekke'deki Ukkaz panayırına giden bir İran kafilesini yağmalayan Beni Amirliler, kafileyi korumak üzere yola çıkan Hire askerlerini yendiler.[61] Bu yağma savaşlarına, İslam öncesi dönemde ve bizzat Muhammed'in başkanlık ettiği İslam döneminde de sık sık rastlıyoruz.

İzleyen yıllarda Mekke, özellikle Kabe yönetiminin, çeşitli kabileler arasında toplumsal konumlarına uygun bir işbölümü içinde yürütüldüğünü görürüz. Sözgelimi Huzayy kabilesinin son başkanı Huleyl bin Hubşiye bin Selul bin Kaab bin Amr, kızı Hubbe'yi Kureyş kabile başkanı Kusay bin Kilab ile evlendirip, Kabe muhafızlarının imtiyazı olan ödevleri yerine getirmek için, Kabe anahtarlarını kızı ile damadına verdi. Huleyl ölürken damat Kusay bin Kilab, Kabe'nin yönetim tekelini eline geçirmeye çalıştı. Fakat Huzayy karşı koydu; yeniden işbölümü yapıldı.

Kabe, dini bir merkez olarak, çok ince törensel protokolleri içerirdi ki; her bir protokolün teşrifatçısının, hem aristokrat sınıfından olması hem de arkasında güçlü bir kabile desteği bulunması gerekirdi. Sözgelimi, *Arafat* dağından inme ve şeytan taşlama töreni Cürhüm kabile kalıntısı *Sufelilerin*, Müzdelife'ye gitme töreni de *Advanlıların* denetiminde yapılırdı.

Huzayy kabilesinin maddi ve manevi hâkimiyeti belli bir yere kadar sürdü. Kabe egemenliğini ele geçirmekte kararlı olan Kureyş kabilesinden Kusay, Şam'daki kandaş kabileyi de yardımına çağırarak Huzayyı kabilesine karşı halkın desteğini

60- age, s.86 (İbn-i Hişam'dan aktarma) Ayrıca değişik türevi olan bir anlatım için bkz. M. Seyid el Vekil, Medine Ansiklopedisi.
61- age, s. 69-70

aldı. Çünkü Huzayy dini törenleri, kendi hakimiyetlerini pekiştirmek, diğer kabilelere boyun eğdirmek ve manevi baskı yaparak kendilerini dayatmak amacıyla da kullanıyordu. Ayrıca bu yasaklar, ticari ilişkileri zedeliyordu. Bu nedenle Kusay, halka hitaben, "Ey Sufe kabilesi, Arap soy bilginleri bilirlerki, benim soyum, Kaydar bin İsmail (Hz) ve İbrahim (Hz) 'e kadar uzanır. Mina boğazını geçmeyi yasaklamak ve şeytanı taşlamada geç saatlere kadar bekletilmek, hacılara eziyetten başka bir şey değildir. Bu adet gereksiz ve halka eziyet olduğundan, kaldırılması gerekir." diyerek başkaldırı bayrağını açtı. Nitekim izleyen günlerde Kureyş kabilesi lehine, Huzayy kabilesi aleyhine yazılı bir barış anlaşması imzalandı: Bundan böyle Harem sınırları içinde hiç bir tarafa zulüm ve eziyete müsaade edilmeyecek. Huzayy kabilesinin hiç bir mensubu Batn-ı Mer denen yerden Mekke tarafına geçmeyecek, fakat isteyenler Mekke dağı taraflarında oturabilecekti. Bu anlaşma aynı zamanda Huzayy kabilesinin gerilemesi, Mekke prensliğinin Kureyş'e geçmesini de simgeler. Mekke'nin hâkimi ve Kabe'nin muhafızı Kusay'ın, orada gördüğü bazı dinsel tören ve geleneklerden istifade ettiğini gösterir. Gerçekten de Huzayy'ın, El Cezire bölgesinden getirip tapındığı *Hübel* putunun yanı sıra, *Uzza ve Menat* putları da büyük tanrılar sayıldılar ki, bunların kalıntılarına Kuzey Arabistan'da yani bugünkü Ürdün, Suriye, Mezopotamya'nın güney kesimlerinde rastlanmıştır. [62]

Kusay, artık bir "ticaret ve aristokrat kenti" haline gelmek üzere olan Mekke'deki site/devlet ya da prensliğini kurup pekiştirmek üzere dağınık halde bulunan Kureyş kabile kollarını birleştirdi ve bu sayede şehrin, onlar tarafından yönetilmesini sağladı. Bu nedenle kendisine "El Mücemmi" (toparlayıcı) lakabı da verilen Kusay, ikinci adımda, Mekke ve çevresini kavmine paylaştırdı; herkes kendi payına düşen yere yerleşti. Denilene bakılırsa Kureyş kabile kolları yerleştikleri yerlerdeki ağaçları kesmekten sakınmışlar (göçebe olmaları ve ağaca tapınma inançları nedeniyle olsa gerek), ancak yerleşik topluma

62- age, s. 91.

geçmeyi kesinlikle kafasına koyan Kusay, bugünkü kutsal yerlerde Harem bölgesindeki ağaçları kendi elleriyle kesmekten kaçınmamıştır. Kusay ayrıca, bu devletin ilk çekirdeği ya da nüvesi olan kabile konfederasyonunu oluşturması ve yerleşik düzene geçmesinin yanı sıra, M.Ö. 440 yılında *Dar-ül Nedve* (Toplantı Kulübü veya Divan veya Meclis) denen toplantı yerini yaptırıp kapısını Kabe'ye doğru açtırmıştır. Kabile konfederasyonun bütün önemli işleri burada kararlaştırılırdı.[63] Görüldüğü gibi İslamcıların demokratik kuruluşlar yerine *Şura Meclisleri*, demokrasi yerine *Şura* dedikleri şey, İslam öncesi görece doğrudan ve katılımcı demokrasinin daha daraltılıp temsili haline getirilmiş kötü bir kopyasıdır. Dolayısıyla kabile toplumundan İslam'a geçen *Şura/Meşveret* geleneği, İslamiyet'e özgün bir şey olmadığı gibi, geleceğin de ideal modeli olmaktan çok uzaktır. Çünkü İslam'ın başında "devletin ebedi kılınması ve devletsiz İslam olmaz" diye bir bela vardır. *Medine Vesikası* da bu yönüyle ideal ve katılımcı/çoğulcu bir toplum modeli olamaz.

Daha sonra iki ana kola ayrılan Kureyş kabileleri, Mekke ve dolayısıyla Kabe yönetimi için aralarında uzun süre çekişip çatıştılar. Arada birbirlerini yalnız bırakmamak üzere *Hılf* ya da *Ehlaf* (İttifak) kurmak için Kabe önünde and içtiler. Kabe'nin çeşitli hizmetlerini (Sikaye, Hicabe, Liva, Nedve) aralarında bölüştüler. İslam, Cahiliye dönemi ittifak ve sözleşme geleneğini de miras almıştır-ki *Medine Vesikası* da bunun bir örneğidir.

Kureyş kabilesi kollarından *Haşim* (Hz. Muhammed'in dedesinin babası) Kabe'nin önemli iki hizmeti olan Rifade ve Sikaye (yani gelen hacılara yiyecek ve tatlı su temin ettikten sonra gerekli yardımları ve bağışları toplamak) görevini üstlenmişti. Onun ölümünden sonra oğlu *Abdulmuttalib* (Muhammed'in dedesi) bu görevi üzerine aldıktan sonra çok önceleri, Cürhüm kabilesinin toprakla doldurdukları *Zemzem Kuyusu*'nu yeniden kazıp meydana çıkardı. Suudi Arabistan gibi bir yerde bu kuyuya sahip olmanın maddi ve manevi önemi

63- age, s. 90

büyüktü. Bu nedenle diğer kabile mensupları da, bu kuyudan yararlanmayı istemiş; "Bu kuyu, Kureyş oğulları ve Hz. İsmail torunları olarak bizim de hakkımız; hakkımızı vereceksin yoksa yakanızı bırakmayız ve mahkemelik oluruz." demişler. Bunun üzerine Abdülmuttalib, "İstediğinizi hakem tayin edin" cevabını verince, hakem olarak Suriye'nin bir dağında yaşayan Sa'ad-u Nuzeym kabilesinden bir kadın kahine'nin hakemliğine başvurulmuş, kahine bu hakkı Abdulmuttalib'e vermiş.[64]

Zemzem Kuyusu'nun dikkate değer bir noktası daha var: Kazı sırasında, çok önceleri Kabe'ye hakim olan Cürhüm kabilesinin kuyuya gömdüğü *iki altın ceylan* heykeli ile kalkan ve kılıçlar da bulundu. *Hübel* putunun önünde yapılan geleneksel kur'a çekilişinde altın ceylan heykelleri Kabe'ye düşünce, Abdulmüttalip bu heykelleri eriterek Kabe'nin kapısını süsletti.[65]

Abdülmuttalip, kendisine baskı yapan Kureyş'in diğer kabilelerine karşı dayanabilmek için, kendisine çok sayıda oğul verecek tanrılara, oğullarından birini kurban edeceğini ilan eti. Nitekim daha sonra *Hubel* tanrısı önünde çekilen kur'a sonucunda en sevdiği oğlu Abdullah (Muhammed'in babası) Kurban edilecekti. Abdülmuttalip yemini yerine getirmek isterken, Kureyş kabile mensupları kendisini engellediler. Gerekçe, tarihi bir aşamayı göstermesi bakımından önemli: "Tanrıya and içeriz ki, onun diyeti olan develer ile kendisi arasında bir kur'a daha çekmeden oğlunu kesemezsin. Çünkü sen Abdullah'ı kesersen, artık herkes oğlunu kurban etmek için adak adar ve böyle düşünür."[66] Bunun üzerine hakemlik için Hicaz bölgesinde bir *Kadın Kahin*'e danışılması kararlaştırılır. Konunun önemi şurada: Bir; demek ki nadiren de olsa tanrılara (genç kız ya da oğlan) kurban etme geleneği sürüyordu. İki; bu gelenek, esas olarak ortadan kalkmasına rağmen, yer yer nüksedip yeniden ortaya çıkabiliyordu.

64- age. s. 93.
65- İbn-i Hişam, Sire, c. I. s. 143-156
66- age.

Medine

Medine eski zamanlarda Amalika kavminin yurdu idi.[67] Onların dağılıp ortadan kaybolmalarından sonra M.Ö. VI. yüzyıl başlarında Babil ordularının Kudüs şehrini işgal etmeleri ve Yahudileri Babil'e götürmelerinden sonra, kaçıp kurtulan Yahudiler Güney Arabistan'a doğru yol almış; Yemen ve Hicaz bölgelerinde yurt tutmuşlar. Özellikle de Hayber, Vadi el Kura, Fedek gibi yerlerde yerleşmiş, bir sonraki dönemde Yesrib (Medine) şehrinde ve Kuzey Arabistan'da gelişkin ticareti ellerine almışlar.[68]

Bir başka yoruma göre ise Yesrib'in ilk sakinleri *Yesrib bin Kame bin Muhelil bin Abil* öncülüğündeki topluluktur. İlk adı Yesrib (mer'a, ortlak yeri, kötülük yuvası) olan Medine'nin adı da bu kurucunun adını almış; bölgede ilk tarım, bina ve hisar şeklindeki yapılar da yine Yesrib Bin Kame öncülüğündeki Abila kavminin (topluluğunun) eseridir. Bu konuda Yesrib adına dizilmiş şiirlere bile rastlanır.[69] Kimi Arap tarihçileri Abila kavminin Amalikler'den önce giderek Yesrib'i kurduğunu söylerlerse de, kentin kuruluşu hakkında rivayet çeşitlidir. Kimse de kesin bulguyu elde etmiş değildir.[70]

Yesrib, Hicaz bölgesi için gayet verimli sayılabilecek topraklar üzerinde kurulu olup, hurma ağaçlarının ve su kuyularının çokluğuyla bilinirdi. Bu nedenle sulama işleri görece ileriydi. Tarım ve hayvancılık kentin hayatında önemli bir yer tuttuğu için su kaynakları, önemli bir ticaret meta'sıydı. Sözgelimi kentteki önemli su kuyularının birine sahip olan Yahudiler, İslam öncesi ve daha sonraki Medine Toplumu döneminde, bu sularını müslümanlara parayla satarlardı. O kadar ki Hz. Osman, bir kuyuyu, sahibi Yahudi'den 28 bin dirheme satın alıp müslümanlar için sebil olarak kullanılmasına izin vermişti.[71]

67- Yakut,Mu'cem-ül Buldan, 4/461

68- Çağatay, age, s. 95. Ayrıca Mevsuat-ül Medine El Tarihiye (Medine'nin Tarihi Ansiklopedisi), Dr, Muhammed El Seyyid El Vekil, c. I. s. 11 ve devamı.

69- Dr. M. El Seyyid El Vekil , s. 11

70- age, s. 12-14

71- age, s. 14-16

Medine'nin stratejik yerlerinde Yahudiler otururlardı. Denilir ki, kent içinde savunma amaçlı yüksek ve sağlam hisarların yapımını ilk gerçekleştirenler, Yahudi kabileleriydi. (Beni Kureyza, Beni Nadir, Beni Kaynuka). Büyük olasılıkla bu, Babil'den kaçan Yahudilerin görüp öğrendikleri bir şeydi. Kentte yaşayan iki önemli Arap kabilesi Evs ve Hazreç, miladi yılın ikinci veya üçüncü yüzyılında Yemen/Şam güzergâhını izledikten sonra Hayber ve ardından Medine'ye gitmişlerdi.

Kentin havası Mekke'ye göre daha yumuşak ve elverişli olduğundan, planlı tarım, bostancılık ve bağcılık yapmaya uygundu. Bu yerleşik düzen Medine halkının daha sabırlı, daha yumuşak huylu olmasını da sağlıyordu. Bir ticaret merkezi olarak Mekke ile yarışamamakla birlikte Yemen-Hicaz-Şam ve Irak arasında önemli bir kervan merkezi ve ticari istasyon durumundaydı Medine.[71] Bu nedenle staratejik önemi büyüktü. Yahudi kabileleri, Medine ticaretinde söz sahibiydiler. Çünkü hem bu konuda yetenek ve yüzyılların birikimine sahiptiler hem de Arap kabilelerinden Evs ve Hazreç arasında ilki *Vaka*'i *Sümeyr* olmak üzere, *Yevm-ül Rebahe, Yevm-ül Serare, Yevm-ül Fariğ, Yevm-ül Ficar - ül Sani*.... diye tam 120 yıl aralıklarla süren bitmez tükenmez çatışmalar yaşanıyordu. [72]

Burada önemli bir noktaya değinmek gerek: Medine Tarihi, Yahudiler de dahil olmak üzere, çeşitli çıkar çevrelerinin kabile çatışmaları kanalıyla, kente egemen olmak için amansız mücadelesinin de tarihidir. Öyle ki bu mücadeleler kabilenin maddi (insan, para, ürün) ve manevi gücünü tüketirdi; genelde yenen taraf, yenilene kent içinde yaşam hakkı tanımaz; yenileni sürgün ederdi. Abila kavmi ile Amalik topluluğu arasında da bu böyle oldu, Evs ve Hazreç kabile çatışmaları da benzeri bir durumla sonuçlanmak üzereyken olaya Muhammed müdahale etti ve İslam'ın çıkarlarını gözetti. Yine Yahudiler ile Araplar (islam öncesi Hazreç ve Evs) arasındaki çatışmalarda da, başlangıçta Yahudiler üstün idiler; sonradan egemenliği, Evs/Hazreç kabileleri ellerine geçirdiler. İslam toplumunda ise Ya-

72- Çağatay, age. s. 97.

hudiler ile yapılan çatışmalar, üç Yahudi kabilesinin Medine'den zorla göçürülmesiyle sonuçlanmıştır.

İslam öncesi eski Yemen yönetim sistemine baktığımızda, bölgedeki büyük devletlerin başında bulunan hükümdarların, toprak mülkiyetini Avrupa'dakine benzer bir feodal sistemle yönettiklerini görürüz. Hükümdarın emrinde büyük arazi sahiplerinden oluşan bir tabaka vardı. Devletin hakimiyet çevresi olan bölge Mihlaf, Mahfed, saray ve kalelere bölünmüştü. Her bölümün kendine ait arazisi vardı.[73] Coğrafyacı Strabon'un (Amasyalı, doğumu MÖ 58 ölümü MS 25) anlattığına göre Himyerlilerde aile reisliği, ailenin en yaşlısına aitti. Ailenin malları ve eşyası, aile halkı arasında ortaktı. Kız kardeş ve anne ile evlenmek, bir kadının birkaç koca ile evlenmesi adetti. Evlenme ancak akrabalar arasında olabilir, akrabadan olmayan evlilikler yasaklanır; uymayanlar ölümle cezalandırılırdı.[74] Bunun anlamı şudur. Anaerkilikten ataerkilliğe geçiş sürecindeki Arap toplumunda, bozulan kabile ortak mülkiyetinden özel mülkiyete geçişin sancıları vardır. Ortak mülkiyet özel mülkiyete umutsuzca direnmektedir. Ortak mülkiyeti korumanın yolu ise yakın akraba evlilikleridir. Bu evlenme, sözgelimi babanın eşlerinden biriyle (üvey anne ile)evlenme geleneği, İslam öncesi Hicaz toplumunda da yaşıyordu. Muhammed, İslam Devletinin başına geçince, daha çok Yemen'deki feodal arazi sistemini örnek alarak, önü tıkanmış özel mülkiyetin yolunu açtı. Akraba (üvey anne, kardeş, kız çocuğu) evlilikleri Allah buyruğuyla yasaklandı.[75]

Yemen'deki arazi mülkiyeti ve tarımcılık sistemi gibi, Medine toplumundaki sistemin de gelişkin olmasının iki nedeni bulunuyor. Bir; Gerek Babil'den kaçıp gelen Yahudiler gerekse Yemen/Şam macerasından sonra Yesrib'e yerleşen Hazreç ve Evs kabileleri, daha önce bulundukları bölgelerde ileri tarımcılık ve uygarlıklara tanık olmuşlardı. Yahudiler, Mezopotamya'da görülen bina, inşaat deneyimlerini de Medine'ye

73- age, s. 29
74- age, s. 29
75- "mahremleriyle zina eden i öldürünüz" Ruhul-meani, 15/16 Ayrıca Nisa süresinin 23. ayeti, birinci dereceden akraba ve hısımlar (anne, kardeş, kaynana, süt anası vs) ile evliliği yasaklıyor.

aktardı. İki; Yesrib'in doğal yapısı yani suyu ve havası tarıma elverişliydi.

Bu nedenle tarım ve sulama tekniği de ileri sayılırdı. Sözgelimi parsellere ayrılmış bağ ve bostanlar, kanal ve arklar yoluyla gelen sular bulunuyordu. Her bostan ya da bağ sahibi, yanıbaşında ngeçen su kanalının önünü kesip yeteri kadar sulama işini yaptıktan sonra, bendin önünü açıp bir diğer bağ/bostan sahibine aktarıyordu.[76] Birkaç zenaat dalında çalışanın dışında hemen herkes tarımla meşgul oluyordu. Daha çok hurma, üzüm, arpa, buğday, muz, limon, nar, karpuz, kabak, fasulye, sarmısak, soğan vs. yetiştiriliyordu.[77]

Toprak işletme sistemi bir hayli yaygın olup; yarıya verme, kiraya verme, ortaklaşa ekin ekme, marabacılık vs yöntemleri geçerliydi.

Medine tarım, zenaat ve ticareti de ilk başlarda Yahudilerin tekelindeydi.

Yesrib'te merkezi bir yönetim olmadığı için, kent içi yaşam ile kent dışındaki yaşam arasında uyum sağlamak, çeşitli iç ve dış kabileler arasındaki ilişkileri düzenlemek gibi işler, bir bakıma kendiliğinden ve doğal seyri içinde yürüyordu. İlişkiler daha çok uyanık olmak ve hazır olmak temeli üzerine kuruluydu. Öte yandan kenti çevreleyen bölgede yaşayan çöl Bedevileri, çapul ve yağma'ya dayanarak hayatlarını sürdürüyorlardı. Dolayısıyla Yesrib kentinin artı ürünlerine ve mallarına göz dikip, fırsat buldukça kent merkezine ya da kentten çıkan kervanlara saldırıp ne bulursa talan ederlerdi. Sadece canlı hayvanlar ve kervanlar talan edilmez; aynı zamanda bağ ve bostan ürünleri de yağmalanırdı.[78]

Yesrib kentinde sadece iki Arap kabilesi arasında çatışma yaşanmaz, tersine bir yandan Yahudi kabileleri kendi içlerinde sürtüşüp çatışır, öte yandan Araplarla Yahudiler arasında ka-

---

76- Buhari, İbn Hacer Şerhi, 5/34
77- Dr. M. El Vekil, age.s. 174
78- age. s. 125.

bile esasına dayanan ve özelde kentin siyasi/idari ve ekonomik egemenliğini ele geçirmeye yönelik çatışmalar olurdu.[79]

Kabile çatışmalarının önemli nedenlerinden biri, en verimli tarımsal alanlara sahip olma kavgasıydı. Sözgelimi neredeyse aynı tarihte Yesrib'e giden iki Arap kabilesinden Evsliler, Yahudi Beni Nadir ve Beni Kurayza kabilesi topraklarına bitişik vadideki tarım alanlarını ele geçirince, amcaoğulları Hazreçliler'den daha iyi bir konuma geldiler. Kentin idaresi için üstünlük iddiasında bulundular. Buna karşılık hala kabile kahramanlık geleneğine bağlı olan Hazreçliler de, yine Yahudi kabileleriyle anlaşıp onların sahip olup ürettikleri silahları ele geçirdikten sonra, siyasi ve askeri yönden üstünlüklerini kurdular. Böylece Medine'de üçlü iktidar doğdu. Evs-Hazreç-Yahudiler. Herkes yönetimi ele geçirmek istiyordu.[80]

Arabistan yarımadasının bir geleneği olarak avcılık da belli bir düzeye ulaşmıştı. Sahil yerleşim alanları deniz avcılığıyla meşgul olurken, kara avcılığı bir hayli ileri düzeydeydi. Çobanlık ve hayvancılık ise, neredeyse Arabistan halkının büyük çoğunluğunun geçim kaynaklarındandı. İster ticaret isterse tarımla uğraşsın ya da bedevi hayatı yaşasın, Arabistan'da (at, deve, eşek, katır, keçi vs) türü hayvanlara sahip olmak büyük bir avantajdı.

Medine Yahudileri tarımın yanında ticaret, kuyumculuk, demircilik ve silah yapımıyla da uğraşırlardı. Aslında kent içinde altın, mücevherat ve silah zenaatı bir hayli gelişmişti. Bu mallar için gerekli hammaddeyi ise dışarıdan ithal ediyordu.[81]

Arabistan toplumunda ölçü birimleri ve aletleri kullanılıyordu. Ancak bunlar daha çok İran Sasanileri ve Yunanlılardan alınmaydı. Para birimi olarak da, daha çok, Roma sikkeleri kullanılıyordu.[82]

79- age. s. 126
80- age, s. 135-136
81- age. s. 173
82- age. s. 174

Cahiliye Çağı'nda İdari ve Siyasi Durum

İslam tarihçileri, biraz da benimsedikleri dinin azamet ve büyüklüğünü göstermek için, İslam öncesi döneme *Cahiliye Çağı* adını verirler. Bu, daha önce de değindiğimiz gibi, İslam öncesi toplumların uygarlık ve kültürlerini küçümsemeyi, yer yer inkara varan yok saymaları da içerir. Oysa İslam öncesi Arap uygarlıkları ve devletleri, İslam'a büyük bir yönetim, inanç, ekonomi ve kültür mirası bırakmıştır. Araplar İslam öncesi toplumsal durumu da ikiye ayırmışlar. İlk Cahiliye Çağı, son Cahiliye Çağı. İlk Cahiliye, milattan önce ve sonraki dönemden, islamiyetin doğduğu MS V. yüzyıla kadar uzanan dönemdir. İkinci Cahiliye Çağı ise, M.S. V. yüzyıldan başlayıp Muhammed'in İslam'ı tebliğ döneminde biter.[83]

Cahiliye Çağı'nı yaşayan Hicaz (Mekke, Medine, Taif) bölgesi, Yemen ya da kuzeydeki Arap toplulukları gibi hükümdar ve emir (prens)lerin varlığına tanık olmadı. Hicaz bölgesinde, bütün kabile topluluklarının tanıdığı bir genel başkan (Reis-ül Em, Reis-ül Ruesa, Reis-ül Âla veya Şeyh-ül Meşayih) bulunuyordu. Ama çerçevesi yazılı olarak belirlenmiş yetke ve yetkilere sahip değildi. Bu nedenle bu tür başkanlar, genelde kabile konfederasyonlarının en tepesindeki birkaç aristokrattan biri olurdu. Çünkü kabile ve klanlar, daha çok, kişinin şahsi meziyet ve zenginliklerinden ötürü, kendiliklerinden bazı kimseleri başkan tanıyorlardı. Çoğu zaman babadan oğula geçen bu başkanlığın, her defasında sınama ile yeniden kazzanılması lazımdı. Genel toplantılarda herkesten çok, bu başkanların sözleri dinlenirdiyse de, özel imtiyazları yoktu. Böyle olduğu halde ödevleri çok ağırdı; herkes, onların, savaşlarda, kavgalarda hayatlarını, barışta zenginliklerini ortaya atmalarını beklerdi. *Şeyh* adı verilen bu başkanın çadırı yanına dikilen harbe (mızrak) ya da işaret, kabile veya aşiretin ege-

83- Çağatay, age, s. 99

menlik alameti sayılırdı. Kabile ya da aşiret, kimi zaman bu Şeyh'in adıyla anılırdı.[84]

Buradaki bozulmuş kabile demokrasisi, yani aristokrat geleneğin İslam'a Meşveret/Şura yöntemi şeklinde geçtiğini görüyoruz. Dikkat edilirse Halife'nin seçiliş tarzından, onun meclisteki sözlerinin dinlenirliğine kadar hemen her şey, islam'ın Şura kuralında vardır. Ancak Şeyh'in devleti olmadığı için, yaptırım gücü sınırlıydı. Buna karşılık Halife ya da İmam, İslam Şeriat ve Devlet'ini kullanarak yaptırım gücünün askeri ve siyasi çerçevesini belirleyebiliyordu.

Kabile başkanlığı, daha sonra gelenek halinde babadan oğula, bir sonraki aşamada veraset yoluyla kuşaktan kuşağa geçebiliyordu. Başkanın görevleri ve imtiyazlarının çerçevesi şöyle belirlenebilir: Barış ve savaşa ait konuşmaları idare etmek, kabilesini düşmana karşı yönlendirmek, göç sırasında çadır kurulacak yerleri (yerleşim bölgelerini) seçmek ve konuk ağırlamak. Bunları yaparken de kabilenin istek ve eğilimlerini gözetirdi.[85]

Kimi zaman iki kola ayrılan aynı kabilenin iki özel reisi, bir de tepedeki büyük reisi (Şey-ül Meşayih) bulunurdu. Buna bazen Emir adı verilirdi. Emir, taştan yapılmış bir hisarda oturur veya sürüleriyle çölde çadırda yaşardı.[86] Bu aynı zamanda, yerleşik topluma geçmenin ön adımıydı.

Kabile mensupları arasındaki anlaşmazlıklar, ilk elde taraflar arasında yani içeride çözülmeye çalışılırdı. Olmazsa bir *hakem* ve *Kahin* 'e başvurulurdu. Fakat *hakem* ve *kahin*'lerin verdikleri hükümlerin uygulanabilirliği, kabile mensuplarının iyi niyetlerine bağlıydı. Çünkü ortada yaptırım gücü olan bir devlet yoktu.

Bu nedenle hırsızlık, cinayet, yol kesme, tecavüz, talan gibi olaylarda bireyler ya kabile adına ya da tek tek kendi haklarını korumak ve yenilen haklarını geri almak durumundaydılar. Za-

---

84- age, s. 99-100
85- age. s. 100.
86- age, s. 100

ten cinayetlere ait hukuki kaideler de pek yoktu. Örneğin bir kabile yanında öldürülmüş bulunan bir kişinin diyeti için şu yollar düşünülüyordu: Ya o klandan biri bu cinayeti işlemiştir ya da bir şekilde bu işe bulaşmıştır. Bu durumda kuşku duyulan klan, yemin etmeye çağrılırdı. Ama karşı klan bu yemini kolaylıkla boşa çıkarıp izale edebilirdi.Bu durumda ya mensubu öldürülen klan öcünü alır ya da kuşku duyulan klan diyet öderdi. Birinci durumda ise, bu kez öc olma sırası kuşku duyulan klana geçerdi. Kan davası sürdükçe de, klanın mensupları öldürüle öldürüle mahvolma aşamasına gelirlerdi-ki, böylesi durumlarda kanlı-kavgalı iki klan, doğal nedenlerden barışa yanaşabilirlerdi. Kısacası kabile toplumuna büyük bir anarşi hakimdi.

Kimi zaman kabile, karşı taraftan birinin malını çalan veya adam öldüren üyesini, karşı tarafa teslim ederdi. Ama kabile dayanışması ve şeref duygusu buna engeldi. Bu nedenle eğer kendi mensupları suçlu bulunmuşsa, kabile kendi üyesini kendi eliyle öldürmeyi ya da cezalandırmayı yeğlerdi.[87]

Çöl yasası, bütün Hicaz bölgesinde genel geçerli kuraldı. Bununla birlikte çölde bir hayli sert ve aşırı olan şeref duygusu, Kabe'ye duyulan ilgi ve ticaret merkezi olan Mekke ile tarımsal yerleşik toplumun kurallarına uyan Medine'de önemli oranda yumuşamıştı. Kuşkusuz buralarda mülkiyet ilişkileri ve ekonomik çıkarlar, kabile kurallarının çerçevesini zorluyorlardı. Yine de Medine toplumundaki basit ilişkilere rağmen, burada yozlaşmış kabile ilişkileri ekonomik ve siyasi hedefler uğrunda önemli bir araç olarak kullanıldıklarından, kan davaları yüzünden kimse kendi barınak ve bölgesinden çıkamaz hale gelmişti.

Araplardaki özgürlük ve egemenlik aşkı, kabile toplumu içinde sınırlı kalınca, bir türlü birleşip tek bir devlet kurmak ya da tek tanrılı dinlerden Hıristiyan ve Yahudilik'e geçmek mümkün olmuyordu.[88] Mekke halkı, ticaret sayesinde Hicaz

87- age. s. 100
88- age. s. 101.

bölgesindekilerden daha üstündü. Ancak Hicaz ve Necid Arapları onların hakimiyetini kabul etmiyordu. Her ne kadar Kabe'yi ziyaret etmek ve üç büyük tanrı (Uzza, Lat, Menat) çevresinde tek tanrıya giden Panteon'da buluşmak bir gelenek haline gelmiş ise de o dönem Arap yarımadasında Kabe ile rekabet halinde olan 100 kadar tapınak vardı ki; Kabe'ye yapıldığı gibi onların da çevresinde tavaf edilip saygı gösterilir; kurban kesilir ve hediye verilirdi.[89] Aslında Kabe'nin bir merkez (panteon) haline gelmesi, Tevrat ve Kur'an'da iddia edildiği gibi bu evin Hz. İbrahim ve oğlu tarafından yapılıp Allah tarafından kutsanmasından değil (çünkü bunun bir efsane olduğunu yazının akışı içinde belirttik); çok önemli bir ticaret kolonisi ve aristokrat kenti haline gelen Mekke'nin, bu sermaye ve para dolaşımını düzenleyecek, merkezi bir yapıya ihtiyaç duymasındandı. Bu bağlamda Kabe'nin daha sonraki dönemde İslam aleminin kutsal merkezi haline gelmesi de (söylence ve efsaneler bir yana bırakılırsa) Muhammed'in de bizzat övüp gelişmesine büyük katkıda bulunduğu ticaret, yani para ve sermaye sayesindedir.

Tanrı İnancı ve Puta Tapma

İslam tarihçileri ve bu arada Prof. Dr. Neşet Çağatay'ın, Cahiliye dönemi inançlarından sözederken yanılgıya düştükleri bir nokta var: "Hicaz halkının, Hz. İbrahim oğlu Hz. İsmail ile annesi Hacer'in birlikte Kabe'yi yaptıkları ve Allah'ın birliğini kendilerine bildirdikleri zaman, Hz. İbrahim Şeriatı'nı kabul ederek O'nun sözlerine uydukları" yolundaki söylence. Aslında Hz. İbrahim, Güneş'e, Ay'a ve Yıldız'lara tapan Sabii dinin önderi olmak durumundadır. Sabii'lik de, Yahudilik dahil dinlere biçim verip ve onlara inanç mirası bırakan dünyanın en eski dinlerinden biridir.[90] Bu nedenle gerek Çağatay'ın, gerekse İslam tarihçilerinin, "Hz. İbrahim'in tebliğ ettiği akideler (haniflik-FB), Hicaz halkı arasında uzun süre devam etti; fakat Hz. İsmail'den sonra uzun zaman geçince, halk gitgide sapıtıp put-

89- age. s. 107
90- Turan Dursun, age, s. 24-28

lara tapar oldu; bu sapıklık devri, İslamiyetin ortaya çıkışına kadar sürdü"[91] yolundaki görüşleri de yanlıştır. Esas olarak Tevrat ve Kur'an'a dayanan bu görüşler, Kur'an'ın tarihsel temele ve olgulara dayanmayan bir iddiasından öteye gitmemektedir.[93] Biz, değerli araştırmacı ve aydınlanmacı Turan Dursun'un titiz çabalardan sonra birleştirip bize sunduğu İslam tarihi araştırmacı ve yazarlarının ortaya çıkardıkları şu sonucu benimsiyoruz: "Hz. İbrahim, eğer tarihte yaşamışsa, bir Sabiî peygamberi (önderi) olarak yaşadı ve öldü."[93]

Bütün Arabistan yarımadasının İslam öncesi dini yaşamları basit ve sadeydi. Hicaz halkı kendilerini çevreleyen doğanın, insanlarınkine üstün fakat özel araçlarla kendi hizmetlerine alınabilen kuvvetlerle dolu olduğuna inanıyorlardı. Bu kuvvetler Cin'ler idi ve bu Cin'leri, Tanrı'nın kızları sayıyorlardı. Uçsuz bucaksız çöller, ulu ve çıplak dağlar, bu tür varlıklarla dolu idi. Suların buharlaşması, ve havanın güneş ışığında kırılışı öylesine garip bir durum alırdı ki, Araplar, adeta cinlerin seslerini işittiklerini; onların acaip ve garip şekillerini gördüklerini sanırlardı. Cinler insanoğlu gibi bir tür sayılır, yeryüzüne dağılırlardı. Fakat gövdeleri, insanoğlununkinden farklı olarak, ateş veya havadan yapılmış kabul edilirdi. Cinler hayır ve şer işlerine de karışırlardı. Gözle görünmeyen (ara sıra görünen) cinler, kabilelerin farklı yapılarına göre tasvir edilirdi. Her kabile ya da kabile topluluğunun özel bir cini, bir kayası, bir ağacı veya bir putu bulunup, bunun yakınında belli bir topluluk yerleşerek dini görevlerini yerine getirirdi. Esasen sadece Araplar değil, bütün Sami kavimler, bu düşüncelerle ulu ağaçlar, mağaralar, pınar başları veya büyük kaya parçalarının tekin yerler olmadığına; ruh ve cinler ile meskun olduğuna inanırlardı. Esasını kurban kesmenin oluşturduğu dinsel törenler yoluyla putlar, kendilerine tapanların kabilesiyle bir kan akrabalığına dahil olurlar ve böylece de bu kabilenin koruyucusu, çok zaman da dip ceddi (atası) olurlardı.[94]

91- Çağatay, age. s. 104-105
92- T. Dursun, age. s. 28.
93- Çağatay, age. s. 103.
94- Çağatay, age. s. 103.

Burada değinmekte yarar var: Müslümanların kitabı Kur'an da, yukarıda belirtilen doğal olaylara (su buharlaşması, havanın güneşte kırılması, ulu dağlar, uçsuz bucaksız çöller, cinler, periler vs.) gönderme yaparak bilimsel olarak açıklayamadığı bu olayların sebebini, Allah'ın varlığına ve gücüne bir kanıt olarak kullanır, Bir örnek: "Yahut onların durumu kat kat karanlık, gök gürültüleri, şimşekler bulunan şiddetli yağmura tutulanlar gibidir ki; yıldırımla korkarak, parmaklarını kulaklarına tıkarlar, Allah kafirleri çepeçevre kuşatandır. Neredeyse şimşek, gözlerinin nurunu kapıverecek. Etrafı aydınlattığı zaman o sayede yürürler. Karanlık ve gökten su indirip onunla size rızk olarak meyvalar çıkaran O'dur..."[95] "Gökten yağmur yağdırıp, onunla yeri dirilten kimdir?[96]

Hicaz halkından her kabile kendi özel tanrısına tapar, fakat başka kabilelerin tanrılarının da kendi bölgelerindeki kudretini tanırdı. Aslında, inanç yönünden (Yahudilik, Hıristiyanlık, totemcilik ve putçuluk vs.) hemen her kesim arasında genel bir hoşgörü egemendi. Kimse kimsenin inancına karışmazdı[97]

Tanrıların yerleri değiştirilmez; onlar da burada, kabilenin göç etmesinden sonra yerlerine gelenler tarafından saygıyla anılırdı. Göç eden kabileler bayram gibi çok önemli günlerde gelip, eski yerlerinde bıraktıkları tanrılarını ziyaret ederlerdi.

İslam öncesi tek tanrı ve Allah fikri, Sabiî dini sayesinde Arabistan'da yaygındı zaten. İslam tarihçilerinin yanlış biçimde Hz. İbrahim'in Güneş, Ay ve yıldızlara tapınmaktan vazgeçip "Allah'a inanan ilk Hanif din peygamberi" olduğuna ilişkin söylenceyi bir yana bırakırsak, İslam'a geçen Sabiî kültürünün derin ve kuvvetli etkisinden rahatlıkla söz edebiliriz.

Sözgelimi Sabiîlik'teki namaz ve boy abdesti (taharet), namaz kılmak (üçü farz altı vakit), cenaze namazı, farz ve nafile

95- Bakara suresi, 19-20-22. ayetler. Ayrıca Hint kökenli İngiliz yazar olan ve İslamcıların hakkında ölüm fermanı çıkardıkları Salman Rüştü'nün yazdığı "Şeytan Ayetleri" de, Kur'an'a bir şekilde girip çıkartılan ve Tanrının kızları sayılan üç putun öyküsünü cin, melek, put ve peri efsanesi çerçevesinde anlatmaktadır.
96- Ankebut, 63. ayet
97- Çağatay, age, s. 103; M. El Vekil, age, c.1 s. 83

oruçları, kurban kesme, hac ziyareti, kutsal kitap, Kabe'nin Allah evi ve kutsal mekan oluşu, peygamberlik geleneği vs. tümüyle İslamiyete geçmiştir.[98] Şehristani gibi İslam yazarları, IV. yüzyıl Harran Sabiîlerinden sık sık sözederlerdi. Sabiîler, iki feylesof peygamberi, dinlerinin kurucusu olarak tanımaktalar. SET ve İDRİS ile aynı olan Hermes ve Azimen. Sabiîler; hakim, mukkades; yaratılmamış bir yaratıcıya inanan bir topluluktu. Onlara göre Tanrı büyüklüğü kavranmaz. Ancak ruhla ulaşılabilir. İslam, Sabiîlik'ten, sadece inanç ve ibadetlerini değil; bu ibadetlerde kullanılan dinsel terim ve deyimleri de aldı. Sabiîlik dininin temeli olan Süryanca ve Aramca'dan Kur'an'a geçen deyimlere bir göz atalım: Allah, Rahman, Kur'an, Furkan, kitab, melek, insan, Adem, Havva, Nebi (peygamber) savm, (oruç) salat (namaz), alem..[99]

Hicaz halkının taptığı putların adları ve özelliklerine geçmeden önce, put tanımı için kullanılan üç ayrı Arapça sözcüğü anlamlandırmak gerek:

a) *Sanam/Asnam*: Kur'an'da çeşitli biçimlerde anılan bu sözcük, esas olarak insan şeklinde tasvir edilip ağaç, altın ya da gümüşten yapılan heykel için kullanılır.[100]

b) *Vesen/Evsen*: Yine Kur'an'da birçok yerde geçen sözcük, taştan yapılan insan şekilli heykel anlamındadır.[101]

c) *Nasb/Ansab*: Kur'an'ın sadece Ankebut suresinde bir kez adı geçen Nasb, aslında yerden göğe doğru dikilen büyük/küçük hemen herşey (taş, altın, gümüş, ağaç) için kullanılır ki, bu dikilen şey genelde işlenmemiş, oyulmamış ya da yontulup nakşedilmemiş olur yani doğal haliyle bulunur ve çevresinde ibadet edilir ve kutsanır.[102] İkinci olarak ve genelde hemen her türlü put (heykel, kutsal totem vs) anlamında kullanılır.

Kabe ve putlara tapınmanın öyküsü nerede başlar, nerede biter? Arap tarihçileri bu konu üzerinde çokca yazıp çizmişler.

98- T. Dursun, age. s. 25. Ayrıca Ahmed Ün, İslam'dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler, s. 11

99- age. s. 34.

100- El Kelbi, El Esnam, s. 53.

101- age, s. 53.

102- age, s. 42.

İslam tarihçilerinden İbn-i İshak'a bakılırsa, Mekke, orada oturan İsmailoğullarına dar gelince, bölgeden ayrılan herkes, kutlu tapınak Kabe'ye (aslında Güneş tapıncı için kurulmuştu) saygı nedeniyle, oradaki taşlardan bir tanesini yanına alarak götürdü. Mekke'den ayrılanlar konaklayıp yerleştikleri yerlere bu taşları dikip çevresinde dolaşırlardı (tavaf); böylece yavaş yavaş hoşlarına giden ve beğenilen bu taşlara tapma adeti ortaya çıktı. Zamanla da Hz. İbrahim ile Hz. İsmail'in tek tanrı dinini çok tanrılı ya da put inançlarıyla değiştirmiş oldular.[103]

Aslında Allah fikrinden çok uzun süre geri dönüp totem, put ya da çok tanrılara tapınma (tarihi materyalizm ve diyalektik anlamda) mümkünse de, bunlar istisnadır. Genel kural ise, dinlerin evrimleşerek basitten karmaşığa, somuttan soyuta ve yeryüzünden gökyüzüne doğru (bulundukları toplumsal gelişmeye uygun olarak yani göçebe, avcılık, yerleşik toplum vs) gidişi yönündedir. Çünkü din; daha öncede belirttiğimiz gibi korku ve saygıyı ifade etmenin yanında, anlaşılamayan doğa güçleriyle kuşatılmış klan insanının kendi kökenini arayışı, evrenin sırlarını çözmeye çalışması, doğa güçlerine kafa tutuşu ve kahramanlığını simgeler. Batı dillerindeki *religion* olan din sözcüğü *relegien* kökündendir ki, bu da tekrar ve dikkatlice yapılması gereken iş anlamındadır. 4. yüzyılda İzmit (nicomedia) kentinde belağat ilmi öğretmenliği yapmış olan Hıristiyan Çiçeron diye bilinen *Lactanius* ise *religion* sözcüğünün *religare* kökünden geldiğini; bunun da, insanları din yoluyla birbirine ve Tanrı'ya bağlamak olduğunu ileri sürer. Bu anlamı Saint Augistin de benimsemiştir: Tanrı'ya saygı ve korku ile bağlanma.[104]

Buna karşılık Yunanca'da din, (Thrısheyal) ve dindarlık da (eysabay) sözcüyle anlatılır; korku ile karışık saygı ve sevgi duymayı ifade ederdi.[105]

Öte yandan totemcilik, putçuluk ve çok tanrılı dinler, hiçbir soyut ve metafizik alanı bulunmayan basit gündelik pratikler

---

103- Çağatay'ın nakli, age. s. 104.
104- Kürşat Demirci, Dinlerin Dejenerasyonu, İnsan yayınları, 1985. s. 7.
105- age. s. 9.

bütününden oluştuğu için, mitos (söylence, efsane, masal, maval)ların toplanmasıyla çok az oranda metafizik öğelerin izlerine rastlanır. Aslında Mitoslar, inançların somuttan soyuta gelişim sürecinde, sonradan kurgulanmış metafizik unsurların saf başlangıcıdır. *Metafizik*, din içinde, *Mitos*'dan bir sonraki aşamanın ifadesidir.[106] Dolayısıyla *Metafizik*, hem tek tanrılı dinlerin esasını oluşturur hem de dinlerin dünyaya bakışlarındaki kavramların sistemleştirilip kurumlaştırılmasına büyük katkıda bulunurlar.

Ayrıca, bazılarının iddia ettiği gibi, alemde hiçbir mistik irade ve zeka yoktur. İnsan zihnine bilinen ve bilinmeyen şeyler aynı kuvvetle musallat olduğundan, bilinmeyen şeyler karşısında şaşkınlıkla düşünen insan zihni, korkunç şeyler karşısında eğilen başlardan daha özgür bir arayış içindedir.[107] Kaldı ki çok tanrı inancı, insanoğlunun, tarım toplumuna geçişi ve politikleşmesi anlamına gelir.

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız monoteist (tek tanrı inancı) dinlerden politeist (çok tanrı inancı) dinlere doğru yozlaşma olduğu yolundaki görüşler, dinci araştırmacılar ile tarihi tersten okumaya çalışan Alman Kültür Tarihi Ekolü'nden *Schmidt* gibi metafizikçi araştırmacıların ortaya attıkları iddialardan başka birşey değildir. Türkiye'de cılız bir örneğini de "peygamberlerin vaz, ettiği bir tek Allah fikri, her zaman diğer tanrıların üzerinde varolmuştur" diyen İslamcı bir araştırmacıda görüyoruz. Oysa bu metafizik anlayışın karşısında dinlerin basitten karmaşığa ve somuttan soyuta doğru gidişini saptayan bir de Evrimci ekol vardır.[108]

Medine hakkında üç ciltlik bir ansiklopedi hazırlayan bir Arap araştırmacı Kabe'nin kutsallığı hakkında yukarıda açıklamaya çalıştığımız gerekçeleri öne sürdükten sonra, Hicaz halkının puta taparlığının "dışarıdan gelmediğini, tersine çöl ortamında yerleşik topluma ve toprağa (yurt) bağlılık ve

106- age. s. 9.
107- Cemil Sena, age, s. 32.
108- İslamcı Kürşat Demirci'nin dinlere metafizik bakışını ayrıntılaması bakımından önemli bir kaynak da, adını andığımız çalışmasıdır.

sıla özleminden doğduğunu" iddia eder.[109] Aynı araştırmacı, İslam tarihçilerinden İbni Hacer'e gönderme yaparak, puta taparlığın (timsal, heykel, dikili kutsal şey vs.) şu efsaneden kaynaklandığını yazar: "Çok eski zamanlarda Kabe'ye egemen Cürhüm kabilesi döneminde Asaf adlı bir erkek ile Naile adlı bir kadın zina yaparlarken, Allah onları taşlaştırdı. Cürhüm'den Amru bin Lehey bu taşları Kabe çevresinde dikti ve halk bunlara ibadet etmeye başladı. İbadet Asaf'ın taş heykelinden başlayıp Naile'nin taşlaşmış heykelini tavaf etmek ve el/yüz sürmekle bitiyordu.[110] Her durumda Kabe çevresi, öteden beri aşıkların ve erkek/kadınların buluşma yeri idi.

Belki de Asaf ile Naile'nin Allah tarafından taşlaştırılması efsanesi, sırf bu tür olayların meydana gelmesini önlemek içindi. Bir keresinde, bir erkeğin kadının birini sıkıştırıp okşadığını gören Muhammed, bundan böyle Hac'a gitmenin ihramsız olamayacağına ilişkin bir buyruk buyurdu.[111] Benzer bir uygulamaya, Emevi Halifesi Süleyman bin Abdülmelik zamanında Mekke Valisi olan Halid Kasrî tarafından başvuruldu. O zamana kadar kadınlar ile erkekler birlikte Kabe'yi tavaf ederlerdi: Ancak bir Arap Şairi, "Hac mevsimi ne hoş! Kadınlarla sıkışıp kalmak ne hoş!" deyince yasaklar başladı.

Biz, Arap araştırmacının putataparlığın Arapların kendilerinden kaynaklandığı yani dışarıdan getirilmediği yolundaki iddiasının şu bölümüne katılıyoruz: İnsan toplulukları, korku, saygı, arayış ve kahramanlık vb. nedenlerle birşeye inanmak zorundaydılar. Bu ilk dönemler totemciliktir ki, sadece her ülke halkında değil, ayrıca aynı bölgede bulunan hemen her kabilenin kendi doğal, nesnel ve öznel durumuna göre biçimlenir. Burada bile karşılıklı etkileşim vardır. Ama daha gelişkin putçuluk ya da panteon (Tanrılar hiyerarşisini

---

109- M. El Vekil, age. s. 91-92.
110- age. s. 92.
111- Hişam, Siret, c. I. s. [illegible]. Ayrıca [illegible] eserde İslam öncesi Kabe'yi çıplak tavaf etmek zorunda kalan bir kadının şu sözünü aktarır: "Bugün mahrem yerlerimin hepsi görünecektir. Fakat bu görünecek kısmı, kimseye dokundurtmayacağım.!"

içine alan merkezi bir sınıflama) inançlarının, Arabistan halkına Mezopotamya'dan geldiğini; bu düzlemde Hübel tanrısının Cezire bölgesinden Mekke'ye nasıl taşındığını yazının akışı içinde belirtmiştik.

Zaten Arap tarihçileri, Arabistan bölgesine putların getirilmiş mi olduğu yoksa kendi toplulukları içinden mi doğmuş olduğu konusunda kesin bir sonuca varabilmiş değiller.[112]

Her durumda, Kabe'de Hac ziyareti, putların da koruyucusu ve kainatın yaratıcısı olduğuna inanılan daha yüce bir Tanrı'ya "telbiye" adı verilen bir dini tören yoluyla yerine getiriliyordu. Bu, Mekke'nin ticaret ve siyaset merkezi olarak diğer kabile ve toplulukları kendi çevresinde toparlamasının bir işareti olduğu gibi, toplumsal gelişime denk düşen bir Panteon (tanrılar hiyerarşisi içinde en büyük ve merkezi tanrı simgesi) oluşturma anlamına da geliyordu. Zaten çok tanrılı Arap kabileleri somuttan soyuta doğru giden bir düşünüş tarzıyla Allah fikrine ulaşmış sayılırlardı. Onlara göre Tanrı, insan gibi bir benliğe sahipti. Kainatın dışında olup, bütün yaratıklar ona tabi idi; bütün varlıkların yaratıcısı ve ulu hakim olup yağmur yağdırır ve herşey onun emrindedir.

Arapların Allah'ı tanıdıklarına tanıklık eden Kur'an, bu tek tanrı fikrini de Sabiîlik ve benzeri inançlar yoluyla İslam öncesi Arap kabilelerden almıştır. Nitekim Kureyş kabileleri Kabe çevresindeki "Telbiye" sırasında *"Lebbeyke Allahumme lebbeyke, lebbeyke le şerike leke, ille şerikun huve leke; temlikuhu ve mamelek"* (Sana geldik ey Allahımız sana geldik ki; senin ortağın yoktur, ancak senin hükmünde olan bir ortağın vardır; sen ona hükmedersin, o ise sana hükmedemez..)[113] derken ve insanlara

---

112- M. El Vekil, age. s. 95.

113- Çağatay, age. s. 105. Öte yandan VI. ve VII. yüzyıldaki Arap toplumunda tanrıların üstünde sayılan bir Allah'ın mevcudiyetine inanç, kitabe ve şiirlerle belgeli. Din, kabile mensubiyeti dışında daha geniş bir mahiyet alıyordu. Her kabile, tanrısını, (Rab/Rabbena/İlah/Allah) diye adlandırıyordu. (A. Ün, İslam'dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler, 1967, s. 10)

Abd-allah (Allah'ın kulu) adını verip konuşmalarına "Vallahi.." diye başlayarak, Allah fikrine İslam'dan önce ulaştıklarını gösteriyorlar. Bu kültürü devralan Muhammed ise, Allah'ın hükmü altında bile olsa, putların varlığını kabul etmezdi. Çünkü "putların varlığı Allah'a şirk (ortak) koşmaktı."[114]

Hicaz bölgesinde çeşitli kabilelerin taptıkları ortak putlar arasında *Suva* (kadın şeklinde tanrıça), *Vedd* (erkek şeklinde tanrı), *Yağus* (aslan heykeli), *Yauk* (at şeklinde) ve *Nesir* (kartal ya da kerkenez kuşu), *Sa'd* (uzun bir kaya parçası) gibileri bulunurdu.

Yine Şam/Cezire diyarından getirilen Hubel putu, kırmızı akikten yapılmış olup insan şeklindeki heykelin sağ eli kırıkmış. Ona sonradan takılan altın bir el Hubel'e saygıyı artırmış; neredeyse *Hacer-ül Esved* kadar saygı görmüş.[115]

Havlan bölgesinde, bu adı taşıyan bir kabilenin taptığı Umyanis putu, tanrı ile insanlar arasında aracıydı. Kabile, koyun ve develerinden bu puta bir pay ayırırdı-ki,[116] İslam'da Zekat'ın bu gelenekten alındığını tahmin edebiliriz.

Ayrıca hemen her evde özel bir put daha vardı. İnsanlar birşeye başlamadan önce ve bitirdikten sonra, bir yere gidiş ve gelişlerinde bu putlara el sürerlerdi.[117] İslam'daki bir işe başlamadan önce "bismillah" geleneğinin de buradan kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Medine toplumunda da baskın inanç puta tapınmaydı. Medineliler, *Menat* putunu özellikle yüce tanrı mertebesinde görür, bu tanrıyı diğerlerinden daha çok kutsarlardı.[118]

Denilebilir ki Menat, Medineliler nezdinde biricik tanrı idi. Menat olmaksızın hac ziyaretlerini helal saymazlardı. Menat önünde saçlarını tıraş eder ve kurbanlarını kesip hediye verirlerdi. Menat özelde Medine kabilelerinden Hazreç ve Evs'in

114- Yusuf Suresi, 106. ayet.
115- Hişam bin Kelbi, Asnam, s. 29.
116- Çağatay, age. s. 106.
117- İbni Hişam, Sire, C. 1. s. 80. Sadece Kureyşlilerin 300 putu vardı.
118- M. El Vekil, age, s. 104-105.

tanrısı sayılırdı.[119] Medineliler, Şam ve Hıristiyanlığın yaygın olduğu diyarlarla iyi ilişkilerine rağmen, bu dinden pek etkilenmediler. Koskoca toplumdan sadece iki kişi Hıristiyan olmuştu.[120] Kuşkusuz teslis (üçleme) ve İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğu gibi efsaneler, keskin zekalı, ince esprili ve bir hayli alaycı olan Arap kabile toplumuna ters düşüyordu. Ayrıca ister Hıristiyanlık isterse İslamiyet olsun, bunlara tek başına inanmak, kabile toplumundan koparak orta yerde savunmasız ve kimsesiz kalmak gibiydi. Dikkat edilirse Medine'deki İslam, Yahudi ve putatapar toplumlar arasında üçüncü bir güç olarak yükseldikçe itibar bulup gelişti.

Arapların putlardan başka *Tağut* denilen tapınakları vardı. Tağutlar Kabe'den ayrı olup Hicaz bölgesinde ve diğer yerlerde 100 kadar vardı. Kabe'ye gösterilen saygı onlara da gösterilirdi. Araplar bu tapınaklar çevresinde dolaşır (tavaf), önlerinde kur'a çekerler, hediyeler sunar ve kurban keserlerdi. Önemli tağutlar şunlardı: *Uzza* (Kureyş ve Kinane kabilesinin özel tanrısı), *Lât* (Taif kenti ve civarındaki Beni Sakif kabilesinin özel tanrısıydı).[121] Lât, *El Rabbe* (Rab-Allah, Tanrı Efendi) adıyla çağrılırdı ki, bu ibarenin Kur'an'a geçmesi ve Allah anlamında kullanılması mümkündür. *Menat* (Medinelilerin taptıkları tanrı), *Zül-halasa* (Devs, Has'am ve Becile kabileleri için), *Fels* (Tay kabilesi), *Riam* (Himyer kabilesi için). Bu tapınağın içinde insanlara seslenen birilerinin olduğu ve seslerinin gaipten duyulduğu söylenirdi. Acaba İslam'a geçen gaipten gelen ilahi sesler ile benzerlik taşıyor mu? *Ruda* (Beni Temim kabilesi için) ve *Zül Kaabat* tapınağı (İyad kabilesi tanrısı) vs. [122]

Burada ilgi çekebilecek iki nokta var. Birincisi şu; Araplarda puta taparlık çok ileri derecede değildi. Arap tarihçilerinin bir kısmı puta tapıcılığın çok düşük düzeyde olduğunu söylerler ki; bu, genelde İslam tarihçilerinin ya da bağnaz siyasi İslamcı araştırıcıların, İslam'ın ilahi önemini yükseltmek için, Cahiliye döneminde korkunç ve yaygın bir putataparlık olduğu yolundaki iddialarına ters düşüyor. İkincisi ise, Arabistan'da

119- age, s. 105.
120-age, s. 105-109.
121- Tacül Arus'tan alıntılayan Çağatay, age, s. 108.
122- Çağatay, s. 109-110.

böylesine çok tapınak olmasının önemli bir nedeni de ticaret idi. Bu itibarla her tapınak, kendi ölçüsünde Mekke'deki Kabe'ye rekabet etmek amacıyla kurulmuş ya da bu amaçla geliştirilip kutsanmış. Özellikle Taif tapınağı *Lât* ile Yemen'de bulunan ve Arapların "Yemen Kabesi" dedikleri tapınak, gerek dini gerek ticari bakımdan Kabe'ye rakiptiler. Sözgelimi Mekke ile rekabet halinde olan Taifliler, Yemen'de Kabe yerine geçecek muhteşem *El Kulleys* tapınağını yaptırıp, Mekke'deki Kabe'yi yıkmak amacıyla sefer düzenleyen Habeş ordu komutanının emrine Ebu Rigal adlı bir kılavuz kattılar.[123] Kuşkusuz rekabet sadece diğer tapınaklar ile Kabe arasında değildi. Gerek İslam öncesi gerekse sonrası dönemde Kabe, özellikle de Hacer-ül Esved (Kara Taş) üzerinde de önemli siyasi, ticari ve yönetimsel kavgalar oldu.

Hacer-ül Esved ve Kabe Rekabeti

Hac ve ticaret için Arabistan'ın çeşitli yerlerinden Mekke'ye üşüşen halkın gözünde, Mekke yerlileri ve özellikle Kabe hizmetlerine bakan kabile/kabileler, imtiyazlı, adil[124] ve yarı kutsal konumdaydılar. Bu nedenle Mekke kabileleri, bu imtiyazlı (ekonomik ve toplumsal açıdan) yere geçmek için kendi aralarında rekabet eder, sürtüşür ve hatta çatışırlardı ki bunun bir özetini yazının akışı içinde sunduk.

Kabilelerin Kabe yönetiminde hak iddia etmelerine tipik bir örnek: Kureyşliler kendi aralarında, "Biz Hz. İbrahim soyundan gelen, kutsal yerin halkı olan, Kabe'ye hizmet eden ve onu koruyan, Mekke'de barınan kimseleriz. Bunun için hiçbir Arap kabilesi, bizim hakettiğimiz bu şeref mertebesine erişemez. Araplar bize tanıdıkları hakları, başka hiçbir kimseye tanıyamazlar..."[125]

Ayrıca Kabe yönetimini eline geçiren her kabile, diğer kabile yönetimlerinin eksikliklerini gidermek ya da yaptıklarını kötülemek, bu arada kendi üstünlüklerini sağlamak amacıyla, Kabe bölgesinde (Haram) yapılan dinsel törenlere değişik ve

123- R. Dozy'den alıntılayan Çağatay, age. s. 110.
124- Çağatay, s. 112.
125- age, s. 116.

ayrıntılı protokol kuralları getirirlerdi. Sözgelimi yönetimi Humüslüler'den almak isteyen Kureyşliler, bu kabile hakkında şunu ileri sürüyorlardı: "Humüslüler, Kabe'de ihramda bulunmakta iken çökelek ve kızarmış yağ yememelidirler. İhram'da bulundukları sürece yünden yapılmış çadırlara girmemeli, güneşten korunmak için sadece deri çadırlar altında barınmalıdırlar.[126]

Kureyşliler Hac protokülüne yeni kurallar getirdiler: "Hac veya umre maksadıyle Haram bölge dışından gelenler, bu bölgeden yanlarına alıp Haram bölgesine götürdükleri yemekleri yememelidirler. Kabe çevresindeki tavafları sırasında, sadece Humüslülerden alacakları giyecekleri giymelidirler. Bu giyecekleri bulamadıkları takdirde, Kabe etrafında çıplak dolaşmalıdırlar." Kureyşlilerin zorlayıp Arapların da boyun eğdiği kurallar gereğince, *Arafat*'ta duran halk, Hac'a başlamak üzere aşağıya inerken Kabe etrafında çıplak dolaşırdı. Kadınlar ise bütün elbiselerini çıkarır, üzerlerinde yalnız yukarıdan yırtmaçlı bir gömlek bulunduğu halde tavaf ederlerdi.[127] İslam'ın ilk döneminde, erkeklerin bu durumu kötüye kullanıp kadınlarla cinsel temaslar kurduğunu ya da sarkıntılık yaptığını gören Muhammed, Kureyşlilerin koyduğu bu kuralı bozdu.[128]

Hacer-ül Esved bir gök taşıdır; bazılarına göre bir volkanik bazalt parçasıdır. Üstü küçük billurlarla örtülüdür ki bunlar, koyu zemin üstüne serpilmiş küçük feldispat parçalarıdır. Karaya yakın koyu kırmızı bir renktedir. Hacer-ül Esved, Kabe'nin doğu köşesine ve yerden 1.5 metre yüksekliğe, kapıya yakın bir yere yerleştirilmiştir. Yüzü hacılar tarafından sürekli dokunulduğundan, parlaklaşmıştır. Söylenceye göre Hz. İbrahim onu Ebu Kubeys dağından getirip tavaf başlangıcına işaret olmak üzere şimdiki bulunduğu yere koymuştur. Yumurta biçiminde ve aşağı yukarı 30 santim çapındadır. Muhtelif yangın ve yıkılmalar sonucu birkaç defa kırılmıştır ki,

---

126- age, s. 117.
127- Çağatay, age, s. 117.
128- İbn-i Hişam, Sire, C. 1. s. 211-216.

şimdi, üçü büyük dokuz parça halinde gümüş bir çemberle birleştirilmiştir. Hacer-ül Esved, siyasi nedenlerle yerinden alınıp götürülmüştür. Örneğin Abbasi halifesi Muktedir Billah (908-932) zamanında, İslam komüncü önderlerinden Ebu Said Cenaabi Karmati, hac sırasında yaptığı baskında, oradaki İslam ordularıyla çatıştı, çok sayıda insanı öldürdükten sonra Hacer-ül Esved'i alıp götürerek Kufe Mescidi'ne yerleştirdi.[129] Bu kez, Mekke'ye giden hacı sayısı ve dolayısıyla devletin gelirlerinde büyük düşüş olurken, Kufe'yi ziyaret edenlerin ve dolayısıyla Karmati beyliğinin gelirlerinde artış oldu. 20 yıl kadar Karmati'lerin elinde kalan Hacer-ül Esved, yine Abbasi hükümdarlarından Muti Lillah tarafından, 30 bin dinara satın alınarak Kabe'ye yollandı.[130]

Yine 1022 yılında Mısırlı bir tanrıtanımaz, Kabe'ye girip, Hacer-ül Esved'e bir topuz vurarak parçalanmasına neden olurken, 1030 yılında Babî dininden bir İranlı da bu kara taşın bir tarafını kırmıştı.[131] İslam alimlerinden Birunî'ye göre Hacer-ül Esved, Batıni mezheplerinden Karamitiler tarafından başkentleri El Ahsa'da 22 yıl tutulmuştur. Nizamülmülk ise Karamitilerin yenilmesiyle birlikte bu taşın parçalanarak helaya atıldığını yazar.

Arapların Putlara Saygısızlıkları

Birçok put ve tapınağa tapınmakla birlikte, Arapların bunlara karşı duydukları saygı tam ve kesin değildi. İşlerine geldiği veya tesadüfen duaları olumlu sonuçlandığı zaman memnun olurlar, istekleri olmayınca da tanrı ve putlarına hakaret, hatta küfrederlerdi.[132] İslam tarihçileri ve bu arada İbn İshak'a göre, Arapların gönlünde yatan putlar değil, Hz. İbrahim'in Hanif dininin kabul ettiği Allah'a inançtı.[133] Oysa, bu görüş bi-

129- Çağatay, s. 125-126. Ayrıca Ortaçağ İslamiyeti araştıran Ali Mazaheri, Kabe ve Hacer-ül Esved hakkında şu bilgileri verir: "Karmati'ler Hacer-ül Esved'i kendi yerlerine götürüp Hac gelirlerine el koyunca, Abbasi Halifesi Müteyvekkil (847-861) Samara'da Dicle nehri üzerinde küçük bir Kabe inşa ederek kurban bolunu ödeyip Hac farizasını eda ediyordu." (Ortaçağ'da Müslümanlar s. 22)

130- Aktaran Çağatay, age. 126.

131- Çağatay, s. 126.Eyüp Sabri'nin kitabından aktarılma.

132- Çağatay, age. s. 110.

133- age, s. 110.

limsel olmadığı gibi, tarihsel gelişime de uygun değil. Araplar, puta tapmadan önce tek tanrı fikrini benimsemiş olamazlar. Çünkü böyle bir gelişme tarihsel akışa, sürece ters düşer ve kısa dönemler için istisna (Musevilik'i benimsedikten bir süre sonra Sina çölünde yeniden öten boğa RA veya BAAL'a tapınan, ama çok geçmeden yeniden Musa Şeriatı'na dönen Yahudi toplulukları gibi) oluşturur. Bu durumda, Arapların "putlardan ne iyilik ne kötülük geleceğinin idrakine varmaları"nı, ileri derecede gelişen ticaret ve mülkiyet ilişkilerinin, kabile toplum yapısını ve dolayısıyla kültürünü, bu arada inanç sistemini zayıflatıp yozlaştırmasına bağlayabiliriz.

Puta Tapmanın Arapların Kişiliğine Etkisi

Arap topluluğu, özellikle de sabit yerleşim birimlerinde bulunmayan çöl kabilelerinin, çöldeki enginlik oranında serbestlik, özgürlük ve yüksek şeref duygusuyla bağımsızlıklarına düşkün oluşları, kabile bağnazlıklarına, kimseye boyun eğmemeleri ve başka kabilelerle uzun süre biraraya gelmemelerine neden oluyordu.. Daha da önemlisi, başıboş Arap insanı, hiçbir kayıt ve şartla bağlı kalmak istemiyor; kimseye boyun eğmeye, itaat etmeye veya belli bir disiplin altına girmeye yanaşmıyordu.

Putataparlığın Arap kişiliği üzerindeki en önemli etkisi; bu çöl insanına "itaat ve boyun eğme" denen şeyi öğretmesi, dinsel törenler yoluyla ve kısa bir süre için bile olsa, kabile insanını disiplin altına alması şeklinde somutlaşıyordu. Başlı başına bir puta ya da tanrıya tapınmak, o sınırsız özgürlüğe, bir nebze olsun kısıtlama getirebiliyor ve kişinin toplumsal hayata katılmasını sağlayabiliyordu. Özellikle de ilkel komünal ya da kandaş toplumdan çıkış sürecinde, yozlaşmanın çok ileri bir aşamaya vardığı ve yerine geçecek alternatif bir sistemin henüz oturmadığı zamanlar için, bu önemlidir. Demek ki puta tapma, Arap insanını *ruhen ve zihnen* belli oranda eğitebiliyordu.

Örneklersek, kendi kabile kuralları dışında tümüyle özgür ve hatta başıboş yaşayan çöl insanı; birey olarak putuna ya da

tanrısına kayıtsız şartsız itaat ediyor, onun emrinden başka bir yola sapmıyor, bir işe başlamadan önce onlara danışıyor veya onların rızasınını alıyor, fal okları yoluyla tanrıların birşeyi isteyip istemediklerini anlamaya çalışıyor, bir yerden diğerine göçerken bile putunun görüşüne başvuruyor, yaptığı hataların diyetini ödemek için tanrılara adak adıyor veya kurban kesiyor, bireysel ya da kabile anlaşmazlıklarında bile putların hakemliği isteniyor, önemli günlerinde de putların önünde süslenip koku sürebiliyorlardı. Arap insanının putlara sevgi ve saygısı o dereceye ulaşıyordu ki, çocuklarına bile, Abd-u Menat (Menat adlı tanrının kulu), Abd-u Lat (Lât Kulu), Abd-u Uzza (Uzza kulu) gibi adlar veriyorlardı.[134]

Çok tanrılık, Arap insanına itaat ve disiplini öğreterek ve onu ruhsal ve zihinsel yönden eğiterek, İslam'a varan yolu açmıştır denilebilir. Bu disiplin, Allah fikrine ve Muhammed dinine varmak için bir ön eğitim ve ön aşamaydı.[135]

Ancak çok tanrılı inançların zaten parçalı halde bulunan kabile toplumun varlığına bir meşruiyet kazandırdığı, ideolojik ve kültürel anlamda bu kabile toplumunun çözülmesini geciktirdiği de madalyonun öteki yüzüdür. Çünkü neredeyse her kabilenin kendi putu, kendi tanrısı ve hatta her kabile içindeki ailenin de özel bir ev putu vardı. Bu çok tanrılı durum, zaman zaman kabileler arasında çatışmaların da nedeni olabiliyordu.[136]

Cahiliye Döneminde Adet ve Gelenekler

Cahiliye çağı Araplarının dini inançları değişik olduğundan, ölü gömme adetleri de değişikti. Öldükten sonra yeniden dirileceğine inananlar, ölülerini kefenleyip üzerine dua okurlardı. Ölü tabuta konduğu zaman, akrabalarından en büyüğü kalkıp onun iyiliklerini sayar, ondan sonra gömerek "Tanrı rahmet etsin" derdi. Bu bir çeşit cenaze namazıydı[137] ki,

134-M. El ,Vekil, age. s. 97-99.
135- age. s. 98.
136- age. s. 98.
137-Çağatay, age. s. 138.

İslam'a aynısıyla geçmiş sayılır. Burada bir ayrıntı var: Ölünün mezarı önüne götürülen bir deve, ölünceye kadar mezara bağlı biçimde bekletilirdi. Çocuğun sünnet edilmesi, birinin nikahının kıyılması gibi adetler de Cahiliye Çağı'nda bulunuyordu.[138]

Araplarda ataerkil topluma geçişin önemli göstergelerinden biri de besi ve binek hayvanlarına yapılan muamele idi. İbn ishak'ın yazdıklarına göz atalım: "*Bahire* denilen deve, *Saibe* denilenin dişi yavrusudur. *Saibe* denilen deve ise arka arkaya on defa dişi yavru doğuran devedir. Bu durumda olan develer başıboş bırakılır, binilmez, yünleri kırkılmaz, sütlerini de misafirden başkası içmez. Bu durumdaki develerin ilk on yavrusundan sonra doğuracağı dişi yavruların kulakları kesilerek işaretlenir (veya dağlanır) ve anasıyla birlikte çöle başıboş bırakılır. Bu yavrular büyüdükten sonra da, bunlara binilmez, yünleri kırkılmaz ve anasında olduğu gibi, sütlerini misafirlerden başkası içemez. Bu tür yavrulara *bahire* adı verilir. *Vesile* ise arka arkaya beş defa ikiz dişi kuzulayan koyunlara denir. Bu koyunların beş dişi ikizden sonra doğuracakları kuzuların hepsi, ailenin erkek çocuklarına bağışlanır, kızlar mahrum edilir. Ancak kuzulardan ölen olursa, eti, aile etrafında ortaklaşa yenir. *Hami*'ye gelince dölünden arka arkaya on kez dişi yavru dünyaya gelen deve demektir ki binilmez, yünü kırkılmaz ve damızlık olarak başıboş bırakılır."[139]

İslam'dan Önce Hicaz'da Tek Tanrı İnancı

İslam öncesi Sabiîlik dininin, tek tanrı inancına büyük katkısının olduğunu[140] ve Medine döneminde ise Yahudi din kavramlarının Arapça'ya girdiğini (Cehennem, iblis, şeytan vb) Arap araştırmacıları da kabul ediyorlar.[141]

İslam tarihçilerinden İbn İshak ise, Hicaz bölgesinde, özellikle de puta tapma inancından uzaklaşarak Allah fikrini be-

138- age. 111.
139- Çağatay aktarması, age. s. 139.
140- T. Dursun. age.
141- M. El Vekil, age. s. 297.

nimseyenler hakkında ilginç bilgiler verir. İbn İshak'a göre Kureyş kabilesinden dört önemli kişi, Allah fikrine inanmaktadır. Bunlar; 1) Muhammed'in ilk karısı Hatice'nin amcası oğlu Veraka bin Nevfel, 2) Peygamberin halası oğlu Ubeydullah bin Cahş, 3) Veraka ve Hatice'nin amcası oğlu Osman bin Huveyris, 4) Hz. Ömer'in amcası oğlu Said'in babası Zeyd'dirler.

İbn İshak yazıyor: "Bir bayram günü, Kureyş kabilesi, saygı gösterip tapındıkları bir putun etrafında toplandı. Bu sırada Kureyş kabilesinden dört kişi gizlice toplanarak birbirlerine (dost olalım, birbirimize karşı doğru davranalım ve durumumuzu gizli tutalım) diyerek kabilelerinin benimsediği dini doğru bulmadıklarını söylediler."[142]

Bunlardan *Veraka bin Nevfel*, kendisince gerçek dini arama sürecinde Şam'a giderek tek tanrılı Hıristiyan dinine girdi. Ilmi Nücum denilen yıldız bilimini (astroloji/astronomi), Tevrat ve İncil'i öğrendi. Kutsal kitaplar hakkında derin bilgiler edinerek, bu eski kutsal kitapları Arapça'ya çevirdi.[143] Muhammed, kendisine ilk vahiy geldiğinde Veraka'nın büyük yardım ve telkinini görmüştü. Nesnel tarihçiler de, Muhammed'e İslam dininin temellerini öğretenlerden birinin Veraka olduğunu söylerler.

Ubeydullah bin Cahş ise tek tanrılı dini aramak üzere uzun gezilere çıkmış; konuştuğu din adamlarıyla tartışmış, ancak Allah inancı konusunda kesin karara varamamış ve tereddütte kalmıştı. Sonradan Hıristiyan dinine girdi, ardından İslam dinini seçti. Habeşistan'a göç sırasında yeniden Hıristiyanlığı seçti.

Osman bin Huveyris arayış içindeyken Hıristiyanlığı seçti.

Zeyd bin Amr, Muhammed'in gençlik döneminde, kendisiyle konuşmayı sevdiği bir kişiydi. Muhammed, İslam fikrini geliştirirken bu sohbetlerden önemli ölçüde yararlanmış olmalı. Osman, ne Hıristiyan ne de Yahudi idi. Ancak kendisinin İbrahim'in tanrısına taptığını söylerdi. Bunun anlamı da Zeyd ve Amr'in doğrudan doğruya Sabiî dinine inanmasıdır. Aynı zamanda şair olan Zeyd, Allah'ın birliğini ifade eden şiirler

142- İbn-i Hişam,Sire,c. 1. s. 237-238.
143- Çağatay, age. s. 159-160.

söylerdi. Zeyd Sabîîlik dininin hayli yaygın olduğu Kuzey Suriye, Harran, El Cezire taraflarında da önemli gezintiler yaptı.

Belki de Allah fikrini en açık biçimde dile getiren kişi, Maad kabilesinin İyad boyundan olan *Kus bin Saide* olmuştur. Örneğin Allah'ın sıfatları hakkında görüşleri açıktı: "Ulu Allah, kendisine ibadet edilecek biricik tanrıdır. Doğmamış ve doğurmamıştır. O, yaratıkları yarattı ve yolladı; yarın gene O'na geri dönülecektir" diyebiliyordu. Hutbe okurken bir kılıca veya değneğe dayanma adeti de, Kus bin Saide'den İslam'a geçmiş. Kus bin Saide, Allah'ın tekliğine ve birliğine, öldükten sonra yeniden dirilişe, ahiret gününde hesap sorulacağına inanırdı. Kıyamet gününü şöyle tasvir ederdi: "Ey ölüye ağlayan kimse! Ölüler mezarlarında yatıyorlar. Üstlerindeki mallarından yalnız bir kefen parçası var. Onları hallerine bırak, uyusunlar; zira birgün gelecek ki, uykudan çağrılacaklar, daha önce nasıl yaratılmışlarsa öyle yaratılıp yeryüzüne gidecekler..."[144] Görüldüğü gibi bu görüş İslam'da hemen aynısıyla benimsenmiştir.

Yine Kus bin Saide: "Ey ahali! Geliniz, dinleyiniz ve belleyip ibret alınız. Yaşayan ölür, ölen fani olur. Olacak olur; yağmur yağar otlar biter, çocuklar doğar, anaların babaların yerini tutar sonra hepsi yok olur gider. Kulak veriniz; gökte haber var, yerde ibret alınacak şeyler var. Yeryüzü bir karış elvan, gökyüzü bir yüksek tavan. Yıldızlar yürür, denizler durur, gelen kalmaz, giden gelmez.. And içerim ki Allah katında bir din vardır ki o, şimdi bulduğumuz dinden daha sevgilidir. Allah'ın bir gelecek elçisi vardır ki, gelmesi pek yakın oldu (bu sözü hızla yozlaşan kandaş toplumun sonundaki büyük değişimin habercisi olarak algılamak gerek-FB) gölgesi başınızın üstüne geldi. Ne mutlu o kimseye ki ona uyar; o da kendisine doğru yolu gösterir. Yazık kara bahtlıya ki, o gelecek kişiye isyan ve muhalefet eder. Yazıklar olsun ömürleri gaflet içinde geçen ümmetlere! Nerede Ad ve Sam kavmi?"[145] Bu ibareler neredeyse harfi harfine Kur'an ve peygamber hadislerinde defalarca anılmıştır.

144- Çağatay, age. s. 164-165.
145- age, s. 165.

Umeyye bin Ebi Salt, Muhammed döneminde yaşamış, daha önce kutsal kitapları okumuş ve dinler hakkında bilgi sahibi olmuştu. Kur'an'ın El Tegabun suresinde kıyamet için kullanılan Yevm-ul Tegabun (Kıyamet Günü) ibaresi ile "Bismike Allahumme" ifadesi de, O'nun şiirlerindeki dizelerde geçmiştir. Umeyye Allah'ın birliği, sevap ve günah, cennet ve cehennem, Allah'ın varlığına ilişkin doğal alametler hakkında şiirler yazıp fikir üretmiştir.[146] İslamiyet, Umeyye'nin fikirlerinden ve özel deyimlerinden bir çok alıntı yapmıştır.

Medine Vesikası Temelinde Devlete Geçiş

İlk İslam devleti nasıl kuruldu? Hz. Muhammed, dinini yayarken neden devlete gerek duydu? İlk İslam topluluğu, Medine'ye göçerken hangi şartları gözönüne aldı ve neden ilk İslam toplumu Mekke de değil, de Medine'de kuruldu? İslamcıların, "sadece 1400 yıl öncesinin değil günümüz ve geleceğin de çoğulcu, katılımcı toplum modelinin ilk yazılı anayasası" dedikleri *Medine Vesikası*, gerçekten bir anayasa ve hukuk düzeni (normu) miydi, yoksa zaten İslam öncesi Arap toplumunda olagelen "kabile sözleşmeleri ve anlaşmaları" (akitleşme, ittifak yapma ve vesika yazma) geleneğinin daha disipline edilmiş bir kopyası mıydı?

Soruların cevabını doyurucu biçimde verebilmek için, öncelikle Türkiye'deki İslamcıların *Medine Vesikası* olarak adlandırdıkları "alternatif toplumsal proje/çoğulcu ve katılımcı toplum modeli/demokrasiye alternatif çoğulcu model"den neyi anlatmak istediklerine özetle bakalım.

1) Bu olgunlaşmamış öneriler paketi ya da fikir alıştırmaları temelinde toplumsal model taslakları, mevcut topluma ve sisteme "toplumsal proje arayışları" ilk kez Türkiye'deki Sağ, Sol ve İslamcı basında, İslamcı yazarlardan Ali Bulaç tarafından kaleme alındı. Buna Sağ, İslamcı kesim ve Sol çevrelerden yöneltilen eleştirilerle daha yaygın biçimde duyuruldu ve tartışma gündemine girdi. İzleyen süreçte, Ali Bulaç, hem ken-

146- age. s. 165.

dine yönelik eleştiriler hem de projesini hedef alan olumlu/olumsuz değerlendirmelere cevaplar yetiştirmeye çalışırken, kendince "alternatif toplumsal proje"yi daha da ayrıntıladı.[147]

Bulaç neler söylüyor?

a) İslam bilginlerine göre, insan tabii olarak (fıtraten) medenidir. Medenilik, toplanmayı ve birarada yaşamayı gerektirir.[148] Bizce hem İslam bilginlerinin hem de Ali Bulaç'ın insanoğlunun fıtraten (doğaçtan/doğuştan) medeni (uygar) olduğu yolundaki görüşleri, insanlık tarihine ters düşüyor. Çünkü İnsanoğlunun topluluklar (sürüler) halinde birarada yaşayışlarının yaklaşık 100 bin yıllık bir tarihi vardır ki; uygarlık tarihi 10-15 bin yıl öncesine kadar uzanabiliyor. Uygarlığın en önemli belirtisi olan yazının icat edilişinin tarihi ise 6000 yılı geçmemektedir.

b) İslam tarihinde resmi ve sivil alanın tam çoğulcu olduğu dönem, kısa süren Asr-ı Saadet dönemidir.

c) Resmi toplumun sivil toplumdan ayrıştığı, resmi toplumun totaliter ve baskıcı eğilimler kazandığı, ancak sivil toplumun çoğulcu yapısını koruduğu ilk saltanat dönemi, Abbasiler'in orta zamanlarına kadar sürer.

d) Bu tarihten sonra sivil topluma karşı resmi toplum giderek güçlendi. Selçuklu ve Osmanlı döneminde resmi toplum, sivil toplum ile arasına kalın çizgi çizer. Çünkü resmi toplumu (devleti) güvence altına almak ister.[149]

e) Tarihi değerinden kuşku duymadığım Medine ve Vesikası, kendi bağlamında kutsal bir refaranstır.[150] Vesika insan haklarının yazılı bir metin şeklinde ilk defa 622 yılında ve Medine'de ortaya çıktı. Mekke'den Medine'ye hicret eden Peygamber (Muhammed-FB) ve arkadaşları, ilk iş olarak müslümanlar, Yahudiler ve putatapıcılar (müşrikler)'dan oluşmuş üç ana topluluk arasında karşılıklı hak ve özgürlükleri, görev ve sorumlulukları açıklayan 52 maddelik bir belge hazırlayıp taraflara imzalattılar. 10 bin kişilik nüfusu

147- Tartışmalar için Birikim dergisinin 38/39, 40 ve 47. sayılarına bakınız.

148- Ali Bulaç, Birikim, sayı 40, 1992; ayrıca Fuzuli, Matla-ül -İtikat Fi Ma'rifat-ül Mebdaci ve'l Ma'ad.

149- Bulaç, Birikim, sayı 47, 1993.

150- age, s. 45.

olan Medine Sitesi'nde, üzerinde konsensusa varılmış bu anlaşma, belki de tarihte ilk yazılı metin olarak temel hak ve özgürlükleri kapsayan bir nüve şeklinde karşımıza çıkar. Anlaşma, temelde geniş bir siyasal katılımı, ortak güvenliği, her dinin kendi bütünlüğü içinde özerkliğini tanır. Düşünme, inanma ve kişinin düşünce ve inancını ifade etme, anlatma özgürlüğü yanında, bizce bu metnin en önemli tarafı, farklı din ve inançlara sahip toplulukların birer yurttaş olarak Site'nin (Medine) yönetimine katılma haklarını elde etmesi ile bu metnin onlara hukuki bir özerkliği vermiş olmasıdır.[151] Medine Vesikası, yönetimi İlahi ve ontolojik bir temele dayandırmayıp, fonksiyonel bir ortaklık gören Hz. Muhammed'in Müşrik (putatapıcı) Araplar ve Yahudiler ile imzaladığı siyasal bir sözleşmedir. Bu çoğulcu ve katılımcı model, yasamayı sözleşmeye taraf din ve hukuk topluluklarına bırakırken, ortak ve bölünmez hizmetlerin yürütülmesi işini üstlenen yürütme için seçim ön şartını öngörür.[152]

f) Bu modele uygun, bugün örgütlenmiş *hiçbir topluma ve devlete rastlanmaz*; ancak gerek İslam hukuku, gerekse Peygamber ve Dört Halife döneminde pratize edilen model, bu *sosyo-kültürel çoğulculuğu* öngörmektedir.[153]

g) Tarihsel gelenek, aşılmazlık ile iktisadi gelir farklılığının hukuki ve siyasi imtiyazlara yol açtığı sınıflı Batı toplumları ile İslam toplumları arasındaki temel fark, iki sistemin *değişik referanslara* bağlı olarak geliştirdikleri modellerde gözlenir. Batı'daki model, ister sivil ister politik olsun, son çözümlemede "sosyo-ekonomik" bir temel üzerinde yükselir. Bundan dolayı Batı'nın siyasal dildeki çoğulcu kimliği, ancak kurumsal düzeydedir. Sosyo-ekonomik temelde yükselen bir sistemin ise, başka kültür ve toplumlara tahammülü yoktur. Oysa Hz. Muhammed (sav)'ın Medine'de kurduğu site devletten son Osmanlı dönemine kadar hukuk ihlallerine ve baskılara rastlanmaz.[154]

151- A. Bulaç, İslam ve Fanatizm, Beyan yayınları, 1993, s. 163.
152- A. Bulaç, Birikim, say:40, s. 62.
153- A. Bulaç, İslam ve Fanatizm, s. 165.
154- age, s. 160.

h) İslam nokta-i nazarından, temel hak ve özgürlükler birbirinden ayrılmaz. Temel hakları devlet de vermez; çünkü hem insan devletten önce vardır hem de devlet hukuk topluluklarının ortak iradeleriyle kendi aralarında imzaladıkları sözleşme sonucu hukuki ve siyasi bir aygıt olarak teşekkül eder. Bunun da ilk yazılı şekline *Medine Vesikası*'nda rastlıyoruz ki, bu vesika üç ayrı hukuk topluğu (müslümanlar, yahudiler ve müşrikler) arasında Hicret'in ilk yılında, yani M. 622'de imzalanmıştır. Bu da gösteriyor ki haklarla ilgili ilk yazılı belge, ne İngiltere'de 1215'te baronlarla Kral John arasında imzalanan *Magna Carta*'dır ne de ilk yazılı anayasalar ilk defa Batı'da ortaya çıkmıştır.[155]

Burada araya girerek üç önemli yanlışa kısaca işaret etmek gerek. *Birinci yanlış şudur*: Batı'daki toplumların sosyo-ekonomik sistem üzerinde kurulduğu, İslam toplumlarının ise bunun tersi olduğu yolundaki görüştür. Bir yerde sistem varsa; bunun alt yapısı sosyo-ekonomiktir, üstyapısı ise sosyo-kültüreldir.

İkinci yanlış: İslam toplumlarında devleti vareden şeyin, "o toplumda yaşayan toplulukların ortak iradeleri olduğunu ve bireyin devletten önce geldiğini" iddia eden görüştür. Oysa devlet demek, zaten yöneten ve egemen sınıfın baskı/zulüm aygıtı demektir. Devletin olduğu toplumlarda (bu arada islam devletinin kuruluş döneminden başlayarak çağlara uzanan gelenekte) birey, kendine yabancılaşmış ve devletin demir pençesi tarafından kıskıvrak yakalanarak ezilmiştir. Dolayısıyla İslam'ın ilk dönemi (özellikle Asr-ı Saadet) için "çoğulcu sivil toplumdu ya da resmi ve sivil yönetim birbirine denkti" demek, gerçeği inkar etmektir. Belki şu denilebilir; İslam devletinin kuruluş döneminde devletin çekirdeğinin yeşerip boy vermeye ihtiyacı vardı. Bu nedenle sivil alan görece daha genişti. Fakat devletin güçlenmesi sürecinde, bu sivil alan, doğal olarak daralmak durumundaydı. Bu daralış İslam devletinin veya hükümdarlarının, Medine Vesikası temelinden sapmasından ve başka mecraya kaymasından; yani

155- age, s. 156.

özel kötü niyetlerinden kaynaklanmıyor, tersine ilk tohumu Medine Vesikası ile Medine toprağına atılan İslam Devleti'nin doğal gelişme sürecinin kaçınılmaz bir şartı haline geliyordu. Zaten o devlet, kendisi tarafından yaratılan sivil topluluklara (veya sivil alan) karşı bir baskı gücü haline dönüşüp sapma denilen o mecraya girmeseydi, herhalde İslam diye bir şey de var olmayacak ve günümüzde tartışılmayacaktı. Yani İslam'ı geliştirip güçlendiren, bugüne taşıyıp yeni bir toplumsal modelmiş gibi öne süren de, Medine Vesikası ile temeli atılan devlet denilen işte o İblis'tir.

Üçüncü yanlış: Medine Vesikası'nın tarihte "ilk yazılı anayasa" ve insan haklarını savunan "ilk yazılı metin" olduğu yolundaki görüştür-ki Ali Bulaç'ın bu iddialarının tersine, tarihte *Hammurabi Kanunu* denilen yasalar, hem hukuk devletinin anayasaları hem de insanlar arasında ilişkileri düzenlemesi bakımından Medine Vesikası'ndan çok çok eskidir. Yine bir din öğretisi olan Zerdüşt'ün *Zend Avestası*'da, emekçi köpeğin haklarını bile yazılı olarak maddeler halinde sıralamıştır ki, Medine Vesikası ve Kur'an'dan yüzyıllar önce kaleme alınmıştır.

i) Ali Bulaç'ın Medine Vesikası temelinde "toplumsal çoğulcu/katılımcı proje"si, diğer İslamcı yazarlarca da benimsenip beğenildi. İki örnek: Bir; İslamcı aydınlardan Abdurrahman Dilipak şöyle diyor: "Bana göre, Medine sözleşmesi, çoğulcu toplum modeli için, farklılıklar içinde bir arada yaşamanın ilkesinin tesbiti açısından önemli bir örnek. Tabii bu arada devleti, iktidarı, ülkeyi toplumu, halkı, bireyi, milleti, ulusu yeniden tanımlamak gerek..."[156] İki; Türkiye'de İslami söylemlerle ortaya çıkan Refah Partisi'nin 20 Ekim 1991 genel seçimlerindeki milletvekili adayı Hüseyin Besli'nin sözlerine göz atalım: "Başta Ali Bulaç ve onun gibi diğer müslüman aydınların çabalarıyla, bu kavramın (Adil Düzen) içi hatırı sayılır derecede dolmuştur. Medine Vesikası bağlamında yapılan çalışmalar bu konuda ilk akla gelenlerden.[157]

156- İzlenim dergisi, Şubat 1993.
157- Yeni Zemin, Şubat 1993; ayrıca aynı yazarın Yeni Zemin dergisinin Ocak 1993 tarihli nüshasındaki makale.

Medine Vesikası'na Giden Yol

İslamcıların "alternatif, çoğulcu ve katılımcı toplum modeli"nin ana çizgilerini gördükten sonra; Muhammed'in Medine'ye gidiş nedeni ve Medine toplumunun özelliklerini, bu süreç içinde İslam toplumu ve devletini kurma ön aşamasında Medine Vesikası'nın ortaya çıkış nedenlerini araştıralım.

Doğada hiçbir şey nedensiz ve kuralsız değildir. Kuralsızlığın bile kuralı olabilir. Bu neden-sonuç ilişkileri, sosyoloji denen toplumbilim açısından çok daha önemlidir. İnsanoğlu uygarlaşma serüveninde adeta iğneyle kuyu kazarak, taş üstüne taş koyarak, doğa ve kendi türleriyle mücadele ederek bugünkü toplumları kurmayı başarmıştır. Bu yüzden, Medine Vesikası da, durduk yerde ortaya çıkmış ya da İslam peygamberi Muhammed'in mucizevi bir şekilde bulup ortaya koyduğu ilk toplumsal proje değildir. Ya da bu "formülasyon (Medine Vesikası), ilhamını kutsal gelenekten alan, ama yeniden üreterek bugünü değiştirmeyi ve yarını kurmayı amaçlayan bir formülasyon değildir.[158] Neden?

Çünkü;

1) Arap kabile toplumunda zaman zaman sözleşmek, belli konularda anlaşmak, ortak kararlara varmak diye bir gelenek vardı. Bu sözleşme İslamdan çok çok önceleri, Kureyş kabilesinin dip dedeleri olan Beni Kusay'dan önce Mekke'de bulunan ve "Şar'ayi Yemani" denilen yıldıza tapan (Kabe'nin ta o zamanlardan beri Güneş tapınağı olduğuna ilişkin bir kanıt da budur-FB) ve 300 yıl kadar Mekke'de oturup Kabe yönetimini ellerinde bulunduran Huzayy kabilesi zamanında vardı. Kusay kabilesinin bu kente gelişiyle birlikte, Huzayy kabilesi, yönetim için rekabete girdi. Sürtüşme ve kanlı çatışmalardan sonra iki kabile arasında sözleşme imzalandı.[159] Öte yandan kutsal bir mekan olan Kabe ve çevresinde, yılın belli aylarında, kabileler arasında çatışmaları yasaklayan ve ticaretin serbestçe

158- Ali Bulaç, Birikim, sayı 47, s. 45.
159- Çağatay, age. s. 89; (Eyüb Sabri Paşa'dan aktarma)

yapılmasını sağlayan sözleşmeler de yapılırdı. Bu nedenle Kabe çevresi *"Harem"* yani yasak bölge, sözleşmenin geçerli olduğu aylar da "haram ayları" sayılırdı. Haram aylarındaki ihlalleri gözetleyip karara varmak için de belli kişiler seçilirdi.

2) Yozlaşarak çözülmeye uğrayan ve dolayısıyla kandaş toplumdaki bireyin savunmasız kaldığı, güçlü kabilelerin güçsüzleri ezdiği Arap toplumunun da kendince savunma mekanizmaları vardı.

Sözgelimi, bunlardan birincisi özgür insanın kabilesiyle özdeşleşmesi, kabile kurallarına olduğu gibi uymasıdır. Birey, kabilesinin gelenek, görenek ve kurallarına uymadığı takdirde birbirinden zor iki seçenekle karşı karşıya kalırdı: "Ya kabileden atılacak yada kendi isteğiyle kabileden ayrılmak zorunda kalacak. Her iki durumda da kabilenin adı dahil, daha önce yararlandığı bütün haklardan yoksun bırakılıp çöl ortasına atılmış olurdu.[160]

İkincisi ise, tipik efendi/köle (Arapça'da sahip/mevla) ilişkisidir. Daha doğru bir tanımla Avrupa'daki vasal/süzeren ilişkisidir. Burada zayıf kabile veya ortalıkta kalmış birey, kendisi için uygun ve güçlü gördüğü kabileye, "sadakat ve bağlılık" göstermek şartıyla, sığınır. Sığıntılık, kısa süreli yanaşmalık ve komşuluk temelinde olduğu gibi, uzun süreli "sözleşme" ve "anlaşma" temelinde ittifak da olabilirdi.[161] Üçüncü olarak komşuluk ya da yanaşmalık biçiminde (Arapça el-Cıvar) olurdu ki kabilesinden kovulmuş ve kendilerini savunmasız hisseden kabile, boy, sop, soy veya bireyler ve kan davasından korkup bu beladan sıyrılmak için kabile değiştiren soy, boy, kabile ve bireyler daha güçlü kabilelere komşuluk yoluyla iltihak ederlerdi. Burada da "sözlü sözleşmeler" geçerliydi. İşareti de kuyuya sarkıtılan ipteki kovanın yanına bir kova daha bağlamak idi.[162]

Dördüncüsü ve Medine Vesikası'na ilham veren "sözleşme" biçimi de Müttefik sözleşmesiydi ki Arapça *el-Helif* diye adlandırılırdı. Bir cinayet nedeniyle verilmesi gereken *Diyet* hariç, bir kabileye müttefik gelen kişi, sop, boy, kabile... misafir eden

160- İbni Esir, Kamil Fil Tarih, 1/309.
161- M. El Vekil, age, c.1 s. 193.
162- age, s. 194.

kabilenin etrafından sayılıp aynı haklara sahip olabiliyor, bu arada kabilenin geçerli adet, görenek, gelenek ve kurallarına uyuyordu.[163]

Arap toplumunda ittifak (El Helf) daha çok eşitler arasında, yani birbirine denk kabileler arasında yapılıyordu. Ama bireyler arasında, birey ile kabile arasında da olabiliyordu. Mekke toplumunda Kureyş önderlerinden Abdüdar öldüğünde kabile iki bölük oldu, bir kısmı da tarafsız kaldı. Bu bölünme sonrasında Kureyş'in bazı kolları, Abdumenaf başkanlığında (Muhammed'in dedesinin dedesi), içi kokulu su dolu kazana ellerini batırarak bir andlaşma yaptıklarından, bunlara *"El Mutayyebun"* (güzel kokulular) dendi. Öte yandan Abdüdar oğulları ile yanaşıkları da Kabe önünde and içip birbirlerinden ayrılmamak ve birbirlerini yalnız bırakmamak üzere andlaştıklarından bunlara da *"El Ehlaf"* (Müttefikler/Sözleşmeli Yeminliler-FB) adı verildi.[164] Yine, Medine toplumunda Evs kabilesinin bazı boyları Selim ve Muzeyyine kabileleri ile, Hazreç kabile boylarından bir kısmı da Cuheyne ve Eşça kabilesiyle sözleşmişlerdi.[165]

Kureyş kabile konfederasyonu arasında yeni bir sözleşme yapılmasına ilişkin bir çağrı yapıldı. Hişamoğulları, Matlaboğulları, Esedoğulları Kilaboğulları, Mürreoğulları, Temimoğulları.. vs, Mekke'nin en yaşlısı ve şereflisi (aristokrat kişisi) olan Abdullah bin Cuda'an'ın evinde toplandılar. Bundan böyle, Mekke'de mazlumları ve dışarıdan gelecek yabancıları, saldırganlara ve hak yiyenlere karşı koruyacakları konusunda sözleşip yemin içtiler. Bunun adı *Fazilet Anlaşması* (Helf-ul Fudul) idi.[166]

Kabe'nin inşası sırasında temelin nereye atılacağı konusunda Kureyş kabilesi arasında anlaşmazlık oldu. Her kafadan bir ses çıkmaya başladı. Derken tartışma çatışmaya dönüşmek üzereydi. O sırada Abdüdar, elinde kan dolu bir kovayla araya girdi. Herkes elini kovaya batırarak yeniden

163- age, s. 196.
164- Çağatay, age, s. 91.
165- M. El Vekil, age,s. 196.
166- İbni Hişam, 1/133.

sözleşip andlaştı ki bunun adı da, *Kan Yalayanlar Anlaşması* (La'akatül Dem) oldu.[167]

Birbirleriyle 120 yıl gibi uzun bir sürede kanlı çatışmalar ve kabile savaşları batağına batan Medine'nin en önde gelen iki kabilesinden biri olan Evs Yahudi Beni Kureyz'a kabilesiyle sürekli andlaşma yaparken, rakip Arap kabilesi Hazreç de diğer bir Yahudi kabilesi olan Beni Nadir ile sözleşip andlaştı.[168]

Görüldüğü gibi toplumsal sözleşmeler Medine Vesikası ile başlamış değildi. Arap geleneğinde bolca vardı. Özellikle İslam öncesine rastlayan sözleşmeler (Fazilet Anlaşması ve Medine'de Evs ile Hazreç kabilelerinin bitkin düştükten sonra gerçekleştirmek üzere oldukları sözleşme gibi), aslında devlete sıçramanın bir ifadesiydi.

3) Çoğulcu toplum modeli ve hoşgörü açısından da Medine Vesikası, yeni birşey getirmemiş; hatta tersine Vesika'ya konulan maddelerle zımni olarak putataparları (müşrikleri) bertaraf etmeyi hedeflemiştir. En azından Mekke müşriklerine karşı ittifak kurmayı amaçlarken, sonunda yok edilmesi gereken toplumun Müşrik toplumu olacağı çok açıktı. Dolayısıyla Mekke'deki Müşrik toplum ortadan kalkınca, Medine'deki müşrik toplumun çöküp teslim olacağı da gün gibi ortadaydı.

Medine toplumunun İslam öncesi çoğulcu yapısı ve hoşgörüsüne ilişkin örnekler verelim:

Medine toplumuna egemen olan inanç, putataparlıktı. Büyük çoğunluk putlara inanırdı. Bu arada önemli oranda Yahudilik ve belli ölçüde de Hıristiyanlık vardı.

Yahudiler, "Üzeyir Allah'ın oğludur"; Hıristiyanlar, İsa "Allah'ın oğludur" derken, putatapanlar, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" derlerdi. Ne Yahudiler ne de Hıristiyanlar, putataparların işlerine karışırlardı ne de bunlar onlarınkine. Kimse kimseyi inancı yüzünden ayıplamazdı. Bütün dinler, birbirleriyle barışık halde yaşıyordu. Kabileler arasındaki kavgalar din ya da farklı putlara tapınma nedeniyle olmuyordu. Tersine çoğu yerde savaşan kabilelerin dini inançları aynıydı.[169]

167- age, 1/196-197.
168- El Eğanı, 3/24.
169- M. El Vekil age, c. 1. s. 83-86, c.2. s. 70.

Yahudiler, çok daha önceleri Medine'de bulunduklarından, sonradan oraya gidip yerleşen Yemen kökenli Arap Evs ve Hazreç kabilelerini hoşgörü ve anlayışla karşılamışlardı. Benzer biçimde ilk müslüman topluluğu Mekke'den hicret ederken de Yahudiler bu tek tanrı inancını taşıyan İslam önderi Muhammed ve yandaşlarını pek sevinçle karşılamışlardı.[170]

Hoşgörü ve sözleşme temelinde sorunları çözme yöntemleri öylesine gelişmişti ki, Arap kabilelerinden biri, haksızlığa uğradığında gidip Yahudi kabilelerine sığınıp sorununa çözüm arayabiliyordu. Benzer biçimde Yahudiler de bir sorunla karşıla-şınca Evs ve Hazreç Arap kabilelerine gidip yardımlarını isteyebiliyorlardı.[171] İslamcıların pek övündükleri şu örnek de aslında özel olarak Muhammed'in ve İslam'ın hoşgörüsünden değil, Medine toplumunun geleneksel yapısı ve ortamından kaynaklanıyordu: "Bir Yahudi kadını ile erkeği zina halinde yakalanıp Peygamber önüne çıkarıldığında, Muhammed, söyleyin bakalım neye göre hükmedelim? Sizin Şeriate göre mi yoksa Kur'an'a göre mi?"[172]

4) Medine Evs ve Hazreç kabileleri, Yemen'den Medine'ye yerleştikleri sırada Yahudi kabileleri hemen her bakımdan kentin egemenleri durumundaydılar. Mücevherat, demircilik, silah yapımı gibi meslekler ellerindeydi. Ticaret işinde de bir hayli ileriydiler. Toprak bakımından en verimli arazilere sahiptiler. Bina ve hisar yapımında da Babil ve Filistin'de gördükleri savunma sistemlerini, burada aktarıp uygulamışlardı.

Bir ara, Yahudiler Evs ve Hazreç kabilelerini iyice ezdiler. Rivayet edilir ki, Fayton/Fatyon adlı bir Yahudi önderi, her yeni evlenen gelinle birlikte zifafa girmeden, evliliklere izin vermezdi.(173) Bu rivayetin, birilerini kötülemek ya da haklı

170- M. El Vekil age.
171- age. c. 1. s. 136.
172- A. Bulaç aktarması, Birikim, sayı 38-39, s. 42; Ayrıca Maide Suresi, 42. ayet. Burada islamcıların pek yanaşmadıkları önemli bir ayrıntı gizli: Adı geçen zina olayında Tevrat'a göre hüküm verilmesi kararlaştırılınca; Tevrat'ın ilgili bölümdeki cezanın şeklini okuyan Yahudi, cezanın "dayak" olabileceğini söyledi. Muhammed ise, ilgili ceza maddesini atlayarak okuyan Yahudiye, "Hayır orayı mahsus atladın, zina cezası ölümdür" diyerek adı geçen maddeye parmağını bastı.
173- M. El Vekil, age, c. 1. s. 76-78.

çıkarmak için, ikide bir kadın ve namus meselesini, tarihi konulara sokuşturan kimi Arap ve özellikle İslam tarihçilerinin bir uydurması olduğu kanısındayız. Ama Evs ve Hazreç kabilelerinin uzun bir süre Yahudi kabilelerinin egemenliği altında yaşadıkları bir gerçek.

Zamanla Medine'ye göç eden Arap kabile sayısında çoğalma olunca, kentin demografik dengesi de değişti. Bu arada Medine yerleşikleri oluveren Evs ve Hazreç kabilelerinin toprakları da giderek genişledi, malları ve servetleri belli bir düzeye ulaştı. Arap kabileleri, Yahudiler ile tarım, ticaret vb. alanlarda rekabete giriştiler. Yahudi kabileleri tedirgin olmaya başladılar. Bu nedenle eski zorbalıklarını sürdürmeye son vererek, Araplar ile "sözleşme" imzaladılar. Adı Genel Sözleşme olan *El Helf El Em*, aynı zamanda Medine toplumunun çoğulcu ve katılımcı yapısının *bir tescili olarak tarihe geçer ki, Medine Vesikası'na* ilham veren bir sözleşme olmalı. Sözleşmeye göre hiçbir kesim ötekine zarar vermeyecek, rekabet etmeyecek, zorbalığa başvurmayacaktı. Nitekim yıllarca barış içinde yaşayıp gittiler.[174] Bu sözleşme geleneği, (Mekke ve Medine'deki diğerleri gibi) Hicaz halkına şunu öğretti: Toplanıp anlaşmak, barış içinde yaşamak her bakımdan çok daha iyidir. Çünkü hem kabile çıkarlarına hem de ticaret ve tarımın geliştiği Medine toplumuna büyük katkıları oluyordu. Böylece Arap kabileleri arasında bir sözleşme furyasıdır koptu. O halde, esasında siyasi anlaşma olan sözleşme geleneği, Arap toplumunda devlete geçmeden önceki büyük dönüm noktasıdır.[175] İslam ile başlayan Aydınlanma döneminin habercisidir. Aynı zamanda kabile toplumunun merkezileşerek devlete sıçramasının bir ön aşamasıdır.

Evs ve Hazreçliler'e dönersek, her iki kabile, Medine'de kendi aleyhlerine bozulan dengeyi düzeltmek için Şam'da Melik Bin Aclen adlı bir hükümdara giderek şikayette bulundular. Bu hükümdarın gönderdiği ordular Medine'ye girerek, Yahudileri kentten sürdüler. Böylece üstünlük Arap kabilelerine geçmiş oldu.

174- M. El Vekil aktarması (Geçmişle Bugün Arasında Medine, s. 33-34)
175- M. El Vekil, age. s. 200; ayrıca Ahmed Emin, Fecr-ul İslam, s. 4.

Ne var ki, Evs ve Hazreç kabileleri *Yevm-ul Sumeyr* ile başlayıp *Yevm-ul Baas* ile biten 120 yıllık uzun kanlı kavgalara tutuştular. Bu arada dönemine göre Yahudiler ile sözleşmeler ve ittifaklar yaptılar. Yahudi kabileleri de kendi aralarında çatışmaya başladılar. Hazreçliler daha askeri bir demokrasiye sahiptiler ve daha az yerleşiktiler. Dolayısıyla ekonomik yönden fakirdiler. Ama savaşçı bir kabile olduklarından, Medine'nin siyasi ve askeri yönetiminde söz sahibiydiler. Buna karşılık Evs ekonomik bakımdan üstündü ve zengindi. Böylece iki kabile arasındaki rekabet ve üstünlüğün nedeni de anlaşılıyor: Bölüşüm ve iktidar kavgası.[176]

Fakat savaş her iki kabilenin insan gücünü yiyip tüketmişti. 120 yılllık çatışma, her iki kabileyi de sosyo-ekonomik bakından mahvolmanın sınırına getirmişti. Artık birilerinin gelip barışa çağrı yapması gerekiyordu. Nitekim barış için Medine'den bir hakem bile seçilmişti. Derken Muhammed Medine'ye göç ederek devreye girdi.

5) Medine, tarım ve ticaret toplumu olduğundan güven, istikrar ve barış istiyordu. Ancak toplumdaki güven ve huzur ipi sürekli gergindi ve dış tehditler, sözgelimi Bedevi çapul akınları, bu yumuşak huylu kentin uykularını kaçırıyordu. Herkes savaştan, saldırılardan, kabile kavgalarından bıkmış; bir süre önce denedikleri "sözleşme temelinde" *El Helf El Em* birarada yaşamayı özlemişti.[177] İslam da bu genel istekle çakışmış oldu.

6) Medine toplumu; Irak, Suriye, Yemen, Mısır, Habeşistan, Hindistan'a giden yollar üzerinde bir kervan istasyonu olmanın yanı sıra, bu ülkelerdeki beylik, prenslik, hükümdarlık (Sasani, Bizans vs), imparatorluk gibi kurulu devlet sistemleriyle de iyi geçinen bir toplumdu. Bu nedenle dış ilişkileri açısından görece güvenli idi.[178] Muhammed, bu nedenle de Medine toplumunu tercih etti.

7) Yahudi toplumu, sadece tek tanrı (Allah) inancına giden yolu açmamıştı. Putataparlıktan tek tanrı inancına doğru

176- age, s. 153.
177- age, 125-137-154.
178- age, c. !. s. 128-130.

yönelen Medine toplumuna Allah, cennet, cehennem, şeytan, iblis. vs gibi dinsel kavramları pratikte öğretmiş, müşrikleri alıştırmıştı.[179] Bu, İslam'ın gelişip yayılması için uygun ve verimli bir zemindi. Nitekim Muhammed, Medine toplumuna giderken, Yahudilere önemli oranda bel bağlamış; o günkü ortama uygun olarak siyasi yönü ağır basan ayetler telaffuz etmiş. Müşriklere karşı Yahudiler ile ideolojik birlik/ittifak aramıştır.[180] Ancak bir süre sonra "sizin dininiz size, bizimki de bize" kuralını benimsemiş; İslam devletinin güçlü bir anında da Yahudilere karşıdan cephe açmıştı.

8) Muhammed açısından Yahudiler ile iyi geçinmenin dış nedeni de şuydu: Yahudi kabileleri, Yemen'de iktidarda bulunan kendi inançlarından birtakım hükümdarlarla bağlantı halindeydiler. Zaman zaman olabilecek tecavüzlere karşı Yahudi prensler ya da hükümdarların yardımlarına başvurabiliyorlardı. Aynı şekilde, Yahudi prenslerin Medine üzerine yaptıkları/yapacakları seferleri de, ikna yoluyla engelleyebiliyorlardı. Nitekim Yemenli Yahudi Zu Nüvas Medine üzerine gelirken, Yahudi kabileleri tarafından ikna edilip geri gönderilmişti.[181]

9) Medine ile dolaylı bir ilgisi olmasa da, Muhammed'in oraya gidişinin nedenlerinden biri de, kendisinin Mekke doğumlu olması ve içinden çıktığı kabileye "peygamberlik, başkanlık" yapması da, kabile gelenekleri açısından tuhaf karşılanıyordu.[182] Bir bakıma Türk atasözünün dediği oluyor: "Ev danası öküz olmaz."

Sonuç olarak Medine Vesikası'nın İslam'a özel birşey olmadığı; zaten Medine çoğulcu/katılımcı toplum yapısından kaynaklandığı, Arap geleneklerinden gelen sözleşme temeli üzerine oturduğu ortaya çıkıyor.

Burada soru şudur?

179- Ahmed Emin, Fecr-ul İslam, s. 24-25.
180- age, 206-207; Ayrıca Muhammed Yahudi orucu Aşura'yı tutardı.
181- age, 11-160.
182- Muhammed, diğer kabilelere İslamiyeti telkin etmeye çalışırken hep şu cevabı alırmış: "Ailen ve aşiretin senden daha bilgilidir, seni izlemezler." Resul'un Sireti'nden Özetler, s. 149.

Medine Vesikası, günümüzün ve yarının katılımcı ve toplumsal modeli olabilir mi? Cevap kesinlikle "hayır" olmalı.

Çünkü;

a) Medine Vesikası, devletleşmenin bir ön adımıdır. Belki de İslam Devleti Deklerasyonu'dur. Devletin kuruluşunu ilan eden bir bildirge, herşeyden önce, devletin yok oluşunu değil; tersine devamını, yüceltilip kutsanmasını öngördüğünden çoğulcu, demokratik ve katılımcı olamaz.

b) Bu bağlamda çeşitli topluluk/toplumların böyle bir devletin anayasasını yapmaları, o devletin demokratik ve çoğulcu olmasını gerektirmez. Nitekim gerek ilk Fransız anayasası, gerek 27 Mayıs sonrası çeşitli kesimlerin katılıp yaptıkları anayasa, gerekse şu ünlü Prof. Orhan Aldı kaçtı'nın ince ince ayrıntılara boğup, 12 Eylül cunta liderlerine sunduğu ve yüzde 92 gibi bir halkoyuyla kabul edilen, General Kenan Evren'in "bizzat kefil olduğu" 1982 Anayasası da çoğulcu, demokratik bir anayası değil. Zaten Medine Vesikası, doğal süreçte Osmanlı Anayasası'na dönüşmüştür.

c) Hukuk normu açısından, *Ragıp Ege*'nin de pek güzel ifade ettiği gibi,[183] Medine Vesikası, nihayet taraflararasında bir sözleşmedir. Yaptırımcı üçüncü taraf ortada olmadığı için, hukuk normu olması mümkün değildir. Zaten orta yerde hukuk normu ve garantör olmadığından, Muhammed'in önderlik ettiği İslam tarafı, neredeyse sudan gerekçelerle Yahudiler üzerine çullanıp, onları kesmiştir. Medine Vesikası, bir anlamıyla dış düşmana karşı bir ittifak siyaseti belgesidir. Hatta tipik şark kurnazlığıyla yapılmış ve pek de ilkeli olmayan bir cephe siyasetidir-ki (Köprüden geçene kadar ayıya dayı denilmiş) -iş bitince kuvvetli olan zayıfı yutmuştur.

d) Sözleşme maddeleri, özellikle Müşriklere (Mekke müşrikleri ve dış düşman) karşı imzalandığından, esasında müslüman, yahudi ve müşrik topluma; katılımcı ve çoğulcu temelde yönetime katılma, istediği gibi düşünme, özellikle de istediği yönde propaganda yapma hakkı vermiyor. Tersine zımni

183- Birikim, sayı 47, s. 21 vd.

olarak, Müşriklerin inançlarını yayma ve faaliyetlerini kısıtlamayı içeriyor; Yahudilere ise "dış düşman ile ittifak yok" diyor, aynı zamanda Yahudilere tebliğ (inaçlarını serbestçe yayma) hakkı da tanımıyor. Esas olarak tebliğ, yani siyasi ve ideolojik faaliyet özgürlüğü gelişmeye muhtaç, müttefik arayan İslam toplumunundur.

e) Medine Vesikası'nın, çoğulcu/katılımcı toplum modeli olmadığı, tersine devlet kurmak isteyen İslamcıların bir taktik manevrası olduğu iki şeyden bellidir:

I) Bu sözleşme, aylarla ifade edilebilecek kısa bir sürede sona ermiştir. Muhammed, önce bir Yahudi kabilesini sürmüş, ardından diğerini sürmüş bir üçüncüsünü de kurbanlar gibi boğazlatıp kestirmiştir.

İşte örnekleri: "Çaresiz Beni Kurayza Yahudileri (kuşatma yüzünden aç bilaç kalmış ve teslim olmaya karar vermişlerdi-FB), Ensar'dan Sa'd Bin Mu'az'ın hakemliğine razı oldular. Bunun üzerine Resulullah (sav), (o kuşatmada) yaralanan Sa'd'ı çağırtarak, Yahudiler ile aralarında hakemlik yapmasını emretti. Sa'd, Yahudiler hakkında şu kararı verdi:

a) Eli silah tutabilecek olan bütün erkekler kesilecek,

b) Kadın ve çocuklar esir edilecek,

c) Malları ganimet olarak alınacak,

Bunun üzerine Hz. Peygamber, Sa'd'a şöyle buyurdu: "Sen Allah'ın hükmüyle hükmettin." Bu hüküm gereğince, Beni Kureyza Yahudileri kalelerinden çıkarılıp, Nesibe adlı kadının evinde hapsedildiler. Hz. Peygamber (sav)'in emriyle çukurlar kazıldı ve Beni Kurayza'nın eli silah tutan bütün erkekleri teker teker öldürülerek (boğazlanarak-FB) bu çukurlara gömüldü. Bu şekilde öldürülen Yahudilerin sayısının 600-700 arasında olduğu söylenir.[184]

Bir örnek daha: "Beni Kurayza ile savaş günü, Resulullah (sas) tenasül bölgesi kıllanmış her Yahudi'nin öldürülmesini emretti."[185]

184- Darimi, Sünen, c.II. s. 165-2512; İbn Kesir, Sire, c.III. 233; Ayrıca Dr. İhsan Süreyya Sırma, Hz. Peygamber Devrinde Yahudi Meselesi, Beyan Yayınları, 1984, s. 70-71.
185- Ebu Davud, Tırmizi, Nesei, İbn Mace, İbni Hibban.

Üçüncü Örnek: "Medine pazarında görülen ve yine kendi emirleriyle kazılmış berbat çukurun yanıbaşında oturan, o aynı insan (Muhammed)dir. Beni Kurayza kabilesinden zincire vurulmuş iki grup Yahudi Muhammed'in önüne atılır; o sadece bu olayı soğuk, kuru ve barış dolu gözlerle seyreder. Hatta kirpiğini bile kırpmaz. 700 kişinin sonuncusa da (boğazları kesilip) bu çukura atıldıktan sonra, çukurun kumla kapatılması emrini verir ve diğer işlere bakmak için uzaklaşır oradan..."[186] Bu anlatımda öyle çoğulcu/katılımcı, insan haklarına saygılı bir devlet adamını değil, hele hele geleceğin devlet yöneticisi tipini değil, tersine Muhammed'in şahsında somutlaşmış ortaçağ hükümdarının tipik bir portresini görüyoruz.

İşin ilginç yanı (ki İslamcılar pek değinmezler bu noktaya), Beni Kurayzalılar ile müslümanlar arasındaki sözleşmenin bozulup sonradan katledilerek çukurlara atılmalarına neden olan olay, bir müslüman kadının bir Yahudi dükkanında saldırıya uğramasıydı. Ama İslam kanunlarına göre bile geçerli olan doğal yasa şöyle cereyan etti: Kadın kendisine tecavüze yeltenenler karşısında "imdat" çağrısında bulundu. İmdada yetişen bir müslüman da, sarkıntılık yapanları öldürdü. Görüldüğü gibi esasında hak yerini bulmuştu.

II) Muhammed'in Tebuk ve Hayber seferlerinde, bölgeyi kuşatıp Yahudilerin şehirden çıkıp sürgün edilmelerine neden olan şey, sadece ihtimaliyet (olasılık) hesabı üzerine kurulmuştur. Yani Tebuk ve Hayber'deki Yahudiler'in, İslam birliklerini vurmak için hazırlandıkları yolunda kesin olmayan haberler gelmiştir. Bunun üzerine Muhammed, bir komutan olarak ordunun başına geçmiş her iki kenti de kuşatmış, Yahudileri bölgeden çıkmaya zorlamıştır. Bir komutan olarak Muhammed, çok iyi ve zamanında davranmıştır.

186- Dr. Ali Şeriati, Medeniyet ve Modernizm, Bir Yayıncılık, 5. Baskı, 1985, s. 201. Dikkat çeken tarihi bir olay şudur: Evs ve Hazreçliler, kendilerine baskı yapan Yahudileri Şam hükümdarına şikayet edince, Medine üzerine gönderilen ordu, Yahudi kabilelerinden birkaç yüz kişiyi öldürdükler. Katliamdan korkan Yahudiler şehirden göçüp gittiler. (El Eğani, 19/96). Acaba Muhammed bu yöntemi mi izledi?

Ama mesele katılımcı, çoğulcu temelde Medine Vesikası ve hukuk meselesi olunca, sadece (zan, tahmin, şüphe, hatta kesin istihbarat) üzerine dayanılarak bir toplumu yoketmek, sürmek, kuşatıp açlığa mahkum etmek, tipik orman kanunudur. İslam da budur zaten.

III) Beni Kureyza meselesini yani müslümanların Yahudi kabilelerine saldırışını, iki ayrı açıdan ele alarak sonlayalım: Birincisi, Yahudilerin mal, silah ve ürün bakımından bir hayli varlıklı olmalarıydı. Mekke'den malını mülkünü bırakıp göçmüş müslümanların, devlet kurma aşamasında oldukları ve geleceğin savaşlarına hazırlanmaları nedeniyle hem silaha hem de para ve mala ihtiyaçları vardı. Bir bakıma ganimet savaşıydı bu . Örneğin Beni Kureyza kabilesi yenilip, boğazlanıp çukurlara atıldıktan sonra müslümanların eline 1500 kılıç, 2000 mızrak, 1500 topuz ve gürz ile 300 kalkan geçmişti.[187]

Daha sonraki Hayber seferi ise neredeyse tümüyle bir ganimet ve yağma savaşıydı. Sözgelimi Muhammed'in eşi Aişe'nin bu anlatımı ünlüdür: "Hicret'in yedinci yılında Hayber'i fethettiğimizde 'artık hurmaya doyacağız' dedim. Benzer biçimde İbn Ömer'de, "Hayber'i almadan hurmaya doyamıyorduk bir türlü." diyordu.[188]

Sonlarken, İslamcıların satır aralarında geçiştirdikleri önemli bir ayrıntıya dikkat edelim. Gerek "Emr bil maruf ve nehy en-il münkir" (iyiliği emret kötülüğü yoket), gerekse "Mümin kadınlar ve mümin erkekler birbirinin velisidirler."[189] ilkesine bakarsak, bir müslüman kendi dininden olmayan birisine İmam, Halife ve Veli (başkan, gözetimci ve denetimci) olabilir. Ama müslüman olmayan biri, müslümana asla Veli, imam ve Halife (devlet başkanı) olamaz.[190] Bu da gösteriyor ki, Medine Vesikası'nın öngördüğü "çoğulcu/katılımcı toplum",

187- ibn Saad, Tabakat, 2/75.
188- Buhari; İbn Hacer şerhiyle, 3/372.
189- Tövbe Suresi, 71. ayet.
190- Mehmet Göktaş, Devletsiz İslam, s. 12; Abdullah El Arabi, İslam'da Yönetim Sistemi, s. 136.

eşitler arasında birinci (primus inter pares) cemaat olan müslümanların yine eşitler arası birinci olan İmam, Halife gibi önderinin yönetimindeki toplumdur.[191]

191- Abdurrahman Dilipak, İzlenim dergisi, Şubat 1993.

III
CİHAD VE ORDU

Cihad ve ordu, İslamiyetin (bir ideoloji olarak) ve İslam devletinin (bir tahakküm aracı olarak) yayılmasının teorik ve pratik iki önemli unsurudur. Cihad, bir bakıma sınıflı topluma geçişte büyük bir toplumsal ve siyasal devrim yapan İslam toplumunun (Medine ve Mekke toplumu) ideolojisini, izleyen yıllarda Arabistan yarımadası dışına taşırmasıdır. İslam devrimcisinin ruhunun gıdası, feyz ve güç aldığı ideolojik bir kavramdır. İslam savaşçısının moral ve kararlılık kazanması, kendine güven duymasının temel kaynağıdır. Ordu ise, tek tek İslam savaşçısı ve devrimcisinin, bu ideoloji yol göstericiliğinde teoriyi pratiğe uygulamasının aracıdır. Yani hedef, ortaçağ toplumunda küçük Medine Toplumu'nu, önce Arabistan'a yaymak; bir sonraki aşamada fetihler yoluyla Alem Şumul (dünya devleti) bir imparatorluk haline getirerek fetih, yağma, talan ve ganimetler yoluyla İslam hazinesini doldurmaktır. Beyt-ül Malı (devlet hazinesi) dolduran amansız kuvvettir ordu. Aynı zamanda sivil toplumu bastıran, devlete direnişi ezen demir pençedir.

Önce meselenin teorik kapsamına bakalım. Nedir Cihad?

Sizlük tanımı: Bir amaca yönelik olarak olanca gücü kullanmak. Olanca çaba anlamındaki "Cehd/Cuhud" (arapça) sözcüğünden gelir.

İslam siyasetinde yüklendiği özel anlamı ise şöyle:

a) **Genel Tanım:** Tanrı yolunda ve din uğrunda kutsal savaş. Amacı : İlay-i kelimetullah (tanrı'nın sözünü yüceltmek) yani Kur'an'ı ve hükümlerini "tüm düşünce, inanç ve din"lerin

"üstü"ne çıkarmak ve karşı konulmaz biçimde egemen kılmak. Ayet ve hadislerdeki özel anlatımıyla "Tanrı yolunda, kafirlere karşı İslam'ı üstün ve yenilmez duruma getirmek için can ve mal ile birlikte savaşmak."[1] Görüldüğü gibi Cihad'ın genel tanımındaki, Tanrı'nın sözünü diğer inançlardan üstün kılmak amacı bile, diğer düşünce ve inançlara mutlaka üstün olmayı hedeflediğinden, Medine Vesikası'nın maddelerine ters düşüyor, bu arada Medine Vesikası'nı "çoğulcu/katılımcı toplumsal bir proje" olarak sunmak isteyenleri yalanlıyor.

b) **İslam Hukukundaki Tanımı:** Kafirlerle savaşmak, onları öldürmek, onların ellerinden mallarını, mülklerini almak, yağmalamak, tapınaklarını yıkmak, putlarını kırmak,[2]

c) **Tanrı ve din uğrunda manevi savaş:** Her türlü şeytan oyununa karşı uyanık olmak, ödün vermemek, şeytanı savaşta yenmek. Bu arada, dünyanın çekiciliklerine karşı "kişinin kendi nefsine ve arzularına karşı savaş.[3]

İslam ümmetinin Cihadı kesintisizdir. Kıyamet alametlerinden olan Deccal ölünceye kadar sürer. Devlet Cihad'a çağırabilir. Çağrılan Cihad savaş durumuna göre sürer. [4]

Cihad, Allah'tan başka Allah bulunmadığına, Muhammed'in de O'nun kulu ve Peygamberi (elçisi) olduğuna inanıncaya, bizim kıblemize dönünceye, kestiklerimizi yiyinceye ve namazımızı kılıncaya kadar bütün insanlarla savaşıp öldürüşmeyi hedefler. Bunları yerine getiren insanlar, can ve mallarını kurtarmış olurlar.[5] Dikkat edilirse Cihad, uzun erimli olarak sadece Medine Vesikası temelinde katılımcı/çoğulcu bir toplum (diyelim ki o dönem Medine ya da Mekke toplumu veya günümüzde Arabistan, Türkiye ve Mısır gibi İslam ülkelerinde) yaratılmasının temelini yok etmekle kalmıyor; dünya çapında tüm insanları zorla müslümanlaştırmayı da amaçlıyor. Bu yüzden o çok sözü edilen katılımcı/çoğulcu; herkesin serbestçe inanacağı ve düşüneceği, birarada barışçıl biçimde yaşayan top-

1- T. Dursun, age. c.III. s.63
2- Dâmâd, c. I/494, aktaran Turan Dursun, age. s. 63
3- T. Dursun, age. s.64
4- age, s. 64
5- age, s. 65; ayrıca Buhari, Selat/28; Ebu Davud, Cihad/104

lum projesi, taktik bir kandırmacadan ibaret. Cihad kimlere karşı yapılır? Genel olarak tüm kafirlere, putataparlara ve özel durumlarda ehli kitaba (Semitik dinlerden Hıristiyan ve Yahudilere) karşı. Müslümanlarla saldırmazlık anlaşması olmayan kafirler, ya İslam ya da ölümü seçmek zorundadırlar. Müslümanlarla saldırmazlık anlaşması bulunanlar, iki durumdan biriyle karşı karşıyadırlar[6]. Ya anlaşma hükümlerine uymazlar ve bu durumda İslam'ın tayin edeceği cezaya (Allah hükmü) göre cezalandırılırlar. Nitekim Medine'deki Yahudi Benu Kurayza kabile erkekleri böyle katledildi. Ya da İslam güçlendikten sonra, keyfi biçimde bu anlaşmayı bozarak Cihad'ın nihai hedefine uygun hareket etmiş olur.

Barış önerisi sunmak, müslümanların değil kafir'lerin görevidir. Öneri müslümanlarca kabul edilebilir ya da reddedilebilir.[7] Bir örnek; Taif kenti kuşatılıp buranın önder kabilesi Beni Sakif, kuşatma altında bunaldığı sırada; Medine'de Hz. Muhammed'e bir barış heyeti göndermeyi kararlaştırdı. Altı kişilik barış heyeti, esas olarak teslim olacaklarını ve İslam hükmünü kabul edeceklerini belirttikten sonra üç şart ileri sürdü: Bir; İslamlığı kabul etme sürecinde en büyük putları olan Lât tanrısına üç yıl boyunca ilişilmesin, bu sürenin sonunda yıkılsın. İki, şimdilik kendilerine namaz kılma mecburiyeti olmasın. Üç, Lât dışındaki putlar kırılsın ama bu, Beni Sakif kabilesinin elleriyle değil başkalarının elleriyle olsun. Muhammed, uzun görüşmeler sonucunda, ilk iki şartı kesinlikle reddetti. Sonuncu şartı kabul etti. Taif zaptedildikten sonra Lât tanrısı da dahil bütün putlar, müslümanlar tarafından parçalandı.[8] Bu, aynı zamanda, "İslam'da zorlama yoktur" diyenlere bir cevaptır.

Cihad farzdır. Ama, kifayeten'dir. Yani devlet olmuş, ordusu oluşturulmuş İslam'da, herkesin değil, belli bir kesimin kafirlere karşı savaşması yeterlidir.[9] Ancak ülkenin kafirlerin saldırısına ve işgaline maruz kalması durumunda, Cihad bütün toplum

---

6- age, s. 66
7- age, s. 67
8- İbni Hişam, Siret, 4/[illegible] M. Hüseyin Heykel, Muhammed'in Hayatı, s. 459.
9- T. Dursun, age. s. 66

için farzdır.[10] Cihad yapmayan islam toplumu suçlu sayılır.[11]

Cihad'da savaşır durumda olan, eli silah tutan ve hassas bölgeleri kullanmış bulunan herkes (kadın, erkek) öldürülür. Savaşır durumda olan deli bile öldürülür. Yakın akrabalar, aileden kişiler de Cihad kurbanı olabilirler. İslam hukukunda bir istisna var: Cihad sırasında Baba-Oğul birbirlerini öldürmezler. Yalnız bir şartı var: Baba oğlunu öldürmeye yönelmişse, müslüman oğul kafir babayı öldürme hakkını kazanmış olur. Ama baba müslüman ve oğul kafir ise, o zaman baba oğlunu öldürebilir.[12] Burada pederşahi, aile yapısının gelenekleri baskındır.

d) *Moral kaynağı olarak Cihad:* Özellikle İslam toplumunun ilk döneminde Cihad yapanların, yani İslam uğruna mücadele eden ve Mücahid adı verilen savaşçıların sayıları az, silah donanımları yetersiz, askeri eğitimleri düşük, savaş tecrübeleri de kıt olduğundan, kendilerine ilahi buyruklar yoluyla moral verilirdi. İşte örnekleri: "Allah size yardım ederse artık sizi yenecek yoktur. Sizi yardımsız bırakırsa ondan sonra size yardım edebilecek kimdir? Müminler, ancak Allah'a güvenip dayanmalıdır."[13] "And olsun ki (peygamber olarak) gönderilen kullarımız hakkında bizim geçmiş bir sözümüz (vardır). Muhakkak onlar, behemehal onlar muzaffer olacaklardır. Muhakkak bizim ordumuz, elbetteki galip gelecektir."[14] "Ey müminler, gevşemeyin, mahzun olmayın, siz eğer (gerçekten) mü'min iseniz (düşmanlarınıza galip gelip onlardan) çok daha üstün olursunuz."[15]

Tarih anlatımından bir örnek: Halid bin Velid, Irak'tan dönünce Hıristiyan Araplardan biri ona, "Rumlar çok kalabalık, müslümanlarsa azlar" dedi. Halid de ona dönerek, 'Sana ne oluyor, beni Rumlarla mı korkutmak istiyorsun? Ordu sayısıyla

10- age. s. 67; ayrıca Dürer, c. I/282.
11- age. s. 67; ayrıca Dürer, Cihad, c.I/282
12- age. s. 67; ayrıca Dürer, c. I/283.
13- Al-i İmran suresi, 160. ayet
14- El Saffat Suresi, 171-173. ayetler
15- Al-i İmran, 139. ayet

değil, kazandığı zaferiyle çok, mağlubiyetleriyle az olur." dedi.[16]

e) *Kişilik ve cemaat ruhu kazandırmak açısından Cihad:* Araplar, bir çok meziyetleri olan bedevi topluluklardı. Ancak bu meziyetlerini değerlendirecek alt ve üst yapıdan, merkezi bir mekanizmadan yoksundular. Bu nedenle de komşu halk ve kavimler nezdinde küçümseniyorlardı. Öyle ki; Irak, Şam, Mısır'a ticaret için veya gezmek için gittiklerinde adı geçen ülkelerin halkları onlara değer vermez; adam yerine koymazlardı. "Arapların adlarını bile ağızlarına almazlardı. Şayet onlardan söz etmek gerekiyorsa da, çöl gelenekleri, Bedevi yaşam tarzı, kabile kahramanlıkları, akıcı dilleri, şiirsel ve lirik konuşmaları, fedakarlıkları, atlarının güzellikleri ve uygar bir kentlinin Bedeviler'de beğeniye değer özellikleri anlatılırdı."[17]

Sasani hükümdarlarından Yezdcerd, kendisine gelen bir arap elçiye, şöyle diyebiliyordu: "Yeryüzünde sizden az, aynı zamanda sizden kötü ve kendi arasında sizden daha geçimsiz bir millet bilmiyorum? "[18]

Bunu iyi saptayan Muhammed, şu ayeti dile getirdi: "Hakaretlere maruz bırakılmış olan o kavmi de, kendisine feyz ve bereket verdiğimiz yerin Doğu (kesimlerine) ve Batı (kesimlerine) mirasçı kıldık" [19]

Taberi tarihinde "Hz. Ömer İran'ı fethetmek istediğinde, müslümanlar İranlılardan korktular ve 'onlarla nasıl savaşabiliriz.' diyorlardı. İranlılar güçlü kuvvetli olduklarından, yüzleri tiksinti veriyordu" gibi ifadeler yer alıyordu. Benzer biçimde İslam savaşçıları Bizanslılardan da ürküyorlardı.[20] Bu ruh halini iyi bilen Muhammed, yine ayetlere başvurdu: "Biz biliyoruz ki, o yerde ezilmekte olanlara lutfedelim. Onları (hayırda) önderler yapalım ve kendilerini (firavun mülkünün) varisi kılalım"[21]

16- İbni Kesir, El Bidaye ve'l Nihaye, c.7. s. 9
17- Ebul Hasen Ali El-Haseni El Nedevi, Yeniden İslam'a, İslami Neşriyat 3. Baskı, Konya 1979. s. 56.
18-İbni Kesir, El Bidaye.... c.7. s.42.
19- El A'raf suresi, 137. ayet
20- Taberi'den aktaran Ebül Hasen El Nedevi, age, s. 60
21- El Kasas suresi, 5. ayet.

f) *Yüce ahlak ilkeleri ve yeni bir insan yaratma açısından Cihad:* İslam'ın, çürüyen kabile toplumundan çıkmış devrimci bir ideoloji olarak kendine özgün bir insan tipi yaratması gerekiyordu. Öyle ki, bu insan tipi hem mevcut sistemlerdeki bütün ahlaki prensiplere ve siyasi sistemlere sırtını çevirebilsin, ama aynı zamanda İslam uğruna talan yapsın, gazavatlarda bulunsun, yağmalasın; can ve mal alsın, ama bütün bunları yaparken de ulvi (yüce) amaçlar için çalıştığını sansın. Bu arada hem dünya nimetleriyle geçinsin hem küçümsesin. Hem dünya servetlerine el uzatıp onlardan yararlansın, hem de çevresindeki imparatorlukların kavuştuğu debdebe ve ihtişamı küçümsesin!

"Onlar (dünyada zevk-ü safa ederler) koyunlar gibi yerler. Onların yeri de ateştir."[22] "Habibim, senin ebedi yad-ı cemiline yemin ederim ki, onlar sarhoşlukları (azgınlıkları) için muhakkak serseri bir halde idiler."[23] "Onları gördüğün zaman gövdeleri (cüsseleri, bedenleri ve kıyafetleri) belki hoşuna gider, eğer söylerlerse sözlerini dinlersin. (Halbuki) onlar, (çubuklu Yemen kumaşı) giydirilmiş (kocaman) odunlar gibidir. Her gürültüyü kendi aleyhlerine sanırlar." [24]

".... Bana kırmızı ve beyaz hazineler verildi."[25] "Kisra helak oldumu bir daha Kisra gelmeyecektir. Nefsim ve kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, onların hazinelerini Allah yolunda harcayacaksınız."[26] "Onların malları.... seni imrendirmesin.."[27]

g) *Yönetim siyaseti açısından Cihad:* Arap kabile toplumu, yönetim daha doğru bir ifadeyle devlet yönetme açısından deneyimsizdi. Arabistan yarımadasında daha önceki Arap kavimlerinin devlet deneyleri Hicaz bölgesine gerektiği gibi aktarılmamıştı. Bu yüzden devlet ve giderek büyüyen bir İslam toplumunu yönetmek, başlı başına bir sorundu.

22- Muhammed Suresi, 12. ayet
23- El Hıcr suresi, 72. ayet.
24- El Münafikun, 4. ayet.
25- El Nur suresi, 55. ayet
26- Tırmizi'den naklen El Nedevi, age, s. 78
27- Taha suresi, 131. ayet.

Muhammed, yüzyıllar öncesi Arap devletlerinin yönetim birikimlerini, yaşadığı dönemdeki Şam, Yemen-Irak, İran, Habeşistan gibi diyarların yönetim deneylerini inceletti, dinledi, gözlemledi. Ayrıca Tevrat Şeriatı'nıda yazılı bir kaynak olarak ele alarak, yönetim alanında da çok sayıda yönlendirici buyruklar verdi.

Bir kaç örnek:

"And olsun, Tevrat'tan sonra Zebur'da yazmışızdır ki, arza (ancak) salih kullarım mirasçı olur."[28]

"Allah, içinizden iman edip de güzelamel (ve hareket) de bulunanlara yemin ile vaad etti ki, kendilerinden önce gelenleri (kafirlerin) nasıl hakim kıldıysa, onları da (müslümanları da) yeryüzünde muhakkak (müşriklerin) yerine geçirip (hükümran kılacaktır). "[29] "Ümme'im benim için toplayıp hazırlanan şeylere malik olacak. "[30]

h) *Bir ideal olarak Cihad:* Din uğruna çatısan Mücahid'in bir de erişilmesi güç olması gereken manevi ideali, ülküsü olmalıydı. İslam bunu da sağlamıştı.

"Doğrusu onlar, Rablerine iman eden genç yiğitlerdi. Biz de onların hidayetlerini artırmıştık..."[31] "İşte ahiret yurdu. Biz, onu yeryüzünde ne tegallüp, ne fesat arzusuna düşmeyeceklere veririz. İyi sonuç Allah'ın ikabından sakınanlarındır. "[32] "Tanrı yolunda savaşa, öldürmeye girişen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında Cennet vererek Tanrı satın almıştır."[33]

i) *Dünyevi amaçlar açısından Cihad:* İslam toplumu, hem sınıflı bir düzene geçiş hem de devletleşmenin doğasındaki tahakküm, genişleme ve yayılmacılık yönünden; savaşmak, mal ve can almak, mevcut rakiplerini yenmek, yağmalamak, ordu ve yönetici sınıfını besleyebilmek, hazinesini doldurmak zorundaydı. Sınıflı toplumun kaçınılmaz kuralıydı bu. Üstelik Medine toplumundaki İslam Devleti, öylesine yoksul ve dünya

28- El Enbiya suresi, 105. ayet
29- El Nur, 55 ayet
30- Tırmızi'den aktaran El Nedevi, s. 78
31- El Kehf suresi, 13-14-15 ayetler
32- El Ankebut suresi, 2-3 ayetler
33- Tövbe Suresi, 111. ayet.

malına muhtaçtı ki talan, yağma, savaş ve yayılmacılıktan başka hiç bir yolu yoktu.

Bu nedenle İslam Peygamberi, önce bu yayılmacılığın ideolojisini yaptı: "De ki, Allah'ın kulları için çıkardığı ziyneti, temiz ve hoş rızıkları kim haram etmiş? De ki, Onlar dünya hayatında iman edenler içindir. Kıyamet günü ise onlar yalnız (ve yalnız) onlara mahsustur."[34] Yine, "Artık namaz kılınca, yeryüzüne dağılın; Allah'ın lütfundan (nasiyb) arayın.."[35] Görüldüğü gibi, giderek genişleyen müslüman orduları, görünüşte ilahi bir buyrukla resmen, yayılmacılığa ve gazavat'a teşvik ediliyordu.

Zaten İslam toplumu da buna fazlasıyle muhtaçtı. Tarihi örneklere göz atalım: Araplar yarımadadan çıkıp Bizans ve İran'a yamalı elbise, yırtık ayakkabı, kınları eski kılıçları, eğerleri çürümeye yüz tutmuş sıska atlarla gittiler. Sahip oldukları ideal sayesinde İran ve Bizans ordularını dize getirdiler.[36] İran imparatoru Yezdecerd, ülkesini fethede fethede ilerleyen İslam ordularının bu ilerlemesini durdurmak için, kendisine gelip ya İslamiyeti kabul etmesi ya da ölüm tercih etmesi konusunda uyarıda bulunan İslam elçisi Muğire bin Şu'be'ye şunları söyler: "Eğer sizi kıtlık ve açlık buralara getirmişse, size yetecek kadar yiyecek verir, ileri gelenlerinize ikramda bulunur; giyindirip kuşandırırız" dedi. Muğire'nin Yezdcered'e cevabı, yayıldıkça zenginleşen İslam devletinin durumunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir: "Ey imparator! Sen bugünkü durumumuzu bilmeden bizi nitelemeye kalktın. Eskiden biz, senin dediğinden daha fena durumdaydık. Bizden kötü durumda kimse yoktu. Bizim açlığımız kimseninkine benzemezdi; haşerat yerdik ve bunu yemek sayardık. Oturduğumuz yerler, yerle bir gibiydi. Deve ve koyun yönünden giyecekler giyerdik.[37]

Bir örnek daha: Mahan, iki ordu arasında buluşmak ve anlaşmak üzere Halid Bin Velid'i istedi. Mahan, "Biz çok iyi bi-

34- Araf Suresi, 111. ayet.
35- El Cuma Suresi, 10. ayet.
36- El Nedevi, age, S. 33
37- İbni Kesir, age, c.7, s. 42

liyoruz ki, sizi memleketinizden dışarı çıkartan şey, açlık ve imkansızlıktır. Gelin, biz, sizin her birinize yiyecek, giyecek ve on dinar verelim de, memleketinize dönün, Gelecek yıl yine aynı şekilde göndeririz" dedi. [38]

İbni Kesir'in anlatımına bakalım: "Araplar yarımadalarından, basit ve yamalı elbiselerle, değersiz ve yırtık ayakkabılarla, kını küflenmiş kılıçları takınarak, sırtı çıplak atlara binerek çıktılar... Müslümanlar medeniyetten o kadar uzaktılar ki; o evlerden bazılarına gelirler ve evi altun, gümüş kaplarla dolu bulurlardı. Bu arada tomurcuk halindeki üzüm çiçeği de ellerine geçerdi de, bunu tuz sanırlar ve kimi zaman hamurda kullanırlardı. Hamurda kullanılan bu üzüm çiçekleri ekmeği acı yapardı....." [39]

Kur'an'daki Tövbe suresindeki 92. ayet de, müslüman ordularının durumunu acıklı biçimde anlatır: "Bir de şunlara günah yoktur ki; kendilerini bindirmek (ve sevketmek) için ne zaman sana geldilerse, 'Size binek bulamıyorum' dedin ve (bu uğurda kendileri) harcayacak bir şey bulamadılar da kederlerinden gözleri yaşlı döndüler. "[40] İranlılar, müslüman ordularının ellerindeki okları yün eğiren iğlere benzetip kendileriyle alay ederlerdi.[41] Yine İran imparatoru(Kisra), kendisini İslam'a girmeye davet eden müslüman heyetinin omuzlarındaki yırtık elbiselerine, ellerindeki bölük börçük kamçılara, ayaklarındaki eskimiş ayakkabılara ve toynakları aşınmış zayıf atlarına bakarak şunları söylemiş: "Nasıl olur da bu gibileri, sayıca çok, teçhizatça tam olan İran ordularına galip gelebilir."[42] Son bir örnek: Muhammed'in ölümünden sonra vergi vermeyi reddedip İslamdan geri dönen kabilelerle savaşmak ve gazavat için talimat veren Halife Ebubekir, seferberlik emrinden kaçan insanları, hapse attırdı. [43]

İşte bu yoksulluk ve Beyt-ül Mal'ın doldurulması ihtiyacından doğan savaşlar, dönemin en devrimci ideolojisi olan İslamiyet ile birleşince fütuhatlar başladı. Nitekim İslam or-

38- age, s. 10
39- age.
40- Tövbe suresi, 92. ayet.
41- İbni Kesir, age.
42- age.
43- El Nedevi, age, s. 43.

dularının yayılmasını adım adım izleyen Bizans komutanı Herakliyus şu doğru tahminde bulunmuştu: "Bunlar yeni dinin salikleridir. Sözümü tutun, bunlarla Şam gelirinin yarısına anlaşma yapın. Geride Bizans dağları kalacaktır. Şayet kabul etmezseniz, Şam'ı sizden aldıkları gibi adı geçen dağları da alırlar; ülkenizi daraltırlar..."[44]

Yoksul İslam savaşçılarının ganimetler yoluyla zengin ve dolayısıyla giderek yozlaşmalarına (işin özü de budur zaten) ilginç bir tarihi örnek verelim: "Ruhhac ve Sicistan kralı Rütbil, kendisinden haraç istemeye gelen Abdül Malik'in adamlarına: "Karınları boş olduğundan içeri çekilmiş, yüzleri namazdan esmerleşmiş, ayakkabıları hurma dalından olan kavme ne oldu, nerede onlar?" diye sorunca, onlar da 'onlar tükendiler' cevabını verdiler. Bu kez Kral Rütbil, "Siz, her ne kadar yüz bakımından güzelseniz de, onlar sizden hem daha kuvvetli hem de ahde vefalı idiler." dedi.[46]

Ortaçağ İslam dünyasını araştıran Ali Mazaheri'ye göre, Endülüs halifeleri Cihad'ı Hac'dan daha kutsal sayıp Hac ziyaretini yasaklamışlardı.

İslamcı bir yazar, yayılma dönemindeki İslam ordu ve hükümdarlarını şöyle eleştirir: " Onlar, Allah'a ibadete çağırmak için Arabistan yarımadasından çıktıklarını unuttular. Bir insanın diğerine tahakkümü gibi hükmettiler, Peygamber tanımayan, Vahy'e ve ilahi risaleye (mesaja) inanmayan, ahirete dönüş ve hesabı düşünmeyen eğlenceli bir hayat yaşadılar. Böylece daha dün savaştıkları Cahiliye milletlerine benzediler. Allah'ın gazabettiği birçok hususlarda; yaşayışları, siyasetleri, medeniyet ve sosyal duruları bakımından Onları (Cahiliye toplumlarını-FB) taklit ettiler. O hale geldiler ki, yemek, içmek ve tenasül (cinsellik)den başka iş ve düşünceleri kalmadı. Zalim ve firavunlara benzediler. Neredeyse fısk ve fücur'da ötekilerden (kafirler) farkı kalmadı müslümanların. Kan dökme, ırza tecavüz, israf ve dünya nimetlerine saldırma, fuhuş ve münkerat genelleşti. Yeni yeni cürüm ve suçlar yaygınlaştı..[46]

44- İbni Kesir, age, c.7, s.5.
45- Fütuh-ul Buldan, s. 401'de aktaran El Nedevi, s. 93
46- Ebul Hasen El Nedevi, age, s. 92

Bu İslam aliminin anlattığı şeyler aslında İslam'da sapma değil, İslam devletinin doğal mecrasıdır. Zaten İslam sadece Medine toplumu olarak kalsaydı, belki birkaç yüzyıl daha ilk ideolojik ve kabile toplumuna oranla saf halini koruyacaktı. Ama madem ki Mekke'den sonra Alemşümul (dünya devleti) iddiasını ortaya attı; güçlenmeye, fethetmeye, kan dökmeye, ganimet yapıp talan vurmaya, ırza geçmeye, taht kurup taht devirmeye, ideolojiyi (saf) geri plana atıp pragmatik siyaseti ön plana çıkarmaya mecburdu. Bu doğa yasasıdır, toplumbilim kuralıdır. İslami deyimle, Kur'an'da zikredilmeyen Allah emridir. Doğru bir ifadeyle peygamber sünnetidir. Çünkü daha nüve halindeyken sadece Mekke toplumu için öngörülen İslam dini, [47] giderek Medine ve Suudi Arabistan'a yayılarak, daha peygamber döneminde, üstelik Muhammed'in bizzat önderliğinde, o "saptı" denilen doğal gelişme mecrasına girdi. [48]

Rivayete göre, ünlü islam komutanı Halid bin Velid, "Cihad, beni, Kur'an öğrenmekten alıkoyuyor" diye söylenirdi.

Yine her din veya doğru ifadeyle her yeni ideolojisi, başlangıçta barışçıldır. Çağrıları hep barış ve kardeşlik üzerindedir.[49] Ama gerek karşı tarafların baskıları gerekse eski toplumun direnmesi sonucu, bir sonraki aşamada da bizzat kurulan yeni toplumun (o barışçı ideolojisinin önderlik ettiği devrim sonrası toplumu)kendini mevcut sınırların dışına taşırarak bir dünya nizamı haline getirmesinden sonra, barışçılık bir yana itilir; hem belli bir sınıfın tahakküm aracı sıfatıyla devletin yol göstericisi olarak hem de pratikte yayılmayı içerdiğinden,

---

47- Kur'an'ın En'am Suresinin 92. ayetinde "Bu Kur'an... Şehirlerin anası olan Mekke ve çevresindekileri uyarman için indirdiğimiz mübarek bir kitaptır" ya da "o güne kadar kendilerine uyarıcı gelmeyen bir milleti uyarman için" (Kasas, 46) denilerek İslamın dar hedefi ve çerçevesi çizilmişti.

48- Ali Bulaç yazıyor: "Yine de bu zatların öldürülmesi, İslam hukukunun değil, siyasal rejimlerin suçuydu. Çünkü Kur'an serbest düşünceye ve özgür tercihe değer verir." (age, s. 38)

49- Ali Bulaç yazıyor: "İlke olarak, hiç bir peygamber, tebliğ yapıp şeriata uyarken, kendisine karşı çıkanlara zor ve baskı uygulamaz." (Birikim, sayı 40) Abdurrahman Dilipak: "Müslümanlar barışçıdır ve barış sürecine katılmaları Allah'ın emridir. İslam barış noktasında sanıksadalyesine oturtulamaz" (Saçak dergisi, sayı, 42, 1987.

kaçınılmaz biçimde şiddete başvurur. Bu nedenle "İslamcı yazarların İslam barış ve huzur dinidir, barışçıldır. Ama birtakım kötü insanların davranışları nedeniyle sorumsuzca kanlar dökülmüştür" gibi söylemler, sudan gerekçeler olup, tarihsel gelişim sürecine ters düşen öznel niyetlerden başka bir anlam taşımazlar. Kaldı ki bu niyetleri taşıyanlar da iktidar olsa, kaçınılmaz olarak şiddete başvururlar. Aradaki fark sadece nicel olur, nitel değil.

Ordu

Kuşkusuz Cihad, ordu ile yapılırdı. Yani teorinin pratiğe uygulanışı bu kaba kuvvet sayesinde olurdu. Amaca ulaşmak için silahlı bir araçtı İslam ordusu.

Üstelik gazavat ve fetihler yoluyla genişledikçe, İslam orduları, "Allah ve Resulü'nün müslümanlara vaadettiği şeylerin doğru olduğunu" (El Ehzab, 22) görmüşlerdi. Toprak, ülke, mal ve can fethinde o kadar ileri gitmiş ve hırslı davranmışlardı ki, bizzat orduyu kuran, eğitip geliştiren Muhammed bile, bu hızlı gelişmeden tedirgin olmaya başlamıştı. Örneğin usta savaşçılarından Hz. Ali'nin bile mal ve toprağa olan kuvvetli arzusunu şu sözlerle gemlemeye çalışmıştı: "Yavaş ol ey Ali; senin elinden bir kişinin hidayet bulması, güneşin üzerine doğduğu her yer(i fethetmen) den hayırlıdır."[50] Bu söz iki şeyi açıklar: Bir, müslümanların en bilinçlisinin bile gözü para, mal ve toprak talanından başka bir şey görmeyecek hale gelmişti. Dolayısıyla İslamı yayma ideolojisi ikinci plana düşmüştü. İki; Muhammed bu hızlı gelişmeden korkmamış olsa bile, ideolojisinin ihmal edilmemesi konusuna dikkati çekip, birazcık olsa dahi, dengeyi sağlamaya çalışmıştı.

Peki İslam ordusu nasıl kurulup gelişti?

Muhammed ideolojisini hayata geçirebilmek için bir kuvvete ihtiyaç duyduğunu saptadığı anda, gerekli ayeti de dile getirip açıklamış oluyordu. "Kafirlerle savaş için gücünüzün yettiği kadar silah, at ve kuvvet hazırlayın. Bununla Allah'ın ve kendinizin düşmanlarını, Allah'ın bildiği sizin bilmediğiniz diğer

50- Mustafa İslamoğlu, İmamlar ve Sultanlar, Denge Yayınları, 5. Baskı, 1992, s. 69

düşmanlarınızı korkutasınız.." Allah yolunda verdiğiniz her şey size iade olunur. Ve asla haksızlığa uğratılmazsınız.."[51] İslam tarihçilerinden Müslim'in aktardığı hadislerden birine göre Muhammed şunları söylüyor: "Elinizden geldiği kadar kuvvet toplayın. Ama ille de atıcılar (mızrak ve okçular-FB) bölüğü oluşturun.."[52]

İslam önderi, ordu hazırlanmasına bizzat yardım ediyor, örnek oluyor ve hazırlıkları denetliyordu. Sözgelimi Sahabeler (peygamberin yakın dostları) arasında at ve deve yarışları düzenliyor, nişangâhlarda eğitim yaptırıp atıcılığın tekniklerini geliştiriyor, kesici silahlardan (mızrak, kılıç, hançer vs) korunma yöntemlerine ağırlık veriyor, at binmeyi teşvik ediyordu.[53]

Medine Toplumu, yani ilk İslam devleti kurulduğu zaman, bir devlet başkanı olarak Muhammed'in ilk işi, yaşadığı bölgenin sınırlarını belirlemek ve buna göre savunma önlemleri almak oldu. Bu nedenle kurulacak ordunun görevi de , esas olarak devlet sınırlarını korumak ve düşmanı korkutmak idi. İlk elde her an her tarafa gidip terör (korkutma), gözdağı verme ve savunma görevlerini yerine getirmeye hazır 8 ayrı bölük/müfreze kuruldu.[54] Bu bölüklerin kabile ve sivil halka savaş açmamaları sıkıca tembih ediliyor, halka soldırmamaları için ayetle uyarılıyor[55], sadece düşmanın yüreğine korku salmaları isteniyordu.[56] Bu ilk İslam birliklerinin Medine devleti sınırlarını koruyup güvene almaları, kabileler üzerinde bir hayli etkili oldu. Komşu kabilelerin saldırganlıkları durduğu gibi bir kısmı da barış ve sözleşme talebinde bulundu.[57]

Medine civarındaki kabileler ardı sıra İslamiyeti kabul edince, ordunun da önemi arttı. Bu arada artık hedef stratejik savunma değil, stratejik saldırı oldu. İşte hem fetih hem ganimet ve yağma yolu, Cihad'a ilişkin ayetlerin açıklanmasıyla açılmış oldu. Çünkü o zamana kadar Cihad yasaktı. Muhammed

51- El Enfal Suresi, 60. ayet
52- Müslim'den aktaran M. El Vekil, age. c.II. s.92
53- age, 92.
54- age, c. II. s. 102
55- age. s. 102 vd.
56- age. s. 102 vd.
57- age. s. 103 vd.

aşamalı olarak savunmadan saldırıya, ardından hem saldırı hem savunmaya ve nihayet saldırıya geçti. Cihad herkese farz olmuş; sadece "körler, sakatlar ve hastalar bundan muaf" tutulmuştu.[58] Zaman zaman buna bile uyulmamış; sakatlardan isteyenler Cihad'a dahil edilmişti. Örneğin dört genç oğlu fiilen savaşan yaşlı ve sakat Amru bin Camuh Uhud gazvesine katılmayı istemiş, oğullarının itiraz etmesi üzerine Peygamber araya girip yaşlı babanın gazve'ye katılmasını sağlamıştı.[59]

Muhammed, İslam ordusunun özellikle gençlerden oluşmasına büyük önem verir; bu konuda çok ciddi ve titiz davranırdı. Öyle ki, ordusundaki erlerin otuz yaşını geçmemiş olmasına dikkat ederdi. Aralarında Hz. Ali'nin de bulunduğu vurucu kuvvet, gençlik kolu gibiydi. Sadece gençler mi? Hayır. Ergenlik çağındaki erkekler de "vurucu güçleri" oluştururdu. Çoğunun yaşı da 10 ila 14 arasındaydı.[60] Uhud savaşını kazanan da bu gençler ile ergenlerden oluşan birlikler idi.

Kadınlar bile Cihad'a ve orduya dahil edilirdi. Özellikle Uhud, Hayber, Huneyn gazavatlarına katılan kadınlar, sadece savaşçılara su taşımak ve yaralılara bakmakla yükümlü değillerdi. Aynı zamanda eli silah tutabilen ve gücü yetebilen her kadın, bilfiil savaşa da katılıyordu. Örneğin Üm Ammara Nuseybe Bin Kaab, Uhud savaşında sonuna kadar döğüşmüş ve omuzundan yaralanmıştı.[61] Yine Muhammed'in eşi Aişe ile Üm Selim adında bir kadın, Uhud savaşında kollarını ve bacaklarını yukarı sıvayıp yaralılara yardım etmişlerdi.[62]

Muhammed, yukarıda da değindiğimiz gibi, Cihad'ın ideolojisini yapabilmek için ulvi (yüce), erişilmez idealler öne sürmüştü. İşte bunlardan biri: "Biliniz ki, cennet sadece kılıçların gölgesindedir?"[63]

Ordunun eğitilmesi meselesine gelince, Muhammed'in bizzat bu işe öncülük ettiğine değinmiştik. Biraz ayrıntılayalım: Peygamber okçuluk ve mızrak atış eğitiminin yapılması, at ve de-

58- age. s. 104; ayrıca Fetih Suresi, 17. ayet.
59- İbni Hişam, Siret 3/36
60- age. s. 106-107
61- Kastelani'den anlatımı; ayrıca İbn Hacerşerhiyle Buhari, 6/78
62- Zad-ül Mead, 2/236
63- Buhari, 6/33

veye binilmesi, yüzmenin iyi öğrenilmesi, süvari birlikleriyle piyadeler arasında kıyasıya yarış yapılması, sık sık güreş yarışmaları düzenlenmesini emretmişti. [64]

Bu amaçla tarihten gelen örneklere de sık sık gönderme yapan Muhammed, ok ve mızrak atışları için şöyle derdi: "Haydi ok atışlarına, çünkü atalarınızdan Hz. İsmail iyi bir okçuydu". [65] Muhammed'in neredeyse slogan halini alan iki ünlü talimatı vardı: "Ok (ve mızrak) atın, atlara binin!." [66] "Kim ok atmayı öğrenip vazgeçerse bizden değildir" [67]

Muhammed sadece talimat vermekle kalmaz, aynı zamanda güreş yarışmalarına bizzat katılır; yense de yenilse de güreşe doymaz, bir daha bir daha güreşilmesini isterdi.[68] Bu arada güreş yapanlar arasında kimin yenileceği veya yeneceği konusunda bahse tutuşurdu.[69]

Kadınlar da askeri eğitime katılırlardı. Örneğin Muhammed ile eşi Aişe'nin, askeri eğitim babından birbirleriyle yürüyüş ve hızlı koşmak konusunda yarıştıkları da rivayet edilir.[70] Muhammed, sadece günlük eğitimlerle yetinip kısa vadeli çalışmakla kalmaz; uzun vadede güçlü bir ordu kurulması içinde talimatlar verirdi: "Çocuklarınıza yüzme, okçuluk atışı ve at binmeyi öğretin!..."[71]

Çünkü başlangıçtaki Medine İslam Devletinin savunma amacına ulaşılmış; Mekke'nin fethi ve düşmanların uğradığı Hevazin bozgunundan sonra, Muhammed'in hedefi belirlenmişti: "İslamiyeti yayın, ta ki Arabistan yarımadasında İslam devletine boyuneğmeyen yer kalmayana kadar."[72]

Ordunun bir görevi de, İslam devletinin şart koştuğu düzenli gelirleri (cizye, haraç, vergi, zekat vs) toplamaktı. Nitekim Zilhicce ayından sonra Mekke'den Medine'ye dönen İslam önderi

64- M. El Vekil, age, c. II. s. 112
65- Müslim, 13/65
66- Ebu Davud, 1/394
67- Müslim, 13/65
68- M. El Vekil, age. c.II. s.114
69- İbni Hişam, 2/28.
70- Ahmed'in rivayetindenaktaran M. El Vekil, age. s. 113
71- M. El Vekil, age. C.II. s.112
72- age. s. 118

Hicri dokuzuncu yılda Muharrem Hilali'ni görünce, ordularını sadaka, haraç vs toplamak üzere kabileler üzerine gönderdi. Yemen, Necran gibi yerlere birlikler salındı. Öyle ki haraç alınmayan yer kalmadı. İtiraz edenlere baş eğdirmek, San'a'daki beylikler (El Esved En Ensi gibi) hile yoluyla kandırılıp (eşiyle işbirliği yaptı müslüman komutanlar) başları kesildi.[73] Kabileleri sadece İslam'ın egemenliğine boyun eğdirmek için değil, aynı zamanda ortaçağ devletlerinin büyük ölçüde dayandıkları toprak ürünleri ile zekat, sadaka, haraç, cizye gibi vergileri toplamakta da kullanıldı İslam birlikleri.[74] Uzun süre direnen Beni Temim kabilesine, hem İslam'a girmesi hem de haraç vermesi için askeri yolla baş eğdirilmişti.[75] Yine İslam'a girip dönenleri (mürted) yola getirmek için de kullanıldı İslam orduları.[76]

Mekke'nin fethinden sonraki Tebük gazvesi (seferi), müslüman Arap toplumunda askeri açıdan bir dönüm noktası sayılır. Müslümanlar, bu askeri gücün farkına varmış; gözlerini fetih ve yağma savaşlarına dikmişti. O kadar ki, herkes orduya katılmak ve Cihad'dan kendine düşen payı almak istiyordu. Böylece İslam ordusunun sayısı 30 bini kişiyi geçiyordu ki, bunun 10 bini süvari birlikleriydi. Böyle bir ordunun Tebük gazvesi için düzenli biçimde seferber edilmesi bile Muhammed'in, ruhani bir liderden çok dünyevi bir komutan olduğunu gösterir.[77]

Askeri faaliyetler müslümanların geçim kaynağını da oluşturuyordu.[78] Bu nedenle her kazanılan savaş, müslümanların hayatında olumlu yönde değişikliklere de yol açıyor; hayat seviyelerinin yükselmesini sağlıyordu. Dolayısıyla Cihad'ın (Allah yolunda) yapılması yönünde "ayetler" ve "hadisler" açıklandı. Cihad (özellikle ganimet alma) meşru olunca, İslam Mücahidleri yağmaladıkları şeyleri kendi ara-

73- age. s. 119
74- age. s. 120-121
75- age. s. 120-122-124 vd.
76- El Nedevi, age. s. 43
77- M. El Vekil, c.II. s. 124
78- age. s. 173

larında bölüşüyor; bu arada hem İslam komutanı olarak Muhammed'e beşte bir oranında pay veriyor hem de Beyt-ül Mal'e (devlet hazinesi) servet akıtıyorlardı.

O kadar ki; artık bir süvari ya da savaşçı, sivil ve sıradan müslümandan ayrı tutulup üstün kılınabiliyordu. Süvari hem kahramanlığı hem de zenginliğiyle sıradan müslümandan ayırt edilebiliyordu.[79] Bu da ortaçağ toplumlarında görülen Serhat beyleri ya da şövalyelere denk düşen bir ayrımdı. Devlet güçlendikçe, ordu özel bir önem kazanıyordu.

Orduyu ilk kuran Muhammed idi. Ancak yine de tam profesyonel sayılmazdı bu. Savaş zamanı halktan seçilenler (Şeriat uyarınca) Cihad'a katılıyor, barış zamanı işlerine dönüyorlardı. Orduya ilk profesyonel yaklaşım Halife Ömer zamanında oldu. Ömer ordu komutanlarıyla bölge valilerine fetihler yoluyla ganimet oranlarını artırmalarını emretmiş; bu arada daha fazla haraç toplayıp ganimet vurana da mükafat vaadetmişti. Bu çerçevede bir komutanın maaşı da o dönem için çok yüksek olan 700-900 dirhem idi.[80]

Hz. Ali ise daha ileri bir adım atarak, düzenli ordunun yanında, ölümüne yeminli 40 bin kişilik seçme fedai ordusu kurup komutanlığına da Hasan bin Kays'i getirmişti.[81]

İslam ordularını tam anlamıyla profesyonelleştiren Muaviye oldu. Çünkü hala bedevi gelenekleri sürdüren toplumu kurtarıp başka türlü disiplin altına alamazdı. Muaviye ordu teşkilatlanmasında daha önce Şam'da güçlü bir Hıristiyan devleti kuran Arap Gassaniler, Bizans, Sasani ordu modellerini örnek almıştı. Ağırlıklı model, Bizans profesyonel ordu modeliydi.[82]

Madem ki fetihler oluyor ve İslam devletinin önemli bir gelir kaynağını oluşturuyordu. Madem ki İslam orduları profesyonel bir şekilde çalışıyorlardı. O halde devletin harcamaları (askeri

79- age. s. 173

80- age s.200; Ayrıca İslam araştırmacılarından Sabri F.Ülgener şu saptamayı yapar: "İlk islam muharip ve mücahitleri cengaver ruhlu bir sadelik içindeydiler.Orduya ilk disiplini Hz. Ömer, ilk ihtişam ve gösterişi de Emeviler getirdiler." (Bkz. zihniyet ve Din, s. 53)

81- M. İslamoğlu, age. s.71

82- Dr. Bahriye Üçok, Emeviler ve Abbasiler, MEB yay. 1983, s. 38-39.

yatırımları) büyük yer tutuyor ve hazineyi boşaltıyordu. Bu durumda kaçınılmaz olarak daha fazla savaş, fetih, ganimet, yağma, talan ve haraç gerekliydi.[83] Kimi İslamcıların deyimiyle "fetihler şuursuzca yapılıyor; ülkeler tebliğsiz (İslamın ideolojik hedefleri göz önüne alınmadan) fethediliyor, insanlar müslüman oluyor ya da zimmi olarak kalıyordu. Her iki halde de İslam cemaatinin safi(!) yapısında olumsuzluklar baş gösteriyordu. Bütün bu olumsuzluklar yüzünden Cihad meslekleştirilip ibadet olmaktan çıkarılıyor; devlet de dev haline geliveriyordu."[84] Burada İslamcı yazarın şu görüşüne katılmıyoruz: "Fetih ve Cihad, (İslam'ın ilk dönemine oranla) şuursuzca yapılıp; Cihad, meslek haline getiriliyordu" yani profesyonel biçimde Cihad yapılıyordu. Oysa İslam daha Muhammed zamanında ve özellikle Bedir savaşıyla birlikte gözünü dünya malı ve mülküne yani yağma ve talana dikmişti. Fetih fikri ise Tebük seferiyle birlikte doğdu.[85] Zaten Muhammed'in uzun erimli amacı da buydu. Muhammed yaşasaydı bile kendi eliyle kurup bunca emek verdiği, uzun erimli hedeflere yönelttiği bu ordu; yine "şuursuzca" denilen fetihler yapıp, Cihad'ın ideolojik unsurunu arka plana iterdi. Zaten Muhammed tarihsel olaylardan bu doğal sonuca varmıştı: "Yemin ederim ki, bundan böyle sizin için fakirlikten korkmuyorum. Belki, sizden evvelki ümmetlerin önüne dünya(malı) kapıları açılıp yekdiğerine hased ederek helak oldukları gibi, sizin önünüze de dünya kapıları açılarak hased edip helak olmanızdan korkuyorum."[86]

Muhammed, yaşasaydı da korktuğu şeyi bizzat yapacaktı. Yoksa Halife Ömer orduya çeki düzen verip, ömründe hiç görmediği ganimetler karşısında şaşırıp kalmazdı. Ganimetler öylesine akıyordu ki, miktarı duyan kulaklarına inanamıyordu.[87]

Abbasi döneminde ise, ordu tümden profesyonel olmuş,

83- M. İslamoğlu, age. s. 69
84- age. 69-70.
85- M. El Vekil, age. c. II. s. 122
86- Buhari ve Müslim'den aktaran El Nedevi, age. s. 154.
87- M. El Vekil, age. s. 200. örneğin Mısır ve Irak'tan alınan cizye miktarı 7 milyon 728 bin Mısır dinehi; Mısır, Irak ve Şam'dan alınan haraç miktarı 13 milyon 644 bin Mısır dinehine (Sterlin),ulaşıyordu.

özellikle de iktidar çekişmeleri nedeniyle Halifeler'in dışında devlet içinde devlet haline gelmişti. O kadar ki, Halife, gölge bir sembolden başka birşey değildi. Profesyonel Türk komutanlar, kılıçlarının zoruyla Halife'ye her istediklerini yaptırabiliyorlardı.

İşte Muhammed'in kurup yön verdiği, Hz. Ömer'in disipline ettiği, Ali'nin 40 bin fedai gibi (özel tim) çok özel fetih birimlerini oluşturduğu, Muaviye'nin dizginlerini serbest bıraktığı bu ordu, Selçuklu Veziri Nizamülmülk'ün bu silahlı güce dayanarak Sultan'ı bile tehdit eder bir duruma gelmesine yol açtı.[88] Ama Nizamülmülk'ün ordu teşkilatına getirdiği önemli bir yenilik daha vardı: "Eğer askerler aynı soydan olursa, bundan hatalar doğar. Her cinsten olması için çok çalışmalıdır. Çünkü ayrı ayrı ırk ve kavimlerden olan askerler (askeri birlikler) birbirlerinden çekinirler. Birleşip yönetime karşı çıkamazlar ve devlete karşı gelen kavimleri kolayca da ezebilirler.."[89] Yine "Emir'lerin saray muhafızları Kürt, Arap, Deylemli ve Anadolu'dan kimselerden olmamalı; sarayda oğlu veya kardeşi olanlar saray muhafızı seçilmemelidirler. Ve bu muhafızlar, bir yıl sonra gönülleri alınarak kavimlerinin yanlarına gönderilmelidirler.."[90] Görüldüğü gibi İslam kurallarına göre kurulan ve yönlendirilen ordu, bizzat onu yaratan yönetimlerin bile korkulu rüyası haline gelebiliyordu.

Selçuklular döneminde ordu, tam bir askeri aristokrasiyi oluşturuyor; Sultan ve Vezir'lerden sonra yönetimde üçüncü sırayı alıyordu. Kimi zaman Sultan'ların tahttan indirilip tahta çıkmalarında birinci dereceden rol oynayabiliyordu. Benzer şey Osmanlı Devleti'ndeki yönetim erki için de söylenebilir. Ordu, hem yönetim kademesinde üçüncü sıradaydı hemde imtiyazlı bir sınıftı. [91]

Burada bir noktaya dikkat çekelim: Gerek Selçuklu gerekse Endülüs sultanları, zaman zaman halk ayaklanmalarına karşı

88- Nizamülmülk, kendisinden vezirlik divitini almak isteyen Sultan Melikşah'ı şöyle tehdit eder: "Devlete ortak olduğumuzu henüz bilmiyor musun? Benden vezirlik divitini alırsan, senin de tacın gider." (Siyasetname önsözü)

89- Nizamülmülk, Siyasetname, Dergah Yayınları, 1987. s. 146

90- age. s. 148. Aynı siyasetin uzantısı Güneydoğu'da Kürtlere karşı Türk erlerin kullanılmasında görülüyor

91- Prof. Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi c.I. s.30 vd. Cem Yayınevi 1977

İslam ordularını değil, Hıristiyan ordularını kullanırlardı. Müslüman bir halkı kafir askerlerle bastırmanın Cihad ve Şeriat açısından yeri nedir? Bu sorgulanmalıdır.

Ama önemli olan ilk İslam komutanı Muhammed'in, dost ve düşmanlarının gözünü kamaştırmak için, yanına topladığı (müslüman olmayan ya da yeni İslam'a giren) kabile şefleri önünde, zırh ve miğfere büründürdüğü İslam ordusuna şaşalı geçit töreni yaptırırken,[92] bu ordunun doğal süreci izleyerek devletin baskı gücü, yayılma ve yağma aracı olacağını pekala biliyor olmalıydı.

Bu nedenle İslamcı yazarların, "İlk İslam ordusu iyiydi, saftı, cengaver ruhluydu ve Cihad'ı ibadet için yapıyordu; sonraki bozulma, hükümdarların bozulmaları, Sultanların İmamlara galebe çalmaları nedeniyle oldu, yani kaba kuvvet İslam ideolojisinin yerini aldı, asker alime üstün geldi" türünden gerekçeleri, tarihin seyrini aktarmaya yarasa da, toplumbilim açısından olayların nedenlerini açıklayamaz. Dolayısıyla İslam'ın şiddet ve baskıcı yöntemlerini uyguladığı en önemli alanı, devlet ve orduyu, gözden kaçırmış olur.

Osmanlıdan Önce Anadolu'da Türkler adlı kitabın yazarı ve İslam uzmanı *Claude Cahen*, İslam devletlerinin müslüman halka karşı Hıristiyan askerleri kullanmasına tipik bir örnek verir: "Türkler, Franklar ile savaşmamış hatta onlarla birleşmişler. Suriye-Mısır hükümdarlarının hizmetine girmiş paralı Frank askerleriyle karşılaşıyoruz. Kilise ise müslüman hükümetlere silah satan ve asker olan Hıristiyanları afaroz ediyordu. Buna rağmen zaman zaman Papa'nın rızasıyla, mesela Cezayir'de, Elmehidlerin yanında paralı Hıristiyan askerleri kullanılmıştır. Acaba Selçuklular bunu biliyorlar mıydı? Kesinlikle şu açıktır ki, Selçuklular Rusya bozkırlarından Türkleri, *Slavları, Iskandinavları ve Frankları* (özellikle İtalya'dan getirtilen *Normanları*) paralı asker olarak kullanıyor ve bunlar da çok önemli görevler üstleniyorlardı. (s. 230) Şimdi, zaman zaman Papa'nın izniyle verilen bu paralı "gavur askerlerin" müslüman kitleye karşı İslam Halifesi'ni korumadaki durumu nedir? *Cihad* ise hangi Cihad? Ölenler *Şehid* mi yoksa *ridde* (dinden dönen/İslam devletine kafa tutan) yapan asi kafirler miydi?

92- Sabri F. Ülgener, Zihniyet ve Din, s. 63

IV
DEVLETSİZ İSLAM OLMAZ

Günümüz İslamcı yazarlardan kimine göre, "*Medine Vesikası* örnek alınarak aynı toplumdaki farklı blokların ve toplumsal kümelerin, sözleşme temelinde katılımcı/çoğulcu/dönüşümlü bir yönetim sistemi gerçekleştirmeleri mümkündür. Yine bu yönetimin ikinci kurucu ilkesi de *hakimiyet* değil, katılım olmalıdır. Çünkü totaliter ve üniter (baskıcı ve tekçi) bir siyasal yapı farklılık kabul etmez. Ama İslam eder. Bu nedenle esasında çoğulcu/katılımcı ve dönüşümlü bir yönetim öngören İslam anayasası (Kur'an ve Medine Vesikası-FB) Batı devlet (siyasal sistem) yapılarından farklıdır."[1] Hal böyle olunca da, "Kur'an ve Sünnet dışında, birtakım şahıslardan ve Batı'daki belli kavramsal modellerden alıntılar yaparak İslamiyeti, totalitarizmle suçlamak, İslam totalitarizmine mesned aramak kolay ve ucuz bir yöntemdir.[2] Fakat aynı yazarlar, kendi çabalarıyla ve iyi niyetleriyle (ne kadar nereye kadar?) geliştirdikleri "çoğulcu/katılımcı/dönüşümlü" İslam modellerinin, *nass*' (Kur'an hükümlerine ve metinlerine)lara uygun, ama İslam'ın siyasal tecrübesinin toplamı olan tarihsel geleneğe ters olduğunu da itiraf etmekten çekinmiyorlar.[3] Bu bir yana, aynı çoğulcu/katılımcı toplum modeli içinde hedef Tevhid; yani *Lailahe illal'lah* (Allah'tan başka ilah yoktur), *La mev-*

1- Ali Bulaç; Birikim dergisi, sayı 38-39, s. 108-109

2- Bulaç, Birikim, sayı 47 s. 12

3 - Bulaç, agy. s. 46. Ki bu da 1400 yıl İslam tarihinde böyle bir örneğin yaşatılamadığını gösterir. Medine Vesikası temelinde yaşatılmaya çalışılan sözleşme taslağının ömrü de 20 aylık olabilmiştir.

cude illal'lah (Alah'tan başka mevcut yoktur) ve *La maksude illal'lah* (Allah'tan başka amaç yoktur) olarak belirlenince[4], sözümona Batılı siyasal sistemlerden "daha çoğulcu ve katılımcı alternatif toplum projesi" iyice gülünçleşiyor. Bütün o tantanalı sözlere rağmen, çoğulculuğu zımnen yokediyor; insanları aptal yerine koyarak "kör kör, parmağım gözüne dercesine" kendi amacını topluma dayatıyor.

Burada bize düşen nedir? Muhammed'in temelini 622'de Medine'de attığı sınıflı toplumun bu baskı aracı devlet olmaksızın, İslamın yaşayıp gelişemeyeceğini göstermeye çalışacağız. Çünkü İslamın amacı zaten devlet kurmak idi. Kısaca devlet olmadan İslam olamazdı; daha doğru bir ifadeyle belli bir süre daha soyut fikir düzeyinde veya tarihsel bir dar cemaat (Yahudilik de dahil İslam'a ana kaynak olan Sabiilik dininin Mezopotamya ve Arabistan'daki izleyicisi olan müzelik topluluk gibi ya da bugün çok az bir alanda faaliyet gösteren Zerdüşt dinine inanan topluluklar gibi) olarak kalırdı.

Neden?

Çünkü o ilahi ve kutsal haleyi çekip aldığınızda, İslam devletinin maddi yapısı şöyle görünür: "Bütün dünya devletlerinde olduğu gibi, İslam devleti de üç unsurdan meydana gelir. 1) Belli coğrafi sınırlara sahip toprak parçası, 2) Bu topraklar üzerinde yerleşmiş bir millet (ümmet) unsuru, 3) Bu sınırlı toprak parçasının bütünü üzerinde nüfuzlu, şümullu ve hakim bir yönetimin varlığı."[5]

Böyle bir devletin dinamikleri de şu şekilde sıralanabilir:

a) *Kitab* (anayasa olarak Kur'an)

b) *Sünnet* (örnek alınması gereken Peygamber'in söz ve davranışları)

c) *Şahsiyetli çekirdek kadro* (yani seçkin yöneticiler zümresi)

d) *Cemaat* (çoğunluğunu sivil toplumun oluşturduğu temsilciler, ulema vs).[6] Mevdudi'ye göre vatandaş, devlete "itaat ve samimiyetle yardımcı olma hakkını (yükümlüğünü) taşır. (İslam Anayasası, s. 64)

4-Bulaç, Birikim, sayı 40, s. 55.

5- Abdullah El Arabi, İslamda Yönetim Sistemi, s. 77

6- M. İslamoğlu, age. s. 65

İslam devletinin en önemli görevleri nelerdir? İşte cevabı: Birinci olarak "Hayr"a davet. Yani İslam devleti sadece seçkin ve üstün bir devlet olmayıp, toplumu her yönüyle kurtarmayı ve bunu gerçekleştirmeyi prensip edinen bir devlettir.[7] Diğer adıyla söylersek hayatın her alanına müdahale ederek Kur'an ve Sünnet'in yol göstericiliğinde istenilen toplumu yaratmaktır.

İkinci olarak da, *Emr-i bil maruf ve Nehy en-il münker*'dir. Bu görev, İslam devletinin olmazsa olmaz şartlarından biri haline gelmiştir. Çünkü iyiliği egemen kılmayı, kötülüğü yasaklamayı amaçlamaktadır. Ama islami anlamdadır bu.[8]

Çünkü *Maruf* (iyilik), islami anlamda, Allah'ın emrettiği şeylerin hepsini kapsamakta; insanların toplumdaki davranışlarına kat'i emirlerle yön vermektedir.

Münker ise, İslami anlamda kurulu devlet ve toplum düzenine zarar veren, fesad ve fitneyi yayan (diyelim ki düzene karşı kalkışmaya, ayaklanmaya başvuran veya toplumun yasalarına aykırı davranan-FB) konuları kapsar ki; ceza hükmünde Kur'an ve Sünnet'e göre davranmayı gerektirir.

Bizzat İslam'ın ilk ve temel kaynaklarına baktığımızda devletin varlığına işaret etmiş olduğunu görürüz: "O müminler ki, kendilerini yeryüzünde yerleştirip iktidar sahibi yaparsak namazı kılarlar, zekatı verirler, iyiliği emrederler ve kötülüğü yasaklarlar. İşlerin sonucu Allah'a aittir."[9] Anlaşıldığı üzere islam'da iktidar (devlet kurulmasının) vaadedilmesiyle birlikte namaz, zekat ve iyiliği emredip kötülüğü yoketme gibi İslam toplumunun temel kuralları hayata geçirilebilmektedir. Hatta bir ileri adımda şu söylenebilir: Namaz kılmak, oruç tutmak, zekat vermek gibi İslam'ın temel kuralları, devlet kurup iktidar olma şartına bağlı kalmaktadır. İslamcı bir yazarın deyişiyle "Unutulmamalıdır ki müminler, Allah'a kulluklarını ancak devlet halinde yapabilirler. Devletsiz bir İslam, İslam değildir. Çünkü Allah'ın birçok yerdeki muhatabı bizzat devlettir."[10]

7- A. El Arabi, age. s. 87. Bu bağlamda ünlü İslam alimlerinden Mevdudi şöyle der: "İslami devletin nihai ve yüce gayesi, İslamı ilerletmek ve kötülüklere son vermektir." (İslam Anayasası, Ni'da yayınevi 1969, s. 40)

8- age. s. 88.

9- Hacc Suresi, 41. ayet.

10- Mehmet Göktaş, Devletsiz İslam, İstişare Yay. 2. Baskı, 1992. s. 15. İslamın devletsiz olamayacağı konusunda özellikle bu kitabı salık veririz.

Zaten Nisa suresinin 102. ve 103. ayetlerinde de, "silahların gölgesinde korkmadan, çekinmeden ve huzur içinde nasıl namaz kılınacağı" anlatılır ki, bu da İslam toplumunu koruyacak bir devlete ihtiyaç olduğunu gösterir. Diğer yandan "korku, huzursuzluk veya başka nedenlerden" namaz kılamayacaklar, kafir sayılacağından,[11] demek ki İslam devletine mutlak ihtiyaç var.

Hadis ehli, Hanbeli ve Hanefi mezhebi kuramcılarına göre namaz (çeşitli nedenlerden) kılmayanlar, fasık ve kafir sayılıp öldürülmelidirler. Şafiilere göre ise namaz kılmayan kafir olmaz, ama hadden (ceza olarak) öldürülür.[12]

Diyelim ki müslümanların devleti yok; namaz kılmayıp dine ters düşenleri Kur'an ve hadis hükümlerine göre kim cezalandıracak? Ya da İslam devletinin olduğu yerlerde, müslümanlar namazı terkedebilecekler miydi? Madem ki namaz kılma konusunda inanan müslüman kendi haline asla bırakılmamıştır,[13] o halde devletin varlığı, (gerek velayet denen denetim/gözetim gerekse yaptırım gücü açısından) kaçınılmazdır.

Öte yandan Allah namazı cemaatle kılmayı emretmiştir. Ama namazın kılınabilmesi için ondan önce bir *namazgâh/mekan* bulmak, biraraya gelecek cemaatin güvenliğini temin etmek gerekir. Bu da silahlı bir güç ve kuvvet bulundurulması demektir.[14] Kaldı ki, İslam'da kişisel ibadet kuralları vardır ki; bu da *velayet/imamet* esasına göre olur. Yani İslam toplumunun siyasi ve ruhani lideri olan İmam/Halife, camiilerin, sadece ibadet yeri değil aynı zamanda siyaset yeri olarak kullanılmasına öncülük eder. Müminlere namaz kıldıran kişi, onların diğer işlerindeki lideridir de. Belki de İslam siyasetinin en önemli noktası budur. Yani müslümanın camideki lideri, aynı zamanda onun dışardaki lideridir.[15] Bu konu da, İslam devletinin varlığını mecburi kılan şeylerdendir. Nitekim İmamlık/Halifelik hatta peygamberlik (İsa'yı saymazsak) hep devletle

11- Müslim 82; Ebu Davud 4678; Tırmizi 2619...
12- El Muğni, 442 ve 447. Açıklamaları için bkz. Mehmet Göktaş, age. s. 27.
13- M. Göktaş, age. s. 28.
14- age. s. 29-30.
15- age. s. 30.

özdeşleşip devletle yaşayıp gelişmişlerdir.

Devlet-Zekât ilişkisi de böyledir. ilk müslümanlar daha Mekke'de iken, kendilerine, gelirlerinden bir kısmını vermek ve iyilik yapmak konusunda ayetler tebliğ edilmişti. Ancak zengin müslümanlar üzerine farz olan *Zekât*, İslam'ın devlet olmasından sonra yani Medine'ye göçün ikinci yılında yasalaşmıştır. Neden?[16]

Çünkü İslam'ın devletsiz yıllarında, Muhammed'in müslümanlara "yoksullara verin, onlara iyilik edin" dediği şeyler, müslümanların kendi aralarında yani sivil toplum ve cemaat olarak yaptıkları düzensiz *hayır* ve *hayrat*'lardı. Dolayısıyla Arapça "*İnfak*" olarak Kur'an'da geçen bu kavram, daha çok *sadaka* ve *yardım* kapsamına girer.

Oysa zekât, bireyden bireye verilen değil, bireyden devlete verilen şeydir, Üstelik mecburidir.[17] Yine fethedilen diyarların halklarından alınan *cizye* (hıristiyan ve başkaları için kelle vergisi) ve *haraç* da sadece devlete verilir. Müslümanların verdiği toprak vergisi olan *öşür* de öyle. Bunlar o dönemin vergileridir. Devlet olmaksızın vergi olamaz. Nitekim "Müminlerin mallarından zekât al ki, onunla kendilerini temizlemiş, mallarına bereket vermiş olursun."[18] Görüldüğü gibi, Zekat'ın alınması devlet başkanı olarak Muhammed'e görev olarak veriliyor. Zekât müminlerden alınıyor, müminler kendileri vermiyorlar.[19] Böyle olmasaydı; İslam devleti, Muhammed zamanında başlayarak Zekât Memurları tayin etmezdi. İlk memurlar da Hz. Ömer, Hz. Ali, Muaz İbn Cebel, Amr bin As vs.'dir.[20]

Muhammed vefat ettiğinde, İslam'ı kabul eden bazı kabileler, zekât vermeyi reddedince Halife olan Ebubekir devlet gücüne dayanarak, "Namazla zekâtın arasını ayıranlarla mutlaka savaşacağım. Resullullah'a ödedikleri koyun ve keçi yavrusunu bana vermeyecek olurlarsa, onlarla savaşacağım" diye yemin etmişti.21 Demek ki, devlet olmadan İslam'ın dayanıp

16- age, s. 39-40.
17- age, s. 39.
18- Tövbe suresi, 103. ayet.
19- M. Göktaş tefsiri, age. s. 40.
20- age, s. 41.

geçindiği gelir kaynakları kururdu. Zekât ve benzeri vergiler toplanamazdı.

Bu bir yana, Ebu Bekir'in yukarıdaki sözleri, "İslam'ın baskı ve şiddet dini olduğunu, aynı zamanda ideolojik temelden çok maddiyat temeli üzerinde yayılıp genişlediğini, kendini başka kavimlere zorla kabul ettirdiğini" gösterir.

Ramazan orucunun tesbiti de düzenli bir devlet sistemini gerektirdiği gibi, müslümanlar devletsiz bayram yapmamışlardır. Örnekse; ilk müslümanlar kendilerine baskı yapan Müşriklerin (putataparların egemen olduğu Mekke'de değil) göçüp devlet kurdukları Medine'de ilk bayramlarını kutlamışlardır. Zaten bayram da devlet kurulduktan sonra meşru kılınmıştır.[22]

İslam'ın temel kurallarından olan *Hacc* ziyareti de böyledir. Medine toplumundaki Müslümanlar, Muhammed önderliğinde ve putataparlarla anlaştıkları ölçüde *Hacc* ziyareti yapmışlardır. Ancak bunlar istisnadır. Çünkü *Hacc* yapmak için, her müslüman, herşeyden önce huzur ve güven ister. Dolayısıyla *Hacc*, İslam halifesinin atayacağı bir *Hacc Emiri* (sorumlusu) öncülüğünde toplu halde yapılan kalabalık törendir. Bu da devletsiz olsa bile, huzur ve güvenli değildir.[23] Tersten bir örnek vermek gerekirse, Kabe ve benzeri kutsal yerlerin yabancılar tarafından işgali durumunda, *Hacc* görevi müslümanlara farz olmaktan çıkar. Bu da İslam'ın temel kurallarından birinin eksik olması demektir.

İslam anayasası niteliğindeki Kur'an'ın büyük bir kısmı Mekke, de formüle edilmiştir. Mekke'deki Kur'an ayetleri, genelde İslam'ın barışçıl çağrılarını yineleyerek daha çok putataparlığa karşı, Allah'ın birliği (tevhid) ilkesini işlemiştir. Amaç, ideolojik mücadeledir.

Oysa Medine'deki Kur'an ayetleri, günlük hayatın içinden gelmekte, pratikleri ve siyasetleri sergilemektedir. Yani İslam devlet modelinin çerçevesini çizmektedir. Bu yüzden daha dünyevi ve gerçekçidir. Burada İslam toplumunda yaşayan

21- Buhari, Kitab-ül Zekât
22-M. Göktaş, age, s. 48-49.
23- age, s.50.

müslümanları "yurttaş" olarak ele almakta, onların uyacakları yasaları çıkarmaktadır. İslamcı bir yazarın deyimiyle "Allah, birey ya da toplum olarak ele aldığı kullarının uymaları gereken hükümlerini, Medine Devleti çerçevesi içinde ele almış ve Medine Devleti'ni müminlerin muhatabı olarak göstermiştir. Allah ve Resulünün İslam Medine'deki emir ve yasakları, ancak bir devletle yerine getirilebilecek emir ve yasaklardır. Yani İslamın emirlerinin muhatabı genellikle devlettir. Devlet olmadan uygulanamayacak buyruklardır.[24]

Devletin İslam için gerekli oluşuna ilişkin ayetleri şöyle sıralayabiliriz: "Biz sana kitabı hak ile indirdik ki, insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği biçimde hüküm veresin..."[25] "İnsanlar tek bir ümmet idi. Allah, peygamberleri müjdeciler ve uyarıcılar olarak gönderdi. Onlarla beraber, anlaşmazlığa düştüğü konularda insanlar arasında hükmetmek üzere, içinde gerçekleri taşıyan kitabı indirdi...[26] "...Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar kafirlerin ta kendileridir... (hükmetmen için indirdiğimiz kitapla) sizden her biriniz için bir Şeriat (yasa) ve yol belirledik. O sizin ayrılığa düştüğünüz şeyleri (hakikatını) size haber verecektir... Aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet, onların keyfine uyma ve onların, Allah'ın indirdiği şeylerin bir kısmından seni şaşırtmalarından sakın!... Yoksa Cahiliye hükmünü mü arıyorlar?.."[27] dikkat edilirse, Cahiliye hükmüne dönmek, devletsiz kabile toplumunun anarşisine dönmek anlamındadır. Kitab hükmüne göre hükmetmek ve özellikle "hüküm denilen olayın verilebilip uygulanması için ise mutlaka devlet gereklidir.[28]

Sadece bu kadar mı? Değil elbette; ötesi de var. İslam Şeriatı'ndan müslüman olup da dönenlere ya da İslamiyet'in şartlarını yerine getirmede gevşek davrananlara karşı, çok özel anlamda ise İslam'a tümden karşı çıkıp dönenlere (mürted) ya da müslüman olmakla birlikte İslam toplumunda çok ağır cezalar ya da ölümü hakeden (hadd) suçlar işleyenlere

24- age, s. 51.
25- Nisa suresi, 105. ayet.
26- Bakara suresi, 213. ayet.
27- Maide suresi, 44-50. ayetler.
28- M. Göktaş, s. 55.

karşı yaptırım gücünü kullanabilen, Kur'an'da yazılı cezaları uygulayabilen bir aygıta ihtiyaç vardır. Bu aygıt devletten başkası olamaz.

Diyelim ki "bir müslüman bir müslümanı öldürdü, ya da bir kafir bir müslümanı öldürdü; evli erkekle kadın ölüm cezasını gerektiren zina suçunu işlediler, birisinin kolunu kesmeyi gerektirecek hırsızlık suçu işlendi" bunu kim nasıl yargılayacak ve ne ile infaz edecektir? Muhammed Medine Devleti'ni kurduğunda başkanlık, kadılık, mahkeme başkanlığı ve İmamlık yaparak bu devletin çok yönlü işlevlerine öncülük etti. Sözgelimi, Medine'de zina yapan Yahudi bir kadınla Yahudi bir erkeği ölüme mahkum etti. kendisine küfreden Yahudi şair hakkında hüküm verip uygulattırdı. Yahudi Beni Kurayza kabilesi hakkında ölüm hükmü vererek boğazlatıp çukurlara attırdı. Beni Sakif kabilesine boyun eğidirip putlarını kırdırttı. "Kızım Fatıma hırsızlık yapsa onun da kolunu keserdim" diye örnek verip, hırsızlık yapan bir kadının kolunu kestirdi. Bütün bunlar hangi yaptırım gücü ve kuvvetle oldu? İslam devletinin vurucu aygıtı ordunun gücü ve kuvvetiyle. Kuşkusuz kabile toplumunda bu tür suçlara karşı önlemler alınıp kararlar veriliyordu. Ancak toplum, yaptırım gücünden yoksundu. Kimi zaman insanlar karar verebilmek için, kahinlere de başvururlardı. Ama onların da yaptırım gücü yoktu. Gelişme ise, *Fazilet Andlaşması* [29] gibi sözleşmeler yoluyla bir yaptırım erki oluşturmak yönündeydi. Bu ise İslam devletine yol açmıştı.

Sonuç bağlamında, İslam kurallarına göre "aile hukuku, evlenme, boşanma, nikah, özellikle de miras meseleleri bir İslam devleti olmadan zor çözülebilen şeylerdi. Yine, *Muamelat* denilen ticari hukuk davaları" İslam Devleti'nin kurulduğu ilk dönemlerinde değil, tersine bu devletin Bizans, Sasani modellerini izleyerek Emevi ve Abbasi halifelerin ellerinde yetkinleşen İslam devletinin var olduğu dönemlerde daha çabuk

29- Örneğin cinayet olaylarında, İslam öncesi Mekke sitesinde, kan bedeli olan diyeti saptamak üzere EŞNAK fonksiyonu vardı. Bunun başkanlığına saygın bir kabileden sözü dinlenir bir kişi seçilirdi. Bu zat İslam'dan önce Hz. Ebubekir idi. Diyet konusunda kabileler arası eşitlik yoktu. (İbni Hişam. 2/215)

ve iyi sonuçlara ulaşmıştır. Özellikle de Hanefi mezhebinin kuramcısı İmam Ebu Hanife'nin öğrencilerinden İmam M. Yusuf'un Abbasiler zamanında hem alimlik hem kadılık (mahkeme başkanlığı) yaparak günlük hayattaki olayları devletin yaptırım gücüyle birleştirip İçtihad ettiği dönemlerde gelişti muamelat.

Sözü şöyle bağlayalım: Kur'an, genelde bireylere değil, topluma ve devlete hitabeder. Devlet olmadan Allah'ın dini (sayılan İslam) asla ve kat'a yaşanamaz.[30] Zaten İslam'ın sonul amacı olan, "bütün yeryüzü İslamın oluncaya kadar Cihad yapmak ve savaşmak da" devletsiz gerçekleşemez.

Sivil toplum yanlıları, soyut demokrasi aşıkları ve İslam'ı "mükemmel sivil toplum örneği" görenler ya da İslam'ı Batı demokrasisine alternatif çoğulcu/katılımcı toplum modeli gibi göstermeye çalışan İslamcılar, herşeyden önce şunu görmeliler: Devlet olmaksızın islam mümkün değildir. İslam'da devlet, temel dayanak ve varolma sebebidir. Devletin olduğu yerde, devletin ebedi kılındığı yerde ise demokrasi olamaz!

30- M. Göktaş, age, s. 5.

V
İSLAM'DA SUÇ VE CEZA YA DA CAN PAZARLIĞI

Dinsel duyguların bir kaynağı da, insanların kötülüklerden korunmak için duydukları doğal eğilimlerdir. Bu eğilim, dinin korkudan doğmuş olduğunu savunan kuramların da nedeni olmuştu. Bu nedenle tanrıların, insanları, korktukları şeylerden kurtarabilecek bir kudret ve kuvvete sahip olmaları gerekir. Bunun içindir ki, müslümanlık dahil, tüm dinlerin tanrıları kuvvetlerini kıskançlıkları ve kötülük yapma yeteneğine sahip olmalarıyla belli ederler. Sözgelimi *Tevrat*'a göre, Tanrı, öfkelenmiş olduğu insanlara karşı kinini, dört kuşağa kadar sürdürür. Tanrının öfkesi ise, toplumun ortaklaşa beğenmediği, hoşlanmadığı değer ve tasarımlara aykırı davranışlardan doğar.[1] Yani Tanrı, toplumun içinde bulunduğu ortama göre beğenmediği; örf, adet, gelenek, göreneklerine ve yazılı ya da yazılı olmayan toplumsal inanç, ahlak kurallarına ters düşen davranışlara göre tutum alır. Burada Tanrı'nın tavrı, tümüyle toplumun tutumuna bağlı olmuş oluyor.

İslam öncesi Arap toplumunda çok cinli (polydemonisme) inancın olduğunu saptayan doğubilimci *Vellhauseun* ile *Robertson Smith*'in araştırmalarına dayanan Cemil Sena, Müslümanlıktaki tanrıdan korkma inancında bu (İslam öncesi) cinlerin etkisinin olduğunu belirtir.[2] Ona göre İslam tanrısı, çok merhametli ve şefkatli olmakla birlikte, Doğu monarkları (kral-

1- Cemil Sena, Tanrı Anlayışı, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 50.
2-age, s. 51.

ları/hükümdarları) tipinde bir despot ve müstebittir.[3]

Toplumlardaki tanrıların durumları, bölgeden bölgeye farklılık gösterir. Kimi yerlerdeki tanrılar, kendisine sövüp küfür edenleri cezalandırır ve buyruklarını yerine getirmeyenlere kızar. Fakat birçok ilkel dinde, tanrının ceza verdiği görülmez. Hatta bazı inançlarda, hele Hint ilkel inançlarında, Tanrı ne bu dünyada, ne de ahrette adaleti uygulayan bir yargıç sayılmaz. Diğer bazı tanrılar da kendi çıkarlarını ilgilendirmeyen konulara karşı vurdumduymazdırlar. Örneğin Maorilerin tanrısı; ıstırap, sefalet ve ölümden başka birşeyle uğraşmaz. Yeni Hebride adalarının tanrısı, kimi insanlar gibi bencil, hain ve kötülükten başka birşey düşünmeyen bir varlıktır. Fijiler tanrılarını, hain ve kalpsiz sayarlar. Doğu Afrika yerlileri de, kendilerinden nine ve dedelerini alıp götüren tanrıdan intikam almak isterler.

Buna karşılık Semitik kavimlerin eski tanrıları (Kaldeliler ve Asurlular) kandan ve zulümden hoşlanırlar.[4] İşte bu Mezopotamya geleneği, zaten bir Semitik kavim olan Yahudi Tevratına buradan da İslam Kur'anı'na geçmiştir. Kısaca İslam tanrısı çok öfkeli; insanlar üzerine gazab yağdırmaya hazır, astığı astık, kestiği kestik, kana susamış bir ilahtır.

Bu kan dökme geleneğinin derin izleri, Kur'an'daki ayetlere adeta sinmiştir. İslam anayasası niteliğindeki Kur'an, Muhammed'in koyduğu ve İslam toplumunun benimsediği kuralları ihlal eden, onlara aykırı davranan ve "sırat-ül müstakim" denilen "doğru yoldan" dönenlere, İslamın temel şartlarını yerine getirmeyenlere, İslam Şeriatı'na direnenlere ölüm yağdırır. İlk Medine toplumu yani ilk İslam devletinin temellerinin atılmasından sonraki pratik hayatta görülen ekonomik, siyasi, toplumsal olaylar nedeniyle gelişen İslam hukuk kuralları (Fıkıh), adeta ölüm makinesi gibi çalışır. Ölümün ideolojik çerçevesini çizerler; bütün ayrıntılarıyla bir insanı nasıl kurtarabileceklerini değil, asıp toplumdan nasıl temizleyebileceklerini, hem İçtihad yoluyla tartışırlar hem de uygularlar.

3-age, s. 51.
4- age, s. 52.

Kuşkusuz İslam yasaları ve İslam hukuku, ölüm cezaları vermekten ibaret değildir. İnsanı kurtarmayı, cezaların hafifletilmesini esas alan kimi İçtihad ve kurallar da var. İslam Şeriatı'nda esas olan şey, müslüman olmak ve müslüman gibi yaşamaktır. Yani hukuk kuralları (Fıkıh) neredeyse sırf siyasi temel üzerine oturtulmuş durumdadır. Geleneksel olarak Mezopotamya kültürünün kan dökücülüğünün mirasının yanı sıra, İslam'da çok verilen ölüm cezalarının bir nedeni de bu olmalı.

"İslam'da hoşgörü ve demokrasi var; baskı ve şiddet yok" diye iddia eden bilinçli İslamcı çevreler ile bilinçsiz dindar ama laik çevreler, bu dinin şiddet temelinde yeşerip büyüdüğünü ve şiddet olmaksızın hiçbir siyasi iddiasının kalmayacağını, vereceğimiz örneklerle göreceklerdir.

İki ayrı bölümde inceleyeceğimiz konunun birincisinde, "şiddetin hukuki yani ideolojik ve teorik çerçevesine" ağırlık vereceğiz:

Kur'an ve Sünnet Kanıtlarına Göre İslam'dan Dönenlerin Hükmü

Kur'an, müslümanlara göre Allah tarafından indirilen kutsal kitaptır. İslam Hukuk ve Kelamı'ndaki adı da şöyle: "Mushaf'ların iki kapakları arasında, bize tevatür yoluyla aktarılagelen" ve "Bizim Peygamberimize inen, ondan tevatür yoluyla aktarılagelen söz dizisi" dir.[5] Aslında Kur'an, devletsiz olamayan İslam'ın anayasasıdır. Bir yoruma göre Kur'an'ın muhatabı birey değil, devlettir. Kur'an hükümlerini uygulayacak olan da devlettir.[6]

Sünnet ise, Muhammed'in İslam toplumuna ilk Halife, ilk devlet başkanı ve ilk yargıç olduğu dönemde yaptığı davranışlar ve söylediği sözler ile verdiği hükümler toplamıdır. Kur'an ve Sünnet İslam devletinin teorik ve pratik çerçevesini

5- Sadrul-Şeria ve Molla Hüsrev'den aktaran Turan Dursun, Kur'an, Kaynak Yayınları, 1992. s. 19-20.
6- M. Göktaş, Devletsiz İslam, s. 15.

belirlerler. İslam önderleri, hukukçuları ve siyaset adamları bunlara bakarak (bu arada icma, kıyas ve içtihad yolu ile) İslam devleti içinde yaşayanlar hakkında cezai hükümler verirler.

Cezai hükümlerin en ağırları, İslam'dan dönme, sapma, onun kuralları dışına çıkma veya şeriatına aykırı davranma... gibi davranışları gösterenlere verilir. Bunun İslam hukukundaki anlamı "İrtidat" olup bu işi yapanlara da "mürted" adı verilir. Bu siyasi bir kavramdır da.

İrtidat ve mürted nedir?

Irtidat; sözlük anlamı birşeyden dönmek, yüz çevirmektir. İslam Şeriatı kapsamındaki anlamları çok farklı olmakla birlikte özetle şöyledir: "İrtidat; imandan dönmek ve yüz çevirmekten ibarettir.[7] İrtidat; küfür niyeti, küfür sözü veya küfür ameli (eylemi) ile İslamdan çıkmaktır. Küfrü (kafirliği) gerektiren sözün şaka veya inat olması ile bir inanç (başka görüşe inanma-FB) sonucu olması arasında fark yoktur.". "Mürted, müslüman olduktan sonra gerek şaka ve gerekse gerçek zorlama ile olsun, gönüllü olarak küfrü (İslam dışı bir dini-FB) kabul eden kimseye denir."[9] "İrtidat, bir müslümanın, açık bir ifade ile veya irtidadı gerektiren bir söz ya da hareketle kafir olmasıdır."[10]

Görüldüğü gibi İslam'ın dört büyük mezhebi diye bilinen Hanefi, Şafii, Hanbeli ve Maliki alimlerinin ortak bir görüşü var: İster gerçekten isterse şakacıktan, İslam dışı bir işi yapıp inanç/görüş belirtirseniz, kafir olursunuz ve İslam'dan dönmüş (mürted) kabul edilirsiniz.

İslam anayasası Kur'an'da irtidat (dönmek/sapmak) ve mürted (dönek/sapkın/sapık) kavramı aşağıdaki ibarelerle ifade edilir: "Onlar ki imandan sonra kafir oldular; tövbeleri kabul edilmeyecektir ve işte onlar sapıkların ta kendileridir.[11] "...Şimdi küfür işlediğinizden (yüzleri kara olanlar) dolayı

7- İmam Semerkandi El Hanefi, Tuhfe-tül Fukeha, c. 7. s. 134. Konuyu enözlü ve kapsamlı biçimde işleyen Abdülhak El Heytami'nin Türkçeye çevrilen İrtidat ve Mürtedin Hükmü adlı kitabına bakınız. Hak yayınları, İstanbul, 1993.

8- Kalyubi El Şafii, Şerh-ül Usul, s. 3.

9- İmam İbn-ül Neccar El Hanbeli, Müntehal-İradat, 2/498.

10- İmam Ali El Maliki, Mineh-ül Celil 4/461.

11- Ali İmran, 90.

azabı tadın bakalım!"[12] "Onlar ki iman edip sonra kafir oldular ve sonra küfürlerini arttırdılar. Allah onları affetmeyecek ve doğru yola iletmeyecektir"[13] "Allah, iman ettikten ve Resulullah'ın hak olduğuna ve apaçık delillerle geldiğine şehadet ettikten sonra küfre giren bir kavmi nasıl hidayete (doğru yola) erdirir..."[14] "Kim imanı inkar ederse, şüphesiz amelleri (İslam uğruna yaptıkları-FB) boşa gider. O ahirette kaybedenlerdendir."[15] Açıkça anlaşılıyor ki, İslam anayasasında "kafirlik, irtidat ve mürted" hakkında yazılı hükümler hemen hemen sabittir; üstelik özellikle ideolojik ve siyasi bir kavram ön planda olduğundan, İslam'dan dönen veya o düzene aykırı davrananlar, ebedi billah "lanetlenmiş" oluyor; hidayete erdirilmeyip doğru yola getirilmiyorlar ve Allah tarafından affedilmiyorlar." Mürted olan yandı; gitti gider.

Sünnet'teki "irtidat" ibaresi çok yerde geçmekte, kimi zaman deyimsel anlamda küfre dönmek kimi zaman da sözlük anlamında kullanılmaktadır.

İki örnek, Bir; İbn Abbas rivayetidir: "... Bazıları, 'Biz Muhammed'in söylediğine nasıl inanırız?' dedi ve İslam'dan irtidat ederek kafir oldular."[16] İki; İbn Ömer rivayeti: Resulullah (sas) bir adam din kardeşine 'Ey kafir! derse küfür onlardan birinin üzerinde kalır. Kendisine kafir denilen gerçekten kafir ise, küfür yerini bulmuştur. Şayet değilse, bu söz söyleyene döner.[17]

İrtidat'ın Şartları Nelerdir?

Bir müslümanın mürted olması, daha doğrusu böyle kabul edilebilmesi için, bazı şartlar gereklidir. Bunlar; a) ergin olması, b) aklının başında olması (deli ya da sarhoş olmaması, c) İradesiyle beyan etmesi (yani zor ve baskı altında kalmaksızın kafirliği benimsemesi)dir.[18] Yani kendisinde her üç şart birarada bulunan müslüman, İslam'dan dönerse kafir ve mürted

12- Ali İmran: 106.
13- Nisa; 137.
14- Ali İmran; 86.
15- Maide; 5.
16- Ahmed bin Hanbel'den aktaran Abdülhak El Heytami; age. s. 11.
17- Müslim.
18- Abdülhak El Heytami, age, s. 13.

sayılır. Şimdi bu üç şartın nasıl belirlendiğine bakalım:

A) *Erginlik*: Arapça ve İslam'da "baliğ/büluğ" ibaresiyle ifade edilen erginliğin kız ve erkeklerdeki ortak belirtileri şunlardır:

1) *Yaş*: Şafii, Hanbeli ve Hanefi mensuplarına göre kız ve erkekler için erginlik yaşı onbeştir.[19] Kanıt olarak da, onbeşindeki bir gencin Uhud savaşına katılmak için Muhammed'den izin istemesi, O'nun da bu isteği kabul etmesidir.[20] Fakat Hanefi alimi İmam Ebu Hanife ile Malikilere göre ise, erginlik yaşı kadınlar için onyedi, erkekler için de onsekizdir.[21]

2) *İnzal* (erkekte meni'nin gelmesi, kızda rahim salgıları): Dört İslam mezhebi de meni'nin gelmesini ve rahim salgısını (inzal), erginlik alameti olarak kabul etmişlerdir. Kur'an'ın Nur suresi ile Muhammed'in bir hadisinden (menisi gelmeyen çocuğa günah yazılmaz) kanıtlar getiriliyor buna.

A) *Kıllanma*: Kadın ve erkeğin hassas bölgelerinde, özellikle cinsel organları çevresinde kılların bitmesi erginlik işareti sayılır. Ayvatüyü şeklindeki kıllanmaya itibar edilmez.[22] Kanıt olarak da, Beni Kurayza kabilesinden üreme organları bölgesi kıllanan erkeklerin öldürülmesini emreden Muhammed kararı öne sürülür.[23]

B) Sadece kadınlarda görülen erginlik belirtileri ise şöyledir: Aybaşı olmak (hayız), hamile kalabilmek.[24]

Ayrıca Şafiiler koltukaltı kıllanmasını, Malikiler de erkeklerde gırtlak gelişmesini ve ses kalınlaşmasını erginlik alameti sayarlar.[25] Durum ortada: Günümüzde 10-11 yaşlarında erginleşen çocuklar, kadınlar, yaşlı insanlar da İslam'ın hadd/hudud adı verilen sabit ve değişmeyen ağır ceza hükümlerinin kapsamı içine girerler.[26] Bu hükümler çocuğu bile cezalandırma konusu haline getirecek kadar ileri aşamalara varabilmekteler. Örneğin Hanefi ve Şafii mezhebine göre "çocuğun

19- Merginan-ül Hidaye, c. 3. s. 284.
20- Tırmizi.
21- Merginan-ül Hidaye, c. 3. s. 284.
22- Abdülhak El Heytami, age. s. 16.
23- Ebu Davud, Tırmizi.
24- Abdülhak El Heytami, age, s. 16.
25- İanet-ül Talibin, 3/70; Haşiye-tül Desuki, c. 3. s. 293.
26- Suriyeli İslamcı Ramazan El Buti, İslam Toplumunun Oluşumu, Şura yayınları, 1992, s. 167.

müslümanlığı geçerli olmadığı gibi irtidatı da geçerli değildir"[27] Hanefi mezhebinin ikinci büyük alimi İmam Ebu Yusuf ile Hanbelilerden bazılarına göre "çocuğun İslamlığı geçerli ama irtidatı geçerli değil"[28]. Buna karşılık Hanefi mezhebinin kurucusu İmam Ebu Hanife ile İmam Muhammed ve İmam Malik'e göre "Çocuğun İslamlığı gibi irtidatı da geçerlidir"[29] Çocuğun İslam'dan irtidatını (dönmesini) kabul eden din alimleri, onun hakkettiği ölüm cezasının uygulanabilmesi için erginlik çağına kadar büyümesini, dönekliğinde ısrar ettiği taktirde öldürülmesini belirtmişlerdir.[30] Yani 9-10 yaşlarındaki bir çocuk, "ben müslüman oldum" dedikten sonra, yine "hayır ben vazgeçtim" diye açıklama yaparsa; onbeş yaşına kadar "kafir" kabul edilip bekletilecek, ondan sonra yine kendisine sorulacak: "İslama mı dönmek istiyorsun yoksa kafir mi kalacaksın?" Çocuk "İslamı seçmiyorum" dediği anda onbeş/onaltı yaşında (erginlik çağı) ya da özel durumlarda tenasül bölgesinin daha erken kıllanması halinde (diyelim ki onüki/önüç; çünkü günümüz şartlarında çocuklar erken yaşlarda erginliğe eriyorlar) ölüm cezasına çarptırılacaklar.

C) Delinin İslamlıktan vazgeçmesi konusunda kendisine ölüm cezası olmadığına ilişkin olarak dört mezheb ortak görüş belirtir. Bununla birlikte eğer o deli, delirmeden önce yani aklı başında iken irtidat edip sonra delirmişse, o zaman irtidat ve dolayısıyla ölüm geçerlidir.[31]

D) Sarhoşun irtidatı geçerlidir. Ancak bazı mezheplere göre sarhoş ayılmadan ve tövbeye çağrılmadan öldürülmez. Malikilere göre ise sarhoş içkinin haram olduğunu biliyor ve içiyorsa, sarhoşken "İslam'dan vazgeçtim" demesi geçerli sayılıp ölümü hakeder.[32]

E) Dört mezhebe göre, hiçbir baskı altında olmadan serbestçe irtidat eden (yani dönen) kişi ölümü haketmiştir.

Ancak ortada bir baskı unsuru varsa, müslümanın irtidat et-

27- Haşiyet-ül Beycuri, c. 2/264.
28- Ahmed, Ebu Davud.
29- Haşiyet-ül Desuki, c. 4/361, İbn Abidin, 4/257.
30- Abdülhak El Heytami, age, s. 20.
31- İbn-ul Kudame El Muğni, c. 10/129.
32- Haşiyet-ül Desuki, 4/363; İbn Kudame El Muğni, 9/25-26.

mesi (yani İslam dışı bir inancı benimsemesi) bazı şartlara bağlıdır. Şöyle ki;

1) Müslüman ölüm tehdidi altındaysa; öldürülme ihtimali yüksek ise veya vücudundaki organlardan birinin telef olması (diyelim ki kolunun veya bacağının koparılması gibi) halinde ya da sakat bırakılacak derecede bir dayağa maruz kalacak ise, bu durumda "ben müslümanlıktan çıktım, sizin dininizi benimsiyorum" demesi ölüm cezasını gerektirmez. Bir şartla ki, İslam hükmü geldikten ya da o baskı kalktıktan sonra yeniden İslam'a dönsün. İslam alimlerine göre ölüm tehdidi ve baskısı altında bile olsa, bir müslümanın İslamlığında ısrar etmesi ve kafirliği benimsememesi tercih edilir. Çünkü şehitlik mertebesine ulaşılır.[33]

2) Tam zorlayıcı olmayan baskı altında müslümanlıktan vazgeçen (malının bir kısmına zarar ziyan verilmesi, hapise atılması, bir organı sakat bırakmayacak derecede dayak gibi) kişi, kalbinden bunun tersini söyleyip içinden ikrar etmese de, diliyle "ben İslam'dan vazgeçtim" diyorsa o mürted sayılır ve kafir kabul edilir.[34]

Burada mülkiyetin korunmasına ilişkin önemli bir şerh daha var: Eğer baskıya uğrayan müslümanın malından çok kimse yararlanıyor ve bu malın yokluğunda diğer müslümanlar çok zor durumda kalacaklarsa, malının ziyan olmaması için irtidat eden kişi kafir sayılmaz.[35] Burada zenginlere bir ayrıcalık tanınmıştır.

Kanıtları da iki hadise dayandırılıyor: Peygamber "Şayet onlar (kafirler işkenceyle seni tehdit ederlerse) sen de dön"[36] "Ümmetimin yanılarak, unutarak ve baskı altında kalarak (ölümcül baskı-FB) işledikleri (günahlar/fiiller-FB) bağışlanmıştır"[37] Bununla birlikte Muhammed, baskı karşısında sebat eden müslümanlara arşın gölgesinde olmayı vaadetmektedir.[38]

33- El Mebsut, 24/43-44; El Muğni; 10/109; Haşiyet-ül Desuki, 4/309.
34- El Şerh-ül Kebir, 10/109; İbn Kudame El Muğni, 8/152, El Mebsut, 10/123.
35- Abdülhak El Heytami, age. s. 23.
36- İbn Cerir, Beyhaki'den aktaran age. s. 24.
37- Taberani'den aktaran age. s. 24.
38- Ahmed bin Hanbel.

F) İslam baskısı altında müslüman olmuş kafirlerin (diğer dinlerden insanların) müslümanlığı tartışma konusudur. İki büyük mezhebe (Hanefi ve Şafii) göre baskı altında müslüman olmuş kişinin islamı geçerlidir. Çünkü sonradan İslamiyetin güzelliklerini görüp gerçek mümin olma şansı büyüktür.[39] Buna karşılık Hanbeli ve Malikiler böyle bir islamı kabul etmezler.[40]

Şayet baskı altında müslümanlığı kabul edip yeniden İslam'dan vazgeçen biri olursa hüküm nedir? Hanefi ve Şafiilere göre, böyle bir müslüman irtidat ederse öldürülmez, hapsedilir. Ama Hanefi alimlerinden İmam Muhammed'e göre öldürülür.[41] Maliki ve Hanbelilere göre, baskı altında İslamlığı kabul ettiği için, vazgeçmesi halinde kendisine bir ceza yoktur.[42]

Anlaşılacağı üzere, islamın irtidat'a ilişkin *hadd* (ölüm cezaları veya ağır bedeni cezalar) hükümleri, müslümana pek acıyacak durumda değildir. Aslında *hadd* hükümlerinin kendileri kanla yazılmış gibidir.

İrtidat Türleri

İslamiyette irtidat; düşünce, söz, eylem ve terk olmak üzere dört ayrı bölüm altında incelenir.

a) *Düşünce İrtidatı*: İslam'da "itikadi" olarak adlandırılan bu kavramın anlamı "Kelime-i Şehadet"in içeriğini bozacak ya da buna ters düşecek herhangi bir fikirsel akım, düşünce ya da inanıştır. İslam'da düşünce suçu olarak niteleyebileceğimiz bu "itikadi irtidat" üç bölümde incelenir.

I) Allah'a şirk (ortak bir tanrı) koşan veya Allah ile kendisi arasında aracı bulunduran; bu aracılara bel bağlayan (put, totem vs), onlara dua ve ibadet eden, Allah'ın varlığını inkar eden, Allah'ın sabit sıfatlarından birini bilerek reddeden veya isim ve sıfatlarından biriyle alay eden ya da Allah'ı, şanına ve yüceliğine yakışmayan sıfatlarla vasfeden, Allah'a eş ve oğul

39- Bedai-ül Senaiğ, 9/4484.
40- Müntehel İradat, 2/502.
41- Bedai-ül Senaiğ, 9/4485; İbn Kudame El Muğni, Şerh-ül Kebir, 10/107.
42- Abdülhak El Heytami, age. s. 29.

isnad eden (hıristiyanlıktaki üçleme/ana-oğul-kutsal ruh-FB) gibi.

Allah'ın herhangi birşeyi sebepsiz yarattığına ve yaratacağına inanan; ölümden sonra dirilmeye, hesap gününe, cennet, cehennem, cinler ve meleklere yok diyen, alemin ezeli ve ebedi olduğuna inanmayan veya bundan şüphe eden, Hz. Muhammed'in yalancı olduğuna inanan, Hz. Ali'nin ilah ya da peygamber olduğuna inanan (Şii ve batını mezheplerindeki kimi inaçlar-FB) gibi.

Kur'an'ın her yerde tatbik edilemeyeceğine inanan, Şeriat dışındaki kanunları insanlara uygulayan veya Allah'ı dünya gözüyle gördüğünü iddia eden, Peygamber sünnetini hafife alan veya alay eden kişi/kişiler *itikadi irtidat* göstermişlerdir. Yani İslamiyetten düşünsel, fikirsel bir sapma içine girmişlerdir. Cezaları ise kesinlikle ölümdür.[43]

II) Kur'an'ın tümünü veya bir kısmını ya da varlığı ortaklaşa kabul edilen bir harfini bile inkar eden kesinlikle kafirdir ki, cezası yine ölümdür. Yine Kur'an'da çelişki olduğunu savunan, bir benzerinin daha yeryüzüne getirileceğine inanan, Kur'an'ın kıyamete kadar geçerli olacağından şüphe eden, Kur'an ayetlerini hafife alan, alay eden, hakaret eden; Kur'an kitabına bilerek basan, pisliğe atan, Kur'an'ın eksik olduğuna inanan; bu kitaptaki hac, oruç, namaz gibi farzların hükmünü kaldıracak kadar Batını ve gizli manalar olduğuna inanan (Şiiler ve Aleviler de olduğu gibi FB) da kafirdir ve hükmü ölümdür.[44]

III) Peygamber'in haber verdiği şeylerin bir kısmında yalancı olduğuna inanan ya da içki içen, zina yapan, faiz yiyen, haram olan şeyleri helal sayan, Peygamber sünnetiyle alay eden "Resulullah (sas) yemekten sonra üç parmağını yalardı" denildiğinde, "Bu görgü kuralına aykırıdır" diyen; Peygamberin sünnetine rağmen "Bu peygamber sünneti olsa da yapmam" diyen; kilise, havra, sinagog gibi tapınma yerlerinin "Allah evi" olduğuna ve orada Allah'a tapıldığına inanan, İslam dininden başka Şeriat kabul etmeyip, diğer yasaları tekfir etmeyen (kafirliğini ilan etmeyen) veya İslam şeriatından şüphe eden kimseler de kafir olup hükümleri kesinlikle ölümdür.[45]

43- Abdülhak El Heytami, age. s. 31-32.
44- age, s. 33-34.
45- age, s. 35-36.

Yeri gelmişken çok önemli bir noktaya değinelim: İslam öylesine bağnaz ve hoşgörüden yoksundur ki; İslam Şeriatı'ndan başka yasaların geçerliliğine inandığınız ya da İslam Şeriatı'nın uygulanabilirliğinden kuşkuya düştüğünüz; İslamdan başka bir dinin üstünlüğünü kabul ettiğiniz; caminin dışındaki ibadet yerlerinin (kilise, havra veya sinagogların) Allah'ın evi olduğuna ve oralarda Allah'a ibadet edildiğine inandığınız anda, "külli kafir" olursunuz ki, cezası idamdır.

Buradan yola çıkarak, gerek İslamcılar gerekse kimi laiklerin (dindar/dindar olmayanlar) "İslam'da zorlama yoktur. İslam hoşgörü dinidir" yolundaki söylemleri ya da "İslam, diğer dinlerin varlığını tanır ve onlarla çoğulcu/katılımcı temelde ortak bir toplum kurar" türündeki iddiaları kesinlikle geçerli değildir. Zaten Kur'an ayeti de bunu kesinlikle destekleyen bir tutum içindedir: "Kim ki İslam'dan başka bir dine yönelirse onun ki kabul edilmeyecektir. O ahirette kaybedenlerdendir."[46]

b) **Sözlü İrtidat:** Gerek şaka yollu gerekse alay biçiminde Allah'a sövmek; Peygamber Muhammed'e söven, alay eden, iftira atan, "kara derili, kısa boylu" türünden tanımlarla niteleyen; "Muhammed unutuyordu, kadınlara düşkündü" şeklinde kişiliğini küçük düşüren sözler sarfeden kişiler mürted kabul edilip hükmü ölümdür.[47]

Hatta Allah'a sövmenin cezası daha hafiftir. Çünkü bütün mezheplere göre Allah'a sövüp kafir olan kimse, yeniden tövbe ederse imanı kabul edilir; öldürülmez ama cezalandırılır. Sadece Hanbeliler, üst üste üç kere Allah'a sövüp yeniden iman edenin özrünü kabul etmeyip ölümüne fetva çıkarırlar.[48]

Buna karşılık Peygamber'e bir şekilde sövüp hakaret edenin tövbesi kabul edilmez; kafir olduğundan hemen öldürülür. Çünkü Peygamber bir insan ve kul olarak ölmüştür. Tövbe edenin tövbesini kabul edecek ve bağışlayacak durumda değildir. Oysa Allah tövbe edeni bağışlayabilir.[49]

Allah'a ve peygambere sövenin kafir olmasına ilişkin hüküm Kur'an'ın Tevbe suresi, 65. ve 66. ayetinde bulunur: "Allah,

46- Al-i İmran suresi, 85. ayet.
47- Abdülhak El Heytami, age, s. 38-39.
48- Muğni İbn Kudame, 8/565; İbn Teymiyye, s. 550.
49- İbn Teymiyye, s. 22; El Şifa, Kaadi İyaz, 2/474.

ayetleri ve Resulü ile alay mı ediyorsunuz? Özür beyan etmeyin. Çünkü iman ettikten sonra küfre girdiniz."

"Allah ve Resulünü incitenlere, Allah dünyada da ahirette de lanet eder. Onlara alçaltıcı bir azab hazırlar."[50]

Bir de Muhammed İbn Sehl'den aktarılan hadis rivayeti: "Resulullah (sas)'a söven bir adam vardı. Resulullah (sas) dedi ki: 'Kim beni bu düşmanımdan kurtaracak?' Halid Bin Velid: 'Ben' dedi. Resulullah (sas) Halid Bin Velid'i gönderip o adamı öldürttü"[51]

Benzer biçimde Kur'an'da peygamberliğine tanıklık edilen kişilere sövmek de kafirlik sayılıp, tövbesi kabul edilmeksizin öldürülür.[52]

Kafirlik nedenlerinden biri de Peygamber'in hanımlarından birine hakaret ve iftira etmektir. Asr-ı Saadet denilen dönemde Muhammed eşi Hz. Aişe için "zina etti" söylentileri çıktı. Olay lehte ve aleyhte kanıtlarla günümüze kadar tartışmalıdır. Sözgelimi Şiiler, olayın doğru olduğu yönünde birçok delil getirirler. Günümüz İran'dan çıkan kitaplarda bu "zina olayı" kanıtlanmaya çalışılmış. Bu söylenti üzerine Hz. Muhammed, çok üzüldü, günlerce evine kapandı karılarıyla yataklarını bile ayırdı. Sonradan konuya ilişkin bir ayetle, iş resmi bir sonuca bağlandı. Nur suresinin 7. ve 26. ayetleri bu konuya tahsis edildi: "Bunlar (zina etti denilen kadınlar, özellikle de Hz. Aişe-FB) onların söylediklerinden uzaktırlar... Allah sizi ikaz ediyor! O hadisenin (zina söylentisinin-FB) benzerine bile asla dönmeyesiniz! Eğer mümin iseniz."[53] Yani her kim o söylentiyi çıkarırsa, mümin değil kafirdir.

Peygamber eşlerine "zina" nitelemesi, Hz. Aişe'nin merkezinde yer aldığı "ilk hadisesi"nden doğduğundan, dört mezhep alimleri, "peygamber hanımlarına iftira edenler hakkında ölüm cezası verilmesi" hükmünün, Hz. Muhammed'in diğer hanımları hakkında bu tür söz sarfedenler için de geçerli olup olmayacağı konusunda görüş birliği içinde değiller. Örneğin

50- Ahzab suresi, 57. ayet.
51- Ebu Muhammed'den aktaran age. s. 41.
52- İbn Teymiyye, El Sarimul Meslul, s. 570; Muhyiddin Seyf-ul Meşhur, Yaprak, 2.
53- Nur suresi, 7/26.

Hanbeli ve Malikiler, bu hükmün, bütün Peygamber hanımlarına iftira edenler için geçerli olmasından yanadırlar.[54] Hanefiler ise Hz. Aişe dışındakilere "iftira" edenlerin, öldürülmeyip şiddetle cezalandırılması gerektiği görüşündedirler.[55]

İrtidat temelinde ölümü gerektiren birşey de, peygamberin zamanında onunla yaşayan, sohbet eden veya onu gören Sahabe (yakın dost)lere sövmektir. Hükmü ikiye ayırılır. Birincisi; Ebubekir ve Ömer gibi iki önemli Sahabe ve Halife'ye sövmek kesinlikle ölüm cezasını gerektirir.[56] İkincisi, diğer sahabelere söven ya da sahabeliklerini inkar edenler, kafir değil fasık olurlar; şahadetleri kabul edilmez, dayak cezası uygulanır.[57]

Kanıtlar: "Nebilere söven öldürülür. Benim sahabelerime sövene dayak cezası uygulanır."[58] Hz. Ömer'den bir rivayet: "Ubeydullah bin Ömer, Miktad bin Esved'e sövdüğü için Hz. Ömer, Ubeydullah'ın dilini kesti."[59]

Yine müslüman birine bilerek kafir diyenin cezası da, tövbe etmediği taktirde ölümdür.[60]

c) *Ameli İrtidat*: Buna eylem ve davranışlar temelinde İslam'a aykırı düşmek veya islam'dan dönmek de denir.

İşte örnekleri: Kur'an'ın tümünü ya da bir parçasını, hadisleri çöpe atmak, onlara hakaret edip çiğnemek, basmak. Kafirliği hoşgörmek, ona rıza göstermek, bir başkasının kafir olmasından haz duyup hoşnut olmak, İslam ehlini (müslümanları) küçük görüp, kafirleri yüceltmek; güneşe, aya secde etmek, dinle alay eder tarzda açık bir söz veya harekette bulunmak, kendi isteğiyle *Dar-ül İslam*'dan (İslamiyetin hüküm sürdüğü bir ülke) Dar-ül Harp (İslamiyetin hüküm sürmediği bir ülke) diyarına kaçmak, müslümanlara karşı savaşmak kafirlik olup bu eylemlerden birini yapanlar mürted sayılıp öldürülmelidir.[61]

54- İbn Teymiyye, age, s. 571; Mevahib-ül Celil, 6/286-415.
55- Abdülhak El Heytami, age, s. 44.
56- El Fetavul Hindiye, 2/239; İbn Teymmiye, age, s. 580.
57- Mevahib-ül Celil, 8/73; Haşiyet-ü İbn Abidin, 4/236.
58- Taberani rivayeti.
59- Subki Fetava, 2/581.
60- İbn-i Hacer, El İlam bi Kavaid-İl islam, 2/23.
61- Abdülhak El Heytami, age. s. 49.

Bu düzlemde namazı terkeden ve kılmaktan vazgeçen de mürted sayılıp öldürülür ve malı devlet hazinesine verilir.[62] Zaten peygamber hadislerinde, "namazı terkedenin kafir olduğu" açıkca söylenir.[63] Kuşkusuz namaz terkedenin tövbeye çağrılması gerektiği kabul edilir, ama o kişinin kafir olarak mı, yoksa kafir olarak değil de hadden (Şeriat'ın ana ceza hükümlerine göre) mi öldürüleceği konusu, hayli tartışmalıdır. Önemli olan kişinin nasıl niteleneceği (kafir mi yoksa müslüman mı) değil, canının alınacağıdır.

Hoşgörü konusunda yine önemli bir nokta: Dikkat edilirse sadece İslamdan dönen değil, İslam'dan dönenleri hoş karşılayanlar, müslüman olmayanları övenler ve müslümanları yerenler, bir İslam ülkesinden kaçanların da kafir sayılıp öldürülmesidir. Hoşgörü bunun neresinde? Zekat vermemek de ölüm nedenidir. Şöyle ki; "Zekat farzdır, İslamın şartıdır" diyen ancak bunu vermeyen kişi kafir sayılmaz, ama cezalandırılır. Gerekirse savaş yoluyla zekat alınır. Ama "zekat farz değildir" deyip vermeyen kişi, zaten İslam'ın temel şartlarından birini de kabul etmediğinden kafir sayılıp hem öldürülür hem de malına el konulur. Hanbeli görüşe göre ise zekat farzdır demekle birlikte bunu yerine getirmeyen kimse kafir sayılır.[64] Bunlar öldürülüp eş ve çocukları esir alınır; mallarına ise el konulur.[65] Orucu kasıtlı olarak terkeden kişi kafir olmaz; yani ölümden kurtulur ancak hapsedilip, yemek ve su verilmez.[66]

İslamiyette, kanun koyma yetkisi yalnızca Allah'a ait olduğundan, Allah Şeriatı'nı uygulamayan kimseler de kafir sayılırlar.[67] Ancak bu konu, çok geniş, karmaşık ve bir hayli de tartışmalıdır. Çünkü işin içine hükümdarlar, halifeler, sultanlar girmekte; onlara karşı alınacak tutumlar Ulema-Sultan ilişkilerine göre değişkenlik göstermektedir. Belki de İslam'ın tarihsel birikiminin toplamı olan bu uygulamalar, bu dinin

62- age, s. 50-51. Hanefilere göre tembellik yüzünden namaz kılmayan, hapsedilip kan akıncaya kadar dövülür.
63- Tırmizi.
64- El Şerh-ül Sağir, 1/239-679; El Muğni, 2/427-428.
65- Abdülhak El Heytami, age, s. 89.
66- El Şerh-ül Sağir, 1/239; El Muğni, 2/408.
67- Abdülhak El Heytami, age. s. 58-74.

gerçek çıkmazlarından biridir.

Son olarak toplu irtidat meselesine değinelim: Yani bir belde, kent ya da köy halkının kitlesel olarak dinden çıkmasıdır ki; İslam alimlerine göre o yer, Dar-ül Harp'e (kafir diyarı) dönüşür. Bu durumda savaş farzdır. Müslümanların daha önceki kafir ve müşriklerden önce, bu toplu döneklerle savaşmaları şarttır. Savaş sırasında öldürülenler öldürülür, kaçanlar takip edilip tövbeye çağrılır, tövbe etmezlerse boyunları vurulur ya da ateşe atılırlar. Tövbe ederlerse müslümanlara verilen zararları öderler. Esir alınamayan yaralılar ise öldürülür. Bunlar kadın veya erkek de olsalar, ayırım yapmaksızın öldürülürler.[68]

İrtidat nasıl saptanır? İki erkek şahit, "kafir olanın kafir olma eylemini, sözünü, düşüncesini vs" ayrıntılı biçimde anlatıp ikna edici olurlarsa, o kişinin mürted (dönek) olduğu kanıtlanmış olur.[69]

İslam bu kafirlik, müslümanlık meselesini kadının rahmindeki çocuğa kadar indirgemiştir. Sözgelimi bir anne-baba, müslümanken çocuk ana rahmine düşmüşse ve de ğmuşsa, o çocuk müslüman kabul edilir. Anne-baba kafir olsalar da bu müslüman sayılan çocuk ellerinden alınır ve yakın akrabalarına verilir.[70]

Anne ile baba, mürted iken ana rahmine düşen çocuk hükmen kafir sayılır. Çünkü kafir ana ve babadan meydana gelmiştir. Şafiilere göre ise çocuk müslüman sayılır. Ancak yakın akrabalarından müslüman biri kalmamışsa kafir sayılır. Malikilere göre ise, müslümanken kafirliği kabul eden, baba ve anneden rahime düşen, sonradan kafirliği seçen, ana-babanın çocuğu müslüman sayılıp, doğumla birlikte ellerinden alınır.[71]

Açıktır ki, İslam, çocuğa bile seçim hakkı tanımayacak kadar katı kurallara sahiptir. Çünkü doğan çocuğun velayet (yaşama, geçim, bakım vs) hakkını birisine vermek ayrı devletin bir çocuğu himayesine alması ayrıdır. Ama bir siyasal yönetimin,

68- İmam Şafii, El Umm, 8/32; İbn Kudame El Muğni, 10/102-103.
69- Abdülhak El Heytami, age, s. 93.
70- age. s. 140-141.
71- El Mecmug - Şerhul Muhazzeb, 15/472.

ana rahmine düşen çocuk için "o andan itibaren kapitalist, müslüman, komünist, sosyalist, hıristiyan vs" diye bir siyasi/ ideolojik tanımlamada bulunması, tümüyle ayrı bir anlam taşır. Çünkü doğan çocuğun ya da kendi görüşünü belirleme hakkına sahip olmayan çocuğun durumu, (ergen ya da genç) ister yabani isterse evcil olan hayvanın yakalandıktan sonra bir insan tarafından sahiplik damgası (dağlanarak veya kulağı kesilerek) yemesi gibi birşeydir. Yine bu, daha yeni doğacak çocuğun "bilgin, pilot, futbolcu vs. olacak" diye tasnif edilmesidir. Doğa yasalarına aykırıdır. İslamiyetin siyasi tahakkümünü göstermesi bakımından da önemlidir. Zaten İslam alimleri, "her insan doğaçtan (fıtraten) müslümandır" derlerken, biraz da dünyaya ve insanoğluna, kendi inançlarını dayatmayı amaçlamaktadırlar. Kimilerinin, bu söylemi, "İslam'a davet için bir hoşgörü" gibi görmesi ve göstermesi, gerçeği değiştirmez.

Kuşkusuz İslam kan, barut, işkence ve ölümden; kısaca baskı ve şiddetten ibaret değildir. Teorik olarak hükümler çok katıysa da günlük hayatta bunun hafifletici yollarına başvurulmuştur. "Müslümanlara şüpheler üzerine cezaları tatbik etmeyin. Bir çıkar yol bulursanız suçluyu beraat ettirin. Çünkü yargıcın affetmek (hayatını bağışlamak da olabilir-FB) babında hataya düşmesi, cezalandırmaktaki hatasından hayırlıdır" (Mevkuf Siğa ile Hz. Aişe'den nakledilmiştir)[72] diyen, yine İslam devletinin ilk başkanı, ilk yargıç Muhammed'dir. Yine Halife Ömer, bir keresinde zina'nın İslam Şeriatı'nca suç olduğunu bilmeksizin bu yola başvuran bir kadını affederken; bir başka olayda baskı altında (şantaj yoluyla) zina yapıp, kendisine İslam hükümlerince ceza verilmesini isteyen bir müslüman kadını da bağışlamıştır.[73] Özellikle kuşkulu olaylarda, yani eylemi yapanın ikrar etmediği ve kasıtlı yapmadığı ya da iftiraya uğradığı olaylarda, Şeriat sanıktan suçu düşürebilmek için çok sayıda yol ve yönteme başvurmuştur.[74] Ama siyaseten öldürmek istediği

72- Hadis'i aktaran, Ramazan El Buti, age, s. 184.
73- age, 185.

kimselere karşı da sayılmayacak kadar çok hüküm, yol ve yöntem bulmuştur.[75]

Şurası da kesindir ki, dinden dönen mürted'in hükmü kesinlikle *katil* (öldürme)dir.

Baskı, şiddet, zorbalık kapsamına giren İslam hükümlerinin en önemli ilkesi de, zamana göre değişmezliktir. Yani çağlar geçse de İslam'ın temel saydığı suçlar (kafirlik, fitne, isyan, zina, hırsızlık, vs) hakkındaki hükümler hiç değişmeden kalır. Ve İslamcı alimler, bu değişmezlikle övünür. Batılı sistemlerin yasalarındaki değişmeleri/yasa düzenlemelerini alaya alarak küçümserler.[76]

75- Sözgelimi Kanuni Sultan Süleyman, Şeriate aykırı bir ölüm kararını, kendisi uykudayken uygulattırmıştır. Ona bu aklı veren ve Şeriate uydıran (çünkü İslam'a göre uykudakine günah yazılmaz) Şeyhulislam Ebu Suud Efendi'dir.
76- Bakınız Ramazan El Buti, age, s. 167-220.

VI
İSLAM SINIFLARI KUTSUYOR

İslamiyet, kendinden önce varolan sınıfları devralıp geliştirdi ve sınıflı toplumun tarihsel tescilini, Medine Devleti (ilk İslam devleti) ile kayda geçip ilan etti. Denilebilir ki İslam, kendisinden önce çözülmeye uğrayan kabile toplumunun bağrından çıkan sınıfsal ayrışmayı bir disiplin altına alıp gelişmesine yardımcı oldu.

Kuşkusuz İslam önderi Muhammed, döneminin büyük bir devrimcisi sıfatıyla, altüst olan toplumsal ilişkilerin yol açtığı tarihsel boşluğu iyi yakaladı: Aşırı oranda ticarileşmiş Mekke Site devletini ya da ticari aristokrasinin oligarşisini devirebilmek için, şu kesimleri yanına aldı: Medine'de yerleşik tarım toplumundaki zengin katmanlar (ki İslam devletinin kuruluşundan sonraki gelişme dönemlerinde devletin dayanacağı temel güç ve egemen sınıf durumuna gelecekti. Çünkü Ortaçağ feodalitesi esas olarak tarım ve toprağa dayanıyordu. Oysa ticaret, bu çağı izleyecek olan yeni çağın burjuva toplumunun nüvelerini oluşturuyordu), Mekke'deki yoksullaşan özgür halk tabakaları, köle sınıfı ve kabile toplumunun çözülüşünden sonra ortada kalan aile veya aile bireyleri (kabile dayanışması olmayınca kimsenin tek başına yaşabilecek tecrübesi ve geçim kaynağı yoktu), bu arada ticari oligarşiye isyan ederek aynı serveti ve dolayısıyla Site/Devlet yönetimini ele geçirmeyi isteyen zengin sınıfın genç kesimi,

ayrıca tek tek zengin kişiler ile siyasi şahsiyetler (Ebubekir, Ömer, Osman gibi).[1]

Aşağı yukarı ortak slogan şuydu: "İnsanın insana kulluğuna hayır! İnsanın Allah'a kulluğuna evet! Gerçek özgürlük budur!" Bu, o dönem için yerinde ve somut bir slogandı. Çünkü insana kul ve kölelik demek, fiili anlamda kölelik ve ezilmek demekti. Oysa kişinin Allah'a kulluğu (Allah soyut birşey olduğu için) sadece devlete ve toplumdaki kurallara bağlılığı getiriyor; bu arada haklar ve ödevleri (yurttaş olmak) ortaya koyuyordu.

Devlet denen egemen sınıfın hakemi, o dönem için çok aşırı olan "toplumda sınıflararası derin uçurumu" daraltmayı; kabilenin bireye yaptığı himaye görevini görmeyi, zenginden biraz alıp yoksula biraz vermeyi; daha da önemlisi bu yoksulların savaş ve ganimetler yoluyla (eski kahramanlık dönemindeki çıplak zor ve yağma ve talanlar gibi) mal ve mülk edinmelerini örgütleyip gerçekleştiriyordu. Toplumdaki sınıfsal uçurum, böylece belli bir düzeyde kapanabiliyordu.[2]

Ayrıca İslam'daki eşitlik kavramı da, kabile bağnazlığına ve aristokrasisine darbe vurulması sonucunda bir slogan halini aldı. Ancak bu günümüzdeki anlamıyla özdeşleşen bir eşitlik değildir.

İslam, Mekke ticari oligarşisine karşı geniş katılımlı, toplumsal ve siyasal (özellikle siyasal) bir devrimdi. Geniş yığınlara "Biz istiyoruz ki, mustaz'aflara (ezilenlere) lutfedelim; onları önderler yapalım, Onları (firavun mülkünün) varisleri kılalım"[3] diye hitabederek, halkı iktidara yöneltiyordu. Bu yönüyle taktiksel açıdan ezilen sınıf sloganları atılmış; elverdiğince geniş yığınlar seferber edilmiştir. Ancak bunu, para oligarşisine karşı bir demokratik devrim" olarak[4] nitelemek mümkün değil. Çünkü demokratik devrim, tarihsel olarak feodaliteye karşı verilir ve uzun erimde burjuva bir toplum kurmayı hedefler (iktidardaki sınıfa göre sosyalizme de geçebilir).

1- "Biz ise istiyoruz ki, müstaz'aflara (ezilenler ve yoksullar-FB) lütfedelim, onları önderler yapalım, onları (Firavun mülkünün varisleri kılalım." (Kasas suresi, 5. ayet).

2- "Allah'ın, memleketler halkından Peygamber'ine verdiği ganimetler; Allah'a, Resulüne, akrabasına, yetimlere, fakirlere, yolda kalanlara aittir. Ta ki (bu mallar) sizden zenginler arasında dönüp dolaşan birşey olmasın." (Haşr suresi, 7. ayet)

3- Kasas suresi, 5. ayet.

4- Seyid M. R. Musawi Lari, Batı Medeniyeti ve İslam, s. 203.

Oysa İslam devrimi, tersine bir yol izleyip, aşırı giden "para oligarşisine" karşı (yani burjuvaziyi yaratabilecek nüveye karşı), sınıflı toplumun resmiyete geçip sağlamlaşması dönemi olan feodal Ortaçağ devletine geçiştir. Bu yüzden, Muhammed devrimini, "demokratik devrim" diye göstermek isteyen İslamcılar, özellikle de İranlı İslam teorisyenleri yanılmaktadırlar.

Aslında İslam devletinin amacı, birçok İslamcının da belirttiği gibi toplumsal dengeyi korumaktır. İslami çözüm: "Toplumsal bir denge yaratmakta ve bu toplumsal dengenin sonsuza kadar insanı mutlu edecek bir ortamın temelini oluşturmaktadır."[5] Kimi yerde bu, Amerikan Marshall Planı'na benzetilmektedir.[6] Önde gelen İslamcı teorisyenlerden ikisinin ekonomik projesi ise şöyle: İslam, mülkiyeti iptal etmez; birey ile toplum arasında orta yolu bulur. Fert ve toplumun birlikte sahip oldukları özel hakları korur. Karşılıklı maddi ve manevi ilişkilerine saygı gösterir. İnsan doğasıyla az veya çok zıtlık arzeden bütün kötülükleri bertaraf eder. Müslümanların kardeş olması temelinde bir dayanışma ve barış dolu toplumsal bir güvenlik sistemi oluşturur.[7] Zaten Hz. Muhammed de, "müslümanın müslümana zulmetmeyeceğini, aldatmayacağını ve gereksinimler konusunda yardımlaşmayı" vaazeder ve umar.[8]

Bir başka İslam alimine göre ise "İslam kardeşliğinin ölçüsü, iki cepten her birinin diğer müslümanın kendi cebi gibi olmasıdır."[9]

Kimi İslamcılar daha ileri bir söylem içindedir: "İslamiyet, daha ilk dönemlerinde ganimet, fey, zekat ve faiz yasağına ilişkin getirdiği ve hayata geçirdiği hükümlerle, toplumun iktisadi kaynaklarını kontrol yetkisini topluma devretmiş; mal ve hizmetlerin, bir sınıf tarafından ele geçirilmesine karşı çıkmıştır."[10]

Bütün bu yazılıp çizilenler, İslam'ın bir stratejisi ve temeli mi

5- İsmet Bozdağ, Üçüncü Çözüm: İslamiyetin Sosyo-Ekonomik Modeli, 1983. s. 231.
6- age, s. 274.
7- M. Bakr El Sadr, İslam ve İktisadi Ekoller, s. 78-79-105; Seyyid Kutub, İslam-Kapitalizm Çatışması, s. 55-86; Mutaharri, İslam Devrimi, 149-161.
8- M. Bakr El Sadr, age. s. 105.
9- İmam Musa bin Cafer'den aktaran Mutaharri, age. s. 158.
10- Ali Bulaç, Yeni Zemin dergisi, Mart 1993. s. 14. Ayrıca Seyyid Kutub, age. s. 59.

yoksa taktiksel ve dönemsel söylemlerden ibaret midir? İslamiyet kendisiyle çelişen şeyler söyleyip uygulamakta mıdır? Ya da daha az bir olasılıkla, İslam, teorik söyleminde ilke sahibidir de, sonraki İslam devletleri Asr-ı Saadet denen Muhammed ve Dört Halife dönemi ilkelerinden sapmışlar mıdır? İslamcıların bu yöndeki iddiaları nereye kadar doğru?

Buradaki önemli bir noktaya parmak bastıktan sonra, konunun ayrıntılarına geçelim: Bir kere, toplumda sınıfların varlığını inkar etmiyor İslamiyet. Tersine bütün kurumlaşmalar ve pratikler, (zekat, sadaka, vakıf) İslamiyetin sınıf kavramını kullanmadan varlığını tanıdığı ve teorisine geçirdiği bu sınıflı toplumda (yoksul/fakir) sınıfsal ve toplumsal çelişkileri mümkün olduğunca aza indirgemek, kendi deyimleriyle toplumsal denge ile barış ve huzuru sağlamaya yöneliktir. Ancak teorik açıdan güzel olan bu söylemler, pratikte eşyanın tabiatına aykırıdır. Çünkü sınıflı bir toplumda, "dengeyi sağlamak" geçici olarak mümkün, ama bunun ebedi olması imkansızdır. Bu yüzden İslamın ebedi hedefi pratikte hiç sağlanamayacak kadar hayalidir.

Neden?

Sınıflı Toplumun İlahi Emre Bağlanması

İslam devleti, sınıflı toplumun resmen kuruluşu ve ilanıdır. İslam'a göre servet meşru ve birikmiş alınteridir.[11] Ticaret de kutsaldır.[12] Ticaret, emeğe dayanırsa meşrudur.[13] Ancak bu meşruiyetin sınırları pek belli değildir. Örneğin şöyle denilmektedir: "Muteber kazanç; içinde hainlik, yalan ve hilenin bulunmadığı alış-veriş ve bir de insanın kendi emeğinin mahsülüdür."[14] Bu tarif, hem yanlış hem doğruyu içeriyor. Çünkü ticaretin özü, "hainlik ve hileli alışveriş"tir. Üstelik ticaret insan emeğinin mahsulü olamaz. Tersine; başkasının emeğini ucuza kapatıp, bir başkasına piyasa bedeli üzerinde ya

11- İsmet Bozdağ, age. s. 262.
12- İmam Gazali, İhya-ül Ulum-ül Din, c.II. s. 46.
13- Bozdağ, age. s. 263.
14- Binbir Hadis; 151'den aktaran Bozdağ, age. s. 264.

da daha fazla bir fiyatla satmaktır. Ticaretin özü spekülasyondur. İslami deyimle "fahiş fiyat" artırımıdır. Bir kere ticareti kutsadınız mı, servet birikimi ve sınıfsal bölünmeyi kaçınılmaz kılarsınız.

Hz. Muhammed de "tüccarların piri"[15] olduğuna göre, sınıflı toplumun öncüsü demektir. Biz bu noktayı ileride ayrıntılamak üzere şimdilik bir yana bırakıyoruz.

Öte yandan İslam, zaman zaman "insanlar bir tarağın dişleri gibi eşit yaratılmışlardır" demesine rağmen, esas olarak sınıfsal ayrımı ilahi bir emir haline getirip kutsamıştır. Çünkü İslamiyet, herşeyden önce insanların eşit yaratılmadığı[16] fikri temeli üstünde inşa edilmiş olup şunları dile getirmektedir: "Rabbin rahmetini onlar mı paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların maişetlerini (geçim ücretlerini/yollarını-FB) bile, aralarında (onlar değil) biz taksim ettik. Kimilerini derece derece, kimilerinin üstüne çıkardık ki, bir kısmı bir kısmını iş adamı edinsin."[17] "Allah'ın, kimi dilerse onun rızkını yaymakta ve genişletmekte, (kimi dilerse, onunkini) kısmakta olduğunu hala bilmediler mi?"[18] "Allah (şu) iki kişiyi de misal getirdi: Bunlardan biri dilsizdir; hiçbir şey beceremez ve o efendisinin üstünde bir yüktür. Efendisi, onu nereye gönderse hayır getirmez. Hiç bu, (dilsiz yaratık) çevresinde adaletle yaşayan, kendisine doğru yolu tutan kişi ile bir olur mu?"[19]

İnsanın eşit yaratılmadığını ileri süren İslamcılar, Kur'an ve İslam yasasının tümüyle doğa yasasına uygun olduğunu söylerler.[20] Bir kısmı da daha ileri giderek şu iddiada bulunur: "Allah toplumu zengin ve fakir yarattı ki birileri mal sahibi olup ücret versin, diğerleri de ona çalışıp üretsinler.[21]

Böylece denilebilir ki, İslam bir ortaçağ ideolojisi olarak sınıflı toplumu öngörüyor; ama aynı zamanda o dönemin kapalı ekonomi kurallarına uygun biçimde üretim ve tüketimde

15- Doğu Perinçek, Saçak dergisi, Temmuz 1987.
16- Bozdağ, age. s. 265.
17- Zuhruf suresi, 32. ayet. Mısırlı İslamcı yazar Seyyid Kutub buna itiraz ediyor.
18- Zümer suresi, 52. ayet.
19- Nahl suresi, 76. ayet.
20- Bozdağ, age. s. 266.
21- M. El Vekil, Medine Ansiklopedisi, c. II. s. 57.

makul olmayı, azla yetinmeyi, kazanırken yoksulu da düşünmeyi yani vahşi kapitalizmde olduğu gibi ezmemeyi de öğütlüyordu. Hadis'ten bir örnek: "Herşeyin bir anahtarı vardır; cennetin anahtarı da fakirleri ve düşkünleri sevmektir."[22] Dikkat edilirse fakirliği yoketmek amaçlanmıyor; fakirleri ve düşkünleri sevmek öğütleniyor.

O halde İslam toplumu, dizginlenmiş sömürü toplumudur diyebiliriz.

Bir de tarihsel süreç içinde İslam toplumlarındaki uygulamalara bakalım.

Cahiliye ve İslam'da Sınıflar

Kabile toplumunda sınıflar billurlaşmaya başlayıp feodal topluma geçişin yaşandığı Cahiliye çağındaki Arap toplulukları *hürler, mevali* ve *esirler* olmak üzere üç temel sınıfı oluşturuyorlardı. *Hürler*: Bir aile topluluğunun ve kabilenin ortak adını taşıyan, eşit haklara sahip kimselerdi. Birlikte göçer, savaşlara gider ve ortak mülkiyeti kullanırlardı. Toplumun en itibarlı kişileri olup aralarında şairler, kahinler ve savaşlarda yararlılık gösteren kahramanlar çıkardı. Bu sonuncular, eşitler arasında birinci (primus inter pares) konumunda seçkin tabakaydı. Yine Mekke'de yaşayan Kusay soyundan olanlar Kabe hizmetlerini de ellerinde bulundurduklarından (kılıç ve mal zoruyla) hürlerin üstünde bir üst sınıf (aristokrat) teşkil ediyorlardı. Mekke yönetiminin kollektif denetimini sağlamak üzere kurulan bir çeşit Aristokrat Kurultay olan *Dar-ül Nedve* de, (kabile konfederasyonunun ileri gelenleri) 10 kişiden oluşan asilzade aile başkanları da seçkin tabakaya aitti.[23] Medine'de ise aristokrat tabaka öylesine belirgin olmamakla birlikte, Yahudi kabile konfederasyonu ileri geleni Fatyon'un kişiliğinde somutlaşmıştı. Bununla birlikte Evs ve Hazreç adlı Arap kabileler ile bunların ayrı ayrı bağlaşıkları bulunan Yahudi Benu Nadir, Benu Kurayza ve Benu Kaynuka kabile toplulukları hürlerin içinde birinci sayılırlardı. Muhammed Me-

22- Binbir Hadis: 661'den aktaran İ. Bozdağ, age. s. 273.

23- Çağatay, İslam Dönemine Dek Arap Tarihi, s. 131; Dr. Mücteba Uğur, Hicri Birinci Asırda İslam Toplumu, s. 6.

dine'ye hicret etmeden hemen önce, hürler arasındaki birincilik Yahudi kabilelerden çıkmış; Arap kabilelerinden Hazreç ve Evs'in eline geçmişti. Ama eşitler arasında birinci pek belirmemişti. Yine de Hazreçli Abdullah bin Ubey siyasi olarak, Evsli Uhiye bin Celluh da ekonomik yönden eşitler içinde birinciydiler.[24]

Esirler: Hürlerin sahip olduğu her türlü ünvan ve haktan yoksun kimselerdi. Köle ve cariyelerden oluşurdu. Ya savaşlarda yakalanıp tutsak edilen ya da esir pazarlarından temin edilen bu köle ve cariyeler mal gibi alınıp satılırlardı.[25] Kabile savaşlarında tutsak edilen köle, (düşman kabileye inat olsun diye) iyilik babından, alnına bir damga vurulup *bellik* yaparak salıverilirdi. Bir de savaş esiri olanın, kölenin kakülü kesilir; kurtuluş fidyesi getirilinceye kadar, kakül ok kuburun-da (dağarcığında) saklanırdı. Köle, miras yoluyla mirasçıya geçerdi.

İslamın ilk döneminde el emeğinden pek yararlanılmayan köleler, öldürülmüyorlardı ya da rastgele serbest bırakılmıyorlardı. Tersine, düşmandan alınan esirler özellikle fidye karşılığı serbest bırakılıyorlardı.[26]

Kureyş kabilesi başbuğu durumundaki Teym kabilesinden Abdullah bin Cüd'an, Cahiliye çağının en ünlü esir tüccarı, satıcısıydı. Mal gibi alınıp satılan esir ve cariyeler, bir efendiden diğerine hediye de edilebilirlerdi. Köle ve cariyelerin işledikleri suçların cezaları, hürlerin cezalarının yarısı idi. Bu gelenek, olduğu gibi islam Şeriatı'na da yansımış. Yine cariyelerden doğan çocuklar da esir veya cariye sayılırdı. Ancak cariye sahibi babadan olan çocuklar arasında zeki ve üstün yetenekte olanlar göz doldururlarsa, babanın evlatlığına kabul edilir ve soyadını taşıyabilirdi-ki bu da İslamiyet'e geçen adetlerdendir. Sözgelişi ilk Emevi halifesi Muaviye bin Ebu Süfyan, Ziyad bin Ebihi'yi, babası Süfyan'ın nesebine ilhak etmiş, Abbasiler halifesi Mehdi, 776 yılında bunu iptal etmiştir.[27]

24- Maxime Rodinson, Muhammed'in Yazinde, s. 155; M. El Vekil, age. c. I. s. 169.
25- Çağatay, age. s. 13[illegible] Uğur, age. s. 6.
26- Abdülbaki Gölpınarlı, Bedir savaşında alınan her esir başına 4000 dirhem fidye istendiğini yazıyor. (Bkz. Sosyal Açıdan İslam Tarihi, s. 85)
27- Çağatay, age. s. 130-132.

Mevali: Esirler ile hürler arasında bir ara kesimdi. Genel olarak azad edilmiş köle ve cariyelerden oluşan bir tabakaydı. Herhangi bir köle, kendisini azad eden sahibinin *mevlası* (yanaşması, sadık uşağı) olur, onun kabilesine mensup sayılır, akraba niteliği bile kazanabilirdi. Köle gibi alınıp satılamazlardı. Ancak bir mevla, hür bir kadın veya erkekle evlenemezdi. Mevla adam öldürürse, vereceği kan bedeli (diyet) bir hür insanınkinin yarısı değerindeydi. Bu da İslama geçen adetlerdendir. Kısas'larda (adam öldürmeye karşı adam öldürme) mevlanın cezası da yarı yarıyaydı.

Esir veya köle iken azad edilen mevla'ya "ıtk mevlası" denirdi. kimi zaman bu azad işlemi, köle ile sahibi arasında bir satış işlemiyle gerçekleşir, köle, özgürlüğünün bedelini ödeyerek kendini satın alıp serbest olurdu. Buna *mükatebe* denirdi. Kimi zaman hiçbir bedel ödenmeden sahibi köleyi azad ederdi. buna da *"ıtk-ı saibe"* denilirdi. Yani başıboş bırakmak işlemi yapılırdı.[28]

Bir de Güney Arabistan'a kadar yayılıp Habeşlileri Yemen'den çıkaran zamanın Sasani yurttaşı İranlılar ile yerli halkın karışmasından oluşan ve *Ebna* denilen bir tabaka daha vardı ki; Şam, Irak ve Suriye bölgelerinde ayrı ayrı adlandırmalara tabi tutulurlardı.[29]

Mevali'ler üç ana kategoride toplanırlardı: Sahip-Köle, Azad Eden-Azad Edilen ve Sahip-Yanaşma-Komşu-Müttefik.

Mevla sadece savaşta esir alınıp azad edilen köle ve cariyeden ibaret değildir. Aynı zamanda bir kabileden atılan ya da kabilesinden ayrılan veya bir biçimde kabilesi imha olan birinin, kendini koruyabilecek bir kabileye girip ona sadakatle bağlı olmasıdır. Benzer şey aileler için de söz konusu. Bu durumda kabileye giren, o kabilede geçerli olan haklardan eşit biçimde yararlanabilir ve benzer yükümlülükleri taşır. Kabile toplumunun çok yozlaşmadığı durumlarda, hür erkek ve kadınlar, kendilerine başka kabileden yanaşma, sığıntı, komşu ve müttefik alabiliyorlardı.[30]

28- Çağatay, age. s. 133.
29- age, s 133.
30- M. El Vekil, age, c. I. s. 189-195.

Bu yolla oluşan mevali tabakası üç kısma ayrılır:

a) *Helif (müttefik)*: Bir kabileyle eşit koşullarda yapılan ittifak ya da bir kabilenin güçlü bir kabileyle tam ve sürekli birleşmesi olup eşit haklardan yararlanılır ve eşit sorumluluklar taşınır. Ancak çok önemli konulardagüçlü kabile karar sahibidir.[31]

b) *El Car/El Civar* (komşu/yanaşmalık): Bir birey, aile, sop veya kabilenin (ki muhtemelen güçsüz ve çaresizdir, kendini koruyamamaktadır ve intikam için peşinden dolaşılmaktadır) güçlü kabileye gidip sığınmasıdır. Çadırlar yan yana kurulur ve kabile bireyleri karşılıklı giderek birbirlerinin kahvelerini içer, yemeklerini yerler. Ancak bu sürekli değil geçicidir; sığınmacının kabile kurallarına uymaması halinde bozulan bir andlaşmadır. Oysa *Helif*'de kardeşlik bağları gibi güçlü bağlar vardır. Çünkü yemin edilirken "kanım kanın, iyi günüm iyi günün, kötü günüm kötü günün ve mirasım mirasın olsun" türündesözler sarfedilir El Hılf andlaşmasında.[32]

c) Itk (kul/uşak) kölelikten biraz farklı ve bir derece daha üstündür. Burada azad edilmiş kölenin dışında, sahip/uşak, efendi/kul, vasal/süzeren ilişkisi egemendir. Oysa kölelik çok daha farklı bir durumdur. Araplar köle'ye (Abid), kul'a da (ıtk/mutak) derler.

İslamiyet, devletle birlikte ortaya çıktığından, Cahiliye dönemirin kendine yarayan yönlerini almakta sakınca görmedi.[33] Bu bağlamda İslam, kabile toplumuna dayalı kümelenmeye (söz gelişi yukarıda sayılan kabile üstünlüğüne dayanan andlaşmalar) son verirken, kabile döneminin önemli geleneklerinden olan kardeşleşme (muahhat), hılf (sözleşme), sahip/mevla (efendi/kul) adetlerini Cahiliye'den devralarak sürdürdü.

Kuşkusuz, İslamiyetin dayandığı feodal düzen, giderek tarım ve toprak feodalitesi temelinde yükselip sağlamlaşırken, insan gücüne olan ihtiyaç nedeniyle kölelerin azad edilmesini ve serbest bırakılarak ya savaşçılar (fetihler açık biçimde emredilmişti) ya da hür köylüler ve tarım emekçileri olarak

31-age.
32-age.
33- İbn-i Hişam, Sire, c.I. s. 140.

yaşamalarını öngörüyordu. Bu yüzden, sistem olarak köleliği kaldırmamakla birlikte, müslüman efendiler, hemen her fırsatta bir köle azad edebilmeleri için ideolojik eğitimden geçiriliyordu. Ne var ki, kölelerin topyekün salıverilmeleri de, İslam devletinin işine gelmiyordu. Çünkü yeterince iş imkanının yaratılmadığı bir ortamda köle ve cariyelerin serbest bırakılmaları, toplumda siyasi ve ekonomik istikrarsızlığa neden olabilirdi. Örneğin fahişelik artar, köle isyanları çıkabilirdi. Bu da İslam devletinin istemediği birşeydi.[34] Fakat bu durum, çok sürmeyecek, Hz. Ali döneminde Basra gibi yerlerde zenci isyanları şeklinde patlak verecekti.

Köle sınıfına bakış açısından en önemli zihniyet değişikliği, Muhammed'in, kişiye kulluk yerine bütün insanların Allah'a kullukta eşit ve dolayısıyla İslam'da kardeş oldukları yolundaki söylemidir.[35]

İkinci olarak kölelere hitaptaki telaffuz üzerinde duruşudur. Eskiden kullanılan "kölem, cariyem, odalığım" sözleri yerine "delikanlım, genç kızım, oğlanım ya da yanaşmam" türünden tanımlar kullanılmaya başlandı.[36]

Üçüncü olarak, devletleşen İslam, bu düzenin kuruluşuna destek veren büyük bir kitle olduğundan (Habeşli Bilal'ın efendisinin işkencelerine rağmen müslüman olmakta direnmesi gibi), Muhammed bu büyük kitleden vazgeçemezdi. Bu nedenle kölelere yurttaşlık statüsünü verdi. Çoğu yerde de çeşitli münasebetlerle müslüman efendileri kölelerini azad etmeye teşvik etti. Bizzat buna örnek oldu ve en yakınındakileri örnek oluştursun diye cesaretlendirdi. Parayla yedi köleyi satın alıp azad eden Hz. Ebubekir'de[37] bunlardan. Yine "kölesini döğen günah işlemiştir, kefareti onu serbest bırakmaktır"[38] "Bir daha karımla yatarsam anam olsun" diye yemin edip sonradan pişman olan müslümanın bir kölesini azad etmekle bu günahtan kurtulabileceğini"[39] açıkladı. Açıkca "Bir cariyesini

34- İbn-i Hişam, 1/278.
35- Hucurrat suresi, 10. ayet ve ayrıca Müslim rivayeti.
36- Buhari, İbn Hacer Şerhi, 5/173-174.
37- İbn-i Hişam, Sire, 1/278.
38- Müslim, 5/90.
39- Maide suresi, 89. ayet.

eğitip okuma yazma öğreten, onu azat edip evlendiren kişinin sevabı iki mislidir" diyerek ideolojik olarak zengin müslümanları yönlendirdi.[40]

Bu ideolojik kampanyalardan şu somut sonuçlar alındı: Hz. Muhammed'in bizzat azad ettiği köle sayısı 63'e, eşi Aişe'nin azad ettiği 96'ya, Abbas'ın azad ettiği 90'a, Hz. Osman'ın azad ettiği 20'ye, Hekim bin Hazzam'ın azad ettiği 100'e, Hz. Ömer oğlu Abdullah'ın serbest bıraktığı 1000'e, Abdurrahman bin Avf'ın azad ettiği 30.000'e ve Hz. Ebubekir'in azad ettiği ise onlarca köleye kadar yükseldi.[41]

İslam'da İmtiyazlı Zümre

Bütün bunlara rağmen İslamiyet, ne ilke açısından ne de pratikte köleliğin ortadan kaldırılmasını istemiyordu. Çünkü sınıflı toplumun ideolojisiydi o. Teorik olarak sınıfların konumunu savunmakla kalmıyor, pratikte de bunu uyguluyordu. Bu nedenle İslamcı önderlerden Seyyid Kutub'un, "İslam kast sistemine, sınıflar teşkiline düşman olduğu kadar hiçbir şeye düşman değildi" yolundaki ifadesi gerçeği yansıtmıyor.[42]

Ayrıntılayalım:

Bir kere, Muhammed'in kendisi seçkincidir. "Allah, Hz. İbrahim'in evladından İsmail'i, Hz. İsmail'in evladından Kinane'yi, Kinane'nin evladından Kureyş'i, Kureyş evladından Haşimileri, Haşimiler içinden de beni süzüp seçti"[43] "Hamdolsun beni, adım ve sıfatımla bile bütün peygamberlere üstün kılan Allah'a"[44] "Cebrail dedi ki: "Ey peygamber, şunu bil ki, Allah bana, seni bu şekilde selamlamamı emretti. Çünkü Yüce Yaratıcı seni bu niteliklerle yüceltti ve seni bu sıfatlarla diğer peygamberlerin üstünde bir mertebeye çıkardı..."[45]

İkinci olarak müslüman Arap toplumu da seçkindir. Çünkü o, "insanlar içinden çıkan en hayırlı ümmettir"[46]

40- Buhari, İbn Hacer Şerhi, 5/175.
41- El Teratib El İdariye, 1/29.
42- age. s. 67.
43- Müslim, Fadail; Tirmizi, Menakıb.
44- Ali El Ka'ari, Şerh-ül Şifa, 1/510.
45- Doç. Dr. Yaşar Nuri Öztürk açıklaması, Kendi Sözleriyle Hz. Muhammed, 1986, s.17.
46 Al-i İmran suresi.

Üçüncü olarak peygamberin yakın arkadaş ve dostlar kümesini oluşturan *Sahabe* adı verilenler de seçkin ve imtiyazlılar zümresidir. Şöyle ki; "Muhammed (sav) Allahü Teala'nın peygamberidir ve O'nunla birlikte bulunanların (yani Sahabeler/Eshab-I Kiram) hepsi kafirlere karşı şiddetlidirler... Rıdvanı, yani Allahü Teala'nın kendilerini beğenmesini isterler. Çok secde ettikleri yüzlerinden belli olur. Onların halleri ve Şerefleri böylece Tevrat ve İncil'de bildirilmiştir..."[47]

Resulullah buyurur ki; "Eshabımın hiç birine dil uzatmayınız. Onların şanlarına yakışmayan birşey söylemeyiniz. Nefsim elinde olan Allahü tealaya yemin ederim ki, sizin biriniz Uhud dağı kadar altın sadaka verse, eshabımdan birinin müd arpası kadar sevab alamaz. Eshabımın her biri, gökteki yıldızlar gibidir. Herhangisine uyarsanız, Allahü tealanın sevgisine kavuşursunuz. Eshabıma dil uzatmakta Allahü tealadan korkunuz! Benden sonra onları, kötü niyetlerinizle hedef tutmayınız! Onlara kin bağlamayınız! Onları sevenler, beni sevdikleri için severler. Sevmiyenler, beni sevmedikleri için sevmezler. Onlara el ve dil ile eziyet edenler, gücendirenler, Allahü tealaya eziyet etmiş olurlar ki, bunun muahazesi, ibret cezası gecikmeden verilir."[48]

"Allahü teala, beni insanların en asilzadesi olan Kureyş kabilesinden seçti ve bana, insanlar arasından en iyileri arkadaş, sahabe (eshab) olarak ayırdı. Bunlardan birkaçını, bana vezirler olarak ve İslamı insanlara bildirmek için yardımcı olarak seçti. Bunlardan bazılarını da *Eshar* yani zevce tarafından akraba olarak ayırdı. Bunlara seb (küfür) edenlere, iftira edenlere ve sövenlere Allahü Teala'nın, bütün meleklerinin ve insanların laneti olsun."[49] Egemen sınıfın kutsanmasıdır bu.

"Eshabımı seb (küfür) edenleri, şanlarına yakışmayan sözleri söyleyenleri dövünüz.[50]

Dördüncü olarak Muhammed döneminde yaşayan ilk müslüman topluluğu da seçkin zümre içinde kabul edilir: "Zamanlar ve asırlar ahalisinin en iyisi, benim asrımın ahalisidir.

47- Fetih suresinin açıklaması, Ahmed Fâruk, Eshab-ı Kiram, İhlas yay. s. 7.
48- Mir'at-ı Kainat, s. 326'dan Ahmed Fâruk, ages. s. 7-8.
49- Ahmed İbni Hacer Heytemi Mekki, Sevaik-ul Muhrika.
50- Mir'at-ı Kainat, s. 327. aktaran A. Faruk s. 14.

Ondan sonra ikinci asrın, ondan sonra üçüncü asrın müminleridir."[51]

Beşinci olarak Muhammed'in en yakın iki danışmanı, akıl hocası olan ve güçlü kişiliğe (yönetici, siyasi ve aristokrat) sahip Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in eşitler arasında birinci (primus inter pares) bir konumları vardı. İslam toplumunda *Şeyhan* (iki bilge kişi ve iki önder) olarak adlandırılan Ebubekir ve Ömer için, Hz. Muhammed, "Benden sonra ümmetimin en üstünü ve yükseğidirler"[52] hadisini söyleyerek imtiyazlı bir mevki verdi. Bu yüzden İslam Şeriatı'nda Ebubekir ve Ömer'e küfür ve hakaret etmenin ya da sert eleştirmenin cezası ölümdür.[53]

Altıncı olarak Muhammed'in eşleri de imtiyazlı sınıftan olup özel bir korumaya alınmışlardır. Zevce-tül Tahirrat olarak adlandırılan peygamber eşlerine iftira edenin ya da onlar hakkında kötü söz söyleyenin cezası ölüm ve dayaktır. Bu konu, Kur'an'ın Nur suresi 3. ayetinde "uyarı" olarak belirtilmiş ve özellikle Muhammed hanımlarına "zina suçu" yüklemek isteyenlerin kafir olacağı açıklanmıştır.

Seçkincilik bu kadarla da kalmaz; Muhammed, hanımları arasında da derecelendirmeler yapardı. Birinci derecede olanlar Aişe (Ebubekir kızı), Hafsa (Ömer kızı) ve Sevde, ikinci derecede olanlar ise Ümmü Seleme ve diğerleriydi. Ama bütün hanımlarının en üstünü Aişe idi. O kadar ki, Muhammed "Bana Vahiy, ancak Aişe'nin elbisesiyle örtülü iken geliyor"[54] diyerek Aişe'nin yanında bulunurken eve girmek isteyen diğer eşlerini kovabiliyordu. Yine "Ben yemeği Aişe'nin evinde yerdim. Bana yemek göndermek isteyenler, Aişe'nin evine gönderirlerdi" derdi Muhammed.[55] Peygambere armağan vermek isteyenler de, bunları Aişe'ye teslim ederlerdi. Muhammed'in Aişe'yi tercihi öylesine fazlaydı ki, onun odasında

51- age. s 326.
52- A. Faruk, age. s. 14.
53- İslam alimlerinden İmam Şafii, İmam Zehebi, İmam Buhari, Ebül Hasen Eşari bu görüştedirler. Ayrıca Hz. Ali'nin, Ebubekir ve Ömer'den üstün olduğunu söylemek sapkınlık kabul edilip, bunu söyleyenlerin cehennemlik oldukları iddia edilir.
54- Hz. Aişe'den rivayet nakli, bkz. A. Faruk, age. s 71.
55- Buhari'den aktaran A. Fâruk, age. s. 48.

ve yatağında, başını kucağına koyarak can vermişti.[56]

Peygamber'in yakın ailesi de seçkin zümre içindeydi. Örneğin kızı Fatıma için, "O benim bir parçamdır. Onu kızdıran beni de incitir" derken, Fatıma'nın kocası Hz. Ali için de "Ali'yi seven muhakkak beni sevmiştir. Ona düşmanlık eden muhakkak bana düşmanlık etmiştir. Onu inciten muhakkak beni incitmiştir"[57] diyebiliyordu. Torunlarından Hz. Hasan için ise "Benim oğlum seyid'dir efendidir. Ümid ederim ki, Allahü teala, onun ile müslümanlardan iki fırkanın arasını bulur"[58] ifadesini kullanıyordu. Son olarak akrabasını seçkin kılışına ilişkin örneği Abdullah İbni Abbas için söylediği sözde arayalım: "Abbas bendendir ve ben ondanım"[59]

Böylece "ailem yüzünden beni incitenlere şiddetli azab vardır"[60] ve "Sırat köprüsünden ayakları kaymadan geçenler, Ehl-i Beyt (aile ve akrabalarımı) ve Eshabımı çok sevenlerdir"[61] diyen İslam önderinin hemen tümüyle seçkinci bir zihniyete sahip olduğu söylenebilir. Muhammed öldüğü zaman İslam devletinden imparatorluğa doğru genişleyen Asr-ı Saadet (Mutluluk Çağı) denilen dönemde tam 124 binden fazla Sahabe vardı. Bunların hemen her yönden seçkin ve imtiyazlı bir zümre oluşturduğunu söylemek ise abartı sayılmaz. Kaldı ki, bu imtiyazlı zümre de kendi içinde derecelendirilmişti. Sözgelimi Aşare-i Mubaşşere (Cennet ile Müjdelenmiş On Kişi) yönetici imtiyazlı zümrenin en üst noktasındaydı. Bunlar arasında Ebubekir ve Ömer (primus inter pares) yani eşitler arasında birinciydiler. Ondan sonra Osman, Ali, Aişe, Ebu Zer, Mikdat vs gelirdi.

Zaten bütün "eşitlikçi" iddialara rağmen, İslam devletinde müslüman cemaat, İslam devletindeki (çeşitli azınlıkları da kapsayan ümmet) diğer cemaatler (hıristiyan, Yahudi, Mecusi vs) arasında primus inter pares (eşitler arası birinci) bir konumdaydı[62] Halife ve Eshabi Kiram denilen ve o dönemin

56- age. s. 47.
57- age. s. 70-71.
58- age. s. 71.
59- age. s. 72.
60- age. s. 72
61- age. s. 72
62- Abdurrahman Dilipak, İzlenim dergisi, Şubat 1993. Ali Bulaç, İslam ve Fanatizm, s. 142.

yönetici/bürokrat zümresi de yine eşitler arası birinciydi. Bunlardan en önde geleni de İmamet ya da Hilafet makamında bulunanıydı.

Servet Biriktiren Muhammed ve Halifeler

İslam devleti, sınıflı toplumun bir belgeseli olduğuna göre, bu toplumda sınıfsal dengeyi korumak (İslamcıların iddialarının aksine), barış ve iç huzuru sağlamak oldukça zordu. İslam toplumu da, yeryüzündeki diğer sınıflı toplumlar gibi, sınıf mücadelelerinin sıkça meydana geldiği bir toplumdur. Bu yüzden İslam tarihi, başlangıcından günümüze kadar ideolojisi mezhep ve tarikat ayrılıkları olarak ifade edilen sınıf mücadeleleri tarihidir. Belki de bu nedenle mezheplerarası mücadele ve savaşlar, dinler arası mücadele ve savaşlardan çok daha şiddetli ve bağnaz biçimde sürdürülmüştür.

Şimdi Asr-ı Saadet'in kurucusu Muhammed'in maddi sınıfsal imtiyazlarından başlayarak, zenginliklerin ve maddi servetin, ellerde nasıl biriktiğini; dolayısıyla tüm karşıt iddialara rağmen, müslümanlar arasında ezen-ezilen, fakir-yoksul ayırımının bulunduğunu görelim.

Aile, Arapça'da "yoksulluk, ağırlık" demek olan"ayl" kökünden gelir. Kur'an'da Muhammed'in başlangıçta ail (yani yoksul) olduğu anlatılır. Kur'an'ın Duha suresinin 8. ayetinde, Allah, Muhammed'e şöyle sesleniyor: "Ve Rab, seni yoksul (ail) buldu da zengin etti".

Muhammed'in zenginliği ilk eşi Hatice'nin malı, Ebubekir'in sağladığı mal, Medinelilerin sağladıkları mallar ve düşünülmeyecek kadar çok olan ganimetler (sözgelimi Hayber'in iyi hurmalıkları, peygamber kızı Fatıma'nın kendisine miras olarak kalmasını çok isteyip de Ömer'in vermeyi reddettiği ünlü Fedek hurmalıkları, Medine yakınındaki hurmalıklar vs) yoluyla olmuştu.[63] Ayrıca yukarıda da belirttiğimiz gibi, Muhammed'e verilmek üzere Aişe'ye teslim edilen çeşitli armağanlar da vardı.

Bununla birlikte Muhammed'in "son derecede yoksul ol-

63- Turan Dursun, Din Bu, III. Kitap, s. 175.

duğu, evinde iki üç ay ateş yanmadığı, bu evde su ve hurmadan başka bir yiyecek ve içecek bulunmadığı" yolunda (bkz. Tercrid, 1424 nolu hadis) sözler, hemen tümüyle gerçek dışıdır.[64] Bu gerçekdışılıklar da müslümanlar arasında uydurula uydurula gerçekmiş gibi görülüp gösterilmiştir. Bir kere, İslam anayasasında bile yazılı madde halinde bulunan fetih ve ganimetler yoluyla elde edilenlerin beşte biri (hums) resmen Muhammed'e verilirdi. Sözgelimi Beni Nadir Yahudi kabilesinin bulunduğu diyardan sürgün edilmesinden sonra geriye kalan yağma mallardan Fedek hurmalığı, resmi pay olan "Hums" bedeli diye Muhammed'e verilmişti.[65]

Gerek savaş ganimetleri gerekse bir devlet başkanı sıfatıyla başka yollarla elde ettiği mallar sayesinde zengin bir aile reisiydi Muhammed. O kadar ki 60'ı aşkın kölesi, 20 cariyesi vardı.[66] Muhammed eşlerinden Aişe, (daha önce köle azad etmesine rağmen-FB) bir yeminini bozduğu için kendine ait olan 40 köleyi birden azad edebilecek kadar çok sayıda köle sahibidir.[67] Yine "yoksulluk içinde öldüğü" ileri sürülen Muhammed, son haccında, kendi develerinden 100 deve kesmiş ve kestirmiştir. 100 deveyi bir hac ziyaretinde kurban edebilen yoksul olabilir mi?[68] Kaldı ki peygamberin odalıkları, çok sayıda sağmal devesi, atı ve katırı da vardı.[69] Yine peygamber eşlerinden Zeyneb, çok sayıda yoksula ve düşküne bakar beslerdi. Bu nedenle adı "Düşkünler Anası"na çıkmıştı. bir kere, bunca aç ve yoksula bakabilmek için varlıklı olmak gerek. Yani değirmenin suyunun bir yerlerden gelmesi lazım. İkinci olarak, toplumda sınıfsal denge olsaydı; ya da Mısırlı İslamcı Seyyid Kutub'un iddiasıyla "kastsız ve sınıfsız toplum" olsaydı, Zeyneb'in "Düşkünler Anası" diye adlandırılması gerekmezdi. Ayrıca demek ki, sömürü öylesine insafsızdır ki, hemen bütün peygamber eşleri içinde en merhametlisi olarak bir Zeyneb çıkıyor; herkese yardım edebiliyordu. Aksi taktirde,

64- age. s. 175.
65- age, s. 175-176.
66- age, s. 176.
67- age, s. 176.
68- age, s. 176.
69- Taberi, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, MEB yay. V6848-860.

diğerlerinin de "Düşkünler ve Yoksullar Anası" diye çağrılması gerekirdi. Zaten sınıflı toplumda Türkiye'nin önde gelenişadamı Sabancı ailesinin kadın üyesi Sıdıka Sabancı gibi birçok hayrat yaparsınız, "yoksullar anası veya hayırlı kadın" ünvanı alırsınız. Sömürü de olduğu gibi sürer gider.

Bir örneğe daha göz atalım: "Ehli Beyt üç kısımdır: Neseb ve soy ile akraba olanlardır. (Peygamber) Hala'ları böyledir. İkincisi, temiz zevceleridir. Üçüncüsü, zevcelerinin başlarını taramak, yemeklerini pişirmek, odaları süpürmek, çamaşır yıkamak ve ev işlerini yapmak için daima evlerinde bulunan hizmetçi kadınlardır. Dışardaki işleri yapan; mescidde ezan okuyan Bilali Habeşi, Selmani Farisi ve Suheyb de, Hanei Saadet'ten (peygamber evinden) yer ve içerlerdi."[70] Demek ki, Muhammed'in evinde öylesine bir devran ve ihtişam vardı ki, erkek/kadın hizmetçiler sürekli ortalıkta dolaşıyordu. Muhammed eşlerinin saçlarını tarayıp, yemeklerini pişiren ve çamaşırlarını yıkayan sürekli hizmetkarlar bulunuyordu. Bunlar bir sınıfsal durum değil de nedir?

Fetihler sonunda ganimetlerin dışında alınan cizye ve haraç, hiçbir ayrım yapmaksızın eşit oranda (Beyt-ül Mal adı verilen hazineye ve Halife'ye ayrı ayrı beşte bir oranı düşüldükten sonra-FB) bölüşülürdü. Hz. Ebubekir zamanında her müslümana, 7'şer dirhemden biraz fazlası dağıtıldı. Ertesi yıl gelir iyi olunca bu miktar 20 dirheme kadar çıktı. Fakat Hz. Ömer gelince, bu eşitliği bozdu. Eşitler arası birincilik kuralına (sınıfsal ayrım) ağırlık vererek, İslamiyet'e yakın olanlara, Bedr gazası gibi savaşlara katılanlara, peygamber ailesi vs gibi çevrelere daha fazla bir oran verilmesini savundu ve uyguladı. "Resulullah ile birlikte savaşan ile O'na karşı savaşan hiçbir olur mu?" diye sorup "hayır" cevabını verdikten sonra şu uygulamayı getirdi: "Peygamberin amcası Abbas ve amcaoğlu Hz. Ali'den başlayarak beş önemli kabile ile Beni Uddiyy Bin Kaab'a öncelik tanıdı."[71] Tarihçi Belazuri'ye göre Hz. Abbas ile Hz. Ali'ye beşer bin dirhem verildi.[72] Yine Muhammed

70- Seyyid Abdülhakim Arvasi, Eshab-ı Kiram Risalesi, aktaran A. Fâruk, age. s. 259.
71- Haraç, s. 2'den aktaran M. El Vekil, Medine ansiklopesi, c. II. s. 199.
72- age, s. 199.

eşlerinden her birine 12'şer bin, Hz. Abbas'a 12 bin, Bedir gazasını görüp yaşayan ilk müslümanlara 5'er bin, Usame bin Zeyd'e ile kendi oğlu (Hz. Ömer'in) Abdullah'a dörder bin, peygamber torunlarından Hasan ile Hüseyin'den her birine beşer bin, ilk müslümanların çocuklarına ikişer bin, Mekke ehli ile diğerlerine de 800'er dirhem para dağıtıldı."[73] Fetihler yoluyla habire akan bu para ile ganimet mallarının böylesine eşit olmayan dağılımının toplumsal dengeyi koruması zaten imkansız. Kaldı ki, fetihleri teşvik amacıyla Halife Ömer vali ve askeri komutanlara da 700-900 dinar arasında değişen maaş ödüyordu ki, dönemine göre büyük bir meblağdı. Halifelerden Ebubekir zaten bir manifatura tüccarı olarak çok zengindi.[74] Bu zenginlikten ötürü arada bir de olsa köle satın alıp azad ederdi. Ömer de Tebuk seferinde malının yarısını verecek kadar zengindi. Osman Bin Affan olarak bilinen üçüncü halife, daha da zengindi. Medine'ye göç eden müslümanlar için bir Yahudi'den aldığı su kuyusu,[75] yine mescidi dar gelen ilk müs-lümanlara kendi parasıyla bir Mescid yaptırıp Muhammed'in hayır duasına nail olduğu[76] bilinen gerçeklerdendir. Hz. Ali için ise rivayetler muhteliftir. Kimine göre çok yoksuldur. Ayrıca da dünya malına pek önem vermeyen bir zahid olarak bilinir. Bu yolda şöyle bir olay da anlatılır. Ali, peygamber kızı Fatıma ile evlendiğinde masrafları karşılayacak parası olmadığından ünlü zırhını satışa çıkardı. Buna göre Hz. Osman, zırhı satın alıp düğün hediyesi olarak yine Ali'ye bağışladı.[77]

Fakat diğer rivayetlerde bununla çelişen olaylar var. Sözgelimi Hz. Ali'nin zahid ve dolasıyla cimriliğinden söz edenler, kendisinin İslam uğruna hiç para ve mal bağışında bulunmadığını söylerler. Üstelik bu konuda üstü kapalı eleştiriler de yöneltirler Hz. Ali'ye.[78] İslam'da malı olmayanın bağışta bulunması mümkün olmadığına göre, eleştirilmesi

73- age, s. 199.
74- A. Fâruk, age, s. 324.
75- M. El Vekil, age, c.II. s. 102.
76- A. Fâruk, age, s. 183 ve 368. Osman ayrıca Tebük seferinde İslam ordusuna 950 deve, 50 at ve çok miktarda para da vermişti. Her cuma günü sahip olduğu kölelerden bir veya birkaçını azad ederdi.
77- age, s. 128 ve 197.
78- age, s. 197.

için Hz. Ali'nin hatırı sayılır oranda mal-mülk sahibi olması lazımdır ki, bu gerçekçi bir yaklaşım. Neden? Herşeyden önce, fetihçi islam devletinin topladığı ganimet, cizye ve haraçlarından aile bireyi başına, yani kendisi, eşi Fatıma, oğulları Hasan ve Hüseyin adına beşer bin dirhemden toplam 20 bin dirhem pay alabiliyordu. Peygamber mülkü sayılan Hayber, Fedek hurmalıkları zaman zaman anlaşmazlık konusu (devlet hazinesi mi yoksa bireysel mülk mü) olsa da, çoğunlukla gelirleri Ehl-i Beyt denen peygamber kızı Fatıma, kocası Ali ve çocuklarına veriliyordu. Öte yandan, Emevi döneminde siyasi bakımdan baskıya ve haksızlığa maruz kalmasına rağmen, Ehl-i Beyt Medine'nin aristokrat, ve gözde sosyetesinden sayılır; hemen herkes bu aileye kız vermek için can atardı.[79] Son olarak Ehl-i Beyt mensubu peygamber torunu Hz. Hasan, sık sık kadın nikahlayıp boşamakla tanınırdı. O dönemde birçok müslümanın evlenmek için mehr (başlık parası) bile bulamadığı bir ortamda sık sık kadın nikahlayıp boşamak da, siyasi itibarın yanında, parasal yönden çok mal sahibi olmayı gerektirirdi. Denilir ki, Hz. Hasan, bu çok kadınlı yaşamanın bir kurbanı olmuş; kendisini boşamasından korkan ya da kıskançlık nedeniyle eşlerinden Ca'de tarafından zehirlenip öldürülmüştür.[80] Hasan'ın ölümü, rivayet gereğince, karılarından birisinin eliyle de olsa, işin içinde siyasi bir davanın olmadığını savunamayız.

Muhammed'in çok sevdiği sahabelerden olan ve ilk müslüman sekiz kişiden biri olarak tanınan ve Hz. Ömer'den sonra altıncı Halife adaylığına önerilen Abdurrahman Bin Avf da son derece zengin ve büyük bir tüccar olup, günde otuz köle azad edebiliyordu.[81]

Muhammed, kendi kabilesi Kureyş'e özel ayrıca-lıklar tanırdı. Bu kabile içinde kendisinin bağlı olduğu Beni Ha-şim kabilesine daha da fazla ayrıcalık tanımıştı. Ganimetlerden ve mallardan onlara diğerlerinden daha çok vermişti.[82] O kadar

79- Julius Wellhausen, İslamiyetin İlk Devrinde Dini- Siyasi Muhalefet Partileri, Türk Tarih Kurumu 1989.
80- Kısas-ı Enbiya'dan aktaran A. Fâruk, age. s. 260.
81- age, s. 309.
82- age, s. 220.

ki, Hz. Ali'nin Yemen'den gönderdiği altınların bölüşümünde Kureyş ve Haşim kabilelerini kayırmaya kalkışınca, öteki kabilelerden birisi "Adil ol ey Resulullah!" diye kızmış, Muhammed de "ben adil değilsem kim adildir?" diyerek davranışını gerekçelendirmişti.[83]

Muhammed, Kureyş kabilesindeki kimi ailelere de, "El Müellefetül Kulub" (gönülleri kazanılarak birleştirilenler) tanımı altında ganimetlerden fazlaca pay verirdi.[84] İslam devleti gelişip güçlendikçe, yani ara güçlere ihtiyacı kalmayınca Halife Ömer, bu son uygulamayı ortadan kaldırdı.

Halife Osman da, Muhammed'in yukarıdaki uygulamasını örnek alarak kendi kabilesi olan Umey oğullarını kayırdı; Beytül Mal'dan (devlet hazinesi) cömertçe para dağıttı ve onları uygun gördüğü devletin kilit mevkilerine getirdi. Emevi devletinin kurucusu Muaviye ve ailesi, bu sayede palazlanıp güçlenerek, Hz. Ali'nin başında olduğu merkezi İslam devletine meydan okudular.

Açıkca görülüyor ki, İslam'da eşitlik (en azından maddi ve zihniyet olarak) yok. Tersine; seçkinler ve seçkincilik var. Bu nedenle ne Mısırlı İslamcı Seyyid Kutub'un "İslam kast sistemine ve sınıflara düşmandır" sözü doğrudur ne de İranlı islamcı düşünür Dr. Ali Şeriati'nın şu sözleri: "Muhammed'e inanıyordum, çünkü sarayı çamurdan yapılmış birkaç odadan ibaretti. Yükleri taşıyan ve odaları yapan işçilerden biriydi. Avlusu, odundan ve hurma ağacı yapraklarından yapılmıştı. O'nun sahip olduğu şeyin tamamı buydu".[85] Birkaç sözle yanıtlayalım: İslam toplumunun ilk kuruluş döneminde Saray'ın topraktan ve hurma yapraklarından başka birşey olmaması kaçınılmazdı. Muhammed'in de bu evi yapan diğer işçilerle birlikte taş taşıması da öyle. Çünkü bunlar birer politik mesajdı. İnsanları kazanmak, böyle sadeliklerden geçiyordu. Kaldı ki Hicaz bölgesinde başka türlü saray yapmak da, o günkü para ve doğal ortamda, hemen hemen im-

83- İbn-i Hacer Feth-ül Bari, 7/6933. Muhammed kendisini adil olmamakla eleştiren kişiye karşı Tövbe suresinin 58. ayetini açıklayarak şöyle demiştir. "Onlardan kimi de ganimetlerin bölüştürülmesi konusunda dil uzatırlar."
84- T. Dursun, age, s. 176.
85- Medeniyet ve Modernizm, Bir yayıncılık, 5. Baskı, s. 164-166.

kansız gibiydi. Ama Fetihler genişleyip ganimet ve servet çoğalınca yukarıda verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere Mekke, Medine, Basra, Kufe, Şam, Aden, San'a, Kahire, İstanbul, Semerkand gibi yerlerde muhteşem köşk, han, hamam ve saraylar yaptırıldı ki, Muhammed de o çağları yaşasaydı böyle hareket etmekten kaçınmazdı. Herşey ortamına göre değerli ya da değersizdir ve görelidir.

Yine Ali Şeriati'nin Hz. Ali için söyledikleri de, ilk dönem için doğruluk payı taşısa bile, Halife olduğu zamanlardan sonraki ailesinin yaşantısına ters düşüyor. Yani Ali ve eşi Fatıma, hayatlarının boyunca devam eden bir yoksulluk içinde olmadıkları gibi Medine sosyetesinden sayılıyorlardı.

İslam'da Ezenler ve Ezilenler

İslam'da sınıfların varlığını gördük. Bu bir seçkin ve yönetici zümre, aristokrat kesimdi. Ya toplumun diğer katmanları? Yani İslam toplumu başkaca bir sınıf yaratmadı mı? Bir de "üsttekiler" ile "alttakiler" açısından İslam toplumuna, özellikle de "sınıfsız, imtiyazsız ve eşitlikçi" denilen o ilk döneme, Asr-ı Saadet'e bakalım.

Bir kere, Kur'an'da "Allah istediğine bol istediğine az rızk",[86] "dilediğine bol, dilediğine kıt rızk"[87] veya "erkeklerden çalışmalarına pay, kadınlardan çalışmalarına da (daha az) pay vardır"[88] denilerek eşitlikçi toplumun önü alınıyor; sınıflı toplumun temeli ilahi bir söylemle kutsanıyor.

İkinci olarak zekat kurumunu, bir kazanç vergisi diye kutsamış oluyor; sınıflı toplumu İslamiyet'in kaçınılmaz lazimelerinden biri haline getiriyor. Bu nedenle de islamcı bir yazar, İslam Şeriatı'nı doğru biçimde yorumlayarak şunları yazabiliyor: "Sözümona ekonomik eşitlik, İslam'da esastan batıl bir iddiadır. Allah kulları arasında ekonomik yönden eşitlik olmaz. Çünkü İslamiyet, rızkın kendisinde (yani bölüşümünde- FB) eşitliği değil, rızk kazanma ve emek sarfedip fırsat ya-

86- Rum Suresi, 37. ayet; İsra suresi, ... Nur 38; Ankebut, 62.
87- Zümer, 52. ayet
88- Nisa; 32. ayet.

kalamada eşitliği öngörür. İslamiyet, toplum bireyleri arasında insaf, rahmet, sempati ve işbirliğini hedefler ki; zengin yoksula acısın ve düşkünü düşünsün; buna karşılık toplumun diğer bireyleri de (yoksullar da-FB) zenginle işbirliğini sürdürüp üretime katkıda bulunsunlar. O zaman sınıfsal kin ortadan kalkar."[89]

Muhammed'in kendisi de, sınıfsal varlığı, dolaylı olarak telaffuz etmekle birlikte çelişkiden sözetmeden onu yumaşatmaya çalışıyor. Örneğin: "Kim ki iki kişiye yedirecek yemek yapıyorsa bir üçüncüsünü götürsün, kim ki dört kişiye yemek verebiliyorsa beşinci ve altıncısını da götürsün."[90]

İslamcılar da dolaylı yollardan sınıflaşmanın varlığına değinmekteler: "Cahiliye devrinin tefahur ve nesep davasını, Hz. Muhammed muahat ve ictimai birliği teminle ortadan kaldırmıştı. Ne var ki Sahabe devrinin henüz başlarında, müslümanlar arasında bir tabakalaşma olduğu farkedilir. Zannımızca Sahabe'nin muhacir (Mekkeli ilk müslümanlar), Ensar (Medineli ilk müslümanlar), Ehl-il Bedr (Bedir savaşını görüp yaşayanlar) gibi belki hiç ard düşünceye dayanmaksızın kullandıkları nisbetler (ayırımlar-FB), sonradan İslami birliğin bozulmasına yol açmış; çok sonradan İslam topluluğunun ayrı bir özelliği haline gelmiştir... Diğer taraftan fetihler sonucu İslam toplumları üç unsurdan oluşur hale gelmiştir: *Araplar, Mevali, Zımmi*... Bunların her biri, toplum içinde ayrı gruplar oluşturduğu için haliyle tabakalaşmaya yol açan ayrı bir amil olmuştur."[91] Demek ki İslam devleti gelişip genişledikçe, sınıfsal temelde ezen/ezilen, yöneten/yönetilen ayrımı ön plana çıkıyordu. Araplar egemen sınıftı. Arkasından müslüman olmuş diğer kavimler geliyor ve en alttakileri de *Zımmi* denen, diğer dinlerden ikinci sınıf yurttaşların meydana getirdiği bir topluluk oluşturuyordu.

Kimi İslamcı yazarlara bakılırsa, fetih ve savaşlar yoluyla elde edilen gelirler (ganimet, haraç, cizye) Hz. Muhammed, Halife Ebubekir ve Ömer zamanında büyük servet birikimlerine yol açmamış; dolayısıyla toplumsal denge esas olarak ko-

89- İslam'da Hayat Tarzı, s. 58'den aktaran M. El Vekil, s. 144-145.
90- Buhari, 6/587.
91- Taberi, V/2367-2537-2383 ve ayrıca Dr. M. Uğur, age. s. 118.

runmuştur.[92] Biz, tersine, toplumsal dengeyi bozan ilk uygulamanın bizzat Muhammed ile gerçekleştirildiğini ve kimi imtiyazlı sınıf ve tabakaların özellikle kayırıldığını yukarıdaki örneklerle gösterdik. Yine de, özellikle Muhammed ve Ebubekir, toplumsal dengeyi altüst edecek uygulamalardan kaçındılar. Ömer ise, tersine, giderek büyüyen (ganimet, mal, cizye) servet birikiminin önünü açarak belli imtiyazlı tabakaların ve İslam'da profesyonelliğin (özellikle sivil ve askeri devlet kademelerinde) doğmasına öncülük etmiştir.

Kur'an'daki Enfal suresinin 41. ayeti ile meşru kılınan "ganimet" paylaşımı ve bunların beşte birinin özellikle de (başta peygamber ailesi olmak üzere) yönetici sınıfa verilmesi, servet birikiminin en önemli nedeni olarak görülür.[93] "O kadar ki, Ömer'in ölümü üzerinden pek az bir zaman geçtikten sonra, yüksek Arap tabakaları büyük servet toplamıştı. Emirlerindeki yüzlerce köle ile lüks bir hayat sürüyorlardı. Bermeki Yahya, kıymetli taşlardan yapılmış bir inci kutusu için yedi milyon dirhem (560 bin dolar) teklif etmiş ve bu teklifi reddedilmişti. Halife Muktefi, verilen rakamlara inanmak gerekirse, ölümünde 20 milyon dinarlık (940 bin dolar) mücevher ve koku miras bırakmıştı. Harun Reşid oğlunu evlendirdiği zaman, evlilerin üzerine yağmur gibi inciler serpmiş, babası da davetlilere birer misk topu dağıtmıştı. Her misk topunun içinde bir pusula vardı; ve pusula sahibine bir köle, bir at, bir arazi yahut başka bir hediye almak hakkı veriyordu. Denizaşırı tüccarları arasında dört milyon dinar serveti olanlar vardı. Yüzlerce tüccarın oturdukları evlerin değeri, 10-30 bin dinar arasında (142 bin dolar) değişiyordu."[94]

Halife Osman'ın dönemi, özellikle sınıfsal mücadelenin kızışıp patlak verdiği bir dönemdir. Çünkü yöneten/yönetilen ve ezen/ezilen çelişkisi üstü örtülemeyecek kadar su yüzüne çıkmıştır.

Halife Ömer zamanında, İslam başkenti olan Medine'de çeşitli siyasi, etnik ve sınıfsal topluluklar yaşıyordu.[95] Ancak İslamiyetin fetihçiliğe yönelmesi, servet birikimi yoluyla tabakalaşma ve bölünme aşamasında olan bu topluluklar

92- İ. Bozdağ, age. s. 249-256.
93- Bozdağ'ın kısmi tefsiriyle, age. s. 248.
94- Willy Durant, İslam Medeniyeti, s. 40'tan aktaran İ. Bozdağ, age. s. 258.
95- M. El Vekil, age. c. III. s. 105.

arasındaki çelişkileri habire erteliyordu. Zaten Halife Ömer de, devlet başkanı olması sıfatıyla sınıflararası ve egemen sınıf içinde çeşitli çıkar çevreleri arasındaki dengeyi korumaya yönelik bir siyaset izliyordu. Bu yüzden "adil" ünvanını almıştı. Ancak aynı Ömer, gerek servet birikiminin dağıtımında imtiyazlı sınıflara öncelik vermek gerekse toprak fetheden İslam savaşçılarını arazi sahibi olmaktan menetmek suretiyle servet birikiminin belli ellerde toplanmasına neden oldu. Ömer'in bu uygulamasını sürdüren Osman, adil olmayan bölüşüm ilişkilerinin bozduğu bu toplumda çıkan siyasi olayların bedelini ödedi.

İkinci olarak Medine, bir başkent olarak, hemen bütün Şam diyarı ve Arabistan yarımadasının çekim merkezi olmuştu. Bugünkü yoksul ülke başkentlerinin kırlardan göçen yoksul insanlar ya da taşra zenginleriyle dolmasına benzer bir örnek yaşanıyordu Medine'de. Her renk ve boydan insan Medine'ye akın ediyordu. Halife Osman, biraz da kendi iktidarını sağlama almak amacıyla, buna ses çıkarmıyor; tersine her gelene arsa, arazi, mal, para gibi olanaklar sağlıyordu. Bu, Medine toplumunda biri yoksul, evsiz-barksız bugünkü anlamıyla gecekondu yoksulları denilebilecek alt tabaka, diğeri de yönetime yakın ve onun nimetlerinden yararlanan vurguncu ve yeni yetme, üst tabaka olmak üzere iki karşıt sınıfın ortaya çıkmasına neden oldu.[96]

Ayrıca, özellikle eski Mekke toplumundaki kapkaççı tüccar takımının İslamiyet'e girdikten sonra, eski konumuna kavuşmak amacıyla açgözlü biçimde ve vurgunculuk yollarıyla Medine'ye akın etmesi vardı ki, dillere destan bir ortam yarattı. Çünkü bu tabaka, Osman yönetimine daha sıkıca sarılıp onun yandaşı görüntüsü vererek malı götürüyordu. Oysa Ömer'in bu kılıç dönmesi Mekkeli vurguncu takımına karşı belli önlemleri vardı.[97] Sözgelimi El Müellefet-ül Kulub ganimet payını iptal etmişti. Fransız araştırmacı Ali Mazaheri'ye göre: Ayrımcılık, Mekkeli Kureyş ile Medine müslüman Ensar arasında nefrete yol açmıştı. Zekat ve savaş ganimetleri Medine'de toplanıyordu. Bu da öteki müslüman kabilelerin

96- age. 106.
97-age. s. 106-107.

kıskançlığına yol açıyordu. Bir kısmı elçi gönderip "Zekattan muaf olalım" demiş. Hz. Ömer'de baştan kabul etmişti. Ancak Osman, tümüyle vurguncu tabakaya dayanarak iktidarını sürdürüyordu. Bu durum ise, fetih uğruna mal ve can vermiş; ama hem siyasi iktidardan pay alamayan hem de bölüşümde yeterince tatmin olmayan İslam fetihçileriyle, Medine, Mısır ve Irak'taki yoksulların gazabına yol açtı. Nitekim daha sonraki dönemde ortaya çıkan Şii önderlerinden (ve İmam Ebu Hanife'nin hocası) İmam Zeyd bin Ali şöyle der: "Ben sizleri Allah'ın kitabı, Nebi'nin sünnetine, zalimlerle Cihada, ezilenlerin haklarını savunmaya, yoksulları himayeye, feyy vergisini adil biçimde paylaşmaya, hakkı gaspedilen peygamber soyuna haklarını elde etmede yardımcı olmaya çağırıyorum." (Taberi, Tarih, 7/170)

Ünlü İslam araştırmacısı Julius Welhaussen da benzer saptamayı yapar: "Peygamberin en eski arkadaşlarının teşkil ettiği aristokrasi yanında, *kaari* (İslam dininin profesyonel ajitatörleri ve propagandacıları ya da ideolojik militanları-FB)ler meş'um halife katlinin başlıca unsurları sayılmaktadırlar."[98]

Aynı araştırmacıya göre Sunni Muaviye ve Hz. Ali ile Ehli Beyt'i izleyen Şii mezhebi arasındaki çatışma, esas olarak egemen Arap kavmi ile ikinci derecede görülen ve ezilen diğer müslüman kavimler arasında milli (feodal biçimiyle-FB) bir çatışma olduğu gibi, aynı zamanda ezilen sınıflar (mevali, uşak, tarım işçileri, köylüler, köleler, siyasetten yeterince pay alamayan Arap aristokrat sınıfının belli kesimi ve ezilen kavim zenginleri) ile ezen Arap aristokrasisi arasında sınıfsal bir mücadeledir de. Örneğin Arap Sakif kabilesinden olup Şii akımın öncülüğünü yapan aristokrat Muhtar bin Ebi Ubeyd, çevresine hep mevalileri toplamış, zaman zaman bunları Arap eşrafı üzerine saldırtırken kimi zaman da buna engel olmuştur. Bununla birlikte çevresinde sadece uşak ve azadlı kölelerin değil, zaman zaman Arap eşrafının, en kahraman ve yiğit Arap öncülerinin de bulunduğu Muhtar'ın birlikleri, zengin semtlerini yağma eder; eşraf tabakasını kılıçtan geçirirlerdi.[99] Mücadele kızıştıkça, Suriye egemenliğine karşı olan Irak eşraf

98- J. Wellhausen, age. s. 13.
99- age. 129-131-134-135-136-146 ve 147. sayfalar.

tabakası, Şii birliklerden koptu. Aristokrasi de ayrıldı. Böylece Şia ideolojisi, kabilelerin asalet tabakasına karşı ayaklanmayı düşünen, Arap egemenliğine karşı mücadeleyi hedefleyen gizli tarikatlara dönüştü. Şia baskı altındaki halk tabakalarıyla bağlantı kurunca da Arap zeminini terketti. Bağlantının harcı İslamdı. Ama bu eski İslam değil, yepyeni bir dindi..."[100] Türkiyeli İslamcılardan Ömer Rıza Doğrul, *Islam Tarihinde Gizli ve Yıkıcı Teşekküller* adlı kitabında şunları yazar: "İranlı bir şeriat aliminin oğlu Meymun, galip olarak bilinen Arapların, mağlup olarak bilinen Acemler ile karışıp kaynaşmasını istiyordu. Galiplerin en büyük dayanağı din idi. Oysa ona göre din, halk için gerekli bir araçtı. Hatta Mecusilik, İran'ın eski milli dini olduğundan bu dine dönülmesi mesele değildi. Mazdek ise, zenginin malını alıp yoksula dağıttığından tüm ayak takımını başına toplamıştı." Yani din veya mezhep ideolojisi altında kendiliğinden bir sınıf mücadelesi veriliyordu.

Sınıfsal denge Emeviler zamanında da bozulmuştu. Onca fethedilen ülke ve getirilen ganimete rağmen Halife Ömer İbni Abdülazziz şöyle diyordu: "Ey Fatime (eşi), müslümanlarla gayrimüslimlerin yönetiminin başında bulunduğum için, açlıktan ölen fakirleri, umutsuzluk içinde çırpınan hastaları, felaketin pençesinde inleyen çıplakları, zulüm görenleri, hapse girenleri, saygıya layık düşkün ihtiyarları, çok çocuklu esirleri düşünüyorum da kıyamet gününde nasıl hesap vereceğimden korkuyorum."[101]

Aynı Halife, "Bu ümmetin bireyleri arasında Allah, peygamber ve kitap konusunda bir ihtilaf yoktur. İhtilafların tümü dinar ve dirhem yüzündendir" diyerek işin özünü ortaya koydu.

Emevi halifelerinden kiminin serveti 100 milyon dinara yükselirken, çoğu Emevi halifesi kendi prenslerinden gelen mal ve mülk türünden armağanları büyük sevinçle karşılıyorlardı. Emevi yönetiminde de Arap ama özellikle Muhammed döneminden beri imtiyazlı Kureyş kabilesi önemli yerleri işgal edip vurgunlar vuruyordu. Bu arada Arap milletinin üstünlüğü ortaya atılmıştı. Afrika'daki müslümanlar

100- age. 146-147. sayfalar.
101- Ebul Ferec Tarihi, 1/194'ten aktaran Bahriye Üçok.

hiçbir şekilde Araplarla eşit görülmüyorlardı. Abbasi döneminde ise büyük toprak ağaları türemiş; çok sayıda köle çalıştıran çiftlikler kurulmuştu.[102] Abbasi halifeleri, zengin ve muhteris *Plütokrasi*'nin oyuncağı haline gelmişlerdi. Büyük Loca'lar hükümet ve senatoyu belirliyordı. (Ali Mazaheri) Sınıflı toplum, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde hem kastlaşmayı getirdi hem de giderek acımasız bir hal aldı.

Selçuklu ve Osmanlı toplumunda sınıfların tasnifi ve öncelikleri şöyleydi "Mevlana döneminde refah ve zenginlik dereceleri de siyasi teşkilatta tuttukları mevkilerine tabi bulunuyordu. Mesela, bir şehirde, hükümet ricalini teşkil edenlerin aileleri zenginlikte birinciydiler. Şu halde Emir aileleri hem siyasi hem de iktisadi kudretleri yönünden başta geliyorlardı. İkinci sırada Ayan, üçüncüsünde tüccarlar yer alıyordu. Evlerin sıralanışında da Sultan/hükümdar evi birinci kademede, Emir (prens/vali) evi ikinci kademede bulunuyordu. Onunkini tüccar ve zenaat erbabının evleri izliyordu.[103] Prof. M. Akdağ, Selçuklu döneminde Konya Hükümetinin *beyin takımının* büyük servet sahipleri olduğunu yazıyor. Buna *plütokrasi* adını veren Akdağ, "ihtişam ve servette Sultan ile rekabet edecek halde olup; Şehzadeleri bile tayin edebilecek kudretteydiler" demektedir. Nitekim Divan üyelerinin itirazına rağmen tahta çıkan Giyaseddin Keyhüsrev, plütokrasinin yani servet sahibi sınıfın adamıdır. Prof. Mustafa Akdağ, benzer bir sınıflamayı Osmanlı toplumu için de yapar. Ayrıca askeri aristokrasinin her iki toplumdaki özel önemini vurgular.[104]

Selçuklu vezirlerinden ve İslam alimlerinden Nizamülmülk ise, sınıfsal mücadelelerden oldukça çekinir. Olağanüstü hallerde "anarşistlerin" ayaklanarak, adi (sıradan) insanların devlet idaresine el koyacağından dem vurarak, böyle bir ortamda asil ve faziletli kişilerin (yani zengin tabakanın) herşeyden

102- Bahriye Üçok, Emeviler ve Abbasiler, MEB yay. 72-73-134-141. sayfalar.
103- Prof. Dr. Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, Cem yayınları, 1977, c. 1/16.
104- age. c. IL

mahrum kalacağını söyleyerek, hükümdarın zenginlere arka çıkmasını savunur.[105]

Türkiyeli ünlü araştırmacı Server Tanilli, Ortaçağ İslam toplumundaki sınıfsal mücadeleye ilginç bir örnek veriyor. "El Ifriki, 1000 yılına doğru yazdığı yergisinde bakınız ne diyor: 'Hayır, yoksul kaldığım sürece, Allah'a asla dua etmeyeceğim! Duaları şeyhe, mahzenleri dolup çatırdayan, silahlı kumandana bırakalım. Niye dua etmeliymişim? Sarayım, atlarım, has giysilerim, altından kemerim mi var? Bir tutam toprağım yokken, dua etmek, ikiyüzlülüğün dik alasıdır!" Bu örneği de gözönüne alan Tanilli, dönemin sınıflaşma sürecini şöyle değerlendiriyor: "Gerçekten, pazar ekonomisi, herşeyden önce feodal ve köylü olan toplumun temellerini sarsar: zenginler daha zengin olup küstahlaşırlar; yoksullar daha da yoksullaşırlar. Sulama tekniğindeki gelişmenin, köylülerdeki servajı (köleliği-FB) daha da güçlendirdiği; İslam dünyasındaki zenginliğin, gereksindiği ve ötekilerden beş ya da altı kez daha pahalı olan köleleri satın almaya olanak sağladığını da eklersek, bunlardan doğan sosyal zenginliğin ne boyutlara ulaşabildiği sezilmiş olur."[106]

İran toplumu üzerine bir araştırma yapan Mansur Muaddel, Ulema çıkarlarının küçük burjuvazi, tüccar ve toprak sahiplerinin çıkarlarıyla bağıntılı olduğunu söyler ve sınıf mücadelesi bakış açısıyla Ulema içindeki farklı fraksiyonların, farklı toplumsal sınıfları temsil etme eğiliminde olduğunu belirtir. Yine, Ulema'nın, işçilerin veya köylülerin çıkarlarını savunmaya hiç girmemiş olmasına işaret eder.[107] Molla yönetimindeki günümüz İran toplumunda, milli nüfusa oranla çok küçük olan yönetici dinsel zümrenin (toplam 80 bin molla) ülke topraklarının yüzde 2'sine sahip olduğu, dinsel feodal ağalık ve tüccarlığın aslan payının bu zümrenin elinde bulunduğu, Bazar denilen İran orta kesim ekonomik hayatına (milli ve orta burjuvazi) yüzde 80 oranında egemen olduğu ve gelirlerinin yüzde 80'ninin de mollalara bağlı kesimler ta-

105- Siyasetname, s. 197-199.
106- Server Tanilli, İslam Çağımıza Yanıt Verebilir mi? Say yayınları, 1991, s. 107.
107- İran Devrimi; Din, Anti-emperyalizm ve Sol, Belgeyayınları, 1992, s. 199-200

rafından ödendiği ve bu parayla ülke çapında büyük bir dinsel örgütlenme ağının gerçekleştirildiği açıklandı.[108]

İran Cumhurbaşkanı A. Haşimi Rafsancani bile sınıflar arasındaki uçurumun giderek büyüdüğünü, "sahip olanlar ve olmayanlar arasında kutuplaşmanın doğduğunu" açıklarken, yeni yetme vurguncu takımı ile bir lokma için mücadele edenler arasında yeni bir savaşımın başlayacağı yolunda tahminler yapılıyor. İran Devrimi, kitleleri kendine çekmek için, toplumsal adalet sloganıyla ortaya çıkmıştı. Oysa bugün ne slogan kaldı ne de hedef gerçekleşti. Devrimin ilk günleri, "Musta'zaf" olarak adlandırılan en alttaki ezilenlere, ülkenin milli serveti olan petrol ve elektriğin bedava dağıtılması yolunda bizzat Humeyni'den talimat verilmesine rağmen, Başkanlık Konseyi bunun imkansız olduğunu açıkladı. Humeyni de bu talimatını geri çekti.[109]

Arabistan yarımadasındaki petrol şeyhlerinin yönettiği İslam ülkelerinde ise sınıfların varlığı zaten ortada. Üstelik en vahşi kapitalist sömürüye doğru adım atmanın yolları araştırılıyor. Kuveyt işgali, hem bu petrol prensliğindeki korkunç sınıfsal uçurumu, yozlaşmayı, ezilenlerin sefalet derecesindeki durumunu ortaya koydu hem de müslüman yöneticilerin idaresindeki Arap ülkeleri arasındaki "zenginler ve fakirler" tablosunun acımasızlığını sergiledi.

Dolayısıyla İslamcıların, "ideal toplumumuzda sınıflar yoktur, kastlar yoktur, imtiyazlar yoktur" yolundaki sözleri tarihsel gerçeklerle bağdaşmadığı gibi, İslamiyet'in va'zettiği temel ideoloji ve ilkelere de uymamaktadır.

108- Lübnan El Vatan El Arabi dergisi, 5 Mart 1993, s. 29.
109- Suudi El Mecelle dergisi, 17-23 Şubat 1993, s. 20-21.

VII
KILIÇ DİNİ OLARAK İSLAM

Dinler, çağlar boyunca süzülüp gelen uygarlık tortularının birbirine karışmasından sonra yepyeni toplumsal ve kültürel birikimler yaratarak artık kurallar halini almış değer yargıları ile dünyayı yorumlama tarzının, daha bir düzenlenip disipline edilmiş yolu, yöntemidir. İnsanlığın, özellikle de çevredeki toplumların evrensel ve bölgesel birikimini kendisinde toplayan din, başlangıçta daha dar (belki de ulusal çapta denilebilecek bir kabile, kavim ya da halklar topluluğu) bir alanda filiz verir. Sonradan büyüme zemini ve olanağı buldukça genişleyip, dünya nizamı iddiasında bulunur. Tanrı fikri ise, birçok nedenin yanı sıra, toplumsal güdüler ile denetiminin daha soyut bir halidir. Çoğu zaman bireylerin içlerinden geçirip de hayata geçiremedikleri, yeltenemedikleri, bireysel yaptırımların başarılı olamadığı kollektif bir baskı ve denetim mekanizmasıdır. Bu yüzden tanrı fikri, toplumsal düşüncenin soyutlaşmış biçimidir. Hem toplumsal denetim ve baskının, hem de bireyi topluma uydurmanın ve mevcut değer yargılarına boyun eğdirmenin mistik bir aracıdır. Burada maddi baskı aygıtı, dinin aldığı siyasal/toplumsal biçimde (devlet, kilise, camii, ruhban sınıfı) somutlaşırken, manevi baskı da tanrı fikrinde ifadesini bulur.

İslamiyet de bundan ayrı düşünülemez. Allah'a inanmanın temel koşullarından biri de "O'ndan korkmak"tır. İslam dinini egemen kılmanın aracı mushaf (Kur'an) ve kılıçtır. Yine "cennet kılıçların gölgesinde" olduğundan,[1] oraya varmak için de muhakkak şiddet kullanmak ve kılıç sallamak, yani kan dökmek gerekir.

1- Buhari,6/33.

Ama İslamcılar dinlerinde şiddet ve kan dökmenin esas olmadığını, tersine "dinde zorlamaya yer bulunmadığını"[2] söyleyen ayetlerin, dini tebliğ yolunda temel rehber olduğunu iddia ederler. Bu iddia öyle ileri bir dereceye varır ki, şunu söyleyenler rahatlıkla ortaya çıkabiliyor: "Müslümanlar barışçıdır ve barış sürecine katılmaları Allah'ın emridir yani farzdır. Müslümanlar, barışın yeryüzündeki bekçileridir. Bütün insanların canları, malları ve fikirleri muhteremdir. Bizim evrensel barış deklerasyonumuzun (beş) temel dayanağı budur. Bu vahiy temeline dayanır. İslamı, barış noktasında sanık sandalyesine oturtmak mümkün değildir. Eğer İslam tarihindeki saray entrikalarından bir bölümünü alıp İslamı sorgulamak noktasına gelinirse, İslam tarihinde (Batı demokrasilerinin yaptıkları türden) böyle toplu katliamları göremezsiniz."[3]

Kısaca yanıtlamak gerekirse şöyle denebilir: Kur'an ayet ve hükümlerine bakarak "İslamın barışçıl bir din olduğuna ve dinde zorlama olmadığına" ilişkin bir yargıya varmak çok çok güç. Çünkü İslamın temelini oluşturan Kur'an ve Sünnet'in her ikisinde de son derece çelişkili ve dönemin koşullarına uygun olarak değişen hükümler vardır. Değişmeyen hükümler, *hadd/hudud* adı verilen sabit cezalardır (Ahkam) ki, genelde dinden dönen, zina yapan ve bir müslümanı öldürene ölüm cezası verir.

Sözgelimi arada andlaşma olan putataparlara, "yeryüzünde dolaşabilmeleri için dört ay süre" verilmiştir. Bu süre geçtikten sonra, onlara karşı müslümanların ne yapmaları gerektiği bildirilmiştir: "Nerede bulursanız öldürün, yakalayın, hapsedin, tüm gözetleme yerlerinde bekleyin yakalamak için. Eğer tövbe ederler, namaz kılarlar ve zekat verirlerse serbest bırakın. Tanrı bağışlayan ve acıyandır."[4]

Bu süre savaş sırasında çok daha sınırlıdır. Sasani komutanı Rüstem ile İslam komutanı Sa'd arasındaki Kadisiye savaşında İslamiyete davet için gönderilen İslam elçisi Reb'iy bin Âmir,

2- Bakara suresi, 256 ayet.
3- Abdurrahman Dilipak, Saçak dergisi, Temmuz 1987, s. 6-7.
4- Tövbe suresi, 1-9 ve 5. ayetler. Turan Dursun'un özel yorumu için bkz. Din Bu, III. Kitap, s. 64-65.

Rüstem'e şöyle dedi: "Düşmanla karşılaştığımızda, İslam'a girmesi için üç günden fazla mühlet verilmemesi konusunda Peygamberimizin sünneti vardır".[5]

Yine İslam dininin uzak erimli amacında, "yeryüzünde Allah'tan başka Allah bulunmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve peygamberi olduğuna inanıncaya, bizim kıblemize dönünceye, kestiklerimizi yiyinceye ve namazımızı kılıncaya kadar (bütün) insanlarla savaşıp öldürüşmek " buyruğu vardır. "Ne zaman ki insanlar, bu şartları yerine getirirler (yani müslümanlığı kayıtsız şartsız kabul ederler), o zaman kanları (canları) ve mallarını kurtarmış olurlar."[6]

"Dinden dönenin öldürülmesi" buyruğu da ilahi bir kural olarak zaten konulmuş.[7]

Bir de kimi özet uygulamalara bakalım: Kadisiye savaşında Sasani birlikleri komutanı Kürt kökenli Rüstem'e İslama davet elçisi olarak giden Reb'iy bin Amir, "İslamiyeti kabul eden bizdendir; el kaldırmadan döneriz. Reddeden ile Allah'ın vaadi gerçekleşinceye kadar savaşırız." dedi.[8]

Ukbe bin Nafi, Afrika'da yerli halk tarafından yapılması muhtemel bir ayaklanmaya karşı emniyet önlemi olarak şehirde yerleşmeye karar verdi. Uygun bulunan Kayravan bölgesine yerleşildi. Ancak bölgede her türlü yılan, çıyan ve yırtıcı hayvan bulunuyordu. Ukbe Allah'a duadan sonra hayvanlara şöyle dedi: "Biz Resulullahın dostlarıyız. Buralardan uzaklaşın! Çünkü buraya biz yerleşeceğiz. Bundan sonra kimi bulursak öldüreceğiz!" O günden sonra, yavrusunu alan hayvan bölgeyi terketti. Bunu gören Berberi kabileleri de müslüman oldular.[9]

Bu kan ve şiddet geleneği nereden kaynaklanmaktadır?

İbrani Dinlerde Kanlı Gelenek

Herşeyden önce Ortadoğu kavimlerinde, özellikle Mezopotamya ve Nil uygarlıklarında kanlı bir gelenek vardır. Aslında bu dünyadaki bütün halkların az-çok bulaştıkları bir

5- Ebül Hasen Ali El Haseni El Nedevi, Yeniden İslam'a, s. 86.
6- Buhari ve Ebu Davud'dan aktaran T. Dursun, age. s. 64.
7- Buhari, Ebu Davud, Tırmizi, Nesei ve İbn-i Mace aktarmaları.
8- İbn-i Kesir, El Bidaye ve'l Nihaye.
9- İbn-ülEsir, El Kamil, 3/334.

gelenek ve yaşadıkları bir süreç. Bunun alt bağlamında Sami kavimler topluluğunda ve İbrani dinlerde (Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet) bu gelenek toplumun ruhuna sinmiştir adeta. "Sami topluluklardan olan Kaldeliler (Keldani) ve Asurluların tanrıları kan ve zulümden hoşlanırlar. İsrail'in tanrısı, kendi kullarının koruyucusu olmakla birlikte, kaba ve korkunçtur. Hıristiyanlığın tanrısı ise, yufka yürekli olmasına rağmen, vaftiz edilmemiş çocukları cehenneme atacak kadar adalet duygusundan yoksundur. Müslüman tanrısı da, çok merhametli ve şefkatli olmakla beraber, doğu monarkları tipinde bir müstebit (despot) tir."[10]

Tanrıların günahlılar için vereceği cezalar çok trajiktir: "Korkunç ateşlere atılacak, içinden kaynar sular fışkıran kaynaklardan içeceklerdir. Açlıklarını asla gideremeyecek olan zakkum ve devedikeninden başka yiyecek bulamayacak, ateşten yapılmış giysiler giyecek ve başlarından kaynar sular dökülecektir. Demir çomaklarla dövülecek, deri ve bağırsakları parçalanacak, cehennemden kaçmaya kalkıştıkları vakit, zebaniler hepsini yakalayarak yeniden alevlerin içine atacak ve *"Ateş işkencesi tadınız"* diye bağıracaklardır.[11] Tüm bunların zulüm olup olmadığı sorusuna Allah'ın vereceği cevap kesindir: "Tanrı, işlediğinden sorumlu değildir."[12]

Çoğu kez Muhammed ve Kur'an'ın örnek aldığı Sami kavimlerin önderlerinden biri olan Hz. Musa da aşırı şiddet yanlısı bir peygamberdir. Tarihçiler anlatıyor: "Amalik topluluğu çok eskiden Mekke, Medine ve Hicaz bölgesinde yayılıp yerleşmişlerdi. Fakat giderek kibirlenmeye başladılar. Ne zaman ki Allah, Hz. Musa'yı Firavun'un karşısına çıkardı; Musa Şam diyarına ayak bastı ve oradakileri (birlikleriyle) helak etti. Kenanileri tümüyle imha etti. Ardından Hicaz bölgesinde bulunan Amalik kavminin üzerine ordular gönderip, bir tanesi bile sağ kalmayıncaya kadar öldürttü."[13]

10- Cemil Sena, Tanrı Anlayışı, Remzi Kitabevi, 1978, s. 51-52.
11- Bkz. Kur'an'daki Nisa: 43; Kehf: 28; Meryem: 59; Kaf: 24-25; Hacc: 19-22; Furkan: 11-14; Duhan: 43-46; Casiye: 5-6... ayetler.
12- C. Sena, age. s. 51. Ayrıca Enbiya: 59. ayet.
13- İbn Zibale, Medine Haberleri (elyazması); İbn Naccar, Resul Kentinin Haberleri, s. 12-13 ve Abbas, Umde-tül İhbar, s. 34.

"Hz. Musa, Rabb'in buyruğuna uyarak aşağı indi. Çünkü kavmi bozulmuş; Tanrı'nın onlara emrettiği yoldan sapmışlardı. Yeniden buzağıya taptılar. Bunun üzerine Musa, ordugahın kapısında durup şöyle dedi: Rab tarafında olanlar gelip çevremde toplansın; kılıcını kuşansın, ordugahta kapı kapı dolaşıp herkes (dinden dönen-FB) kendi kardeşini, arkadaşını ve komşusunu öldürsün." Levioğulları Musa'nın söylediğini yaptılar; o gün kavimden 3000 kişi öldürüldü."[14]

İsrail kavminin öncüsü Musa, Mısır'dan çıkışının ikinci yılında Suriye'nin güneyindeki Kadeş bölgesinde konaklar. O dönemde bölgeye egemen olan Edom kralına elçi gönderip geçiş izni ister. İsteği reddedilince İsrail kavmi ile Midyan krallığı arasında çıkan savaştan sonra Musa şöyle söyler: "Bütün kadınları niçin öldürmeyip sağ bıraktınız. Şimdi çocuklar arasındaki her erkeği öldürün ve erkekle yatmış olmayan, erkek bilmeyen bütün kız çocuklarını kendiniz için sağ bırakın." Musa savaşçıları öyle yapar; kadınlar ve çocuklar ya esir alınır ya da öldürülür, malları yağmalanır ve konutları yakıp yıkılır.[15]

Yahudi peygamberleri içinde Davud, en acımasızca kan dökenidir. Fırat ırmağı yakınındaki Hamat kentinde, Tsoba kralı Hadarezar'ı yenilgiye uğrattığı zaman, 1000 cenk arabası ve 700 atlıyı tutsak alır ve yürüyemesinler diye bütün atların ayaklarını kırdırır. Suriye'yi işgal ettiğinde 40 bin yaya asker öldürülür.[16]

Dikkat edilirse İslam peygamberi Muhammed de, andlaşma imzaladığı Yahudi kabilelerinden Benu Nadir ve Benu Kaynuka'yı Medine'den sürgün etmesinin yanı sıra, Benu Kurayza kabilesini de 25 gün sıkı bir kuşatmaya aldı. Kuşatma sonunda teslim olan Benu Kurayza erkeklerinden tenasül bölgesi kıllanan herkesi, çukurlar kazdırıp tek tek boynunu vurdurarak, çukurların içine atıp üstünü kapattırdı. Sayıları 700-900 arasındaydı. Kabile kadınları ile çocuklarını esir aldı. Bir müslümanı öldüren bir kadını da bağışlamaksızın öldürttü. Mallarını da yağmalattı."[17]

14- Tevrat, Çıkış bölümü, Bap 32.
15- Tevrat, Sayılar bölümü, Bap 20.
16- Ali Nejat Ölçen, İslam'da Karanlığın Başlangıcı ve Türk-İslam Sentezi, Ekin yay. s. 26.
17- M. El Vekil, Medine Ansiklopedisi, II/86; ibn-i Hişam, Siret, 3/141-147.

Kan dökme ve şiddet geleneği diğer Arap topluluklarında da vardı. Güney'deki Yemen bölgesinde Yahudilikte çok ileri olan Zu Nüvas, Necran'a sokulan hıristiyanlık dinini oradan söküp atmak için 523 yılında bir sefer düzenler. Necranlıları, Yahudilik dinine girmeye çağırır. Reddedilince de Necranlıların başkanlarını öldürüp mallarını yağma eder. İçleri ateş dolu hendekleri hazırlatarak, Hıristiyanlıktan dönmek istemeyenleri bu çukurlara attırır; İncillerini yaktırır, kiliselerini yıktırır. İbn-i Hişam'ın İbn ishak'tan aktardığına göre bu kıyımda öldürülenlerin sayısı 20 bini bulmuştu.[18]

İslam önderleri de atalarının izlerinden giderek benzer şeyler yaptılar. İşte örnekleri:

a) Hicret'in onuncu yılında Muhammed, Halid bin Velid'i Necran halkı üzerine gönderdi. Benu El Haris Bin Kaab'ı İslam'a davet etti. Kabul etmediği taktirde silah kullanacağını söyledi. Benzer şey Yemen'de Ans, Murad, Sa'ad, Aşire, Ca'fi, Rebit kabilelerine yapıldı. Savaşarak İslamı kabul ettirdi.[19]

b) Muhammed'in ölümünden sonra ağır ekonomik baskılar ve eski kabile düzenine özlem nedeniyle İslamiyet'ten dönme (Rıdde) olayları ve isyanlar başladı. Yaklaşık 18 kabile Zekat ve Cizye'den muaf tutulmak üzere isyan etti.[20] Ancak Halife Ebubekir, "Allah'ın Resulüne verdikleri bir oğlağı benden esirgeyemezler" diyerek, bu kabilelere karşı amansız bir savaş açtı.[21] Yakalanıp tövbe etmeyenlerin çoğunu ateş kuyularına attırdı. Hatta bu konuda Muhammed'in "insanları ateşte yakmak sadece yaradana aittir"[22] diyerek engellediği kurala (Muhammed de, bir keresinde cezalandırdığı bir suçluyu önce ateşe atmaya karar vermiş sonradan bundan vazgeçmişti.) rağmen, ateşte yakmak Kur'an'a ters değildir gerekçesiyle dinden dönenleri ateş kuyularında diri diri yaktırmıştır.[23]

c) İkinci Halife Ömer ise, dönemindeki fetihler sırasında toplam 4000 kilise ya da ateş tapınağı yıktırmıştı. (kiminin yerine camii y. ptırılmıştı.)[24] Ömer Necran halkından tam 40 bin

18- Prof. Dr. Neşet Çağatay, İslam Dönemine Dek Arap Tarihi, Türk Tarih Kurumu, 1989, s. 20.
19- A. Ün. İslam'dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler (Hicri-7-11yıllar), 1967, s. 18-20.
20- age. s. 24.
21- Buhari ve Müslim yazımı- Taberi, Tarih, 1/1881-1885. Ayrıca Habiş, 28-34 yapraktan aktaran T. Dursun, age. s. 72.
22- Ebu Davud, Davud, Cihad, s. 112.
23- Leoni Caetani, İslam Tarihi, 1926, 8/276. Aktaran T. Dursun, age. s. 73.
24- A. Gibbon, Roma'nın Gerilemesi ve Düşüsü, 5/474-475.

kişiyi yerinden yurdundan kovup sürgün etmiş, bu konuda Hz. Ali'nin de desteğini almıştı. Çünkü Necran halkı müslüman değil esas olarak ya Yahudi ya da Hıristiyan'dı. Ayrıca Mısır fatihi Amr İbn-ül As İşkenderiye kütüphanesi konusunda Ömer'e danıştı. Ömer şu yanıtı verdi: "Kütüphane kitaplarındaki bilgiler, eğer Kur'an'da varsa zaten bu bilgilere gerek yoktur. Eğer Kur'an'da olmayan bilgileri içeren kitaplar iseler, bu yüzden itibarlı ve geçerli bilgiler değildirler. Her iki durumda da yakılmaları gerekir" yolunda emir vererek kütüphaneyi yaktırdı.[25]

Kitap yakılma sadece Ömer zamanında meydana gelmedi. İslam dünyasının bir geleneği olarak. 21. yüzyıla bile girdi. Sözgelimi Mısırlı reformcu İslam aydınlarından Taha Hüseyin, Ali Abdülrazık'ın kitapları 1950'lerde bağnaz *El Ezher Uleması* tarafından yargılandı ve kitapların imha edilmesine karar verildi. Gerekçe ise "İslama zarar veriyor" idi. Benzeri ise 29 Eylül 1984'te İstanbul'daki Sheraton Otelin'de toplanan Üçüncü İslam Tıp Kongresinde yaşandı. O gün bir kitap resmen yakıldı. Delgelerden biri gerekçesini şöyle açıkladı; "Bu kitap, İslam Tıbbını kötülemiştir."

Öte yandan Hire hükümdarlarından Numan, Sasani hükümdarı II. Hüsrev Perviz ile yaptığı savaşta yenilip esir edilince, fillere çiğnetilerek ya da zehirlenerek öldürüldüğü söylenir.[26] Bu geleneğin de İslamiyet'e geçtiğini yazının akışı içinde sergileyeceğiz.

Kan geleneği öylesine yerleşmiş ki, Muhammed'in bedeninden herhangi bir nedenle çıkan kan, dostları, yakınları ve arkadaşları veya çevresindekiler tarafından emilip içilirdi.[27] Hatta bu konuda bir çeşit gayret de vardı.

Bütün bu nedenlerle olsa gerek, İslamcılar "peygamberlerin savaşlarında erdem ve yücelikler bulunduğunu" yazarlar. Müslümanlar içinde özellikle İslam halifeleri veya önderleri arasındaki kanlı çatışma ve savaşların dini ilerletmek için İçtihad (yani dini geliştirmede kullanılan fikirsel ya da pratik buluşlar, yenilikler ve çabalar-FB) olduğunu söyleyenler bile var.[28]

25- Ebul Ferec İbn-ül İbri, Tarih-ül Muhtasar-ül Düvel.
26- Çağatay, age. s. 71.
27- Ahmed Fâruk, Eshab-ı Kiram, İhlas Yay. s. 57.
28- Mısırlı Profesör Ebu Zehre'den aktaran Ali Nejat Ölçen, age. s. 25. Ayrıca Ahmed Fâruk, age. s. 29.

Zaten savaş sözcüğüne, en çok Kur'an'da rastlanıyor. Barış sözcüğü 17 kez, savaş sözcüğü ise 114 kez geçiyor.[29]

Sami geleneğin İslamiyet'e nasıl geçtiğini İranlı yazar ve ünlü İslam alimlerinden Dr. Ali Şeriati'nin şu tanımıyla görelim: "Yahudilerin tanrısı *Yehova*, sert, Kadir-i Mutlak ve tabiatüstü bir yüze sahiptir. Sevgi gösterilmeyecek ve sevilemeyecek kadar ciddi ve büyüktür. Kendisine tapanların kalbine, rahmet ve iyilikten çok, korku ve katılık ilham eder. Adil davranan, güçlü ve herşeye kadir olan Yehova, kendisinin koyduğu sosyal adetlere en küçük müdahaleyi ve bozulmayı affetmez. İnsanların başkaldırıp ayakları üzerinde durmaları ve özgürlüğe ulaşmaları için, Yehova'nın, katı kalbinin mutlak ve korku dolu olması gerekir. Aynı şekilde Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat da böyledir... Tanrı öfkesinin dışa vurmuş hali olan Musa; Yehova'nın yeryüzündeki insan olan yüzüdür. Musa, bir Yahudi ile bir Kıpti arasındaki tartışmaya kızar ve hemen olay yerine giderek Kıpti'yi bir darbeyle öldürdükten sonra şehri terkeder. Sina dağına yaptığı bir geziden dönüşünde, Samiri'nin kendisine inananlar içinde bozgunculuk yaptığını görünce, onu hemen öldürmeyi amaçlayandır. Yine Musa, Elias'dan kendi izinde gideceği yolunda söz almasına rağmen, Elias'ı yere fırlatarak boynunu keser. Hıristiyanlığın tahrif edilmiş tanrısı *Theoce* ise, bir dostun samimiyetini, aşığın saflığını taşıyan bir yüze sahiptir. Sanki alışılmış, herkes tarafından biliniyormuş gibi, insana çok yakındır. Ziyaret için çıkıp gelen akraba gibi insanlarla içli dışlıdır. İsa peygamber de aynı zamanda Theoce'un yeryüzünde dışa vurmuş halidir. Yüzü bir meleğinki kadar saf ve temizdir. Tebessümü bir şafak kadar duru ve sade, konuştuğu kelimeler bir öpücüğün yumuşaklığındadır. O, barışın, sevginin ve bağışlayıcılığın peygamberidir. Mesajı, yıpranmış ve yaralanmış kalplere bir başsağlığıdır. Roma'nın cellatlarına ve Sezar'ın vahşi askerlerinedir çağrısı: 'Kılıçlarınızı sevgi denizinin kıyısında kanla yıkayınız; ama öldürmeyiniz, seviniz'... Peki, ya Muhammed? Kur'an ve İslam? Kur'an da aynı şekilde, Tevrat ve İncil'in; hikmetin, felsefenin, kıssa'ların, inançların, kişisel ahlakın, maneviliğin, sosyal, ekonomik, politik ve askeri kanunların, bireysel ve toplumsal ilişkilerin, maddi ve manevi ve

29- A. N. Ölçen, age. s. 24.

sosyal sınırların ve adetlerin, bu ve öteki dünyanın biraraya getirilmesidir. Aynı zamanda Muhammed de, Musa ve İsa'nın biraraya gelmiş halidir. Bazan ölme ya da öldürmenin arzusu içinde; düşmanlarına karşı kükreyen atların üstünde zorlukla ilerleyen inanmışlardan önce, ölümcül savaş alanlarında güçlü ve korkusuzca savaştığı görülür. Yerden bir avuç toprağı düşmanın yüzüne fırlatarak 'hücum' diye bağırır. Bir anda kılıçlar hızla harekete geçer. Başarının sonucu olan sakin bir sesle ve hoşnutluğun yüzü dolduran tebessümüyle bağırır: 'Hımm.. şimdi savaşın fırını kıpkırmızıdır.!' Ve bazan da İsa'dan bile daha ılımlı görülen, yine aynı kişidir. Yolda yürürken, bir Yahudi kadının üstüne döktüğü pisliğe aldırmayıp geçer gider. Ertesi gün pislik döken kadının hasta olduğunu duyunca o kadını ziyaret bile eder... Kureyşliler, Muhammed'in iki boyutlu yüzünü çok iyi biliyorlardı: Musa ve İsa. Allah'ın yeryüzünde tecelli etmiş iki yüzü. Yine Medine pazarında Beni Kurayza için açılmış çukurları denetler, zincire vurulmuş iki grup Yahudi Muhammed'in önünde çukura atılır. O bunu soğuk, kuru ve barış dolu gözlerle seyreder. Hayret, yine o insan çölden gelip eşi Aişe ile kendi hanımları arasında değiş tokuşu öneren Bedevi'yi mutlu, nazik ve barış dolu bir yüzle cevaplar. Teklife güler geçer...[30]

Asr-ı Saadet Döneminde Şiddet

Asr-ı Saadet denilen Muhammed ve Dört Halife dönemi, İslamın devletleşme ve yayılma aşaması olduğundan, başta Arabistan yarımadası olmak üzere hemen bütün Ortadoğu bölgesinde İslam ordularıyla bu dinin karşıtları ya da bölge halkları arasında şiddetli çatışmalar meydana geliyordu. İslam devletinin kendini kabilelere veya diğer devlet uyruklarına kabul ettirmesi, İslamiyeti kabul edenlerin de geri dönmemesi (rıdde) için birtakım sert önlemler alması gerekiyordu. Bu nedenle İslam devleti, "mushaf ve kılıç" ile birlikte sağlam temeller atmak istiyordu. İslam önderleri arasında çıkan anlaşmazlıklar yüzünden hayli istikrarsız bir dönem yaşayan İslam iktidarının da kılıca ihtiyacı vardı.

Bu nedenle özet örnekler vererek her önderin zamanında uygulanan şiddet yöntemlerini sergileyeceğiz:

30- Ali Şeriati, Medeniyet ve Modernizm, Biryayıncılık, 5. Baskı, s. 189-202.

a) *Muhammed Dönemi:* Bu dönemde hem toplu kıyımlar yapılmış; "ibret olsun" diye çıplak zor ve şiddetin en uç örnekleri sergilenmiş hem de bireysel suikast ve öldürmeler gerçekleşmiştir. Medine'deki üç Yahudi kabilesinden ikisi (Benu Kaynuka ve Benu Nadir) kentten sürgün edilip mallarına el konulurken, Benu Kurayza kabilesinin bütün erkekleri esir alınıp hapsedildikten sonra, ertesi gün kümeler halinde zincire vurulmuş olarak Medine pazaryerinde açılan hendeklerin önünde tek tek boğazlanıp çukurlara atılarak üstleri toprakla kapatılmıştır. Böylece 700-900 kadar Yahudi erkeği (ergen, delikanlı, orta yaşlı ve yaşlı) öldürülmüştü.[31] Muhammed, kendisine şiirle muhalefet edip alaylı bir dille eleştiren Yahudi şair Ka'b İbn-ül Eşref'i öldürme işini Medine'nin ileri gelen kabilesi Evs'e havale ederken, Yahudilerin kuşatılması sırasında Mekke'den yardım istemeye giden Yahudi heyeti başkanı Sellam bin Ebil Hukayk'ın öldürülme işini de öteki önemli kabile olan Hazreç'e bırakmıştı.[32] Benzer biçimde Yahudi El Uzeyir bin Rasim, Muhammed ile savaş hazırlığında iken, bir Fedai grubunca katledildi.[33] Peygamber zaten Yahudilerden hoşlanmazdı ve ileride müslümanlar ile yahudiler arasında savaş yaşanacağını şu hadis'le ifade etmişti: "Hatta Yahudilerden biri, taş arkasına saklansa, taş dile gelerek, 'ey Allah'ın kulu, şu arkamdaki yahudidir, onu öldür' diyecektir."[34]

Batılı doğubilimcilerden birinin de (Paret) çok güzel ifade ettiği gibi aslında Muhammed, "katl (öldürme/suikast-FB) işlerinin zeki mucididir."[35] Nitekim Peygamberin en yakın dostlarından ve Aşarei Mubaşşere (Cennet ile Müjdelenmiş On Kişi) gibi seçkin takımdan olan Talha bin Abdullah, Muhammed'e saygısız ifadeler kullanan babasını öldürünce Peygamber bir Kur'an ayetiyle kendisini takdir etmiştir.[36] Yine kendisine sövüp duran bir adam için Muhammed, "Kim beni bu düşmanımdan kurtaracak?" diye sorunca, İslamiyete çok geç giren ve sonraki dönemde İslam komutanı olup, insanları zorla İslamlaştırmak için diri diri (ve kadın, çocuk, yaşlı demeden)

31- İbn Hişam, Sire, 3/241. Ancak sayıları kimi zaman 600-700 olarak da veriliyor.
32-İbni Kesir, Sire, 3/239.
33- Dr. Ahmet Mumcu Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl, s. 9-11.
34- Buhari Muhtasarı, Tecrid-iSarih Cemesi, 1974, 3. baskı, 8/341.
35- Dr. A. Mumcu, age. s. 11.
36- Ahmed Fâruk, age. 49.

ateşe atarak cayır cayır yanmalarını seyretmekten çekinmeyen ünlü Halid Bin Velid ortaya fırlayarak "ben" dedi. "Resulullah (sas) Halid bin Velid'i göndererek o adamı öldürttü."[37]

Ümmü Mervan denilen bir kadın mürted oldu. Resulullah, onun tövbeye çağrılmasını, tövbe etmediği taktirde öldürülmesini emretti.[38] Uhud savaşında mürted olan (dinden dönen) bir kadın için de benzer şey söylendi.[39] Hamza'nın hazırladığı müfreze, savaş için bir yere gitmeye hazırlanır. Peygamber Hamza'yı çağırarak, "falancayı bulursanız, ateşte yakın! Ama önce öldürün, sonra ateşte yakın" talimatını verir.[40]

Peygamber, damızlık develerini çalan (daha önce hastayken tedavi ettiği) çobanları yakalatıp günlerce işkenceden geçirterek öldürmüştü.[41] Hz. Ali tarafından Yemen'de tabaklanmış bir meşin içinde gönderilen toprağından ayrılmamış altını dört kişi arasında paylaştıran Muhammed, kendisine itiraz edip giden birisinin arkasından yetişen Halid Bin Velid, "adamı öldürmek için" izin isteyince, Peygamber "hayır, belki namaz kılan birisidir" diye reddetmişti.[42]

Kimi zaman savaş ve baskınlar sırasında, kadın ve çocukların öldürülmesine karşı çıkan Muhammed,[43] çoğu zaman da "kadın ve çocukların da, erkek kafirlerden (muşrik) farkı yoktur; öldürülmelidirler" demiştir.[44] Sözgelimi Yemen'e vali olarak gönderilen Muaz bin Cebel'e, Muhammed'in talimatı şöyledir: "İslamı terkeden hangi erkek ve kadın olursa, tövbe etmediği taktirde, boynunu vur."[45] Hayber seferi sırasında kendisine zehirli bal sunan müslüman olmayan bir kadın "sen kral olsaydın muhakkak ölmüştün, Peygamber olduğun için ölmedin" deyince, Muhammed onu bağışlayıp salıverdi.

37- Ebu Muhammed bu hadis için "senedi sahiptir" diyor.
38- Beyhaki, Dar-e Kutni. Hafız İbni Hacer Askelani bu hadis için "senedi hasendir" diyor.
39- Beyhaki rivayeti ve "senedi zayıf"
40- Ebu Davud, Cihad, s. 122. Aktaran T. Dursun, age. s. 71.
41- Age.s. 70.
42- Müslim, 1064.
43- Müslim, age.
44- EbuDavud, Cihad, . 121.
45- Taberi rivayeti.

Muhammed, ilk İslam toplumunda devlet başkanı olmasının yanı sıra yargıçlık görevini de yerine getiriyordu. Bu yüzden kendisine gelen bütün davaları, Kur'an hükümlerine göre karara bağlıyordu: Safvan bin Umeyye'nin elbisesini çalan hırsız, el kesme cezasına çarptırıldı.[46] Mekke fethi sırasında hırsızlık yapan zengin bir kadının da eli kesildi.[47] Benzer biçimde hırsızlık suçunu kendiliğinden gelip itiraf eden birisi için de aynı hüküm verildi.[48]

Elsem kabilesinden bir erkekle zina suçu işleyen Maiz bint Malike de recm (taşlanarak) edilerek öldürülme cezası verilmişti.[49] Medine döneminde zina yapan bir Yahudi kadınıyla erkeği hakkında hüküm verilmesi istendiğinde, Muhammed gelenlerin fikrini sorduktan sonra Tevrat Şeriatı'na uygun hüküm vermeyi uygun bulmuştu. Ancak Tevrat'ı okuyan Yahudiler, zina suçuna uygun olan recm (taşlayarak öldürme) cezasını uygulamaya gönüllü olmayınca, Peygamber bu konuda ısrarlı davranmış; zina yapanları recm cezasına çarptırmıştı.[50]

Bunun dışında küçük kümeler halinde de olsa, Mekke Kureyş kabilesinden çok sayıda insanın bizzat Muhammed'in talimatıyla öldürüldüğünü belirtelim.[51] İslamiyetin kabul edilmesi için dayatılan temel şart şuydu: "Ya müslüman olursunuz ya da savaşırız!" Bu sözü Muhammed, en yakınında yaşadığı Medine Vesikası adıyla bir andlaşma imzaladığı Yahudilere de söylemiş; kabul edilmeyince onları kuşatıp açlığa mahkum etmiş, ardından Hayber, Tebuk (yine Yahudi ve başka din mensuplarının yaşadığı yerler) seferini yaparak mallarına el koymuştu. Aman dileyenleri affetti, esir aldıklarından kimini öldürttü çok azını serbest bıraktı. Yemen seferleri için de benzer şey sözkonusu.[52] Zaten "cennet kılıçların gölgesindedir"[53] diyen Muhammed, İslamı yayma stratejisini "Allah düşmanlarıyla kendi düşmanlarınızı korkutmak ve

46- Ebu Davud, Hudud, s. 15.
47- Buhari, Hudud, 11.
48- İbn Mace Hudud, 24/2588.
49- Müslim, 28/19.
50- Buhari ve Müslim rivayeti.
51- A. Fâruk, age. s. 208.
52- İbn-i Hişam, Sire, 3/5; Ayrıca M. El Vekil, age. C. II. s. 83-112.
53- Buhari'den aktaran M. El Vekil. age. s. 110.

başkalarına korku salmak"[54] temeli üzere oturtmuştu. Bu korku salma siyasetinin bir parçası olarak "her iki tarafla işbirliği içinde olan orta yolcular", yani İslami dilde "münafıklar" da terörize ediliyorlardı: Hz. Ömer, Muhammed'den bu tür münafıkları öldürmek için izin istediyse de, Peygamber o dönemin siyasi dengeleri gereği "ben şeklen müslüman olsalar bile, düşmanlarıma 'Muhammed dostlarını öldürüyor' dedirtmem"[55] cevabını verdi. Hatta daha ileri giderek, öldürülmekten korkan bu tür münafıklara "dostluğunuzdan memnunuz, sizlerden hoşnutuz" diyerek gönüllerini alıyordu. Ne zaman ki siyasi ortam ve dengeler değişti, o zaman Muhammed yandaşları, bu münafıkları dayak ve şiddet kullanarak kapıdışarı ettiler. Örnekse; Muhammed, günün birinde yine camiiye gidip namaz kılan ama bu arada Muhammed uygulamalarını bir biçimde ve alçak sesle eleştiren bu tür orta yolculardan (münafık) birinin camii dışına atılmasını emredince, başta Eyüb Ensarı olmak üzere birçok Muhammed yandaşı, münafık önderlerinden Ömer bin Kays ve arkadaşlarını yaka paça dışarı attılar. Bu arada kimileri sakalından tutulup çekildi kimileri de tokatlandı..."[57]

İslama çağırı döneminde Muhammed dört bir yana elçi ve asker salarak çok sayıda kabileyi, "İslam ya da savaş"[58] arasında seçim yapmak zorunda bıraktı. Beni Temim kabilesi başlangıçta İslamiyeti kabul etmedi; çıkan savaşta yenildiler. Ölen öldü, kalanlar esir edildi ve malları yağmalandı. Sonradan gelen Beni Temim heyeti, uzun görüşmeler sonunda, İslamiyeti kabul edince esirleri serbest bırakıldı.[59] Benzer bir durum Taif'teki Beni Sekif kabilesi ile yaşandı. Kabile elçileri, bir süre namaz kılmaktan muaf tutulmalarını, büyük tanrılarının bir yıl daha kalmasını ve putlarının da kendi elleriyle yıkılmamasını istiyorlardı. Muhammed namaz kılınması ve büyük tanrı put (Lât) dahil bütün putların kırılması konusunda kararlı davrandı. Sadece putları kıranlar kabile efradı değil de başka müslümanlar oldu.[60]

54- Enfal suresi, 60. ayet.
55- İbn-i Hişam, Sire, 3/183.
56- İbn-i Hişam, age. s. 184.
57- İbn-i Hişam, age. II/125-126.
58- M. El Vekil, age. II/132.
59- age. II/120.
60- İbn-i Hişam, 4/137.

Yukarıda da belirtildiği gibi Muhammed, Sami toplulukların kültür birikimini yansıtıyordu. Hem şiddetten yana hem de dünyadan el etek çekecek kadar içine kapanık, şefkatli ve ılımlıydı. Tarihsel geleneğe bakarsak Arap Hire hükümdarlarından en ünlüsü II. İmr-ul Kays(380-403) oğlu Numan El Aver (403-431), Arabistan ve Şam diyarının hemen her tarafını kasıp kavurduktan ve çapul ettirdikten başka, elinde bir sürü esirle de Hire'ye dönmüştü. Hıristiyan dininden olan vezirinin de telkiniyle hükümdar Numan, dünya malına ve zevklerine bel bağlamanın lüzumsuzluğuna inanarak, söylendiğine göre, ruhban elbisesi giyerek Savma denen tapınağa çekilmişti.[61] Ali Şeriati'nin de değindiği gibi Muhammed'in şiddet seven sert yüzü Musa iken mütebessim yüzü İsa idi. Ama Muhammed, belki de İslamiyetin ilk yayılma dönemindeki kararlı Jakoben devrimci (günün moda deyimiyle) olduğundan, şiddeti hep ön plana çıkarmıştır. Kadınların şiddet yoluyla cezalandırılacağını söylediği gibi, on yaşından itibaren çocukların da dayak yoluyla eğitilmesini ve öğretim sırasında da çocuğa dayak atılmasını öğütlemiştir.[62]

b) *Ebubekir Dönemi:* Muhammed'in vefatından sonra yukarıda da belirtildiği gibi, dinden dönen ya da zekat ve cizye vermek istemeyen 18 kabilenin başlattığı ünlü (Rıdde) ayaklanmaları vardı. Ebubekir daha öncede değinildiği üzere, bu ayaklanmaları gerçek anlamda kan ve ateşle bastırdı. O kadar ki, bu olayların bastırılmasına Hz. Ömer başlangıçta itiraz ederek şunu söylemişti: "Bunlara karşı nasıl çarpışırsınız. Bize müşriklerle çarpışmamız emrolundu. Çünkü Resulullah'a göre 'La İlahe İllallah' deyinceye kadar putapatarlarla çarpışmamız gerekir. Kim ki şehadet kelimesini getirmişse malını ve canını bizden korumuş olur. Bu isyan edenler daha önce şehadet kelimesini ağızlarına almış ve müslümanlıktan dönmemişlerdir." Bunun üzerine Ebubekir aşağıdaki cevabı verdi: "Vallahi kim ki namaz kılıp da zekat vermiyorsa, onunla savaşırım. Resulullah'a verdikleri bir keçiyi benden esirgeyenin boynunu vururum." Sonuçta Hz. Ömer de, zekat ver-

61- Çağatay, age. s. 68.
62- İmam Malik rivayeti. Ayrıca Ahmed, Mesned.

meyenin (diğer bütün şartları yerine getirse de) müslüman olamayacağı kanaatine varıp, bu zekat ve cizye vermeyen kabilelerle çarpışmanın İslam açısından hak olduğunu söyler.[63]

Ebubekir bu isyanlar sırasında zafer kazandığı asi kabileleri iki yoldan birini seçmeye zorlamıştı: "Ya kahredici bir savaş ya aşağılayıcı bir barış..." Kabileler kahredici bir savaşı yaşayıp zaten ateş ve kandan başka birşey görmemişlerdi. Bunun üzerine aşağılayıcı barışı seçtiler. O zaman Ebubekir aşağılayıcı barışın şartlarını açıkladı: "Siz yenilenler, biz müslümanların diyetlerini (kan bedelini) ödeyeceksiniz. Biz sizin ölülerinizinkini vermeyeceğiz. Bizim ölülerimiz cennete, sizinkiler cehenneme girecek ve siz buna şehadet edeceksiniz. Bizden aldığınızı (savaş sırasında veya yağma biçiminde) geri vereceksiniz, ama biz sizden aldıklarımızı geri vermeyeceğiz. Bütün silahlarınızı teslim edeceksiniz! Bundan böyle atlara binmeniz yasak olacak! Müslüman yöneticilerin, sizin hakkınızdaki kararı değişinceye kadar, İslam toplumu içinde aşağılanmış olarak yaşayacaksınız."[64] Kabileler çaresiz durumu kabul ettiler. Üstelik kendi ölülerinin kafir olduklarına, buna karşılık kendilerini diri diri ateşlere atan ya da kan deryasında boğan (şiddet severliğiyle ünlü Halid bin Velid gibi) devlet güçlerinin de "cennetlik şehit olduğuna" ikrar ettiler. Yani hem maddi zulüm hem de manevi işkence...

Bir başka olayda ise, Ümmü Kurfe adında bir kadın mürted oldu. Ebubekir, onu tövbeye davet etti. Kadın kabul etmeyince boynu vuruldu.[65]

Bu Ümmü Kurfe bir savaşta esir alınarak Hz. Aişe'ye cariye olarak verilip azad edilmişti. Sonradan İslam'dan döndü ve mevcut düzene başkaldıranların içinde yer aldı. Aynı Ümmü Kurfe'nin kızı Ümmü Zemle de başkaldıranlar arasındaydı. Yakalanınca da katledildi.[66]

Yine o isyanlar sırasında Halid Bin Velid'in açtığı ateş çukurlarının başına getirilen bir kadından müslüman olması istendi. Ancak kadın "Hoşgeldin ölüm diyerek kendini ateşe

63- Buhari ve Müslim rivayeti.
64- Beyhaki, El Barkanı (Buhari rivayeti)
65- Beyhaki, Dar'e Kutni rivayeti.
66- A. Ün, İslamdan Dönenler ve Yalancı Peygamberler, 1967, s. 24.

attı ve cayır cayır yandı."[67]

Selma bint Malik adlı bir kadın ise düzene karşı geldiğinde meydanın ortasında katledildi.[68]

c) *Ömer Dönemi:* Halife Ömer'in döneminde özellikle yoğun fetihler yaşandı; dönemin iki büyük devleti İslam ordusunun önünde iki saatten fazla dayanamadı. Onun zamanında tam 36 bin şehir ve kale zaptedilmiş oldu. Toplam 4000 kilise ve mabet yıktırıldı ve 14 bin camii/mescid yapıldı.[69] Ömer'in 4000 kilise ve tapınak yıktırmasının yanı sıra, İskenderiye kütüphanesini yaktırması da meşhurdur. Ömer, Tester şehrini fethettiğinde Kral Hürmüz'ün hazinesinde bulunan bir din kitabını da, incelettikten sonra yakmıştır. Kürdistan topraklarındaki fetih hareketleri sırasında başlayan (637-638) katliamlara karşı Kürtlerin direnişi Ömer zamanından Abbasi dönemine kadar tam 300 yıl sürmüştür. Ömer Kürtlerin ateş tapınaklarını yaktığı gibi, deriler üzerine yazılı (Süleymaniye'de) Zerdüşt şiirlerini; Şehrizor, Hemedan, Medayin halkının elindeki tüm kitapları alarak yaktırmıştır. Aynı zamanda "adil" sıfatıyla da anılan Ömer'in, adaleti, özellikle şiddet/ceza temeli üzerine kuruludur. Aslında geçmiş tarihe bakıldığında, "adil ve adaletli" ünvanını hakeden hemen bütün yöneticilerin (halife, hükümdar, sultan, şah, kral vs) son derece sert, katı ve zalimliğe varacak kadar şiddet yanlısı oldukları görülür. (Zaten kan dökmek de; ortaçağ zihniyetinde adaletin bir parçası sayılmıştır. "Adaletin kestiği parmak. acımaz" yargısı da buradan kaynaklanır) Ömer de bu kategori içinde sayılabilir.

Sözgelimi Ömer, Miktad İbn Esved'e söven Ubeydullah bin Ömer'in dilini kesmiştir. Hz. Muhammed, Cirâne'de, Huneyn savaşında elde edilen ganimeti eşitliğe pek aldırmadan paylaştırırken, bu davranışa itiraz eden Temim kabilesinden Zülhuveysıra, Ömer tarafından ölümle tehdit edildi. Ama Muhammed, Zülhuveysıra'ın öldürülmesini engelledi.[70] Ömer bizzat kılıcıyla çok kelle uçurmasından başka, divanında gayrimüslim (hıristiyan, yahudi vs) çalıştıran bir valisinin beline vurduğu gibi omurgasını çökertmiştir.

67- Aktaran T. Dursun, age. s. 72.
68- A. Ün, age. s. 27.
69- Ebul Hasen Ali El Nedevi, Yeniden İslam'a, 3. Baskı, 1979, s. 62.
70- Subki Fetava, 2/581; İbn Hişam, 844; Kamil, s. 545.

Aynı Ömer, zina suçu işleyen hamile kadını recm (taşlayarak) ettirecek kadar ileri bir hüküm vermiş; sonradan Muhammed döneminde getirilen örnekler ve yapılan itirazlar üzerine, kadının cezasının doğumdan sonra infaz edilmesini karara bağlamıştır.[71]

Yine Ömer, İslam Şeriatı'ndaki bazı dayak cezalarını özellikle arttıran halifedir. Hz. Ali'nin de önerisi üzerine içki içenlere vurulacak değnek sayısının seksene çıkarılmasını hükme bağlamıştır.[72]

Şiddeti sevmekle ünlü "adaletli Ömer", şiiri sevmekle birlikte "çocukları şiir okumakta ileri gittikleri zaman onları döverdi."[73] Ömer şiir okumayı ağıt olarak algılar ve severdi. Ancak ne şiirin ne de ağıtın belli bir makamda (şarkı/türkü gibi) okunmasını isterdi. Kur'an ya da kitabın da şiirsel veya şarkısal bir makamla okunmasına karşıydı. Bu yüzden oğlu Abdullah'ı çok dövdüğü gibi, Ebu Musa El Eşari'ye de şu öğüdü vermişti: "Eğer katibin kitabı nağmeli okursa, önce bir kamçı vurup işi elinden al. Bu işte ısrar ediyorsa bu sefer kırbaçla ve işinden kov gitsin..."[74]

d) *Osman Dönemi:* Bu halife dönemi, özellikle iç karışıklıkların yaşandığı bir dönem olarak bilinir. Genişleyen bir imparatorluğun sadece ekonomik, sınıfsal, toplumsal değil; özellikle siyasal ve üst düzeyde dönen yönetsel çelişkileri ön plana çıkmıştır. Artık *Asr-ı Saadet* adı verilen o Mutluluk Çağı'nın görünüşteki birliği ve bütünlüğü bozulmuştur. Sınıfsal çıkarların temsilcileri, ezen/ezilen, yöneten/yönetilen çelişkilerinin artması ölçüsünde sahneye fırlamışlardır. Osman da hilafeti zamanında dinden dönen bir kişiyi, üç kere tövbeye çağırdıktan sonra öldürdü.[75]

Ama Osman'ın ölümüne kadar varan isyanın nedenlerine baktığımızda, tümünde de şiddet unsurunun olduğunu görürüz. Tarihçilerin sıraladığı nedenler şöyle saptanıyor:

1) Osman, seçkin bir Sahabi olan Ammar bin Yasir'i, camide bayılıncaya ve bağırsakları parçalanıncaya kadar dövdü.

71- Tırmizi, Hudud, 9. Ayrıca El Teratib, 2/419; El İsabe, 3/427.
72- Hakim, Müstedrek, 4/370; Beyhaki, Malik, Şafii'nin hadis rivayeti. Ayrıca zina yapan bekara 100 değnek vurulacak.
73- El İsabe, 2/242.
74- Ebubekir-ül Sıddik s. 162. Ayrıca El Teratib. 2/315.
75- Beyhaki, Dar'e Kutni.

2) Abdullah bin Mesud'u, kaburgaları kırılıncaya kadar dövdü.
3) Kur'an'ı toparlayıp derlerken, Mushaflar'ı yaktırdı.
4) Muhammed'in yakın dostlarından Ebu Zerr'i, Rubze denilen yere sürgün etti. Ebu Durda'yı ise Şam'a (zorla) gönderdi.
5) Peygamber'in daha önce sürgün ettiği Hakem Bin As'ı, yanına alarak himayesine soktu.
6) Yolculuk sırasında namaz kılma mecburiyetini kaldırdı.
7) Yakın akrabalarını kayırıp önemli mevkilere getirdi. Afrika'yı, Mervan Hams denen akrabasına bağışladı.
8) Kırbaç yerine sopayla dövme cezasını getirdi.
9) Ebubekir ve Ömer'in çıkmadıkları Peygamber minberine çıkıp hutbe okudu ve Peygamber mührünü kuyuya düşürdü.
10) Bedir'de bulunmadı; Rıdvan Biatı'ndan kaçındı.
11) Kısas olarak öldürülmesi gereken Übeydullah bin Ömer'i öldürtmedi.
12) Kölesi aracılığıyla İbn Ebi Sarah'a yazdığı mektupla bir topluluğun (Mısır'dan şikayete gelmiş olan kendine karşı bir heyet) işkenceyle ve haksız olarak öldürülmesini emretti.[76]

    Bir rivayete göre ise bu mektup Osman'ın değil, ona komplo kuran muhaliflerinin kaleminden çıkmıştı.[77] Üçüncü bir rivayete bakılırsa Osman, o dönem Mısır valisi olan Abdulah bin Sa'd bin Serh (İbn Ebi Sarah)'e bir tehdit mektubu gönderdi. Bunun üzerine Ebi Serh, hiddetlenip şikayetçilerden birini döverek öldürdü.[78]
13) Osman döneminde Kufe valiliği yapan Said bin El As, kentin ileri gelenlerini biraraya toplayarak "Irak, Kureyş (soyunun)'in arka bahçesidir" deyince, Yemenli ünlü bir kabilenin başkanlarından olup İslam dinine çok bağlı ve kahramanlığıyla tanınan, bu nedenle de İslam savaşçıları arasında ilk kez yaralanıp bir gözünü kaybeden Eşter El Nuhai (Malik bin Haris), sonradan yerleştiği bu diyarda

76- El Avasım Minel Kavasım, s. 53-54. (yazarı İbn-ül Arabi)
77- El Askeri, El Evail; İbn-ül Arabi, El Avasım; İbn Teymiyye, Menhec-ül Sünne.
78- Dr. Bahriye Üçok, Emeviler-Abbasiler, s. 15.

hakkı olduğunu ileri sürerek şöyle itiraz etti: "Irak'ı, biz kılıçlarımızla fethettik." Derken valinin katibi ve koruyucularından Abdurrahman bin Hanis El Esedi ve amcasıyla, Eşter yandaşları arasında kavga çıktı. Valinin korucusu ve katibi bayıltılıncaya kadar dövüldüler. Şam valisi I. Muaviye'ye şikayet mektubu yazan Kufe Valisi'nin isteği üzerine önce Şam'a zorla götürülen Eşter ve yandaşları, daha sonra El Cezire bölgesine sürgün edildiler. Ünlü İslam komutanlarından Halid Bin Velid'in oğlu Abdurrahman tarafından hapsedildiler ve küçük düşürüldüler. Olaylar anlaşmazlıktan çıkıp kan davasına dönüştü.[79]

e) *Ali Dönemi:* Hz. Ali için "İsa peygamberin bir yüzü" denir. Daha önce de, Hire devletinin hükümdarlığını yapmış Numan El Aver'in çok savaş, yağma, çapul yapıp sayısız esir topladıktan sonra, hıristiyan bir vezirin etkisiyle dünyaya sırt çevirerek rahip elbisesi giyip inzivaya çekildiği söylenir. Hz. Ali'nin de böyle bir tutum içinde olduğu rivayet edilir: "Ey dünya, bana mı süslü ve yaldızlı görünüyorsun! Heyhaaat! Benden başkasını aldat; seni dönmeyecek şekilde üç talakla boşadım. Senin ömrün kısa, hayatın basit ve hakir, tehliken büyüktür! Ahh, ahiret yolculuğu uzun ve ıssızdır."[80]

Ama öte yandan Ali, Hz. Muhammed'in bir fedaisi ve İslam'ın kılıcıdır. Peygamber emriyle mensup olduğu Kureyş kabilesinin müşriklerinden bir çoğunun canını almıştır. Belki de bu yüzden, halifeliği sırasında Kureyş kabilesinden çok, dışarlıklı insanlar (Mısır-Irak halkı) tarafından desteklendi.[81]

Ali aynı zamanda İslam'dan dönenin mutlaka en sert biçimde cezalandırılmasından yanaydı ve yine İslama uymayanlara ceza arttırımını önerenlerdendir. Ebubekir'in İslam'dan dönenleri ateşe atma geleneğini sürdürüp, bu kez Rafizileri ateş hendeklerine atmıştır.[82] Ayrıca hıristiyan iken müslüman olup sonradan dinden dönen yaşlı bir adamın kellesini kesip, mallarını müslüman çocuklara dağıtmıştır.[83]

79- Taberi, 4/321-332; El İsabe, 3/482; El Avasi, s. 93; B. Üçok, age. s. 14.
80- İbn-ül Cevzi, Safvet-ül Suffe, c.I.
81- Nasruddin-i Tusi, Tecrid. Aktaran A. Fâruk, age. s. 208.
82- Abdülhak El Heytemi, İrtidat ve Mürtetin Hükmü, Hak Yayınları, s. 80.
83- İbn Hazm, El Muhalla, 10/197.

Ali, İslam Şeriatı'nın korunmasına fazlaca özen gösterdiği gibi "devlet nizamı ve düzen lehine asayişin korunmasından" yanaydı. Örneğin Halife Osman'ın yönetimden çekilmesi isteğiyle ayaklanan Mısır ve Kufe halkının Medine'ye gönderilen temsilcilerinin, "barış yoluyla da olsa, İslam'ın başkentine asi sıfatıyla girmelerine karşı" idi. Bu nedenle bu heyetlere karşı kuvvetler topladı. Mısırlılar, Hz. Ali ile görüşüp kendisine Halife sıfatıyla biat etmek istediklerini bildirdiklerinde, Ali onların askerlerinin mel'un (lanetlenmiş) olduğuna dair Hadis-i Şerif'e gönderme yaptı.[84]

Bu arada Halife Osman'ın öldürülmesine ilişkin ilginç bir ayrıntıya yer vermek gerek: Mısırlı heyetin bastırması üzerine, Osman, vali Abdullah İbni Ebi Serhi görevinden alarak yerine ilk halife Ebubekir'in oğlu Muhammed'i atadı. Ancak Muhammed ve maiyeti Sina çölündeki El Ariş bölgesine varmadan, Osman'ın gizli bir mektupla gönderdiği siyah bir köle yakalandı. Mektup azledilen valiye hitaben yazılmış olup, "yeni vali tayin edilen Ebubekir oğlu Muhammed'in Mısır'a varır varmaz tutuklanarak öldürülmesini"[85] emrediyordu. Bunun üzerine yarı yoldan dönen Ebubekir oğlu Muhammed, Osman'ın evinin duvarını aşarak gizlice eve sokuldu. Yandaşlarıyla birlikte, o sırada Kur'an okuyan Osman'ı bıçaklamak üzere harekete geçtiler. Osman, "bundan böyle fitne kapısı, kapanmamak üzere kırılmıştır" gibi bir ünlü sözü söyledikten sonra bıçaklarla öldürüldü. Olaya engel olmak isteyen Osman'ın eşi Naile'nin de parmakları kesildi.[86]

Kimse Halife Osman'ın cenazesine sahip çıkamadı. Yanı başında sadece eşi Naile vardı. Naile'nin ısrarlı ricaları üzerine, iki yakın arkadaşı cenazeyi hazırlamak için Hz. Ali'den izin aldılar. Cenazeyi taşlamak üzere toplanmış bulunan halk, Hz. Ali'nin emriyle dağıtıldı. Üç gün ortada kalan cenaze, sonunda ve gece vakti Medine yakınında *Baki* mezarlığı yakınında duvarla çevrili bulunan bir yere defnedildi. Aslında kimse, Osman'ın cenazesinin *Baki* adı verilen müslüman mezarlığına gömülmesini istemedi. Bu nedenle de *Baki* me-

84- B. Üçok, age. s. 15.
85- Mesudi, Muruc-ul Zeheb, 6/278.
86- B. Üçok, age. s. 17.

zarlığının yanındaki Yahudi mezarlığına gömüldü. Muaviye zamanında müslüman mezarlığı ile Yahudi mezarlığını ayıran duvar kaldırıldı; Osman'ın gömülü olduğu yere de "Umeyyeoğulları mezarlığı" adı verildi.[87]

Osman'ın öldürülmesinden sonra, daha önce de kuvvet ve kılıç yoluyla çözülmeye çalışılan hilafet meselesi, bu kez açıktan açığa ve tümüyle kılıç yoluyla çözülmeye başlandı.

Ali'nin hilafeti sırasında Osman'ın katillerinin bulunması ve cezalandırılması, yeni kargaşalıkların başlangıç noktasını oluşturdu. Muhammed eşi Hz. Aişe ile peygamberin iki yakın arkadaşı Talha ve Zübeyr, daha önce Osman'ın yönetimine muhalif idiler. Ancak Ali zamanında da düzene (deyim yerindeyse kendi zümresel çıkarları yüzünden ve sağ kanadı temsilen) muhalif oldular. Zaten "İfk Olayı" (Hz. Aişe'nin bir yabancı erkekle birlikte olması ve pınarbaşında kolyesini düşürmüş olmasının buna kanıt olarak Ali tarafından ileri sürülmesi-FB) nedeniyle Aişe, Ali'den oldum olası hoşlanmazdı. Bu yüzden Aişe, Talha ve Zübeyr, Medinelileri ikna edemeyince kendilerine yakın buldukları Basra'ya giderek yandaş topladılar ve gecenin bir vaktinde Basra Mescidi'nde toplanmış bulunan 40 kişiyi öldürüp valiyi hapsettiler.[88] Abdullah İbni Zübeyr "Biz Hz. Osman için kan döküyoruz" diyerek kendilerini haklı göstermeye çalışırken, Basra valisi Osman bin Huneyf'in kaşları ve sakalı yolunarak ortalığa salıverildi.[89]

Huzursuzluk artarken Asr-ı Saadet diye çokça övülen İslam toplumu, umulan ve dayatılan Vahdet'e (birlik) değil, bölünmeye doğru yol aldı. Tefrika, toplumu üçe böldü: a) Ali'yi tutanlar, b) Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr'den yana olanlar, c) Tarafsız kalanlar.

Beni Sa'd kabilesinden bir kızın, Aişe'ye hitaben "Osman'ın katli, senin bu deve üzerinde silahlara hedef olmanın yanında hafif kalır. Sana karşı duyulan saygıyı yok etme! Git evine otur!" yolundaki uyarısına rağmen, peygamber eşi siyasi ih-

87- Taberi, III/616'dan aktaran B. Üçok, age. s. 17 dipnotu.
88- Brockelmann'dan (s. 68) aktaran B. Üçok, age. s. 19.
89- age. s. 19.

tirası ve çıkarı gereği Halife Ali'ye karşı direnmekte ısrar etti.[90]

Sonuçta çıkan Cemel (deve) Olayı'nda Ali yandaşlarıyla Aişe yandaşları çatışmaya girdiler. Aişe yandaşlarının öncülerinden Zübeyr öldürüldü. Yine Aişe'nin çevresindeki fedai kümesi de hemen tümüyle kılıçtan geçirildi. Söylentiye göre Aişe'yi korumakla görevli 40-70 arasında insan öldürüldü. Aişe yenildikten sonra, 40 kadın eşliğinde Medine'ye yolcu edilip, önce Kabe'yi ziyaretten sonra İslam'ın başkentinde hayatı boyunca köşeye çekilip pişmanlık acıları çekti.[91]

Cemel Olayı Ali'nin zaferiyle sonuçlanınca, Şam'da bulunan Osman'ın yakın akrabası olan I. Muaviye, Halife Osman öldürülürken kana bulanmış gömleğiyle kocasını korumak üzere araya giren Osman eşi Naile'nin olay sırasında kopmuş el parmaklarını gösterip halkı, Ali'nin başında bulunduğu yönetime karşı ayaklanmaya teşvik etti.[92] Böylece İslam öncesinde olduğu gibi süren kabile rekabetleri (İslamcılar, bir yandan kabile bağnazlığı denilen asabiyetin neredeyse tümüyle ortadan kaldırıldığını iddia ederken, öte yandan hemen bütün anlaşmazlıklarını ve İslam toplumunun bölünme nedenini bu kabile bağnazlığına bağlamaya çalışırlar. Oysa bölünmenin nedenlerinden biri bu olmakla birlikte, esas nedeni İslamiyetin özünde var olan feodal bölücülük ve ayrımcılıktır ki, bunu ileride ayrıca göreceğiz) bu kez çok siyasileşmiş iki güçlü kabile ekseninde dönmeye başladı. Benu Ümeyye (ya da bilinen adıyla Emevi) ve Benu Haşim kabilesi rekabeti.[93] Ayrıca Ali, yandaşlarından olan Hz. Ebubekir oğlu Muhammed'i Mısır'a vali tayin edince, bu zat Ali'ye biat etmeyenlere karşı şiddetli baskı uygulayarak halkı yönetimden soğutmuştu.[94] Ayrıca Ali, birçok diyarın valisini değiş-tirince, taşra merkeze karşı ayaklanma eğilimi içine girdi.

Zaten İslam öncesinden beri "Gassani gibi bir devlet kurup Bi-

90- Brockelmann, İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi, s. 68-69. Aktaran B. Üçok, age. 19.
91- B. Üçok, age. s. 20-21. Fakat Aişe'nin pişmanlık duyup köşeye çekildiği yolundaki saptama doğru değil. Çünkü Aişe, Hz. Ali oğlu Hasan'ın cenazesinde de olay çıkarmıştı.
92- B. Üçok, age. s. 21.
93- B. Üçok, age. s. 22.
94- age, s. 22.

zans modelini oturtmaya çalışan, bu nedenle Medine İslam devletine oranla daha oturmuş ve bürokrasisi daha düzenli olan Emevi İslam devleti ile Ali yönetiminde merkezi ama henüz oturmamış İslam devleti arasında siyasal bir rekabet olduğu gibi , ticari bir rekabet de vardı. Tüm bu etkenler biraraya gelince Emevi kabilesi önderi, Şam valisi, Hz. Osman'ın yakın akrabası ve kendini onun varisi sayan I. Muaviye ile Halife Ali arasında, Sıffin denilen yerde savaş çıktı. Tahminen 110 gün süren ve her iki taraftan 70 bin asker(40 bin Suriyeli ve 25 bin Iraklı) öldürüldü.[95]

Sıffin savaşı sırasında iki taraf arasındaki anlaşmazlığın çözülmesi için meselenin hakeme bırakılması istenip, kabul edildiğinden bu tarihi olayın adı *Hakem Olayı* olarak bilinir. Hakem Olayı'nda Muaviye'nin hakem kurulundan birini ayartmasıyla hile ile Ali aleyhinde karar çıktı. Dolayısıyla iki taraf arasındaki rekabet kanlı çatışmalara dönüştü. Sözgelimi Ali yandaşı olan Halife Ebubekir oğlu Muhammed bulunduğu Mısır valiliği sırasında, Muviye'nin desteklediği Amr bin As kuvvetleriyle çatışmak zorunda kaldı ve sonunda bozguna uğradı. Bozgun sırasında kaçıp bir harabeye gizlenirken bulunan Muhammed, yakalanıp öldürüldü ve bir at derisine sarılarak yakıldı.[96]

Derken Hakem Olayı'nı kabul etmeyen Ali yandaşlarından 12 bin kişilik bir topluluk Harura yakınlarında kamp kurdu ve daha sonra kendilerine (dinden ve şeriat'tan çıkmış kişiler anlamında) *Hariciler* denildi. Abdullah bin Vehb önderliğindeki Hariciler ile uzlaşma olmayınca Hz. Nehrevan denilen yerde çıkan savaşta Hariciler yenildiler. Esir alınanlardan tövbe etmeyenler katledildi. Zaten aynı dönemde Hariciler dışında, Mezopotamya, İran, Anadolu gibi bölgelerdeki Mecusiler önderliğinde başkaldırılar oldu, İslamiyet'ten dönenlerin ayaklanmaları yaşandı. Ömer zamanında bile Arap bağnazlığının uç verdiği, İslam merkezi hükümetin *tahakkümcü* ve zalim yönetimine karşı *Şuubiye* ayaklanmaları Emevi döneminde başlamış; Arap olmayan müslüman kavimler, Araplar ile eşitlik talebiyle ayağa kalkmış; bu halk hareketleri de kan ve

95- Mesudi, Muruc-ül Zeheb, 4/295.
96- Taberi, III/694.

ateşle bastırılmıştır. Ali ise tövbe edenleri bir şekilde bağışlayıp diğerlerini ibret olsun diye katlediyor veya ateş hendeklerinde yaktırıyordu.

Muaviye-Ali çatışmasında, Ali kendi yönetimine ve daha sonraki yönetimlere karşı ayaklanacak olan Hariciler'den İbni Mülcem adlı biri tarafından hançerlenerek öldürüldü. Aynı şey Muaviye'ye de yapıldı. Fakat başarılamadı.

Ali'nin ölümünden sonra halife seçilen büyük oğlu Hasan ile Muaviye arasında da çatışmalar çıktı. Bir anlatıma göre kadınlara bir hayli düşkün olan Hasan'ın *Esma* adlı eşi (bir rivayete göre de Ca'de adlı hanımı), Muaviye tarafından "oğluma alırım gelinim olursun ve 10 bin dirhem ile 10 çiftlik kazanırsın" vaadiyle kandırılıp Hasan'ın yemeğine zehir kattı. Her durumda, ölen Hasan'ın vasiyeti üzerine Hz. Muhammed'in yanına gömülmesi gerekirken, bu kez yine Hz. Aişe devreye binerek duruma el koydu. Aişe yandaşları, tabutu taşıyan kafileyi ok yağmuruna tuttu. Hasan'ın tabutu oklardan delik deşik oldu. Bunun üzerine daha önce adı geçen Baki Mezarlığı'na defnedilmek zorunda kalındı.[97]

Asr-ı Saadet denilen Muhammed ve Dört Halife dönemindeki şiddet uygulamalarını bitirmeden önce, iki önemli noktayı ayrıntılayacağız. *Birincisi*, Halid Bin Velid'in şiddet uygulamaları. İslamiyet'i çok sonra kabul eden, şiddet ve baskı uygulamalarıyla Peygamberin gözüne giren Halid bin Velid, Hz. Muhammed tarafından "Allah'ın kılıcı"[98] diye tanımlanıp çok övgü almıştı. Çünkü bu İslam komutanı "müşriklerin putlarını başlarına yıkan ve bu uğurda kendisine türkü yaktıran[99] kişidir. Çünkü o, Ebubekir dönemindeki Rıdde (dinden dönme) olaylarında, insanları diri diri ateş çukurlarına atarak öldürmüştür.[100] Bu şiddet ve baskı yöntemlerinde öylesine ileri gitmiştir ki, Sicah bin Haris adlı bir kadın peygamberliğini ilan ettiğinde, kadının boynunu kopardıktan sonra, o kadınla işbirliği yapmış olan ama dinden dönmemiş bulunan ve sonradan tövbe eden Malik bin Nüveyre adlı kişinin de boynunu kılıçla kesmiştir. Bu nedenle

97- Taberi, 4/8. Kimi [illegible]ciler bu [illegible]n iftira olduğunu ileri sürerler.
98- A. Fâruk, age. s. [illegible]. Taberi'de [illegible]'den.
99- Kitab-ul Esnam, s. 26.
100- T. Dursun, age. s. 72.

Hz. Ömer, Halid bin Velid'in yakasına yapışarak, "Sen ne yaptın, kafir olmayan birini haksız yere öldürdün" demiştir. Başlangıçta Halid'i korumaya kalkan Ebubekir de, daha sonra Ömer'in dediğini kabul etmiş; ama ne yazık ki olan olmuş, adamın boynu uçmuştur.[101] Bir keresinde de dinden dönen bir müslümanı tövbe ettirmeden öldürmüştür.[102]

Halid bin Velid'in saldığı korku öylesine dehşet vericiydi ki, Osman'ın halifelik döneminde Kufe'de Eşter Nehai ile şehrin valisi arasında çıkan çatışmaları bastırmak üzere, Halid'in oğlu Abdurrahman Şam'a gönderilmiştir. Bu Abdurrahman, Şam'da "asi" diye tanımladığı Eşter ve yandaşlarını tutuklayıp hapse atmış, küçültücü birçok laf edip El Cezire bölgesine sürgün edilmelerini kararlaştırdıktan sonra şu sözleri söylemiştir: "Beni hafife almayın. Çünkü ben kelle koparan ve herşeyi kılıçla halleden, herkesi kılıç zoruyla doğru yola davet eden ünlü Halid bin Velid'in oğluyum. Size öyle bir ders veririm ki, ne kollarınızda parça kalır ne de burnunuz sağlam yerinde kalır. Kelleniz dahil hepsi uçar gider."[103]

İkincisi, Hz. Muhammed'in ölümü sırasında yerine kim Halife seçilecek yolundaki olaya ilişkindir. Özellikle tarihçilerin anlatımına göre, Muhammed can verir vermez, Ebubekir ile Ömer dışarıya çıkarak kendi aralarında yönetimi paylaşırlar. Kimin halife seçileceği yolundaki tartışmalar öylesine sert ve kırıcı geçmektedir ki, zaman zaman eller kılıçlara gitmektedir. Kimse, orta yerde kalan Hz. Muhammed'in cenazesiyle uğraşma-maktadır. Sadece Ali cenazeyle ilgilenmektedir. Bu arada Hz. Ömer, Hz. Ebubekir lehine kulis yapmakta, zaman zaman da kılıcıyla şunu ya da bunu, Ebubekir'e biat etmeye (hafeliğine boyun eğmeye) zorlamaktadır.[104] Şiilerin anlatımına göre ise "Eshabın münafıkları" yani Ebubekir ve Ömer yandaşları olup Ali'ye karşı olan yönetim kademelerindeki ilk müslümanlar, Sekife Beni Saide denilen yerde toplanıp hilafet için sert tartışmalar yürüttüler. Halifeliği bazı kimselere teklif edenler oldu. Teklif edilenler içinde Sa'd bin Ubade halifeliği kabul edince, bu kez oğlu, "bu iş Ali'nin hakkıdır" diyerek ba-

101- Taberi'den aktaran A. Fâruk, age. s. 120-121.
102- Abdülhak El Heytemi, age. s. 90.
103- Taberi, 4/321; El Avasi, s. 93
104- Muhammed Heykel, Hazreti Muhammed Mustafa, İnkilap Kitabevi, 1985, s. 463- 469. Ayrıca Turan Dursun, age.

başına kılıç çekti. Bunun üzerine Ömer kılıcını çekip Ebubekir'e biat etti. Ardından Sa'd bin Ubeyde dahil 21 kişi de ona biat etti. Hiçbiri cenaze (Muhammed'in-FB) namazını kılmadı. Üç gün sonra herkes mescidde toplandı. Ömer, Ali'nin yanına giderek, "halkın çoğu Ebubekir'e biat etti. Sen ve kabilen Haşimoğulları da etmelisiniz!" dedi. Derken Zübeyr (Ali yandaşı-FB) Ömer'in üstüne kılıçla saldırdı. Ali ona engel oldu. Ali, Ömer ve Ebubekir'e dönüp, "Ey eshab, peygambere muhalefet edip Allah'a asi oldunuz. Sana biat etmeyiz. Eğer Resul vasiyet etmeseydi, sizin gibi din düşmanlarını katlederdim" şeklinde cevap verince, Ömer, mesciddeki insanların Ali'ye biat etmesinden korkarak meclisi dağıttı. Ertesi gün Ali yandaşları, halife seçilen Ebubekir'i öldürme kararı aldılar ancak, Ali onları engelledi. Üç gün sonra Ömer ile Halid bin Velid büyük bir ordu toplayarak mescidin önüne geldiler. Ali'ye saldırdılar. Bunun üzerine Selman (Ali yandaşı-FB) kalkıp onlara "Sizin cehennem köpekleri olduğuzu peygamber haber verdi" diye bağırdı. Ali evine gitti. Ömer ise arkasına orduyu alarak sokaktaki herkesi, Ebubekir'e biat etmeye mecbur bıraktı. Hazrec kabilesi biat etmedi. Malik bin Nüveyre de onbin kişinin başkanı olarak Ebubekir'e biat etmediğinden, Ömer, Halid bin Velid'i göndererek Malik'i namaz kılarken öldürdü."[105]

Hz. Ömer, İran taraflarında çok önceleri yaşamış ve ölmüş, ama halk tarafından çok sevilip, tutulan ve kutsal sayılan bir bilginin tabutunu gizlice alıp götürmüş, eski yattığı yeri yakıp yıktırmıştır ki, kimse bir daha oraya gidip Müslümanlıktan vazgeçmesin! Hani dinde zorlama yoktu ve dinlere/inançlara karşı tam bir serbestlik ve hoşgörüyle yaklaşılıyordu? Bir hoşgörüsüzlük örneği de Peygamber hanımı Ümmü Habibe'den; "O sırada Müslüman olmayan babasını, kocasının minderine dahi oturtmayıp evinden kovmuştur." Aynı şekilde, Hz. Ebubekir Mekke'nin fethi sırasında babasını bağlayıp, Muhammed'in önüne atmış, zorla diz çöktürüp, Muhammed'den "aman dileyip, müslüman olmasını" istemişti. Adam çareşiz denilen yapılmıştı.

Görüldüğü gibi İslamcıların kendi dininden olmayanlara karşı tahammülleri olmadığı gibi, kendi içlerinde de

105- Murteza, Hüsniyye Kitabı, aktaran A. Fâruk, 1 16-117.

hoşgörülü değiller. Tersine İslamın "en hoşgörülü, en adil, en halkçı" (ya da demokratik) denilen yöntemlerinde bile mushaf ve ille de kılıcın izleri görülür.

Bu nedenle olacak ki, İslam harpçı (savaşçı) bir din idi"[106] ve "feodal bir savaşçı dinin bütün özelliklerine sahipti"[107] diyenler tarihi deneyler ışığında hep haklı çıkmışlardı.

Bağlantılı olarak değinilmeli: "İslam'dan dönme sadece bireyin vicdanıyla ilgili bir mesele değil, mevcut düzene yani devlete karşı bir davranış (eylem, başkaldırı, isyan, kalkışma) olarak algılanıp tehlikeli kabul edildiği için"[108] mürted'in mutlaka sert biçimde cezalandırılması gerekiyordu. Bu, Irak "Müslüman Kardeşler" örgütünden birisine ait olduğundan önemli bir saptamadır.

İslam somutuna indirgersek şu olaylara tanık oluruz: İslam öncesi Arap toplulukları *Zat-ü Envat* denilen ağaçlara tapar ve dallarına silahlarını asarlardı. Hz. Muhammed, bu ağaç tapıncını yasakladı. Daha sonra gelen halife Ebubekir, Araplardaki bu geleneğin önüne geçmek için "Nerede *Zat-ü Envat* türünden ağaç görürseniz kesin!" yolunda talimat verirken, aynı kaygıyla hareket eden Hz. Ömer ise, bir zamanlar peygamberin gölgelendiği, belli ağaçları da kestirmişti.[109]

Muaz bin Cebel, kadı olarak Yemen'e gönderildiğinde Ebu Musa El Eşari'nin yanına gitti. Orada bağlanmış bir adam gördü. "Bu nedir?" diye sordu. El Eşari cevapladı: "Bu adam yahudi idi, müslüman oldu. Ancak yine yahudiliğe döndü." Muaz: "Bu adamı öldürmeden misafirin olarak oturmam. Çünkü Allah ve Resulünün hükmü budur" karşılığını verdi. El Eşari çok ısrar ettiyse de Muaz, "öldürmeden oturmam" demekte kararlı idi. Bunun üzerine El Eşari, dinden dönen bağlı adamın öldürülmesini emretti.[110] Dikkat çeken bir nokta da, direğe bağlı ölümü bekleyen Yahudi'nin tövbeye çağrılmadan öldürülmesiydi.[111]

106- De Lacy O'Leary, İslam Düşüncesi ve Tarihteki Yeri, AÜ İlahiyat Fak. s. 32.
107- Max Weber'den aktaran Sabri F. Ülgener, Zihniyet ve Din, 1981, s. 52.
108- Prof. Dr. Abdükerim Zeydan İslam Hukukunda Fert ve Devlet, Bağdat. 1969, s. 72.
109- Abdülhak El Heytemi, age. s. 79-92.
110- Buhari ve Müslim rivayeti.
111- Abdülhak El Heytemi, age. s. 96.

Haricilere Karşı Şiddet

İslam imparatorluğunun ünlü Kerbela Olayı ile başlayan iç kavgaları ve izleyen yüzyıllarda içeride ve dışarıda haksız yere çok kan dökülüp sayısız baskı ve zulüm yapan İslam hükümdarlarının tarihlerinin kanlı sayfalarına göz atmadan önce, Ali döneminde başlayıp Emevi döneminde süren Hariciler'e karşı uygulanan baskı ve şiddet yöntemlerinden özet örnekler sunacağız.

Harici Arapça anlamıyla "haraca" kökeninden gelmiş olup, "dışarı çıkmak, bir yere çıkmak, ... dan çıkmak veya .....den çıkıp karşı gelmek" anlamındadır. Siyasi olarak kullanılması "haraca ala" yani "bir kuralın dışına çıkmak, sınırı aşmak, karşı gelmek" kökünden gelir. Tarihsel anlamda Muaviye ile Ali arasında, hilafetin kime ait olacağı konusunda Sıffin denilen savaş sonrası bölgede, hakem tayin edip kararlarına uyulması üzerine, Ali ordusunda bulunan yaklaşık 12 bin kadar insanın merkezden ayrılarak Harura denen bölgeye çekilmesiyle başlamıştır. İslamın özüne sadık ve dogmatik bir yorumdan yana olan bu kişiler, "Allah'tan başka hakem yoktur bu nedenle hükmü sadece Allah verir, yoksa tayin edilen hakemler değil" diyerek Ali'ye sırt çevirmişler; sonraki günlerde de Ali'nin yönettiği birliklerle çatışmışlardır. Başlangıçta Harura denilen yerde toplandıkları için kendilerine *Haruri* denilen bu insanlar, ideolojik ve siyasi görüşlerinde ısrar ederek aslında İslam öncesi kabile döneminin eşitlikçi toplumuna dönüşü de içeren genel komünal fikirler taşıdıklarından, merkezi İslam devletinin resmi söylemi içinde *"Hariciler"* (Şeriat dışına çıkanlar) diye adlandırılarak küçümsendiler. Resmi İslam, askeri ve ideolojik mücadele açtı Haricilere karşı.

Burada önemle üzerinde durulması gereken nokta, Ali'nin "dinden dönenlere karşı değil tersine dine çok bağlı olanlara karşı" savaşmasıdır. Ali, merkezi devletin başkanı olarak, dinde bağnaz ve doğmatik olanları da devletin varlığına karşı bir tehlike biçiminde algılayıp, Peygamberin Kur'an'ın Nisa suresi 171. ayetinde kötülediği "dinde aşırı gitmeyi" esas alarak Haricilere karşı mücadelesini sürdürmüş, bu nedenle başlangıçta "hepimiz din kardeşiyiz" diyerek barış ve anlaşmaya çağırdığı

Haricileri, sonradan "din düşmanı" diye ilan etmiştir. Sadece *Hariciler* değil *Rafizilere* karşı da verdiği savaşlarda, "tövbeye davet etmeden insanları katlettirmiş", bir rivayete göre de "Haricilerin kesik başlarını küme küme getirtmiştir."[112]

Ali-Harici karşılaşmasının ilk çatışmasında sadece 500 atlı katliamdan kurtulabilmiştir.[113]

Merkez valilerinden ve İslam devletinin doğu seferlerinde elçilik görevi yapan Mugire bin Şube'nin Kufe valiliği sırasında, Hariciler kendi aralarında Müstevrid'i halife seçip ona biat ettiler. Mugire, Kufe'de bu hareketin gizli toplantılarını saptayıp merkez sayılan bir eve baskın yaptı. Hariciler kılıçlarını şiltelerin altına gizlemelerine rağmen, Mugire bunları bir yıl kadar hapiste tuttu.[114] Vali Mugire, daha sonra Ali yandaşlığında ileri giderek İslamın Şia kolunu oluşturacak olan Şii kabile reislerini, (baskı yoluyla) Haricilerin üzerine saldı.[115] Emevi ordusuyla girilen çatışmalarda kaybeden Hariciler, Kufe kentinde bulunup çatışmaya katılmayanlar da bu umutsuzluk içinde, kadın ve çocukların (yönetim tarafından kışkırtılan-FB) atacağı taşlardan korunmak için, sırtlarını duvarlara vererek çatışmaya girdiler ve arzuladıkarı gibi toptan kılıçtan geçirildiler.[116]

Basra kentinde ise Hicri 41 yılında Temim kabilesinden Sehm bin Galib ile Bahile'li El Hatim adlı Hariciler 70 kişiyle ayaklandılar. Basra valisi ibn Amir, onları teslim olmaya zorladı ve "eman" verdi. Ancak Emevi devletinin yakın adamı Ziyad İbn Ebihi (Muaviye'nin baba bir anne ayrı bir cariyeden olma kardeşi) Basra valisi olunca, Sehm kentten uzaklaşarak Ehvaz bölgesinde isyan bayrağı açtı. Sehm sonradan Basra'ya dönerek saklandıysa da, Vali Ziyad kendisini yakalayıp öldürdü ve kapısının önüne astırdı.[117] Ziyad'dan sonra vali olan Ubeydullah, Basra'daki Haricilerin amansız takipçisidir. Cidar adındaki bir kişinin emrindeki Haricileri yakalayıp, birbirleriyle döğüşmeye zorladı. Öldüren serbest bırakılacaktı.

112- Julius Wellhausen, İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989, s. 27 dipnotundaki tartışma ve şerh.
113- age, s. 26.
114- age, s. 29.
115- age, s. 30.
116- age, s. 35.
117- age, s. 36.

Hariciler birbirlerini öldürdüler.[118] Daha sonra Harici kardeşlerini öldüren 70 kişilik bu Harici grubu, vicdan azaplarını giderebilmek için isyan etti. Bunun üzerine Buharalı muhafızlar tarafından kılıçtan geçirildiler.[119]

Basra valisi Ubeydullah bununla kalmadı; Harici liderlerden Urve bin Udeyye'yi, kızıyla birlikte yakalayıp zalimane bir şekilde idam etti.[120] Benzer bir akibet, Besca adlı bir Harici kadının başına geldi. Bütün kabahati Ubeydullah'ı açıktan eleştirmek olan bu kadın, saklanmaya da gerek duymadığından yakalanarak pazar yerinde ölünceye kadar işkenceye tabi tutuldu. Daha da önemlisi, Urve bin Udeyye'nin (işkenceyle öldürülen) kardeşi olup tarafsızlığını koruyan Ebu Bilal, pazar yerine götürülerek Besca'nın bu işkencesi kendisine seyrettirildi.[121] Yine Ebu Füdeyk kumandasındaki Hariciler, Basra ve Kufe ordusunca kuşatılıp teslime zorlandı. Hicri 73 yılında 6000 adamı kılıçtan geçirildi.[122]

Hicri 77-78 yılında Ehvaz-Kirman-Taberistan bölgesinde kıstırılan Harici önderlerden Katari, atı üzerinden derin bir uçuruma yuvarlandı. Yerlilerden biri kendisini gördü ve taşla kalça kemiğini kırdı. Sonradan yetişen Kufeliler, Katari'yi öldürdüler. Ondan, babasının intikamını almak durumunda bulunan Ebulcehm, Katari'nin kafasını keserek Halife'ye gönderdi. Halife de mükafat olarak çocuklarına maaş bağladı.[123] Haricilerin bir kolu olan İbadiler'in önderi Ebu Hamza, 747 yılında Medine ve Mekke'yi işgal etti. 748 yılında Emevi ordu komutanlarından İbn Atiyye, Ebu Hamza ile yaptığı savaşta galip geldi, başta Ebu Hamza olmak üzere maktul düşen bütün Harici ileri gelenlerini çarmıha gerdirdi.[124]

Sunni-Şii Çatışmasında Şiddet

Emevi-Haşimi kabile rekabeti, ekonomik açıdan Şam-Medine, kişisel açıdan Ali-Muaviye ve siyasi açıdan Arabistan'ın kabile ağırlıklı oturmamış devlet anlayışı ile Su-

118- age, s. 37.
119-age, s. 37.
120- age, s. 39.
121- age, s. 39.
122-age, s. 49.
123-age, s. 64.
124-age, s. 87.

riye'nin Bizans a ırlıklı oturmuş devlet anlayışı arasındaki mücadeleyle üst aşamalara vararak sürdü. İslamcıların iddialarının tersine, Emevi ve izleyen dönemde Abbasi devleti, Asr-ı Saadet denilen ilk İslam devletinden ya da Medine toplumundan sapma ve sivil topluma karşı resmiyetin ağır basması değil; temeli bizzat Muhammed tarafından atılan, Tebuk seferine öncülük yapan komutan Muhammed'in kendi sözleriyle *"feth-ü mübin"* (açık fetihler) yoluyla dışa açılıp yayılmacılığa özendirilen bir devletin doğal gelişmesiydi. Pratikteki bir takım düzenlemeler ve İslam'ın ruhuna hiç de ters düşmeyen yeni uygulamalar ise, zaten Muaviye zamanında değil Halife Ömer tarafından gerçekleştirilmiş olup, Osman da bunu kendince sürdürmüştür. Muaviye, zaten Muhammed döneminde bir devlet adamı olarak (Muhammed katibi idi. Bu görev de modern devletlerde bakanlık ve hazine müşteşarlığına denk düşüyor) görev alıp kendini yetiştirmişti.

Ebu Sufyan oğlu olan Muaviye, beşinci dedesi Abdü Menaf aracılığıyla Haşimoğulları kabilesi üyesi Hz. Muhammed ile birleşir. Aynı soykütüğüne bağlı olan Benu Umeyye kabilesinden Ebu Süfyan ile Muaviye, Mekke'nin fethedildiği gün müslüman olmuşlardı. Kur'an katiplerinden olan Muaviye, Muhammed'in hayır dualarına mazhar olurdu. Nitekim bir gün de kendisine *"halife"* olacağı "müjdelenmişti. Arabistan'da yetişen "dört büyük dahiden biri olduğu" ve "sanki idareci olarak doğduğu", İslam alimlerince genel olarak kabul edilir. Hatta Halife Ömer bile, Muaviye'yi her görüşünde, *"Bu, bir Iran Şahıdır"* diyerek övmüştür. Muaviye, Ali ile olan siyasal anlaşmazlığına rağmen, Ali ailesine maddi yardımda bulunmaktan geri kalmamış, bunu çocuklarına da vasiyet etmiştir. Bir keresinde, borcu olduğunu söyleyip borç isteyen Hz. Ali oğlu Hasan'a tam 80 bin altın vermiştir.[125] Yine Peygamber sürekli olarak Muaviye için "Ya Rabbi, Muaviye'yi her yerde hakim et, egemen kıl" yolunda hayır dua ederken, Muaviye' de, peygamberin kutsal saydığı saç tellerinden birkaçıyla tırnaklarından birkaçının, ölümü sırasında dudaklarına konulmasını vasiyet etmiştir.[126] Kuşkusuz gerek Ali ailesine verilen parasal yardım (aile bireylerini siyasetten uzak tutmak

125- Mirat-ı Kainat'dan aktaran Ahmed Fâruk, age, s. 63.
126- age, s. 63-64.

için) gerekse kendisinin Muhammed'e ne kadar bağlı olduğunu gösterip izinde yürümüş olduğunu kanıtlamak için yaptığı davranışların tümü, o dönemin ideolojik/siyasi mücadelelerinden bağımsız değildir. Muaviye de, bu yöntemi iyi kullanmıştır. Ama şu da bir gerçek ki, Muaviye İslam devletinin bir sapma döneminin değil, doğal mecrasının ürünüdür.

Şimdi Muaviye-Ali çatışmasının sonraki aşamalarına dönebiliriz. İslam'da "Ümmet'in Vahdeti ve Tevhidi"nden çok söz eden İslamcılar, Ali yönetimindeki merkezi devlete karşı yine bir İslam beyliğini temsil eden Muaviye'nin Bizans ile işbirliği (geçici de olsa) yaptığını görmemezlikten gelirler. Oysa Muaviye bizzat Bizans imparatorluğuna başvurmuş, en azından geçici bir barış/andlaşmayı para karşılığında satın almıştır.[127] Nesnel bakılırsa ulusal, bölgesel ve evrensel iktidar mücadelelerinde hep bu türlü ittifakların olduğuna tarihin tanıklık ettiği görülür. Bunu anlamayıp, "müslümanın müslümana karşı kafir ile müttefiki olur mu?" diye düşünen İslamcılardan bazıları yine kimi münferit olayları, İslamiyetin "engin hoşgörüsüne" bağlayıp tarihsel arka planını da gözardı ederler. Sözgelimi Muaviye'nin Şam diyarındaki hıristiyanlara karşı hoşgörüsünün iki nedeni vardı.[128] Bir; Muaviye'nin hükmettiği topraklarda hatırı sayılır oranda hıristiyan nüfus bulunuyordu. İslam dünyasının siyasi istikrarsızlık döneminde (hariciler, şiiler, İbadiler vs) hıristiyan azınlığı küstürmek bir yana, onları kazanmak daha önemliydi. İki; Emevi devletinin yanıbaşında koskoca Bizans devleti vardı ki, çok yönlü siyasetler açısından hıristiyan yurttaşların (uyruğu) gönüllerini hoş tutmak zorunluydu.

Muaviye, Ali ile mücadelesinde, onun oğlu Hasan'ı zehirletmiş, Ali'nin kahramanlık ve şöhret arkadaşı Malik El Eşter'i de ortadan kaldırtmıştır. Olayların buraya varmasıyla birlikte Muaviye zamanında camilerde Hz. Osman'ın ruhuna dua edilir ve bunun hemen ardından "Ebu Turab" lakabı ile anılan Hz. Ali'ye küfredilirdi.[129] Şam'da pek itiraz görmeyen bu küfürlü hutbeler, Ali yandaşlarının yoğun bulunduğu Irak'ın Kufe ve diğer şehirlerinde reddedilerek kalkışmalara da neden

127- Dr. Bahriye Üçok, age, s. 35.
128- age, s. 36. C. Huart'tan aktarma.
129- Mesudi, Murüc-ül Zeheb, 5/80'den aktaran Üçok, age, s. 37.

oluyordu. Örneğin Kinde kabilesinin önde gelenlerinden Hücr bin ve Sıffin savaşında Ali'nin yanını tutmakla ünlenen Hücr bin A'di bin Hatem,[130] Kufe mescidlerinde "Ali'ye okunan küfür ve lanetin geri teperek yönetimi devireceğini, Ali'ye küfredenlerin lanetleneceğini haykırarak" halkı isyana teşvik ediyordu.[131] Mugire yerine Kufe valisi olan Muaviye'nin üvey kardeşi Ziyad İbni Ebihi, bir gün Kufe mescidinin minberine çıkarak Cuma hutbesinde konuşmak isteyince halk kendisini taşa tuttu. Bunun üzerine yeni Vali Ziyad, mescidin kapısını askerlerle tutarak, insanları, kendisine taş atmadığına yemin etmeye zorladı. Yemin etmeyenlerden bir kısmının elleri kesildi.[132] Sonraki gelişmeler üzerine Vali Ziyad, olayların elebaşısı Hücr'ü her yerde aratmış; fikir ve davranışlarıyla açıktan Şii olduklarını belli eden bir düzine kadar insanı (çeşitli kabilelerden) tutuklatıp, "Ali'yi ret ve inkar etmeye zorlamıştı." Ancak tutuklulardan hiç kimse, cezadan kurtulmak için Ali'yi inkara tenezzül etmedi.[133] Hücr, daha sonraki dönemde, yandaşlarının tüm itirazlarına ve kendisini silahla savunmak istemelerine rağmen, salhaneye giden masum kuzu misali zincirlenerek Suriye'ye götürülmeye razı olmuş; Muaviye önünde dostane selam vermesine rağmen, "Kesin kellesini!" emriyle boynu vurulmuştur.[134]

Çok itibarlı bir müslüman olan Hücr'ün öldürülmesi, İslam dünyasında tepkiyle karşılanmış; Horasan valisi Rebi b. Ziyad kederinden ne yapacağını şaşırmış, Muhammed eşi Aişe kızgınlığını ifade etmiş, olayla ilgisi bulunmayan dindar Hasan Basri de duyduğu tepkiyi dile getirmişti.[135]

Hücr'ün öldürülmesi, Hz. Ali oğlu Hüseyin'in öldürülmesinin de bir ön adımıdır.[136]

Tarihsel baktığımızda, Sayın Bahriye Üçok'un "Muaviye, kuşkusuz İslamın en ilerici hükümdarlarından biridir"[137] yolundaki saptamasına katılıyoruz. Çünkü Muaviye, gerçekten bedevi bireyciliğini yokedip disiplin altına alan bir devlet ku-

130- J. Wellhausen, age, s. 91; Üçok, age, s. 37.
131- age. s. 91.
132- age. s. 92.
133- age. s. 93-95.
134- age. s. 97.
135- age. s. 98.
136- age. s. 98.
137- age. s. 37.

rucusunun keskin görüşü ve önyargılardan uzak pragmatizmine sahipti. Bununla birlikte "Muaviye'nin kamuoyunu küçük görmediği" (aslında her hükümdar az çok kamuoyunu gözönüne alır, ama fazla önemsemez) ve "dünyanın kılınçtan daha iyi, dil ile yönetileceğine" inanan bir yönetici olduğu yolundaki görüşlerini benimsemek için Sayın Üçok kadar resmi İslamdan yana olmak ya da en azından devlet olgusunu bilmeksizin iyimser yorumlarda bulunmak gerek. Devleti kamuoyundan daha önemli gördüğüne ilişkin bir örnek. Munaviye, "Hz. Ömer sünneti adına devlet memurunun servetinin yarısına el koyuyordu...[138]

Muaviye, devletin doğal yasalarına uygun biçimde oğlu Yezid'i kendine veliaht olarak atadı. Halkı da oğluna biat etmeye zorladı. Kanımızca bu da İslam devletinin bir sıçrama noktasını oluşturur. Çünkü Muaviye o güne kadar henüz oturmamış İslam İmparatorluğunun genişleyip büyüyen hatta giderek hantallaşan bürokrasisini, kabile yöntemlerinde kalan Meşveret (Danışma Kurulu) gibi çapı ve çerçevesi pek belli olmayan, çoğu kez de kendiliğindenci ve doğasal/doğal bir temsilcilik düzeyine indirgenen, üstelik Bedevi kabile geleneğinin sürdürülmesine yardımcı oldukça devletin gelişmesini köstekleyen bir kurul yerine; Bizans, Gaassani ve Sasani devlet geleneğinin yüzyıllarca süren birikiminden yararlanarak merkezileşmeyi denedi. Oğlu Yezid'i atama yoluyla halife seçmesi de, büyük bir olasılıkla, bu düşüncenin ürünü. Dolayısıyla ilk ve ikinci kuşak müslümanların, devletleşme aşamasındaki bu büyük sıçramayı yeterince algılayamadan karşı çıkışları tarihsel gelişmeye ters bir düşünceydi. Bu nedenle kazanan Muaviye, kaybeden ise onlar oldu. Dolayısıyla İslam devleti oturdukça belli bir egemen zümrenin/tabakanın/sınıfın tekeline giriyordu. Bu da çok olağan bir şeydi. Kimi İslamcıların anlamadıkları, "İmamlar ve Sultanlar" diye ayırım yapmaya çalıştıkları nokta da bu tarihsel/diyalektik gelişmedir. Ama bütün bunlar ne Emevi ne de Abbasi halifelerinin, devleti yöneten egemen sınıf temsilcileri olarak, zalimliklerini ve sömürücü karakterini örtbas etme anlamına gelmez.

Muaviye oğlu Yezid, babasının vasiyeti ve öğütleri üzerine, birinci elde kendisine rakip odakların üzerine yürüdü. İlk ola-

138- Dr. Ahmet Mumcu, Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl, s. 13.

rak başta Ali ailesi olmak üzere Medine'de bulunan muhalifleri, kendisine biata zorladı. Emir şöyleydi: "Biat etmeyi reddeden kim olursa, hiçbir mazeret dinlemeden öldürülmeli"[139] Biata zorlananlardan Hz. Hüseyin ile Abdullah bin Zübeyr, aileleriyle birlikte Mekke'ye kaçtılar. Yezid, arkalarından 2000 kişilik bir kuvvet göndererek, kendi yandaşı olan Amr bin Zübeyr'in komutasındaki bu kuvvet ile onun Mekke'ye kaçan kardeşi Abdullah bin Zübeyr'i tutuklatıp hapse attı.[140] O sırada Hz. Hüseyin Kufeliler tarafından "halife seçilmek ve kendisine biat edilmek üzere" çağrılıyordu.[141] Hz. Hüseyin, bir ön yoklama yapmak üzere amcazadesi Müslim bin Akil'i Kufe'ye gönderdi. Kufe valisi Ubeydullah bin Ziyad, kent halkını, yanlarında bulunan bütün yabancılar hakkında bildirimde bulunmaya zorladı. Yanında yabancı bulunup da bildirmeyen kişi, evinin önünde çarmıha gerilecekti.[142] Ubeydullah, Hz. Hüseyin'in Kufe ve Basra'daki faaliyetleri hakkında önemli ipuçları elde edince, yönetim karşıtlarının önderlerinden Hani b. Urve'nin evine giderek onu kışkırttı. Sonra da sopayla habire suratına vurarak[143] yaraladı. Kufe'de didik didik aranan Müslim, bir ihbar sonucunda çevresi kuşatılıp yakalandı. Kılıcı elinden alındıktan sonra bir katır sırtında konağa götürüldü. Susuz olmasına rağmen kimse kendisine su vermedi. Peygamberin eski sahabelerinden Sa'd bin Vakkas'ın oğlu Ömer, verilen izin üzerine, Müslim'in vasiyetini dinlemeye razı oldu. Müslim, vali konağının kulesine çıkarılarak çatışma sırasında yaralamış olduğu bir İranlı muhafızın kılıcıyla boynu vurularak idam edildi. Cesedi, Kasap Pazarı denilen yere atıldı.[144] Ubeydullah'ın daha önce evine girip sopayla yüzünü yaraladığı Hani ise, çok direndiyse de başarılı olamadı ve azad edilmiş bir Türk kölenin darbeleri altında can verdi. Yine Hz. Hüseyin'in Kufe'ye gelişini haber vermek üzere kente gizlice sızan bir ulak da, İslam-İran sa-

139- Üçok, age. s. 39.
140- age. s. 39.
141- Üçok, age. s. 39-40.
142- Wellhaussen, age. s. 100.
143- age. 101-102.
144- age. s. 103.

vaşında (Kadisiyye) komutanı olan Husayy bin Temim tarafından yakalanıp, bağlı olduğu Hz. Hüseyin'e küfretmeyi reddetmesi üzerine valinin emriyle kuleden aşağı atılarak öldürüldü.[145]

Desteksiz kalan Hüseyin, Kerbela denen yerde Sa'd bin Vakkas oğlu Ömer komutasındaki ordu tarafından kuşatıldı. 680 yılında meydana gelen çatışmada, Hz. Hüseyin'in yanında bulunan çocuk yaştaki Ali, Abdullah, Ebu Bekir, Kasım öldürüldü. Peygamber sülalesi olduğundan Hüseyin ve ailesinin bulunduğu çadır "dokunulmaz" sayılıyordu. Bu nedenle Emevi askerlerinden kimse çadıra yanaşmak istemiyordu. Sonunda çadırdan ayrılmasına yol açan bir manevradan sonra, Hüseyin'e ilk mızrağı Sinan bin Enes Nehai sapladı. Ayrıca 33 hançer yarası ve 43 darbe alan Hüseyin yere yıkıldı. Sonraki dönemlerde bu saldırganlardan hepsi ya (ortama göre) Hüseyin'in katili olduklarını övünerek söylemişler ya da yeminle inkar etmişlerdir.[146] Hüseyin'in başını bedeninden koparan Sinan bin Enes Nehai olup, katledilen Hüseyin'in üzerindeki bütün eşyalar yağma edilmiştir. Kilotunu, gömleğini, ipek burnusunu, kılıcını kapan kapana idi. Bununla da kalınmamış, daha birkaç saat öncesine kadar "kutsal" addedilip yanına yaklaşılamayan çadır ile içindeki kadınların eşyaları da sökülüp yağma edilmişti.[147]

Kerbela'da çarpışan Hüseyin ile yandaşlarının cesetleri Ğadiriyye'de defnolundu; kesik başları ise Kufe'ye götürüldü. Yezid, bir değnek ile Hz. Hüseyin'in kesik başını ve ağzının içini karıştırmaktan büyük zevk duyuyordu.[148] Bununla birlikte esir alınan kadın ve çocuklara merhametli davrandığı rivayet edilir. Hüseyin ailesinin Medine'ye gönderilmesi için özel refaketçiler verildi. Refakatçiler öyle nazik idiler ki, Hüseyin ailesi kadınları duygulanıp bileziklerini refakatçıların başkanına armağan ettiler.[149]

145- age. s. 105.
146- Üçok, s. 40; Wellhausen, age. s. 108; Taberi, Hüseyin'in cesedin üç gün meydanda çırılçıplak öyle kaldığını yazıyor, 4/45.
147- age. 108.
148- age. 109. Üçokolayıdaha yumaşatarak, "Yezid, asa ile Hüseyin'in dudaklarına vurdu" diye yazıyor.
149- age. s. 109.

Emeviler için çok daha tehlikeli bir adam sayılan Abdullah bin Zübeyr idi. Şam, merkezi devletin başkenti oldu olalı, eski canlılığını yitiren, bu arada önemli gelir kaynaklarını kaybeden Mekke ve Medine halkı, ekonomik ve siyasi nedenlerle Emevi yönetiminden memnun değildi. Yezid, en azından Medine kentini Abdullah bin Zübeyr'e kaptırmamak için çeşitli yollara başvurdu. Medine halkından tanınmış birini Abdullah bin Hanzala'yı, kente vali seçti. Medine heyetine 180 bin dirhem gibi büyük bir para verdi. Buna rağmenAbdullah bin Hanzala başkanlığında Medineliler başkaldırdılar. Yezid, Müslim bin Ukbe komutasında bir orduyu Medine üzerine salıp, Abdullah bin Hanzala'nın bütün çocuklarını babasının gözü önünde teker teker öldürttü. 638 yılındaki bu olayda Müslim bin Ukbe komutasındaki askerler Medine'yi üç gün boyunca yağmaladılar, bulduklarını yakalayıp katlettiler. Bu sırada mescit ahır haline getirildi. Türbeler yakıldı, hastane ve medreseler de ya yıkıldı ya da kapatıldı.[150]

Hemen ardından Mekke üzerine yürüyen Emevi askerleri, Abdullah bin Zübeyr ve yandaşlarını kuşatmaya aldılar. Yasak olduğu halde, Kabe çevresinde çatışmalar oldu ve Kabe'ye mancınıklarla taş yağdırıldı. Bu arada atılan ateşli mızraklardan Kabe'nin örtüsü ve tahta kısımları tümüyle tutuşup, müslümanlar için kutsal olan "Beyt-üllah" (Allah Evi) kısa bir sürede yanıp kül yığını haline geldi.[151] Tam bu sırada Yezid ölüp yerine, gece karanlığından korktuğu için adı Ebu Leyla olarak ünlenen genç yaştaki oğlu halife seçildi. Ancak, artık devletleşmenin basamaklarını son hızla tırmanan bu İslam toplumunda yumuşaklara ve şiddet yanlısı olmayanlara yer yoktu. Bu nedenle Ebu Leyla, kendisinin de itiraf ettiği gibi, "işin altından kalkamayınca, devletin bu baskı ve zulüm mekanizması" dengini buldu: Mervan bin Hakem. Böylece Emevi halifeliğinde yöneticilik Süfyanoğulları kolundan çıkıp Mervanoğulları soyuna geçmiştir. Mervan bin Hakem, Halife Osman zamanında devleti istediği gibi yönettiğinden iktidar oyununda deneyimli sayılırdı. Örneğin I. Yezid'in karısı ve Süfyanoğulları kolundan Halid'in annesi, oğlunu veliahtlıktan

150- Taberi, 4/54; Ayrıca Mesudi ile İbn Tiktaka'ya göre Medinelilerin kanları dereler gibi akmış, tecavüz edilen kadınlardan 1000 kadarı da hamile kalmıştır.
151- Uçok, age. s. 43; Ayrıca Taberi, 4/57.

çıkarıp üstelik de hakaret ettiği için, bir gece uyurken yastıkla boğdurulmuştu.[152]

Yine Emevi-Şii çatışmasına dönersek, Hz. Ali'nin üçüncü oğlu Muhammed'i (peygamber kızı Fatıma'dan değil de Hanefi kabilesine mensup bir kadından olan) ikna ederek babasının davasını sürdürme mücadelesine sokan Muhtar bin Ebi Ubeyd, Taif'teki ünlü Benu Sakif kabilesinin önde gelenlerindendi.[153] Bir hayli zengin olan Muhtar, Hutamiye çiftliğindeki köleleri ya da *mevali*'leri ile birlikte Kufe'ye giderek 60 yaşında gayet bağnaz bir Şii olarak ön plana çıktı. Kentin valisi kendisini yakalayıp iyi bir dayak attıkdan sonra Kufe dışına sürünce Hicaz ve Mekke'ye giderek taraftar bulmaya çalıştı. Yezid'in ölümünden sonra yeniden Kufe'ye dönerek çok güzel konuşması ve tahrik edici sözleriyle Emevi yönetimi aleyhinde propagandalar yaptı. Çoğunluğu *mevali* (azad edilmiş köle ve uşaklar), köle, yoksul köylü ve orta tabaka kentlisi olan halkı çevresinde toplayan Muhtar, Emevi yönetimine korkulu yıllar yaşattı. Nihayet 677 yılında Kufe yakınlarındaki Harura denilen yerde, yönetimin ordusu tarafından dört ay boyunca kuşatma altına alındı. Emevi komutanı ve Basra valisi Mus'ab bin Zübeyr, Muhtar ve yandaşlarını teslim olmaya zorladı. Silahlarını bırakan yaklaşık 6-8 bin kişi idam edildi. Zaten Dicle kıyısında bir önceki çatışmada mevali (azad edilmiş köleler) korkunç biçimde kılıçtan geçirilmişti.[154] Bu kuşatma sırasında da mevaliler koyun boğazlanır gibi boğazlan-mışlardı. Böylece bir yoksullar ayaklanması halini almış olan mevali hareketi de siyasi bakımdan Irak'ta bitirilmiş oldu.[155]

Ali ailesinin davasını devralıp katledilen, Hz. Hüseyin'in oğlu Ali'nin iki oğlu olan, Zeyd ve Muhammed'den sonra Muhammed'in oğlu Cafer siyasi/ideolojik alanda ön plana çıktı. Bu arada hemen belirtelim ki Hz. Ali'nin oğullarından Hasan ve Hüseyin aileleri, dedeleri Hz. Muhammed ve babaları Hz. Ali'den kalan vakıf mallarının kime tevarus edeceği yüzünden bir süre birbirlerine düştüler.[156]

152- age. s. 45.
153- Wellhausen, s. 121.
154- age. s. 140.
155- age. s. 156.
156- age. s. 157.

Yukarıda adı geçen Zeyd, yeniden Emevi egemenliğine karşı mücadeleye girdi. Kufe, Basra ve Musul'da propaganda faaliyetleri yürüttü. Listesine 15 bin gönüllü savaşçı yazıldı.[157] Ancak Zeyd, Emevilere karşı ideolojik bakımdan yeterince sert değildi; Ebubekir ve Ömer'in halifeliğini de meşru sayıyordu. Bu yüzden aşırı görüşlü Şiiler, Zeyd'in siyasetini reddettiklerinden Arapça rafd (reddetmek, itiraz etmek, kabul etmemek) kökeninden gelen *Rafızi* olarak adlandırıldılar. Hükümet Zeyd'in gizli faaliyetinden tümüyle haberdar olunca karşı tedbirler aldı. Yoğun tutuklamalara girişti. Bu yüzden Zeyd, ayaklanma tarihini erkene alarak 6 Ocak 740'da başlama işareti verdi. Ancak Zeyd ayaklanma için mescid'e gelen sadece 218 gönüllü bulabilmişti. Kimi gelmemiş, kimi de mescidi çeviren hükümet kuvvetlerinin kuşatmasını yaramamıştı. Çatışmalardan sonra bir okla vurulan Zeyd öldü. Zeyd, bir kanalın suyu boşaltılarak defnedilip yeniden üzerinden su akıtılmıştı. Ancak gömüldüğü yer ihbar edildi. Cesedi çıkartılıp Kufe merkezinde çarmıha gerildi ve Hişam adlı halifenin ölümüne kadar orada çırılçıplak asılı kaldı. Kafası ise kesilip önce Şam'a ve oradan da Medine'ye gönderildi.[158] Zeyd'in genç yaştaki oğlu, uzun süre kaçak hayatı yaşadı, bir yerden diğerine sürüldü. Öyle ki ta Afganistan'a kadar sürgün edildi. Orada bir kuvvet toplayıp yönetime karşı isyan edince, çıkan çatışmada öldürüldü. Halifenin emri üzerine "Irak'ın danası" lakabı verilerek cesedi yakıldı ve külleri suya atıldı.[159]

İslamın bir "barış dini olduğunu, barışa çağırdığını" söyleyenler[160] ve barış konusunda sanık sandalyesine oturtulamayacağını ileri sürenler, yukarıda sergilenen vahşet örneklerini hasıraltı etmeden, gözden kaçırmadan kimseyi kandıramazlar; tarihin doğru dürüst bir özeleştirisini yapmadan (ki bu olanaksız görünüyor) da toplumda ikna edici olamazlar. Biz ideolojik ve siyasi bir anlaşmazlık nedeniyle

157- Kimi kaynaklar 100 bin gönüllüden sözeder. Aktaran Mustafa İslamoğlu, İmamlar ve Sultanlar, Denge yay. 5. baskı, s. 112.

158-age. s. 160.

159- age. s. 161. Bir anlatıma göre de cesedi kazığa çakılır ve Emevi saltanatı yıkılana kadar orada kalır. Bkz. M. İslamoğlu, age. s. 113.

160- Almanya'daki İslamcıların Şeyhülislamı Ali Yüksel, Yeni Zemin dergisi, Nisan 1993.

yaşanılan acı olayları ve barbarlık düzeyindeki şiddet olaylarının özet örneğini sunduk. Kuşkusuz bir savaş sırasında tarafların birbirlerini öldürmesinden söz etmiyoruz. Dikkat edilirse, silahlı bir tarafın (özellikle devlet güçlerinin) savunmasız kimselere (esirler, sivil insanlar, köleler) karşı kullandıkları baskı, zulüm ve vahşet uygulamalarından söz ediyoruz.

Şimdi de İslam yönetimlerinin diğer özet örneklerine bakalım.

Emevi'den İran ve Suudi Arabistan'a Uzanan Şiddet Geleneği

1) Emevi halifesi Abdülmelik bin Mervan, Şam'daki Amr bin Sa'id el Eşdak önderliğinde çıkan isyanı bastırmadan önce, "teslim olanların canlarını bağışlayacağını" vaadetti. Fakat sözünde durmadı. Teslim aldığı El Eşdak'ın başını kestirip, sarayı kuşatan yandaşlarının üzerine fırlattı ve arkasından da avuç dolusu altın serpti. Yıl 689 [161]

2) 697 yılında İran'da yapılan kanlı bir çarpışma sonucunda Haricilerin büyük bir kısmı kılıçtan geçirildi; geri kalanlar da El Ahsa çöllerinde mecburi isyana tabi tutuldular.[162]

3) Halife Abdülmelik altın ve gümüşten dinar ve dirhemler bastırdı. Bir yüzüne Muhammed'in adını koydu. Sonra bu paralardan başkasıyla alışveriş yapanları idam cezasıyla cezalandıracağını ilan etti.[163]

4) Aynı dönemin bölge valilerinden olan ve vahşetiyle ünlendiği için "Zalim" lakabı takılan Haccac bin Yusuf, Basra'nın bataklık bölgelerine zencileri zorla yerleştirmiş, böylece Vasıt şehrini yapmıştır. Amaç, bölgede yönetim karşıtı kabilelerin gücünü bölüp zayıflatmak idi.[164] Dikkat edilirse Sami kavimlerden Asur imparatorluğu zamanından beri uygulanan bu politika, İslam'da da sürerek Saddam yönetimindeki Irak'ta uygulanan haliyle günümüze kadar gelebilmiştir.

161- Uçok,age. s. 47.
162- age. s. 48.
163- age. s. 51.
164- age. s. 52.

5) Haccac'ın Türklerin yaşadığı bölgelere gönderdiği ordular, Toharistan'ın önemli ticari merkezlerinden Baykent'e barış yaparak girdiler. Ancak Arap orduları kenti yağmalayıp, yaktılar. Şehirde ne kadar eli silah tutan erkek varsa hepsini öldürdüler, kadın ve çocukları da esir alarak Horasan'a gönderdiler. Baykent'ten sonra Talkan denilen kent tümüyle harabeye çevrildi; halkı katledildi, bu işten yorulanlar Türkleri sıra sıra ağaçlara astılar. 6 km'lik yolun ilk kısmında insanlar hep asılmış durumdaydılar. Arap ordularının komutanı Kuteybe, 12 yıl boyunca gittiği her yerde arkasında kan ve yanık kokusundan başka birşey bırakmadı. Harezm bölgesinde de yağmadan sonra yakalanan 4000 genç öldürüldü.[165]

6) Benzer bir zulüm o dönem Ceziret-ül İbn Omar adı verilen bugünkü Suriye'nin kuzey kısmıyla Türkiye sınırları içindeki Cizre, Nusaybin bölgesini içine alan Kürdistan çoğrafyası üzerinde yaşayan Kürtlere yapıldı. Peygamber'in gözde komutanlarından Sa'd Bin Vakkas yönetiminde ki İslam orduları, Nusaybin'den Diyarbakır'a uzanan bir hat üzerinde Kürt tapınaklarını (Zerdüşt) yakıp yıktılar, insanları ağaçlara asa asa ilerlediler. Diyarbakır bölgesi de dahil toplam 180 bin kişi vahşice katledilerek Kürtlere İslamiyet benimsetildi.[166] Suruç, Tekrit, Samsat, Şehrizor ve Pave gibi Kürt şehirlerinde en hunhar katliamlar yapıldı, Hürmüzgâhlar virane oldu.

7) Emevilerin Horasan valisi Eşres, Semerkant ve Buhara bölgesinde tutunabilmek için müslüman olacak Türklerden cizye alınmamasını öngören bir karar aldı. Ayrıca Türkler ile Araplar arasında eşit haklar olacaktı. Bunun üzerine ağır cizye vergilerin yükünden kurtulmak için, Türk er kitleler halinde müslüman oldular. Bu durum, cizye yoluyla alınan gelirleri büyük ölçüde azalan devlet yöneticilerini ürküttü. Emevi yönetimi, bu kez müslüman olsa bile Türklerden cizye alınmasının sürdürülmesini emretti.[167]

8) Velid bin Abdülmelik döneminde Medine'de bulunan Abdullah bin Zübeyr oğlu Hubeybe, kış zamanı yakalanıp önce 50 kırbaç vurdurulur. Bir yandan peygamber mescidinin

165- age. s. 53.
166- E. Xemgin, İslamiyetten Osmanlılara Kadar Kürdistan Tarihi, 1989, c.II. s. 179.
167- Belazuri, Futuh-ül Buldan, 2/285-314.

kapısında teşhir edilen, Abdullah bin Zübeyr oğlu Hubeybe öte yandan üzerine soğuk su dökülerek kırbaçlanır. Sonuçta işkenceye dayanamayarak ölür.[168]

9) Emevi yönetiminin en iyi yöneticilerinden biri olduğu söylenen Ömer bin Abdülaziz, dost sohbetlerinde yönetimin zalimliğinden söz açar, o zamana kadar zorla alınan kilise ve sinagogları eski sahipleri olan hıristiyan ve yahudilere geri verir. Yine o döneme kadar süregelen "Hz. Ali'ye küfretme hutbesi"nin okunmasına son verir.[169] Ancak Ömer bin Abdülaziz, bu Emevi İslam devletinin çarkına ayak uyduramadığından zehirlenerek öldürülür.

10) II. Yezid zamanında, Curcan'daki valisi, çevresine topladığı bir çok eyalet halkıyla birlikte isyan etti. Bunun üzerine II. Yezid, asi valiyle bütün ailesinin erkeklerini öldürttü.[170] Gene Yezid'in emriyle tapınaklardaki duvar, taş, tahta ve benzeri yerler üzerindeki resimlerle, kitaplara nakşedilmiş her türlü resim (canlıların) kaldırılmaya çalışıldı.

11) Süleyman bin Abdülmelik (715-717) sırf zevki için esirleri öldürtüyordu.[171]

12) Halife II. Velid ise servetine konmak için sayısızca insanı katlediyordu.(172)

13) II. Mervan (744-750) halifelik için çoluk çocuk dahil çok sayıda insanın canına kıydı.[173]

14) Abbasi halifeleri döneminde ilk kez, Arap geleneğinde hiç bulunmayan ve Arap kültürünün pek tanımadığı cellat mekanizması ortaya çıktı. Cellat kesilecek başı halifeden yana çevirirdi ve halifenin ayakları dibinde her zaman bu kesilen başların üzerine düşeceği bir halı ya da deri seriliydi.[174]

Abbasi komutanlarından Abdullah bin Ali, "Hz. Ali sülalesine Emeviler tarafından yapılan vahşi uygulamaların öcünü bir fazlasıyla alabilmek" için ortalığı kan ve ateşe boğdu. Gerekçesi de "ilahi gazab"[175] idi. Tarihte az görülen

168- M. İslamoğlu, age. s. 102.
169- Üçok, age. s. 69.
170- age. s. 71.
171- Dr. Ahmet Mumcu, age.s. 14.
172- age. s. 14.
173- age.
174- age, s. 29. Ayrıca bu gelenek İranlılardan alınmıştı.
175- Üçok, age. s. 83.

büyük cinayetlerin çoğu Şam'da işlendi. Emevi halifesi Mervan'ı kovalayan Abbasilerin öncülerinden Abdullah bin Ali, Şam şehrini 15 gün kuşattıktan sonra kent halkını kılıçtan geçirdi ve Emevi ileri gelenlerinin hepsini öldürtü. Daha önce Emevilerin Şii önderlerden Zeyd ile oğlu Yahya'nın cesetlerine yaptıkları gibi, Emevi halifelerinden I. Muaviye, II. Yezid, Abdülmelik bin Mervan ile Hişam'ın cesetleri mezarlardan çıkarılıp çırılçıplak soyulduktan ve kamçılanıp dövüldükten sonra çarmıha gerildiler. Sonra da yakıldılar. Meslema bin Abdülmelik'in cesedi ise kokuşup darmadağın oluncaya kadar nişangah olarak kullanıldı. Yine Abdullah bin Ali, Emevi Halifesi Hişam'ın eşi Abde'ye evlenme teklif etti. Ret cevabı alınca, prensesin karnını deştirdi.[176]

15) Ebu'l Abbas Abdullah (El Seffah) döneminde Musul'a tayin edilen vali kardeşi, önce halkı bir meydana toplayarak suçsuz 12 kişiyi oracıkta öldürtü. Vali camiye girilmesini emredince, halk oraya yöneldi. Bu kez camii önünde bekleyen askerler 11 bin kişinin canına kıyıldı. Ayrıca 400 erkek, baskınlar sırasında katledildi. Olayların dehşetinden ağlaşan kadın ve çocukların da öldürülmeleri emredildi.[177]

16) Abdullah bin Ali'nin diğer kardeşi Süleyman, Basra'da bulduğu Emevi soyundan insanları sokaklarda sürükletip öldürtürken, Ebu Müslim'in katlettirdiği insan sayısı 600 bin kişiyi buldu.[178]

17) Ebu'l Abbas (750-754) dönemindeki idamlar İran geleneğine göre yapılıyordu. Ve ilk kez, Abbasiler zamanında vezirlerin idamları ile mallarına el konulmasına karar verildi.[179]

18) Halife Mansur, Bizans'a karşı bir seferinde Malatya şehrini tümüyle yakıp yıktı. O kadar ki, sadece ortalıkla bir anbar kalabildi.[180] Aynı Mansur, birçok Şii mensubunu açlığa mahkum ederek öldürttü.[181]

19) O tarihte "Ali ailesinin ilahi haklarını geri almak için" iktidara yürüyen Abbasiler, bu kez yine Hz. Ali ailesiyle iktidar

176-age. s. 84. Ayrıca Şam'daki ünlü Emevi Camisi ahır yapıldı.
177- Makrizi, El Niza ve'l Tehasum, s. 54-55.
178- Üçok, age. s. 84.
179- A. Mumcu, age. s. 20.
180- Üçok, age. s. 88.
181- A. Mumcu, age. s. 20.

mücadelesine girdiler. Medine'deki casusları aracılığıyla Ali ailesinin faaliyetlerini gözleyen Mansur, nihayet bu aileden Muhammed Mehdi ile kardeşi İbrahim'i yakalayıp zincire vurdurdu. Emevi sülalesine hak getirecek oranda işkence ettirdi.[182] Sonraki dönemde Muhammed Mehdi, yönetime karşı isyan edince başı kesilip halife Mansur'a gönderildi. Horasan bölgesinde ayaklanma başlatan kardeşi İbrahim'in de başı kesilerek Mansur'a gönderildi. Kimi rivayetlere bakılırsa, Ali sülalesinden olup isyan eden Muhammed bin İbrahim, yakalandıktan sonra diri diri gömülüp öldürüldü. Tam da o dönemde, Maliki mezhebinin kurucusu Malik bin Enes de kırbaçlandı. Yer öpme adeti Mansur zamanında saraya girdi.

20) Abbasi halifelerinden Mehdi (775-785), babasından başka bir siyasi yol tutarak peygamber ve Hz. Ali sülalesine karşı iyi davrandı, tutukluları serbest bırakıp gaspedilen mallarını geri verdi.[183] Üstüne mükafat da sundu. Ancak aynı Mehdi, şair Ebul Atabiye'ye "benim için şiir yazmazsan muhakkak ölürsün" diye talimat verirken, Başşar bin Burd adlı şairi de öldürttü.[184]

21) Dünyaca ünlü halife Harun Reşid bile, birçok akrabasını öldürmekle tanınıyordu.[185]

22) Harun Reşid oğlu Emin, yağma ve talanı kendine iş edinmiş askerleri özellikle ödüllendiriyordu.[186] Emin, kardeşi Memun ile iktidar mücalesinde, iki kardeş arasında varılan andlaşmayı bozdu. Kabe'de saklanan bu ahitnameyi yırtıp atınca, iki kardeş arasında savaş başladı. Emin, komutanlarından Ali bin İsa'yı, Me'mun komutanı Tahir bin Hüseyin üzerine gönderdi. Savaşı Me'mun kazandı. Zaferi müjdeleyen komutanın ifadesi ilginçtir: "Komutan Ali bin İsa'nın kesilmiş başı önümde, yüzüğü parmağımda, askerleri ise emrimdedir artık"[187] İzleyen günlerde, Me'mun yandaşı İran askerleri gecenin bir vaktinde Halife Emin'in yanına girerek başını kestiler ve cesedini Bağdat'a gömdüler.[188]

182- Üçok, age. s. 89.
183- Üçok, age. s. 92.
184- A. Mumcu, age. s. 20.
185- age. s. 20.
186- Üçok, age. s. 99.
187- age. s. 100.
188- age. s. 101.

23) Halife Me'mun zamanında başlayan ve Mu'tasım döneminde bastırılabilen Babek isyanları sırasında, yaklaşık 60 bin kadar Babek yandaşı öldürüldü.[189]

24) Halife Mütevekkil zamanında Kur'an'ın mahluk olduğuna ilişkin düşünceye karşı olan Hanbeli mezhebinin öncüsü Ahmed bin Hanbel hapisten çıkarıldı. Buna karşılık Hz. Hüseyin'in Kerbela'daki türbesi yıktırıldı. Orayı ziyaret etmek yasaklandı. Aynı dönemde Hz. Ali ile alay etmek, sözgelimi "göbek altına yastık koyarak onun şişgöbek, dazlak kafa olduğunu" söylemek bir moda halini aldı. Mütevekkil iktidar uğruna oğlu Muntasır ile yandaşlarını yok etmek üzereyken, oğlu daha çabuk davranıp sarhoş bir halde bulduğu babasıyla vezirini öldürttü.[190]

25) Halife Me'mun döneminde *Mutezile* düşüncesi Abbasilerin resmi ideolojisi olarak kabul edildi. Buna karşı çıkan Ahmed bin Hanbel ve benzerleri günlerce (28 gün) kırbaçlanarak hapsedildiler. Yerine geçen Mu'tasım döneminde de bu olaylar sürdü gitti. Oysa daha önce Emevi döneminde yasak edilmiş bu ideoloji mensuplarından çoğu öldürüldü. İbret olsun diye Gaylan Dımaşki adlı bir önderin de dili kesilip, ardından teker teker diğer organları koparıldı.[191]

26) Bu arada ayaklanan devrimci *Murcie* yandaşları bir camiye toplanarak yüksek sesle şehadet getirmeye başlayınca, kentin valisi bunu kabul etmeyip içlerinden 400 kişiyi astı.[192]

27) Halife Mu'tez ise kendine rakip gördüğü kardeşi Müeyyed'i önce hapse attı ve onu uyuz tilki derisinden yapılma kürkten bir torba içine sokarak ölümüne sebep oldu.[193] Aynı halife zamanında başlayıp halife Muvaffak döneminde bastı-rılan Basra'daki zenci ayaklanması tam bir katliamdır zaten.

28) Selçuklu vezirlerinden Nizamülmülk, Eşari düşüncesini, devletin resmi ideolojisi olarak benimsedi. *Beyt-ül Hikme* denen çok yönlü kültürevini kapatıp kitapları yaktıran da kendisidir.[194]

189-age.s. 104.
190- age. s. 108-109.
191- Ali Nejat Ölçen, age. s. 84-85; M. İslamoğlu, age. s. 106.
192- M. İslamoğlu, age. s. 148. Ama aynı olayın ağır vergi olaylarını protesto etmek isteyen kitle yüzünden çıktığı da yazılır.
193- Uçok, age. s. 111.
194- A. Nejat Ölçen, age. s. 89.

29) Fatimiler döneminde Halife Hakim (1009) şarap içmeyi, kuru üzüm suyu çıkarmayı yasakladı. Üzüm bağlarının bile sökülmesini emretti.[195]

30) Hanefi mezhebinin kurucusu İmam Ebu Hanife'yi de günlerce kırbaçlattıran Abbasi halifeleriydi.

31) Moğollar ile işbirliği yapan Musul Atabeyi Bedreddin Lulu, İslamiyete karşı büyük inanç direnişini sürdüren Yezidi Şeyhi Hasan bin Adi'yi 1246'da yakalatıp Musul kalesinde boğdurttu. Sonraki dönemde Yezidi mensuplarına karşı tam bir kitle kıyımına girişti. Çetin geçen savaştan sonra Adavi Kürtleri yenildiler; bazıları öldürüldü, diğerleri köle olarak satılmak üzere esir alındı. Lulu, 100 kişiyi çarmıha gerdirdi. 100 kadarının kellesini uçurdu. Yezidi cemaatin geri kalanlarının, kolları veya bacaklarının kesilmesini emretti. Sonra da canı çekilmiş bedenleri Musul (özellikle Yezidi Emiri'nin) kapısına astırdı. Şeyh Adi'nin mezarından kemiklerinin çıkarılıp yakılması için adamlarını gönderdi. (El Fuvati'nin *el Havadis el Camia* adlı eserinden aktaran Erol Sever.)

Erol Sever, *Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni* adlı incelemesinde Yezidilerin dini önderlerinden Muaviye bin İsmail el Yezidi'nin bir mektubuna da yer veriyor: "7. yüzyıl İslamın savaşçı komutanları tarafından *'büyücü'* ve *'ateşe tapanlar'* olarak damgalanan bizler, çok geçmeden acımasız koğuşturmalara uğratıldık. Amaçları bizi inançlarımızdan ayrılmaya zorlamak ve islama döndürmekti. Kılıç çok defa amacına ulaştı ve binlerce insan İslama dönerek, müslüman oldu. Aralarında I. Selim, I. Süleyman, IV. Murat ve V. Mehmet'in de bulunduğu birçok Osmanlı padişahı da, bizi "putperes ve tanrının düşmanı ilan eden özel fermanlar çıkardılar. Halkımızın karşısına iki seçenek konuldu: Ya İslam ya ölüm!" Babıali hizmetindeki müslüman Kur'an uzmanları olan mollalar fetva verdiler. Buna göre bizler, *'mahdur adam'* yani Tanrı adına kanı akıtılacak insanlar idik..."

32) (Abbasi döneminde) Cumhur-i Icli adlı bir kumandan, ateşperest (önderlerinden) Sinbab'ı öldürüp Rey şehrine girince, ateşperestlerden yakaladıklarını öldürdü. Mallarını

195- Ali Mazaheri, Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları, Varlık yay. 1972. s. 101.

yağmaladı, kadın ve çocuklarını köle ve cariye olarak satmak üzere götürdü.[196]

33) Halife Mu'tasım, asi elebaşılarından Babek'i yakalayınca, el ve ayaklarından birer tanesinin kesilmesini emretti. Elinin biri kesilen Babek, diğer eliyle kesik elindeki kanı alarak yüzüne sürdü ve yüzü gözünü kıpkırmızı yaptı. Babek, organları kesildikçe yüzünün sararması görülmesin diye bu tedbiri alıyordu. Bunun üzerine Mu'tasım, boynuzları üzerinde yüzülmüş bir sığır derisi getirtti. Bu deri Babek'e öyle giydirildi ki, sığırın iki boynuzu Babek'in iki kulağına geldi. Sonra deri dikildi. Babek dikilmiş post içinde dar ağacına asıldı. Deri kurudukça Babek'in sıkışıp işkenceyle öleceği tasarlanmıştı. Öyle de oldu; deri kurudukça Babek acılar içinde can verdi.[197]

34) Halife Mu'tasım, kızların bekaretini bozmakla da ünlüydü. Bir keresinde yanyana üç ayrı odada, biri Anadolu Kayzeri (Bizans kralı), ikincisi Babek Ardeşir ve üçüncüsü Maziyar-ı Gebr'in kızlarının olmak üzere üç kızın bekaretini izale etmişti.[198] O tarihte Hicri 300 yılına kadar süren Hürrem dinlilerin isyanları bastırılınca, asilerin başları kesilip İsfahan sokaklarında dolaştırıldı.[199]

35) İslam yönetimine karşı Batıni isyanların öncülüğünü yapanlardan Zikreveyh, yakalandıktan sonra yaralıydı. Kan kaybından ölmesine rağmen Bağdat'a götürülüp orada arkadaşlarıyla birlikte idam edilmiştir. Sonra da başı kesilerek "halka güven aşılamak için" bu kesik baş Bağdat'tan Horasan'a kadar olan birçok diyarda sergilene sergilene dolaştırılmıştır.[200]

36) Yine Batıni önderlerinden İbni Attaş, yenilip yakalandıktan sonra Sultan Muhammed tarafından bir hafta kadar esir tutulmuş, derisi yüzdürülerek öldürülmüştür.[201]

37) İslam alimlerinden Biruni de Arapların Harezm katliamından ve Harezm kültürünün imhasından söz eder.[202] Bu

196- M. İslamoğlu, İslami Hareket, Anadolu. I. s. 107.
197- age. s. 109
198- age.
199- age.
200- Ömer Rıza Doğrul, İslam Tarihinde Gizli ve Yıkıcı Teşekküller, 1944 s. 46.
202- age, s. 46.
202-Birûni'ye Göre Dinler ve İslam Dini, (Prof. Dr. Günay Tümer), Diyanet işleri Yay. 1986 s. 35.

bağlamda Türklere benzeyen Harezmliler, kendilerine baskın yapıp esir alarak satan Arap ordularının bu baskınlarından kurtulmak için kafa yapılarını (kafataslarını) genişletme yolunu bulmayı başarmışlardı.[203]

38) Ayrı Biruni, Emevi komutanlarından Kuteybe'nin Harizm ve Soğd bölgesinde bulduğu kitapları yakmasını da sert bir dille eleştirir.[204]

39) Biruni'nin eleştirdiği Kuteybe'nin, Mecusi rahiplerinden okumuş olanları öldürmesini, kitaplarını yakmasını ve Mecusi halkını bilgisiz bırakmasını da okuyoruz.[205]

40) İslam yönetici ve alimlerinin başlangıç döneminde Sufi yandaşlarına yaptıkları korkunç işkenceler de gözden uzak tutulmamalıdır.[206]

41) Sultan Mahmud döneminde Kirman valisi şu raporu veriyor: "Hindistan'a gaza yapacakken daha önemli bir iş çıktı. Irak'a yöneldim. Hepsi Hanefi mezhebinden, temiz inançlı, dinlerine sadık Türk askerlerini, Deylemiler, Rafıziler ve Batıniler üzerine gönderdim. Neticede köklerini yeryüzünden kazıdılar. Bir kısmını kılıçtan geçirdiler, kimisini hapsettiler, bir kısmını da zincire vurup esir ettiler. Bir kısmı da dünyanın şurasında burasında avare oldu. Horasan ulemasını, hepsini Hanefi veya Şafii yapmaları için görevlendirdim. İşleri güçleri Türkler arasında karışıklık çıkarmak olan Iraklı katiplerin, ellerine kalem almalarını yasakladım."[207]

Sultan Mahmud, veziri Ebu Ali'nin yukarıda yaptıklarından çok memnun olup kendisine armağanlar verdikten sonra şu buyruğu gönderiyor: "Kuç û Beluç vilayetine saldırmanız gerekmektedir. Kadınlardan, ihtiyarlardan her kimi bulursanız, hiç aman vermeden kılıçtan geçirin, aldığınız malı bana gönderin..."[208]

42) Osmanlı'da I. Selim, kardeşleri Korkut ve Ahmed'i öldürmekle kalmayıp kendisine rehin bırakılan çocuklarını bile katletti.[209]

203- age. 36. sayfadaki dipnot.
204- age. s. 131.
205- age. s. 213.
206- Ali Mazaheri, age, s. 8.
207-Nizamülmülk, Siyasetname, Dergah yay. s. 99.
208- age, s. 100.
209- M. İslamoğlu, İslami Hareket, Anadolu, c.I, s. 107.

43) Osmanlı padişahı III. Mehmed (1595-1603), tahta çıkınca 19 kardeşini birden boğdurdu.[210]

44) I. Süleyman, karısı Hürrem Sultan'ın kışkırtmasıyla da bir gece yarısı vezirini boğdurttu. Ulema'nın tepkisini azaltmak için de onu katlettiren veziri de öldürtmüştü.[211]

45) II. Mahmud'un dokuz günlük veziri ve birçok bürokrat da sudan nedenlerle öldürülmüştü.[212]

46) Sultan İbrahim, İstanbul'da araba gezmesini yasaklayan emrini yerine getirmeyen veziri Salih Paşa'yı ilk araba gördüğü yerde iple boğdurtmuştur.[213]

47) IV. Murad, yolları bozuk olan İznik kadısını idam ettirmiş, bunu protesto eden Hüseyin Efendi'yi de öldürtmüştür.[214]

48) Ölüm fervalarıyla ünlü Şeyhülislam Ebussuud Efendi zamanında, Arap kökenli iki kişi 1554'te Şam'dan İstanbul'a kahve getirip satmak dilemişler. İlk kahvehaneyi açıp kahve ikram etmek istemişlerdi. Ancak Ulema arasında "kahve haram mı helal mi?" tartışması alıp yürümüştü. Devlet sorunu halini alan kahve, "haram" sayılarak gemilerden denize dökülmüştür. Kahve içenler tutuklanıp hapse atılmıştır. Yaklaşık 50 yıl süren "haram mı helal mi" tartışmasından sonra nihayet kahvenin "zararsız ve helal olduğuna" karar verilmiştir.[215]

49) Benzer bir fetva da raks, ney, müzik, resim, minyatür, sema gibi şeyler için verilmiş, bunları yapanların "siyaseten katl" edilmesi yani öldürülmesi öngörülmüştür. Tütün içenlerin öldürülmesi kuralı da IV. Murad zamanında konulmuş; yasağa uymayanların kelleleri gitmiştir. IV. Murad, Bağdat seferinden biraz önce 15 kişiyi tütün içmek suçundan idam etmiştir.[216]

50) İran Şii önderlerinden ve alimlerinden Safiyeddin Erdebili'nin torunu Cüneyd'in 908 yılında Tebriz'de kurduğu devlete karşı gelen Darbendiyye devletinin üçüncü devlet

---

210- age. s. 109.
211- age. s. 109.
212- age.
213 - age.
214- age. s. 110.
215- age. s. 143-144.
216- age. s. 145-146.

başkanı Şirvanşahı (sünni mezhebine bağlı), şişe geçirip kebap yaptığı ve sunni halkı kılınçtan geçirdiği de bilinen gerçeklerdendir.[217]

51) Osman'lıda Sunni-Hanefi geleneğin katı temsilcisi Yavuz Sultan Selim, İran hükümdarı Şah İsmail yandaşı olduğu kuşkusuyla yaklaşık 40 bin kişiyi, Sivas ve Erzincan civarında kılıçtan geçirmiştir.

52) Safevi Devleti hükümdarı Şah İsmail de, gücünden korktuğu Türk alt sınıf kesimlerinden Alevi ve Şiileri kılıçtan geçirmiştir. Sözgelimi 1511 yılında Osmanlıya başkaldıran, Şii ideolojisiyle köylü isyanlarının başına çeken Şah Kulu Teke havalisinden kalkıp İran hükümdarına iltica etmişti. Bir rivayete göre Şah İsmail, fitne çıkarmasından korkarak onu öldürtmüştü.[218] Hem de yaklaşık 15 bin yandaşıyla birlikte.

53) Bozok ilinde Celal adında biri isyan çıkarınca, Ferhad Paşa üzerine orduyla yürüdü. Çıkan savaşta Celal ve adamları öldürüldü. Başı kesilerek Sultan Selim Han'a gönderildi. Selim Han çok memnun oldu. Celal'in eşi ve çocukları esir alındı.[219]

54) Bozok sancağından Baba Zünnun adlı bir köylü önderi başkaldırınca Hüseyin Paşa, Baba Zünnun ile 1000 kadar adamını öldürdü. Aynı önderin adamları, daha sonra Diyarbakır valisi Hüsrev Paşa tarafından tek kişi kalmayıncaya kadar yok edildiler.[220]

55) Kalender adlı biri isyan edince, İbrahim Paşa, Baş Saz denilen bir yaylakta baskın yaparak Kalender'i öldürüp başını kesti[221]

56) Sultan Süleyman'ın 1527 yılında iç güvenlik için aldığı önlemler, İstanbul'da tam bir vahşete dönüştü. Sultan Selim Camii yakınında bulunan bir müslümanın evi yağmalanmış; kadın, erkek, çocuk, köle içinde bulunanların tümü öldürülmüştü. Arnavudlar hakkında bazı kuşkular doğduğundan öldürülmeleri gündeme geldi. 800 kişi, başka biçimde yargılanmadan, öldürülmeleri için cellatlara teslim edildi.[222]

217- A. Faruk, age. s. 35.
218- Rıza Zelyut, Osmanlıda Karşı Düşünce ve İdam Edilenler, Alan yay. s. 26.
219- age. s. 27.
220- age. s. 29.
221- age. s. 30.
222- age. s. 31. Hammer, Devleti Osmani Tarihi'nden aktarma.

57) Sakarya Şeyhi Ahmed, dini söylemlerle Osmanlı yönetimine başkaldırdı. Bir baskın sırasında yakalandı, elleri bağlandı ve bulunduğu köy, temelinden yakılıp yıkıldı. Ele geçirilen 12 adamıyla birlikte Padişah huzuruna götürüldü. Şeyhin göğsünden ve omuzlarından ince ince derisini yüzdüler, parmaklarını mafsal mafsal kestiler. Fakat Şey Ahmed tınmadı ve celladına "acele etme cellat ağa." deyip asla boyun eğmedi. Başında büyük bir imame (kavuk) ve sarık olduğu halde, bir eşeğe çırılçıplak bindirilen şeyhi, "ibret olsun" diye şehir içinde dolaştırıp gösterdiler. Sonra da burnunu, kulaklarını, ellerini ve ayaklarını kestiler. Ordunun içinde bıraktılar ve o böylece can verdi.[223]

58) Hurufilerin önderi Fazıl Tebrizi ateşe atılarak diri diri yakılmış, diğer Hurifilerin de boynu vurulmuştur. Hurufilerden Fazlullah'ı ateşe veren islam alimlerinden Mevlana Fahr-ı Acem, bizzat ateşi üflerken sakalı bile tutuşmuştu.[224]

Bu arada İran devrimi sonrasındaki Humeyni yönetimi boyunca ve izleyen yılarda tutuklanıp hapse atılan, dünyada "canlı insan mezarlığı" diye ünlenen Tahran Evin Hapishanesi'nde ayyuka çıkmış işkenceler, katledilen binlerce kişi (devrimci, demokrat, sosyalist, liberal, muhalif İslamcı), yönetim kademelerinde görev alıp idam edilen onlarca siyaset adamı, sürgüne giden ya da baskıdan kaçan yüzbinlerce siyasi mülteci, Kürt halkına karşı uygulanan bireysel ve toplu kıyımlar[225], İran Anayasası ile Suudi Arabistan, Pakistan, Sudan ve Afganistan anayasalarına giren sabit ölüm, kırbaçlama, dayak cezaları ve bu ülkelerde siyasi (muhalifler) ve ideolojik görüşleri yüzünden (İslam Şeriatı'na aykırı davrananlar) tutuklanan, kelleleri koparılan, idam edilen, işkence gören yüzbinlerce insandan da hiç söz etmiyoruz.

İki önemli şey daha: Kur'an Al-i İmran suresinin 104. ayetinde yazılı olan "Müminlerden erkek ve kadınlar, birbirlerinin (bazısı bazısının, birileri ötekilerin) velisidir. İyiliği emreder, kötülüklerden sakınırlar." yolundaki buyruk, aslında *Emr-u bi'l*

223- age. s. 89. Naima Tarihi'nden aktarma.
224- age. s. 130-133.
225- Val Moghadam, Anti-emperyaliz mi, sosyalizm mi? İran'da Devrim ve Sol, Belge yay. s. 136-141; ayrıca El Mecelle dergisi, 23 Şubat 1993 ve Milliyet gazetesinin 21 Şubat 1993 tarihli nüshasında İslam uzmanı Olivier Roy ile söyleşisi.

Maruf, nehy-i en'il Münker şaşmaz kuralıdır. bu tanrısal buyruğun pratikteki anlamı şudur: Toplumdaki her birey, İslam devleti adına ve onun çıkarları uğruna bir öteki bireyi gözleyecek, izleyecek; İslam Şeriatı'na ve dolayısıyla onun yaptırımcı gücü olan İslam devletinin yasalarına aykırı birsöz, davranış veya eylem görürse; ilk elde ona karşı çıkacak, yaptıklarını engellemeye ve bastırmaya çalışacak. İkinci aşamada çevresindeki müminleri çağırarak bu aykırı davranışı (kötülük, yasadışılık, muhalefet, aykırılık, fitne, kışkırtma, tahrik, isyan vs anlamında kullanılabilen Münker) bastıracak; üçüncü aşamada bunu devlete söyleyip, belki de devlet ile birlikte o fitne kaynağını" kurutacak. Aynı mantıkla evinizdeki çocuğunuz ve eşiniz, bir müslüman olarak, İslam Şeriatı'na aykırı bir davranışınızı sırf ideolojik ve siyasi nedenlerle (inançlı bir mümin olması nedeniyle) sizi pekala cezalandırabilir (ihtar, ilişkiyi kesme, dövme vs) ya da devlete ihbar edebilir. Yani İslam devletinin "İyiliği Emret Kötülüğü Menet" kuralı temelinde her evde birden fazla muhbir vardır; insan insanın kurdudur. Namaz kılmadığınız veya oruç tutmadığınız ya da başı açık olduğunuz an, pekala semt sorumlusu kişiye ihbar edilebilirsiniz. Eşinize, çocuklarınıza, babanıza, kardeşlerinize veya komşu ve dostlarınıza "güven" diye birşey kalmaz. Nitekim İran'da Devrim Muhafızları (Pasdaran) ve bir oranda da Basij örgütlenmeleri bu temel kural üzerine kuruldu. İran halkına ne yaptıkları da görüldü. İslam Şeriatı'nın Ahlak Zabıtaları durumundaki bu örgütler, Suudi Arabistan, Pakistan, Sudan ve Afganistan'da da var. Sözgelimi Suudi Arabistan'da ezan okunurken caddede dolaşırsanız ya da vitrin seyrederseniz, bu "Ahlak Zabıtaları" sizleri önce uyarır, sonra da cezalandırırlar. Osmanlı döneminde Cuma günleri ve Ramazan ayları devriye dolaşarak aykırı kişileri cezalandıran teşkilatlar da bu kurala bağlıydılar.

İşin ikinci yönü, manevi işkencedir: İslam'da şeriata uymayanlar için, ahirette çeşitli ve sayısız işkence (eziyet, azap, lanet, günah) öngörülmektedir. Bu zaten alternatif ideolojisi olmayan kul olmuş o insanı, iyice çökertmekte ve manevi yönden hemen her gün baskı altında tutmaktadır.

VIII
TİCARET UYGARLIĞI OLARAK İSLAM

İslamiyet sadece eski siyasi yapı ile geçmişin kültürünü ve geleneklerini değil, aynı zamanda Mezopotamya, Nil, Akdeniz ve Arabistan'ın daha önceki ticari kurallarını da devralıp geliştirdi. Bu düzlemde, İslamiyetin "bir ticaret uygarlığı ve Muhammed'in de tüccarların piri" olduğunu söylemek abartı olmaz.[1]

Konuyu iyi kavrayabilmek için, İslam öncesi Arabistan'ın ticari hayatı hakkında bazı bilgiler sunacağız.

Gerek milattan önceki çok eski çağlara, gerekse İslam öncesi Cahiliye çağındaki Arap topluluklarına ilişkin elimize geçen belgeler, Arap kavimlerinin Güney Arabistan'da devletler kurduklarını; yüzyıllar boyunca Mısırlı, Asurlu, Fenikeli, İranlı, Yunanlı, Hint ve Çinliler ile çok yönlü ilişkiler içine girdiklerini, özellikle ticari alışverişlerde bulunduklarını gösteriyor. Araplar, Hint ticareti aracılığıyla zengin olmuşlar; Yunan ve Roma imparatorluklarının uzun süren savaşlardan sonra yıpranıp yorgun düşmeleri üzerine, bu eski ve gelişkin Doğu ticaretini ellerine almışlardı. Mekke ve Taif şehirleri ise, özellikle Arabistan yarımadası ve Hicaz bölgesinin öteki kentleri üzerinde ticari bir egemenlik kurmuşlardı. Bu yüzden ayrıcalıklı bir duruma sahiptiler. Hatta Mekke ticaretini tekellerinde bulunduran Kureyş ticaret aristokrasisi, İsamiyetin, kendi sınıfsal konumlarını altüst edeceğinden korktuğu için, Muhammed'in yaydığı dine böylesine karşı koymuştu.[2]

1- Doğu Perinçek, Saçak dergisi, Temmuz 1987, s. 25.
2- Prof. Dr. Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu, 1989, önsöz, X ve XI.

Çünkü İslam devleti, sınıflı bir topluma geçişi ifade etmekle birlikte, mevcut sınıfsal egemenliğin merkez noktasını dağıtıp, deyim yerindeyse "değişik sosyal sınıfların ağırlık merkezini kaydırmayı; dolayısıyla yeni siyasetler ışığında yeniden dağılım ve tabakalaşmayı öngörüyordu"[3]

Bu sınıfsal mesele ve ekonomik durum kavranmaksızın, Mekke'deki Kureyş, Taif'teki Beni Sakif gibi aristokrat kabilelerin İslama direnişlerinin gerçek nedenini kavramaktan uzak kalırız; bu itibarla da İslamcıların, "İslam, ilahi bir tebliğdi; putataparlar onu reddettiler, Allah'a şirk koştular gerçeği anlamadılar ve kafirlikte ısrar ettiler" gibi yüzeysel ve mistik açıklamalarına kolayca kanabiliriz.

İslam Öncesi Ticaret

Güney Arabistan (Yemen vs) gibi verimli topraklara sahip diyarlarda yerleşik toplumun bir gereği olarak devletleşme sürecinde *askerler* birinci sınıfı (yönetici askercil aristokrasi) oluştururken, *çiftçiler* ikinci sınıf olarak yerlerini alırlardı. *Zenaatkarlar* üçüncü, *tüccarlar* da dördüncü sınıftandılar.[4] Bununla birlikte bölgedeki ticari faaliyetlerin gelişmesi, Yemen'deki devletlerin ticari alandaki büyük gayretleri ve ticaret sahalarının genişliği, uzak-yakın komşularla temas kurmalarını sağlamış; Yunan ve İbraniler gibi milletlere dini tören ve ibadetlerini (aya tapma gibi) de aktarmışlardır.[5]

Güney Arabistan toplulukları, Güney (özellikle Hindistan) ile Batı (esas olarak Akdeniz havzası ve Avrupa) arasında en önemli tecim (ticaret) aracısı idiler. Çünkü bölge, Hindistan ve Bizans-Roma deniz yolu üzerinde bulunuyordu. Ayrıca Arap toplulukların dilleri, o zamanın uygar toplulukları dillerine yakındı. Sami diller, lafız ve anlam bakımından birbirlerine yakın idi. Araplar, Babilliler, Asurlular, Habeşliler, Fenikeliler tercümansız birbirleriyle anlaşabiliyorlardı. Tevrat'da konuya ilişkin hikaye ve bilgiler bulunur.[5]

3- Max Weber, Protestan Ahlakı; aktaran Sabri F. Ülgener, Zihniyet ve Din, Dergah yay. 1981, s. 62.
4- Çağatay, age, s. 28.
5- age, s. 27.
6- age, s. 29.

Eski zaman ticareti, daha çok deniz ticaretine dayanıyordu. Hint denizinden başlayıp Arabistan'ın bir kıyısını oluşturduğu Kızıl Deniz yoluyla Doğu Akdeniz'den Batı'ya kadar uzanıyordu. Kızıl Deniz yoluyla gelen malları Avrupa'ya aktaranlar, *müstehlike* yani tüccar olan Fenikeliler, İsrailliler, Mısırlılar idi. Kızıl Deniz ticaretinin denetimini ele geçirmek amacıyla Mısır ile İsrailliler arasında şiddetli mücadeleler olmuştu. İsrail hükümdarı Süleyman (MÖ 973-933) zamanında iç ayaklanmalar başlarken, Nil deltasına yerleşmiş bulunan Libyalı tüccarların başkanı Şoşenk ise MÖ 950'de Firavun ilan edildi. Ticaret yolunu elinde tutmayı hedefleyen bu yeni Firavun, İsrail hükümdarı Süleyman'a (Süleyman peygamber diye bilinir) saldırıp, önemli ticaret merkezlerinden Kudüs şehrini ele geçirdi. İsrail komşularından olup 200 yıl Mısır egemenliğinde oturan Fenikeliler de, Mısır hükümetine belli bir miktar haraç verip, Kızıl Deniz ticaret yolundan faydalanma olanağını korumuş oldular. Mısır zayıflayınca, bölgenin ticareti şimdiki Lübnan'da bulunan Sur ve Sayda tüccarlarının (Fenikeli) ellerine geçti.[7]

Akdeniz ticaretinin bir ucu Kilikya, İtalya, Anadolu, Kıbrıs, Girit, Malta, Cebelitarık, İspanya, Fransa, İngiltere ve İskandinav ülkelerine kadar uzanabiliyordu.[8]

Fenikeliler, Fas kıyılarında büyük mağazalar açıp yerli halkla bağlantıya bile geçtiler. Fenike şehirleri, bütün Akdeniz havzasının gümüş, bakır ve kalay madenleri bakımından büyük birer pazarı haline geldi. Mısır'ın işlenmemiş malları ile Hindistan baharatı da yeni memleketlere. sevkediliyor, kıyı bölgelerden kaldırılan esirler de bu pazarlarda alınıp satılıyordu. Bu yeni memleketlerde ticaret faaliyetleri öylesine bollaştı ki, gümüş'ün altına oranı giderek yükselmeye başladı.[9]

Tevrat, Doğu Akdeniz sitelerinden söz ederken, "tüccarları krallarından daha zengin diyarlar" deyimini kullanıyor. Öyle ki, kral eğer din adamlarından seçilmemiş ise, mutlaka deniz

7- age, s. 30.
8- age, s. 31.
9- age. s. 31.

ticaretiyle uğraşanların oluşturduğu "oligarşi" tarafından seçilirdi. Sur (Lübnan) cumhuriyeti, gerçek bir deniz imparatorluğu oluvermişti. MÖ 814 yılında ise Kartaca kolonisini (sömürgesini) oluşturan Fenikeliler, Batı Akdeniz ticaretini de eline aldı.[10]

Akdeniz'den Kızıldeniz yoluyla Hint okyanusuna uzanan ticaretin güney kanadını (sacayağını) ise Güney Arabistan devletleri oluşturuyor; Mısır, Fenike, İsrail gibi devletlerle bağlantı kuruyorlardı. Esasen Yemen, o dönemin dünya devletlerinin ortasında (merkezinde) bulunduğu için ticari bir temel üzerine kurulmuştu. Yemen'deki devletler, Çin, Hindistan, Doğu Hint Adaları, Mezopotamya ve Akdeniz memleketleri arasında önemli bir bağlantı noktasıydı. Her ülkenin ihtiyaç duyduğu ürünü veya ticari meta'yı bulup buluşturup muhtaç olana (ticari sipariş verene) parayla satıyordu. Yemenliler, doğudan aldıkları malları, Umman denizi, Basra körfezi, Fırat, Dicle nehirleri ve Kızıldeniz yoluyla Asurlulara, Fenikelilere, Mısırlılara ve diğer milletlere götürüyorlardı. Yemen kıyılarındaki Aden, Kane, Zefar (Zofar) ve Maskat önemli ticaret merkezleriydiler. Yine deniz yoluyla Yemen kıyılarına boşaltılan mallar, kara yoluyla San'a, Ma'rib, Hicaz (Mekke, Taif, Medine), Kudüs, Suriye (Şam) ve Irak'a ulaştırılırdı.

Uzakdoğu mallarını Mezopotamya, Suriye ve Mısır'a götüren tüccarlar, dönüşlerinde Gazze (Filistin), Yesrib (Medine) yolunu izleyerek o diyarlardan getirdikleri ürünleri satarlar, cariyeleri de mabetlerde (tapınak) hizmet etmek için satın alır veya satarlardı.

Tüccar kafilelerinin çoğunun taşıdığı mallar altın, kalay, fildişi, baharat, devekuşu tüyü, pamuk ve kıymetli taşlardı. Bu arada Yemen'in kendi ürünlerinden tütsü bitkileri, kokular ve tutkal çeşitleri vardı ki, bunlar daha ziyade tapınaklarda ve dinsel törenlerde kullanılırdı. Tüccar kafileleri daha kuzeyden buğday, yağ, şarap, kumaş, boya, kap-kacak ve gümüş levhalar getirip satarlardı.[11]

Yine de baharat ve tütsü bitkileri, belli oranda kutsal

10- age.
11- age. s. 32.

sayıldığından, herkesin değil belli bir kesimin tekelindeydi. Bu yüzden sadece 300 Yemenli tüccar, bu tür malları satabilirdi ve alıp satılan malların Zekatı'nı da Şevba tapınağına verirlerdi.[12] Zekat geleneğinin İslam'a buradan geçtiği sanılabilir.

Yemen'den kuzeye çıkan ticaret yolları belliydi. Muhafızlar himayesinde kafileler düzenlenirdi. Umman diyarından kalkan kervanlar, Kaydar Arap muhafızlarının korumasında Dehna çölünü aşıp Necid, Hicaz'a varırlar. Medine'de konaklayan kervanın muhafızlığını, Medyenliler ya da Edom veya Nebat devletlerinin askerleri yaparlardı. Halktan bazılarının bu ticarette ortaklıkları bile vardı.

Mekke veya Yenbu yahut Yesrib (Medine) güzergahını seçen kervanlar Medain-i Salih'ten Petra (Ürdün)ya giderdi. Petra'dan kuzeye ayrılarak Fenike (Lübnan) ve Filistin şehirlerine, bu arada Tedmür'e (Ürdün) ulaşırdı. Bir kol da Batı'ya ve Mısır'a yönelirdi. Mezopotamya ticareti, Arap yarımadasının doğusundan giden yol ile veya deniz yoluyla olmak üzere Basra körfezi üzerinden yapılırdı.[13]

İran'ın, Hicaz bölgesiyle özel ticari bağlantıları vardı. İran kervanları Mekke'deki Ukkaz panayırından Yemen'e ulaşıyordu. Kureyş tüccarlarından Nevfel ve Muttalib, Sasanilerle özel ticari anlaşmalar yapmışlardı. Anlaşmaya göre Kureyş tüccarları Sasani diyarlarına mal götürüp satabiliyorlardı. Muaviye'nin babası Ebu Süfyan 606 yılında Sasani devleti başkenti olan Medayin (Ktezifon)'e gitmişti.[14]

Arap devletlerinden olan Hire de önemli bir ticari memleket idi. Hire kervanlarında Kureyşlilerin muhafızlık görevi gördüklerine ilişkin kayıtlar ve rivayetler vardır.[15]

Hicaz (Mekke, Taif, Medine) bölgesi Arapları, atalarından devraldıkları ticareti, iyice geliştirdiler. Hicaz bölgesi halkının büyük bir kısmının (Medine'yi saymazsak) geçimi ticaret üzerine idi. Tevrat *'sefir*'lerinde' (kitapçık/yazıt) Arabistan halkının mahir tüccarlar oldukları kaydedilir. Ancak ticaret biraz para dolaşımı olduğundan, tekelleşme ve merkezileşmeyi

12- age.
13- age. s. 33.
14- age. s. 73. Muhammed Muhammed'inin Ferheng-i İrani adlı eserlerinden aktarma.
15- İbn- Hişam ve ayrıca Çağatay, age, s. 73.

içerdiği için,[16] geniş halk yığınlarının uğraşı olmakla birlikte esas olarak sınırlı bir tabakanın (zümre, aile, kabile) tekeline girmişti.[17]

Hicaz ticaretinin bir önemli yanı da, Kabe ve benzeri kutsal yerlerin ziyaretine ilişkin olarak kurulan pazar ve panayırlar yoluyla yepyeni bir mahiyet kazanmış olmasıydı. Mekkeli Kureyş tüccarları (ticari aristokrasi ve oligarşi) kışın Yemen'e, yazın da Suriye'ye olmak üzere yılda iki kez uzak diyarlara ticaret seferleri düzenliyorlardı. Kur'an'ın Kureyş suresi 73. ayetinde bu ticari faaliyete şöyle işaret ediliyor: "Kureyş'in, ülfet ve hürmete mazhar olmaları için. Kışın ve yazın göçlerinde rahat ve ülfetleri için Rabbe tapınsınlar."

Hicaz bölgesinin ticari faaliyet yönünden en önemli şehirleri Mekke ve Taif idi. Bu iki şehir *Mekketeyn* (iki Mekke) olarak adlandırılırlar. Mekke ibaresi de, Arapça "birinin iliğini sömürmek, birisini sıkıştırıp alacağını almak" kökeninden gelmektedir ki, ticari ortama bir hayli uygundur. Taif sadece dönemin sanayi mallarını imal edip satmaz, aynı zamanda iyi ticaret yapardı. Taif'teki ünlü Beni Sakif kabilesi, deri sanayi, kuru üzüm, şarap üretimi bakımından ünlüydü. Taifte arıcılık ve bal ticareti hatırı sayılır derecede ileriydi. Aynı zamanda kız alıp verme yoluyla Mekkeliler ile arkabalıkları olan Taifliler, kervan ticaretine katılıp sermaye ortaklığına giriyorlardı. Sermaye verişte faiz alınabiliyordu, tefecilik ileri bir dereceye varmıştı.

Mekke, Taif ile Medine'ye oranla tarıma elverişli olmayan bir arazi üzerinde kuruluydu. Bu yüzden ticari faaliyetleri, mal alım satımına dayanıyordu. Üretim yok denecek kadar azdı. Mekkeliler, geçim kaynakları olan ticarete büyük sermayeler yatırıyorlardı. Hz. Muhammed'in dedesi Haşim de büyük tüccarlardandı. Kureyş ileri gelenleri İranlılarla olduğu gibi Bizans devletiyle de ticari anlaşmalar yapabiliyorlardı.[18]

Kureyş kabilesinden Beni Umeyye (Emevi-FB) kolunun ticari alanda rakipleri olan Beni Mahzum kolu, bir kervana 4000-5000 altın miskal veya dinar sermaye ile katılıyordu. Bu büyük bir

16- Samir Amin, Baad-ül Kadaye Lil Mustakbel, 1991, Kahire, s.
17- Çağatay, age. s. 153.
18- age. s. 155.

meblağ sayılırdı. Birinci sınıf tüccarların en az sermayelisi sayılan Haris bin Amr 1000 miskal veya dinar altunluk (bir dinar 4. 25 gram ağırlığında para) bir sermaye koyabiliyordu. Emeviler boyunun ortaklaşa koydukları sermaye, her kervan başına 4000-5000 dinarı bulunuyordu.[19]

Bu kervanlarda ticari eşya taşıyan develerin sayısı, bazan bir defada 2500'ü aşıyordu. Tüccar, kılavuz ve kervan muhafızı olarak katılanların sayısı da 100-300 arasında değişiyor, katılan toplam sermaye miktarı da 50 bin miskal veya dinara ulaşıyordu. Kervan ticaretinden kazanç yüzde 50'nin altına düşmez, kimi zaman da yüzde 100'ü bulurdu. Mekkeliler, Beni Sakifliler (Taif) ve Bekr kabileleri bu ticaret işinde öylesine yetenekliydiler ki, komşu devletlerle bazı beylikler, bunlardan kervan muhafızı isteyebiliyorlardı.

Kervan ticaret mallarının yanı sıra, cariye ve esir ticareti de Kureyş kabilesinin başlıca kazanç kaynaklarındandı. İslam öncesinde en meşhur esir ve cariye tüccarı Teym kabilesinden Abdullah bin Cud'an idi.[20]

İslam öncesinde Muhammed'in, daha sonra evleneceği Hadice adına ticaret yaptığı zaten biliniyor. Hadice'nin yanı sıra, birçok Kureyşli kadının ticaret kervanlarına sermaye yatırdıkları rivayet edilir.

İslam'dan önce Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'in de İran pazarlarına, Suriye ve Yemen'e ticari amaçlarla gittikleri tarih kitaplarında yazılı.

Medine toplumunda da durum pek farklı değildi. Esas olarak verimli topraklarda kurulu Medine'de (Yesrib) tarım ve hayvancılık yapılmakla birlikte iki türlü ticari faaliyet vardı.

Bir; Medine'ye yakın veya uzak çöl Bedevilerinin getirip sattıkları ürünler ile Medine ürünlerini uzak diyarlara götürüp satan ticaret kervanları.

İki; uzak diyarlardan özellikle Şam tarafından kervanların getirip Hicaz'da satmak üzere gösterdikleri kıymetli mallar ki, sadece zengin kimseler alabiliyorlardı.[21] Bu arada hayvan alım satımı da yapılabiliyordu.

19- age. s. 156.
20- age. s. 157.
21- Muhammed El Vekil, Mevsuet-ül Medinet-ül Tarihiye, Cidde, 1986, c. I. s. 165-166.

Medine pazarlarındaki kervan tüccarları, özellikle dışarıdan (Şam, Filistin vs) getirdikleri mallara haram şeyler katarak (yağlara, buğdaya ve şaraba) ya da bozuk malları "kaliteli mal" diye göstererek Çöl Bedevilerini hem kalite hem de fiyat açısından aldatırlardı. Ayrıca Bedeviler ile Medine çiftçilerinden ucuza mal kapatıp pahalıya satanlar da vardı. Kimi zaman da, tüccarlar, malların tümünü satın alıp uygun bir fırsat bekleyerek stokçuluk ve tekelcilik yaparak büyük vurgunlar vururlardı. Buna karşılık kendi mallarını pahalıya satabilmek için, kendi adamlarını pazaryerinde müşteriymiş gibi dolaştırıp, başka birisinin almak istediği malın fiyatını habire yükseltirlerdi. Müşteri kızıştırmak yoluyla yapılan bu üstü kapalı fiyat artırımına Arapça *Münaceşe* denilirdi.[22]

Aslında Hicaz bölgesinde bir hayli ileri olan ticari hayatta, bu ortamın kaçınılmaz kuralları da geçerli oluyordu. Ölçü birimlerinin bir kısmı bozuktu, iyi mala kötü mal karıştırılıyordu. Sözgelimi satılacak sağımlık hayvan (inek, dişi deve, koyun vs) maksatlı biçimde sağılmazdı ki, memeleri şişkin görünüp sütlü sanılsın ve pahalı bir fiyata satılabilsin. Yine ipotek olayı bir hayli revaçtaydı. Ticaretin doğası gereği, ortalıkta bir başıbozukluk alıp yürümüştü ve herhangi bir denetim mekanizması da yoktu.[23]

Komisyonculuk, simsarlık, tellallık ve canbazlık gibi ticari hayatın yan kolları da türemişti.

Öte yandan tam anlamıyla denmese bile, Medine'de banka işlevini gören kuruluşlar da yok değildi. Bu kuruluşlarda bugünkü borsaya benzer ama daha ilkel bir yolla döviz alışverişi (Bizans, Habeş, İran paralarının değiş tokuşu) yapılır; gümüş, gümüş ile; altın, altın ile satılırdı. Sarraflık ile borsacılık ve bankacılık içiçe sayılırdı. Altın değerindeki dinar ile gümüş değerindeki dirhem veya daha alt para birimleri bozulabiliyordu. Bu kuruluşlar, iyi parayı kötüsünden, düz sikkeyi nakışlısından, döğmeli ve işlenmiş altın ya da gümüşü, saf olanından ayırma yeteneği kazanmışlardı.[24]

22- age. s. 167; ayrıca İbn-i Hacer şerhiyle Buhari rivayeti, 4/370.
23- age.
24- Feth-ül Bari, 4/380.

Medine'de tefecilik de had safhadaydı. O kadar ki kentin iki büyük kabilesinden biri olan Evs'in önde gelenlerinden Uhiyye Bin Cellah, kendi kabile efradına tefecilik üzerinden borç para verirdi. Neredeyse tüm kabilenin mallarına el koyacaktı.[25]

Tüccarların Piri Sayılan Muhammed

İslam devletinin kuruluşunda ön aşama sayılabilecek *Medine Vesikası* ile sağlanan anlaşma, herşeyden önce günlük hayata belli kurallar getiriyordu. Ticaretin çok ihtiyaç duyduğu huzur ve istikrarı, bu arada toplumun güvenini sağlamanın yanı sıra, ticaret yapan taraflara da belli kurallar koyarak hem yerleşik kabilelerin hem de çöl bedevilerinin "aldatılmaksızın, kandırılmaksızın, kazıklanmaksızın" alışveriş yapacakları resmi bir panayır da açmış oluyordu.[26] Ayrıca kabileler arasında sürüp giden çatışmalar nedeniyle bozulan ticari faaliyetlerin gerçekleşmesi için, zaman zaman ilan edilen "ateşkes anlaşmaları ve geçici barış ortamı" (İslam'daki adıyla Haram Ayları) Muhammed'in öncülük ettiği toplumda 12 aya çıkarıldı. Yani ticari ortama sürekli bir huzur ve istikrar getirildi.

Muhammed, bir devlet kurmakla, ticari hayatı düzenlemekle kalmadı. Tek tek toplum bireylerini çalışmaya, ama özellikle de ticaret yapmaya teşvik etti. Bir örnek: "Bir gün bir erkek Resulullah'ın (sav) yanına gitti. Gücü kuvveti yerinde biriydi. Resulullah'dan (sav) dünya malından birşeyler istedi. Resulullah (sav), adama sordu: "Evinde herhangi bir malın var mı?" Adam cevapladı: "Evet, giyecek türünden birşeyler var; bir kısmını giyiyoruz. Ayrıca yere serdiğimiz birşeyler ile su içtiğimiz bir maşrapamız da var." Resulullah (sav) giyecek ve serilecek mallardan bazılarını kendisine getirmesini istedi. Adam istenilenleri getirdi. Hz. Muhammed, getirilenleri eline alarak mecliste oturanlara sordu: "Bunları satın alacak var mı?" Meclistekilerden biri "Ben bunları bir dirheme alırım" diye bağırdı. Bunun üzerine Resulullah (sav) "yok mu arttıran?" diye sordu. Peygamber (sav) malları, iki dirhem verip satın almayı isteyen

25- El Eğani, 13/119.
26-M. El Vekil, age. c.II. s. 45.

kişiye verdi. Hz. Muhammed (sav) iki dirhemi, mal sahibine uzattıktan sonra, "bir dirhem ile ailene giyecek birşeyler al. Bir dirhem ile de bir balta satın alıp bana getir." dedi. Adam denileni yaptı getirdi. Peygamber, bu kez baltayı adamın eline verip "15 gün seni ortalıkta görmeyeyim. Git odunculuk yap, kazan ve getir" diye buyurdu. Adam denileni yaptı, epeyce kazandı. Bir kısmıyla evini geçindirdi, bir kısmıyla giyecek aldı.[27]

Benzer bir olayda, bu kez ona öncülük eden Hz. Muhammed, aynı yöntemle kendisine gelen adamı alıştıra alıştıra "mal ticareti yapmaya" yöneltti.[28]

Kuşkusuz İslam devletinin başkanı olarak Muhammed, Medine'ye dargelen pazaryerini Batı kesimine doğru genişletmeyi denedi. Ama o arsa, Yahudi şairlerinden Kab Bin Eşref'e (Muhammed'e söven şair-FB) aitti. Kab, olaya itiraz etti. Bunun üzerine çok kızan Muhammed, şöyle dedi: "Önemli değil, burada değil de öyle bir yerde pazaryeri kuracağız ki, bu Kab hırsından çatlayacak."[29]

Nitekim Medine kentinin batı kısmında bizzat ölçü aldıran Muhammed, müslüman tüccarları pazarda mal satmaya teşvik ederek şunu söyledi: "İşte pazaryeriniz! Öyle taşlaşmış gibi durup bakmayın! Artık bu pazar ticaretinden haraç (vergi) almayacağız"[30] Semhudi'ye göre, yeni pazaryeri eski mezarlıklardan bütününün üzerine değil bir kısmının üzerine kuruldu.[31]

Kentin batısında yeni pazaryerinin (panayır) açılmasının önemli bir nedeni daha vardı. Dışarıdan gelen kafileler, kentin batısından içeri girerlerdi. Bu nedenle yeni pazaryeri, kervanların yüklerini hemen indirecekleri bir güzergah üzerine kurulmuş oldu ve sokaklarda ticareti engelleyen şeyler de kendiliğinden kalktı. Ayrıca pazaryerinde kervanların yüklerini emanet bırakacakları büyük depo ve ambarlar da yapıldı. Zaten gerek pazaryerinin kurulması gerekse bu pazaryerinde ti-

27- Ebu Davud rivayeti.
28- Tirmizi rivayeti.
29- M. El Vekil, age. c.II. s. 207; ayrıca İbn-i Zübale, Ehbar-ül Medine, s. 99.
30- Vefa-ül Vefa, 2/748; El Teratib El İdariyye, 2/163.
31- Semhudi, Vefa-ül Vefa, 2/748.

caret yapanlardan haraç (vergi) alınmayacağının ilan edilmesi, İslam devletinin başkanı Muhammed'in, tüccarları teşvik siyasetinin bir parçasıydı, Rivayete göre ticareti özellikle özendiren Muhammed, bütün pazaryerlerini tek tek dolaşır, malları elleriyle kontrol eder, fiyatlara bakar ve eşit rekabet koşulları içinde mal satımını sağlardı. Bir keresinde imtiyazlı bir yere kurulan bir tüccarın çadırının sökülüp yakılmasını emretmişti Muhammed.[32]

Hz. Ömer, Muhammed'i en iyi izleyenlerdendi. Bir ara işi gücü bırakan Sahabelere, ticareti terkkettikleri için çok kızmıştı.[33] Kendisi de pazaryerlerini dolaşır hem haksız rekabet içine girenlerin çadırlarını söktürür hem de hileli ve pahalı mal satılmasına engel olurdu.[34]

Bütün bu nedenlerle İslamın, "bir ticaret uygarlığı ve Muhammed'in de tüccarların piri ve öncüsü" olduğunu söyleyebiliyoruz.

Zaten bütün ideolojiler gibi, dinlerin de halka hitap yöntemleri ve söylemleri, o halkın ya da kavmin yaşadığı ortamdan ve anlayabileceği dilden uzak olamaz. Bu düzlemde "her kutsal kitap, hitap ettiği kitleye, anlayacağı ve alışık olduğu dilde seslenir. Sözgelimi Kur'an'daki *Bakara* suresinde şöyle bir ayet vardır: "Onlar ki, doğruyu verip sapıtmışlığı satın alırlar; ticaretleri asla kâr bırakmaz" Seçilen sözcüklere dikkat edilirse şunlar görülür: Kâr, ticaret, alışveriş, vermek, satın almak...[35] Kaldı ki, Muhammed'e bağlılığı yeminle dile getirmek anlamında kulanılan *Biat* sözcüğü de Arapça'da "satmak" kökünden gelir ve yemin etmek ile kendini veya sözünü satmak arasında bir fark gözetilmez. Sadakat yemini yerine "sözünü satmak veya kendini satmak" anlamlı olmalı!

Aynı biçimde İslamiyet'te gerek Allah gerekse Peygamber'e bağlılık, Arap uygarlığının önemli bir parçasını oluşturan ve İslam toplumunun günlük yaşamında egemen olan ticari deyimlerle (akit/sözleşme) dile getirilebiliyor. Bir İslamcının kaleminden okuyalım:

32- İbn Mace, Semhudi,2/748-749.
33- M. El Vekil, age. c.II. 204. Ayrıca El Teratib El İdariyye, 2/20.
34- age.
35- Sabri F. Ülgener, age. s. 60.

a) Allah'a ezelde *akdettiğimiz* (sözleştiğimiz/anlaşma yaptığımız-FB) bir Misak sonucunda O'na ibadet eder ve O'ndan bizi cennetine dahil etmesini isteriz.

b) Siyasi hayat bir alış-veriş olan ve sözleşme yani *Biat* (sözünü satmak-FB) sonucunda teşekkül eder.

c) Medeni hayatın esası olan evlilik bir *Nikah Akdi*'ne (sözleşmesine-FB) dayanır.

d) İktisadi, ticari ilişkilerimiz ile iş ve çalışma hayatı *Akid* (sözleşme) ile düzenlenir.

e) Gayri müslimlerle ilişkilerimize, onlarla imzalayacağımız *Muahede* (sözleşme/andlaşma-FB) yön verir.[36]

Kuşkusuz yukarıdakileri yazan İslamcının bize göstermek istediği şey, "Bakın, bir sözleşme yapılıyor, Herkes özgür, serbest ve bağımsız. Çünkü İslam toplumu gönüllülük ve hoşgörü temeli üzerinde kurulu; tüm hakları karşılıklı sözleşmelerle belirleyip veren bir toplumdur" yolundaki bir tefsir tarzıdır ki, biz buna katılmıyoruz.

Ticaret Kutsaldır

Başta Muhammed olmak üzere, hemen bütün İslam önderlerine göre ticaret kutsaldır. Kimine göre "kazancın en temizi, en ziyade helal olanı tüccarın kazancıdır"[37] Oysa tüccarlık zaten bir malın resmi yolla da olsa, bir biçimde ucuza alınıp kendi maliyetini ekledikten sonra pahalıya satılması demek olduğundan, içinde ister istemez spekülasyon ve fahiş fiyatı taşır. Bu nedenle, İslamın en temiz saydığı tüccar kazancı, bizce önemli oranda kirlidir.

Öte yandan İslam alimleri de Peygamberin izinden giderek ticareti hem kutsal hem de hayırlı saymışlardır. İslamın en bağnaz yorumcularından İmam Gazali, "Ticaret kutsaldır" derken,[38] Durmuşoğlu gibi tefsirciler "Kazancın en hayırlısı, evvela gaza malı (yani yağma ve talan malı-FB) sonra ise ticarettir" yorumunu yaparlar.[39]

36- Ali Bulaç, İslam ve Fanatizm, Beyan yay. s. 157.
37- Gazali, İhya-ül Ulum-ül Din, c. II. s. 46. Ayrıca Sabri F. Ülgener de böyle düşünüyor.
38- age.
39- Adab-ı Menazil, s. 52. Aktaran S. F. Ülgener, age. s. 66.

Bütün bunlar bir yana, biz İslamiyetin din olarak, sosyo-ekonomik değerler sisteminden ve Arabistan yarımadasına uzanan çok eski uygarlıkların kültür birikiminden bağımsız bir ideoloji olamayacağını düşünüyoruz. Bu nedenle din/iktisad ilişkilerinin çok hassas bir denge üzerinde kurulu olduğu kanaatindeyiz. Çünkü bir yanda bir ideoloji olarak din, *zühd* ve *riyazet* (yani belli oranda dünya nimetlerinden uzak durma veya dünya nimetlerine sırt çevirme, onları küçümseme vs) vaazederken, öte yandan dünya malına (çalışma, ticaret yapma, fetihler yoluyla yağma ve talan vs) yönelmeyi teşvik ediyor.

Bir yanda *zühd* ve *riyazet*, öte yanda mütevazi bir çizgi olarak *mal* ve *mülk*. Bu çelişki, daha önceki dinlerde olduğu gibi İslam'da çok daha belirgin biçimde bulunur.

İslam, maddeye ne ölçüde yaklaşılabileceğini ve dış dünyaya nasıl uyum gösterileceğini genel çerçevesiyle gösterebiliyor. Bu bağlamda dünya ile hesaplaşmada (dış dünya) dinlerin tek çizgiye oturtulmaması gerekir. Çünkü dış dünya ile hesaplaşmadan önce birey (dindar kişi) kendi iç dünyasıyla hesaplaşmak durumundadır.[40]

İslam özgülüne dönersek, ünlü araştırmacı ve doğubilimci Max Weber, "Cihad ile fütuhat'ın İslam dininin politik yani riyazet (bizce ideolojik-FB) yanını, rant (toprak feodalitesi temeline de kurulu-FB) ile ganimetin ise dünyevi yanını oluşturduğunu" söyler. Weber'e göre normal üretim ile ticaret kazançlarının toplamının ilerisinde olan bir toplum dinidir İslam.[41] Zaten İslam "başta dışa dönük, sonra içe dönük" olmak üzere iki boyut kazanmıştır.[42] Yine de İslam dini giderek içine kapanık (münzevi) bir hal alıyor ve hareketsizliğe yöneliyor.[43] Biz bu saptamanın İslamın özgül yapısından kaynaklanmadığı kanısındayız. Çünkü toplumsal gelişmelerin ekonomik ve siyasi yükseliş dönemlerinden sonra, hep içe kapanma ve hareketsizlik aşaması gelir.

Weber'e dönersek, önemli bir saptama yaptığını görürüz: "İslamiyette, ilk Mekke dönemlerinde dünya hazlarına kapalı,

40- Sabri F. Ülgener, age. s. 32.
41- Protestan Ahlakı adlı eserinden (s. 28) aktaran S. F. Ülgener, age. s. 51.
42- age. s. 52.
43- age. s. 52.

perhizler yoluyla ahirete yönelik bir din anlayışı hakimdir. Sonra bu yerini dünya malına bıraktı. Özellikle Medine'ye ayak basan Muhammed, dünya nimetine açık olmakla kalmayıp, daha ileri giderek Arap milliyetçiliğinin süratle sivrildiği; sınıf ve statü farklarına dayalı savaşçılar dönemine geçmiştir. İslam, feodal savaşçı bir dinin bütün özelliklerine sahiptir artık."[44] Yukarıdaki saptamaya şöyle açıklık kazandıralım: İlk dönem Mekke İslamiyeti, başını alıp yürümüş maddi dünyanın ve ticari site devletinin yarattığı keskin kutuplaşmaya karşıydı. Üstelik bu kutuplaşmada aristokratlar ile ticaret oligarşisinin tahakkümüne karşı, ezilen (musta'zaf) sınıf ile gözü yukarılarda olan orta tabakanın sözcülüğünü Muhammed gibi seçkinler yapıyordu. Bu yüzden dünya malına reddiye düzüyordu Mekke'de inen ayetler. Bir bakıma manevi ve ideolojik yönden taraftar kazanıp servet düşmanlığı yapılmaktaydı. Öte yandan Muhammed'in herhangi bir yönetim aygıtı olmadığından (devlet, örgüt, hareket) özellikle de soyut düzeyde söylemler yoluyla ajitasyon ve propagandaya ağırlık vermek zorundaydı. Ama Medine'de kurulan ilk İslam devletiyle birlikte ideolojik olarak umut dağıtan, cennet vadeden, deyim yerindeyse ayağı yere basmadan konuşan Muhammed'in, bu kez ayakları yere bastı. Çünkü sorumlu olduğu bir toplum, bu toplumu savunmak, güven ve huzuru sağlamak ve yönlendirmek zorunda olan bir devlet ve bu devleti ayakta tutmaya yardım edecek insan unsuru (savaşçı), maddi unsurlar (para, silah vs) gerekliydi. Bu nedenle Muhammed'in önünde tek çıkar yol vardı. Gerçekçi davranıp dünya nimetlerine yönelmek. Bu nasıl olurdu? Tarım yapmakla, ticaret faaliyeti yürütmek ve daha çok çalışmakla ve en önemlisi, fetih (talan ve yağma) yoluyla başkalarının ürün fazlasına ve malına el koymakla.

Weber, sınıfsal açıdan da İslamiyetin ilk dönemini irdeliyor: "İslamın ilk çağrısına katılanlar; hakim sınıfın kaymak tabakası (Herren religion) halini almıştır. İlk andan itibaren en gözde müslümanlar, genellikle en zenginleri, savaş ganimetleriyle (yağma ve talan) zenginleşmişlerdir. Nitekim Muhammed bir

44- age. s. 52.

hadisinde buna yol gösteriyor: Allah, kuluna dünyalık vermişse, bunun gözle seçilebilir izlerini de onda görmek mümkündür"[45]

İslam ekonomisine ilişkin Weber yorumu da şöyle: "İslam, feodal savaşçı ve aristokrat bir topluluğun başını çektiği tüketim ekonomisinin izindedir. Herşey orta hallinin basit, mütevazi ölçüleri üstünde politik iktidara göre biçim kazanmışa benzer: poligami (çok kadınla evlenme), boşanma kolaylığı (daha çok varlıklı kesime), imtiyazlar, riba (faiz), cihad, zekat... vs esas itibarıyla politik karakterde iddia ve külfetlerdir. Geri kalanlar ise farz ve ibadetlerdir. Servet, kudret, itibar vs ise savaşçı mümine (Mücahid) tipik vaatler olarak gösterilir. Öte yandan kölelik, serflik, kadının konumu, çok evlilik, dini farizaların karmaşıklaştırılması gibi şeyler de feodal toplumun görünümünü verir. İlk İslam savaşçılarına ve mücahitlerine özgü sadelik, Emevi saltanatı döneminde ihtişama (orduyu ilk disipline eden Hz. Ömer, ilk profesyonel kılan ise Muaviye'dir) aristokrat bir gösterişe dönüştü. Her iki dönemde de şehirli orta sınıfın (burjuvazi) başını çektiği yaşama biçimi, (İslamın ideolojik olarak öngördüğü-FB) riyazet disiplininin dışına doğru bir gidişat izlemektedir."[46]

Weber, İslamın "politik merkezinin şehirler" olduğunu saptarken, Batılı araştırmacılardan C. H. Becker ile ünlü doğubilimci ve İslam uzmanı Goldziher, İslamiyetin, "bir çöl dini olduğunu" söyler. Oswald Spengeler ise bu görüşe karşı çıkar.

Max Weber sınıfsal açıdan İslam devletinin ilk dönemlerini ayrıntılı biçimde tahlil eder: "İslam döneminde üç sınıf vardı: 1) Maddi karşılık beklemeyen gönüllü sınıf, 2) Zengin ve saygın tabaka ki Kureyş asilli tüccarlar ile kervan ve arazi sahipleri bunlardandı, 3) Medine toplumundaki dışa açılmada fetih ve gaza erleri olan Çöl Mücahitleri. İslamın tipik özelliği, değişik sosyal sınıfların ağırlık merkezini kaydırmasındadır. Bu kaydırma, yeniden dağılım ve yeniden tabakalaşmayı da beraberinde getirdi. Bu değişikliğin izleri Kur'an ayetlerine de yansımıştır. Mekke ayetleri derin vecd ve uluhiyyet içinde

45- age. s. 52.
46- age. s. 53.

söylenirken, bu arada işlek bir ticaret dünyası ve liberal piyasa düzenini de (peygamberin ağzından) vaazediyordu. Üstelik dünya malını, hem de bol tarafından yiyip içmeyi helal kılan ayetler sözkonusudur. Buna karşılık Medine ayetlerinde manzara değişir. Şan ve şeref yolunda mümine fetih (yağma/talan) kapılarını müjdeleyen ayetler sözkonusu. Başlangıçtaki içe kapanıklık (vecd) bitmiş; yerine dışa açılma ve yayılmanın coşkusu gelmiştir. Cesaret, mürüvvet ve el açıklığı (şarap ve kadın hariç) Cahiliye edebiyatını aratmayacak bir (kabile kahramanlık çağı) ve kabile hümanizmi yoluyla Çöl Mücahitlerinin gözleri kamaştırılıyordu. Fetih, (yağma ve talan yöntemi) ile gazavatları gizlemeye hiç sebep yoktu. Bol ganimetli bir değer anlayışı, en ileri uca kadar götürülmüştür. Yine ikinci Mekke dönemi (kentin fethedilmesinden sonra) artık içe kapalı zühd ve takva dönemi değildir. Tersine İslama gönüllü/gönülsüz girmiş ulusların (özellikle Kureyş ileri gelenlerinin) gözlerini kamaştırmak için, Muhammed yeni siyasetler izliyordu: Sözgelimi Peygamber, Kureyş'in başı durumundaki Ebu Sufyan'ı, amcası Abbas'ın yanına katarak İslam askerlerinin geçit törenini seyretmeye gönderirdi. Bu askerler zırh ve mihverlere bürünmüş bir halde gösterişli geçit resmi yaparlardı. Mekke'nin fethedilmesinin ardından yeni müslüman olanları İslamiyete ısındırmak için, onlara ganimet mallarından verilirdi. Burada da öncelik Kureyş eşrafına tanınırdı. Eşit olmayan bu paylaşımda Kureyş önde gelenlerine 100'er deve ile önemli miktarda gümüş verilir, ikinci dereceden olan eşrafa ise 40'ar deve ve bir miktar gümüş dağıtılırdı."[47]

Max Weber'e belli eleştiriler getiren Türkiyeli araştırmacı Sabri F. Ülgener daha çok, "İslamiyetin esas olarak bir şehir dini olduğunu, ancak Çöl hayatının ve geleneğinin üstün yanlarını alarak bir sentez oluşturduğunu" belirtir. Verilen örnek ise şöyle; "Yiyin için, ama israf etmeyin." Aynı araştırmacıya göre İslam, göçebe feodal bir din olarak, gelir yollarını da zorla elde etmek durumundaydı.[48]

47- age. s. 62-63.
48- age. s. 65-66.

Son bir örnek de biz verelim: İstanbul'a girip (güçlü bir rivayete göre Ayasofya'da büyük bir katliam da yaptı)[49] kentin büyük oranda boşaldığını gören Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmet, dünyanın bu önemli ticaret merkezine eski canlılığını kazandırmak için, boşalan kente Balkan ve Anadolu'daki tüccarları (Yahudi, Ermeni veya Müslüman) zorla getirip yerleştirdi.[50]

Sözün sonu olarak İslam, ticaret geleneğini de kendinden önceki toplumlardan devralıp geliştirmiş, bu temel üzerinde bir ticaret uygarlığı kurmuştur. İdeolojisi de, bu yüzden, hem sınıfsaldır hem de sömürüyü içerir.

49- Hasan Kazablanka, Fethin Karanlık Noktaları...
50- Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadı ve İçtimai Tarihi, c. II. s. 31.

IX
İSLAM HUKUKU EKSİK VE ALINTIDIR

Genelde İslamcılara göre, İslam Şeriatı ve dolayısıyla İslam Fıkhı (hukuk) "Allah'ın (cc) bir hükmü olup; Arap toprağından fışkırmış, ecnebi (yabancı) bir milletten iktibas edilmemiş (alıntılanmamış) ve bazı müsteşriklerin (doğubilimcilerin) zannettiklerinin tersine, kanun adamları tarafından da keşfedilmemiştir. Bu ahkam, ancak Allah'ın (cc) insanlara tebliğ etmesi için Muhammed'in (sav) kalbine indirdiği vahiydir."[1] Bu şeriat, "Allah tarafından gönderilen ilahi vahiydir."[2] Üstelik "Peygamber zamanında *kadai* (yargısal) teşkilat ideal seviyelere ulaşmış olup; *Fıkıh*, diğerlerini geçmiştir. Kaynak yönünden ideal ve mücerret bir mahiyeti olan İslam hukuku meselesinin kazüvist bir yola itilmesi; kötü yöntem yüzünden Kur'an'a isnad edilen İslam hukukunu, bir çeşit fetvalar manzumesi haline getirmiştir."[3]

Özetle İslamcılar şunu söylemeye getirirler: İslam şeriatı, ilahi yasalar bütünüdür. İslam şeriatı ve hukuku Arap toprağından fışkırmış; yabancı kaynaklardan alınmamış, daha Peygamber döneminde bile çok ileri ve ideal bir seviyeye ulaşmıştır. Ama sonradan bazı bozulmalar ve yöntem hataları nedeniyle fetvalar manzumesi haline getirilmiştir. Bu doğru mudur? Kesinlikle hayır! İslamcılar, İslamiyetteki herşey gibi, hukukun da "kendilerinden menkul olduğunu ve Arap top-

1- Ramazan El Buti, İslam Toplumunun Oluşumu, Şura yay. s. 190-192.
2- Abu'l AlaMevdudi, İslam Anayasası Nida yay. 1969. s. 25.
3- İslam Hukukunda Fıkıt ve Devlet (yazarı Iraklı İslamcı Prof. Abdülkerim Zeydan, Kalem, 1969) kitabını Çeviren Cemal Arzu'nun önsözü.

rağından fışkırdığını" ileri sürmekle, Avrupalı Beyaz Adam'ın yaptığının karşıt yönünde durarak, "Biz bize benzeriz" mantığıyla hareket ederek, adeta "tersinden bir oryantalizm" yapıyorlar. Batı Oryantalizmi'ni eleştiren İslamcılar da, tersi yönde başkalarını küçümsüyorlar. Bu konuyu, başka bir yazıda değinmek üzere şimdilik bir kenara bırakıyoruz. Esas meseleye dönüyoruz: İslam Şeriatı'nın kökeni nereye dayanmaktadır?

Musa ve Tevrat Şeriatı

Kuşkusuz İslam dini devletin ideolojisini yapmış ve devletle varolmuştur. Bu yönüyle Yahudilik ve Hıristiyanlık'tan ayrılır. Bu iki dinde ahlaksal, hukuksal ve yönetsel hükümler azdır.

Bununla birlikte İslam Şeriatı, esas olarak Musa Şeriatı'ndan alınmaydı. Çünkü İslam anayasası olarak bilinen Kur'an'ın birinci kaynağı da Yahudilerin kutsal kitabı sayılan *Tevrat* idi. Şöyle ki: "Kur'an'ın temel kaynakları sırasıyla Tevrat ve şerh'leri gibi Yahudi kaynakları, İncil gibi Hıristiyan kaynakları, çeşitli yaşama biçimleriyle Arap edebiyatı ve gelenekleri, Muhammed döneminin Arap yaşam ve gelenekleri, İslam öncesi ve çağdaşı olan inanç akımları (Sabiilik, Zerdüştlük-FB) ...vs" dirler.[4]

Zaten gerek Kur'an, gerekse buradan yola çıkan İslamcılar da dolaylı biçimde bunu itiraf etmektedirler: Sözgelimi Kur'an'ın Bakara suresi 87. ayetinde "Biz, Musa'ya kitabı verdik." denilerek Yahudi Şeriatı'nın anayasası kabul edilmekte, ayrıca "Musa peygambere idari ve dini işlerini yönetmek üzere kardeşi Harun'u da vezir (bakan) tayin etmektedir." (Taha suresi, 29. ve 30 . ayetler) Benzer biçimde Kur'an'ın *Enbiya* suresinin 78. ayetinde "Davar giren ekin hakkında hükmettikleri vakit, Davud ve Süleyman'ın bu hükümlerine biz şahit idik" *Sebe* suresinin 10. ayetinde "Davud'a tarafımızdan imtiyaz verdik", son olarak Sad suresinin 26. ayetinde "Ey Davud, biz seni yeryüzünde hükümdar yaptık. O halde insanlar arasında hak

4- Turan Dursun, Din Bu, III. Kitap, Kaynak Yayınları, s. 179.

ve adaletle hükmet!" denilerek Tevrat Şeriatı'na sık sık göndermeler yapılmaktadır.

Kur'an bununla da kalmaz; "Geçmiş kavimlere, tabi olacakları kaideleri ihtiva eden hukuk müdevvinatı gönderildiğinden"[5] söz ederek kendi din devletinin kuruluşunu gerekçelendirir.

İslamcıların "ilahi kanunlar, alemşumul şeriat, dünyaya hitabeden İslam yasaları, hiç değişmemiş ve hiç değişmeyecek olan ilahi ahkam" türünden onca tantanasına rağmen, İslam anayasası Kur'an, ne o dönemin ne de günümüzün hukuk kuralları açısından bütünsel bir yapıya sahipti.

Özellikle İslam hukuk ve kamu yönetimi konusunda Kur'an'ın eksikliklerini gidermek için hem Araplar hem de Osmanlılar büyük yenilikler getirdiler. İslam Şeriatı'nın kurucusu Hz. Muhammed bile, Kur'an'daki *nass* ve hükümlerden farklı uygulamalar içine girdi. Peygamberin, Cabir bin Abdullah'tan borç alıp, sonradan üstüne ekleyerek borcu ödemesi buna bir örnektir.[6] Bu yüzden İslamcı kesimden İsmet Bozdağ'ın sadece Kur'an hükümlerine dayanarak söylediği şu söz havada kalmaktadır: "İslamiyet, fert için zorunluluklardan doğan borçlanmayı kabul etmiş, fakat devlet için borçlanmaya açık kapı bırakmamıştır."[7] Sadece ilk İslam devlet başkanı Muhammed değil; Emevi, Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı sultanları da "devlet adına" zengin tüccarlardan borç almışlardır. Bir kısmı da bu borcu ödememiştir. Selçuklu Veziri Nizamülmülk buna ilişkin örnekler vermektedir, *Siyasetname* adlı kitabında.[8]

Hz. Ömer de, Kur'an'a rağmen, ganimetlerin bölüşümünde daha önce kendilerine pay verilen *Müellefet-ül Kulub* (Gönülleri İslama Isındırılanlar) kesimin bu paralarını vermemiş; müslüman erkeklerin müslüman olmayan kadınlarla evlenebilmelerini öngören hükmü iptal etmiştir. Abbasi ve Osmanlı halifelerinin de Kur'an'a aykırı hukuk kuralları uyguladıklarını söyleyebiliriz.[9]

5- Bakara 89; Enbiya: 105. ayetler.
6- Neşet Çağatay, Cumhuriyet gazetesindeki 31 Ocak 199 tarihli yazısı
7- İsmet Bozdağ, İslami yetin Sosyo-Ekonomik Modeli; Üçüncü Çözüm, s. 280.
8- Nizamülmülk, Siyasetname, s. 80-88.
9- Çağatay, age.

Bu noktada İslamcılar, Kur'an hükümlerinden sapıldığını; ilahi hükümlere yani İslam Şeriatı'na rağmen, özellikle *"örfi"* (hükümdarların kararname ve yasalarıyla, gelenek/göreneğe bağlı yasalar) kanunların günlük hayatta ön plana geçerek İslam hukukunun dışına çıkıldığını, bu suretle İslam Şeriatı (özellikle de fıkhı) temsilcileri olan *Ulema* (din alimleri) ile Örfi hukuk temsilcileri olan *Sultanlar* (padişah, halife, hükümdar, sultan vs) arasında ayrışma ve mücadele başladığını ileri sürerler.[10] Bu, belli ölçüde doğru olmakla birlikte iki önemli gerçeği gözden kaçırmakta:

Bir; İslam Şeriatı, gösterilmek istenilenin tersine, öyle geniş kapsamlı ve ayrıntılı değildi. Özellikle İslam Hukuku olarak bilinen ve çok sonradan dışarıdan (yabancı hukuk birikimlerinden) beslenip gelişecek olan *Fıkıh*, çok genel ve muğlak bir çerçevenin dışında, Kur'an'da bulunmuyordu. Bunu bir kısım İslamcılar da kabul etmektedir. Somut örneklere göz atalım:

1) "Resulullah (sav), ilk dönem Medine toplumunda, Mescid'de oturur; Sahabeler'e muhtaç oldukları hemen herşeyi öğretirdi: Edebiyat, temizlik vs. Ayrıca onlardan iyi ahlaklı olmalarını isterdi. Resulullah (sav), bu öğretilerinde Kur'an hükümlerine dayanarak örnekler verir ve açıklamalar yapardı. Zaten Kur'an'ı Kerim'in *Bakara* suresi, esas olarak günlük hayatın ekonomik yönüyle ilgiliydi. *Nisa* suresi ise daha çok aile hayatı ve hukukunu içeren hükümler taşıyor; bu arada toplumsal duruma ilişkin ayrıntıları kapsıyordu. *Enfal* suresi de daha çok savaş-barış kuralları, bu düzlemde esirlerin durumu, yapılacak sözleşmelere ilişkindi. Geçmiş kavimler ile peygamberlerin hikayelerine dayanarak toplumsal ve bireysel ahlak kurallarına değinen iki önemli Kur'an suresinden biri *Nur* diğeri de *Hucurrat* idi."[11] Yeri gelmişken değinelim: Mısırlı ünlü sosyalist araştırmacı/yazar Samir Amin'e göre İslamdaki ahlak kuralları, esas olarak eski Mısır'dan alınma.[12] Okumayı sürdürelim: "Resulullah'ın (sav) düzenlediği bu eğitim seminerleri ve bilinçlendirme/aydınlatma kampanyaları sürecinde,

10- Bu konuda özellikle bkz. Mustafa İslamoğlu, İmamlar ve Sultanlar, Denge yay.
11- Muhammed El Vekil, Mevsuat-ü Medinet-ül Tarihiyye, Cidde. 1986 c. II. s. 68-69.
12- Baad-ül Kadaye Lil Mustakbel, Kahire, 1991, s. 91.

Kur'an hükümlerinin açıklanıp yorumlanması, müslüman Arap insanının bilinç düzeyini yükseltiyor ve ona yasaların ne olduğunu kavratıyordu. Resulullah (sav) ayrıca Kur'an'da geçen adları Nuh, İbrahim, Yusuf, Musa, Yunus, Davud ve Süleyman hikayeleri hakkında bilgi verip toplumsal dersler çıkartıyor; dahası Yahudi ve Hıristiyan Şeriatı'nın canlı örneklerini sunarak müslümanların kültürlerinin gelişmesine yardımcı oluyordu.

Buradan yola çıkarak evlenme, boşanma, sivil idare, cinayet davaları gibi konulara ilişkin hükümleri açıklayarak, bunların müslümanlar arasında bir kanun olarak yerleşmesine çalışıyordu. Bir sonraki aşamada bu açıklamalar bütünü birer toplumsal ve siyasal kanun halini alıyor; müslüman toplumdaki ekonomik, toplumsal ilişkilerin çerçevesini belirliyordu ki, izleyen yıllarda konunun uzmanları ile Fıkıhçılar, bu örneklere bakarak çıkarsamalar yapabiliyorlardı. Böylece günlük hayatta karşılaşılan yeni olay ve meselelere bunların ışığında çözümler getiriyorlardı."[13]

2) Mısırlı İslamcı aydınlardan Abdullah El Arabi yazıyor: "Kur'anın tatbik esasları üzerindeki beyanı kısa, özlü ve toplu bir şekilde gelmiştir. Tatbik edilecek hususlara ait geniş açıklamalara gidilmemiştir. Ancak Kur'an ve Sünnet'in genişçe açıkladığı hükümler bundan ayrıdır. İbadetler; Kur'anın helal ve haram diye belirlediği hususlar, aile hukuku, miras hukuku, ceza hukuku (hudud/ahkam) gibi daha diğer insan tabiatından ayrılmayan hükümler ki, bunlar hiçbir zaman değişmemiş ve değişmeyecektir. Müslüman, Kur'an surelerinin çoğunda öğütlerin yanısıra, birtakım kanun ve hüküm esaslarını, emirlerin (farzların) yanında kıssaları (tarihsel hikaye, masal ve efsaneler-FB) görecektir. Bu kanunların içinde toplum ve devletlerarası ilişkileri düzenleyen hükümler de vardır... Daha önce de belirttiğimiz gibi, İslami devletin yapısı ancak idari, ahlaki ve iktisadi bölümlerden olan üç sahanın birbiriyle sıkı sıkıya bağlılığı sayesinde olgunlaşır ve gelişir. İktisadi ve ahlaki sahalardaki umumi (genel) prensipleri, esas hatları ile Kur'an ve Hadis'lerde toplu halde bulabiliyoruz. Fakat, sonra

13- age, s. 69; ayrıca Fecr-ül İslam, s. 143.

çeşitli durumlardaki ameli (eylemsi, fiili, pratik) uygulamalara dair açık örnekler göremiyoruz. Çünkü ameli tatbikat şekli, asra (çağa/döneme) göre değişiklik arzedebilir."[14]

İslam araştırmacı ve uzmanlarından Prof. Dr. Neşet Çağatay, 31 Ocak 1990 tarihli Cumhuriyet gazetesindeki makalesinde şöyle yazar: "Kur'an'da sadece 50 kadar hukuksal hüküm vardır."

Her iki örnekten çıkan sonuç şudur: a) Kur'an belli alanlarda çok ayrıntılı hükümler getirmesine rağmen, belli alanlarda da dolaylı hükümler ve genel çerçeveyle yetinmiştir, b) Kur'an hükümlerinin yetmediği yerde Musa ve İsa Şeriatı'ndan hükümler çıkarılmıştır, c) İslam Şeriatı, özellikle hukuk alanında eksiktir, d) İslam Şeriatı, tüm o bütünsellik ve mükemmeliyetçilik iddiasına rağmen, her yeni kurulan devletli toplum gibi yönetiminde el yordamıyla, oradan buradan görerek, şu ya da bu toplumun yasalarını alarak, kimi zaman kendi yasalarını iptal edip kimisini yeniden ekleyerek ilerlemiş bugünkü şeklini almıştır. Tüm o "saptılar, şeriata aykırı davrandılar" diye itham edilen islam devlet önderleri (halife, sultan, padişah) olmasaydı, İslam hukuku da herhangi bir dinden niceliksel farkı olmayan ahlak hükümleri olarak kalacaktı. Bereket, bu sultanlar İslam hukukunun gelişmesine yardımcı olmuş; İslamcıların yüzlerini kara çıkarmamışlardır. Kuşkusuz burada tarihsel bir süreçten söz ediyoruz; yoksa sınıflı İslam toplumun Şeriat uyarınca en tepesindeki egemen zümresinin, bunları yaparken halkı (müslüman ya da müslüman olmayan) nasıl ezdiğinden değil.

İslam Öncesi Kuralları

İslam öncesindeki Arap devletlerinde (Hire, Nabat, Seba, Ğassani) kuşkusuz belli bir hukuk geçerliydi. Çünkü ortada bir toplum ve onun üstünde yaptırım gücü olan devlet vardı ki, burada hukuktan söz edebiliriz. Ayrıca, gerek Mısır, Fenike ve İsrail gerekse Mezopotamya'daki Asurlu ve Babillilerle olan

14- İslam'da Yönetim Sistemi, Şura yayınları, s. 52-55-75.

ilişkilerden ötürü bu devletlerin ticaret hukukunun bir hayli gelişmiş olduğuna da inanabiliriz. Bu hukukun resmi olmayan etkilerinin, daha çok gelenek ve görenek yoluyla Hicaz site devletlerine (Mekke, Taif ve Medine) geçmesi pek olağan. Doğal olarak buradan da İslam devletine geçişi tahmin etmek zor değil.

Bununla birlikte Hicaz bölgesinde devlet yoktu. Dolayısıyla bir hukuktan ziyade kurallaşmış kabile gelenekleriyle, yarı-resmi kanun halini almış site devlet (kabile konfederasyonu) kural ve andlaşmalarından söz edebiliriz ancak.

Herşeyden önce kabileyi siyasi, hukuki, (deyim yerindeyse) mali ve askeri yönden temsil eden bir kabile reisi vardı. Ayrıca Mekke gibi merkezileşmiş bir site devlet içinde daha üst bir organ olarak *Dar-ül Nedve* bulunuyordu. Bu *Dar-ül Nedve*, Mekke'nin egemeni olan Kureyş başkanlığındaki 10 kabile aristokratlarının katılımıyla meydana gelen ve 40 yaşını dolduranların girebileceği bir teşkilattır.[15] *Dar-ül Nedve*, bir çeşit devlet işlevi görür; anlaşmazlıkları hakem yoluyla ya da kuvvet kullanarak çözmeye çalışırdı. Anlaşmazlıkları (bireysel ya da kabilelerarası) çözmenin bir yolu da putlar (tanrı) önünde fal okları çekmek ya da itibarlı sayılan kahinlere başvurmaktı.[16]

O dönemde Mekke'nin en büyüğü Ubey bin Halef de insan olarak hakemliğine başvurulan bir aristokrattı. Ayrıca Mekke ileri gelenlerinden bazılarının kurduğu *Helf-ül Fudul* (Fazilet İttifakı) da, haksızlıklarla mücadele ve anlaşmazlıkları çözmek için bir biçimde alınan kararların uygulanmasına yardımcı olmak amacıyla ortaya çıkmıştı. Çünkü, günlük hayatta çok sayıda haksızlık oluyor; kuvvetli zayıfı ezebiliyordu. Sözgelimi Zebit kabilesinden bir tüccar, Kureyş kabilesinin güçlü önderlerinden Ebu Cehil'in haksızlığına uğradı. Ebu Cehil, başkalarının bu tüccardan alışverişini yasaklayarak malı ucuza kapatmıştı. *Fazilet İttifakı* içinde yeralan Muhammed, bu nedenle Ebu Cehil ile tartışmıştı.[17] Yine Yemenli bir tüccarın kızını zorla alıp kapatan Nübeyh İbn-ül Haccac'ın evi, *Fazilet*

15- Corci Zeydan, Medeniyeti İslamiye, 1/18-21.
16- Dr. Abdülaziz Bayındır, İslam Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri), s. 54.
17- age. s. 54.

Ittifakı mensuplarınca kuşatıldı; kız, geri alınıp babasına teslim edildi.

Ancak Fazilet İttifakı'nın üstesinden gelemediği olaylar da çıkıyordu. Sık sık yaşanan olaylardan birini aktaralım: Bir kabilenin, mahallenin ya da köy halkının yanıbaşında veya yakınında meydana gelen bir cinayet sırasında, kimse yemin etmek istemez; herkes kaçar bir tarafa giderdi. Böyle bir durumda "toplu ceza" anlamına gelen bir çeşit diyet'in (kan bedelinin) o kabile, mahalle veya köy halkı tarafından ödenmesi şart koşulurdu. Gelgelelim bu kan bedeli, çeşitli nedenlerle (ya kabile çok güçlüdür, köy halkı savaşçıdır ve bedel isteyen güçsüz veya çaresizdir; ya da diyet ödemesi gereken taraf, ne yapıp edip bir biçimde bu bedeli ödemekten kaçınır) ödenmediği zaman, bunu yaptırım yoluyla ödetecek düzenli bir kuvvet yoktu ortada.[18]

Gerçi Mekke site devletinde ölen lehine diyeti saptayıp bedeli ödetmek üzere kurulu *Eşnak* adlı bir örgüt vardı. Bu örgütün başı, kabilenin saygın ve güçlü bir üyesinden seçilirdi. İslam'dan önce Hz. Ebubekir *Eşnak* teşkilatı başkanlığını yapıyordu.[19] Fakat bu istisna bir gelişmedir. Çünkü Araplarda öylesine çok cinayet işleniyordu ki, *diyet* adeta kurumsallaşmış ve ticaret meta'ı haline dönüşmüştü.[20] Kaldı ki, diyet saptamasında kabilelerarası eşitlik yoktu.[21]

İslam öncesinde mahkeme basit ve sözlü idi. Yargılama için belli bir son yoktu. Genellikle de ev toplantıları biçiminde sürüyordu duruşma.[22] Mahkeme de *"kaif"* denen bilirkişiler veya iz sürmede uzman olanlar (özellikle faili meçhul cinayetlerde) ve yine meçhul ölümlerde şahitlik görevini üstlenen *Kassame* denilen kişiler vardı ki,[23] bunlar olduğu gibi İslam yargı sistemine de girmiştir.

Orta yerde yazılı kanun olmayınca, yargıda kararlar *örfi* (adet), *rey* (kişinin vereceği görüş) ve mevcut yapıda geçerli olan kurallara göre verilirdi. Ancak *Hakem* kararı, icra ve in-

18- age. s. 59.
19- Dr. Fahreddin Atar, İslam Adliye Teşkilatı, Diyanet İşleri Başkanlığı yay. s. 29.
20- Prof. Neşet Çatatay, İslam Dönemine Dek Arap Tarihi, Türk Tarih Kurumu, s. 129.
21- İbn-i Hişam, 2./215.
22- Fahreddin A..., age. s. 29
23- age. s. 30.

fazdan yoksundu. Çoğu zaman tarafların iyi niyetine ve kuvvetine bağlıydı.[24] Hakem'in bulunmadığı yerde davalar *Fazilet Ittifakı*[25] yoluyla çözüme bağlanıyordu.

Medine Devleti'nde Hukuk

İslam devletinin adli teşkilatına ait ilk hüküm, Tevrat Şeriatı'na dayandırılmış olup Kur'an'ın *Sad* suresinin 26. ayetinde belirtilen "Ey Davud, biz seni yeryüzünde bir halife yaptık. O halde insanlar arasında hak ve adalet ile hükmet" şeklindeydi.

Yasama'ya (Teşrii) ilişkin ilk hüküm de Kur'an'ın Haşr suresinin 7. ayetinde açıklanmıştır: "Peygamberin size verdiğini alın. Size, kendisinden yasakladığı (sakındırdığı) şeyden de uzak durun"[26]

Ayrıca ilk İslam toplumunun Medine'de birlikte yaşamak zorunda kaldığı Yahudiler ile putatapar kabileler arasında yapılan bir çeşit taktiksel geçici andlaşma da Muhammed başkanlığında kurulan İslam devletinin bir ön adımıydı. *Medine Vesikası* olarak ünlenen bu andlaşma, Arap toplumunda ilk yazılı andlaşma olmanın yanı sıra, o güne kadar geçerli toplumsal kurallara bir seçenek olması bakımından önemlidir. Çünkü gerek İslam toplumu, gerekse İslam toplumu ile diğer topluluklar (Yahudi ve putataparlar) arasındaki ilişkileri de belli bir düzene koymuştur. Örneğin, anlaşmazlıklar konusunda, çözüm için Allah'a ve O'nun peygamberine başvurulması yazılıdır *Medine Vesikası*'nda (bkz. 23. madde). Ayrıca öldürme ve diyet olaylarında da yaptırım gücü olan tek bir merkez olarak İslam Peygamberi kabul edilmiştir.

Yahudilerin kendilerine özgü kazai (adli, yargısal) özerklikleri olmasına rağmen, anlaşamadıkları yerde ilk İslam devlet başkanı ve ilk yargıç sıfatıyla Muhammed'e götürürlerdi davalarını.[27] Ancak bu İslam'a özgül birşey olmayıp İslamiyetten önce Medine toplumundan kalma bir gelenekti.

24- Schacht, Esquisse d'une Histoire Droit Musulmane, s. 11.
25- Fahreddin Atar, age. s. 30.
26- age, s. 9 ve 35.
27- age. s. 37-38.

Çünkü İslam öncesinde kimi yerde Yahudiler Evs ve Hazreç kabilelerine, kimi yerde de bu sonuncular Yahudi kabilelerine davalarını götürüp, çözüm isteyebiliyorlardı.

Burada bir noktaya değinmekte yarar var. Aslında İslam devleti, ikinci *Akabe Biatı* ile kurulmuş olup, Yahudiler ile yapılan Medine Vesikası andlaşması, bu İslam devletinin başkanı sıfatıyla Muhammed'in bizzat kullandığı siyasi egemenliğin tezahüründen başka birşey değildi.[28] Bu durumda *Medine Vesikası*'nı "sivil toplumcu, katılımcı/çoğulcu bir model" olarak göstermek nereye kadar inandırıcı acaba?

Muhammed, İslam hukuku konusunda ilk kararlarını da *Nubuvvet* (Allah'ın elçisi), *riyaset* (devlet başkanı) ve insanlar arasında adalet dağıtan *Hakim/Hakem* sıfatıyla vermiştir.[29] Örneklersek; Safvan bin Umeyye'nin elbisesini çalan hırsıza el kesme cezası verirken,[30] Mekke'nin fethi sırasında hırsızlık yapan zengin bir kadın için de aynı cezayı öngörürken[31] veya suçunu itiraf eden birini cezalandırırken[32] ya da Elsem kabilesinden bir erkekle zina yapan Maiz bin Malike'ye recm cezası verirken[33] yahut zina suçundan taşlanarak ölüme mahkum edilen gebe bir kadının cezasını, doğumdan sonraya ertelerken de[34] hem Kur'an hükümlerine göre hareket ediyor hem de yukarıda sayılan üç sıfatını birden kullanıyordu.[35]

Fakat Muhammed'in işleri başından aşkın olduğundan, sonraki yıllarda davalara bakma işini en yakınındaki yönetici kadro olan Sahabeler'e bıraktı. İlk İslam devletindeki ilk kadılar (yargıçlar) Ömer, Ali, Zeyd bin Sabit, Ebu Musa el Eşari idiler. Ayrıca Sahabeler'in çoğu da kadılık yapıyordu. Bu durumda Muhammed, daha çok nihai kararlar veriyor; bir bakıma "Temyiz ve İstinaf" mahkemelerinin başkanlarının işlevini görüyordu.Kaldı ki, taşra valilerine de yöneticiliğin yanında yargılama

28- Prof. Dr. Abdülkerim Zeydan,İslam Hukukunda Fert ve Devlet, Kalem, 1969, s. 20.
29- age. s. 21.
30- Ebu Davud, Hudud, 15.
31- Buhari, Hudud, 11.
32- İbn Mace, Hudud, 24/2588.
33- Müslim, 29/19.
34- Tirmuzi, Hudud, 9
35- Prof. Abdülkerim Zeydan, age. s. 21

(kadılık) görevi de ek olarak veriliyordu. İlk kadılar da müftüler (fetva verenler) arasından seçildi. Bu sayı 140 kadar idi.[36]

İslam'ın, Cahiliye çağı kabile toplumundan farklı olarak getirdiği en önemli adli yenilik, suçun ve sorumluluğun bireyselliği idi. Eskiden öldürülen bir kişiden sorumlu tutulan bir ya da birkaç kabilenin tüm üyeleri de suçlu ve sorumlu sayılıyordu. Dolayısıyla yargıda (toplu ceza) veriliyordu. Oysa İslam, suçu bireyselleştirdi. "La tezır vüzerat-ü vezr uhra (Hiçbir şahıs, diğerinin yükünü" çekemez) kuralı getirildi. Halife Ömer ise kada (yargı) kuvvetini icra (yürütme) kuvvetinden ayırdı.[37] Bize kalırsa, İslamın "ilk doğal mecrasından saptığını" iddia edenler ve bu yüzden "İmamlar/Sultanlar" ayrımını yapanlar, bir yerden suçlamaya başlayacaklarsa, Hz. Ömer'den başlamalıdırlar. Çünkü Ömer, bir devletteki en doğal ayrımı yapan idi.

İslamiyet, her ne kadar suçun ve sorumluluğun bireyselliğini kabul ederek yargı sahasında büyük bir devrim yapmışsa da Ortaçağ'ın sınıflı toplumuna öncülük eden bir ideoloji' (din) ve bir mekanizma (devlet) olduğundan, İslam toplumundaki kişi/kişiler kanun önünde eşit değillerdi. Çünkü yurttaş (modern anlamdaki) kavramı yoktu ve "millet" kavramı değil, "Ümmet" kavramı egemendi. Bu da İslam Cemaati'ni eşitler arasında birinci (primus inter pares) ya da birinci sınıf tabaka, gayri müslimlerin (yahudi, hıristiyan, mecusi vs) *zımmi* olarak, ikinci sınıf bir cemaat ve *mevali/köleler*'in de üçüncü sınıf bir cemaat olarak ayrılmaları demekti. Sözgelimi köle bir müslüman (veya cariye) işlediği suçlarda hür olana göre daha az ceza alırdı. *Zımmi*'lerin ise hukuku başkaydı; bir *zımmi* bir müslümanı öldürmesi durumunda, daha fazla ceza alabiliyordu.[38]

36- Fahreddin Atar, age. s. 43-45.
37- age. s. 49-58.
38- İmam Şafii, El Umm, 6/153; El Bahr-ül Raik, 5/138, Şerh-ül Hurafi, 8/66.

Yukarıda İslam Şeriatı'nın yabancı kaynaklarına değindik. Bu Şeriat'ın sınırlılığını da, İslam kaynaklarından gördük. Buradan bir çıkarsama yapalım: İslamcıların "dünyanın muhtaç olduğu ilahi ahkam ve İslam düzeni" diye sunmaya çalıştıkları bu İslam Şeriatı, dolayısıyla İslam Hukuku, ne derece arı ve saftır? Kanımızca, gerek Musa ve İsa Şeriatı'ndan yaptığı alıntılar, gerekse İslam öncesi Arap kavimlerinin ve devletlerinin şeriat (yasama, yürütme, yargı) birikimlerinden devraldığı miras[39] nedeniyle önemli ölçüde saflığını yitirmiştir. Daha doğru bir ifadeyle İslam Şeriatı hiçbir zaman saf ve arı değildi, olmadı ve olmayacaktır. O, Mezopotamya, Akdeniz ve Arabistan'da çağlar boyu geçerli olan çeşitli Şeriat biçimlerinin bir sentezidir; İslam damgalı bir bileşenidir.

Herşeyden önce İslamiyet'in iki ana direğinden biri olan *Kur'an* öğretileri ile Muhammed'in söz ve davranışlarının bütünü olan *Sünnet* öğretileri, durup dururken ortaya çıkmadılar. Gökten zenbille inmediler; İslamcıların inançları doğrultusunda "göksel ve ilahi kaynaklı" olduklarını varsaysak bile, "göksel ve ilahi kaynaklı" diğer öğretilerin (Tevrat ve İncil)[40] bir kopyası, devamı ve tamamlayıcısı durumundadır. Bu yönüyle saf, arı ve özgün değildir. İslam peygamberi bile bu durumu kabul eden bir tutum içindedir: "Cahiliye devrinin faziletleri İslam döneminde de sürecek"[41] Zaten Kur'an'ın "bir tamamlayıcı olarak gönderildiği" de söylenmektedir.

İkinci olarak İslam Şeriatı'nın bir dalı olan İslam Hukuku (Fıkıh), zaten saf ve arı bir temel üzerine oturtulmamış veya oturtulamamıştır. Birçok yabancı insan ve kaynak, dışarıdan müdahale yoluyla bu hukuku oluşturmuş; kimi zaman açıktan

39- Prof. Dr. Fuad Köprülü, İslam Medeniyeti Tarihi (Prof. Dr. W. Barthold) adlı kitaba, "İzah" biçiminde ekler, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. 6. basım, 1984. s. 144. Bu düzlemde Avusturalya Suç Bilim Enstitüsü Müdürü Prof. W. Clifford'un şöyle bir iddiası var: "Muhammed'in elinde Kitab-ı Mukaddes bölümlerinin bir tercümesi vardı. Ve Muhammed (öğretileri-FB) bu tercümeye yakındı. Fakat o, Vulgate adı ile Latinceye çevrilen ve nadir nüshalardan ibaret olan bu Kitab-ı Mukaddes'i yoketti." (Bkz. İslam'da Suç ve Kur'an Adaleti)

40- Fuad Köprülü, age. s. 144-281.

41- M. Hamidullah, İslam Peygamberi, 2/180.

kimi zaman da alttan İslam hukukuna, mensup oldukları ülke ve eski öğretilerin hukukunu karıştırmış; oluşan şeyi "İslam hukuku" diye sunabilmişlerdi. Kimi zaman da bizzat İslam hukukçuları, kendi çıkarları doğrultusunda, uydurma yollarla bu hukuka eklemeler yapmışlardır.

Örneklerini sıralayalım:

1) İslamiyet üzerine araştırmalarıyla, sadece Türkiye'de değil Batılı ülkelerde de ün yapmış Prof. Dr. M. Fuad Köprülü yazıyor": İslamiyet dairesine giren kavimler; evvelce ne gibi hukuk müesseselerine malik olurlarsa olsunlar; fıkıh hükümlerini kabule ve ona bağlı kalmağa mecbur oluyorlardı. Bununla birlikte, eski hukuki ananelerin (geleneklerin-FB), asırlarca onlara tabi olmuş kavimler tarafından kolay kolay unutulamayacağı pek tabii idi. Bu ananeler İslam *fıkhı*'nın inkişafı (gelişmesi-FB) üzerinde tesir icra ettiği gibi, mesala Türk, Arap, Fars hukuki vicdanlarının birbirinden farklı olması da, yine onun tesiri iledir... En basit hukuk ve ceza davalarından, idari, mali, siyasi en karışık meselelere kadar herşey, *fetva*'ların hüküm ve tesirine bağlıydı. Arap milliyetçiliğinde son derece mutaassıp (bağnaz-FB) olan *Emeviler*, birçok mühim hususlarda Medine alimlerine müracaat ederek fetva isterlerdi. Abbasiler zamanında, İslam medeniyetinin umumi akışına uygun olarak *fıkıh*'da da büyük bir inkişaf tekamül etti. O vakte kadar, Kur'an ile alakalı ilimler *Irak* ve *Iran*'da da yayılmış ve birtakım mühim alimler yetişmişti. Irak'ta hadis alimleri pek azdı. Ondan başka, buradaki halk eski medeniyetlere sahip kavimlere mensup olduklarından, fikir ve bilgi bakımından Arabistan yarımadasındakilerden daha ileri bulunuyorlardı. Abbasi saltanatının kurulmasıyla, *Iran* nüfuzu İslamiyet üzerinde hissedilir bir hal alınca, Irak alimleri *Kur'an* ve *hadis*'ten *şer*'i çıkarmakta *akli kıyas*'a dayanmağa başladılar. Halbuki Medine alimleri ve bilhassa en tanınmışı olan İmam Malik, taklid ile iktifa ederek (yetinerek) *kıyas*'a itibar etmiyorlardı...."[42]

2) Yine Fuad Köprülü yazıyor: "İslam medeniyetinin fikir ve ilim mahsulleri, ekseriyetle, *Arap olmayan müslümanlar*, hatta

42- Age, s. 146-147.

İslam olmamış *hıristiyanlar, museviler, mecusiler* tarafından yazılmıştır. Kur'an dili ve Hilafet'in resmi lisanı olan *Arapça*, şiir dili olmak bakımından da münevver (aydın) sınıflar arasında yayılmış bulunduğundan, Ortaçağ Avrupası'nın *Latincesi* gibi, Kaşgar'dan Atlantik kıyılarına kadar, asırlarca umumi kültür dili oldu. İslamiyet, eski kültür sahibi kavimler arasında yayılınca, bunlara mensup olan fertlerin, fikir ve ilim işlerinde Bedevi Araplara çok üstün bir yer kazanacakları pek tabii idi. *Corci Zeydan* (İslamiyet konusunda uzman ünlü bir Arap tarihçisi-FB) İslam ilimlerinin ilk inkişaf devirlerinde, *hafız, tefsirci, hadisçi* ve *fakih*'lerin bilhassa *Arap olmayanlar* arasında yetiştiğini söyler. Bu vaziyet, Abbasiler zamanında, İslamiyetin genişleyip yayılmasından sonra, aynı biçimde devam etmiş, hatta daha da artmıştır. Irak, İran, Maveraünnehir, Suriye, Mısır ve Endülüs sahalarındaki büyük medeni merkezler yanında, çöl sahalarındaki eski küçük merkezlerin hemen hiç bir ehemmiyeti kalmamıştı..."[43]

3) Fuad Köprülü'den bir alıntı daha: "Kur'an'ın toplanıp tertip edilmesinden sonra en önce yazılan eser *Tefsir*'e aittir ki, esasen, *İslami ilimlerin en mühimmi* de, pek tabii olarak budur. Peygamber'in hayatta bulunduğu sırada, bir ayetin anlaşılmasında güçlüklere uğrayan bir kimse, Peygambere başvurarak, bu hususdaki müşkilini (sorununu) çözer; ayetlerin iptal edeni ile iptal edilenini birbirinden ayırırdı. İslamiyet devlet olup, *Kur'an* bu kanun ve nizamlara kaynak sayılarak *Tefsir*'e bir kat daha ehemmiyet verilmiş ve *hafız*'lar ile *tefsirci*'ler, adeta, daha sonraki zamanlardaki *fakih*'ler (kanun adamları) sayılmıştır. İlk zamanlarda *tefsir*'in birinci dayanağı, Peygamber'den sonra, *Sahabeler* veya *Tabiî*'ler (peygamberin yakın dostları Sahabeleri görüp konuşanlar-FB) aracılığıyla isnad yoluyla *nakilden* ibaret idi. O sırada henüz pek cahil olan Araplar, yaradılış sırlarına ait bilmedikleri şeyleri anlamak istedikçe, İslamiyeti kabulden öne *Musevilik*, veya *Isevilik* dinlerine girmiş kimselere müracat ederlerdi ki, bunlar da, ekseriyetle Yemen *Himyerileri*'nden idi. İslamiyet dairesine *Sabiî* ve *Mecusi*'lerden birçok kimseler girince, eski bir dini edebiyata malik (sahip) olan bu muhtelif *iti-*

43- age, s. 143.

kad (inanç) zümreleri, İslam akideleri (kural ve öğretileri-FB) ve ananeleri üzerinde *mühim tesirler* yaptılar. Araplara göre, her hususta daha çok bilgiye sahip olan ve okuyup yazma bilen *Mecusiler, Sabiîler, Museviler, Hıristiyanlar,* muhtelif amiller (etkenler) tesiriyle müslüman olduktan sonra da, o eski adet ve ananelerini kolay kolay bırakamıyorlardı. Bu sebeple, ilk *Tefsir* kitapları, bu eski dinlere ait birtakım annaneleri de içine almaktadır. Lakin felsefi cereyanların da başlamasıyla, ciddi tenkidlere dayanarak mühim eserler yazan müfessirler yetişmiş, hatta, *tasavvuf cereyanı* (akımı) İslam aleminde mühim bir yer tutunca, Kur'an ayetlerini *tasavvufi* esaslara göre şerh ve izah eden (açıklayıp yorumlayan) müellifler (yazarlar) de çıkmıştır."[44]

Buraya kadar yaptığımız alıntıları toparlayacak olursak ortaya şu çıkar: a) İslamiyetin ilk döneminde Araplar okuma yazmayı pek bilmediklerinden, İslam ilim ve fikir ürünleri (yani dinin ideolojik olarak geliştirilmesi ve teorik yorumları) genelde Arap olmayan kavimlerin bireyleri tarafından yapılıyordu, b) Gerek İslamiyetin ilk döneminde gerekse yayılma aşamasında, Kur'an'dan sonra İslam hukuk sisteminde önemli bir yer tutacak olan *Tefsir* ilmi, ya müslüman olmayan (Yahudi, Hıristiyan, Mecusi, Sabiî vs) alimler ve yorumcular tarafından ya da müslüman olsa bile eski dininden aldığı kültür birikiminden yararlanan bu yorumcular tarafından yorumlanıyordu. c) *Tefsir* ve *hadis* ilmini ezberleyip kanun adamlığı (hukukçu) yapan insanlar da başka kavimlerden olduğundan, İslam hukukunu uygularken, eski gelenek ve görenekleriyle bağlı bulundukları kavmin toplumsal kurallarını bu İslam hukukuna katıyorlardı, d) İslamiyetin genişleme çağında ise özellikle Irak, İran, Suriye, Mısır gibi yerlerde yetişen İslam alimleri, daha önce pek itibar gören Arabistan (Medine) İslam alimlerini fersah fersah geçerek geçmiş uygarlık ve kültürleriyle, İslam Şeriatı'nı derinden etkilemişlerdir.

4) En önemli ve hassas noktalardan birine gelmiş bulunuyoruz: İslam hukukuna temel oluşturan kaynaklardan bazılarının "uydurma" olması meselesi.

44- age, s. 145.

Konuyu daha iyi anlayabilmek için İslam Hukuku (Fıkıh)'nun ilk kaynaklarına bakmamız gerek. İslam *fıkhı*'nın ilk kaynaklarını, *Kur'an* ve *Hadis*, diğer tabir ile *Kitap* ve Sünnet teşkil ediyordu. Bu yüzden İslamiyet'in başlangıcında *'fıkıh, kıraat* (okuma tarzı), *tefsir, hadis'* hep bir ilim'den ibaret iken, yavaş yavaş *fıkıh* da diğerleri gibi ayrılmağa ve *fakih*'ler (fıkıh alimleri) yetişmeğe başladı. İçtimai (toplumsal) hayatın bütün münasebetlerini düzenlemek vazifesini yüklenmiş *fakih*'lerin, *Kitap* ve *Sünnet*'ten mana ve hüküm çıkarmak suretiyle verdikleri *fetva*'ların yani hükümlerin, genel hayatta büyük önemi vardı. *Tefsir*'ler gibi, *Hadis*'ler de, önceleri yazıya geçirilmiş değildi. Sahabeler (peygamberin yakın dostları, yönetimdeki çekirdek kadro ve onunla görüşüp konuşanlar ki yaklaşık sayıları 124 bin kadardı-FB) *Hadis*'leri ezberlemeğe bilhassa özen göstererek, herhangi bir meselede, *Kur'an* ile halledemedikleri problemleri bu *Hadis*'ler yoluyla çözerlerdi. Her *Sahabe*'nin hafızasında ayrı ayrı *Hadis*'ler olduğundan, onları öğrenmek isteyen herkes, fetihler sonucunda dört bir yana dağılmış bulunan bu Sahabeler'in bulundukları çeşitli İslam merkezlerine giderek, onları (hadisleri) bizzat erbabından işitip öğrenmek zorundaydı. Halife Osman'ın öldürülmesinden sonra meydana çıkan anarşi zamanında,türlü inançlar ve türlü *fırka*'lar (parti, mezhep, hareket, akım vs-FB) ortaya çıktı. Her fırka, kendi *iddiasının* (ideolojik, siyasi söylemini ve görüşünü-FB) yayılıp kuvvetlenmesini sağlamak için, deliller ileri sürmek ve *Hadis*'ler *uydurup* atmak mecburiyetini görüyordu. Bilhassa *Halife/Halifelik* şartları gibi siyasi meselelerde, inanç (itikad)lar ile yapılması gereken işlerle (amel) ilgili birçok konuda, çeşitli nedenlerle, türlü türlü *Hadis*'ler uyduruldu. Tarihte *Hadis ortaya atmakla* (uydurmak) şöhret kazanmış, hatta bunu kendisi de itiraf etmiş olanlar vardır."[45]

Olayın bizi ilgilendiren yönü şudur: İslam Şeriatı, ama özellikle İslam hukukunun ilk kaynağını *Kur'an* ve *Hadis* oluşturuyor. Ancak tarihteki gelişmelere baktığımızda, bu *Hadis*'lerin önemli bir bölümünün (Sahabeler arasında çıkan görüş ayrılıkları ve dönemin çıkarları gereği) uydurma olduğunu görüyoruz.

45- age, s. 145.

Bu durumda İslam hukukunun bir ayağı ya topal ya da havada kalmış oluyor. Gerçi Fuad Köprülü'nün anlatımına bakılırsa bu *Hadis*'ler sonradan toplanmış ve "salih, hasen, *zayıf*" diye tasnif edilerek bir sisteme bağlanmışlardır.[46] Ancak düzene koyan kim ya da kimler? O zamanın merkezi hükümetleri. Buna karşılık yönetim karşıtlarının Hadis'lerine ne oldu? Ya da siyasi görüş farklılıkları nedeniyle, Halife, diyelim ki merkezi hükümete muhalif bir Sahabe'nin söylediği bir Hadis'i *"uydurma"* diye kenara atamaz mı? Pekala mümkün. Zaten Fuad Köprülü de, "bu Hadislerin tümüyle temin edilip doğruluğunun kanıtlandığını ya da çürütülmüş olduğunu" belirtemiyor. Sadece "mümkün olduğu kadar kuvvetli ve çok ince bir usul vücuda getirilmiştir" diyor.[47] Demek ki önemli eksiklikler var bu alanda. Dolayısıyla İslam Hukuku'nun bir ayağı topaldır.

5) İslam hukukunun ikinci ve önemli ayağını oluşturan, hatta İslam anayasası sayılan Kur'an'a bakalım. Türkiye'de din üzerinde araştırma ve tartışmalarıyla önemli yankılar yapan ve bu nedenle öldürülen Turan Dursun, tarihsel kanıtlara dayanarak Kur'an'ın yakıldığını yazıyor. Zaten Kur'an'ın birinci orijinali (küçük taşlar, deri, ağaç parçası), ikinci orijinali ve üçüncü orijinali toplanarak yakılmıştır. Bu yüzden Hz. Muhammed'in vahiy katiplerine yazdırdığı Kur'an, Halife Osman tarafından derlenip günümüze gelen Kur'an ile aynı değildir. Kaldı ki, derlenip Hz. Osman döneminde bir heyet tarafından yeniden yazılan Kur'an sayısı birden fazladır ve şu anda resmi olanın dışındakilerin nerede bulunduğu da tartışmalıdır. Kimi İslam tarihçilerine göre dört, kimisine göre beş ya da yedi adet Kur'an yazılmış olup sadece bir tanesi (elimizdeki) ortalıktadır. Kur'an sayısı dört diyenlere göre bir adedi Hz. Osman'ın elinde kalmış, diğer üçünden birer tanesi de Kufe, Basra ve Şam'a gönderilmiştir. Kimi İslam kitaplarına bakılırsa, kimi şahıslar, kopya yoluyla özel "mushaf"lar bile elde etmişlerdir. Ayrıca orta yerde Ubeyy İbn Ka'b mushafı, Abdullah İbn Abbas mushafı, Muhammed'in eşi Aişe mushafı, Ali mushafı ve Mesud'un

46- age. s. 145.
47- age. s. 145

mushafı diye çok sayıda mushaf vardır.[48] Alevilerin Hindistan'da saklanan "Ali mushafı" diye bir mushafları da olduğu söylenmektedir. İslam tarihçilerinden (hadisçi) Buhari ile Celaleddin Abdurrahman El Suyuti'nin bildirdikleri "mushaf"lar da bugün ortada yoktur.[49]

6) Şiiler ve özellikle İran, "Kur'an'da eksiklikler ve fazlalıklardan"[50] sözetmektedirler. Benzer şeyi uydurma hadis içinde söylerler.[51]

Demek ki İslam Şeriatı ve hukukunun en temel ayağı da eksik ya da sakattır.

7) İlginç bir çelişkiye de işaret edelim. Hz. Muhammed, kadınların vereceği akla pek güvenmezdi. Yine "Kadınlar içinde en iyi, en bilgili ve faziletli olanı Aişe'dir. Ama görüş ve düşüncelerinin derecesine bakınız" diyerek küçümserdi.[52]

Bununla birlikte "Aişe, ünlü İslam Hadisçileri arasında Ebu Hüreyre'den sonra en çok hadis bilen ve rivayet eden biriydi. Ebu Hüreyre toplam 5274 hadis bilirken, Aişe 2200'den fazla hadis ezberlemişti. Abdullah bin Ömer ile Enes bin Malik'in bildikleri hadis sayısı da buna yakındır."[53] Aynı zamanda bu hadis bilgisi nedeniyle Aişe, özellikle sunni müslüman alimleri tarafından *"alime ve müctehide"* (yani din bilgini ve içtihad yapıp İslam şeriatı konusunda fikir üretebilecek ve gidişata yön verebilecek, İslam hukukunda yorum yapabilecek, hatun kişi) olarak tanımlanırdı. Üstelik kimi İslamcılar, "Peygamber efendimiz (sav), İslam dininin yarısının bildirilmesini Hz. Aişe'ye bırakmıştı. Sahabeler (yönetimdeki çekirdek kadro) sıkıştıkları zaman, ona gelip sorup öğrenirlerdi" yolunda yorumlar yaparlar.[54]

Hem kadının küçümsenmesi hem de dinin yarısının bildirilmesinin ona verilmesi bir çelişkidir. Bu çelişki bir yana, Aişe hırslı ve yönetimde söz sahibi olmak isteyen biriydi. Birkaç kez iktidara oynadığı biliniyor. Başlangıçtan beri Hz. Ali'yi

48- Turan Dursun, Din Bu, I. Kitap, Kaynak Yayınları, s. 78-89.
49- age.
50- Mustafa Talip Güngören, Humeyni ve İslam, Araştırma yay. s. 70.
51- Murteza, Hüsniyye. Aktaran Ahmed Faruk, Eshab-ı Kiram, İhlas yay. s. 131.
52- Nizamülmülk, Siyasetname, Dergah yay. s. 250-251.
53- Ahmed Emin, Fecr-ül İslam, Kahire, s. 218.
54- Ahmed Faruk, age. s. 47.

sevmediği (Ifk olayı nedeniyle) biliniyor zaten. Ama ondan önce Halife Osman'a karşı muhalif çıkışlar yapmıştır. Ardından Halife Ali'ye karşı şiddetli ve kışkırtıcı bir muhalif olmuş; iş çığırından çıkarak ünlü Cemel Vak'ası (Deve Olayı) adıyla bilinen kanlı çarpışmalara dönüşmüş, esir edilen Aişe refakatçiler eşliğinde Medine'ye gönderilip neredeyse mecburi ikamete tabi tutulmuştu. Buna rağmen Hz. Ali'nin oğlu Hasan'ın öldürülmesi sırasında Aişe, Hasan'ın, dedesi olan Peygamber'in mezarının yanına gömülmesine de karşı çıkıp olay yaratmıştır. Böyle iktidar ve siyasi hırsı olan Aişe'nin *Hadis* rivayetlerini kendi çıkarları için kullanması; kimi *Hadis*'i inkar etmiş olması ve kimini varmış gibi göstererek uydurması düşünülemez mi? Şii kaynakları bu soruya "evet" yanıtını veriyor. Bakınız: "Resulullah vefat edince, Ebubekir ile Ömer, (Biz peygamberler miras bırakmayız. Bıraktıklarımız, sadaka olur) hadisini söyleyerek Fatıma-tüzehra'nın (peygamber kızı ve Hz. Ali'nin eşi olup babası Muhammed'den kalan Fedek ve benzeri hurmalıkların kendisine devredilmesini istiyordu-FB) elindeki Fedek bahçesini zorla alıp Beytülmal'e (hazineye) verdiler. (Öyle bir hadis yoktu) ve halbuki bu Hadis'i o zalim (Ebubekir) uydurdu. Kızı Aişe'den (Muhammed eşi-FB) başka kimse böyle bir Hadis söylememiş idi. Böyle bir Hadis olsaydı, (Hz. Muhammed) onu kızı Fatıma'ya elbette bildirirdi. Bu hadisi uyduran kafirdir. Zaten Ebubekir şahid getirmesi lazım iken getirmemiştir."[55]

Görüldüğü gibi İslam Şeriatı'nın temeli saf, arı ve temiz değildir. Deyim yerindeyse yabancı otlar ve sarmaşıklarla doludur. Bir kısmı ise hem eksik hem de bozuktur. Dolayısıyla bundan, "İslam Şeriatı" (İslamcıların anladığı veya anlatmak istediği anlamda) diye söz etmek gariptir. Gerçeklere uymamaktadır. Yine de bu, bir şeriat ve hukuk sistemidir.

Bu başlık altındaki konuyu kapatırken, bir noktaya daha açıklık getirelim: Arap ülkelerindeki çeşitli toplantılara katılarak incelemelerde bulunduktan sonra *"İslam'da Suç ve Kur'an Adaleti"* adıyla bir kitap yazan Avusturalya Suç Bilim Enstitüsü Müdürü W. Clifford, ünlü Alman doğubilimci Jozef

55- Murteza, Hüsniyye. Aktaran Fâruk Ahmed. age. s. 131.

Schact'a dayandırdığı görüşlerini şöyle belirtiyor: "İslam fıkhı, bütünüyle birbirini izleyen ilk üç asır içinde ortaya çıkan seçkin Arap hukukçularının düşünce ürünlerinden ibarettir. *Sünnet* yahut *Hadis* adı verilen metinler de, sırf o hukukçuların kanaat ve düşüncelerini, koydukları hükümleri desteklemek ve dinin kutsallık çerçevesi altında ebedi olarak korunmasını sağlamak amacıyla uydurulmuşlardır." İki noktada Avusturalyalı Clifford'dan ayrılıyoruz. *Birincisi* şudur: İslam *fıkhı*, onun iddia ettiği gibi, ilk üç asırda ortaya çıkan seçkin Arap hukukçuların değil; tersine Arap olmayan hukukçuların (hatta Fuad Köprülü'nün de belirttiği gibi kimi zaman müslüman olmayan Yahudi, Hıristiyan, Mecusi alimlerin de) düşünce ürünleridir. Aslında, başlangıçta *fıkıh* denebilecek derecede gelişmemiş İslam hukuku, Arap Ulema'nın elinde iken, sonradan bu durum değişmiş; İslam *fıkıh*'ı İran, Irak, Suriye ve Mısırlı alimlerin/hukukçuların elinde gelişip bağımsız bir kol oluşturmuştur. *İkincisi* ise *Sünnet/Hadis*'lerin İslam hukuku ile olan ilişkisidir ki, bizce *Hadis*'lerin tümü sonradan uydurulmuş değil; belli bir kısmı sonradan uydurulmuştur. Dolayısıyla Peygamber sünneti denilen ve İslam hukukunun önemli bir ayağını oluşturan *Hadis*'ler (bütün karmaşıklığa ve uydurmaya rağmen), *fıkıh*'tan önce vardı. Ama kimse, "doğru Hadis ile mevzu Hadis" (uydurma hadis) oranını belirleyebilmiş değil.

Bu nedenle biz, Clifford'un şu yorumunu doğruya daha yakın buluyoruz: "Kanunu tamamlamaya olan ihtiyaç tamamen Kufe, Basra ve Medine *fukaha*'sı tarafından gerçekleştirilmiş, zamanın geçmesiyle yorum ve *şerh*'lerin oluşturduğu genişleme ile bir bütün ortaya çıkmıştır. Kur'anı Kerim'de Allah iradesi denilen kanun kaynakları, o şehirlerdeki müslümanların içiçe bulundukları hayatın, örf ve adetlerin bütünü üzerindeki *fukaha*'nın (hukukçuların) değerlen-dirmelerinden oluşan sonuç olup çıkmıştır. Bunları ifade eden metinler de Hadis diye bilinmiştir."[56]

56- Aktaran Ramazan El Buti, İslam Toplumunun Oluumu, Şura yay. s. 207.

Roma, Bizans ve Sasani (İran) Etkisi

İslam hukuku, sadece İslam devletlerinin egemenliği altında yaşayan çeşitli kavimlerden alim, uzman ve bilginlerin (müslüman veya yahudi, hıristiyan, mecusi vs) derin etkisinde kalıp, onlar aracılığıyla formüle edilmedi. Aynı zamanda Roma, Bizans ve İran (Sasani) hukuk sistemlerinden de doğrudan etkilenip eksik kalan kısımlarını, onlardan ödünç alarak tamamladı. Meseleyi kavrayabilmek için önce *Fıkıh* tanımı ve bunun Roma hukukundaki eşanlamlı kavramlarına bakalım.

Fıkıh, Arapça bir sözcük olup *fıkh* kökünden gelir ve "anlayış inceliği, bilgi,[57] birşeyi gereği gibi bilme ve birine ilimde üstün gelme" anlamındadır.

İslam Şeriatı'nda *fıkıh*, İslam hukukunun adıdır. Romalıların *jurisprudentia* kavramı gibi, *"ilahi hem de beşeri işlerin ilmi"* anlamına gelen *"rerum divinarum atque humanarum notitia"*dır. *Fıkıh* bu düzlemde dinsel, siyasal ve toplumsal hayatın bütün alanlarını en geniş ölçüde kapsayıcı olup; hem *ibadet*lerde hem de aile, miras, mal-mülk ve sözleşmeler gibi toplumsal hayatın gereği olan bütün muamelelerde yapılacak veya sakınılacak cihetler hakkındaki hükümleri içerir. Bundan başka ceza hükümleri, yargı yöntemleri ve nihayet devletin yönetimi, örgütlenmesi, savaş-barış hukukunu ilgilendiren hükümleri içerir.[58]

Eski Şeriat dilinde *fıkıh* kelimesinin kavramı böylesine geniş değildi. Daha çok *fıkıh* yerine *ilim* sözcüğü kullanılırdı. *İlim* ibaresi de *Kur'an* ve *Tefsir*'den başka, Peygamber ve Sahabeler'den naklen gelen *Şer*'i hükümleri sahih olarak bilmek anlamındaydı.[59]

Yine *Fıkıh* deyimi, karşılaşılan bir meselede, bu meseleye benzer durumlarda daha önce uygulanmış *Şer*'i bir hüküm bulunmadığı veya bilinmediği taktirde, bağımsız olarak *imal-ül fıkr* (fikir üretme) ve kişisel *içtihad* (bireysel çıkarsama) yoluyla hükme varma anlamında kullanılırdı. Bir meselenin böylesine

57- Fuad Köprülü, age. s. 277.
58- age. s. 277.
59- age. s. 277.

serbest biçimde incelenip karara bağlanması bir *Rey (Ra'y-opinio prudentium)* oluştururdu ki, bu deyim bazen *Fıkıhın* özdeşi olarak kullanılırdı. Bu düzlemde *ilim* ile *fıkıh*, Şeriat aliminin birbirinden ayrı iki sıfatı sayılırdı. Yine de *alim* (çoğulu Ulema) tanımı, *fakih* (çoğulu Fukaha) tanımından ayrı tutulur ve iki tanımın bir kişide birleşmesi durumunda her ikisi de bir bileşen oluşturdu. Sözgelimi İbn Ömer iyi bir Hadisçi *(ceyyid-ül Hadis)* olmasına rağmen iyi bir *Fakih (ceyyid-ül Fıkh)* değildi. Buna karşılık İbn Abbas, *Hadis* ile sabit olan ahkam konusunda herkesten daha alim *(a'lam-ül Nas)* ve ilk defa ortaya çıkıp hakkında izlenebilecek (soruşturulup araştırılacak) menkul hiçbir örnek bulunmayan ve içtihada muhtaç bulunan hallerde de herkesten daha *fakih (afkah-ül Nas* veya *askafu Ra'yan)* idi.[60]

İlk İslam devleti ve izleyen yıllarda, adalet icrası (yargı) ve dini hayatın gereklerinin yönetimi (İmamet ve benzeri görevler) ile görevli olan müslümanlar, günlük hayatın içinde habire çıkıp duran yeni problem, sorun ve meselelerle karşılaşırlardı. Bu sorun ve meseleler, çoğunlukla Kur'an hükümlerinin dışında bulunurlardı. Bu nedenle *kadılık* (yargıç) ve valilik görevlerini yapanlar, bireysel düşünce ve karar (Rey) vermek durumunda kalırlardı. Bu yol herkesçe doğal ve zorunlu görünmekle birlikte, verilen hükümlerin elverdiğince ilim (yukarıda belirtilen anlamıyla fıkıh ya da İslam hukuku) ile uygunluk göstermesi gerekliydi. Bir mesele hakkında hüküm verildiğinde *"bu bilim mi yoksa rey midir?"* diye sorulurdu. Eğer o *Rey* geçmişteki bir örneğe (eser) dayanıyorsa, ilim olduğu yolunda cevap verilirdi. Ayrıca *ilim*'e dayanmayan *Rey* de hükümsüz ve geçersiz sayılmazdı. Şeriat bakımından ona da itibar edilirdi. Daha başından beri *ilim*'in yetmediği yerlerde *İçtihad* yoluna başvurulurdu.[61]

Kişisel görüş, hüküm veya karar anlamına gelen Rey'i gerekçelendirmenin (*kıyas* yani daha önce verilip geçerli olan bir hüküm ile karşılaştırıp benzeri bir sonuç çıkarma yoluyla) adı da *illet-ül Şar' (ratio legis)* idi. Bu arada bir konuda gelenek ve kurallardan kaynaklanıp bir çeşit kamuoyu görüşünü yansıtan

60- age. s. 278.
61- age. s. 278-279.

hüküm için de *Icma* vardı. *Icma*; yazılı veya menkul (aktarılmış) veya *kıyas* (karşılaştırma) gibi yöntemlere dayanan hükümlerden bağımsız olarak, müslümanların büyük çoğunluğunun ortak iradeleriyle oluşan ortak gelenek ve göreneklerin (ya da alışkanlıkların-FB) çerçevesini çizdiği kurallardan çıkarılan hükümlere denk düşen bir kavramdır. Roma hukukunda bunun adı *"conseutedinem aut rerum perpetuo similiter judicatarum vim legis obtinere deberi ve nam diuturni mores consensu"*dur ki, İslam hukukunda *"Örf ile sabit olan nass ile sabit gibidir"* karşılığında kullanılır.[62]

Buraya kadar hukuk kavramları, ayrıntılardaki tanımlar, izlenecek yollar ve izlenecek mantık çerçevesiyle bile İslam hukukunun daha başından beri dünyadan bağımsız bir biçimde gelişmediğini gösterdik. Gökten zenbille inmeyen bu hukukun ayakları hep yerdeydi. Sadece bu kadar da değil; ayakları yerde olan İslam hukukunun, bir ayağı da Roma, Bizans ve İran hukukundan destek alıyordu. Nasıl mı?

Fuad Köprülü yazıyor: "Fetihlerden sonra durumların değişmesi üzerine İslam hukuku şekillenirken, doğal olarak, yalnız kendi icapları dahilinde değil, ahkam çıkarılmasına, ceza hükümleri verilmesine ilişkin yöntem konusunda, (o dönem) devlet memurlarının öğrenebildikleri ölçüde Suriye ve Irak'ta, Roma hukukunun; bazı eyaletlerde ise oralara özgün hukukun etkisi altında kalmıştır. Franz Frederik Schmidt *(Die Occupatio im Islamischen Recht, Der Islam)* adlı eserinde İslam hukukçularının, Roma hukukundan ne kadar geniş ölçüde yararlandıklarını açıkça gösterir".[63] Bu kanıta rağmen, Diyanet İşleri yayınlarında bir kitabı çıkan Dr. Fahreddin Atar, şunu yazabiliyor: "Dr. Fuad Köprülü, İslam hukukunun, Roma hukukundan etkilendiği yolundaki görüşe karşı çıkıyor."[64] Hangisine inanalım dersiniz; bizzat Köprülü'nün yazdıklarına mı yoksa Atar'ın iddialarına mı?

Yine Köprülü'ye başvuralım: "(Franz Frederik adlı) bu yazar, daha önce şu görüşü belirtmiştir ki, hatta hukuki nazariyeler (görüşmeler ve teoriler) ile onun temsilcilerine verilmiş olan

62- age. s. 280.
63- age. s. 280-281.
64- Fahreddin Atar, age. s. 84.

isimler (*fıkh*-anlayış inceliği ve *fukaha*-ince anlayışlılar gibi İslam kavramları) üzerinde bile Romalıların (*juris*-prudentes ve *juris*-prudentia deyimlerinin), *hukuk dersi*, *hukuk incelemesi* ve *hukuk muallimi* manalarında kullanılışları bakımından, etkileri olmuştur. Filistin yahudilerine göre, *chokhma* ve *chakhamim* (hohma ve hahamim-FB) kelimelerinin yine Roma etkisiyle olması gereken kullanılışı da bu konuda bize örnek verebilir. Bununla birlikte İslam hukuku gelişme döneminde yalnız Roma hukukunun tesirine uğramakla kalmamış; İslamiyet'in oluşum ve gelişiminde açık surette olan *alıcılık* özelliği, herşeyden önce ve doğal olarak, ibadete ilişkin konularda Yahudi Şeriatı'ndan yapılan alıntılar yoluyla da kendini belli etmiştir. Hatta Roma kanun hükümlerinden İslama geçmiş olanların çoğu da *fıkh*'a (İslam hukukuna) Yahudiler aracılığıyla girmiştir. Pratik olması bakımından *kıyas* usulünün yanında, kişisel görüş (*rey*) ve hükme de cevaz verilmiştir. Hanefi mezhebinde buna *istihsan* (iyi olduğuna kani olmak), Maliki mezhebinde ise *Mura-at-ül Aslah* (en uygun ve en doğru olana itibar etmek) denilir ki, gereğinde *kıyas* yolundan ayrılarak *maslahat*'a uygun bir yol tutmanın meşru zemini, Roma hukukunun *corrigere jus protter utilitatem publicam* (hukukun kamu yararına düzeltilmesi) ile Musevi Talmud şeriatında *mippene tikkan ha olam* yöntemlerinden birini andırır."[65] Kuşkusuz bunu kanıtlayan sadece Köprülü değil; başkaları da var. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından *Islam Adliye Teşkilatı* adıyla bir incelemesi yayınlanan Dr. Fahreddin Atar'ın yazısının akışı içinde alıntı yapıp görüşlerine yer verdiği yerli/yabancı araştırmacıların görüşlerine göz atalım:

E. Tyan: "İslam çok önceden Bizans adliyesinden etkilendi. Muhammed yeni bir teşrii (yasama/législation) hareketine girişip, adli bir sistem kurmadı. Dört halife devrinde, İslam hukukçuları Süryanice yazılmış olan *Kitab-ül Huda* (yazarı Fahd) adlı kitaptan çok etkilenmişlerdir."[66]

Jozef Schacht: "Emeviler zamanına kadar adli bir teşkilat yoktu. O dönemde kuruldu..."[67]

65- Fuad Köprülü, age. s. 280-281.
66- Fahreddin Atar, age. s. 82.
67- age. s. 84.

Köprülü, "İslam şeriatının birçok ayrıntısının gelişmesinde İran tesirine ait izler bulunup bulunmadığı ve böyle bir tesir varsa ne derece olduğu araştırılmamıştır"[68] demesine rağmen, araştırmacı E. Tyan "İslam hukukunun bir kısmının (özellikle adli teşkilatının) İran Sasani geleneğinden alındığını"[69] söyler ve buna örnek olarak da Abbasiler döneminde kurulan ve günümüz İslamcıların da "biz bulduk ve bize özgüdür!" diyerek öve öve biteremedikleri, bu arada Nizamülmülk'ün *Siyasetname* adlı kitabı ile Bahriye Üçok'un *Emeviler-Abbasiler* adlı eserinde andıkları *"Mezalim Mahkemeleri"* adlı kuruluşu gösterir. Yine Batılı araştırmacılardan *Gaudefroy* ile *Demombynes* de E. Tyan'nın bu görüşünü (yani İran'ın İslam adliyesine etkisi) desteklerler.[70]

İslam konusunda araştırma yapanlardan *De Lacy O'Leary* ise daha ilginç bir noktaya değinir: "İslam hukukunda (fıkıh) iki farklı ekol vardı. Biri İran, diğeri Suriye ekolü. Birincisi, menşeini İmam Ebu Hanife'ye borçludur. Abbasiler döneminde ortamın Yunan felsefesinden etkilendiği bir zamanda yaşayan Ebu Hanife, İran ekolünü geliştirdi. Ancak bu ekolü yayıp egemen kılan, İmam Ebu Yusuf oldu. El Evzai (ölümü 774) tarafından geliştirilen Suriye ekolü ise, daha önce Bizans imparatorluğu yönetiminde yaşamış müslüman eyaletlerinde, egemen olmuştu."[71]

Bizzat Fahreddin Atar da bir saptama yapıyor: "İslam hukukçularının iddialarına karşılık, İslam hukuku İran, Bizans ve Roma tesirinde kaldı"[72]

Arap ve İslam dünyası üzerinde araştırmalarıyla ünlü Türkiyeli Prof. Dr. Neşet Çağatay ise "Osmanlı döneminde hukuk alanındaki eksiklerin, XIX. yüzyılda Avrupa'dan tamamlandığını, mesela Savcılık makamının o dönemde Avrupa'dan alındığını" yazar.[73]

Şimdiye kadar yazılan bütün olgulardan yola çıkarak şunu sorabiliriz: Bir İslam Şeriatı düşünün ki, kendine temel aldığı

68- Köprülü, age. s. 281.
69- Fahreddin Atar, age. s.90.
70- age. s.90.
71- De Lacy O'Leary, İslam Düşüncesi ve Tarihteki Yeri. A.Ü. İlahiyat Fakültesi yay. 1959, s. 39.
72- Fahreddin Atar, age. s. 81.
73- Cumhuriyet gazetesi, 31. Ocak 1990.

Hadis'lerin önemli bir kısmı uydurmadır ve henüz doğrusu yanlışından tam olarak ayrılabilmiş değildir. Yine kendine temel aldığı Kur'an, Peygamber'in vahiy katiplerine yazdırdıklarıyla aynı değildir. Kaç tane olduğu da henüz açıklık kazanmamıştır. Yakılmıştır. Her ikisinin (Hadis ve Kur'an) ilk özgün ve bozulmamış haliyle varolup günümüze kadar geldiğini varsaysak bile, Kur'an ve Hadis'lerde genel çerçevesiyle belirtilen Şeriat, daha önce mevcut olan Tevrat, İncil, Zerdüşt ve Sabiî şeriatlarından etkilenmiştir. Yine günlük hayatın genişleyip duran meselelerine cevap vermediği için Roma, Bizans, İran hukuklarından önemli ölçüde etkilenmiş; çeşitli fikir akımlarının etkisinde kalmıştır. Böyle bir şeriata, "İslam Şeriatı" ve dolayısıyla İslam Hukuku diyebilir miyiz? Burada İslamcıların sahip çıkıp, "gökten inen özgünlüğüne ve kutsallığına gönderme" yaptıkları İslam Şeriatı'ndan söz ediyoruz. Sözgelimi Pakistanlı İslamcı araştırmacılardan birinin şu sözlerine inanabilir miyiz: "Kur'an, İslamın insana ait bütün sorunları ihtiva eden, her dönemde geçerli ilkeleri vardır. Bu bakımdan, İslam yasaları gerçekten tek ve eşsizdir. Çünkü bu yasalar kaynağını değişmez, ebedi ve baki bir mucizeden almıştır. Dolayısıyla bu yasa, yer çekimi yasaları kadar kesin ve doğrudurlar."[74] Yukarıdaki örneklerle karşılaştırıldığında gülünç kaçan bu iddia bir yana, sorulması gereken en önemli soru şudur: Madem ki bu yasalar böylesine bozulmuş ve İslami özgünlüklerini kaybetmiş; üstelik "kafir"lerin yasalarından da alıntılar yapmış ve hatta bu yasalara birtakım "sinsi" veya açık (kafir elleriyle gerçek İslama karşı kişilerin) müdahaleleri olmuş, bu durumda gerçek bir müslümanı bir İslam Şeriatı'na göre yargılayıp hüküm vermek ne derece doğru ve ilahidir? Bu alıntılardan yola çıkarak Muhammed'in şu hadisini hatırlatırsak doğruyu saptamış olmaz mıyız? "Bir kimse, hangi millete benzemeğe özenirse, o da onlardan olur." Kuşkusuz bunu İslamcılara sormak gerek. Yoksa biz, günümüzde bulunan haliyle bile İslam Şeriatı ve dolayısıyla bir İslam hukukunun var olduğunu görüyor ve bütün o dışarıdan alıntılarıyla, ya-

74- Prof. M. A. Manna, İslam Ekonomisi: Teori ve Pratik, Fikir yayınları, 4. baskı, 1980. s.32.

bancı müdahalelerin katkılarıyla günümüze kadar gelen, doğal bir süreçte pekişen bir Şeriat olduğunu kabul ediyoruz. Kuşkusuz bu olguyu saptamak ayrı, onun içeriğine karşı çıkıp olgularla ne olup ne olmadığını ortaya koymak apayrı birşeydir.

İslam Hukuku ve Sorunları

İslam hukuku, herşeyden önce bir devlet kurulmasını öngörür. Önemli gerekçe de şudur: Hayatta hiçbir şey yoktur ki, İslam hukukunun hükmü altına girmesin! İslam hukukunun iki önemli ayağından biri Kur'an diğeri ise Hadis/Sünnet'tir, Uygulama ise İmam, Emir, Sultan önderliği ve yönetiminde olur. Bunlar ise aynı zamanda *iktidar, hakimiyet* ve *hükümet* etmek anlamına gelir. İslam hukuku sabit cezalar (hudud/ahkam) ve değişken cezalar, Cihad, idare diye ayrılır. Burada İslam hukukunu uygulayacak olan birey ya da sivil anlamdaki cemaat değil, örgütlü bir mekanizma olarak devlettir.[75] Bu yüzden diyebiliriz ki İslamın varlığı devletin varlığıyla özdeştir; devletsiz İslam, nakıs (eksik) bir İslamdır. Hatta devletsiz İslam, İslam olmaktan çıkar. Diyelim ki İslamiyetin beş şartından biri olan namazı kılmadınız, zekatı vermediniz, orucu tutmadınız. Size yaptırımı kim uygulayacak? Devletten veya onun benzeri sıkı ve askeri (para-militer) bir örgütlenmeden başka birşey gözükmüyor ortada. Eğer yaptırım yoksa namaz kılmayan (muhakkak öldürülmeli diyor İslam hükümleri) biri müslümanlığın beş şartından birini yerine getirmiyor demektir. Aslında sadaka değil de varlık vergisi demek olan Zekât, bireylere değil yetkili bir makama (devlete) verilmesi gerektiğinden, devletin olmadığı bir yerde verilse bile İslamiyetin şartı yerine gelmiş olmaz.

Doğmatik ve yer yer bağnaz İslami kimliğiyle tanınan, ama esas olarak İslamiyeti İçtihad yoluyla iyi yorumlayabilen ve günümüz radikal müslümanlar arasında pek tutulan *İbn Teymiyye* devletsiz bir İslam hukuku olamayacağını şöyle açıklar: "Şüphesiz halkın işlerinin velayeti, dini vecibelerin en

75- Prof. Abdülkerim Zeydan, İslam Hukukunda Fert ve Devlet, Kalem yay. 1969. s.13-14.

önemlilerindendir. Hatta onsuz (devletsiz-FB) dinin devamı ve bekasından söz edilemez. Çünkü Allah *Emr-i Bi'l Maruf Nehy'i En'il Münker* gibi bir kuralı emretmiş, zulme uğrayanlara yardımı buyurmuştur. Bunun için Adalet ve Cihad'ı farz kılmış; emirlere uyulması, cezaların konulması, adaletin uygulanması ve Cihad'ın tayin edilmesi, ancak kuvvet ve devlet eliyle mümkün olur"[76]

İbn-i Kesir ise, İslam olmayan ülkelerde yaşayıp İslamiyetin farzlarını yerine getiremeyen ve bundan şikayet eden müslümanlara "Siz de oradan hicret (göç) etseydiniz ya! Çünkü orası Dar-ül Harp'tır ve orada yaşamak caiz değildir. İbadet için de devlet gereklidir..."[77] diyebilmiştir. Halife Osman da "Allah ve Kur'an yoluyla önlenmeyen/önlenemeyen şeylerin, hakimiyet (takakküm) ile durdurulmasını" isterdi.[78]

Özetle İslamcılar, şeriat ve hukukun uygulanmasında devlete olan gereksinimlerini, "Kur'anı Kerim'in doğru yola getiremediği kimseleri, sapıklık ve fesattan demir kuvvet menedecektir. Ayrıca İslam cemaatini kurup korumak da aktif bir kuvvet gerektirir ki, bu da devlet'tir" biçiminde dile getirirler.[79]

Bu bir yana İslam hukukunu belli başlıklar altında toplayıp tanımlamak mümkün. Şöyle ki;

A) *Pozitif Hukuk*: Bir ülkede belli bir zamanda yürürlükte olan kurallar bütünüdür. Sözgelimi günümüz İran, Pakistan, Afganistan, Suudi Arabistan gibi ülkelerde geçerli olan, ama esas kaynağını İslam'dan alan hukuk böyledir.[80]

B) *Ideal (Tabii/doğal) Hukuk*: "Belli bir ülkede belli zamanlarda ihtiyaç ve insanlık duygularını en iyi karşılayan kurallar." İslamcılar kendi şeriatlarını pozitif hukukun ideal hukuku olarak adlandırırlar." Bununla birlikte belli bir dönemde ihtiyaç ve insanlık duygularının karşılanmasını, İslamiyet kurallarına

76- İbn Teymiyye, El Siyaset-ül Şerriyye, s. 172-173.
77- Aktaran Abdülkerim Zeydan, age. s. 14.
78- age. s. 18.
79- age. s. 17-18.
80- Bu konuya ilişkin bütün sıralamalar, esas olarak Irakh Müslüman Kardeşlerin eski liderlerinden olup 1950-60'lı yıllarda Bağdat Şeriat Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Abdülkerim Zeydan tarafından yazılan yukarıda adı geçen kitaba göre yapılmıştır. Ayrıca kitabın tercümesini yapan Cemal Arzu da uzunca bir önsöz ile bu tasnife önemli katkıda bulunmuştur.

ters düşmemek şartıyla kabul ederler. Yani ideal hukuk, İslam çemberi dışına çıkamaz. Bu yönüyle de kimi sivil toplumcular ile bunları kandırmaya çalışan İslamcı kesimler, istedikleri kadar "İslam en ideal düzen ve insana en çok önem veren bir şeriattır" söylemine inansın ya da inandırsınlar, İslam'da ideal hukukun sınırları önceden ve hem de kendi deyimleriyle "ebedi olarak ve ilahi hükümlerle" çizilmiştir.

Bu ideal (doğal/tabii) hukuk, İslamcı tasnife göre, Amme hukuku, İdare hukuku, Ceza hukuku, Usul hukuku, Devletler hukuku diye ayrılır kendi içinde. Bunlara bakalım:

1) *Amme Hukuku*: Devlet mekanizmasının çalışması ve hükmi sıfatı olan şahısların (halife, imamet, yöneticiler vs) durumuyla ilgilidir. Bu da kendi içinde; a) Esas teşkilat hukuku, b) İslam hukuku diye ikiye ayrılır.

a) *Esas Teşkilat Hukuku*: Devlet, siyaset ve İçtima (toplum) ana teşkilatını oluşturur ki, genel çerçeve içinde "hak ve özgürlükler" olarak adlandırılabilir. *Esas Teşkilat* hukukunda, devlet/yurttaş ilişkileri ön plandadır ve ayrıca bu Teşkilat, "Ümmet toplumu" iddiasına rağmen, milli bir karakter taşır. Oysa İslamiyet, dünya devletini öngörür.

b) *İslam Hukuku*: Buna özgü çalışmalar azdır. Türkiye'de bir ara Ali Fuad Başgil bu alana ilgi duyup incelemeler yaptı. Son zamanlarda gene İslami uyanışa bağlı olarak İslam Hukuku üzerinde yeni çalışmalar ortaya çıkmaktadır.

Geçmiş dönemlerde *Farabi*, *Maverdi* ve *İbn Teymiyye* gibi alimler İslam hukuku üzerinde bireysel ya da genel incelemeler yaptıysalar da, bağımsız bir hukuk dalı olarak saptayıp ortaya çıkaramadılar. İslam Hukuku, ilk Medine toplumunda Yahudi ve putaparlar ile müslümanlar arasında imzalanan yazılı andlaşma Medine Vesikası'nda belli bir ölçüde yeralmaktadır. İslam hukukunun en önemli özelliği, doğrudan doğruya insanı ele alıp, çeşitli hükümlerle onun vicdanına, aklına ve yaşama biçimine yön vermiş olmasıdır.

2) *İdare Hukuku*: Buna kamu hizmetleri veya kamu hukuku da denilebilir. İslam hukukunda, İdare hukukuna ayrılmış özel bir çalışma pek görülmez. Çünkü her devlet, kendi bölgesel ve ulusal özelliklerine göre idare ediliyordu. Bu bağlamda, İdare

hukukunun en sağlamını Osmanlılar kurdu denilebilir. Tarihsel baktığımızda bu çok doğal idi. Çünkü Osmanlılar, Medine devletinden başlayarak temellerini kurup sağlamlaştıran İslam imparatorlukları veya devletlerinin en sonuncusuydu.

3) *Ceza Hukuku*: Toplumun dirlik ve düzenliği için fiiller ve önlemleri içerir. İslam hukukunda *Ukûbat* adıyla geçen bu ceza hukuku, suç ve ceza ilişkisini ele alıp ayrıntılarla ortaya koyar.

Teori ve pratikte şiddeti öngören ve şiddeti seven İslamda *ceza hukukunun çok gelişmiş olması* hem dikkat çekici hem de doğaldır.

4) *Usul Hukuku*: Devlet organları ile mahkemelerin adaleti dağıtmada düzenleyici hukukun adıdır. İslam hukukundaki uygulamada, bu alan bir hayli gelişmişti.

5) *Devletler Genel Hukuku*: Devletlerarası ilişkiler ile savaş ve barış (bu arada Cihad, Dar-ül Harb ya da Dar-ül İslam) konularını ele alan bir bölümdür ki, bu bölüme esas olarak Cihad hükümleri (yani yeryüzü İslamın oluncaya kadar Allah ve Peygamber adına savaşmak) egemendir ve bir hayli de geniş bir alandır.

6) *Umumi Amme (Devlet) Hukuku*: Devletin çatısı, organları, devletin oluşum ilişkilerini hukuki/felsefi olarak ele alıp inceler.

Bunun yanı sıra İslam hukukunda Hususi (özel hukuk) adı verilen bölüm başlığı altında bir hukuk daha vardır ki, kişi, kurum, kuruluş ve aile ilişkilerini ele alır. Çok gelişmiş olan bu hukuk ayrıca hemen her İslam ülkesinde tatbik edilmiştir. Suudi Arabistan'da uygulanan bu gelişkin hukuk (aynı zamanda İran, Afganistan, Pakistan, Sudan ve Malezya gibi ülkelerde de) Batı hukukundan da ek bölümler alarak hayata uygulanmaktadır. Bu hukukun; *Münekehat* (evlenme, boşanma gibi aile hukuku), *Miras* (veraset) ve *Muamelat* (borçlar hukuku) gibi alt bölümleri bulunur.

İslam Hukukunda Önemli Pratikler

Yazının başında da değinildiği gibi Muhammed, hem peygamber, hem devlet başkanı, hem de yargıç sıfatıyla hareket ediyordu. İlk kadılar ortaya çıktıktan sonra Muhammed bu kez Temyiz Mahkemeleri (Yargıtay, sayıştay, danıştay gibi)

başkanlığı görevine benzer bir görev üstlenerek davaların nihai durumuna bakar oldu. Medine toplumundan başlayarak yapılagelen ilk uygulamalarda "federatif bir devlet"[81] şekli öngörüldü. Bu arada Halife de din ve dünya işlerinde Allah'ın halifesi, yardımcısı (naiplik) görevini üstlendi. *Maverdi, Ibn Haldun* ve *Kettani* gibi İslam alimleri bunu özellikle belirtiyorlar.

Esas olarak teşri (yasama), tahkim (yargı veya kadan) ve İcra (yürütme) temelinde yürütülmeye çalışılan ilk İslam devletinin özellikle *yürütme* bölümüne ilişkin olanı da fedreratif bir görünüm sergiliyordu. Sözgelimi Necran, Bahreyn, Hadramut, Umman gibi yerler alınınca konfederatif bir yapıya kavuşan İslam devletinin hiyerarşisinde *Nakib-ül Nukeba* yani Halife'nin de halifesi veya halife yardımcısı gibi kademeler de doğdu.[82]

Adliye veya yargı organı da *ihbari* ve *izhari* olmak üzere ikiye ayrıldı. Her ne kadar Türkiyeli bir araştırmacı, Fransız *Montesqiue*'ye dayanarak "Dört halife devrinde kuvvetler ayrılığı görülmüyor"[83] diyorsa da, Halife Ömer *icra* ve *infaz*'ı birbirinden ayırarak bu yolun önünü açmış oldu. Aslında daha İlk Medine Devleti'nde yani Muhammed döneminde *Şorta* denilen *kolluk* kuvvetleri (bugünkü anlamıyla polis teşkilatı ve Emniyet görevlileri) kazai (yargısal ve adli) işlevin yanında cezayı da icra edebiliyorlardı.[84] Yani hem yargıç hem de cellat olabiliyorlardı. Aynı teşkilat sonraki dönemlerde de Mısır ve Şam'da cezaları infaz eder, yargıçların riayet edeceği davalara bakarken, kadı'dan daha çok imtiyazla hareket ederlerdi. Özellikle zina, şarap içme ve katl cezaları gibi hükümleri aşağı yukarı belli cezaların hem hükümlerini verir hem de anında infaz ederlerdi.[85]

Muhammed tarafından yeni fethedilen yerlere gönderilen valilere hem kadı'lık (yargıç), hem valilik (yönetici) verilmesi de aynıydı.[86]

81- M. Hamidullah, El Vesaik, s. 13.
82- Fahreddin Atar, age. s. 9-11.
83- age. s. 16.
84- age.s. 176.
85- age. s. 176-177.
86- age. s. 45.

Emeviler zamanında İcra (yürütme) ve Kada (yargı) müdahale ve baskılarla karşılaştı.[87] Abbasiler zamanında da yine bir İran geleneği olan Cellatlık[88] İslam hukukuna sokuldu. Halife veya sultanların inisiyatifiyle İslam hukukuna sokulan şeylerden biri de siyasi yönü ağır basan *Örfi hukuk* dur. Örfi hukuk gücünü siyasi ve idari geleneklerden almakla birlikte, esas olarak Halife hükümdar veya Sultan'ın iradesinin kanunlaşması anlamına geliyordu. Ne var ki Sultanlar, bu Örfi hukuku da Şeriat'a (yani devlet yönetiminin ve hayatın tümüne egemen olan İslam yasalarına) dayandırıyordu.[89] Kaldı ki, bu Örfi hukukun İslam hukukuna eklemlenmesini isteyenler bizzat din alimleri yani Ulema idi.[90] Bu bakımdan İslam hukukunda uygulanagelen sayısız katl (adam öldürme, katliam yapma, ölüm fermanı verme) cezalarının suçunu sadece *Sultanlar*'a yükleyip, İmamları (Ulema'yı) gözden kaçırmak olmaz. Ya da onlar arasına yapay bir ikilem ve ayrılık koyup; "İslam Şeriatı barışçıl ve temizdi de, işte Sultanlar ve birtakım kötü İmamlar bunu mahvetti"[91] diye gerekçe göstermek pek inandırıcı olmaz. Bu konuyu ayrıca irdeleyeceğiz.

Kaldı ki, Örfi hükümler, sadece Sultanlar'ın şunu bunu öldürmek üzere çıkarttıkları kararname ve kanunlar değildi. Tersine ülkedeki yargı gidişatını çabuklaştırmak ve hukuka pratik bir işlerlik kazandırmak için de bulunup ortaya konmuşlardı.[92]

Bununla birlikte, İslam hukukunun uygulanması her yerde aynı değildi. Mısır Tulonoğulları zamanında ülke 7-8 yıl kadar kadısız sivil mahkemeler ile yönetildi. Melik Nuizzüddin Hüseyin Kert, Herat bölgesinde Şeri olmayan birçok kanunu uygulatmıştır.[93]

Selçuklular döneminde siyasi hakimiyetin sembolü olan Sultan'ı, şehirde temsil eden, İslam şeriatından gücünü alan ve

87- age. s. 77.
88- Dr. Ahmet Mumcu, Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl, s. 20.
89- age. s. 42-68-69.
90- age. s. 69.
91- Mustafa İslamoğlu, İmamlar ve Sultanlar ile İslami Hareket, Anadolu (I)
92- Dr. A. Mumcu, age. s. 31-32.
93- age. s. 31.

Türk-Müslüman idaresinin yetkilerini Şeriat esasları dahilinde kullanan *Kadı* vardı.İslamiyet bütün devlet kurumlarını ince kurallarla ve kanunlarla bağlayan geniş bir hukuk sistemi yarattığında, Selçuklu sultanlığında medrese nüfuzu yalnız birey üzerinde değil; resmi devlet idaresinde de sonsuzdu. *Kazai* (Şer'i/Yargı) ve *mülki* (örfi/yönetim) Kadı'nın şahsında birbirine bağlıydı. İslam devletinde Şeri-Adli kurumlar denince *Kadı* yegane şahsiyet olarak akla geliyordu.[94]

Osmanlı devletinde ise hakimler (kadılar) esas olarak *Hanefi* mezhebi hükümlerine göre kararlar veriyorlardı. bu kararlarda da yine esas olarak İmam Ebu Hanefi'den çok, onun öğrencisi İmam Ebu Yusuf'un içtihad ve hükümleri temel alınırdı. Çünkü Ebu Yusuf, hem *fakih* idi hem de bilfiil *kadı*'lık yapmıştı. Hanefi mezhebinin yanı sıra Şafii ve Maliki mezhebinin hükümleri de gözönüne alınırdı. Şer'iye sicili araştırmalarında, Osmanlı döneminde İslam hukukuna aykırı bir hükme rastlanmamıştır.[95]

Bu son cümle özellikle önemli. Çünkü İslamcılar, "Osmanlı döneminde, ilk dönem İslam Şeriatı'ndan sapılmıştır" diyerek tarih önünde sorumluluktan kaçma yolları ararlar hep.

Öte Yandan; Osmanlı döneminde yaklaşık 100 yıl önce, el kesme türünden cezalar fiili olarak kalkmıştı. Bununla birlikte, Gülhane Fermanı bile Şeriat zemininde ilan ediliyordu. Şöyle ki; "Cümleye malum olduğu üzre, Devlet-i Aliyyemizin bidayet-i zuhurundan beri Ahkam-ı Kur'aniyye ve Kavanin-i Şeri'yeye (Kur'an hükümleri ve İslam Şeriat'ına-FB) Kemaliyle riayet olunduğundan..." (Dustur, I/26 Şaban 1255-3.11.1939) bahsediyordu.

Son ama ilginç bir örneği de Neşet Çağatay'ın makalesinden sunalım: İslam fakih ve müftüleri (hukukçu ve şeriat adına fetva verenleri-FB) pozitif bilimlerden habersizdiler. Dolayısıyla hükümler kişisel görüşlerle saptanıyordu ve yetersizdi. Katip Çelebi, *Mizan-ül Hak Fi Ihtiyar-ül Ehak* adlı eserinde (1609-1658), geometri bilmeyen bir müftünün havuz kazdırma zararı hakkında hüküm vermesinden söz eder."[96]

94- Prof. Dr. Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, Cem yay. 1977, s. 13-46.
95- Dr. Abdülaziz Bayındır, age. s. 33.
96- Cumhuriyet gazetesi, 31 Ocak 1990.

X
MEŞVERET, DEMOKRASİ, EŞİTLİK VE AYRIMCILIK

"Demokrasi, müslümanların (İslamcıların-FB) kuşkuyla baktıkları bir sistem. Onlara göre İslam ve demokrasi, farklı içeriklere sahip sistemler. Biri Allah'ın insanlar için seçtiği mükemmel bir din, diğeri de insanların yüzyıllarda deneyimleri sonucu geliştirdikleri, nihayetinde beşeri bir sistem. Ayrıca demokrasi suistimale fazlasıyla açık ve gücü olanın demokrasinin nimetlerinden yararlanabilme imkanı daha fazla."[1] Cezayir'den Mısır ve Sudan'a, Suudi Arabistan'dan İran ve Afganistan'a kadar günümüz İslam toplumlarındaki İslamcıların ortak görüşü bu yönde. Biz daha somut örneklere bakalım:

İran'ın vefat eden dini lideri Ayettullah Humeyni: "Demokrasi, fahişeliğe götürür."[2]

İran Devrim Muhafızları ve Hizbullah adlı örgütlerinin önemli kurucularından Mustafa Çamran: "Sosyalizm ve kapitalizm gibi demokrasi de bizim düşmanımızdır."[3]

Mısır İslami Cemaat örgütünün manevi lideri Şeyh Dr. Ömer Abdurrahman: "İthal malı kanunları getirip İslam ülkelerini yönetmek, bizzat kafirliktir"[4]

İslami Cihad (Mısır) örgütü: "Mevcut yöneticiler, Allah yasaları yerine beşeri yasalarla hükmettiklerinden kafirdirler. De-

1- İzlenim dergisi, Müslümanların Toplum Projesi, sayı 2. Şubat 1993.
2- Amir Taheri, Hizbullah, Sel yayıncılık, 1990, s. 39.
3- Yadname, Tahran, 1985.
4- Faik Bulut, Ortadoğu'da İslamcı Örgütler, Tümzamanlar yay. 1993, s. 306-307.

mokrasi halkın ve ardından insanın egemenliğidir. Oysa bu, Allah'a şirk koşmaktır. Çünkü bir toplum, tümüyle Allah'ın egemenliği ve hakimiyetinde olmalı. Tevhid fikri ile demokrasi arasındaki ayrımcı çizgi, Vahdet ve Allah'ın yasalarını tanıyıp üstün kılmaktır. Buna karşılık demokrasi halkın iktidarı olup halkın çıkarına işler. Demokrasi insan eseridir. Halbuki Tevhid Allah yasasıdır. Dolayısıyla demokrasi, Allah'a şirk (ortak) koşmaktır. Çünkü yasama yetkisini Allah'ın elinden alıp kitleye ve halka vermektedir. Bu durumda Allah'ın Partisi (Hizbullah) ve Şeytan'ın Partisi olmak üzere iki parti vardır. Allah'ın Partisi, Allah'ın izniyle İslam toplumunda kurulması emredilmiştir. Buna karşılık Şeytan Partisi'nin böyle bir toplumda kurulması yasaklanmıştır."[5]

Türkiyeli İslamcı yazarlardan Abdurrahman Dilipak: "Bugünkü anlamda ben demokrasiyi modern toplumların Mehdisi olarak düşünüyorum. Demokrasi, kaynak, yöntem ve amaç itibarı ile bana fazla birşey vaadetmiyor."[6]

Türkiye'de yayınlanan İslamcı *Altınoluk* dergisi Yayın Yönetmeni Ahmet Taşgetiren: "Eğer ilk kıyaslama yapılacak olan demokrasi ise, onunla İslam arasında halk oyuna değer verip vermeme noktasında değil; akîde (prensip-FB) planında temel bir ayrılık var: İslam Allah'tan yola çıkıyor. Demokrasi Allah'ı görmüyor; insanı ve halkı temel alıyor."[7]

İslamcı aydınlardan Altan Tan: "Demokrasi, biz müslümanlara inanma, inandığımızı yaşama, yaşadığımızı anlatma (tebliğ) ve örgütlenme hakkı veriyor, üzerimizdeki baskıları kaldırıyorsa güzel birşey."[8]

Türkiye'de yayınlanan İslamcı *Yeryüzü* dergisi Yayın Yönetmeni Burhan Kavuncu: "İslam toplumunda iktidar olgusu gibi, muhalefet olgusu da, Allah'ın nass'larına (kutsal metinlere-FB) bağlıdır... Demokrasiyi amaç veya araç olarak benimsemiyorum."[9]

5- Faik Bulut, age. s. 306-308.
6- İzlenim dergisi, age. s. 5.
7- ags. s. 6.
8- ags. s. 7.
9- ags. s. 8.

Türkiyeli gazeteci-yazar Hekimoğlu İsmail: "İslamiyeti ortadan kaldırmak, müslümanları yok etmek yahut zayıflatmak için yapılan örgütlenmelerin hepsi reddedilir, hatta ortadan kaldırılır. İslamiyet'te haramların sayısı çok azdır. Bunların şartı ile özgürlük vardır. Demokrasiye gelince, acaba hangi demokrasiden söz ediliyor: Kapitalistlerin, komünistlerin, liberallerin, budistlerin anladığı demokrasinin hangisi? Eğer demokrasi fazilet mesleği ise, İslamiyet serapa fazilet idi." [10]

Türkiye'de yayınlanan *Mektup* dergisi Yayın yönetmeni Emine Şenlikoğlu: "Demokrasinin ön cephesinde bir demet çiçek sunulabilirken —o çiçek de çok çabuk solar— ama arka cephesi çöplüklerle doludur. Demokrasi amaç değil, belki bir yere kadar araç olabilir. İslamda insanlar için özgürlük sınırlıdır. Hayvanlar için ise belirli bir sınır yoktur."[11]

Türkiye'de yayınlanan *İktibas* dergisi Yayın Yönetmeni Ercüment Özkan: "Özgürlük, insanı nefsinden ibaret ve nefsine ramolma olarak tanımlayan demokrasilerin bir kurumu olduğundan, Allah'a teslim olmuşluk ile bağdaşır bir yanı bulunmayan bir münker'dir (İslami anlamda haram ve kötülük kaynağıdır-FB). Demokrasi insanı hevâsına uymaya yönlendiren bir yaşama biçiminin adıdır. İslam ise Allah'a teslim olmuşluğun ifadesidir. Ne araç olarak ne de amaç olarak müslümanın da tasında bulunmaması gereken bir kirliliktir demokrasi."[12]

Türkiye'de iktidara oynayan İslami motiflerle süslü ılımlı bir düzen partisi olan Refah Partisi, gerek Genel Başkanı Necmeddin Erbakan gerekse yayınları aracılığıyla "demokrasi"den çokça söz etmekle birlikte, bu demokrasinin ne olduğunu bir türlü açıklığa kavuşturmaz. En iyi ihtimalle "demokrasi" istemini İslamcıların önünde engel sayılan "laikliğin ortadan kaldırılması, Diyanet İşleri'nin devlete bağlanmaktan kurtarılması ve İslami temelde örgüt, özellikle de siyasal partilerin kurulması (bunu yasaklayan anayasa'nın 163. maddesi)[13] düzleminde ileri sürer. Parti'nin İstanbul İl Başkan Tayyib Erdoğan'ın ifadesiyle "demokrasiyi bir amaç olarak değil araç ola-

10- age. s. 10.
11- age.
12- age. s. 11.
13- Yeni Zemin dergisi, Nisan 1993, s. 30-35.

rak" görür ve özlenilen demokrasinin, bu partinin ortaya attığı İslam ağırlıklı "Adil Düzen Projesi" içinde pekala gerçekleştirilebileceğini ileri sürer.[14]

Türkiyeli İslamcı aydınlardan Ali Bulaç ise daha farklı bir söylem içinde. Özünde İslami toplum projesinin hoşgörülebilmesi için geçmişteki İslam toplumlarından en ilki olan Medine Toplumu'na sık sık gönderme yapan Ali Bulaç, bu Medine Toplumu'nun "çoğulcu/katılımcı temelde kurulabileceğini ve hakimiyet (egemenlik ya da tahakküm) ilişkilerinin olmayacağını, tersine hakem yönteminin esas alınacağını" ileri sürüyor. Üstü kapalı olarak demokrasi ile İslam karşıttır demeye getiren Ali Bulaç, demokrasi kavramını (ve dolayısıyla demokratik toplum modelini) yıpratıp gözden düşürebilmek için, esas olarak Anglo-Sakson pragmatizmi temelinde kurulmuş demokrasi modellerini sıkı biçimde eleştirir. Daha toptan bir yaklaşımla da "kapitalizmin burjuva demokrasisi modelini" yerden yere vurur. Buraya kadar haklı sayılabilir ve anlaşılabilir bir yönü var Ali Bulaç'ın.

Ama, Bulaç ve benzeri söylemde bulunanların iki önemli hatası var. Bir; Özellikle Ali Bulaç, kapitalizmin serbest piyasa ekonomisi ile özdeşleştirdiği demokrasiyi, İslami düzenin alternatif olduğu tek demokrasi olarak ele alıyor. Ayrıca bu demokrasiyi de sayısal (istatistiki) temelde eleştiriyor. Sözgelimi diyor ki: "Batı demokrasilerinde azınlık çoğunluğa tabidir. Diyelim ki yüzde 51 çoğunluk bir konuya evet dedi. Bu aynı zamanda yüzde 49'u oluşturan azınlığın hakkının yenilip ezilmesidir. Oysa İslam'da yüzde 1'in bile yüzde 99 üzerinde hakkı bulunabiliyor"[15] İki; ne Ali Bulaç ne de diğer İslamcılar, demokrasinin "bir başka tanımı" üzerinde duruyorlar. Gözden kaçırdıkları temel bir nokta da budur.

Demokrasinin farklı bir açıdan değerlendirilmesine geçmeden önce, İslamcıların demokrasi konusundaki görüşlerini sınıflandıralım; 1) demokrasiye "hem araç hem de amaç olarak hayır" diyenler, 2) araç ve amaç olarak "evet" diyenler, 3) de-

14- İzlenim dergisi, ağs. s. 12.
15- Ali Bulaç, İslam ve Fanatizm, Beyan yay. s. 146.

mokrasiye temelde "hayır" deyip, ancak bir İslam devletinin kurulmasında sadece bir araç olabileceğini savunan eğilimler var.

Birinci görüşün tipik örnekleri Mısır'daki yaklaşık 40 kadar radikal İslamcı örgüt arasında görülebilir. Şeyh Ömer Abdurrahman dahil Cihad, İslami Cihad, İslami Cemaat, Filistin'deki HAMAS örgütü,[16] Türkiye'de bazı radikal dergi çevreleri (Yeryüzü, İktibas gibi) ile İslamcı aydınlardan Abdurrahman Dilipak, Ercüment Özkan, Emine Şenlikoğlu, Burhan Kavuncu bunlardan. Demokrasinin "amaç" değil de İslami bir devlet/toplum kurulmasına kadar bir araç olarak kullanılması gerektiğini savunan örgüt ve şahsiyetler şunlar: İran lideri Ayettullah Humeyni (iktidara gelene kadar demokrasiye vurgu yapıp en geniş cepheyi çevresinde yarattı, sonra şiddete başvurarak bundan vazgeçti.[17] Mısır, Ürdün, Sudan, Suriye ve Lübnan'daki Müslüman Kardeşler örgütü ile Cezayir'deki *İslami Selamet Cephesi* ve Tunus'taki *El Nahda* Partisi,[18] ayrıca Türkiye'de Refah Partisi.[19] Lübnan'daki *Hizbullah* ise başlangıçta amaç ve araç yönünden reddettiği demokrasiyi, son seçimlere katılıp birkaç milletvekili çıkararak araç olarak benimsedi.[20]

Bir Başka Demokrasi Tanımı

Dünyadaki dengelerin altüst olması, Doğu Avrupa'daki devlet kapitalizmine dayalı tek partili anti-demokratik sistemlerin çöküşünden sonra, adeta bir "demokrasi putçuluğu" veya "kutsal demokrasi ·diktatörlüğü" kavramı doğdu. Batı, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Avrupa'nın batı kısmındaki merkezi boşluğu doldurmak için, bir zamanlar Katolik Kilisesi'nin bütün feodal beylikler ve krallıklar üzerinde kurduğu ilahi/dünyevi egemenliğine benzer bir "kutsanmış demokrasi egemenliği veya imparatorluğu" ile yeryüzündeki

16- Faik Bulut, Ortadoğu'da İslamcı Örgütler.
17- İran Devrimi; Din, Anti-Emperyalizm ve Sol, Belge yay. Çevirmen Serpil Üşür'ün Önsözü.
18- Faik Bulut, age.
19- İzlenim dergisi, age. s. 6
20- Faik Bulut, age.

"tüm siyasi sistemlerin demokratikleştirilmesi hamlesi" başlatmıştır.[21] Doğu Avrupa'da özellikle sosyalizme (bu sosyalizmin nereye kadar doğru olduğu kuşkusuz tartışılır), en azından bir ideoloji olarak sosyalist dünya görüşüne karşı kışkırtılan demokratik hareketler, Amerikan tüketim demokrasisinin de dünya çapındaki gönüllü havarileri durumuna sokuldular. Kimi bilfiil bunu yaptı da. Demokrasi ilahlaştırılırken, Hegelci mantığın yeniden diriltilmesine yarayan bir hayli çarpık söylemlerle, Fukuyama gibi türedi yazarlar ortaya çıkıp *Tarihin Sonu* türünden kitapları yazarak; bunu, modern dünyanın yeni *Incil*'i olarak sundular. Çünkü böylesine kutsanan kitap, aslında "demokrasinin ebediliğini ve yenilmezliğini" savunuyor; artık "demokrasiden öte yol yoktur" iddiasında bulunuyor.

Batı, Medya (iletişim araçları) diktatörlüğü aracılığıyla kurduğu evrensel fikir hegemonyasıyla demokrasiyi dayatırken, maksatlı olarak şöyle bir denklem de kurmuş oldu: *Kapitalizm = Demokrasi* ve *Demokrasi = Kapitalizm*.[22]

Bunun altında yatan temel güdü neydi? Yetmişli ve seksenli yıllarda yükselişe geçen "neo-liberalizm" ya da yeni-sağ diyebileceğimiz akım, "piyasa güçlerinin özgürleştirilmesi" sloganıyla ortaya çıkarak, kamu kesiminin tümüyle yok edilmesini veya en azından özel sektör lehine daraltılmasını, KİT'lerin özelleştirilmesini, dışarıya açılarak gümrük duvarlarının yıkılmasını istemeye başladı. Gerçek anlamı şuydu: Dünya çapında bir sistem haline gelen kapitalizm, (çokuluslu şirketler ve sınırları aşan sermaye ihracı) artık siyasal, milli sınırları pek istemiyordu. Her ülkenin ilerlemesinin ön şartı olarak da serbest piyasa ekonomisini görüyordu. Bu durumda, *"İlerleme* ve *kalkınma = Serbest Piyasa Ekonomisi,"*[23] O halde piyasa güçlerinin özgürleştirilmesi, aslında sermaye dolaşımının özgürleştirilmesi anlamına geliyor. En azından Batılı medya diktatörleri, bunu böyle gösterme yoluna giderek ters yönden beyin yıkıyorlardı.

21- Samir Amin, Baad-ül Kadaye Lil Müstakbel, Kahire, 1991, s. 36.
22- age. s. 37.
23- age. s. 37.

Kuşkusuz, Mısırlı ünlü fikir adamı Samir Amin'in deyimiyle, "demokrasi hareketlenmeleriyle piyasa liberalleştirme siyasetlerinin aynı tarihe denk düşmesi, işleri iyice karıştırdı. İletişim diktatörlüğü aracılığıyla kendini dayatan basit ve tek yanlı bir görüş, diğer görüşlere hayat hakkı bile tanımadan şunu iddia etti: Kapitalizm ile özdeş olan serbest piyasa ekonomisi, herhangi bir ilerlemenin olmazsa olmaz şartlarındandır. Dünya çapında kalkınmanın temel şartı da serbest piyasa kurallarına uymaktır. Sosyalizm çöktü, çünkü dünya çapında ekonomik yönden etkin olmadığını gösterdi ve siyasal demokrasi yönünden de sınıfta kaldı.[24]

Oysa her durumda, Samir Amin'in de belirttiği gibi *demokrasi=kapitalizm=serbest piyasa ekonomisi* kuralı temelden yanlış. Çünkü sosyalizm veya gelecekte kurulacak halkçı sistemler piyasa ekonomisini reddetmezler, tersine sınıfsız toplum olarak bilinen komünizme geçiş döneminde bunu gerekli de görürler. Mülkiyet kavramı varoldukça bunun varolması (piyasa kuralı) kaçınılmazdır, sosyalist ya da bunu dengeleyecek halkçı düzenlerde. Bu durumda piyasa kuralı sadece kapitalizme özgü olmadığı gibi demokrasi kavramı da sadece kapitalizme özgü değildir. Tersine sosyalizm bir *"tefsir tarzı"* (yorum yöntemi) ile her ikisini de kapitalizmden çok daha ileri aşamalara götürebileceğinin tarihsel örneklerini (kesintiye uğrasa da) verdi.

Burjuva demokrasisinin ilk ortaya çıktığı Fransız Devrimi'nden başlarsak, herşeyden önce bu demokrasinin "Ortaçağ Feodal Metafizik Düşünce Hegemonyası"na karşı bir devrim olduğunu söyleyebiliriz. Bu temelde "eşit haklar, kişisel özgürlükler, toplumsal adalet" kavramları gelişti. 18. yüzyılın ikinci yarısıyla 19. yüzyılın başlarında, dünya emekçileri ortaya çıkıp toplumsal ve siyasal hareketlerin ağırlık merkezine oturunca, bu burjuva demokrasisini, seçkin burjuva zümresinin elinden alarak çerçevesini genişlettiler ve burjuva çemberinin dışına taşırdılar. Sözgelimi seçim hakkı, toplumsal hakların kazanılması, geniş yığınlar lehine çalışma ve siyasal hayatın düzeltilmesi bunlardandı. Bütün bu kazanımların ka-

24- age. s. 37.

pitalist yönetim sisteminin bölgesinde ve ona rağmen gerçekleştirildiğine dikkat çekelim. Böylece Batı demokrasisi sadece siyasi alan ile sınırlı kalarak toplumsal ilişkiler ile özel mülkiyet ve rekabetin arasında sıkıştı-ki bu da bizzat demokrasi değil, onun karşıtı bir sistemdi. Burada dikkat çekebileceğimiz nokta şudur: seçkin burjuvaların öncülüğünü yaptığı demokrasi, kapitalist düzende siyasal alan ile sınırlı kalırken, emekçilerin devraldığı demokrasi, kitleler lehine geniş özgürlükler, eşit haklar ve sosyal kazanımlar sağlayarak toplumsal ilerlemenin motoru oldu. Demek ki, kapitalist medya diktatörlüğünün dayattığının tersine, kapitalizm demokrasiye eşit değildir, özdeş olmasına ise hiç imkan yoktur. Yine , hani o ilerlemenin önşartı denilen serbest piyasa kuralı ise, başlangıçta iyi giden (Kilise egemenliği ve metafizik düşünce hegemonyasına karşı) demokratik mücadeleyi, kısıtlayıp sadece siyasal alana hapsetmiştir.

Bu düzlemde, sivil toplumcu kesim ile İslamcı çevrelerin sık sık hücum ettiği "Jakoben Devrimi"ni irdelemek gerek. Biz, bu noktada, "Jakoben devrimi, çağımızın ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir devrimdir" yolundaki görüşü ileri süren Samir Amin ile ortak şeyler düşünüyoruz.[25] Çünkü herşeyden önce Fransız Jakoben demokrasisi, ilk dönem Sovyet demokrasisi ve altmışlı yıllarda da Çin kültür demokrasisinin (daha genel anlamıyla bu ülkelerdeki toplumsal/siyasal devrimlerin) önünü açmakla, tarihte ne kadar "ilerlemeci" bir demokrasi olduğunu ortaya koyup kanıtlamıştır. Sadece ilerlemeci yönüyle değil, çok uzak bir geleceğe çıkış yolu olması ve geniş yığınların özlemlerini karşılayıp köklü toplumsal/tarihsel dönüşümler yaratılmasına zemin hazırlaması bakımından da çağın gereksinimlerine cevap verecek bir demokrasidir, Jakoben demokrasisi. Bu özelliği sayesindedir ki, "burjuva demokrasisini, seçkin bir burjuva zümresinin dar kalıbından çıkarıp sadece siyasal alanda değil, toplumsal ve ekonomik alanda da ilerlemelere ışık tutarak"[26] neredeyse doğrudan demokrasinin prototipini oluşturmuştur.

25- age. s. 42-54.
26-age. s. 55.

Çok dar bir anlamda kullanılmak ve şiddet kullanma dahil, siyasal yönüyle sınırlı kalmak koşuluyla, ilk İslam devletinin kurucusu Muhammed'i bile "Jakoben devrimci" sayabiliriz. İslamcılar bunu düşünüp kendi aralarında tartışmalılar. Ama İslam, metafizik bir ideoloji olarak zaten doğasında sınırlık taşıdığından ayrıca tarihsel gelişme açısından da doğrudan demokrasiye geçişi değil, tersine doğrudan demokrasinin bir zamanlar uygulandığı kabile toplumundan, kişinin baskı ve tahakküm altına alınması demek olan sınıflı toplumun aygıtı devletin kurulup, güçlendirilmesi ve ebedi kılınmasını öngördüğünden, Jakoben demokrasisi ile karşılaştırılamaz bile! Kaldı ki İslamiyet sadece özel mülkiyeti tanımakla kalmıyor, onu kutsallaştırıp "uğrunda öleni şehid sayacak" kadar ileri gidiyor ki, Jakoben demokrasisinin önemli çıkmazlarından biri de buydu: "Burjuva özel mülkiyeti kuralının sınırlarını aşamamak."[27]

Bununla birlikte Jakoben demokrasisi demokratik pratikler ile halkın çıkarlarını biraraya getirmeyi başardı ki, bu da başlı başına kapitalizmin ihtiyaçlarıyla çelişki içindeydi. Tarihi örneklere göz atarsak; burjuvazinin, sadece belli bir seçkin kesime, seçim hakkını tanıdığını görürüz. Fransa, İngiltere ve ABD'deki uygulamalar (19. yüzyıl) böyleydi. Oysa o dönemde geniş köylü yığınları ile zenaat erbabı tarafından oluşan halk, bu sınırı çoktan aşmıştı. Sözgelimi, "ticaret özgürlüğü" bu halkın istemleri arasında olmadığı gibi çıkarına da değildi.[28] İşte burada Jakoben demokrasisinin önemi ortaya çıkıyor: "Liberal ekonomi ya da serbest piyasa ekonomisi, demokrasi ile özdeşleşmez; tersine onunla çelişir."

Samir Amin'in ifadesiyle söylersek, "Böylece Jakoben demokrasisi, daha ileri bir adım atarak sosyalizm ufkunu açtı. Bunu da Babeuf, devrimi (ya da komünizmi) Fransa'da uygulamada kanıtladı. Aynı biçimde Jakoben demokrasisi Rus devriminin ve Mao Zedung önderliğinde Çin devriminin önünü açtığı gibi, dünya tarihinin gündemine ulusal halkçı devrimlerini de sokmuş oldu."[29] Kuşkusuz burada önemli

27- age.
28- age. s. 55.
29- age. s. 55

olan, her dönemde çağın önünü açan kitle inisiyatifi[illegible] koben demokrasisi temelinde yükselmiş olmasıdır.

İşte İslamcıların anlamadığı demokrasi budur. [illegible] doğrusu bu demokrasinin özünü anlamadıkları gibi, Jakoben demokrasisini, burjuvazinin sadece siyasi alana hapsedip parlamentodaki aritmetik rakamlara indirgediği, günümüzde ise kapitalist ekonominin serbest pisaya kuralı ile özdeşleştirdiği Batı demokrasisi ile eşanlamlı olarak kullanıyorlar. Batı demokrasisini eleştirirken, sanıyorlar ki bütün demokrasiler böyledir.

Oysa 1917 Rus devrimindeki Sovyet inisiyatifi yani kitlelerin kendiliğinden kurdukları, neredeyse doğrudan demokrasi komiteleri ve Çin devrimi sırasında kurulan halk komiteleri, halkın yüzde 99'unun küçük bir azınlık üzerindeki yönetimiydi.

Mao, Kültür Devrimi'ni başlatırken bu demokrasiye güvenerek "Yönetimin karargahını bombalayın!" demişti 1966'da ve bu da gerçekleşmişti. Kitleler, bizzat Mao'nun başında olduğu yönetime karşı ayaklanmışlardı. Oysa Hz. Muhammed, kendisinden sonra gelecek halifeler hakkında, "Allah'a itaat etmezlerse siz de ona itaat etmeyin" demesine rağmen, halkın kendisine karşı isyan hakkını kullandığı Halife Osman ve bir sonraki dönemde de Halife Ali, iktidarda direnmiş; sonuçta her ikisi de hançerlenerek öldürülmüşlerdi. Öte yandan Jakoben demokrasisi örneğini izleyen Sovyet ve Çin (ve başkaları) toplumları hemen her yönden ilerlerken, ilk müslüman (Asr-ı Saadet) toplum tersi bir yönde ilerleyerek demokrasiden ödün vere vere merkezi bir devlet halinde büyümüş; sonradan zalim bir imparatorluk olmuştur. Emevi ama özellikle de Abbasi döneminde görülen fikirsel canlanma ise, bizzat o toplumun dinamiğinden kaynaklanmadı. Tersine Hariciler, Şiiler, zenci ayaklanmaları, Karamitiler gibi toplulukların kabile demokrasisine (ideolojisi İslam olan ilkel komünal toplum) yönelişleri ve İçtihad'ları temelinde gerçekleştirdikleri ayaklanmalar nedeniyle, geçici olarak tanınan özgürlükler ortamında yeşerdi.

İran devrimi öncesinde de, başta Humeyni olmak üzere çok

sayıda İslam teorisyeni şöyle diyordu: "Bütün bu müslüman olmayan dostlara ilan ediyoruz. İslam açısından düşünce özgürdür. Sizler dilediğiniz gibi düşünmekte serbestsiniz! İnancınızı dilediğiniz biçimde (bir şartla ki gerçek düşünceniz olacak) açıklayınız. Dilediğiniz gibi yazınız. Hiç kimse hiçbir yasaklama getirmeyecektir."[30] Çok geçmeden yönetime geçen İslamcıların görüşleri ise şu şekilde değişmişti: "Anayasa'da açıkca İslamın lafzına ve ruhuna aykırı hiçbir kanunun yürürlükte olamayacağını, bunun yasak olduğunu düşünmeleri (muhaliflerin-FB) gerekirdi."[31]

Kaldı ki Dr. Ali Şeriati gibi İslamcı düşünürler de halkı seferber edebilmek için Jakoben demokrasisine yakın bir kavrama vurgu yapmışlardı "Hangi İslamiyet'e dönelim? Halife, saray ve hükümdarların hoşlandığı İslama mı, yoksa halkın, ezilmişlerin, sömürülmüşlerin hizmetinde olanına mı?"[32] Kuşkusuz söz doğru, ama tarihsel gerçek ve samimiyet tartışılmalıdır burada.

İslam'da Şura Yönetimi

İslamcı çevreler, itiraz ettikleri demokratik yönetim biçimine karşı, seçenek olarak "Şura"yı koyarlar. Söylem kimi zaman meşveret, şura yönetimi veya Şura Meclisleri biçiminde değişse de, özünde İslami bir yönetimin Şura ile yönetilmesi gerektiği, Kur'an'da emredilen Al-i İmran suresinin 159. ayeti "İş konusunda (onlarla) meşveret et" ya da "(onların) işleri, aralarında meşveret (şura) iledir" olarak geçen Şura suresinin 38. ayetiyle açıklanmıştır.

Kimi İslamcı yorumculara göre "Şura yönetimi" İslam hükümetlerinin yönetim biçimi olarak ilahi bir buyrukla emredilmiştir. Dolayısıyla İslami yönetimlerin ayrılmaz bir parçasıdır, Meşveret.[33] Gerçi Şura (karşılıklı danışma) yöntemini namaz kılma ve Allah yolunda mal harcama (infak) ile bağlantılı biçimde ortaya koyanlar da var. Bunun nedeni

30- Mutahhari, İslam Devrimi, Akademi yayınları, s. 20.
31- age. s. 85.
32- Asaf Hüseyin, İran'da Devrim ve Karşı Devrim, Pınar yay. 2. Baskı, s. 136.
33- Muhammed El Vekil, Mevsuat-ü Medinet-ül Tarihiyye, Cidde, s. 23-24.

Şura suresinde namaz kılma-meşveret etme-mal/para harcamanın (Allah için) birarada geçmesidir.

İslam alimlerinden Kurtubi, "İlim ve Din ehline (Ulema'ya-FB) istişare etmeyen kişinin görevinden azledilmesi gerektiği konusunda görüş birliği vardır"[34] derken, Şevkani şöyle bir rivayeti nakleder: "Yönetici olacaklar (Ulu'l emr-FB) bilmedikleri konularda Ulema'ya danışmak durmundadırlar: Ulema'ya dünya işleri konusunda, askeri komutanlara savaş konusunda, toplumun ileri gelenlerine çıkarlar konusunda, yazar, yazarlar ile çalışanlar ve bakanlara da ülkenin çıkarları ve kalkınması konusunda danışmalıdırlar."[35]

Aslında Şura/Meşveret geleneği, kandaş toplumun doğrudan demokrasisinin bozulmuş biçiminden İslam toplumuna geçmişti. Somutlarsak, İslam öncesi Mekke toplumunda *Dar-ül Nedve* adı altında bir Seçkinler Kurultayı oluşturulmuştu. Kureyş kabilesinin atası olan Kusay, 40 yaşından büyük Mekkeli kabile başkanları, aile kümeleri reislerini kendi evinde toplardı. Esas olarak 10 seçkin Kabile reisinin katıldığı bu *Nedve* toplantılarında kararlar oy çokluğuyla değil, daha ziyade, içlerinden en zekisinin ve en iyi konuşanının, düşünce ve görüşlerini ötekilere inandırması suretiyle alınırdı. Kureyş kabilesinin bütün nikah merasimi ile savaş işleri burada görüşülüp planlanır; erginlik çağına gelmiş kızların özel gömlekleri, *Dar-ül Nedve* başkanının eliyle burada giydirilirdi. İbn-i İshak, özel bir *Dar-ül Nedve* binası yapılmadan önce bu tür toplantıların, Kusay'ın evinde yapıldığını yazar. Kusay, *Nedve* adı verilen bu toplantı yerini yaptırıp, kapısını Kabe'ye doğru açtırdı. Kureyş kabilesi, bütün önemli işlerini burada konuşup kararlaştırırdı. Kureyş kabilesi arasında Kusay'ın emirlerine, kendisi sağ iken ve öldükten sonra, bunlar sanki din kuralları imiş gibi uyulur; bu kuralların dışındakilere hiç önem verilmezdi. Bu Nedve başkanlığı (sırasıyla yapılırdı-FB) ödevi, Abdüddar oğullarında idi. *Dar-ül Nedve* binası, İslamiyet devrinde de bir müddet Abdüddar oğullarında kaldı.[36]

34- Feth-ül Kadir, 1/393.
35- age. 394.
36- İbn-i Hişam, Sire, c. I. s. 132-137.

Bir de *Meşveret* ödevi vardı ki, önemli işlerde bu ödevle görevli kimsenin fikri sorulurdu. *Meşveret* ödevi, Kusay oğlu Abdüluzza çocuklarından Beni Esed koluna geçti. İslamiyet ortaya çıktığı sırada Zem'a oğlu Yezid'in üzerinde bulunuyordu. Kureyşliler onun fikrine başvurmadan bir işe girişmezlerdi.[37]

Yakın Şark Tarihi ve İslamiyet konusunda bir hayli araştırma yapmış olan Türkiyeli Prof. M. Şemseddin Günaltay, *Dar-ül Nedve* kurulunun Mekke şehrinin Senatosu mahiyetinde olduğunu ve 10 asilzadenin katılmasıyla oluşturulduğunu kaydediyor. Buna karşılık Eyüb Sabri ise (Mir'at-Mekke) 10 asilzade kabile başkanından başka, sözü geçen bazı kimselerin de bu kurula katıldığını belirtir.[38]

Başlangıçta yalnız olan Muhammed, kendi düşünce tarzına ve kararlarına güvenmek (kimi zaman tereddütler geçirip davasından yüzgeri etmeyi düşünse de) durumundaydı. Ortamın zorluğu, bir ara, Muhammed'i, bireysel davranışlar sergileyip kişisel hükümler vermek mecburiyetinde bırakıyordu. Ancak Muhammed'in yandaşları çoğalıp, işleri daha karmaşık bir durum alınca, özellikle de Medine devletiyle birlikte İslami toplumun hayatı çok boyutlu bir hal alınca (savaş, barış/ganimet, esirler, zekat vs) Muhammed hem bir önder olarak yakın çevresine danışmak ve görüşlerini almak yolunu tuttu hem de zaten kabile geleneğinden gelen *Meşveret* yöntemine başvurarak Ebubekir, Ömer gibi siyasi şahsiyetleri yönetime katıp sorumlulukları paylaştırmayı düşündü. Zaten Bedir gazasında alınan esirlerin serbest bırakılması (para karşılığında) ya da öldürülmesi gereği üzerinde çıkan tartışmalarda, Peygamber İçtihadında yanılmış; buna karşılık Ömer'in görüşü daha ağır basıp kabul edilmişti.

Sınama-yanılma yoluyla ve İslam öncesi kabile kurallarının müslümanlara yarayan bölümünü alarak devleti yöneten Muhammed'e, (aranızda danışınız) yolundaki ayet geldikten sonra, yani Müşavere ayeti olan *Al-i İmran* gelince, Muhammed o günden sonra birçok işi, yakın dostları ve yönetim kadrosu

37- Prof. Dr. Neşet Çağatay, İslam Dönemine Dek Arap Tarihi, 1989, s. 120-121.
38- Neşet Çağatay dipnotu. age.

olan Sahabe'ye danıştı. Bunu da resmen ilan etti. "Danışma bittikten sonra, Sahabelerin görüşlerine uygun vahiy'in gelmiş olması"[39] da Kur'an'ın gökten indirilmediği, tümüyle insan eseri olduğunun bir kanıtı. Zaten önemli noktalardan biri de şuydu: Genelde bu tür meşveret (danışma) toplantılarında, Ömer'in içtihadı neredeyse olduğu gibi ayete yansırdı. Birincisi Bedir savaşı sırasında esirlere yapılacak muamele üzerine idi. İkincisi Abdullah bin Ubeyy'in cenaze namazını kılmak konusunda idi. Üçüncüsü de kadınların örtünmelerine ilişkindi. Her üçünde de Ömer'in görüşleri doğrultusunda ayet açıklandı.

Muhammed'in ölümünden sonra Ebubekir, herkesten çok yakın arkadaşı Ömer'e danışırdı. Ömer halife olunca, yakın dostlarına danışmakla ünlüydü. Devletin oturması için İran geleneği türünden *Divan* denen bir çeşit bakanlar kurultayını kurdu. (Başlangıçtaki görevi daha çok maliye ile sınırlıydı. Bir çeşit devlet planlama teşkilatı ya da hazine müsteşarlığı görevi görürdü.) Ancak aynı Ömer, Hadis konusundaki bilgi azlığı ve yanılmasıyla da ünlüdür. Kimi zaman kadınlar bile daha fazla bilir ve Ömer'in "böyle biliyorum" dediği Hadis'leri çürütürlerdi. Ömer, zaman zaman kendisinin yanıldığını açıkca söyler, karşı tarafın sözlerini doğrulardı. Bununla birlikte İslam dininde İçtihad yoluyla birçok hükmü nesheden (Müellefet-ül Kulub kesimine ganimet malı vermeyi ve geçici evlilik olan Mut'a nikahını iptal etmesi gibi) Ömer olmuştu. Savaş konusunda Ömer'in bireysel hükümleri daha isabetli çıkmıştır.

Osman döneminde *Şura* geçerli olmasına rağmen, Meclis'te aykırı fikirler söyleyenler önemsenmemiş; kimi zaman tartaklanmış, bazan de bayıltılıncaya kadar dövülüp Meclis'ten dışarı atılmışlardı.

Halife Ali ise danışma kuruluna (Şura) başvurmakla birlikte, daha çok kendi görüşlerini uygulardı ve kararlarda acele etmesiyle, dolayısıyla yanlışlar yapmasıyla tanınırdı.[40]

Emevi halifelerinden Muaviye'nin de başvurduğu bir Şura meclisi vardı. Bunlar ya Suriye'nin başkenti Şam'da bulunan

39- Eshab-ı Kiram, İhlas Aş yay. s. 2/9 Ahmet Faruk
40- age. s. 199.

din alimleri ve toplumun ileri gelenleri ya da *Vufûd* denilen kabile temsilcileriydi. Muaviye bunların şikayet, yakınma ve önerilerini dinler; çekinmeden söz söylemelerini isterdi.[41] Ancak kendi bildiğini okurdu. Emevi halifelerinden Ömer bin Abdülaziz de hemen her işinde ve kararında, özellikle din alimlerine danışmasıyla ünlüydü.[42]

Hz. Muhammed döneminde *Katip* adı verilen *Vezirlik*, Dört Halife Döneminde de sürdü. Halife Ömer bunu Divan adı altında sürdürdü. İslam devleti imparatorluğa dönüştükçe, Vezir'in önemi artmıştır. *Katip* adından resmi olarak *Vezir* adına geçiş, Abbasi döneminde olmuş, Ebu Seleme Hafs bin Hallak vezir tayin edilmiştir. Halifelerin güçlü ya da zayıf olmaları oranında Vezirler'in de önemi artar veya azalırdı. *Vezirlerin* yaptığı işler arasında *Şura* adı verilen meclisleri toplayıp başkanlık etmek de vardı ki, daha sonra bu, İran geleneğinden alınan *Divan* kurumuna dönüştü. Abbasi halifelerinden Me'mun, illerden birçok temsilci getirtmiş ve bir *Şura* kurmuştu ki; bu gelenler, milletvekili olup serbest biçimde düşüncelerini söylerlerdi. Ancak halifeliğin nüfuzu yok olunca bu *Şura, fakih*'lerden (İslam hukukunda uzman din bilginleri) oluşmuş bir *Şer'i Encümen* (Yasama Meclisi) haline geldi. Bununla birlikte Büveyhoğulları, Samanoğulları, Seçuklular ve Eyyübiler zamanlarında bu türlü *millet temsilcileri* ve bunlardan kurulu *Şura*'lar vardı. Selahaddin Eyyübi'nin *Danışma Meclisi*, veziri *El Kadi-ül Fadıl* başkanlığında toplanır; savaş zamanında da onunla birlikte bulunurdu.[43]

İslam imparatorluğu genişleyip işler dal budak salınca yönetimin yapısına uygun *divan* denen devlet kurum ve kuruluşları ortaya çıktı. Divan-ül Hatem, Divan-ül Harac, Divan-ül inşa, Divan-ül Berid, Divan-ül Cünd, Divan-ül Beytülmal, Divan-ü Dar-ül Harb, Divan-ü Arz-ül Ceyş, Divan-ül Mezalim... vs. Örneğin bunlardan *Divan-ül Cund*, Hz. Ömer zamanında kurulmuş olup daha sonra *Divan-ü Dar-ül Harp* ve *Divan-ü Arz-ül Ceyş* ile birlikte hem savunma bakanlığı hem de

41- Dr. Bahriye Üçok, Emeviler-Abbasiler, s. 37.
42- Dr. Fahreddin Atar, İslam Adliye Teşkilatı, Diyanet İşleri Başkanlığı yay. s. 78.
43- Bahriye Üçok, age. s. 135-136.

genelkurmay başkanlığı görevini görürdü. *Divan-ül Mezalim* ise, Hz. Ali zamanında halkın şikayetlerini dinlemek ve buna uygun örgütlenme tarzına gidilmekle başlayan bir çeşit Yargıtay/Danıştay/Sayıştay üçlü işlevini yerine getirirdi ki, *Kadi-ül Kudat* (Yargıçların Yargıcı) görevini alan kimse bununla ilgilenirdi. İslam tarihinde ilk yargıtay başkanlığını da, Hanefi mezhebinin kurucusu İmam Ebu Hanife'nin öğrencisi İmam Ebu Yusuf yapmıştır.[44]

Osmanlı döneminin ilk kuruluş yıllarında, yani henüz devlete geçiş aşamasında göçebe/kabile geleneğinin bir sonucu olarak "Şura meclisleri varken",[45] devletleşme ve imparatorluk aşamasında klasik İran-Bizans yönetimine (daha önce çeşitli İslam devletlerinde uygulanagelen) dönüldü ve Divan kuruldu.

Günümüzde Suudi Arabistan Krallığı yönetiminde Kral ve hanedan bakanlıklarının yanı sıra bir de Şura Meclisi (Danışma Meclisi) bulunur. Kuveyt Emirliği (prensliği) ve benzeri petrol şeyhliklerinde, İslam Şeriatı'nın öngördüğü biçimde (az ya da çok) Şura meclisleri var. Batı demokrasileri ile İslam yönetimi arasında bir yerde duran Mısır'daki parlamentonun adı, *Şura Meclisi*'dir. Esas olarak İslam Şeriatı ile yönetilmekte olan Sudan'da Şura yöntemi, geçerli genel bir yönetim biçimidir. Türkiye'de Refah Partisi, seçimlerde sık sık *Meşveret* meslisleri sloganını kullandı.

İslam devriminden sonra İran Anayasası'na giren *Şura* ilkesine göre işbölümü şöyle:

"*Şura-i Milli Meclisi*: Doğrudan doğruya ve gizli oyla halk tarafından seçilen millet temsilcilerinden meydana gelir. Üyelik dönemi dört yıldır. Sayısı 270 kişidir ve her 10 yılda bir nüfusa göre ekleme yapılır. Zerdüşti ve Museviler birer temsilci, Asuri ve Keldani hıristiyanlar birlikte bir temsilci ve Güney ile Kuzeydeki Ermeniler de birer temsilci seçerler. Şura-i Milli Meclisi, ülkenin resmi dininin kurallarına ve Anayasa'ya aykırı düşen kanunları koyamaz. Bu konuda karar yetkisi, *Şura-i Nigehban* (Denetim Şurası) uhdesindedir. Denetim Şurası, za-

44- age. s. 136-138.
45- Mustafa İslamoğlu, İslami Hareket: Anadolu (1), Denge yay. s. 77.

manın icaplarına ve günün sorunlarına vakıf ve adil fakih'lerden (İslam din alimleri-FB) seçilmiş 6 kişiden oluşur. Bunların seçimi *Rehber* (önder-başkan-FB) veya *Rehberlik Şurası*'na aittir. Yine hukukun çeşitli alanlarından olup *Yüksek Yargı Şurası* (Şura-i Ali-i Kazai) tarafından *Şura-i Milli Meclisi*'ne takdim edilen müslüman hukukçular arasından ve Meclis oyuyla seçilecek 6 hukukçudan oluşur. *Şura-i Nigehban* (Denetim Şurası) üyeleri altı yıl için seçilirler. Ancak ilk dönemde, üç yıl geçtikten sonra, her bölümdeki üyelerin yarısı kur'a ile değiştirilir ve bunların yerine yeni üyelerin seçilmesi gerekir. *Şura-i Nigehban* varolmadıkça; *Şura-i Milli Meclisi*'nin de temsilcilerinin (milletvekili) temsilcilik belgelerini onamanın hukuken hükmü yoktur. *Şura-i Milli Meclisi*'nin kabul ettiği bütün metinler, *Şura-i Nigehban*'a gönderilmelidir. *Şura-i Nigehban* üyeleri, işi çabuklaştırma amacıyla kanun tasarısı veya teklifinin görüşülmesi sırasında Meclis'te hazır bulunabilir, dinleyebilir ve görüşlerini açıklayabilirler. *Şura-i Nigehban*, Cumhurbaşkanı'nın seçimini, *Şura-i Milli Meclisi* seçimlerini ve referandum gibi işleri denetleyebilirler. Cumhurbaşkanı'nı Başbakan ve Bakanlar (vezirler) toplu veya tek başına Meclis'in açık oturumlarına katılabilir ve danışmanlarını (müşavir) birlikte bulundurabilirler. Talep olduğu taktirde beyanları dinlenir... Kalkınma işlerinin halkın işbirliği ve ivedilikle yürütülmesi için, yerel gereksinimler gözönünde tutularak her köy, bucak, ilçe, il veya eyalette, üyelerini halkın seçtiği Şura'lar oluşur. Seçen ve seçilende aranacak şartlar ile anılan (milli birlik, toprak bütünlüğü, İslam cumhuriyeti nizamı ve merkezi yönetime bağlılık) ilkeler gözönüne alınarak silsile-i meratip (hiyerarşik sıra) yolu izlenir. *Eyalet Şuraları* temsilcilerinden oluşan *Eyaletler Yüksek Şurası*, kendi ödev ve sınırları içinde teklifler hazırlayarak doğrudan doğruya veya hükümet aracılığıyla *Şura-i Milli Meclisi*'ne sunabilir. Eyalet valileri, valiler, kaymakamlar ve hükümetçe atanmış diğer mülki makamlar, Şuralar'ın yetki sınırları içinde verdikleri kararlara uymakla yükümlüdürler. Şura kararları, *İslami ölçülere ve ülke kanunlarına aykırı bulunmamalıdır.* Aranan şartlara haiz olan

(Maraci-ul Taklid ve İnkilab rehberi Ayetullah-ul Uzma İmam Humeyni gibi) halkın ezici çoğunluğu ile rehberlik ve mercilik makamında tanınır ve benimsenirse, bu rehber *Velayet-ül Emr* ve bundan doğan bütün sorumlulukları üstlenmiş olur. Aksi takdirde halkın seçtiği *Uzgörürler* (Hubregan), merci ve rehber olabilme yeteneği olan herkes hakkında inceleme ve danışmaya (meşveret) başvururlar. Bir *merci*'i (Müctehidi), önderlik (rehberlik) için özel üstünlüğe haiz gördükleri taktirde, O'nu rehber (önder) seçerler. Aksi taktirde, önderlik için gerekli şartlara haiz üç veya beş merci'i (müctehidi) *Rehberlik Şurası* üyesi olarak tayin ve halka takdim ederler."[46]

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'ndan anlaşıldığı üzere, Şura yönetimi günümüz Amerika ya da Fransa başkanlık sistemine epeyce yakındır. Özellikle Rehber (önder veya devlet başkanı) veya yerine bakan Rehberlik Şurası, ABD Başkanı Bill Clinton veya Fransa Devlet Başkanı Fronçois Mitterand (ya da geçmişte De Gaulle) gibi ödev ve yetkilere sahiptirler. Bir İslamcı düşünür, bunun teorik çerçevesini de belirliyor zaten: "Riyaset (başkanlık) sistemine gelince, parlamento nizamının aksine, bu nizam, işlerin bütün idari gücünü devlet reisine verir. Devlet başkanı hükümeti yönetirken sadece Şura Meclisi'ne karşı sorumlu ve bunun ötesinde kendisine bu görevi verip biat eden halka karşı mesul olur."[47]

Denetim Şurası, bir çeşit Senato görevi (ya da Kongre) görevi görmekte, *Şura-i Milli Meclisi* de bildiğimiz millet meclislerinden farklı biçimde çalışmamaktadır. *Eyalet Şuraları* ise aslında siyasi kararları pek etkilemeyen; tersine, merkezi yönetimin aksaklık ve eksikliklerini gidermek için yerel düzeyde kurulmuş teknik komitelerden (komisyonlardan) farklı şeyler değiller.

Bu arada *Şura-i Milli Meclisi*'nde aranan şart (toplanma veya oylama) üçte iki çoğunluk veya salt çoğunluk olduğuna göre, İslamcıların "Batı demokrasilerinde yüzde 49'un hakkı, yüzde

46- İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nı çeviren Dr. Hüseyin Hatemi, Çağrı yay. s. 51-64.
47- M. Abdullah El Arabi, İslam'da Yönetim Sistemi, Şura yay. s. 135. Yazar "bu başkanlık sisteminin, günümüzde uygulanmakta olan çağdaş başkanlık sistemlerinden farklı olduğunu" söylemektedir ki, ideolojik ve zihniyet olarak haklıdır.

51'in hakkı tarafından yeniliyor, biz İslami yönetimde yüzde 1'in hakkını yüzde 99'a karşı koruyabilen çoğulcu bir İslam modeliyiz" türünden iddiaları, tarihsel teori ve pratikler tarafından çürütülmektedir. Çünkü İran'daki Zerdüşti, Ermeni, Hıristiyan gibi azınlıklar da nihayet, her 150 bin oya karşı bir milletvekili çıkarıp, meclisteki birer temsilcileri kanalıyla "tek oy tek adam" esasına göre kararlara katılmakta veya reddetmektedirler. Nitekim İran Kürdistanı önderlerinden olup, İslami temelde Kürt haklarının elde edilmesini savunan Sunni mezhebinden Ahmed Müftüzade, 11 Mart 1980 tarihinde "Ehl-i Sünnet Ulemasına Çağrı" başlığıyla yayınladığı bildiride bu noktaya değinmişti: "İran nüfusunun yaklaşık beşte birinin (yani Sunnilerin) temsilcisi olarak Belucistan'dan iki temsilci vardı...."

Kaldı ki bütün bu Şura yönetiminin çerçevesi, başından beri *İslam Şeriatı* ve *Anayasası* ile belirlenip sınırlandırılmıştır. Kimse bu sınırın dışına çıkıp da bağımsız inisiyatifler koyamaz; "sivil toplumculuk ya da çoğulculuk" oyunu oynayamaz. Sözgelimi *Şura* yönetimindeki ön şartlardan biri de "milli birlik, toprak bütünlüğü, İslam Cumhuriyeti nizamına ve onun seçtiği merkezi hükümete" mutlak bağlılıktır.

Kaldı ki, İslamın ilk döneminden beri sadece edilgen bir Danışma Meclisi işlevi gören (Peygamber ve Dört Halife dönemi, Emevi ve Abbasi dönemleri, Büveyhoğulları, Selçuklu ve Eyyübiler döneminde olduğu gibi) Şura yönetimi, günümüzdeki islam yönetimlerinde de pek farklı işlevlere sahip değiller. Bu yönüyle 1980 yılında TBMM'yi feshedip bir süre sonra nihayet göstermelik bir Danışma Meclisi kurduran ve bu Meclis aracılığıyla özgürlük ve insan haklarını yok sayan, 1982 Anayasası'nı yüzde 92 gibi bir çoğunlukla onaylatan Türk askeri cuntasının da Şura'sı vardı. Çünkü Danışma Meclisi üyelerini seçerken gerek kendi yardakçıları olan siyaset adamları, gerek yerel önderler, gerekse güçlü istihbarat mekanizması aracılığıyla şuna buna danışıp karar vermişlerdi. O halde bu da bir çeşit danışma ve Şura seçimi, ardından Şura yönetimidir.

Şura Yönetiminin Pratik Sınırlılığı

Demokrasiyi beğenmeyen Batı ya da Doğu türü demokrasilerin lafını bile ağızlarına almak istemeyen İslamcılar, alternatif olarak Şura yönetimini ve Meşveret yöntemini ileri sürerler. İlk bakışta sivil kadrolardan oluştuğunu sanan, kimi aydın ve sivil toplumcular da, "Şura denilen şey demokrasinin bir diğer ismidir" şeklinde görüş belirliyorlar. Bu, sivil toplumcular açısından büyük bir yanılgıdır. Aslında İslamcılar, bilinçli ve haklı olarak "demokrasi değil, Şura yönetimi" önermesinde bulunmaktadırlar. Çünkü *Şura*, bir kavram olarak ne günümüz demokrasi örnekleri ne de daha önce söz ettiğimiz uzak erimli ufuklara açılabilen geniş açılı ve kitle katılımcılığı temelinde yükselen Jakoben demokrasisi ile benzeşmektedir. Zaman bakımdan farklılık bir yana, Şura yönetimi; tarihsel olarak sınırlı olmaya mahkumdur. Birinci nokta budur.

"Şura yönetimine dönelim" diyen İslamcılar açısından değinmek istediğimiz ikinci nokta ise şudur: "Şura, kabile demokrasisinin yozlaşmış biçimiyle Ortaçağ feodal toplumuna geçmiş ve teknik çerçevesi iyice belirlenmemiş bir çeşit dar danışma meclisi veya günümüz yöneticilerinin arasıra buşvurdukları "halk günleri" türünden şikayet, dilek ve öneriler dinleme seansları veya daha sonraki yıllarda İslam devletlerinde sıkça görülen Divan yöntemlerinden farklı birşey değil.

Bir kere teorik çerçevesi iyice çizilmemiştir. Örneklersek: "Şura'nın niteliği Kur'an yazılarında belirli değildi. Önemli olan herhangi bir biçimde toplanmış olmasıydı. Her Şura toplanışında, İslam nizamına işlerlik kazandırdığı oranda, Allah, bu Şura'nın aldığı hükümleri onaylar ve ondan memnun olurdu."[48]

Mısırlı İslamcı bir aydın yazıyor: "Halkın tümünün, muhtaç olduğu ve ortaya çıkması gereken yasamanın/yasanın gerçekleşmesine ortak olması şarttır. Fakat halkın bir yerde toplanmasından meydana gelen maddi değişmeler bir vekalet

48- Dr. Muhammed Seyyid El Vekil, El Kiyade ve'l Cündiyye, Mısır, s. 37.

prensibini zaruret haline getirmiştir. Yani halk, kendi içinde, bu mühim işleri yerine getireceklerin bir seçimini yapar. Bu seçim işi, toplumun hayırlılarından ve her sahada tüm hayatın işlerini ele alabilecek kimselerden olması, önem verilecek bir hususdur... Şura meclisinin eliyle meydana gelecek olan *Intabe* (halkın vekillerini saptama işi) mühim bir iştir... Bütün halk, yani reşit olan kadın ve erkek her yükümlünün aynı biçimde *Şura*'nın görevlerinden olan *Intabe* işine (milletvekili veya temsilci saptanması-FB) katılması şarttır. Ayrıca bu vekiller heyetini seçmenin şekline dair, bir Kur'an nass'ı gelmemiştir. Raşit halifeler devrinde de bunun açık bir örneği geçmiş değildir. Öyleyse bu iş için seçilecek ve düşünülecek yol, her kuşağın kendi içtihadına bırakılmıştır. Halk, milletvekillerini, doğrudan yahut dolaylı biçimde iki ya da üç kademede seçer. Burada, İslam tarihi araştırıcılarına mühim bir itiraz yöneltmek istiyorum: Bu *Şura* meclisi genel seçimle nasıl kesinleşir? Ve bu meclis İslami Şura esasına göre doğru tatbikata nasıl yönelir? Şu anda İslam tarihinde bunun bir örneğini göremiyoruz. Dört Halife devrinde devlet işlerinde *istişare* (danışma) yaptıkları ve bu prensibe büyük önem verdikleri bir gerçektir. Fakat onlar, halkın seçtiği bir *Şura* meclisi oluşturmamışlardı. Şüphesiz şartları bizim çağımız şartlarından farklı olan önceki beşeri uygulamalar, bizi bağlamaz. Emeviler sadece *Şura* meclisini oluşturmada değil, bizzat devlet başkanlığı seçiminde de istişare (danışma) esasından sapmışlardı. Abbasiler döneminde devlet başkanlığı devamlı surette istişareye bırakılmış, Resulullah'ın sünnetine uymak daima teşvik edilmiştir"[49]

Suriyeli İslamcı bir aydın ise buna itiraz ediyor: "Dr. El Arabi'nin toplumda *Şura*'yı yaygınlaştırması, genel meclisi seçmeyi tüm halka şamil kılması (kapsayacak biçimde-FB), *hal ve akid ehli*'ni, ihtisas ve fikir adamlarını bir ihmal olmaz mı? Kararı halka bırakmak, halk ve cumhura son derece güvenmek, idarecileri çabuk elde etmeye giden ve kötüye kullanılabilecek bir yol olmaz mı? Sonra böyle hareket etmek; fikir adamlarını, alimleri, ihtisas sahiplerini, *"dava ve tebliğ önderlerini"* bir ihmal değil midir? Yahut onları oy açısından eşit görmek; aynı

49-Muhammed Abdullah El Arabi, İslam'da Yönetim Sistemi, s. 124-128.

açıdan mütalaa etmek olmaz mı? Ki, halkın tamamında 'isabetli görüş, doğru bilgi, ehliyet ve dirayet vardır' diyebilir miyiz? Bu durumda olan halkı, yetişkin kadroyla aynı doğrultuda görebilir miyiz?"[50]

Teorik ve pratik çerçeve kesinleşmeyince, ortalıkta bir karmaşanın olması ve değişik uygulamaların (kimi yerde de keyfi uygulamalar; sözgelimi ilk Emevi Halifesi I. Muaviye, oğlu Yezid'in kendine veliahd olması yönünde çeşitli çevrelerin görüşlerini aldı, yani önce istişare sonra da baskı yöntemini kullandı) olması çok olağandı. Nitekim yukarıda verilen iki görüşten biri, *Şura* ve ardından millet temsilcilerinin kadın ve erkek halk tarafından seçilmesini öngörürken, ötekisi "daha seçkinci eski deyimle *Ehl Hal ve'l Akd* gibi İslami ilimlerde uzman kurulun bu *Şura*'yı oluşturmasından" yana tutum almaktadır.

Iraklı Müslüman Kardeşler örgütünün eski liderlerinden olan Prof. Dr. Abdülkerim Zeydan ise şu görüşü belirtir: "Şura seçimi doğrudan mı, birey tarafından bizzat oy kullanılarak mı, kümesel biçimde mi, yoksa temsili mi bir yolla mı olmalı? Kuşkusuz bunun temeli *istişare/meşveret*'tir. Tecrübeler göstermiştir ki, doğrudan değil de dolaylı seçim, İslamın en hayırlı devri olmuştur. İslam hukukçuları da (fakihler-FB) dolaylı seçimi kabul ederler. Şura'nın, *Ehl-il Akd ve Hal* tarafından seçilmesinden yanadırlar. Kimlerden oluşur bu *Ehl-il Akd* ve *Hal*? Reşid Rıza'nın *Tefsir-ül Menar* adlı eserinde, valiler, idareciler, alimler (din bilginleri), ordu komutanları ile halkın umumi menfaat ve ihtiyaçlar konusunda kendilerine başvurduğu seçkinlerdir'. Ehl'il Hal ve Akd mensuplarının vasafları çalınabilir. Garantisi ise *fakih*'lerin kurduğu nizamdır."[51] Böylece bir seçkinler zümresi tarafından oluşturulan "seçkinler kurulu" ile karşı karşıyayız. Şura, özet olarak, seçkinler kurulu ve zümresidir.

İmam Razi'nin "Bir olay olduğunda, toplanırlar istişare ederler"[52] dediği, İbn Atiyye gibilerinin de "Şura, İslam nizamının en keskin hükümlerindendir. İlim ve din adamlarıyla istişare

50- Muhammed El Mubarek, İslam'da Yönetim Sistemi'ne önsöz, age. s. 21.
51- İslam Hukukunda Fert ve Devlet, Kalem yay. 1969, s. 34-39.
52- Tefsir-i Razi, 27/177.

edilerek İmam azledilebilir"[53] yolunda görüş belirttiği şey, teorik çerçevesi billurlaşmamış, ancak seçkinler zümresinin seçtiği seçkinler kurulundan başka birşey değildir.

Halife Seçimi ve Biat Geleneğinde Şura

Şura yönetiminin dolaylı ve dolaysız pratiklerine, en çok Halife (devlet başkanı) seçimleriyle, seçilen kişiye *Biat* (sadakat yemini) kuralında rastlarız.

Bu düzlemde İslamın ilk dönemine bakarsak, "İslam cemaat yapısının temel taşı özelliğini taşıyan"[54] Biat, ilk kez Peygamber'e bağlılık yemini yapılan yerden adını alan *Birinci Akabe Biatı*'nda somutlaşmıştır. *"Ba'a"* (satta) kökeninden gelip *"Bey'a"* adı verilmiştir. Bu Biat sırasında herkes, demokrasinin bir örneğini oluşturarak, kişisel olarak ve doğrudan Biat etmişti. Ama esas devletleşme anlamına gelen ikinci Akabe Biatı'ndaki durum temsiliydi. Çünkü "2'si kadın olmak üzere 73 müslüman vardı. Bunların büyük bir kısmı kabile temsilcileriydiler ve kabileleri tarafından peygamberle konuşup anlaşmaları için gönderilmişlerdi. Bazı kaynaklarda bu 73 kişinin 12 kabileyi temsil ettikleri rivayet olunmaktadır. Peygamberimiz daha sonra, onların seçilmiş olmaları dolayısıyla onların bu temsilcilik sıfatını Kabile reisliğine dönüştürdü. Ardından bunlar arasından birini seçerek, onların *Nakib-ül Nukeba*'sı (Reisler Reisi) olarak atadı. Burada dikkat edilecek nokta, kabile reislerinin kabile halkı tarafından seçilmiş olmasına karşılık, *Reisler Reisi*'nin, kabile reisleri arasından Peygamberimiz tarafından atanması idi."[55] Ayrıca Muhammed, "İkinci Akabe Biatı sırasında bulunmayan Hz. Osman'ın yerine de kendisine biat etti."[56]

Muhammed'in vefatından sonra, cenazesini ortalıkta bırakma pahasına, Ömer'in Ebubekir'e yapmakta öncülük ettiği *Biatlaşma* ise, İslam devletinde Şura yönteminin temelinin ne kadar istikrarsız ve keyfi olduğunu gösterir. Çünkü Ömer, "ver

53- Tefsir-i Kurtubi, 4/249.
54- Abdurrahman Dilipak, İslam Cemaatine Doğru, Risaleyay. s. 24.
55- age. s. 101-102. Toplam sayı için 75 kişi biat etti diyenler de vardı.
56- Mesabih'ten aktaran Ahmet Fâruk, age. s. 126.

elini biat edeyim" diyerek bir emrivaki ile Ebubekir'i Halife olarak belirlemiş, o sırada çevrede olanları buna zorlamış; sonraki günlerde ise özellikle Ali çevresinde toplanıp da Biatlaşmak (Ebubekir'e) istemeyenleri, Halid Bin Velid gibi zalim bir komutanla birleşerek ordu birlikleri yoluyla korkutmuştur. Cami ve mescid kapılarını tutarak biatleşmeyene yol vermek istememiştir. Burada önemli olan, Ömer'in bireysel hükmünü ve tahakkümünü sergileyerek, önce Halife tayin edip ona biat etmesi, sonradan Şura görüşüne başvurması (meşveret yöntemi) idi.

Ömer, Halife Ebubekir'in veliahd tayini ile halife olmuş; itiraz edenler bir şekilde ikna edilmişlerdi. Osman ise halifenin (Ömer) saptadığı özel bir kurul (Şurayi Hassa) tarafından Ali ile eşit oy kazanmış; sonradan Ehl-i Hal ve Akd tarafından tercih edilerek seçilmişti.[57]

Ali de halife olurken, *Meşveret*'e bırakmaksızın kendi muhaliflerinden Talha ve Zübeyr'i celbettirip (zorla getirtip-FB) biatlerini almıştı. Zaten biatde ittifak olmayınca seyfe (kılıç yoluna) başvuruldu.[58]

İslamın devletleşmesi aşamasındaki en önemli olaylardan biri[59] olarak görülen biatleşme, tarih boyunca hiç de sakin geçmemiştir. Tersine, çoğunlukla şiddet kullanımına gidilmiş; belli süreler içinde seçmenlerin görüşüne başvurulmuş ve buna *Ihtiyar* (seçim) adı verilmiş; bir süre sonra Halife'nin ataması ile gerçekleşerek buna da *ahd* denilmiştir. Yine, çoğunlukla kavgalı ve çekişmeli geçen Halife seçimlerinde şiddet/zor gündeme girince buna da *kahriye* adı takılmıştır. Ancak zor sırasında kan dökülme meydana gelince de adı *Galebe* ve *Şevket* oluvermiştir.[60]

Halife seçimleri ve biatleşme sırasında İslam imparatorluğunda kan gövdeyi götürünce ya da toplum tümden istikrarsızlık ortamına girince, bu kez kimi din alimleri "Zor kullanarak Hilafet makamına geçen kişiye itaat etmeyi, huzur

57- A. Dilipak aktarması, age. s. 53.
58- age. s. 78.
59- age. s. 103.
60- B. Üçok, age. s. 131.

ve asayişin sağlanması bakımından olumlu karşılamışlardı.[61] Ayrıca aynı zamanda iki halife seçmek mümkün olmadığı halde, İslam devletlerindeki uygulamalarda bu yola da başvurulmuştur.

Her ne kadar biatlaşma için, "Eşitler arasında yapılan bir sözleşmedir. Bu sözleşme ile eşitlerden biri ilk (birinci) konumuna yükselmektedir."(62) deniliyorsa da bu eşitlerin tüm toplumu kapsayan, yani halkın yüzde 95'ini içeren eşitler olmadığı; tersine, bir egemen sınıf ve katmanları temsil eden eşitler olduğu kolaylıkla anlaşılabilir. Sözgelimi Mekkeliler ile Medineliler (Muhacirun ve Ensar) arasındaki eşitlikte öncelik Mekkeliler lehinedir. Nitekim Medinelilerin önerdikleri kişiler, Halife adayı bile kabul edilmemiş, Şeriata aykırı bulunmuşlardır. Mekkeliler arasındaki eşitlikte (egemen sınıf) Kureyşliler öncelikli sıradadır ve bu hüküm Peygamber hadisiyle de sabit olup, İslamın halife seçim kurallarına yansımıştır. "Halife olmanın bir şartı da Kureyş'ten olmaktır"[63] kuralı, çok uzun yıllar hem teori hemde pratikte işledi. Sonraki çağlarda İslam imparatorluğu çeşitli beylik ve devletlere bölününce, bu kural pratikte gözardı edildi.

Ayrıca kadınlar, ilk Muhammed dönemi (İkinci Akabe Biatı) dışında, hiçbir zaman doğrudan biatleşmeye katılmamış, katılamamışlardır. Zaten "işi evde oturmaktır" gerekçesiyle kadının Halife olması da yasaklanmıştır. Kadınların erkek halifeye biat etmeleri de çok dolaylı biçimde ve adeta simgesel olarak gerçekleşmiştir.

Dahası da şu; hilafet ve biat konusunda esas olarak Sunni mezhebinin görüşü alınmış, bu yüzden Şii kesim hep dışlanmıştır. Şiiler de buna karşılık *İmamet* yöntemini geliştirip kendilerince bir yol tutturdular.[64] Zaten ilginçtir; İslam alimlerine ve hukukçularına bakıldığında, Muhammed'in dışındaki devlet başkanlarının pratikleri olarak, büyük çoğunlukla Ebubekir ve Ömer'in görüşlerine yer verildiği görülür. Ali'nin görüşlerine, hadis aktarmalarına çok az yer ve-

61- A. V. Kremer'den aktaran Üçok, age. s. 131; ayrıca A. Dilipak aktarması, age. s. 54.
62- A. Dilipak, age. s. 38.
63- age. s. 64-65.
64- age. s. 20-70-71.

rilmiştir.[65] Böylece kolaylıkla denilebilir ki, İslam *fıkhı* denilen şey, temelde merkezci ve dolayısıyla tutucu, hatta bağnaz ve gerici bir ideolojinin tekelindedir. İran'daki uygulama ise tam tersidir. İran Kürtlerinin İslamcı önderlerinden (Sunni ulemadan) Ahmet Müftüzade, 24 Nisan 1981 tarihinde dönemin lideri İmam Humeyni'ye yazdığı mektupta, İran Anayasası'nın Caferi Fıkhıyla isimlendirilemeyecek (özellikle onikinci madde) kadar yanlı olduğundan şikayet ediyordu.

Biat konusunda bir nokta daha var: Biat edilecek kişinin süresi. İslam buna bir yaş sınırı getirmiyor. Çoğunlukla yapılagelen şey ise, seçilen halifenin ömür boyu devlet başkanı olarak kalmasıdır. İslamın buradaki tek sınırı, "Allah ve Kur'an'a itaat yolunda yürüyüp yürümediğidir." Halife bu yolda yürüyorsa ömür boyu görevde kalabilir.

Tüm bu uygulamaların, Şura yönetimine pratik sınırlar getirmediğini ileri sürmek, hem olanaksız hem de gerçekleri inkar etmektir.

Şura'nın Teorik Sınırlılığı ve İçtihad'ın çıkmazı

"Şura'ya dönelim!" söyleminde bulunan İslamcılar ile bunun "sivil toplumcu" bir yönetim tarzı olduğunu ileri sürenlerin ideolojik bakımdan yanıldıkları bir yön daha var: Şura yönetimi hem ideolojik hem de pratik olarak sadece Arap İslam toplumunda değil, Batılı feodal beylik ve krallıklarda da vardı. İslam'da olduğu gibi Batı'da da, Şura yönetimi burjuva demokrasisine ters bir kavramdı.

Bu gerçek bir yana; "Şura, önceden sınırlanmış ve kısıtlanmış bir ideolojinin ürünüdür. Bu önceden sınırlanmış ideoloji de göreli değil, mutlak ve durağandır. Oysa demokrasiler mutlak değil görelidir. İdeolojik kısıtlamaların getirildiği Şura'ya kimlerin nasıl ve hangi kurallar dahilinde katılacağı önceden ve neredeyse mutlaklaştırılmış biçimde belirlenmiştir. Hatta ideoloji (İslami-FB), Şura Meclisi'nin kararlarının yönünü ve kuvvet derecesini bile belirlemiştir. Neden? Çünkü Şura, herşeyden önce İslam (ve bütün ortaçağ din-

65- Muvatta adlı kitaptan aktaran Ahmet Fâruk, age. s. 191.

sel düşünce tarzına-FB) düşüncesine egemen olan metafizik bir ideolojinin hükümleriyle bağlanmış, sınırlandırılıp kısıtlanmıştır. Bu yüzden de henüz din ile dünya arasında ayrım yapmayı idrak etmemiş toplumlarda kök salmıştır. Dolayısıyla Şura, onsuz demokrasisinin olamayacağı toplumsal yaratıcılık ilkesi temelinde kurulmamıştır."[66] Zaten bu nedenledir ki, günümüz İslamcıları, "Allah kavramına ve imana ters düşüyor" diye hem *"toplumsal yaratıcılık"* düşüncesine karşı çıkıyor hem de bu konuda sadece *İçtihad* ruhunun canlandırılmasına çalışıyorlar.

Bütün olumluluğuna rağmen *İçtihad* fikrinin neden sınırlı ve dolayısıyla toplumsal gelişmeyi ileri götürmekten uzak, dolayısıyla ideolojik olarak neden sığ bir zeminde sıkışıp kaldığını göstermeden önce, Şura fikrinin teorik sınırlılığı hakkında İslamın ünlü alimlerinden Ebu'l Ala Mevdudi'nin yazılmış görüşlerini sunalım: "Batı demokrasisi her türlü kayıttan azadedir. İslam ise Allah kanunu ile mukayet (sınırlı)tir. Teşrii Meclisi (yasama organı), üyelerin ittifakı ile bile olsa, Kur'an ve Sünnet'e muhalif hiçbir kanun koyamaz. Tatbik için koyduğu kurallar ise tevil yoluyla Kur'an ve Sünnet'e uygunluk arzetmelidir. Kazai kuvvetin (judiciary/ yargı hukuku) çalışma dairesini de bizzat Allah'ın kanuni hakimiyeti ilkesi belirler. *Ehl'il Hal ve Akd* (Şura için seçkin zümre ve Ulema-FB) ilk İslam toplumunda değişik partilere ayrılmamıştı ve parlamento disiplini yoktu. Fikirler dağıtılıp Rey sayımı olmazdı. Yine ilk İslam toplumunda Şura Meclisi seçilmez; halife tarafından istişareye (danışmaya) davet edilirdi. İslami devletin en son ve yüce gayesi, İslamı ilerletmek ve kötülüklere son vermektir. Devlet ise fertten, kendisine itaat etme hakkı ile, samimiyetle kendisine yardımcı olma hakkını kullanmasını ister. Bu düzlemde kadının da hem devlete hem de kocasına itaat etme diye bir hakkı vardır."[67]

Mevdudi'nin, hiçbir yoruma yer bırakmayacak ölçüde, gerek Şura'nın gerekse toplumdaki bir müslümanın yetki ve görevlerinin sınırlarını, hatta düşünme sınırlarını belirlediğini

66- Samir Amin, age. s. 143-144.
67-Mevdudi, İslam Anayasası, Nida yay. 1969. s. 25-64.

görüyoruz. Bu teorik sınırlılık İslam Şeriati'nın üzerinde bağdaş kurduğu bir zemin ve ayrıca kurmayı hedeflediği ideal toplum modelidir.

"İslam ideolojisinin devlet anlayışında fırkalara (parti ve hizip-FB) yer yoktur. Bu durum, İslami Şura meclisinde grupların olmamasını gerektirmez. Görüşleri devlet, ümmet ve şeriat bünyesine ve islam ideolojisi esaslarına ters düşmedikçe, bu grupların kanaat ve düşüncelerini gerek Şura içinde gerekse dışarıda savunmaları ve münakaşaya arzetmeleri caizdir. Ancak devletin yönetim mekanizması bundan etkilenmemelidir."[68]

İçtihad'ın sınırlılığı meselesine gelince; kuşkusuz İslam toplumunda ve egemen sınıf ile tabakaların çeşitli kanatları arasında görüş ayrılıkları vardı. Bu görüş ayrılıkları, herşeyden önce, sınıflı bir toplumdaki çeşitli çıkar çevrelerinin temsilcilerinin dile getirdikleri istem ve özlemlerdi. İkinci olarak da İslam ideolojisinin teorik ve pratik olarak farklı yorumlarından kaynaklanıyordu. Bunu yazının akışı içinde bir alt başlık halinde ayrıca incelemek üzere şimdilik bir kenara bırakıyoruz.

Mısırlı ünlü sosyalist fikir adamı Samir Amin'in ifadesiyle, "bütün bu farklı fikirlerden doğan tartışmalar, metafizik bir ideoloji (bütün diğer dinlerin olduğu gibi ve İslamın da içinde yer aldığı) yörüngesinde dönüp duruyordu. Dolayısıyla fikir ayrılıkları bu kısır tartışma alanında dönüp dururken mezhep çerçevesinde *gaip bir fikrin* çemberinden dışarı çıkamayarak, dinsel ekoller yani *mezhepler* haline dönüştüler. Bu çerçevede yapılan *İçtihad*, bir türlü kabuğunu yarıp da toplumsal konularda *yaratıcılık* aşamasına geçemedi."[69] Madem ki hemen bütün Ortaçağ toplumlarının, özellikle İslam ve Hıristiyan dininı benimseyen ülkelerin egemen ideolojisi din biçiminde kendini piyasa süren metafizik ve aşkın düşünce tarzı idi. Madem ki mutlak gerçek peşinde koşup duran bu metafizik ideoloji,

68- M. Abdullah EL Arabi, age. s. 135. Türkiye'de İslam üzerinde çalışmalarıyla tanınan Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil'de "İslam dininin, akideleri değişmeyen üstünde münakaşa edilemeyen, akla ve muhakemeye göre tefsir ve te'vil kabul etmeyen bir doktrin olduğunu, bu yüzden deformasyonu (bozulması) sözkonusu olmayan İslamiyetin reforma tabi tutulamayacağını, ancak İçtihad yapmanın mümkün olduğunu" yazıyor. (Bkz. Din ve Laiklik, Yağmur Yay. beşinci baskı, 1954. s. 273-275.

69-Samir Amin, age. s. 195.

hayatın hemen her alanına ama özellikle de düşünsel/felsefi alanına egemendi; bu durumda toplumbilim (sosyoloji) denen bir alanda üretici ve yaratıcı olması beklenemezdi. Topluma bakış açısı metafizik (dinsel) olunca da, bu durağan (statik) bakış açısı, devinimi ve hareketi kabul etmez; bunun toplum üzerindeki nesnel etkilerini reddeder. Böylesi bir ortamda dini çerçeve içinde kalan İçtihad (fikir alıştırmaları ve ne derece serbest olurlarsa olsunlar, tartışmaların toplamı) "toplumlarda meydana gelecek değişikliklere ahlaki değerlendirme ve yorumlar getirmekten öteye gitmezler."[70] Bu düzlemde etik bir çerçevede kısıtlı kalırlar. Çünkü "bu değişikliklerin, dinsel hükümlere uyup uymadıklarına bakar ya da en iyi ihtimalle bu değişikliklere ve toplumsal dönüşümlere dini kılıflar giydirirler."[71]

Burada durup *İçtihad* ile *İbda* (yaratıcılık) arasındaki ayrıma bakmak gerek: Dinsel çerçevede çalışma ve incelemeler yapıp fikir alıştırmaları yoluyla tartışmalara katılan, bu arada yeni varsayımlar ve çıkarsamalarda bulunup, önermeler yoluyla fikrini geliştirmeye çalışan Müctehid (İçtihad eden kişi), genel anlamıyla günlük hayatta ya da toplumda olagelen değişim ve dönüşümlerin dine aykırı olmadığını, yine dini kanıtlar ve yorumlar yoluyla gerekçelendirmek durumundadır. Bu çerçevede, "İçtihad'ın çekim alanı içinde bulunmayıp insafını ve onayını almayan hemen bütün değişim ve dönüşümler, (ortaçağ feodal toplumundaki bilginlerin görüşlerine göre) *bid'at* ve *küfr* olarak tanımlanıp damgalanırlardı. Hiç kimse, ama özellikle de metafizik düşünce tarzı, toplumdaki ve hayattaki değişimlere yol açan yani *bid'at*'a neden olan nesnel koşulları (toplumdaki devingenliğin temelini) sorgulamayı düşünemezdi bile. İşte toplumbilim yani sosyoloji denen bilim dalı, bu sorgulama yöntemi başladığında ortaya çıktı ve o zamanda bu yöntem *İçtihad* değil, yaratıcılık (*ibda*) olarak adlandırıldı."[72]

"Bu yönüyle de *İçtihad* ile *İbda* (yaratıcılık) arasında birlik değil, tersine karşıtlık vardır. Belki *İçtihad*, belli bir yere kadar yaratıcılık denen yönteme yaklaşmıştır. Belki de *İbda* (ya-

70- age.
71- age.
72- age.

ratıcılık) yöntemine sıçramada araç olabilmiştir. Ancak içtihad, hiçbir zaman yaratıcılık olamamış; onun yerini (toplumbilim alanında) tutamamıştır."[73]

Bütün bu nedenlerle de "yaratıcılık değil İçtihad'a dönelim" sloganı, yeniden kurulması düşünülen İslam toplum modelinde, yeniden ve yeniden *mezhep* ve *tarikat* yaratma yolundan başka birşeye yol açmaz. Bu da İslamcılar tarafından çok istenip iddia edilen *Tevhid* ve *Vahdet* değil, *tefrik* (bölünmeyi) ve *temzik*'e (parçalanmaya) yol açar. Nitekim Kürt İslamcı liderlerden Ahmet Müftüzade, (İran Devrimi'ne katıldıktan sonra) Şah'ın devrilmesinin ardından hazırlanan İslami Anayasa'daki 12. madde'nin fırkacılığı (mezhepçilik) körüklediğinden şikayetçi olmuş; Şii bağnazlığına karşı hakları yenilen Sunni Ulema'ya doğrudan çağrı yapmıştı. (Açık Mektup, Tahran, 11 Mart 1980, ilk kez yayınlayan Yeni Zemin dergisi, Nisan 1993).

Kaldı ki zaten Ortaçağ toplumlarının nesnel yapısı, *İçtihad* yönteminden çıkıp, o dar çerçeveyi yırtarak, toplumsal yaratıcılık aşamasına sıçramayı kavrayacak durumda olmadığından,[74] bu toplumlardaki sınıf mücadeleleri de (hem egemenler ile halk yığınları arasında hem de bizzat egemen sınıflar arasında) *İçtihad* çerçevesinde kalıyor; halk kitleleri tarafından *devrimci* biçimde algılanırken, egemen sınıflar tarafından tutucu bir yorum olarak kendini gösteriyordu. Merkezi İslam yönetimlerine karşı, dini söylemle eşitlikçi kandaş toplum kurmaya çalışan ve bu sistemi kurup çeşitli yollarla 150 yıl kadar yaşattıktan sonra bile çöküşten bir türlü kurtulamayan, İslam komüncülerinin gerçek nedenlerinden biri de buydu. Her durumda, bu İslam komüncülerini tarihsel gelişimi içinde ayrı bir inceleme dalı olarak ele alıp yayınlamayı tasarlıyoruz.

Tüm yazılardan çıkan sonuca bakılırsa, *Şura* hem pratik hem de ideolojik olarak sınırlıdır ve tarihsel süreç açısından da durağan ve çarpık kalmaya mahkum edilmiştir. Bu nedenle

73- age s. 146.
74- age. s. 147.

İslamcıların "*Şura* yönetimine dönelim" çağrıları, çağın gereksinimlerine cevap vermekten uzaklığı bir yana, toplumsal gelişim açısından en bağnaz ve en gerici bir söylemi ifade eder. Sivil toplumculuk ve çoğulculukla da kesinlikle bir ilgisi bulunmamaktadır. Tersine düşünsel kısırlığı ve despotluğu dayatmaktadır.

Toplumsal Eşitlik Yok, Ayrımcılık Var

İslam düşünürleri, istedikleri kadar, "Asr-ı Saadet'teki İslam Devrimi, İslami ve akidevi (prensip), siyasi ve iktisadi özgürlük ve adalet devrimi olup, toplum içindeki gruplaşmaları ve sınıflaşmaları kökünden kazımıştır" desinler.[75]

Yine istedikleri kadar, Muhammed'in (o zamanki mektup diliyle Abdullah oğlu Muhammed'in-FB) bütün hıristiyanlara verdiği *eminlik* belgesi ile Halife Ömer'in İlya halkına (Kudüs kentinin öteki adı-FB) verdiği *Eman* belgesini öne sürüp, bu mektupta genel çerçevesiyle yazılan şu noktaları sergilesinler: "Müslümanlar, hıristiyanların kiliselerine zorla girmeyecek, kiliseleri yakıp yıkmayacak, kiliselerin herhangi bir yerini tahrip etmeyecek, mallarından bir tanecik bile almayacak, dinlerini ve ibadet tarzlarını değiştirmeleri ve İslam dinine girmeleri için kendilerine karşı hiçbir zor kullanmayacak!.. Allahu Azimüşşanın ve Allah'ın Resulü (sav) ve bütün İslam halifelerinin verdiği sözler işbu mektupta yazılı olduğu gibidir"[76] desinler.

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 19. maddesinde, istenildiği kadar, "Milletin bütün fertleri, hangi kavim ve kabileden olurlarsa olsunlar, eşit haklardan yararlanırlar. Renk, ırk, dil ve benzeri ayrıcalıklar olamaz"[77] denilsin. Ya da, Suudi Arabistan, Afganistan, Pakistan, Sudan, Kuveyt gibi ülkelerde buna benzer ifadeler kullanılıp, "Arap'ın Acem'den, Siyah'ın Beyaz'dan üstünlüğü sadece takva'da (tanrıya ibadet ve bağlılıkta)dır" türünden Ümmetçi ifadeler kullanılsın, bizzat İslam peygamberi Muhammed'den başlayarak, tarihsel pra-

75- Mutahhari, İslam Devrimi, s. 48.
76- Abdurrahman Dilipak, Bu Din Benim Dinim Değil, İşaret/Fersat yay. s. 85-87.
77- age.

tikler sürecinde ve zihniyetlerde "eşitlik değil, ayrımcılık" kavramının, nasıl egemen olduğunu göstereceğiz.

Daha önce de yazmıştık, özetle yineleyelim. Muhammed seçkincidir: "Allah, Hz. İbrahim'in evladından Hz. İsmail'i, Hz. İsmail'in evladından Kinane'yi, Kinane'nin evladından Kureyş'i, Kureyş evladından Haşimi oğullarını, Haşimiler içinden de beni süzüp seçti."[78] "Ben, insanoğlunun geride bıraktığı en seçkin devirler içinden çağlar boyu süzüle süzüle geldim ve bulunduğum çağda ortaya çıktım."[79] "Hamdolsun beni, adım ve sıfatımla bile bütün peygamberlere üstün kılan Allah'a"[80]

Ebu Davud rivayetine göre "Ziyaretçilerin Hz. Muhammed'in el ve ayaklarını öpmeleri" de bu seçkincilikten olsa gerek.

Muhammed'in sadece kendisi değil, "akrabaları ve hanımları da seçkinler tabakasından olup, dokunulmazlıkları vardır."[81] Hanımlar arasında da Aişe ve Hafsa'nın başını çektiği birinci derecede olanlar ile ikinci derecede tutulanlar biçiminde ayrım yapılmıştır. Bunlar arasında ise, Aişe en üst sıraya konulmuştur.

Muhammed'in tebliğ edip yaydığı İslamiyet de diğer Semavi dinlerden üstündür: "Kim ki İslamiyet'ten başka bir dine yönelirse, onunki kabul edilmeyecektir. O, ahirette kaybedenlerdendir." ve "Allah katında din, şüphesiz İslamiyettir."[82]

Muhammed'in sadece dini değil, aynı zamanda bağlı bulunduğu kavim de diğer kavimler arasında seçkindir: "Sizler, bütün insanlar içinde, en iyi ümmetsiniz(milletsiniz/ kavimsiniz)"[83]

Bu da yetmiyor: Muhammed'in Kureyş kabilesi de seçkin ve üstündür: "İnsanlar Kureyş'e tabidirler; müslümanları müslümanlarına, kafirleri de kafirlerine"[84] Muhammed'in doğup büyüdüğü Mekke de siyasi bakımından Medine'den

78- Müslim, Fadaail; Turmizi, Menaakıb.
79- Buhari, Menaakib, 23.
80- Ali el-Kaari, Şerh-ul Şifa, 1/510.
81- Ahmed Fâruk aktarması age. s. 8-9-47-71.
82- Al-i İmran: 85. ve 19. ayetler.
83- Al-i İmran Suresi.
84- Hadis'i aktaran M. Abdullah El Arabi, age. önsözü s. 18.

üstündür. Bu yüzden Medinelilerin çıkardıkları halife adayı kabul edilmemiş, Halife'nin ancak Mekkeli bir Kureyş mensubundan olması kuralı yerleşmiştir İslama.

Peygamberin seçkin zümresi arasında Sahabe denilen yakın dostları ve yönetimdeki çekirdek kadro ile daha uzak (ilk) yandaşları da bulunuyor: "Ortalık karışır, yalanlar yazılır. Adetler ve eshabıma dil uzatanlar olursa, doğruyu bilenler, herkese bildirsin..."[85] denilerek özel korumaya alınan bu Sahabeler (12 Eylül Cuntası'nın kendini Anayasa'nın 15. madde-sindeki korumaya benzer bir koruma), hakkında şu tanım-lama yapıldı: "Allahü teala, bütün insanlar arasından beni seçe-rek ayırdı. İnsanların en iyisini bana eshab olarak seçti. Bunlar arasından da, bana akraba ve yardımcı olarak en üstünlerini ayırdı. Eshabıma dil uzatanlara Allah lanet etsin!"[86]

Peygamberin yaşadığı dönem de "diğer dönemler içinde en üstünü ve hayırlısı"dır.[87]

Ayrıca sahabeler arasında da Ebubekir ve Ömer en üst sırada, ardından Osman ve Ali gelmekte bunu da başkaları izlemektedir. Peygamber'in kızı Fatıma da diğerlerinden üstündür. Yine Hz. Muhammed'in yakın akrabalarına özel ilgi göstererek, "o bendendir, ben de ondanım" diyerek iltifat ettikleri arasında özellikle amcası Abbas, kızı Fatıma, damadı Ali, yakını Ebubekir, eşi Aişe olduğu biliniyor zaten.[88]

Ganimet mallarının paylaşımında Kureyş kabilesine diğerlerinden daha fazla pay verildiğini de[89] önceden görmüştük. Yine paylaşımda yağmalanan malların beşte biri de peygamber ailesine (sonrada halife olacak devlet başkanlarına) veriliyordu. Özel armağanların sadece Aişe aracılığıyla Muhammed'e ulaştığı da sır değil artık.

İslamda bir sınıfsal zihniyetin ürünü olarak, "ayak takımı durumundaki kimselerle arkadaşlık etmek, söyleşmek.." de adalet kavramının bir ayağını oluşturan Mürüvvet'ten sayılmıyor.[90]

85- Ahmed Faruk, age. s. 78.
86- age. s. 77.
87- age. s. 8.
88- age. s. 187.
89- age. s. 220.
90- Davud-ul Karsi, Şerhun Ala Metni Usul-il Hadis Li'l Birgivi, aktaran Turan Dursun, Din Bu, III. Kitap. s.90.

Hz. Muhammed kadın konusunda da eşitlikçi değildir. Kadınların aklına pek güveni yoktur. Onların dediğinin tersinin yapılması görüşündedir. Bu yüzden, bir erkek olarak, çok sevdiği eşi Aişe'nin akıl yürütmelerini bile küçümser.[91] Zaten kadınlardan halife olamayacağı, "işleri evde oturup çalışmaktır" denilerek hükme bağlanmıştır. Gerek tanıklık, gerekse miras konusunda, kadının erkeğe göre hakkı ikide birlidir. Yani iki kadın bir erkeğin hakkına bedeldir.

Peygamber, Yahudileri oldum olası sevmezdi: "İleride müslümanlar Yahudilerle savaşacak. Hatta Yahudilerden biri taş arkasına saklansa bile, taş dile gelerek 'ey Allah'ın kulu, şu arkamdaki Yahudidir, onu öldür' diyecektir."[92] Türkler de küçümsenmektedir: "Müslümanlar Türklerle öldürüşmedikçe, kıyamet kopmayacaktır. Yüzleri kalkan gibi, üst üste binmiş kalın derili bu toplum ile."[93]

Muhammed, mülkiyet ve evlilik konusunda da eşitlikçi değil, ayırımcıdır: "Ne kafir müslümandan miras alır, ne müslüman kafirden..."[94] "Kafir kadınları nikahınızda tutmayın"[95]

İslam anayasası Kur'an da bu ayırımcılığı, ilahi değişmez bir hüküm haline getirmiştir: "Biz müslümanlar ile mücrimleri bir mi tutacağız; nasıl hüküm veriyorsunuz öyle?"[96] "Ey iman edenler, müşrikler ancak murdardırlar, necistir (pistir)ler. Bu yıldan sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar..."[97] "Onun (kafirin) misali üzerine varsan da, kendi haline bıraksan da, dilini sarkıtıp soluyan köpeğe benzer..."[98]

Zaten İslam toplumu sınıfsal temele şöyle oturmuştu: "İlk gönüllü müslümanlar, zengin ve soylu sınıf (Kureyş asıllı tüccar, kervan ve arazi sahipleri) ve Medine İslam devletiyle birlikte dışa açılmada fetih ve gaza erleri. Gaza (fetihler yoluyla yağma ve talan eylemleri), soysop ayırımından gelen

91- Nizamülmülk, Siyasetname, s. 250-251.
92- Buhari, Tecrid-i Sarih Tercemesi, 8/341.
93- Ebu Davud, Sünen.
94- Müslim, İbn Macce, Ebu Davud rivayeti.
95- Mümtahine: 10 ayet.
96- Kalem: 35-36.
97- Tövbe: 28-29. ayetler.
98- Furkan: 44.

farkları telafi edici bir çeşit sosyal adalet fonu oluşturuyordu."[99]

Ayrıca İslamcıların da kabul ettikleri gibi "toplumdaki tabakalaşma"da[100] Müslüman Cemaat, hem yöneten topluluk hem de ideolojik olarak üstün bir cemaat olduğundan "müslümanları müslümanların velisi, kafirleri de kafirlerin velisi" yaparken, kafirlerin müslümanlar üzerindeki velayet hakkına teori ve pratikte fırsat verip olanak tanımazdı. Buna karşılık pratikte müslüman, başka dinlere mensup olanların velayet hakkını üstlenip onları yönetirdi. Sözgelimi Halife'nin müslüman olması şart iken, gayri müslimin (hıristiyan, yahudi, mecusi vs) halife olmak hakkı yoktu. Müslüman olmayanlar, çok dar bir alanda ve İslami bir halife ile İslam hükümlerinin denetimi altında bulunmak kaydıyla, kimi zaman bakan olabiliyor ve devlet işlerinde çalışabiliyorlardı.[101]

İlyan (Kudüs) hıristiyan halkına, "kiliselere zorla girilip tahrip edilmeyecek" diye güvence verip bunu müslümanların "ebedi sözü" olarak sunan Halife Ömer, bizzat 4000 kilise ve Zerdüşt tapınağını yıktırmış; İskenderiyye Kütüphanesi ile Kürdistan topraklarındaki (o zamanın İrak günümüz İran topraklarındaki Hemedan, Rey gibi kentler ile Irak'taki Süleymaniyye ve Türkiye'deki Suruç, Nusaybin, Cizre kentleri) bütün tapınak ve kutsal kitapları yaktırmıştır.

Aynı Ömer, İran İsfehan hesaplarını Hıristiyan bir Katip'e yazdıran Musa El Eşari'nin ensesine öyle bir darbe vurmuş ki, neredeyse belkemiği kırılacakmış. Çünkü Ömer, "müslüman olmayan bir memurun devlet kapısında çalıştırılmasını müslümanlığa aykırı bulmuş, buna uygun ayeti de okumuştu: "Ey iman edenler, Yahudileri ve Hıristiyanları kendinize dost tutup (üstünüze hakim kılmayın). Onlar ancak birbirinin yaranıdır. İçinizden kim onları dost tutarsa, o da onlardandır."[102]

Benzer bir olay da Irak'da (Bağdat, Vasıt, Anbar, Huzistan ve Basra) geçer. Valilik yapan Saad bin Vakkas zamanında çok bil-

99- Max Weber, Protestan ahlakı, s. 28 vd.
100- Taberi, V/2631-32, 2367-2537; Ayrıca Dr. Mücteba Uğur, İslam toplumunda Arap, Mevali (Arap olmayan müslümanlar) ve Zımmi (müslüman olmayanlar) diye farklılıklara değinir.
101- M. Abdu lah El Arabi, age. s. 136.
102- Nizamülmülk, age. s. 228;ayrıca Maide suresi, 5. ve 51 ayet er.

gili bir Yahudi, devlet memuru olarak işe alınmış. Bu bilgili Yahudi kendini beğenmiş birisi olacak ki, halk onun zulmünden şikayetçi olmuş. Şikayet Halife Ömer'e ulaşınca, o şöyle bir görüş belirtmiş: "Yahudi'nin yeryüzünde sağ salim yaşadığı yetmiyormuş gibi, o müslümanlara üstünlük taslayarak zulüm mü ediyor? O Yahudi'yi hemen azledip, yerine bir müslüman tayin etmeli!" Ömer'in talimatı Vali Saad bin Vakkas'a ulaşınca, bütün müslüman alimlerin Kûfe'de toplanmaları istendi. Yahudi azledildi. Ancak onun yerini doldura-cak hiçbir yetenekli müslüman çıkmadı. Çaresiz görev başında kalması kararlaştırıldı. Vali Saad bin Vakkas, olayı Halife Ömer'e mektupla bildirince, Ömer çok kızdı: "Bu Saad bin Vakkas nasıl bir Türk? Benim arzum yerine kendi isteğini yapıyor" diyerek eline bir kalem alıp gönderilen mektubun üzerine "Yahudi öldü!" ibaresini yazarak Saad bin Vakkas'a yolladı. Bunun üzerine Vali, Yahudi'yi işinden kovmak zorunda kaldı.[103]

Necran'da çoğunluğu Hıristiyan ve Yahudi olan 40 bin kişi, yine Hıristiyanlara "Eminlik Belgesi" veren Halife Ömer'in eliyle bölge dışına sürülmüştü.

Muaviye ile diğer Emevi halifeleri zamanında özellikle Şam diyarında çalıştırılan memurlar ise İslami ilkelere uygunluktan değil, tamamen o dönemin taktik siyasetinden ileri geliyordu.[104] Çünkü Emevi yöneticileri Bizans imparatorluğu ile komşuydular ve sık sık çatışıyorlardı. Halkın gönlünü kazanmak için müslüman olmayanlara iş ve para vermek gerekiyordu. Ayrıca Bizans'tan alınan toprakların çoğunda çeşitli dinlerden insanlar bulunduğundan, bu halkı, o memurlar aracılığıyla yönetmek lazımdı. Başka türlüsü mümkün değildi zaten. Diğer bir neden de, Arapça'nın henüz resmi bir dil olmayışı, devlet bürokrasisinin Süryanice, Rumca ve Farsça gibi başka dillerden yürütülmüş olması ve okuma yazma bilen müslümanların sayısının çok az olması idi.

Ganimet mallarından eşit bölüşümü kaldırıp; peygamber ailelerine, hanımlarına, torunlarına, ilk müslümanlara, kendi oğluna, eşraftan bazılarına ve ordu komutanlarına dereceli olarak dağıtan Ömer "[illegible] müslüman olan ile olmayan, pey-

103- age. s. 235.
104- Bahriye Üçok, age. s. 137

gamber soyundan gelen ile gelmeyen bir olur mu?" diye fikir yürütmüştü.[105]

Bu arada Halife Ömer'in Kufe'den gelen haraç gelirinden çoğunu kendisine ayırdığına ilişkin rivayetler de var.[106]

Halife Osman zamanında ayırımcılık zaten vardı. Osman'ın yakın akrabalarına torpil geçerken, "Resulullah da Kureyş kabilesini kayırıyordu" diye gerekçe göstermesi, önemli bir noktadır.

Ama Osman döneminde geçen bir olay zihniyet bakımından dikkat çekici: "Şam'da Muaviye'nin vali bulunduğu dönemde İslam önderlerinden ve Peygamberin yakın dostlarından Ebu Zerr, ganimet mallarının bölüşümünden pek memnun kalmazdı. Çünkü Muaviye ve Osman, Emevi sülalesini kayırırlardı. Bir gün Kab-ül Ehbar adında önde gelen müslümanlardan biri, Ebu Zerr'i Muaviye'ye karşı kışkırttı. Olayın yanlış olduğu anlaşılınca da Ebu Zerr, Kab-ül Ehbar'a şöyle kızdı: "Ey Yahudi dölü! Sen ne yapmak istiyorsun?"[107] Konuşma-dan da anlaşıldığı üzere, "Yahudi olmak" hemen bütün müslüman-lar nazarında aşağılanmak ve küfürleşmek kadar kötüydü.

İslam Tarihinden Eşitsizlik Örnekleri

İslam birliklerinin Mısır'ı fethedişi sırasında bulunan Ziyad bin El Zeyidi anlatıyor: Mısır'da elimizdeki bütün esirleri topladık. Hıristiyanlar toplandı. Her birine, müslümanlık ile hıristiyanlık dininden birini seçme konusunda fikirlerini sorardık. İslamiyeti seçen olduğunda, bir köy veya bir şehir fethedeceğimiz kadar sevinirdik. Hıristiyanlığı seçen olunca da çok üzülürdük. Sanki bizden birisi irtidat etmiş (dinden dönmüş) gibi olurduk. Bu durumda onun cizye (kelle vergisi) vermesini şart koşardık..."[108] Hem bütün dinler eşittir ve dinde zorlama yoktur ya da senin dinin sana benimki de bana diyeceksin, ardından birisi serbest iradesini kullanıp Hıristiyanlık dinini seçince de çok üzülüp onu, cizye (kelle vergisi) vermeye zorlayacaksın!

105- Muhammed Seyid El Vekil, Mevsuat-ü Medinet-ül Tarihiyye, Cidde, II/199, III/165.
106-Maan bin Zalde, El Evail, s. 141.
107- İbn-i Esir El Kamil, 3/114-115.
108- İbn-ül Cevzi, Safvet-ül Sufe, c.I.

"Emevi İmparatorluğu zamanında, Arap'tan başka müslümanlar, asla Araplar ile (yöneten ve ezen bir millet-FB) eşit sayılmıyor, tersine onların kölesi gibi (mevali-FB) kabul ediliyorlardı. O derece arapçılıkla hareket ediliyordu ki, Arap olmayan bir anadan doğan prens (Emir) tahta geçemiyor, bir Türk ve İranlı'nın arkasında bir Arap namaz kılmıyor, Araptan başkası ile bir Arap evlenemiyordu".[109] Emeviler Horasan illerini alırken, İslam dinini kabul edecek Türkleri Araplar ile eşit tutacaklarını ilan etmişlerdi. Oysa daha sonra onlara mevali (yarı köle-FB) muamelesi yaptılar. Türkler bu durumda yaşamak istemedikleri için Müslümanlığı kabul etmemişlerdi. Sonraki dönemde *Şuubiyye* hareketi başladı. (Arapça *Şa'b* kökeninden gelir.) Müslüman Arapların gittikleri yerlerde üstünlük taslayıp diğer müslümanları aşağı görmeleri, (siyaset ve hukuk bakımından) başka kavimlerin tepkisine neden oldu; *Şuubiyye* adı altında kitle/halk ayaklanmaları başladı. Arap müslümanlar ile diğer müslüman kavimler arasında eşitlik istedikleri için *Ehl-ül Tesviye* (eşitleme/eşitleştirme) denildi kendilerine. Daha Hz. Ömer zamanında, (bize göre Hz. Muhammed'in fetihçi siyasete izin verdiği zamandan başlayarak-FB) Araplık taassubu (bağnazlığı) başlamıştı. Emevi halifesi Abdülmelik, Araplaştırma/İslamlaştırma yönünde bir dizi tedbir aldı: Bizans ile artık barışı sürdürmek gerekmiyordu. Onunla savaşa girdi. Bu savaş, hemen hemen para ve tıraz ıslahatı ile aynı zamana rastlamaktadır. Abdülmelik, o zamana kadar alışverişlerde kullanılan Bizans parasını kullananların idam edileceğini ilan etti. *Tıraz* ise, devlet büyükleri için özel olarak dokutturulan sırma ve ipek işlemeli giysi, bohça veya mendiller üzerindeki yazıların adıdır. Bu yazılar Rumca idi. Abdülmelik bundan böyle bu *Tıraz* denilen eşyaların üzerine *"Lâ ilahe Illehu"* gibi İslami bir ibarenin yazılmasını emretti. Mısır Divanındaki memurların çoğu *Kıpti* ve Şam'dakilerin *Rum*, Irak'takilerin ise *İran*lılardı. Halife, her tarafta resmi dilin *Arapça* olmasını ve yönetimin de müslüman memurlara verilmesini buyurdu. Aynı biçimde imparatorluğun birliğini elinde bulundurmak için *Zımmiler*'e tanınmış olan özgürlükleri de

109- Corci Zeydan, Medeniyet-i İslamiy, 4/167-168-257-258; İkd-ül Ferid, 2/73.

hissedilir derecede azalttı. Arap olmayan müslüman kavimler, Araplara karşı kendi milli geleneklerini, tarihi şereflerini ve dillerini açıktan açığa korumaya başladılar. Arap olmayan birtakım şair ve yazarlar, sırf bu inancı savunmak amacıyla şiir ve kitaplar yazdılar. Buna karşı Araplar da harekete geçtiler; Arap olmayanlar ile Araplar birbirlerini küçültücü yayınlara başvurdular. Burada çok belirgin bir isim *İbni Kuteybe* olup, Arapların diğer milletlere üstünlüğünü kanıtlamak için *Tafdilül Arabi* adlı kitabı yazdı.[110]

"Hz. Ömer'in, Peygamber ve kendisinden sonra gelecek halifeler ile tüm müslümanların, gayri müslimlere verdiği sözdür" türünden güvenceye (ki bizzat kendisinin buna uymadığını gördük) rağmen, Hıristiyan ve Yahudiler'in ibadet yerlerine zorla girilip tahrip ediliyor ya da el konuluyor olmalı ki, Emevi halifesi Ömer İbni Abdülaziz ile II. Ömer zamanında, zorla el konulan kilise ve sinagoglar eski sahiplerine verildi, hıristiyanlara iyi muamele edilmeye çalışıldı.[111]

Abbasiler döneminde ise ayırımcılık daha çok İslamın kendi içindeki mezhep kavgaları (ideolojik) yüzünden yapılmış; ancak bu mezhepler de, ezen Arap milletinin Sunni geleneğe sarılması nedeniyle ezilen kavimlerin kendilerini ifade ettikleri dolaylı milli/yöresel biçimlere dönüşmüştür. Bu yüzden de aşağılanmalar ve ayırımcılık, diyelim ki Şii mezhebinin pek rağbet gördüğü İranlılar ile Sunni geleneğe bağlı Araplar arasında yapılmaya başlandı. Yine ezilen sınıf, tabaka ve kesimlerinin merkezi yönetime başkaldırmaları (çeşitli batıni mezhepleri) da yoksul ve ezilen kitlenin her bakımdan aşağılanmasına ve iftiralara (İsmaililer, Sabahhiler, Karmatiler, Hariciler, Zenci Ayaklanmaları, Hammariler, Mübeyid'ler vs) maruz kalmasına neden oluyordu.

Mezhep ayırımcılığının tipik bir örneği Gazneliler devleti zamanında yaşandı. Gazne Sultanı, Şafii ve Hanefi mezhebi arasında bir seçim yapmakta zorluk çekince, dönemin en iyi din alimi olan ve Şafii mezhebini benimseyen Kaffal el Mervezi,

110- Belazuri ve Corci Zeydan'dan aktaran B. Üçok, age. s. 50-51-54-56.
111- B. Üçok, age. s. 68-71.

önce kendi mezhebine göre abdest alıp namaz kıldı. Sıra Hanefi mezhebine göre abdest alınıp namaz kılmasına gelince, yüzülmüş köpek derisini getirip içine de dışkısını yerleştirdi. Sonra hurma şarabını dökerek abdest aldı. Ardından da farsça tekbir getirip Kur'an ayetini farsça ve kısaca okudu.[112] Düşünün ki, Şafii bir din adamı, kendi mezhebinden pek de uzak olmayan Hanefilik'e göre namaz kılmayı, "içi dışkı dolu köpek derisi giymeye eşdeğer" görüyor!

Selçuklu vezirlerinden ünlü Nizamülmülk, Şafii mezhebinden olduğundan tarihsel olayları anlatırken, bağnazlığa kaçmış; kendi mezhebi dışındakilere yersiz karamalarda bulunmuştur.[113] Ayrıca da Hanefilik'i benimsemiş Selçuklu Sultanı ile aralarında hep güvensizlik olmuştur. Bu Nizamülmülk, bakın nasıl ayrımcılık yapıyor: "Aciz bir Yahudi, Türklerin işini yürütmek üzere gelir, onun için 'lâyık' denir. Hıristiyan gelir, ona da 'olur' denir. Bir Ateşperest gelir, beğenilir; Rafızi de, Harici de, Karmati de gelse makbüldür. Çünkü artık gaflet onları mağlup etmiştir. Sultan Mahmut, oğlu Mesud, Sultan Tuğrul, Sultan Alparslan devirlerinde hiçbir Ateşperest, Hıristiyan, Rafizi ortaya çıkıp, *bir Türk'ten ileri bir mevki elde etmeğe* cesaret edemezdi. Zengin Türklerin kahyaları, hizmetkarları, Horasanlı Hanefi ve Şafii mezhebinden olan temiz adamlardı. İster köle, isterse katip Iraklı, *bozuk inançlıları kendilerine* yaklaştırmazlardı. Türkler, onlara Deylemi mezhepli diyerek asla kendilerine görev vermedikleri gibi, verilmesini de doğru bulmazlardı. Onları tercih edenler, ayaklarını yere sağlam basarak uyanık olsunlar! En iyisi düşmanların aramızda bulunmamasıdır. Bugün iş, saray ve divanı onlarla dolduracak mertebeye getirilmiştir. Bunlardan kurtulmanın çaresi, saray ve divandan geçinecek veya ekmek yiyecek tek *Horasanlının* bırakılmamasıdır. Türkler, onların nasıl fitne kaynağı olduğunu anlayacaklardır. (Türklerin hizmetine girmek isteyenler) eğer *Hanefi, Şafii Maveraünnehirli* olduğunu söylerse, onu kabul edecekler fakat, *Kum, Save* ve *Rey* bölgesinden ve

112- Ebu'l Meali İbni Ebu Muhammed Abdullah Yusuf El Cuveyni ve Hikmet Bayur'dan aktaran B. Üçok, age. s. 119.
113- M. Müderrisi Cihardi, Siyasetnameönsözü, age. s. 18-19.

Şiiyim derse, *'git biz yılan besleyen değil, yılan öldüreniz'* diyeceklerdir..."[114]

Sultan Alparslan, *Hurdabe* adlı ve *Batıni* görüşlü bir kişinin sarayında memur olarak görevlendirildiğini duyunca, öfkesinden küplere binmiş; Batıni Hurdabe'yi karşısına getirmelerini emretmişti: Hurdabe gelince "Sen Batıni misin?" diye sormuş. Hurdabe "Hayır, Batıni değil Şii'yim" deyince, Alpaslan iyice küplere binerek şunu söylemişti: "Ey orospu karı! Sanki *Rafızi* çok iyi de, sen *Batıni* mezhebini örtmek için, onu kalkan yapıyorsun. Her iki güruha da lanet olsun!"[115]

Aynı Alpaslan, "Allah Teala, Türkleri, Deylemlilere musallat oldukları için aziz kılmıştır"[116] diyecek kadar ayırımcılıkta ileri gidebilmiştir.

Bu arada Nizamülmülk, İsmail bin Said'e dayanarak Hz. Muhammed'den şu hadisi naklediyor: "Kaderiler, ümmetimin Mecusileridirler. Hastalandıkları zaman sormayınız, öldükleri zaman cenazelerine gitmeyiniz! Bütün Kaderiler Rafızi mezhebindedirler."[117]

Seyahatname'siyle ünlü İbn Batuta, Batı Anadolu'da Birgi Bey'in (Aydın oğlu Mehmed Bey), yanıbaşında oturan Yahudi hekimi görünce dayanamayıp şöyle bağırır: "Ey mel'un oğlu mel'un! Sen Yahudi olduğun halde nasıl oluyor da müslümanların üst tarafına geçip oturuyorsun?" Olaydan sonra bölgenin din hocası (müderris), İbn Batuta'yı bu tutumundan dolayı kutlar.[118]

Kuşkusuz Anadolu beyliklerinde, müslüman olmayanlara, belli oranlarda hoşgörü gösterilirdi. Bu, çok yönlü bir siyasetin ve yokedilemeyen olguların bir ürünüydü. Herşeyden önce yokedilmesi olanaksız olgu şuydu: Anadolu'daki müslüman olmayan nüfus, *müslümanların on katı* idi.[119] Bir yönetimin

114- Nizamülmülk, age. s. 222-223.
115- age. s. 229-224.
116- age.
117-age. s. 227.
118- İbn Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler. MEB. 1986, s. 35. Ünlü Arap gezgini Sinop bölgesindeki Sunni bir Naip tarafından Kızılbaşlık ile suçlanıp tavşan yedirilerek sınavdan geçirilmiştir.(s. 64.) Öte yandan Prof. Mustafa Akdağ, Müslüman Türklerin ne kadar hoşgörülü olduğunu kanıtlamak için, yukarıda aktardığımız olayın birinci kısmını veriyor; ikinci kısmını (Müdderris'in tutumunu) vermiyor.
119- Claude Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, E yayınları, s. 203.

(müslüman) bunu gözardı etmesi hem isyanlara yolaçar hem de müslüman olmayanlardan alınan cizye (kelle vergisi)'nin azalması, dolayısıyla bütçe gelirlerinin sıfıra inmesi anlamına gelirdi. Nitekim Emeviler zamanında, Türklerin ağır cizye vergilerinden kurtulmak için kitlesel biçimde müslüman olmaları sonucunda, devlet bütçesi tamtakır hale gelmiş; bu kez müslüman olsalar bile, Türklerden cizye alınması şart koşulmuştu. Bakınız Gaston Wiet ne diyor: "İşgal edilen ülkelerin halkları, rahatsız edilmeksizin yaşam biçimlerini korurlar. Ne var ki, iribaş hayvan gibi bakılır kendilerine; özen gösterilir. Çünkü verginin çoğunu onlar öderler."

İkinci neden siyaset idi. Bunun da iki ayağı vardı. Bir; Selçuklular ve diğer Türk beylikleri Haçlı Seferi'ne karşı (özellikle ikinci Haçlı Seferi) öyle büyük Cihad ruhuyla hareket etmiyor; tersine Haçlı ordularıyla çatışmaktan kaçınıyorlardı. Rumlar da Haçlı birliklerine karşıydı. Ayrıca çevredeki Hıristiyan beyliklerle araları çok iyiydi. Örneğin Suriyeli Mihael, Bizansa karşı Selçukluları destekliyor, başarılarından memnunluk duyuyordu.[120] İki; Anadolu'daki Bizans yönetimi öylesine zalim ve vahşi sömürücü, feodal bir devlet idi ki, müslüman beyliklerin tahripkar hareketleri ve sömürü sistemleri, olanınkinin yanında "zemzem suyu" ile yıkanmış gibi hafif ve temiz kalıyordu. Bu yüzden Anadolu'nun fethinde, "bütün o yakıp yıkmalara rağmen, hıristiyan halk, müslüman Türklere karşı sistemli bir düşmanlık içinde olmamış"[121]; Grekler (Rumlar) bu beyliklerin gelişini sevinçle karşılamışlardı.[122] Zaten karışık ırklardan oluşan aristokrat sınıf zamanla müslümanlaştı. Ezilen tabaka ise müslüman olmayanlar idi.[123] Bununla birlikte, Selçuklu döneminde kendi aralarında *korporasyon* kurabilen Hıristiyanların, Müslüman *Ahi Tekkeleri*'ne alınması mümkün değildi.[124]

Osmanlı yönetimindeki Rum, Yahudi, Ermeni ve Çingeneler, devletin ana toplumu (müslüman cemaat) ile ilişkisiz biçimde,

120- age. s. 109-110-212.
121- age. s. 203.
122- age. s. 110-210.
123- age. s. 194.
124- Prof. Dr. Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, Cem yay. C. 1. s. 18.

kendi aralarında kapalı toplum hayatı yaşarlardı. İslamdışı cemaatler, cemaat olabilmişse ve hür teb'a (uyruk) durumundaysalar, "illik kafirler" adı altında teşkilatlanabiliyorlar;[125] devletin ikincil/yardımcı yerel örgütlerini oluşturabiliyorlardı. "Ancak, bu müslüman olmayanlar, ana siyasi kütükten kopuktular; siyasi bir faaliyette bulunamıyorlardı. Benzer biçimde müslüman olan cemaatler de (Araplar, Türkmenler) birbirlerine eşit değillerdi. Türkmenlerin *Ehl-i Örf* gibi bir çeşit özerk yapılanmaları vardı. Araplara siyaset yasak idi. Yine Kanuni Sultan Süleyman zamanında Şam, Bağdat ve benzeri Arap Beylerbeyliklerinde, Araplara kendi memleketlerinde, hükümet görevi verilmezdi. Zaten uzun bir süre, müslüman olmayanlara devlet görevi de yoktu.[126]

1558-97 arasında ünlü *Suhte* isyanları (medrese öğrencileri) sırasında, İstanbul'un Silivri gibi yerlerinde oturan Hıristiyan cemaaatten zorla para alınıyordu.[127]

"İsyanların arttığı kargaşa ortamında, kaos, toplumsal ve ekonomik değil dinsel anlamda yorumlandı. Kanuni döneminde görev yapan ünlü Şeyhülislam Ebussuud Efendi, Osmanlı padişahına, dini canlandırmaya yönelik telkinlerde bulundu. Dönem, İslami yorumlarda bir canlanmaya tanık oldu. *İçtihad* yoluyla dinsel kovuşturmalar, hem müslüman halk hem de müslüman olmayan cemaatler (Yahudi, Rum, Ermeni) için dayanılmaz bir hal aldı.[128] Zaten Yavuz Sultan Selim zamanında başlayan Kızılbaş kovuşturmaları, bunların ayrımcılığa tabi tutulması, hor görülüp, ezilmesi ya da kılıçtan geçirilmesi Kanuni zamanında da fikri alanda sürdü.

1537 Fermanı ile başlayan (gerici Sunni yorumlar) sıkı dinsel kovuşturmalar, Hıristiyan ve Yahudilere çok çektirmiştir.[129]

Günümüzde de İran'daki Sünni kesim, hem anayasaya konulan Caferi (Şii) yorumlarla toplumda ayırımcılık yapmakta (Kürt alimi Müftüzade'nin deyimiyle)[130] hem de milli temelde ezen ulus tutumunu sergileyerek Beluci, Arap ve Kürtlere hak-

125- age. c. II. 37-39.
126- age. c. II. 37-40.
127- M. Akdağ, Medreseli İsyanları, s. 366.
128- M. Akdağ Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, age. c. II. s. 394.
129- age. 396-476.
130- Yeni Zemin dergisi, Nisan 1993, s. 47-49-52.

larını vermemektedir. Pakistan'da Ahmediye mezhebinden olanlar toplumdışına sürülmüş, ibadetlerine kısıtlamalar getirilmiştir.[131] Afganistan'daki İslamcı liderlerden Hikmetyar, Peştun kökenli olduğundan, Tacik kökenli Ahmed Şah Mesud'a karşıdır. Her ikiside Şii mezhebinden olan, özellikle Özbek kökenli müslüman kardeşlerini horgörmekteler. Yine Özbek Raşid Dostum da ne Tacik ne de Peştun müslümanları sevmektedir. İran devriminin yükseliş dönemine kadar Sunni Suudi yönetimi, Şii yurttaşlarını ayrımcılığa tabi tutup eziyordu. Esas olarak Şeriat kurallarına göre yönetilen Sudan'daki İslami Milli Cephe, Güney Sudanlıları ikinci sınıf yurttaş görüp haklarını vermemekte direniyor. Cezayir'de yönetime karşı olan ve iktidara oynayan İslami Selamet Cephesi, azınlıkta kalan, bölgenin yerli halkı Berberi azınlığın haklarını yok sayıyor. Mısır'daki radikal İslamcılar (Cihad, İslami Cemaat) hükümete karşı şiddet kullanmalarının yanında, Kıpti Hıristiyan cemaati tasfiyeye yönelik eylemler de yapmaktadırlar. Filistin'deki İslamcı HAMAS örgütü, FKÖ heyetinin, Hıristiyan bir kadın tarafından temsiline karşıdır.[132]

131- Server Tanilli, İslam Çağımıza Yanıt Verebilir mi?
132- Yukarıdaki örnekler için özellikle bakınız; ,Faik Bulut, Ortadoğu'da İslamcı Örgütler, Tümzamanlar yayıncılık. 1993.

XI
İSLAM ORYANTALİZMİ

Oryantalizm nedir?

Çok genel başlangıcıyla, Asya toplumsal yapısının incelenmesinde sömürgeci bakış açısının egemen olmasıdır. Özelde bu, sömürge ülkeler hatta kıtalar haline sokulan Güney Amerika, Afrika, Asya ve Ortadoğu ülkeleri hakkında ekonomik, sosyolojik ve benzeri araştırmaları içerir. Kendini dünyanın efendisi sayarak, yeryüzünün merkezine koyan Avrupalı "üstün ırktan Beyaz Adam"ın "kibirli bakış açısı", İngiltere'nin sömürgesi olan Hindistan yarı kıtasında doğup büyüyen İngiliz yazar *Joseph Rudyard Kipling*'in şu sözüyle dünya çapında ünlenmiştir: "Batı batıdır, Doğu da doğu. Aralarında benzerlik yok, fark varkdır."

Zaman zaman marksist araştırmacıları da etkileyen (genç döneminde Marks ve Engels'in birtakım değerlendirmelerinde olduğu gibi) Oryantalizm, esas olarak özcü (essentialist/yani töz ve cevher'e önem veren), görgülcü, ve tarihselci bir epistemolojiye (bilginin kaynağını, yöntemini, doğasını ve sınırını inceleyen bilim dalı) dayanmaktadır. Özcü varsayım, İslamın tutarlı, homojen ve yekpare bir varlık olduğu düşüncesinde. Ayrıca İslamın, kendi özündeki bir bozukluk nedeniyle, düşmekte olduğu değerlendirmesini yapmaktadır. Buna *"Düşüş Tezi"* de denilir. Toplumsal ve siyasal *"Düşüş Tezi"* şuna dayanır: "İslam'da yetkecilik (totoriterlik) olmadığı gibi, özerk muhalif gruplar ve yasalar da yoktur. Biçimsel geleneğe körü körüne bağlanılmıştır. Dolayısıyla yönetim kurumları tükenmiştir. Sonuç olarak, tarihsel düşüş, kaçınılmaz ve

süreklidir. İslamın bu içsel ve bozulmuş tözü (ceveri) tarih boyunca İslam dini ve uygarlığının çöküşü belli olan nihai bir duruma (*end-state*) açılımıdır. Bu nedenle de İslam tarihi despotizm ve duraganlık ile maluldur. Oysa Batı uygarlığı dinamik, halk ayaklanmalarıyla sık sık ileri giden devingen bir uygarlıktır."[1]

Oryantalist varsayımlar, Doğu toplumlarında, ama özellikle İslami toplumlarda, sınıf çatışmasına dayalı toplumsal devrimlerin olmadığını, gerçek toplumsal sınıfların da varolmadığını ileri sürerler. Toplumbilim dalında yapılan bu araştırmaların esası *Mozaik Toplum* teorisinde kendini gösterir. Buna göre İslam toplumlarında bütünleşmiş bir toplumsal birlik yoktur, tersine birbirinden kopuk ve kendini geçindiren "toplumsal gruplar mozaiğinden" oluşmuştur. Bu *Mozaik* olgu, İslam'daki toplumsal katmanlaşma ve sınıflaşmanın esas olarak dini çizgilerde yürüdüğünü ileri sürer. Sözgelimi İslamın fethettiği ülkelerde, uyruklar (Zimmi-FB) olarak görülen Hıristiyan ve Yahudiler belli bir ölçüde meşruluk, süreklilik ve öz yönetime kavuşurlar. İslam imparatorluğu ve Osmanlı döneminde de görüldüğü gibi bu *halklar mozaiği*, İslam toplumunun temel bir *zayıflığını* oluştururlar ve toplumsal yapıda *bozukluk belirtileridirler*. Çünkü toplumsal sistemin iç farklılaşması nedeniyle (yani çeşitli cemaat, grup ve etnik bölünmelere uğrama yüzünden), merkezi yönetime karşı *tutarlı ve bütünsel bir muhalefet* örgütlenemez.[2]

Yine Oryantalist bakış açısına göre Batı, Yunan'a özgü erdemleri (felsefe, demokrasi ve bireycilik) alırken, Ortadoğu (dolayısıyla İslamiyet) bir yandan Yahudilik dininin özgüllüğü ile kapalılığını, diğer yandan da Düşmüş İslam'ın (Düşüş teorisi-FB) dar kafalılığı ve uyuşukluğunu alarak kemikleşmiştir.[3]

Kısaca, kendini "üstün ırktan" sayan Avrupalı Beyaz Adam'ın Oryantalizmi, İslam tarihi ve uygarlığını küçümsemektedir; İslam toplumlarındaki sınıfsal yapıyı inkar ederken, bu toplumun sürekli bozuk, durağan olduğunu ve

1- Bryan S. Turner, Marks ve Oryantalizmin Sonu, Kaynak yay. 1984. s. 18-19.
2- age. s. 19-66.
3- age. s. 19.

kaçınılmaz biçimde sürekli düşüş içinde olacağını ileri sürer. Yine Oryantalizm, Avrupa dışındaki toplumlarda milli/ milliyetçi hareketlilikleri küçümser. Bu bakış açısı, yukarıda adını andığımız İngiliz Rudyard Kipling'in sözlerini, adeta özdeyiş haline sokmuştur: "Doğu doğudur, Batı da batı. İkisi birbirine benzemez!"

Cezayir'den, Sudan'a kadar uzanan hemen bütün İslam toplumlarındaki İslami çevreler de benzer görüşler (ama ters yönden) ileri sürerler. Özet örneklere göz atalım:

Ünlü İran İslam düşünürlerinden Ali Şeriati, uygarlığın kaynağı ve geçişli konumu(karşılıklı etkilenişi) hakkındaki görüşlerde isabetli davranarak, Yunan ve Batı uygarlığının önemli kaynaklarından birinin Doğu (Mezopotamya, Önasya ve Hindistan) uygarlığı olduğunu söylüyor.[4] Buna karşılık *bilim* ve *ilm*'in kaynağının İslama özgün olduğu yolundaki görüşü ve milliyetçi akımların sömürülen ülkelerde (verdiği örnekten hareketle Cezayir ve Kuzey Afrika'da) oynadıkları rolü küçümseyen tavrı nedeniyle İslamcı bir Oryantalizm içine düşmektedir.[5] Ayrıca İslam toplumundaki sınıfsal tahlili de tek yanlı ve yanlıştır. Sözgelimi İslamiyetin sadece *musta'zaf*ların, yani ezilenlerin görüşü olduğu[6] yolundaki düşüncesi, bir *tefsir tarzı* (İçtihad konusunda iki farklı anlayış tarzı üzerinde durmuştuk) olarak kalmakta ve İslamın tarihsel gerçekliğiyle bağdaşmamaktadır.

İslam dünyasında bir hayli ünlü Mısırlı İslam önderlerinden Seyyid Kutup da, İslamın hem kapitalizm hem de sosyalizmden farklı bir dünya görüşü olduğunu ileri sürerek "biz bize benzeriz" fikrini işlemekte, bu arada İslam'ın kast sistemine ve sınıflar teşkiline düşman olduğunu"[7] öne sürmekle de tersinden Oryantalizm yapmaktadır. "Tüm insanlığın tekçil büyük bir birlik olduğunu iddia edip, renk, kültür, sınıf ve gelenek farklılığını yok sayıp, ortak iyilik peşinde koşmayı temel ilke olarak alan, bu arada İslamın sosyal adaleti ile yargıdaki eşitlik ilkesini dünyaya model olarak öneren", İran'lı

4- Dr. Ali Şeriati, Medeniyet ve Modernizm, Bir yayıncılık, 5. Baskı, s. 56-90.
5- age. s. 134-147 ve 148.
6- age. s. 157-169.
7- Seyyid Kutub, İslam-Kapitalizm Çatışması, Bir yayıncılık, s. 67.

İslamcılardan Sayid M. R. Musawi Lari de İslam oryantalizmi ile malul bir düşünce taşımakta.[8]

İran İslam Cumhuriyetinin önderlerinden olup, sonradan vefat eden Mutahhari de tersten oryantalisttir: "Asr-ı Saadet islami devrimi, toplum içindeki gruplaşmaları ve sınıflaşmaları kökünden kazımıştır. Bir İslam Cumhuriyeti, sınıf üstünlüğüne dayanan bir toplumu ön görmez..."[9]

"İslam semavi risaletlerin sonuncusu olunca, bu İslam nizamının iyiliği ve tatbikinin, her asır için mevzubahis oluşu demektir. O sadece bir ümmet için değil, bütün insanlığın hidayetini garanti etmek için gelmiş; her devir için geçerli, ebedi hak nizamıdır."[10] formülasyonunu yapan Mısırlı İslamcı da oryantalisttir.

İslamın Batı'dan apayrı bir toplum modeli önerdiğini açıklayan Suriyeli Ramazan El Buti[11] ile buna yakın şeyler söyleyen Türkiyeli yazar Abdurrahman Dilipak[12] ve Kapitalizm ile Sosyalizm arasında Üçüncü bir ekonomik model öneren İsmet Bozdağ[13] da farklı bakış açısına sahip değiller.

Türkiyeli İslamcılardan birinin görüşlerine de bakalım: "Bu noktada İslam ile Hıristiyanlık arasındaki önemli bir farka işaret etmeliyiz. İslamın bir kilisesi olmadığı gibi, kutsal kitabı Kur'an da Hakikat'ın ta kendisi olduğunu iddia etmez... Oysa dönüp İslam tarihine baktığımızda, ne Avrupa'dakine benzer baskıcı ve fanatik bir din olgusuna rastlıyoruz ne de bizim tarihimizde böylesine kanlı din savaşları yaşanmıştır."[14] Bu bir yana, zaten Ali Bulaç'ın *Medine Vesikası* temelinde önerdiği "çoğulcu toplum modeli" (Yahudiler, Hıristiyanlar, Mecusiler, ateistler, etnik kümeler), özellikle ilk İslam devleti model alındığından, mozaik teorisine pek yakın; sınıf temelinde değil de, "cemaatler ve etnik kümeler" ve bu arada fikirler temelinde birlikte yaşama modeli öngördüğünden, oryantalisttir.

Mısır El Ezher Üniversitesi yetkilileri, "laiklik ve demokrasinin Batı'ya özgü birşey olduğunu (aslında bunu hemen

8- Batı Medeniyeti ve İslam, Akabe yay. s. 197-203-209.
9- İslam Devrimi, Akademi yay. s. 48-89.
10- Abdullah El Arabi, İslamda Yönetim Sistemi, Şura yay. s. 31.
11- Bkz. İslam Toplumunun Oluşumu, Şura yay.
12- Bkz. Laisizm, Beyan yayınları.
13- Bkz. Üçüncü çözüm, Kervan Kitapçılık.
14) Ali Bulaç, İslam ve Fanatizm, s. 28-36

her İslamcı iddia ediyor), dolayısıyla toplumsal ve bilimsel ilerlemenin yolunu tıkadığını"[15] ileri süren görüşleriyle de oryantalisttirler.

İslam oryantalizminin daha açık ifadelerine de rastlamaktayız. Şöyle ki: "Yeryüzü insanlarını iki ana topluluk olarak, *müslümanlar* ve *müslüman olmayanlar* diye ayırdığımız gibi uygarlıkları da bugün *İslami* ve *İslam dışı* uygarlık diye ayırmak durumundayız. Aslında çağımızda iki büyük uygarlık vardır. Biri İslam, diğeri Batı uygarlığıdır. İslamda Yunan düşüncesi yoktur, Batı'da ise İslam düşüncesi. İslam uygarlığı hariç, bugün yeryüzünde bulunan bütün uygarlıklar, uygarlık kalıntıları ve kültürleri pekala birbirleriyle anlaşabilirler. Çatışmaları için hiçbir sebep yok. Eski Yunan uygarlığı batının her döneminde, asla vazgeçemediği ve düşünce sistemlerine mesnet yapmaya çalıştığı bir *ata uygarlığı* olarak yaşamıştır. Batı'nın küfründe de (kafirlik-FB), inancında da (Hıristiyanlık) Yunan felsefesinin etkileri vardır. Eski Yunan'dan ta günümüze kadar Batı'nın geçirdiği bütün inanç ve fikir istihalelerinin özünde de bir Doğu düşmanlığı mevcuttur."[16]

Oysa ki, İslamiyet, yabancı kültür, uygarlık ve inaçlardan öylesine etkilenmişti ki, araştırmacı Ali Mazaheri'nin şu saptamasını doğrulamaktadır: "İslamiyet, monofizit hıristiyan etkilerle dolu olduğundan, Fırat'ın doğusundaki Nasturi ve Farisi kökeninden gelen halk tarafından, bir *Batı istilası* gibi göründü. Hemen tepkiyle karşılandı... Aslında başlangıçta Arapların egemenlik aracı ve taşra ideolojisi olan İslamiyet; Sufiliğin *Panteist* etkisiyle, *Maniheizm* ve hatta daha çok Budizm'e uygun olarak *evrensel* bir din haline gelmiştir..."(s.6-10)

Görüldüğü gibi çeşitli ülkelerden İslamcı düşünürler, Batılı Oryantalistler ve özellikle de şu İngiliz Rudyard Kipling gibi, "Doğu doğudur, Batı da batı. Biz Doğulular (özellikle müslümanlar) bize benzeriz. Batı ile aramızda kalın ve kesin çizgiler vardır, farklar vardır!" yolunda düşünceler taşırlar. Böylece Beyaz Adam Batı'da, "Doğulu toplumları küçümseyip, mozaik toplum, parçalı toplum, sınıfları olmayan toplum, gelişmesi baştan mümkün olmayan toplum" tezleri üretirken,

15- Dr. Fevzi Muhammed Tayil, Batı Demokrasileri, El-Ezherdergisi, Kahire, Temmuz 1990.
16- M. Akif İnan, Din ve Uygarlık, Akabe yayınları, s. 52-53-64-76.

İslamcı çevreler de bu kez İslamiyetten başka dinleri, İslam Uygarlığından başka uygarlıkları küçümseyip; İslam düzenini, "dünyaya hitabeden ebedi risale ve insanlığın her türlü sorununu çözebilen ilahi bir sistem" diye tanıtırlar. Bu arada İslam toplumunda cemaatlerden söz eden İslamcılar, toplumların iç dinamiklerini (bizzat ilahi mesajda ve Allah'ta arayarak), sınıfların varlığını inkar ederek, imtiyazsız bir Ümmet toplumu yaratıp kavmiyetçilik (milliyetçilik) gibi hastalıkların önüne geçtiklerini de ileri sürerler. Dinlerin evrensel ortak özelliklerine, çıkış noktalarına, kaynaklarına, birbirlerinden etkilenişlerine, doğdukları gibi kaybolacaklarına ilişkin görüş ve tahlilleri reddederek de oryantalizm içine düşmektedirler. "Hıristiyanlık hıristiyanlıktır, İslam da İslam" türünden söylemlerle de Batılı Beyaz Adam'ın oryantalizmine ters yönden arka çıkmakta ve Batı oryantalizmine haklılık kazandırmaktadırlar.

İslamcıların Yanılgıları

İslamcı çevrelerin "Hıristiyanlık ile İslamiyet, Doğu ile Batı, İslam uygarlığı ile Greko-Romen uygarlığı arasına mutlak farklılık" koymaları; "Doğu ile Batı'nın buluşması ebedi billah mümkün değil" yolundaki söylemleri, herşeyden önce çok dar ve tecritci "biz bize benzeriz" düşüncesinin bir türevi olup, İslam oryantalizmini, Mısırlı düşünür Samir Amin'in deyimiyle Rudyard Kipling'i destekleyen "Ters Oryantalizm" (el İstişrak el Makusya da Makus Şarkiyat)[17] olarak tanımlanabilir. İkinci elde ise, Batı uygarlığını "bir bütün" olarak görerek, bu uygarlığın özelliklerini de *sabit* (ebedi) yani değişmez kılmaktadır. Böylesine donmuş ve duragan tarih ve toplum yorumunun temelinde, (yani sömürgeci Batılı Beyaz adam ile Metafizik düşüncenin tutsağı olmuş ve aşkınlık zemininde yükselmeye çalışan İslamcıların ortak yorumu) dinlere *canlı ve dinamik bir toplumsal olgu olarak* bakılmaması yatmaktadır.[18] Oysa, kimi laik ve sosyalistlerin düşündüklerinin tersine, dinler, zamana ve or.. ..u ay uydurabilerek büyük esneklikler

17- Samir Amin, Baad-ül Kadaye L'il Mustakbel, Kahire, 1991, s. 99.
18- Samir Amin, age. s. 98.

gösterebilirler. Tarihsel süreçler ve özellikle içinde yaşadığımız dönem de bunu kanıtlamıştır. Ancak, dinlerin bu esnekliğini gözönüne almaksızın İslamiyet ya da Hıristiyanlık'tan söz etmek, bir İslamcı ya da Hıristiyancı'nın tarih ve toplum yorumuyla sınırlı kalmaktır. "Dinler Aşkın temelde bile olsa, tarihsel zamanlarda kazandıkları formlar itibariyle birleşemez; böyle birşeyi de hiç beklememeli"[19] diyen Türkiyeli İslamcı yazar Ali Bulaç ile aynı düşünceyi paylaşmaktır.

Çünkü İslamcılar, dinlerin, sadece canlı ve dinamik toplumsal olgular/fenomenler olduklarını inkar etmekle kalmıyor; aynı zamanda eşyaları (sujet/nesne) oldukları gibi kılan nedenlere de fazla önem vermiyorlar. Onlar için önemli olan, işlerin ve olayların (genelde gelişmelerin) İslam ilkeleriyle uygunluk gösterip göstermediğidir. Bu yüzden de, Samir Amin'in deyimiyle Selefi bir İslamcı için İslam uygarlığının Emevi ve Abbasi dönemindeki gelişip yükselişi, "İslam prensiplerinden sapma"dır. Bu donuk tarih anlayışı yüzünden, Selefi İslamcı, Asr-ı Saadet dönemi ile Emevi ve Abbasi dönemi İslam toplumunun özgünlüklerini kavrayamamakta; İslamiyetin ilk doğduğu yer ve ortamdan dışarıya çıkmasıyla (fetih ve gazavat dönemleri, yani Medine devletinden büyük bir imparatorluğa doğru gidiş sürecinde) birlikte mevcut ortama başarıyla ayak uydurup gelişebilmesi için "bu tarihsel sapma"nın kaçınılmaz olduğunu, bir türlü anlamak istememektedir. Dolayısıyla "İslam Tarihindeki Sapmalar"[20] başlığı altında bir dizi yanlış ve inandırmayan yorumlar yapılmaktadır. Bu "tarihi sapma"nın değeri dinamik biçimde ve nesnel olarak yorumlanıp anlaşılmayınca da; Selefi İslamcı, bu kez bir yandan o yükseliş dönemindeki görkemli kültür ile görece özgürlükleri İslamiyete maletmekte, öte yandan aynı dönemdeki kötülükleri de sadece "kişisel davranışlar ve ilkelerden sapma" şeklinde yorumlamaktadır. Batılı ülkelerde bir İslam otoritesi olarak bilinen ünlü Ürdünlü Arap tarihçisi Abdülaziz Duri, *İlk Dönem İslam Tarihi* adlı eserinde, şunu yazar: "Tarihte kopmalara yer yoktur. Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali dönemleri ile Emevi ve Abbasi dönemleri arasında ayrımlar

19- Tarihe ve Hayata Dönüş, İzlenim dergisi, Şubat 1993, s. 13.
20- Ali Bulaç, age. s. 37.

yapmak bizi yanıltır. Çünkü her biri, diğerinin doğal uzantısıdır." Birinci nokta budur. İkinci nokta ise, bu "sapmaların" yol açtığı o koskoca İslam imparatorluğu ve uygarlığı, yükseliş sürecinden çöküş sürecine girince, Selefi İslamcı yine bunun nesnel nedenlerini kavramaktan uzak kalmaktadır. Çünkü din meselesine toplumsal bir olgu ve fenomen (görünüm) olarak yaklaşılmamıştır; konu bilimsel yöntemle incelenmemiştir.

Tam da bu yüzden, "Asr-ı Saadet'e dönelim, İslamın o mutluluk ve altın çağına dönelim" ya da "Medine Vesikası temelinde bir toplum modeli oluşturalım" türünden İslamcı söylemler, ortaçağ düşünce tarzını aşamayıp aşkın temelde kaldıkları için, İslam metafiziğinin en gerici yorumu olan İmam Gazali tezlerinin, İslamın çöküş döneminde ortaya çıkan Sufilik düşüncesinin çevçevesini aşamamaktadır.[21] Sonuç olarak da meseleyi görüntüler (namaz kılma, oruç tutma, ayin yapma) temelinde ele alarak biçimlerle uğraşmaktadır.

Bu çıkış noktası yanlış olduğundan, İslamcılar diğer dinleri ele alışlarında ve değerlendirmelerinde gerçekdışı iddialarda bulunmakta; diyelim ki Hıristiyan Avrupa'sının tarihini yorumlayıp İslam tarihi ile karşılaştırmaları sırasında adeta hurafeler üretmektedirler. Sözgelimi Hıristiyanlık dininde "din ile devlet arasında ayırım olduğunu" iddia eden İslamcılar, buna karşılık İslamiyette "din ve dünyanın birliği, ayrılmazlığı ve bütünlüğü vardır" derken de hem Avrupa tarihinin olgularını inkar etmekte, hem de İslam tarihinin doğru biçimde anlaşılmasını engellemekteler.

Benzer hurafe şöyle sürmektedir: "İslam toplumu, başka toplumların tâbi oldukları gelişme kurallarına tâbi değildir. Çünkü farklı kural ve yasalar tarafından yönetilmektedir. "İşte, benim *Islam Oryantalizmi*, Samir Amin'in ise *Ters Oryantalizm* dediği şey de budur. Oysa bu bakış açısı, Pakistan'dan Suudi Arabistan'a, İran'dan Sudan'a kadar bütün İslam toplumlarının, kapitalizmin hükmettiği globalleşen bir dünyanın ayrılmaz bir parçası olduğu gerçeğini göremiyor, algılayamıyor. Bu bakımdan da Selefi İslamcı görüş, din geleneği üzerinde, hatta dinin de donmuş/statik/taşlaşmış zemini üzerinde ayağa

21- Samir Amin, age. s. 98.

kalkmaya çalışıyor. Dinin ortama ve çağa göre değişebilen esnek toplumsal unsuru/zemini üzerinde değil. Buradan da yola çıkarak, bir Arap atasözünün ifadesiyle, "Çaresiz kişi, babasındaki meziyetlerle övünür" gibi bir duruma düşüyor.

İslamcıların idrak edemedikleri toplumsal gelişmenin bir kuralı daha var: Tarihte toplumsal gelişmeler hep sıçramalar yoluyla olur. Bu birincisi. Yine tarihte en yükseğe tırmanıp belli bir dönemde gelişmesini tamamlayıp görece "en ileri" sayılan bir toplum, yeni bir gelişmeye veya çağa sıçrama yapamaz. Yeni bir çağa sıçrama yapacak toplum o "en ileri" toplumun döneminde görece "geri" ya da "en geri" sayılan toplumdur. İslam'dan yola çıkarsak, Emevi ve Abbasi döneminde Ortaçağ toplumları içinde en ileri olanı temsil eden İslamiyet, artık olgunlaşmış ve dalından düşmek üzere olan güzel, kolay yenilecek bir meyve gibiydi. Yenilmezse zaten çürüyecekti. Bu yüzden, en tepedeki İslam toplumu değil, daha önce Ortaçağ feodal toplumuna tam ayak basamamış Roma imparatorluğunun kalıntıları, yani olgunlaşmayıp görece "en geri" olan Batı Avrupa toplumları, büyük bir sıçrama yaparak modern burjuva toplumuna geçmeyi başardı ve muazzam bir sanayi toplumu yarattı. Laiklik, demokrasi denilen kavramlar da bu "en geri" toplumun büyük sıçramasıyla ortaya çıktı. Yoksa Hıristiyan dini ile Kilise'nin İslamiyet'ten ayrı birşey oluşundan değil. Bu nedenle "laiklik ve demokrasi Batı ürünüdür, bizde zaten Şura geleneği ve İslamiyetin din/dünya bütünlüğü var" yolundaki İslamcı söylemler, tarihsel gelişmeleri açıklamaktan uzaktır.

Kaldı ki Hıristiyan Avrupa ile Çin'deki Budizm ve Konfüçyusçuluk gibi dinlerde de iç ideolojik mücadeleler, mezhep çatışmaları ve İçtihad tartışmaları yaşanmıştır. Bu yüzden, İçtihad'ın sadece İslama özgü birşey olduğunu söylemek de İslamcılar açısından gereksiz bir böbürlenme ve tarihi yeterince algılayamamaktır. Bu "biz bize benzeriz" türünden kapalı devre sistemidir. Ali Bulaç, "Ateizm bir 'kapalı sistem' ideolojisidir..." diye ateizme bu tanımını yüklerken,[22] aslında kendi İslami mantığını da tanımladığının farkında değil herhalde.

22-İz lenim dergisi, Aralık 1992 Ocak 1993, sayı 1, s. 14.

Öte yandan Hıristiyanlık'ta din ve devlet işlerinin başından beri ayrı olduğunu, sadece geçici bir müddet için devletin Kilise'nin eline geçtiğini söylemek de gerçeklerle bağdaşmıyor. Çünkü, Avrupa Hıristiyan uygarlığı da, ortaçağ'da "hıristiyanlık din ve dünya demektir" diyerek, dinin hükmettiği ilişkiler ile bu ilişkilerin dışında kalan doğal görünümleri birbirinden ayırmasını bilmiştir.[23] Türkiye'de İslam üzerine araştırmalarıyla tanınmış Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil'in incelemesinden bir örnek: "İtiraf ederim ki, meselenin en çetin noktası üzerindeyiz. Dikkat edilirse, yalnız bizde değil, Garp (Batı) memleketlerinde de laiklik ile dini'lik en çok bu noktada çarpışmış ve çarpışmaktadırlar. Çünkü yalnız İslamiyet değil, Hıristiyanlık da münasebetler (ilişkiler) hayatına dair kaide ve nizam koymuş ve bu dinde de (*Droit Canonique*) denilen bir *Kilise Hukuku* vücuda getirmiştir. Garp memleketlerinde Hıristiyanlık ile devlet münasabetleri az çok bizdekine benzer bir gidiş almıştır. Hıristiyanlığın, bilhassa Papa ile temsil olunan Katolik kolunun da, Müslümanlık gibi, kendi mensuplarına mahsus (özel) *bir hukuki nizamı* vardır. *Droit Canonique* yani Kilise Hukuku denilen bu nizam ile devlet hukuku arasında, tıpkı bizde olduğu (müslümanlıkta-FB) gibi, açık ve barışmaz tezatlar (çelişkiler) vardır. Mesela Kilise hukuku faizi meneder (yasaklar), karıkoca arasında boşanmaya asla izin vermez."[24] İslam alimi Biruni'nin araştırmasına göre, Hintlilerin Brahmanları, idare işlerini milli kitaplara göre yürütürken, bu iş onları dini işleri icradan uzak bıraktı. Brahma, siyaset ve muharebe işlerini Ksatriye'ya verdi. Cezaları hükümdarlar vermeye başladı."[25] Yine evrensel bir din olma iddiasındaki Hıristiyanlık daha sonra bir mezhebinin adını alacak *Katolik* deyimini Grekçe'den almıştır.[26]

23- Samir Amin, age. s. 100.

24- Ali Fuad Başgil, Din ve Laiklik, Yağmur Yayınevi, Beşinci basım 1992, s. 148-162.

25- Birûni'ye Göre Dinler ve İslam Dini, (Prof. Dr. Günay Tümer) Diyanet İşleri Başk. s. 179.

26- Kürşat Demirci, Dinlerin Dejenarosyonu, İnsan yay. s. 95.

Greko-Romen Kültürü'nün Kaynağı Doğu'dur

Bir süre öncesine kadar hemen bütün İslamcılar, bir süreden beri de kimi İslamcılar şu iddiayı savunurlar: "Nasıl ki İslam uygarlığının temelinde Yunan düşüncesi yoksa, Batı uygarlığında da öylece islam yoktur. Toplumsal uygarlıklar, ya İslam gibi tamamen ilahi bir kaynağa yani vahye bağlı bir uygarlık olmakta ya da asıl ağırlığını insan zekasının yoğurduğu ve tamamen ilahi özden yoksun, doğrudan dalalete bağlı bir uygarlık olacaktır. İslam uygarlığının gelişmesini, yayılmasını sağlayanlar, kendini putçu (çok tanrılı-FB) Yunan (eski-FB) düşüncesine kaptıran felsefe adamları değil; Kur'an ve Sünnet'e bağlı kalarak yorumlar getiren bilginlerdir. Bunların çalışmalarına *felsefe* değil *hikmet* diyoruz. Değil yalnız eski Yunan düşüncesinin çizgisi içinde düşünen, fikir imal eden düşünürleri, eski İran inançlarıyla İslam arasında bazı unsurlar yakalayarak yeni bir terkibe giden fikircilerin ürettikleri görüşleri de aynı şekilde İslam uygarlığının dışında mütalâa etmek zorundayız. Ehl-i Sünnet itikadının ötesinde kalan her türlü telifi İslamın, onun uygarlığının ürünleri olarak sayamayız. Çünkü İslam, kendisinin dışındaki hiçbir düşünce sistemine muhtaç olmayan büyük ve eksiksiz bir *ilahi nizamdır*. Uygarlığının bütün kaynağı da bizzat bu nizamdır."[27]

Bu Selefi görüş, bizzat İslamın donuk tarih yorumudur. Çünkü "biz bize benzeriz; gücümüzü şaşmaz ve değişmez ebedi bir nizamdan alırız" türünden sakat ve gerçeklerle bağdaşmayan bir anlayışın ürünü olarak, İslam oryantalizmi yapıyor. İki noktadan. Bir; Avrupa'nın yaptığı gibi, eski Yunan düşüncesini, Batı'ya ilham veren kaynak ve Batılı bir düşünce tarzı diye yorumluyor-ki tümden yanlış. İki; Hıristiyanlık gibi Doğu kaynaklı ve Doğulu düşünce sisteminin bir ürünü olan bir dini, Batılı düşünce tarzına ait sayıyor. En azından Klasik Hıristiyanlık denen ve Roma imparatorluğu tarafından kabul edildikten sonraki parçalanma dönemine kadar ve oradan da Bizans ve Doğu Avrupa (Rusya) yoluyla sürekliliğini koruyan Hıristiyanlık için, bu yargıya varmak, haksızlıktır. Sadece Hıristiyanlık dinine değil, onun kaynaklandığı Mezopotamya

27- M. Akif İnan, age. s. 64-66.

uygarlığı ile Yahudilik dinine, aynı zamanda her ikisinden önemli ölçüde yararlanan İslam dinine de büyük haksızlık sayılır.

Önce Yunan uygarlığından başlayalım: Makedonyalı Büyük İskender'in fetihleri, sonraki dönemde İslam-Arap oluveren Doğu ile yine sonraki dönemlerde Hıristiyan-Avrupa oluverecek olan Batı arasında büyük bir köprü kurdu. Eski çağlardaki kavimlerin kendi içlerine kapanışına ya da dar bölgeler içinde tecrit olmaları haline son verdi bu fetihler.[28] Böylece İskender, oynadığı tarihi rolün farkında olmaksızın, izleyen çağlarda Ortaçağ (Samir Amin bunu Haraç Sistemi olarak adlandırıyor) feodal sistemin temellerini de atmış oldu. Buna zemin hazırladı. Özellikle de toplumsal ve kültürel alanda bunun öncülüğünü yaptı. Ortadoğu/Akdeniz havzası/Avrupa düzleminde feodal sistemin altyapısı/üstyapısı üç aşamada gerçekleşti: *Helenizm, Hıristiyanlık* ve *İslamiyet.* İşte Batı Avrupa'da, daha titiz bir ifadeyle Hıristiyanlığın Romalılarca kabulünden sonra barbar akınlarıyla çöken ve parçalanan Roma imparatorluğunun Batı yakasında, *Hıristiyan Avrupası* olarak şekillenen ve burjuva devriminin ön aşamasını oluşturan sürecin kısa öyküsü budur. Öyleyse, tarihsel olarak baktığımızda zaten birbirinden kopuk olmayan Helen (Grek), Mısır, Finike, Mezopotamya (alt kültür olarak da Arapların benimsediği Sami kökenli dinler) birbirlerinden etkilendiler. Büyük İskender ise fetihler yoluyla feodal çağların tohumunu atan maddi bir zemin oluşturdu buna. Birinci önemli nokta budur.

İkinci noktayı ise, hem tarih hem de ciddi araştırmalar yapan İslamcıların bir kısmı destekliyor. Sözgelimi Dr. Ali Şeriati uygarlığın serüvenini şöyle açıklar: "İlk büyük medeniyetler Fırat ve Dicle arasındaki alanda doğup gelişmişlerdir. Tarih, bu medeniyetlerin 5000 ile 6000 yıl öncesine ait olduklarını kaydeder. Sürekli dolaşan kavimler Hint, İran ve Batı medeniyetlerini kurdular. Yerliler ise sürekli yerlerinde kalakaldıkları için medeniyet kuramadılar. Tarih hicret eden kavimlerin iyi haberlerini verir de, yerlerinde kalanlarınkini vermez. *Yunan medeniyeti de, hicret eden Kürtlerin Yunan'a gitmeleriyle başladı.* Çok ilginçtir, Batı Dicle ile Fırat arasındaki

28- Samir Amin, age, s. 96.

yöreden söz etmiyor. Çünkü bundan söz ederse geliştirdiği bütün teori (Batı'nın iki büyük kaynağından biri olan Yunan ve Hint uygarlığı teorisi-FB) bir anda boşa çıkacaktır. Oysa bütüncül bir gelişme seyri vardır. *Yunan medeniyetinin kaynağı Kürtlere dayanır.* İki nehrin arası (Dicle ve Fırat) dünyanın kültür, medeniyet ve felsefe merkezidir. Riyazi (matematik-FB) bilimlerin ilk gelişme gösterdiği yer, bu iki nehrin arasıdır. Sümerler ve Babilliler, yıldızlar bilimini ve denizciliği burada geliştirdiler. İki nehrin arası bütün dinlerin kaynağıdır. Tarihin seyri, üç medeniyet kaynağı olduğunu göstermektedir: a) *Sami Kolu*: Önce Arami, sonra Azeri, en sonda da Arabi oluyor. b) *Arya Kolu*: Hint ve İran, sonra Yunan, c) *Çinli ve sarı ırk...* Kültür ve medeniyetlerin iki karşıt kutbunda sürekli bir hareket vardır. Kültürlü ırk ve kültürsüz ırk ayırımları da temelden yanlıştır..."[29]

İslamcılardan İsmet Bozdağ'da aynı görüştedir: "Uygarlık bir zincirdir ki, birbirine ekli halkalarla uzar gider, günümüze ulaşır. Tarihte hiçbir uygarlık, tek başına ortaya çıkmamıştır; kendisinden önce gelen uygarlıklardan yararlanmış, sonra bu uygarlığa bazı şeyler katarak, sürüp giden uygarlık zincirine kendi halkasını eklemiştir. Çin uygarlığı da Mısır uygarlığı da böyledir. Yunan, Osmanlı uygarlığı da..."[30]

Ünlü islam alimlerinden Biruni de, Yunanlıların, Mezopotamya ve başka yerlerdeki kavimlerin özellikle din ve kültürleriyle ilgilenip kendilerininkiyle karşılaştırdıklarını[31] yazar. İslam tarihi uzmanlarından Dr. Neşet Çağatay ise, Arabistan'ın çeşitli yerlerinde yaşayan Arap topluluklarının gerek Milat gerekse İslamdan önce, Mısır, Finike üzerinden Avrupa'ya kadar uzanan bir ticaret kolu kurduklarını, bu arada kültür alışverişinde bulunduklarını belirtir.[32]

Bu durumda, "Yunan uygarlığı İslam'dan birşey almamıştır" görüşü, dar ve bağnaz bir görüş olup tarihi olaylarla bağdaşmamaktadır.

İskender'in fiili olarak biraraya getirdiği uygarlıkların maddi zemini, bir sonraki dönemde Akdeniz, özellikle de Yunan/

29- Dr. Ali Şeriati, age. s. 57-63-64-71.
30- Üçüncü Çözüm, İslamiyetin Sosyo-Ekonomik Modeli, s. 309.
31- Biruni, age. s. 127.
32- İslam Dönemine Dek Arap Tarihi, Türk Tarih Kurumu, 1989, Ankara.

Grek kültürü ya da Helen uygarlığı biçiminde yeniden Doğu'ya doğru yönelim içine girmiş; hem Sami kavimlerini hem de Roma imparatorluğunu etkilemiştir. Yukarıda adını andığımız ünlü İslam alimi Biruni, "Araplara putperestliğin Suriye'den, onlara da Yunan medeniyetinden geçtiğini; İslam medeniyetinin de Yunan medeniyetinin devamı olduğunu yazmıştı.[33]

İslam üzerine araştırma yapmış Batılı De Lacy O'Leary de "Helenizmin Araplara geçişinin, kendini değişik şartlara uydurup süreklilik kazandığını" saptıyor.[34]

Günümüz İslam bilginlerinden Dr. Seyyid Hüseyin Nasr da, "bilimin bir medeniyetten ötekisine geçtiğini"kabul ettikten sonra şunu söylüyor: "İslam bilimini yapan şey, unsurlarını Grek, Hind veya biraz da Çin biliminden almış olması değil, bütün bu bilgi modlarını İslami olan bir aleme, İslami bir evren anlayışına entegre etmiş olmasıdır."[35]

Yani özcesi İslamiyet, Mezopotamya uygarlığından kaynaklanan, "Yunan uygarlığının başarılı unsurları ile İran kültürünün ilerici unsurlarını başarılı biçimde birleştirip kaynaştırarak, dönemine göre bir Kültür Devrimi" gerçekleştirmiştir.[36]

Prometheusçu Anlayış

Yunan efsanelerinde Prometheus çok ünlüdür. Çünkü tanrılardan "ateşi ve zenaatı çalıp insanoğluna öğretmiştir." Bu yüzden de cezalandırılmıştır. Bu anlayışın Doğu uygarlığından Yunan kültürüne geçtiği sanılıyor. Önemli olan budeğil. Kürt/İran inanç sisteminde ateş zaten kutsaldır. "Zerdüşt tutuşturulmuş bir ateşin yol göstericisidir. Hindistan'da Budha ise Nirvana adını verdiği söndürülmüş ateşi arayan biri."[37]

Burada asıl önemli olan Prometheus'un tanrılara kafa tutması, daha doğrusu bu yarı-insan yarı-tanrı efsane kah-

33- Biruni, age. s. 120.
34- İslam Düşüncesi ve Tarihteki Yeri, A.Ü. İlahiyat Fakültesi yay. 1959, Ankara, s. 2.
35- İzlenim dergisi, Mart 1993,s.36.
36- Samir Amin, age. s. 97.
37- Ali Şeriati, age. s. 177.

ramanının, doğayı eylem yoluyla etkilemeye çalışan ve insanın doğa ile amansız mücadelesinde bir zihniyet olarak ön plana çıkmasıdır. Çünkü Prometheus, aslında doğa ile mücadele ederken, öte yandan ilk çağdan başlayarak temeli atılan (Ortaçağ tanrısallık/dinsellik ilişkisinin yani tek tanrı inancının) ama Ortaçağ ideolojisi olarak ön plana çıkan *metafizik* anlayışın dar kalıbını kırmaya çalışıyor. Bir bakıma Prometheus, mutlak hakikat arayışı içindeki (Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık) tüm dinlerin metafizik sınırlarını aşmak isteyen insanın dünyevi yönüydü. Laik düşüncenin bilinçaltından bilinçüstüne vuruşuydu. Batı, haksız biçimde bu Prometheusçu tutumun, sadece kendi kültür ve uygarlığında olduğunu, İslamiyet de dahil Asya toplumlarında bulunmadığını iddia eder. Oysa bu görüş sakattır. Çünkü Prometheus aslında Hıristiyan bir kahraman değil, Grek kültürünün bir ürünüdür. Ayrıca doğulu toplumlarda Zerdüşt veya Budha anlayışı olarak ortaya çıkmıştır. Üstelik, Doğu kültüründen başlayarak Yunan/Grek/Helen kültürüne, oradan da Hıristiyanlık ve Müslümanlık'a geçiş sırasında, metafizik ideolojisinin temelleri atılırken, Promethesçu anlayış, eylemci bir doğa felsefesinin geliştirilmesi yolunda, metafizik anlayışın karşı kutbunu oluşturmuştur. Derken bu süreçte iki anlayışı (yani bir yandan Hıristiyanlık ve Müslümanlık metafizikçiliği ile öte yandan doğacı eylemsel Prometheusçu anlayışı) düzenli biçimde birleştiren ve buna ebedi ruhu katarak Semavi dinlerin prensibini oluşturan Mısır ahlakçı kültürü devreye girdi. Bu ikilem, (yani metafizik ideoloji ile Prometheusçu anlayış) Ortaçağ Avrupası'nda ibrenin ahlakçılık yönüne kaymasıyla metafizik lehine ağırlığını koyarken, Ortaçağ feodal sisteminden kurtuluşun eşiğinde ise ağırlık merkezini Prometheusçu anlayışa doğru kaldırdı. Benzer şeyi, Ortaçağ İslamiyetin yükseliş ve çöküş dönemlerinde de görürüz.[38]

Meseleyi bu diyalektik süreci içinde ele alamazsak, donar kalırız. Sonuçta varacağımız yer, Prometheusçu tavrı ön plana çıkaran İbn Sina gibi İslam alimlerini "zaten müslümanlıktan çıkmış dinsiz kişilerdi"[39] diye yorumlayan Selefi İslamcıların

38- Samir Amin, age. s. 176-177.
39- İzlenim dergisi, Mart 1993, s. 32-36.

yanı olur. Böylece sarı saçlı ve mavi gözlü insanlardan oluşan "Kutsal Avrupa Ailesi" yorumuna katılarak; esasında ilk kaynağını Doğu'dan almış Helen ve Hıristiyan kültürünü de "Batı kaynaklıdır" şeklinde yorumlayıp, Avrupalı Beyaz Adam'ın Oryantalist değirmenine su taşırız.

İslam Niçin Bir Teokrasidir?

İslamcı aydınlardan Ali Bulaç, "İslam Niçin Bir Teokrasi Değildir?"[40] başlıklı makalesiyle, İslamiyetin esasta Hıristiyanlıktan ayrı olduğunu, Doğulu müslüman toplumların da Hıristiyan Batı'dan farklılık taşıdığını kanıtlamaya çalışırken, oradan varacağı yeri de belli ediyor: "Doğu ve İslam, Hıristiyan Batı'dan farklı ise, toplumsal gelişmeleri ve kalkınma reçeteleri de farklıdır." Kuşkusuz her toplumun, hatta bir toplumdaki farklı kesim ve bölgelerin, sözgelimi Türkiye'nin Batısı ile Kürt coğrafyasının farklı sorunları ve gelişme çizgileri vardır, dolayısıyla farklı kalkınma reçeteleri isterler. Ama bu farklılık, bir yönüyle de evrensel, genel toplumsal/siyasal/ekonomik kurallara tabidir. Reçetelerin de hem genel hem de özel yönleri vardır. Yani toplumlar arasında "aşılmaz duvarlar, benzerlik imkansızlığı ve karşılıklı etkilenmeme" diye birşey olamaz. Ali Bulaç ve diğer İslamcı çevrelerin söylemleri, bizim sergilediğimiz farklılıklardan değil; tersine "biz bize benzeriz, bizim ki bize sizinki de size, sizde olan bize hiç uymaz!" mantığındandır. Sözgelimi şu söz İslam oryantalizminin özüdür: "İslam çağlar üstüdür, çağ onu geriden izlemek zorundadır. İslam kıyamete kadar yaşayacaktır. Eğer İslamın, ama sadece İslamın, bütün bu sosyal çıkmazlara, ruhsal bunalımlara, kitlevi sapıklıklara ve geniş çaplı ekonomik sefalet ve azgınlıklara son vereceğine tereddütsüz inanıyorsak-ki öyledir-, o zaman İslamdan başka hiçbir düşünce akımı, hiçbir düzen ve ideoloji çağdaş değildir."[41]

Biz, bu başlık altında, İslamın da, Hıristiyanlık gibi, teokrasi olduğunu kanıtlamak için, Ali Bulaç'ın tersine, ispat amacıyla

40- Kitap dergisi, Aralık-Ocak-Şubat 1991, s. 3-16.
41- Ali Bulaç, Çağdaş Kavramlar ve Düzenler, İstanbul, 1976, s. 21-22.

kullandığı örneklere göndermeler yaparak yazımızı sürdüreceğiz.

Ali Bulaç: "Kelimenin etimolojisinden de anlaşılacağı gibi *teokrasi*, ilahi/tanrısal yönetime bir atıftır. Yönetim, meşruiyet temelini, *ilahi bir güç ve kaynaktan* alır. Yunanlı ünlü tarihçi Homeros'a göre krallık, ilahi bir kökene dayanır. Şintoizm'de Japon imparatorları, kendilerini, Güneş'in oğlu görmektedirler. Güneş-imparator kutsal ilişkisi Roma'da da izlenebiliyor. Konstantinus'a yol gösteren ve onu koruyan güneşe tapılıyor. Çinlilerde yönetimin referansı Gökyüzünde aranırdı. Hint medeniyetinde yönetim, *kahin ve din* adamlarından oluşan kastın en yüksek katmanı olan Brahmanlar'ın elindedir. İran Kisraları, herşeyin üstünde ayrıcalıklara sahiptirler. Hükümdarlık, Kisra soyuna devredilmesi gereken *kutsal bir haktır*. Hind ve İran örneğinde görüldüğü gibi yönetim, *meşruiyetini kutsal ve ilahi bir kaynağa dayandırır*. Bu durum Babil, Mısır, Roma gibi toplumlarda da ortak paydayı oluşturur. Hıristiyanlık Roma'da yayılınca, bir bakıma dini çoğulculuğa dayanan Roma'nın dini ve siyasi otoritesiyle çatışmaya girdi. Çünkü Roma'da genel kural *'Tanrı'ya ibadet, Sezar'a itaat'* şeklinde formüle edilmişti. Her dini grup, kendi tanrısına bağlanmak ve ona ibadet etmekte özgürdü, ama aynı zamanda imparator Sezar'a itaat etmekle yükümlüydü. Hıristiyanlar buna karşı çıktılar ve Roma'ya itaat etmeyi reddettiler."[42]

İslamiyet de meşruiyetini ilahi ve kutsal bir kaynağa dayandırır. Mısırlı ünlü İslamcı Seyyid Kutub şöyle yazar: "İslam düşüncesi ilahi bir düşüncedir. Bütün özellikleri ve esasları ile birlikte ele alıp, ne üzerine birşey ilave eder ne de ondan birşey eksiltir..."[43] Allah-Evren ve Allah-İnsan, daha doğrusu Allah-Toplum ilişkisinde, İslama göre Allah'ın "yaratma, yönetme, denetleme ve denetlettirme" özellikleri vardır. "Allah, emr'i (işi/işleri) gökten yere (doğru) yönetir."[44] Yine Allah'ın sıfatlarından olan *Melik*, mülk sahibi, hükümdar, kral ve hükümran biçiminde yorumlanıyor.[45] Allah katından indirilen

42- age, s. 3-4.
43- İslam Düşüncesi, İstanbul, 1976, ikinci baskı, s. 93.
44- Secde suresi, ayet. 5.
45- Turan Dursun, Allah, Kaynak yay. s. 73; İslam alimlerinden aktardığı biçimiyle.

Kur'an'da[46] ise, "Tanrı katında dinin sadece İslam olduğu"[47] yazılıdır.

Muhammed peygamberin, İslamiyeti yaymaya çalıştığı Mekke toplumunda, çok tanrılı inanç egemendi. Hatta Mekke'nin kardeş şehri Taif'teki *Lat* tanrısı ve Medine kentindeki *Menat* tanrısı, Mekke'de *Uzza* tanrısı ile *üçlü bir birlik* oluşturuyor; panteon (dini inançların merkezileşmesi) olarak da Mekke'deki Kabe saptanmış bulunuyordu. Herkes inancında ve putunu seçmekte özgürdü. Ama Kabe'deki kurallara uymak ve kuralları koyan Kureyş kabilesinin yönetimine ve onun en tepesindeki kişi olan Kusay'ın talimatlarına "itaat etmek" zorundaydı. Kusay'ın sözleri ve talimatları kutsal sayılır; onun dışındaki görüşlere pek itibar edilmezdi. Müslümanlar, gerek Kabe panteonu (Tanrının kızları veya dişi melekleri denen) *Lat*, *Menat* ve *Uzza* üçlü putuna gerekse Kureyş oligarşisine karşı geldiler ve kurallarına uymadılar.

Ali Bulaç: "Teorik yönetim ve teokratik devlet dendiğinde, hemen herkesin aklına ilk gelen bilhassa Avrupa'daki Katolik Hıristiyanlığı'nın dini ve tarihi tecrübesinde devletin, dinin denetimi altına girmesidir. Buradan hareketle, başta İslamiyet olmak üzere, diğer bütün dinlerde, sanki benzer tarihsel tecrübeden geçmiş gibi aynı kategoriye konulmakta; dini temeldeki her siyasi söylem ve talep *teokrasi* olarak tanımlanmaktadır. Oysa yakından bakıldığında açıkca görülür ki, Batı Katolik Hıristiyanlığının yaşadığı tarihi tecrübe değil İslamiyeti, Hıristiyan ortodoksluğu dahi içine almaktan hayli uzaktır. *Protestanlığa* gelince, ayrıca belirtmeye gerek yok ki, bugün Hıristiyanlığın üçüncü büyük kolu olan bu mezhep, doğuşundan *Katolik teokratik tahakkümüne* karşı çıkmış ve Hıristiyanlığı aslına irca etmek (döndürmek-FB) iddiasıyla laikliğin gelişmesine elverişli bir zemin hazırlamıştır."[48]

İslam tarihi, ilk dönemde Medine merkezli, sonraki dönemlerde ise Medine-Şam merkezli Sunni mezhebin (devletin resmi ideolojisi olarak Ortodoks İslam), başta, Ali'den

46-İnsan suresi, ayet. 23 ve Şuara suresi, ayet. 192.
47-Al-i İmran suresi, ayet. 85.
48- Ali Bulaç, age. s. 5.

ayrılarak İslamiyete tam eşitlikçi ve doğrudan demokrasiyi öngören *Hariciler* olmak üzere, *Şii* mezhebi ve ondan sonra doğan *Karmatiler, İsmaililer, Fatımiler, Aleviler, Mübeyyidler, Hammariler* gibi aykırı görüşlere karşı, kanlı tahakkümün ve vahşi baskıların tarihidir. Bilhassa Ebubekir zamanında başlayan, *Rıdde* diye adlandırılan kabile gelenekçiliğinin merkezi devletin demir pençesine ve dolayısıyla (tahakkümcü ideolojisi olan İslama) karşı ayaklanmaları, kadın, çocuk ve yaşlı demeden insanları ateş çukurlarına atarak bastırılmıştır. Haz. Ali, *Rafiziler* ile *Mecusilere* "ateş çukurları armağan ederek" bu mezhep yanlılarını imha etmiştir. Emeviler, Haricileri diri diri yüzerek, kellelerini kesip sokaklarda dolaştırarak, karşı oy veren elleri kesip kapılara çivileyerek susturmuşlardır. Nitekim islam tarihçilerinden Ürdünlü profesör Abdülaziz Duri, Ebubekir dönemindeki *Rıdde* olaylarını dinden dönme olarak yorumlayan İslam hukukçularının görüşlerine ters bir yorum yaparak, "Ridde gerçekten putperest kabilelerin, Medine (İslam devleti-FB) otoritesine girme düşüncesine muhalefetlerinden ve diğer bazılarının Peygamber (Muhammed-FB) ile yaptıkları anlaşmalarda sembolize edilen *Medine (Islam-FB) hegemonyasını* sona erdirmek arzusundan, genel olarak kabile asabiyeti (bağnazlığı) ve dini tutuculuktan doğdu."[49] diyor. Aynı tarihçi, "Arap tahakkümüne ve ayırımcılığına bir tepki olarak ortaya çıkan müslüman kavimlerin isyanı *Şuubiyye*'yi, merkezi otorite tahakkümüne tepki ve Haris bin Sureyc önderliğindeki *Mevali hareketini* de "İslamın eşitlik prensibine dayanarak ayaklandılar" biçiminde yorumlamıştır.[50]

İslamiyetin Sunni mezhebinin Hanbeli kolunun öncüsü İmam Ahmed bin Hanbel, koyu devletçi ve tahakkümcü olduğu gibi, bu tahakkümü İslam Şeriatı'na uyduran hükümler ve yorumlarda da bulunmuştur: "Kılıçla üstünlük sağlayan halifedir ve buna Müminlerin Emiri denir. Allah'a ve ahiret gününe inanan kimseye, o zatı (kılıçla üstün olan Halife'yi-FB) kendine İmam bilmeden gecelemesi helal olmaz. O kişi ki (Halife) ister zalim isterse facir (kafir-FB) görünsün."[51] aynı mezhep alimlerinden İbn Teymiyye (1263-1328), Kur'an'ın yorumlanıp

49- Dr. Abdülaziz Duri, İlk Dönem İslam Tarihi; Bir önsöz, Endülüs yay. s. 83.
50- age.
51- Abdullah El Arabi aktarması, İslam'da Yönetim Sistemi, s. 109.

açıklanmasına (şerh) karşı çıkmıştır. İslam felsefesinde az-çok özgür düşüncenin kapılarını açmış bulunan *Vasıl bin Ata* (699-748), *Mutezile* adı verilen İslam akılcılığını savundu. Aklı imandan üstün, iradeyi kaderden aşkın bir güç sayan *Mutezile* akımı, Emevi yönetiminin yıllarca baskısı altında kaldı. Emevileri yıkan Abbasi hükümdarları ise, bu kez *Mutezile* akımını resmi görüş olarak benimseyip, buna karşı çıkanları ezmeye başladılar. Hanefi mezhebinin öncüsü İmam Ebu Hanife'yi kamçılatıp hapsettiler. Emeviler ile Abbasilerin, mezheplerin yol göstericiliğinde birbirlerinin gömülü cesetlerini bile mezarlardan çıkararak çarmıha gerip, kamçılatıp yaktıklarını daha önce gördük. Benzer şeyler Şiilerin başına geldi. Aynı şekilde Deylemiler ve Karmatilere karşı kullanılan şiddet, İslam petrolü kadar kan dökülmesine neden olmuştur. Yine 841-926 yılında yaşayan *Ebu Bekr Zekeriya Razi* vahyi ve peygamberliği eleştirdiği için, *Ibn Ravendi* (öl. 910) Kur'an ve peygamberi eleştirdiğinden ötürü sapıklık ile suçlanıp dinsizliklerine karar verilmiştir. Gerileyen İslam toplumunun en bağnaz koşullarında ortaya çıkan *Imam Gazali; Farabi* ve *Ibn Sina*'yı kafirlik ile suçlamıştır. Endülüs İslam filozofu *Ibn Rüşd*, saçma inançları reddettiği için sürgün edilip, kitapları yakılmış ve hemen her türlü baskı ve eziyete maruz bırakılmıştır. Benzer biçimde 1138 yılında ölen Endülüslü Arap filozof *Ibn Bacce*, dinsizlikle suçlandırılıp tanrıtanımaz sayılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman zamanında Sunni-Hanefi mezhebin Şeyhülislamlığını yapan Ebussuud Efendi kızılbaşlık ve benzeri düşünceleri kafirlik sayıp; görüldüğü yerde katledilmeleri yolunda fetva vermiştir. İslama ters düşmeyen, hatta daha sonra islamcılar tarafından pek benimsenen Sufilik bile başlangıçta kan ve ateş içinde sınav verip akılalmaz baskılara maruz bırakılmıştır.

İslam alimlerinden Ebu'l Hasen El Eşari, "Dinler ve mezheplere dair eser yazan kimselerin yanlış anlatımlarından, kendisinden başka düşünenlerin sözlerini abartarak aktaranlardan, karşı görüşten olanlar hakkında yalan ve iftira söyleyen ve onların sözlerini çarpıtanlardan[52], şikayet eder.

52- Biruniye Göre Diriler, age. s. 127.

İslam ve dinler tarihini elverdiğince ve günün ortamına oranla nesnel ve tarafsız biçimde inceleyen İslam alimi Biruni de, Sunniliğin teokratik tahakkümünün gadrine uğrayarak Şii damgasını yemişti.[53]

Aslında İslamda günümüzde bile süren bu tahakkümcü ilişkilere karşı verilen tarihsel mücadeleler, Hariciler ve Şiilerden başlayıp Karmatiler ile devam ettikten sonra, daha milli biçimler alan mezhepler yoluyla, (aralarına eski uygarlığın kural ve gelenekleri ile Mecusilik, Maniheizm, Hıristiyanlık gibi inanç öğelerini de alarak) laikliğin ön aşamasının zeminini oluşturdular. Sıçrama yapamayışları ise, *İçtihad*'ın kısır fikirsel döngüsü ile nesnel olarak en ileri toplumun ataletinden (her ikisini yukarıda açıklamıştık) kaynaklanıyordu.

Ali Bulaç yazıyor: "*Tanrı-kral* fikri, Yahudilerin ileri gelen hahamlarca yönetilen siyasi rejimlerini tarif etmek için, Flavius Joseph tarafından kullanılmış olup, *teokrasi* kavramıyla özdeşleştirilmiştir. Eski Ahit ve yeni Ahit'te *Rabbiler* vardır. Hıristiyanlıkta ise, hayatta iken İsa'yı görmemekle birlikte *Pavlus*'un da içlerinde yer aldığı *Havariler*, "Resul" mertebesine yükseltilmişlerdir. Bu durum, bize, Hıristiyan teokrasisinin öncülünün altını çizmemize imkan vermektedir. Yönetici kişi veya kişilerin, güç, iktidar ve yetkilerini doğrudan Tanrı'dan almaları olgusunu öngören teolojik bir varsayımdır. Buna göre, eğer yönetim tek bir kişiye dayanıyorsa, teokrasinin *tanrı-kral* şekli, yok eğer aynı sıfatlara sahip kişilere dayanıyorsa *din adamları* yani *ruhbanlık* şeklinde ortaya çıkar."[54]

İslam'da da *tanrı-kral* kavramı ve aynı zamanda *ruhbanlık* vardır. Ruhbanlık, kavramının İslamiyet'teki adı *Sahabilik*'dir. Yani Peygamber zamanında yaşamış, onu görmüş, ona yakın olmuş, onunla sohbet etmiş ve onun sırlarını paylaşmış hem çekirdek kadro (yönetici) hem de gönüllü İslam mücahitlerdir. Bunların sayısı aşağı yukarı 124 bindir. Ama daha dar bir düzlemde Hz. Muhammed, Sahabeleri korur ve kollar. Onlara bir çeşit kutsal dokunulmazlık atfeder: "Sahabelerime dil uzat-

53- age. s. 115.
54- Bulaç, age. s. 5.

mayınız, onlara iftira etmeyiniz! Onlara dil uzatanlar Allah ve melekler katında lanetlenmiş olur!" türünden ifadeler kullanır.

İsa peygamberin *havarileri* ile kendi *Sahabeleri* arasında ilinti ve benzerlik kuran da Muhammed'dir: "Eshabımı (sahabelerimi) her memlekete gönderip, sünnetlerin farzların her yerde öğretilmesini istiyorum. İsa aleyhisselam da Havarilerini bunun için göndermiştir."[55] "Her Peygamberin havarisi vardı. Benim havarim Zübeyrdir."[56]

Yine bir kadroya kutsallık verilmiş: "Size iki şey bırakıyorum. Bunlara yapışırsanız, benden sonra doğru yolda kalırsınız. Biri, ötekinden daha büyüktür. Bunlardan birincisi, *Allah'ın kitabıdır*. İkincisi de, *Ehl-i Beyt'imdir*. Havz başında bana kavuşuncaya kadar, ikisi biribirinden ayrılmaz.[57]

Sıra *Ruhbanlık* ya da seçkin din adamları zümresinin atanmasına geldi: "Allahü Teala, beni dört vezir ile kuvvetlendirdi. İkisi melektir: Cebrail ve Mikail. İkisi de insandır. İsimleri Ebubekir ve Ömer'dir.[58] Ama bunların içinde Ebubekir'in yeri başkadır: "Cebrail bana dedi ki, 'Allahü Teala Ebubekir ile danışmayı sana emrediyor.[59] Ebubekir'den daha üstün bir kimse üzerine güneş doğmamış ve batmamıştır. Allahü tealanın göğsüme akıtdığı ilimlerin hepsini, Ebubekir'in göğsüne akıttım.[60]

"Geldiğin zaman beni bulamazsan, Ebubekir'e sor!"[61]

Bütün sahabeler içindeki en üstün ikili Ebubekir ile Ömer'dir: "Cennet'de yüksek derecede olanlar, aşağıdan, gökteki yıldızlar gibi görünürler. Ebubekir ve Ömer onlardandır.[62] Allahü tealaya hamdolsun ki, beni bu ikisi ile (Ömer ve Ebubekir-FB) kuvvetlendirdi. İkinizin (Ebubekir ve Ömer-FB) sözbirliği ettiğiniz hiçbir şeyde sizden ayrılmam."[63] Benden sonra Ebubekir ve Ömer'i izleyin."[64]

55- Hakim'in Huzeyfeyi Yemeni'den rivayet ettiği hadis. Ayrıca Ahmet Fâruk, age. s. 173.
56- Ahmed Fâruk, age. s. 195.
57- Tırmızi rivayeti; A. Fâruk, s. 204.
58- A. Fâruk aktarması, s. 270.
59- age.s. 271.
60- Menakıb-ı Çihar Yar-i Güzin, İstanbul. Aktaran A. Fâruk, s. 43.
61- İmam Şafii rivayeti. Aktaran A. Fâruk, s. 214.
62- Tırmızi ve Hakim rivayetleri. aktaran A. Fâruk, s. 173.
63- age. s. 172.
64- age. s. 194.

Ardından Ömer gelmektedir: "Benden sonra peygamber gelseydi, Ömer bin Hattab Peygamber olurdu. Allahü Teala kıyamet günü evvela Ömer'e selam verecektir. Şeytan Ömer'in gölgesinden kaçar..."[65]

Osman ise, "Allah ve Resulünün işlerini görmektedir."[66] Ali'yi sevmek de zaten "imanın alametidir, ona düşmanlık da münafıklık sayılır"[67].

Görüldüğü gibi kutsallık atfedilen kişiler, sadece Hıristiyan dininin yayıcısı İsa'nın havarileri ve *Pavlus* değil, aynı zamanda İslam peygamberinin yakın arkadaşları ve akıl hocaları Ebubekir ve Ömer'dir. Özellikle "Allahü tealanın göğsüme akıttığı ilmlerin hepsini ben de Ebubekir'in göğsüne akıttım. Beni bulamazsan Ebubekir'e sor. Cennet ve Cehennemin anahtarları Ebubekir'e verilmiştir" yolundaki sözler, Hz. Muhammed'in Halife Ebubekir'e *"resul"* sıfatı atfettiğini gösterir. Buna ek olarak, "Allahü teala beni Ömer ve Ebubekir ile kuvvetlendirdi. Onların sözbirliği ettiği şeyin dışına çıkmam. Benden sonra peygamber gelseydi, Ömer peygamber olurdu" türünden hadisler de üstü kapalı biçimde *"Resul"* sıfatının bile Halife Ömer'e atfedildiğini gösterir.

Sorun bu kadarla da kalmaz. Osman İkinci Akabe Biatı'nda Habeşistan'a gittiği sırada, Muhammed onun için, "Allah'ın ve Resulünün işlerini Osman yapıyor" diyerek yine *"resul"* mertebesi veriyor. Bütün bunlara "Ali'yi sevmek imanın alemetidir" sözünü de eklersek, İslam dininde kime ne oranda mertebe verildiği, esas olarak da Dört Halife ve çekirdek kadro ile İslamın profesyonel ekibini oluşturan Sahabelerin nasıl imtiyazlı ve neredeyse dokunulmaz yönetici bir tabaka oluşturduğunu; bu yönüyle Ebubekir, Ömer, Osman, Ali ve Zübeyr gibi Sahabelerin konumunun, İsa'nın *"resul"* mertebesine yükselttiği Havariler ile Pavlus'un konumundan farklı olmadığını, genel anlamda ise *Sahabe* denen tabakanın "imtiyazlı din adamları" yani *ruhban* kesimini oluşturduğunu görürüz. İslamiyetin bu tabakası da doğal biçimde kastlaşmış; sonradan sayısı artamaz

65- age. s. 172.
66- Mesabih'ten aktaran A. Fâruk, s.126.
67- age. s. 201

olmuştu. Çünkü *Sahabe* tanımı içinde yeralanların, muhakkak Muhammed zamanında yaşamış ve onunla bir şekilde ilişki kurup, dolaysız biçimde karşılaşmış olmaları lazımdı. Peygamber ölünce, hiçbir müslüman istese de *Sahabe* olamazdı. Sadece *Tabiun* veya *Tabi-ul Tabiun* (Sahabeleri görenler ve Sahabeleri görenleri görenler) takımında yer alınırdı ki, bu da sonradan azalan yönetici kadronun (ölümler, çatışmalar, tasviyeler nedeniyle) insan kaynağını kurutmamak için bulunmuş yeni bir formüldü.

Ali Bulaç devam ediyor: "Roma'nın çökmesi baskılara son vermiş, pagan inancına sahip köylülerden, Hıristiyanlığa hınç duyan yahudilerden ve onların kışkırttığı halk kitlelerinden gelen tepkiler son bulmuş, aksine Hıristiyanlık, toplumu yine derleyip toparlayan manevi bir çekim merkezi, bir umut ve güç kaynağı olmuştu."[68]

Arabistan yarımadasındaki toplumsal ilişkilerin kandaş demokrasisinden devlet öncesi feodalizme (hatta çok istinai bir gelişme olarak burjuva toplumunun nüvesini oluşturacak olan ticaret toplumuna ve oligarşisine, dolayısıyla sermaye temerküzüne) doğru geçişteki ara dönemde Hicaz toplumu bozulmuş; sınıflararası uçurumlar çok derinleşmiş, birey ezilmeye mahkûm edilmişti. Yozlaşma da son haddine ulaşmıştı. Yemen ve Suriye'deki Arap devletleri de (Hire, Gassani vs) Habeşistan Hıristiyanlığı ile Sasani Mecusiliği arasında sıkışıp kalmıştı. Dahası, hem Bizans imparatorluğu hem de Sasani imparatorluğu, gerilemeden çöküş aşamasına doğru yol alıyorlardı. Mekke'deki Kureyş oligarşisi de gemi azıya almış, toplumun diğer katmanlarını habire eziyor; baskı ve zulüm uyguluyordu. Bu arada Hıristiyanlık (Necran'da) ile Yahudilik (Yemen'de) arasında bir rekabet vardı. İşte İslamiyet, bu umutsuzluk ortamında çıktı; insanlara umut verebilecek, birarada yaşamanın görece örnek yapısını oluşturan Medine'ye (çünkü hemen her inançtan insan vardı ve yerleşik tarım toplumu olarak huzur/güven ortamına muhtaçtı, çevresiyle arası da iyiydi) göçerek, devlet olarak ortaya çıktı. Ortalıkta kalmış bireye sığınak oldu, huzur isteyen topluma da savaş yoluyla huzur ve güveni getirdi.

68- agy. s. 6.

Bulaç sürdürüyor:"Katolik kilisesi, ismini Yunanca *Katholikos* (evrensel)den türeme bir kelimeden aldı. Başlangıçta yerel dini cemaatlerden ayrı bir anlamda kullanılırken, sonraları bütün kıtayı ve dünyayı içeren Evrensel kilise şeklinde anlaşılmaya başlandı. Kilise zaman içinde kök salıp gelişirken, tıpkı Roma gibi örgütlendi. Roma'nın askeri ve idari hiyerarşik düzenini örnek alıp Papa'nın tayin ettiği eyalet başkanı *Kardinal*, şehir ve köy *papazları* aracılığıyla her yana dal budak saldı. *Papa* ile *Sezar*'ın bir nevi yer değiştirdiği bu yeni durumda, Kilise merkezli ve bugün adına *teokrasi* dediğimiz bir düzen ortaya çıkıyordu."[69]

İslamda da Kur'an'ın "Sadece şehirlerin/köylerin anası (*Ümm-ü Kura*) Mekke ve çevresindekileri (*ve men havlehe*) uyarmak için"[70] ya da "daha önce peygamber gönderilmemiş bir topluma (Araplar) doğru yolu göstermek için"[71] indirildiği belirtiliyor. Yani çok dar bir toplum içindir, İslamın mesajı. Aslında hemen bütün ideolojiler, başlangıçta mütevazi davranır; küçük bir kesime hitabedecek biçimde işe koyulurlar. Sonradan gelişip güçlendikçe *bölgesel*, *ulusal* ve *evrensel* iddialarda bulunurlar. İslamiyet de başlangıçta sadece "Mekke ve çevresindekilere" hitabetmekle yetinirken, büyüyüp geliştikçe bölgesel ve evrensel iddialarda bulunmuştur. Sözgelimi *Bakara*: 221. ayet, *Al-i İmran*: 138. ayet, *Nisa*: 79. ayet, *Tevbe*: 3. ayet, *Yunus*: 57-108. ayetler vs. Kur'an'ın "*insanlar*" ve "*tüm insanlar*"a gönderildiği biçiminde yorumlanırlar. Bu bir *tevil* ve *tefsir* tarzıdır. Çünkü ayetlerde geçen "*insanlar*" sözcüğünün Arapça karşılığı "*insan ve beşer*" değil, daha esnek ve daha dar bir anlama gelen "*Nas*" sözcüğü kullanılmıştır ki; kimi alimler bu "*Nas*" sözcüğünün, "*tek insan*" bile olabileceği; hatta o gündeki Mekke toplumunda *Mes'ud oğlu Nuaya* gibi tek kişi veya "*Medine toplumundaki birtakım münafıklar*" olabileceği biçiminde[72] yorumluyorlar. Özetle "*Nas*" sözcüğü her tarafa çekilebilen ama genelde daha dar bir topluluk veya grup veya kümeyi kapsayacak "insan" demektir.

69- agy. s. 6.

70- Maide suresi, ayet: 92; Şura suresi, ayet: 7.

71- Maide, ayet: 19; Meryem, ayet: 97; Secde, ayet: 3; Yasin, ayet: 6...

72- Fahruddin Râzi'denaktaran Turan Dursun, Kur'an, Kaynak yayınları, 2. Baskı. s. 50-51.

Başlangıçta Mekke, Arap toplumu veya bir insan topluluğu için indirilen Kur'an ve dolayısıyla İslam dini, sonradan büyüdükçe tefsir tarzı olarak *evrensel* olma (cihanşümul/alemşümul) iddiasını taşımıştır. Örneğin Muhammed, Bedir ve Uhud savaşlarından sonra, stratejik savunma aşamasından stratejik saldırı aşamasına geçerken, Tebük seferinde genişleme ve yayılmacılığı (evrensellik iddiası) teşvik eden sözler söylerdi: "Hz. Resul, Hendek'teki taşı kırarken volkanik kayadan kıvılcım çıktıkça, ilerideki fetihleri müjdelerdi." Ayrıca bu müjde yani "yeni siyaset", Kur'an'ın *Fetih* suresinin birinci ayeti ile verilmiştir.

Muhammed, devleti kurarken çok yönlü bir görev üstlenmiş olup *Nübüvvet* (Peygamberlik), *riyaset* (devlet başkanlığı) ve *kadılık* (yargıçlık) görevini birarada yürütüyordu. Ayrıca 140 kadar kişi kadılık görevinin yanında yerel yöneticilik de yapıyordu. Valiler ise *Sahabeler*'den (çekirdek dini kadro) olup *kadılık* görevlerini de üstlenirdi.[73] Bunun yanında *müftü*'ler (fetva verenler) ve *Kurra*'lar vardı ki, İslamın gönüllü ve profesyonel mücahitliğini yaparlardı. Bizzat Muhammed, o günkü koşullarda olabildiğince, çevresindeki yönetimleri örnek alarak sivil idari işlerle askeri işleri birbirinden ayırmış; askeri teşkilatlanmayı "*Allahın kılıcıdır*" dediği Halid bin Velid'e bırakmış; idari yönetimi de esas olarak Muaviye'ye (katiplik yani vezirlik vererek) teslim etmiştir. İzleyen yıllarda Bizans ve Sasani modelleri örnek alan Ömer, Osman, Muaviye ve daha sonra Abbasiler her yönüyle din/devlet ilişkisinin içiçe girdiği bir İslam devleti kurmuşlardı.

Ali Bulaç: "Batı kilisesi, tarih boyunca meşruiyet temelini Roma'da öldüğü ve gömüldüğü öne sürülen Petrus'un mezarına dayandırmakta daima ısrar etmiştir. İtalyanca Piero-Pietro, Latince Petrus olan sözcüğün anlamı *taş* ve *kaya*'dır."[74]

İslamiyet de tarih boyunca meşruiyet temelini İbrahim peygamber ve oğlu İsmail tarafından kurulduğu ileri sürülen (yanlış yere) *Beyt-ül Heram, Beytüllah* veya *Kabe* denilen aslında Güneş tapınağı olarak yapılmış, içinde *Hacer-ül Esved* (Arap-

73- Dr. Fahreddin Atar, İslam Adliye Teşkilatı, Diyanet İşleri Başkanlık yay. s. 15-45.
74- agy. s. 6-7.

ça'da *kara taş* anlamına geliyor ve *göktaşı* olduğu sanılıyor.) denilen kara taş'a dayamıştır. Kutsallığı ve meşruiyeti öylesine önemlidir ki, İslam mezhepleri arasındaki kanlı çatışmalarda hep bu "*kara taşa*" sahip çıkılmaya çalışılmıştır. Nitekim *Hacer-ül Esved*, birara *Karmati* denen mezhep yanlılarınca zorla alınıp *El Ahsa*'da 22 yıl tutulunca; müslümanlar daha önce "dinden çıkmış kafirler" diye suçladıkları bu *Karmati*'lerin başkenti El Ahsa'ya giderek Hac ziyaretini yapmaya başlamışlardır. Hac ziyaret gelirlerinin azalması üzerine Abbasi halifesi, çok büyük bir meblağ vererek bu *Hacer-ül Esved*'i, Karmati'lerden satın almak istemiştir. Teklif reddedilince, Halife, Abbasi İslam devletinin meşruiyetini yitirmemek için, Dicle nehri üzerinde geçici bir Kabe bile yaptırmıştır.[75]

Ali Bulaç'ı izleyelim: "İncil yazarlarına göre Hz. İsa'nın Petrus'un ayaklarını yıkaması, ona verdiği büyük önemi gösteren anlamlı bir işarettir. İsa, niçin Petrus'un ayaklarını yıkadığını şakirtlerine şöyle açıklar: *"Benim gönderdiğim kimseyi kabul eden, beni kabul eder ve beni kabul eden beni göndereni kabul eder."*[76]

Müslümanlıkta da benzer öğeler vardır. Hz. Muhammed'e bakalım: "Sahabelerimin herbiri gökteki yıldızlar gibidir. Herhangisine uyarsanız, Allahü tealanın sevgisine kavuşursunuz. Eshabımı ve akrabamı sevmek suretiyle benim peygamberlik hakkımı koruyanları, Allahü teala, dünyada ve ahiretde, zararlardan korur. Benim peygamberlik hakkımı düşünmeyerek, onları incitenleri, Allahü teala sevmez."[77] "Eshabımı seven, beni sevdiği için sever. Onlara düşmanlık eden, bana düşmanlık etmiş olur."[78] Bu arada "ben kimin mevlası isem, Ali de onun mevlasıdır"[79] diyerek yakın dostlarına imtiyaz vermiştir.

"*Koyunlarımı güt ve otlat*" diye havarisi Petrus'a talimat verip yerini bırakan Hz. İsa'nın bu tutumuna karşılık, Hz. Muhammed daha açık biçimde Ebubekir'i "Kendime halil (çok yakın ve içten arkadaş) seçtim." demiş ve hemen ardından "benden sonra ümmetimin en yükseği, Ebubekir ile Ömer'dir"

75- Konu için bakınız N. Çağatay, Biruni, Nizamülmülk, Ali Mazaheri age'ler.
76- agy. s. 6-7.
77- Mirat-ı Kainat ve Sevaik-ülMuhrika kitaplarından aktaran A. Faruk, s. 8-9.
78- age. s. 15.
79- age.

saptamasını yapıp "ikisine iktida ediniz"[80] yani "izinden gidiniz" tavsiyesinde bulunmuştur. Zaten dört kişi de, sonradan halife olup İslam devletini yönetmişlerdir. Görüldüğü gibi Hıristiyanlık'ta imalar yoluyla yapılan şey, İslamiyette daha açık ve belirgindir. Ve Petrus'un adeta ilahi bir yönlendirme ile Roma'ya gelip orada ölmesi, Katolik kilisesinin tam da mezarı üzerinde kurulması, kiliseye dünyevi iktidarlar karşısında ebedi ve tartışılmaz bir üstünlük sağlarken"[81] İslamiyetin Kabe üzerinde kurulması, sonradan peygamber mezarlığının da buna eklenmesiyle birlikte Mekke ve Medine'nin kutsal kentler halini alması, İslam Şeriatı ve hukukunun merkezinin Arabistan olması, izleyen onyıllar ve hatta yüzyıllar boyunca bir imparatorluk içinde veya ondan ayrı varolmuş İslam devletlerini yakından etkilemiş; siyasetlerini Şeriat olarak yönlendirmiştir. *Kutsal Emanetler* kimdeyse, o halife seçilmiş ve İslam dünyasının Halifesi yani lideri olmuş; böylece ebedi ve tartışılmaz üstünlüğünün belgesini ele geçirmiştir. Osmanlı hükümdarı Yavuz Sultan Selim'in halifeliği Mısır'dan alması (ve Mısırlıların da başka yerlerden alması) bu *Kutsal Emanetler*'e sahiplikten seçmiştir.

Ali Bulaç iddialarını sürdürüyor: "Bilindiği gibi Saint Pavlus, *'her türlü iktidarın kaynağı tanrısaldır'* diyordu. Ona göre, Allah tarafından olmayan hükümet yoktur. Mademki beden ruha tabidir, o halde dünyevi iktidar da ruhani iktidara tabidir. İşte bu düşünceleri ileri süren Papa, Batı'da krallara üstün geldi. Kilise, Ortaçağ boyunca dünyevi iktidarlar üzerindeki hakimiyetini bütün dünya krallarının reisi olan İsa Mesih'ten alıyordu."[82]

"Hükmetmek sadece Allah'a aittir" söyleminden yola çıkarak, "Allah tarafından gönderilen ilahi kanunlara iman edenlerin, yöneteceği"[83] bir toplumda İslam Halifelik sisteminin giderek Abbasi ve izleyen yıllarda Osmanlı hükümdarları zamanında "*Halife-i Ruy-i Zemin*" yani "Allah'ın yeryüzündeki Halifesi" ve gölgesi olmaya dönmesi kaçınılmazdı.

"Katolik Kilisesi'ni benzerlerinden ayıran en önemli vasfı, "dünyevi iktidarı denetleme hakkını *seçkin bir din adamları*

80- age.
81- Bulaç, agy, s. 7.
82- agy, s. 8.
83- Mevdudi, İslam Anayasası, Nida yay, 1969, s. 25.

sınıfına vermesi" olarak gösterilirse,[84] benzer şeyin İslam devletlerinde *Ulema* ya da *Ehl-il Hal ve'il Akd* denen seçkinler zümresinin yönetimi denetlemesi olayında görüldüğünü de kanıtlar. Yine "Hıristiyanlık'ta Resuller, İsa Mesih'in hizmetçileri ve Allah'ın sırlarının kahyaları iseler ve İsa şakirtlerine ayrıca bütün şeyleri öğretiyorsa[85] benzer olayı İslam peygamberi Muhammed'in yakın çevresi olan *Sahabeler* için de söyleyebiliriz. Onlar da Muhammed'in sırlarına vakıf, özel eğitime tabi olmuş, kutsal hizmetçiler olarak görülebilir. Havarilerin özel konum ve imtiyazları varsa, daha önce gördüğümüz gibi İslam Sahabilerinin de özel konumları ve imtiyazları, üstünlükleri vardır. "İsa havarilerini kutsadığı" gibi [86] Muhammed de sahabilerini kutsamış, onlar için dua etmiş ve cennetlik olmalarını güvence altına alarak, daha sağken oraya gideceklerini müjdelemiştir.[87]

"Hıristiyanlık ile Kilise özdeşleşmiştir"[88] şeklinde doğru bir saptama yapan Ali Bulaç'a, İslamda Halife ile İslamiyetin özdeşleşmesini örnek veririz.. "Papa 13. ve 14. yüzyıllarda *ruhban* sınıfın başkanı iken, izleyen yıllarda bütün Hıristiyan müminleri bağlayıcı bir konuma yükseldi. Papa'nın yanılmazlığı ilkesi böylece 1870'de hükme bağlandı.[89] Benzer biçimde Halife de "yeryüzündeki müminlerin Halifesi" olarak İslam tarihinde boy gösterdi, sonra Şia kolundaki "İmamet'in masumluğu (yanılmazlığı ve günahlardan arınmışlığı) kuralında"[90] daha da bir somutluk kazandı.

Ali Bulaç son olarak Hıristiyanlık'ı Müslümanlık'tan ayıran başka uygulamalara da değinmekte. Sözgelimi şunları yazmaktadır: "Hıristiyanlığın yayılmasında önemli rol oynayan kadınlar, sonradan horgörülüp, cadı veya büyücü damgası ile damgalanarak diri diri yakıldılar. Bir kayda göre, Engizisyon mahkemeleri kısa zamanda 30 bin insanı ateşte yakılmak su-

84- Bulaç, agy. s. 8.
85- agy. s. 8.
86- agy. s. 8-9.
87- A. Faruk, age. s. 12.
88- agy. s. 10.
89- agy. s. 10.
90- Ramazan El Buti, İslam Toplumunun Oluşumu, s. 214'teki alıntı.

retiyle ölüme mahkûm etmiştir..."[91] İslamiyet'de başlangıçta Cihad'a katılıp erkeklerin yanında cephede faaliyet gösteren kadınlar, sonradan küçümsenmiş, "şeytan" olarak görülmüş, kapanmaları emredilmiş; dinden dönenler ise diri diri ateşe atılıp yakılmıştır. Özellikle de Ebubekir, Halid Bin Velid ve Ali dönemlerinde. Yine gerek mezhep çatışmaları gerekse dinden dönme (Rıdde) olayları ya da Araplara karşı diğer müslüman halkın başlattığı *Şuubiyye* isyanları kan ve ateşle bastırılmış, İslamın yükseliş dönemlerindeki *İçtihad* yapılmasının serbest olduğu zamanlarda bile insanlar fikirlerinden ötürü "kafirlik" ile suçlanıp yakılmışlardır.

Yine Ali Bulaç'ın çok açık biçimde, yazıp tencere dibin kara türünden verdiği bir örnek daha var ki, evlere şenlik: "İncil'de *'Ve her kim beni kabul ederse beni göndereni kabul eder. Beni reddeden ise beni göndereni reddeder.'* diyor. Belki benzer ifadelere diğer kutsal kitaplarda da rastlamak mümkün. Ama gözlenen şu ki, ağırlıklı sevgi ve barış mesajlarına rağmen, İncillerde *'hidayet dışı'* kalanlar için ifadeler giderek sertleşmektedir: *'Benimle beraber olmayan bana karşıdır ve benimle beraber devşirmeyen dağıtır'*. İncil'de yer alan bu türden ifadeler, sözgelimi Kur'an-ı Kerim'deki *'sizin dininiz size, benim dinim bana'* (Kafirun suresi) gibi ifadelerle mukayese edildiğinde nisbeten katı görünürler." (agy. s. 10)

Bulaç, burada iki şeyi gözardı ediyor. Bir; herşeyden önce İslam dininde de benzer ifadeler yer alıyor. Çünkü *Al-i Imran* suresinde "Kesin olarak Allah katında din, sadece İslamdır" (19. ayet) denilmekte ve *"Kim Islamiyetten başka bir dine yönelirse, onunki kabul edilmeyecektir"* (85. ayet) şeklinde ilahi ve nihai bir hüküm verilmektedir. İkinci olarak daha önce inen *"sizin dininiz size, benim dinim bana"* (Kafirun suresi) ayeti, daha sonra inen ve *"kılıç ayeti"* diye ünlenen *"Cihad"* ayetiyle çelişiyor. Çünkü *Cihad* ayeti, "yeryüzünde din sadece Allah'ın oluncaya kadar savaşın" şeklinde bir ilahi buyrukla donatılmış. İşte Ali Bulaç, Hıristiyanlık'ın, İslam dinine oranla daha katı ve dolayısıyla farklı olduğunu kanıtlamaya çalışırken, bu gerçeği gözardı ediyor. Üstelik daha kötü birşey yapıyor: *Kafirun* aye-

91- agy, s. 10-11.

tinin yumuşak hitap şeklinin (senin dinin sana benimki bana) türünden hoşgörüye son veren *Cihad* ayeti hükmünün, geçerli olduğunu; yumuşak yöntemin ise *mensuh* olduğunu söylemiyor. İslam hukukçuları, *Kafirun* suresindeki hoşgörülü hükmün iptal edildiğini (mensuh olduğunu) ve *Kafirun* suresiyle olan çelişkisinin ortadan kaldırıldığını belirtip duruyorlar.

Halife Ebubekir, Mekke'nin zaptedilişi sırasında henüz müslüman olmayan babasını yaka paça bağlayarak getirip, İslam devlet başkanı Muhammed'in önünde diz çökmeye zorlayacak[92] kadar, Muhammed'in eşi Ümm-i Habibe yine aynı sıralarda gelip kocasının yanına oturan babası Ebu Sufyan'a, "kalk o minderden sen pissin oraya oturmaya layık değilsin",[93] diyecek kadar hoşgörüsüz ve baskıcıdırlar.

İslam araştırmacısı Ali Fuad Başgil'in tam da bu noktaya denk düşen saptamasına göz atalım: "Orta ve yeni zamanlar Avrupası'nda ve yakın senelere kadar bizde yaşanmış olan bu sistemde (dine bağlı devlet sistemi), cemiyet içindeki bütün hayat ve münasabetler, uzaktan ve yakından, doğrudan veya dolayısıyla, hep din kaide ve kanunlarına bağlanır ve dini bir nizam içinde cereyan eder. Hukuk, ahlak, kanun, tahsil ve terbiye, hatta ilim ve san'at bile dini düşünce ve esaslara göre ayarlanır. *Ülke mabetten* (ibadet yerlerinden) *idare* edilir. *Devlet ise, dini kurum ve düzenin muhafazasına memur bir jandarma rolünde* kalır. Bu suretle yalnız *ruhani hakimiyeti* değil, aynı zamanda *cismanî* (bedensel/fiziksel) *hakimiyeti* de emrinde tutan mabet (ibadet yeri olarak Kilise veya Medrese-FB) ister istemez taşkın bağnazlığa kayar; devlet kuvvetleriyle silahlanan ruhaniyet, memlekette başka din, fikir ve kanatlere karşı bir müsaadesizlik yoluna sapar. Özellikle serbest fikir ve düşüncelere karşı koyu bir taassup (bağımsızlık) zihniyeti içinde boğulup kalır. Telkin, ikna, tatlı söz ve güzel vaaz yollarını bırakarak zorbalığa kalkışır. Bir Hallac-ı Mansur ile bir Şehabbeddin Sühreverdi'yi mahkûm ve idam eder. Engizisyonlar kurar. Tarihteki din ve mezhep kavgaları; *Sünnilik,*

92-A. Faruk aktarması, age. s. 179.
93- age.

Katoliklik, Protestanlık mücadeleleri hep devlet kuvvetlerine arka veren dini taaassubun (bağnazlığın) eserleridir. Dine bağlı devlet sistemindeki bu bağnazlık taşkınlığı, kabına sığmayan bir kuvvetin bütün hayat ve ilişkileri dini esaslar ile çerçevelemek istemesinden ileri gelir. Bu sistemde, dini otoritenin (Mabet) telkin ve ikna kuvveti zayıflamış ve bunun yerini *tahakküm ve ceberutluk* almıştır. *Memurlaşan, üniforma ve saltanat sevdasına kapılan din adamlarının ilmi ve ahlaki kıymeti düşmüş ve gözlerini şahsi menfaat kayguları bürümüştür*....Mabet (dini kesim-FB) haremından çıkıp taassup karanlıklarına dalan ve devlet kuvvetlerine arka verip saltanat sevdasına düşen din, ister istemez başka dinlerin ve özellikle de serbest fikir ve kanaatlerin düşmanı kesilmeye mahkûmdur."[94]

Dikkat edilirse A,Fuad Başgil'in çerçevesini çizdiği devletleşen din portresi hem Katolik Hıristiyan Kilisesi hem de İslam dini için geçerli ortak bir özelliktir. Bir farkla ki, İslamiyet başından beri devletleşen din konumunu sürdürürken, Kilise birkaç yüzyıl süren bir hakimiyet kurabilmiştir. Bu nicel fark nedeniyle bile, İslamiyetin bir devlet dini olarak daha şiddet yanlısı, daha baskıcı ve daha zalim olması (İslamcıların iddialarının tersine) çok çok olağandır.

İslam'da Ruhban Sınıfı Vardır

Bütün İslamcıların laiklik ve demokrasi'yi reddetmelerinin temel gerekçelerinden birisi de şudur: "İslam'da ruhban sınıfı yok ki!.." Aslında daha İslamın kuruluş döneminde *Sahabiler* ya da *Eshab-ı Kiram* adı altında, İslam devlet başkanlığı ile peygamperlik görevini birarada yürüten Muhammed'in çevresinde çok yakın yönetim kadrosunun bulunduğunu, bunun çekirdeğini oluşturan Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Zübeyr, Talha vs gibi seçkin ve imtiyazlı bir zümre oluşturduğunu, ilahi söylemlerle (kimi zaman ayetlerde zikredilerek kimi zaman da hadislerde açıkça belirtilerek) kutsandıklarını; peygamberin, idari ve dini yetkilerinin bir kısmını bunlara devrettiğini, kendisinden sonra halife seçilmeleri yolunda telkinlerde bu-

94- Ali Fuad Başgil, age. s. 165-166.

lunduğunu gördük. Zaten dini söylemlerle devleti yönetmek, bu arada imtiyazlı ve seçkin bir mevkide bulunmak *Ruhbanlık* denen şeyin takendisidir.

Ama İslamcıların sık sık şikayet ettikleri şey şunlar: "İslamın ilk döneminde Ulema hükmederdi. Sonradan Ulema geriledi; müslümanların halifeleri Ulemaya karşı çıkıp ya da onları kendilerine bağlayıp zalim Sultanlar haline geldi. Dolayısıyla halk dinini Ulema (İmamlar), devlet dinini de Sultanlar temsil eder oldular. Gerçek İslam ise İmamların dinidir."[95]

Bu iddia, "İslamda bütünleşen din ve devletin kuvvetler ayrılığı zemininde birbirinden koparılması, devletin din üstünde bir yere çıkartılması" gibi nesnel olmayan tutucu tarih yorumundan kaynaklanır. Daha önce de söyledik, İslamiyet'de devlet ve din hiç birbirinden ayrılmadılar. Halifelik doğal gelişimi ve seyri içinde, devletleşmiş bir İslamiyetin doğal mantığı sonucu olarak bu noktaya geldi veya getirildi. Muhammed'de yaşasaydı aynı yönteme başvurmaktan kaçınmazdı. Nitekim Ürdünlü İslam uzmanı Dr. Abdülaziz Duri'nin de dediği gibi "Emeviler Hilafete veraseti soktular, dolayısıyla hilafetin yerine saltanatı geçirdiler" yolundaki iddia hem tarihsel açıdan doğru değil hem de zaten İslamiyet geleneğinde vardı. Birinci iddiadan başlayalım: Emeviler veraset yoluyla Hilafet yerine saltanatı getirmediler, çünkü bunu oturtmadan yıkılıp gittiler. Olsa olsa bu dönem, İslam öncesi kabile demokrasisinden İslama geçmiş Şura prensibi ile veraset arasında bir geçiş sürecidir. Ayrıca ikinci olarak, veraset yoluyla halifelik prensibi, Bizans tesiriyle değil, tam tersine zaruretlerin ve iç koşulların zorlaması sonucudur.[96] Kaldı ki, Emevi halifeliğinin Bizans ve İran devlet sisteminden etkilenmesi, İslamiyetteki devletin kutsallığını ve ilahiliğini güçlendirecek ayrı bir öğedir. Yukarıda da gördüğümüz gibi hem Bizanslılar hem de İranlılar, devletin ve hükümdarın kutsallığından, ilahi bir varlıktan aldıkları güçten ve devredilemez

95- Özellikle bakınız. Mustafa İslamoğlu, İmamlar ve Sultanlar; Ali Bulaç, İslam ve Fanatizm.
96- Abdülaziz Düri, age. s. 83.

yönetim haklarından sözederler. Dahası, gerek Muhammed, ölümünden önce Ebubekir'i halife olarak önermiş ve hatta "benden sonra Ebubekir ve Ömer'e iktida ediniz" yolundaki hadisiyle kimi izleyecekleri yolunda müslümanlara yol göstermiş; gerekse Ebubekir kendisinden sonra "Ömer'in halife olmasını vasiyet" etmiştir. Her iki önerme de bir çeşit buyruk olup, veraset yoluyla değilse bile kimin tayin edileceği konusunda ön şart yerine geçer. Çünkü burada da *Şura* prensibi yarı yarıya zedelenmiştir. Doğrudan demokrasi denen şey yoktur. O kadar yoktur ki, Muhammed'in ölümünden sonra Ömer'in el çabukluğu marifet Biat ettiği Ebubekir'e, temsili olarak *beş kişi* biat etmiştir. Sonraki günlerde halkın rızası alınmaya çalışılmıştır. Bunun İslami Şura yönetimine uygun olduğu bile kuşkuludur.

Bir de meselenin başka yönü var. İslam devletinde kuvvetler ayrılığı ilkesinin ilk uygulaması bizzat Muhammed zamanında hayata geçirilmiş: kolluk kuvvetleri İcra görevinin yanı sıra yargıya müdahale ederek[97] ilerideki Emevi, Abbasi ve daha çok da Selçuklu ile Osmanlı dönemindeki *Örfi hukukun* temellerini atmıştır. Halife Ömer ise, Divan yöntemini getirmekten başka *Kadai* (yargı) ve İcra (yürütme) kuvvetlerini birbirinden ayırarak[98] Muaviye'ye örnek olmuştur. Bu nedenle olacak ki Muhammed de bir yandan "benden sonra halifelik otuz yıl sürecektir" derken, öte yandan, "İşlerinizde Muaviyeyi yanınızda bulundurunuz". Çünkü o kavidir, emindir. Ya Rabbi, İslam memleketlerinde Muaviye'ye yüksek mevki ve makam ver. Emirlerinin yapılmasını kolaylaştır"[99] şeklinde dua etmiştir. Anlaşılan İslam peygamberinin kafasındaki devlet (oturmuş ve sağlamlaşmış bir devlet) kavramı, Muaviye'nin yaptığından farksızdı ve kabile demokrasisi yöntemi olan Şura ile işlerin çok uzun sürmeyeceğini önceden görmüştü. Çünkü İslam devletleştikçe bağnaz, zorba, zalim, ve merkezci olmak durumundaydı. *Ulema* ve *Sultanlar* arasındaki ayrılık bu noktada çok ikincildir.

97- Fahreddin Atar ve age. s. 176.
98- age. s. 45.
99- A. Faruk, age, s. 99.

Ruhbanlık'ın temelini atanlardan biri olarak Halife Osman'ı anmadan olmaz. Bakınız İslamcı İsmet Bozdağ ne diyor: "Oysa, yine Hz. Osman'ın halifeliği döneminde alınan bir karar, İslamiyette *İmamet* kurumunu yarattı. Her camiye ve her mescide, namaz kıldırmak maksadıyla birer *İmam* atandı ve bunların hizmetleri ücrete, yani aylığa bağlandı. Bu, İslamın esasında olmayan bir *Ruhban* müessesinin doğuşuna kapı açmıştır ve İmamlığın, belli kişilerin imtiyazı haline gelmesi, bu kişileri toplumda elbette söz sahibi yapmış ve bir otorite kaynağı haline getirmiştir..Gerek zekatın devlet eliyle toplanmasına son verilmesi, gerekse kumandanlar ile valilere topraklar bağışlanarak servetin eritilmez biçimde bazı ellerde toplanmasına yol açılması ve gerekse İmamlık müessesi kurularak bir çeşit *Ruhban* yoluna gidilmesi, elbette bazı siyasi sebeplerin baskısı altında olmuştur..."[100]

"Hıristiyanlık'ta Pavlus'un müdahaleleriyle dinin tarih içinde teşekkül eden düalist karakteri ve dini mesajın tarihsel dayanağını oluşturan *ruh-beden* formülasyonu (*ya da İki kılıç-iki iktidar* anlamındaki *Deux Glavies* kavramı) da[101] hemen olduğu biçimiyle İslam dinine geçmiş özellikle de İslam peygamberi Muhammed'in, "Allah'ım Muaviyeyi yönetici kıl, işlerini kolaylaştır" diye dua ettiği, Muaviye döneminde de *iki kılıç iki iktidar* olarak ortaya çıkmış; Hıristiyanlıktan önemli oranda etkilenen Şia düşüncesinde[102] ve onun bir alt kültürü durumundaki Fatımiler yönetiminde iyice belirginleşmiştir.[103] Hıristiyan Petrus'un her yönetim Allah'tandır; dolayısıyla her insani düzene, (gücünü tanrıdan alan) krala, onun emri altındaki valilere ve hatta ters huylu olan yöneticilere itaat edilmesi yolundaki sözleri[104] İslamiyet'te yankısını bulmuş, "İslami nizamın ilahi olduğu" dolayısıyla Hıristiyanlık'taki *Tanrı-Sezar* yönetimine denk düşen Allah- Halife ikilisi ortaya çıkarılmış; başta büyük İslam alimlerinden Ahmed Bin Hanbel olmak üzere hemen bütün Ulema, "zorba da, kötü ve facır da olsa, İslam toplumunun istikrarı ve devamı için ona itaat edilmesini,

100- İ. Bozdağ,age. s. 260.
101- Bulaç, agy. s. 12-13.
102- Ahmet Mumcu, Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl, s. 17-18.
103- Ali Mazaheri, Ortaçağ'da Müslümanların Yaşayışları, Varlık 1972, s. 12.
104- Bulaç, agy. s. 13.

İslamın zorunlu şartlarından saymışlardır."

Abbasilerde daha bir belirgin olan bu Ruhban/tanrılık ya da iki kılıç iki iktidar formülü, Halife Harun Raşid (786-809) döneminde şu noktaya varabilmiştir:"Halife alnında parıldayan peygamber ışığını taşıyor".[105] Bu söz Abbasilerin aynı zamanda Çin'in göksel tanrısallığından da etkilendiğini gösteren bir kanıttır.[106] Esasen bu, Doğulu toplumların tanrısal egemenlik kavramına dönüşünü simgeliyordu. Ancak İslam dini her şeye rağmen Abbasilerin esasını teşkil ediyor ve dünyevi işlerine yön veriyordu. Bu nedenle insanın tanrılaştırılmasına müsaade etmeyen İslam, Abbasiler döneminde halifelerin alnında parlayan peygamber ışığı formülüyle kendilerini peygamberin şerefi ve vasıflarıyla kuşatıp kutsallaştırdılar. Yine de din bütün devlet sistemine egemendi.[107] Tam da bu dönemde Halifeler Allah'tan korkan, (özellikle Halife Mansur zamanında) ama yanına "yaklaşılmayan ve dokunulmazlıkları" olan ilahi bir sıfat kazandılar.[108] Mutezile görüşünde olanlardan kişilerin (bu arada Ebu Hanife gibi mezhep öncülerinin) cezalandırılması da bu döneme rastlar. Bununla birlikte halifeler İslam Şeriatı'nın kudretini tanımışlardır. O kadar ki, Hanefi mezhebinin öncüsü İmam Ebu Hanife'nin talebelerinden İmam Ebu Yusuf bile o dönemde devlet memurluğu yapmayı (kadılık) kabul etmişti. *Ulema*'nın isteği olmadan kimsenin azledilmesi, hele hele din adamlarının azledilmesi asla caiz değildi. Kaldı ki, dönemin Uleması (Hıristiyanlık'taki Ruhban sınıfına yakın bir kesim) hükümdarın zalim olup olmadığına ve dolayısıyla görevden alınıp alınamayacağına karar verebiliyordu.[109] Halifelerin daha çok siyasal kararlarını oluşturan *Örf-i Hukuk* hakkında ise Ulema'nın kanaati tam oluşmadı. Bu hep tartışmalı kaldı. Dört büyük mezhep Örf-i hukuku zaman zaman benimseyip zaman zaman reddederken, Şii görüşe göre, Şeriatı aşan meselelerde Örf-i hukuk caiz idi.

105- A. Mumcu, age. s. 18.
106- A. Mazaheri, age. s. 113. Ayrıca yazar, İslamiyetin Sunni kanadının yeniden egemen olmasıyla 12. ve 13 yüzyıllarda İslam Sultanlarının Sezar'a dönüştüklerini belirtiyor.(s. 132)
107- A. Mumcu, age. s. 18-19.
108- age. s. 19.
109- A. Mumcu, age. s. 33.

Selçuklularda, İslam Şeriatı ve Ulema'nın seçkin bir yeri vardı. Bir kere hayatın her alanına egemen olan "İslam Şeriatı'nın Türk-İslam yönetimini, esaslarını, "Sultan'ın siyasi hakimiyet sembolu olan *Kadı* tayin ediyordu."[110] Ayrıca diğer egemen katmanlar gibi *Ulema* da (Mevlâna zamanında), refah ve zenginlik derecelerine göre siyasi teşkilatta yer alıyordu. Vilayetlerde *fetva* verme yetkisi *müftüler*'de idi. Fetva tekeli Şehülislam'da değil, aynı zamanda görece devletten daha uzak olan *Müderris*'te idi. *Kadılar* müderris olabiliyor; derslerini dinleyenlerden, mürid sadakatıyla kendisine bağlı bir kesim oluşturabiliyorlardı. *Ibn-i Bibi*'nin yazdıklarına göre Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhusrev, Divandaki Şeriat Mürafaalarını (dinsel savunmaları) bizzat yapıyor; müftü ve Kadı huzurunda bizzat hüküm verebiliyordu.[111]

Kadı, Ahilik teşkilatları, esnaf şeyhleri, şeyhülislam, müderris şehyleri, talebeler bir zincirin halkası gibi birbirine bağlıydılar. Bunların emirlerinde devletin diğer kuruluşları vardı ya da birlikte çalıştıkları alanlar bir hayli genişti. Sözgelimi naiplik, ayan, iğdişbaşı, subaşı, bölük zabitleri, fityan işçileri, erler, asayişçiler ve tahsildarlar bu zincirin birer halkasıydılar. Bu durumda Ulema'nın günlük yönetim hayatından soyutlandığını iddia etmek pek doğru değil.

Yine Selçuklu döneminde İslamiyet, bütün devlet kurumlarını ince kaideler ve kanunlarla bağlayan geniş bir hukuk sistemi yarattığından, Selçuklu Sultanlığı'nda *medrese nüfuzu sadece birey üzerinde değil*; aynı *zamanda resmi devlet idaresinde de sonsuzdu*. Bunun sonucu olarak *vezirlik* de dahil, başlıca hükümet makamları, *medreseden yetişmiş* derin bilgi sahibi kimselere veriliyordu. Selçuklularda bütün devlet yönetimi Doğulu (İran kökenli) müderrislerin elindeydi. İmam, Müftü, vaiz ahaliye inanç önderliği yapıyorlardı.Dr. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin Iktisadi ve Içtimai Tarihi* (c. II.) adlı eserinde, Ulemanın köy ve kasabaya inen etkisini şöyle anlatır: "Köy camisi çevresinde yerleşik İmam ya da tarikat şeyhi etrafında toplanmış il erleri vardı. Hükümet ile köylü arasında İmam ve Papaz daha imtiyazlı idiler..."(s. 33-35)

110- Prof. Dr. Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, c. I, Cem yayınevi, 1977, s. 13-16.
111- age, s. 16-25.

Osmanlının ilk dönemlerinde de *Şeriat* esas alınıyordu. Orhan Gazi döneminin vezirleri hep *Ilmiyye*'dendir. I. Murad döneminde ise *Ulema* vezirler, Şeriat dışı hukuku da geliştirmişlerdir. I. Beyazid döneminde ise artık *Örfi* kanunlar da konulmaya başlanmıştı. Yine de I. Murad dönemindeki *Ilmiyye* vezirleri askere bile kumanda edebiliyorlardı. Anadolu-Rumeli kazaskerleri İslam alimlerinden Molla Hüsrev'in elindeydi. Molla Fenari de kazaskerlik yapmıştı.[113]

Kazai (Şeri/yargı) ve mülki (örfi/sivil) idare *Kadı*'nın şahsında birbirine bağlıydı. İslam devletlerinde *Şeri/Adli* kurumlar denince, *Kadı* yegane şahsiyet olarak akla gelirdi. İslamın temel prensipleri esas olduğundan, bir hüküm verilirken ya da yöneticilik yapılırken, devlet reisi ve İslam peygamberinin fiili vekili veya İmam olarak, halka adalet dağıtmakla yükümlüydü, Halife ve onun adına kentlerde görev yapan Kadılar. Böyle olunca da *Kadı*'lar, hükümdarın temsilcisi sıfatıyla, adeta siyasi hakimiyet sembolü oluyorlardı. *Kaza* (yargı daireleri veya Şeriat mahkemeleri), aynı zamanda siyasi, iktisadi, kültürel ve toplumsal merkezler gibiydiler. İstanbul dışında ise *Kadı*'lar Şeriat'a uymada *baş otorite* kabul edilirlerdi. *Mevleviyet* yüksek bir mertebe idi. Kadılar maaş yerine *mahkeme muamelatından gelir* alırlardı. Ayrıca köy, şehir gibi yerlerdeki *çeşitli hizmetlerden vergi/harç/haraç* alırlardı. Kadı'ya İslam Şeriatı açısından yol gösterip onun danışmanlığını yapan ise bizzat *fetva* verme yetkisine sahip olan *Müftü* idi. Davalarda *Şuhud-ül Hal* ve *Udul'ül Müslimin* türünden bir çeşit jüri, görüş belirler (rey), kararı etkilerdi.[114] Kolayca anlaşılabileceği üzere, Selçuklu ve Osmanlı yönetim sisteminin bütün kilit mevkileri fiili olarak Ulema'nın elindeydi. Hayat, İslamın belirlediği çerçevede seyrediyordu ve esas olarak Şeriat hükümleri egemendi. Ulema'nın ayrı bir gelir kaynağı ve vakıf gibi mülkleri vardı.

Molla Fenari d[illegible] "Şeriat Çiğnendi" şikayetleri gelmiş ve o zamana kadar Ulema'nın elinde önemli gelir kay-

112- age. s. 25-46.
113- age. s. 397-400; ayrıca A. Mumcu, age. s. 34.
114- age. s. 400-401.

nakları olan vakıflar, devletin eline geçmiştir.[115] En azından o döneme kadar, İslam Şeriatı'nın büyük oranda çiğnenmediğini ve *Ulema*'nın Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar büyük oranda dışlanmadığını söyleyebiliriz. Kulluk sistemini getiren Fatih idi. Ama medreseli (yani Ulema takımından) vezirleri, siyasi ve idari temsilci olarak atayan da Fatih idi. Zaten İslamcıların itirazı, Fatih'in şu ya da bu alimi (din alimleri tabakası) vezir olarak seçmesi değil, "devşirme yoluyla müslüman olmuş vezirleri seçmesi" konusudur. Bu ise, "Eşitlikçi toplumuz, herkes ne yaparsa hoşgörürüz" iddialarının ne kadar havada kaldığını; İslamcıların hazımsızlığını ve bağnazlığını gösterir. İslam Şeriatı içinde de olsa, ona hizmet de etse, sonradan müslüman da olsa, "elin gavur çocuğunun devşirme yoluyla okuyup müslüman olduktan sonra, bir İslam toplumunu yönetmesi" İslamcı kesimin zoruna gitmektedir! Aynı itirazlar Avrupa yoluyla tanınan ve Osmanlı yönetimine kabul ettirilen Tanzimat Fermanı'na da yöneltilmektedir. Çünkü bu Ferman'da *kanun önünde eşitlik ilkesi* (yani müslümanın da müslüman olmayanın da mahkeme önünde eşit olması) de yer almaktadır. Kuşkusuz biz, Tanzimat ve zihniyetine karşı olmakla birlikte, müslümanı müslüman olmayandan ayıran, eşitlikçi olmayan İslam hukukunu da benimsemiyoruz. İslamcıların "bizde herkes her haktan yararlanır" iddiasını çürüten bu konuyu görmemezlikten gelemeyiz.

Herşeye rağmen, Ulema, Osmanlı devletinde mümtaz (çok iyi) bir yere sahiptir. Ulema olmaksızın padişahın hareket serbestisi kısıtlıydı. Çünkü, Şeriat'a uymayan pek çok şey, Ulema'nın zekasıyla İslam hukukunda meşruluk kazanıyordu. *Ulema, sanki hükümdar ile birlikte çalışıyordu.* Ulema, yüksek makamını, ilk İslam toplumunun Hicri birinci yılında kazanmış olup, *Ruhban kurumuna benzer bir kurum meydana getirmiştir.* Bu sınıf zaman ilerledikçe kendi kuvvet ve kudretini iyice pekiştirdi. Öyle ki 9. ve 11. yüzyıllarda neredeyse bir *Ulema* enflasyonu meydana geldi. Devletin ihtiyaçları ile halkın onlara hürmet ve itaatı, *Ulema*'yı itibarlı kıldı. *Güvende olmak isteyen*

115- A. Mumcu, age. s. 34.

hükümdar, Ulema'yı *hoş tutmak* durumundaydı. Osmanlı'da Örfi hukukun temelini de *Ulema* attı. Ancak sonraki dönemde *Ulema*, asker içindeki Kul sistemine dahil edilmedi."[116] Bu da Kul sistemini getiren Fatih'in hocası Molla Akşemseddin ile ilişkisinden bellidir. Demek ki, padişahlar Ulema'yı Kul Sistemi içine alsalardı, o zaman "Sultanlar İmamları yendiler ve Padişahlar İslam alimleri üzerinde kesin egemenlik kurdular" türünden iddialarda bulunan İslamcılar haklı olurlardı. Ama tersine, padişahlar bundan özenle kaçındılar ve *Ulema*'yı *danışman* ve hatta *yönetim ortağı* gibi kullandılar. O kadar ki, "II. Mehmet dönemine kadar *Ulema'dan olma devlet adamları, kesin bir dokunulmazlık* zırhıyla donatılmışlardı. Askeri sınıfın imtiyazlarına benzer imtiyazlara sahipti Ulema. Sözgelimi Ali Bistami(1440-1471) adlı alim, yenilip Osmanlı devletinden "aman dileyen" Bosna kralını fetva ile öldürme yetkisini, padişaha rağmen kullandı. Yeniçeri isyanlarında, dönemin Şeyhülislamı Esad Efendi'nden fetva alıp II. Osman'ı öldürenler de *Ulema*'nın karşı konulmaz gücünü biliyorlardı.[117]

Ulema, İçtihad kapısı kapandığından, bir meseleye cevap vermek zorunda olduğunu hissediyor; dolayısıyla zorlama yollarla hatta hadisleri tahrif ederek fetva verebiliyordu. *Fetva'lar yargılamalar sonunda verilmiyordu*.[118] Şeyhülislam Esiri Bursalı Mehmet Efendi, Köprülü Mehmet Paşa zamanında öldürülenler hakkında "istek üzerine fetva" verebilmiştir. Suçsuz olduklarını bildikleri halde, en yakın arkadaşları (yani Ulemadan olan din adamları) hakkında da ölüm fetvası çıkarabilmiştir, Ulema. *Ismail Asım Efendi*, III. Mustafa döneminde, çok sadık dostu ve suçsuz olduğunu bildiği, Halim Paşa hakkında fetva vermiştir. Peşin ve toptan ölüm fetvaları veren (genelde tüm içki içenler hakkında) Vaiz *Kadızade* (IV. Murat dönemi) ile Köprülü Mehmet Paşa'ya, "bütün yaptıkları İslam Şeriatı'na uygundur" şeklinde fetva veren *Baki Efendi* adlı din adamı bunlardandır.[119]

116- age. s. 68-69.
117- age. s. 69-99.
118- age. s. 107-108.
119- age. s. 108.

Molla Lütfi, Molla Kabız gibi din adamları ve Simavnalı Şeyh Bedrettin hakkında ölüm fermanları verenler de bu ruhban sınıfını oluşturan Ulema idi.[120] Kanuni Sultan Süleyman zamanındaki toplumsal bunalımın nedenini ekonomide değil de inançların bozukluğunda arayan Ulema'nın başı, Şeyhül İslam *Ebussuud Efendi*, Osmanlı hükümdarını, "dini canlandırmak ve karşıt fikirleri bastırmak gerek" diye ikna etmiş; gerek İslam kitlelere gerekse müslüman olmayanlara hayatı zehir etmiştir. *Kahve*'nin içilip içilmemesini yani haram olup olamadığını tam 50 yıl tartışan ve topluma bunu yasaklayan, mimariden anlamayıp bozulan havuzun zararını tespit edemeyen ve kafadan karar veren, hiç yargı yapmadan ve istek üzerine ya da peşinen fetva veren *Ulema*'nın, Katolik kilisesi *Ruhban* sınıfından nasıl bir farkı vardır?

Şeriat egemen olmasaydı ve Ulema da etkisiz kalmış olsaydı, acaba Şeyhülislam Ebussuud Efendi, "kudretli ve devletlü Kanuni'yi nasıl ikna edebilirdi? Kızılbaşların peşinen öldürülmesi hakkında; "İsa'yı övdü" diye Molla Kabız'ın ölümü için nasıl fetva verebilirdi? İlginçtir Molla Kabız'ın öldürülmesini *Vezirirazam* ilk elde önlemiş, ama *Ulema*'nın gücüne karşı koyamamıştır. Hurafileri ateşte yakarken sakalı tutuşan[121] *İslam Uleması*'nın, Katolik Ruhban sınıfından ne farkı vardır?

120- age, s. 125.
121- Daha fazla örnek için bkz; Rıza Zelyut, Osmanlıda Karşı Düşünce ve İdam Edilenler, Alan Yayıncılık.

Sufilik Sivil Toplum muydu?

Sufilik görüşünün İslamiyete Yunan felsefesi yoluyla geçtiğini ileri sürenler olduğu gibi Hint felsefesi yoluyla geçtiğini ileri sürenler de var. Bu durumda *Sufiliğin* her ikisinden kaynaklanmış olduğu söylenebilir. Üzerinde durmak istediğimiz konu bu değil. Sufilik, bizce dış dünyanın ve çevrenin verdiği eziklik içinde, *kişinin kendine yabancılaşması ve kendine ait bir alemde yaşamasıdır*. Daha da somuta indirgersek, İslam imparatorluğunun baskı ve tahakküm altına aldığı toplumlarda kişinin *Sunni ulemanın başını çektiği iktidar kavramına karşı* güçlü ve silkeleyici bir protesto hareketidir.[122] Bu hareket, başlangıçta Haricilik, Şiilik, Batınilik, Karmatilik ve Şuubiyye hareketleri sırasında devrimci yolu seçip, özlediği bir dünya kurma amacıyla eyleme geçmişti. Ancak' bu hareketler Sunni *İslam tahakkümünün* altında ezildiler; bastırıldılar, katledildiler ve diyardan diyara sürgün edildiler. "İslam sadece insana önem verir, insanı herşeyden öncelikli tutar, fikirlerine değer verir, çoğuleu toplum modeli oluşturmaya açıktır" diyenlerin, bu durumu iyi saptayıp nesnel biçimde sorgulamaları gerekir. Tersine, İslam tahakkümcüdür; onun Sunni kolunun başını çeken *Ulema*, Katolik Ruhban sınfını aratmayacak derece kandökücü ve gaddardır.

Zaten eğer, Abbasi dönemlerinde fikir hareketleri çoğalmış ve çok övünülen *Dar-ül Hikme* denilen tartışma ortamları doğmuşsa, bu hem Arapça'ya dolayısıyla İslamiyete kazandırılan Yunan/Hint felsefesinin teorik katkıları hem de İslamdışı (Haricilik, Şiilik, Karmatilik, Rafizilik vs) düşünce akımlarının filili isyanlara dönüşerek Rey ve Bahreyn gibi yerlerde yepyeni bir sistem kurmalarındandır. Çoğulcu, doğrudan demokrasiyi uygulayan bu toplumlar karşısında zayıflayan Abbasi (merkezi yönetim) İslam devleti ister istemez halka özgürlükler tanıdı ve görece liberal adımlar attı. Bu hareketler ezilip yokedilince, özgürlükler de kaldırıldı. Şafii, Maliki, Hanbeli gibi aşırı sağcı ve gerici İslam mezhepleri türedi. Ga-

122- Gibb'ten aktaran Sabri F. Ülgener, Zihniyet ve Din, 1981, s. 74.

zali'nin fikirleri ve tarihin yobazca yorumu rağbet görmeye başladı.

Sufilik, esas olarak 12. ve 13. yüzyıl Moğol akınlarının ardından ortaya çıktı. Çünkü İslamın merkezi yapısı ve yönetimi zayıflamıştı. İnsanlar bilinçsizce ortalıkta dolaşıyorlardı. Umutsuzluk ve yabancılaşma diz boyuydu. Başlangıçta "ilk ve öz İslam'dan geniş bir kavisle ayrılan Sufilik, İslam mistizmine saplandı: *"Ta harabatlıktan gelurler ve zulmetlerden bizar olurlar"* diyen Mevlana, işsiz, aç, sefil kitlelerin durumunu *"ol Sufiler ki, sanursun bir leşker (ordu) gelir"*[123] biçiminde tanımlar.

Sufiler arasında yabancılaşma, Batınılık mezhebinin nihilist yönlerini alarak ilk elde *tapınmaya*, İslamın ibadet yöntemlerine karşı büyük tepki gösterdi.[124] Sufi önderler, bu nedenle, *kâr* ve *kisbi* öne çıkararak *haz* ve *zevk* almayı esas alan bir tüketim toplumu yaratmıştır [125] Böylece giderek düzenin bir parçası olma yolunda önemli adımlar atılmıştır. "Orta ve ortadan aşağı esnaf ve zenaatkarların başını çektiği küçük burjuvazi ve onun üstüne tırmanan türlü *kuvvet* ve *tahakküm mihrakları*, din ve mezhep etkisini de kullanarak",[126] başlangıçta *"sivil toplummuş"* gibi görünen *tarikatları* düzenin payandaları haline getirmişlerdir. Zaten "bir yanı *teslimiyetçi ve kaderci* olan tasavvufun bu yorumu özellikle tabana indirilmiş; *hizmete hazır kul*"[127] sisteminin yaratılmasına çalışılmıştır. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde görülen *Ahilik Teşkilatlarının* tümüyle "sivil toplum" olduklarını, bunların "örnek toplum modelinin birer unsurunu" oluşturduklarını iddia etmek, bu nedenle de müm-kün değildir. Kaldı ki, Ahilik teşkilatları da yönetim sisteminin zinciri içinde; *Kadı, Subaşı, Ayan* gibi halkalarla içiçedir.

Tasavvuf'un öteki yanında ise gizli sömürü ve tahakküm ilişkileri bulunur. Şöyle ki, "Tasavvufun üst basamaklarına doğru tırmandıkça, kendisini geçmişin gailesinin üstüne çıkaran ve işin külfetini altta kalan o yumuşak huylu ve hiz-

123- Nefahat-ül Üns, s.328; ayrıca S. F. Ülgener, s. 74.
124- age. s. 80.
125- age. s. 97.
126- age. s. 99-100.
127- age. s. 99.

mete hazır taban kitlenin sırtına vuracak olan bir nüfuz ve tahakküm mihrakı doğmaktadır."[128] Bu yönüyle, hem toplumun iç çelişkilerini mistik kaynaklara bağlayıp ideolojik açıdan yönetime yaranan, hem de *Tasavvuf*'tan gelen etkiyle "feodal temel üstüne yerleştirilen bu tarikatlar ikinci bir bağımlılık zinciriyle de" kıskıvrak bağlanmış durumdadırlar.[129] Kısaca, bu noktada feodal düzen tarikat ve onun ideolojisi olan tasavvuftan destek alıyordu. Sözgelimi *tasavvufçu* görüşü Taşköprüzade'de izlemek mümkün: "*Avam olan* (alttaki halk kitlesi-FB) *rızk tahsil edebilir; gönül eshabı olanlar* (tarikat liderleri-FB) *ise rızk peşine düşmemeli.*"[130] Burada bir *çalışıp kazanan* ve bir de bu *rızkın üstüne konan, Gönül Eshabı,* denen tasavvuf ve tarikat liderleri söz konusudur. Zaten *Tasavvuf*'un "feodal düzene en büyük katkısı, dünya beylerinin yanında, hatta üstünde *bir din* ve *mana aristokrasisini birarada yoğurup*[131] yepyeni bir biçimde sunmasıdır. Yani bir yandan maddi yönden kazanca el koyan *egemen kesim,* öte yandan ideolojik açıdan *din* ve *mana aristokrat tabakasının* kaynaşmasıdır tarikat önderliği.

Bu düzlemde ilk zamanlarda İslamın şiddetle karşısısında olan bu *ruhbaniyet,* tasavvuf ile birlikte, başka isim ve kılık altında, *kul ile tanrı arasına konulunca, kitle üzerinde yepyeni bir güç ve iktidar merkezi doğmuş oldu.* Yerine göre toprak ağaları ve beylerden kat kat nüfuzlu bir *mana* ve *maneviyat* sultası; üstelik huruç yoluyla şansını denemek isteyenlere açık bir yan zümresi oluştu.[132] *"Şeyhimiz huruç eyler; biz dahi beyler oluruz"* özdeyişi bunun tipik ifadesidir. *Eli Hakk'ın eli, kudret ve kuvveti Vücudu Mutlak'ın kudreti* olan bu kesimin hizmetini yapmak *Hakk*'a (Allah'a) *hizmettir.*[133] Tahakküm ilişkileri öyle bir yere varmış ki *"Felah yoktur ol müride ki, Üstad'ın ve Pir'in zülmünü çekmeye ve kendinden sille yemeye"*[134] diyen zihniyet *"Zira bu salatin-i manevi azamet ve kibir tutarlar (dünya şahları gibi)... Ehli Ci-*

128- age. s. 99.
129- age. s.99.
130- Mevzuat-ul Ulum, c. 1. s. 103; ayrıca Ülgener, age.
131- age. s. 100.
132- age. s. 100.
133-age. s. 100.
134- Ankaravi, Mesnevi Şerhi, c. IV. s. 292.

han'da bunlar hizmetkarlık ve riayeti taleb ederler"[135] derecesine vararak, taban kitlenin üstünde her türlü maddi ve manevi baskıyı meşru hale getirmiştir. İşte 13. ve 14. yüzyıl Batını isyanları buna büyük bir tepkinin ifadesidir. Çünkü gittikçe kökleşip tahakkümcü olan üst sınıfa karşı, geçim en altta kalanların sırtına yükleniyordu. Canı çıkan ise en altta kalan oluyordu.

Yine bu tasavvufçu üst tabaka, yukarılara tırmandıkça, maddi ve manevi bakımdan kazandığı özgüvenle kimseyi takmıyor;[136] *İbahet/Batınilik* yoluyla yozlaşma sürecine giriyordu. Şeriat ahlak kuralları onu pek ilgilendirmiyordu bu noktada. Sözgelimi tasavvuf liderlerinden Vani Efendi "Cariye, ziynet (mücevherat ve altın takılar) ve zenginlik" peşinde koşarken, müritlerine şu öğütü vermeyi de unutmuyordu: *"Sen bana benzemeyesin; bir lokma sana haram iken, kuvveti ilmiyye ve tasarrufatı akliye ile bana helal olur"*[137]

Mevlana da benzer görüştedir: "*Kamil* (ermiş insan ya da tasavvuf derecesinin en üst sırasındaki kişi-FB) *kişiye lokma ve nükte helaldir.*"[138]

Sabri F. Ülgener, buradan hareketle, tarikat önderlerini sivil toplumcu, bağımsız ve özerk kuruluşlar olarak değil, tersine *feodal sistemin payandası, çifte sömürünün katmerli halkası ve en alttakileri ezen rantiye sınıf* (ağa ve mütegallibe karışımı) olarak tanımlar. Ve bu sınıfın çevresinde kümelenmiş *uysal, uyumlu ve aynı zamanda sivrilme şansı olan yanaşma halkası*'na da işaret eden Ülgener, bu durumu *yarı-feodal bir rant kapitalizmi* olarak saptar.

Öncesi, İslamcıların çök övündükleri tarikatler de ne geçmişte ne de bugün iyi bir sınav verebilmiş değiller. Ayrıca "sivil toplum kuruluşları" olmayıp mevcut sistemin payandası, daha da kötüsü maddi ve manevi sömürünün ocaklarıdırlar. Sultanlık kavramına karşı olan İslamcıların, bu *"mana sultanlığının"* nasıl insanları tahakküm altında bıraktığını, bundan da öte İslamın tahakkümü altında kendine yabancılaşmış insanların bir çıkış yolu olarak nasıl tasavvuf ve tarikatlara sarıldığını sorgulaması gerekir.

135- age.c. III. s. 310.
136- age. s. 102.
137- Naima, Tarih, c. VI. s. 239.
138- Ülgener, age,. 102.

XII
İSLAM'DA KADIN İMAMLAR MANKENLER VE FAHİŞELER

İslam'da kadının yeri ve önemi, günümüzdeki kadın hakları açısından çok tartışmalı bir konudur. İslamcılara göre İslamiyet, kadına gerekli eşitliği, hakları ve kutsal görevi vermiştir. Laik ve feministlere göre ise, bu haklar, ikinci sınıf bir yurttaşa verilenlerden çok daha geri haklardır: Kadın Allah'a kul ve köle olmanın yanında, erkeğe de kul ve köle olmak durumundadır.

Biz bu başlık altında, kadın ile erkeğin birbirlerinin velisi oldukları "[1] yolundaki ayete değinmeyeceğiz. Çünkü her ikisinin birbirlerine veli olması, Emr-i bil Maruf ve'l Nehy-i en Münker (yani İslam da iyilik denen şeyleri emretme ve yasak denen şeyleri menetme) hükmünde bir velayet (vekillik) tir ki, esas olarak siyasi/ideolojik bir ilkeden yola çıkarak pratikte İslam siyasal sisteminin korunmasını hedefler.

Kur'an, her ne kadar kadınlar ile erkeklere birbirlerinin üzerinde haklar tanıdığını[2] söylerse de, İslamiyet'in temel bakış açısı şudur: Kadın erkeğin reayası (uyruğu) durumundadır. Yani Erkek kadına rai (çoban)dır, kadın da çocukların rai (çoban/bakmakla yükümlü)sidir.[3] Yine İslam inancına göre Adem peygamberin kaburgasından çıkan kadın (Havva olarak simgeleşir), hep ters düşünen birisidir. Çünkü "İşlerinizde kadınlarla meşveret ediniz. Onlar bir iş böyle ol-

1- Tövbe suresi, 71. ayet.
2- Bakara suresi, 228. ayet.
3- Buhari, Cumu'a, 1/215; Nikah, 6/146 ve 152; Müslim, El İmare, 6/7.

sun dediği zaman, doğru olması için tersini yapın." diye öğütleyen Muhammed olduğu gibi, eşi Aişe hakkında "Aişe diğer kadınlardan daha bilgili ve faziletli olduğu halde görüş ve düşüncesinin derecesine bakın!" diye küçümseyen de bizzat İslam peygamberidir.[4] Eh, bunu hadis olarak belleyen Nizamülmülk gibi Selçuklu devlet adamı durur mu? "Özellikle kadınlar Tesettür Ehli olup, kamil (tam) akılları bulunmamaktadır. Onun için padişahlığın parlaklığı ve yüceliğine büyük zarar veren elinin altındaki reaya'dan sayılırlar.[5]

Ama biz bu konuyu fazla irdelemeden değişik açıdan bakacağız İslam ve kadın meselesine. Önce Arap ve diğer uygarlıklardan İslam'a geçen gelenekler ile İslam öncesi kadının durumu üzerinde yoğunlaşacağız. Yazının akışı içinde İslam toplumunda kadınların durumunu tarihsel süreçle birlikte inceleyeceğiz.

İslam öncesi Arap toplumunda kadının yeri ve önemi neydi?

Arap toplumu da, anaerkillikten ataerkilliğe geçişin sancılarını yaşıyordu. Gidişat esas olarak erkek egemen topluma doğruydu. Ancak anaerkil (kadın egemen) toplumun izlerini, geleneklerini ve kültürünü de bünyesinde barındırıyordu. Hicaz bölgesindeki üç önemli put tanrının melekleri ve kızları olarak adlandırılıyorlardı. Huzeyl kabilesinin putu kadın idi.[6] Yine Beni Sakif kabilesi *Lât (Rabb)* adı verilen dişi tanrıya tapıyordu.[7]

Güney Arabistan'daki Main, Hadramavt, Kataban, Seba gibi Arap kavim devletlerinde erkek tanrı Aştar/İştar ön plana çıkmıştı. Yine *Şems* (Güneş tanrıçası) *Sin* adlı Ay tanrısının kızı olup, tercihan kadınlar ondan yardım isterlerdi. Güneş tanrıçasının yeri dördüncü sıradaydı. Bununla birlikte Ay Tanrı (Sin)'nın anası veya karısı da büyük Mabut (tapınç) kabul edilirdi.[8] Aynı zamanda bir tarımcılık ve politikleşmenin belirtisi olan çok tanrılık döneminde, özel mülkiyete geçiş

4- Nizamülmülk, Siyasetname'den aktarma, s. 250-251.
5- Nizamülmülk, age. s. 246.
6- A. Ün, İslam'dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler, 1967, s. 9.
7- age. s. 10.
8- Çağatay, age. s. 37.

sürecinde kabile ortak mülkiyeti, özel mülkiyete direnmek için ilkel komünal toplumun üst yapısında yaşayan geleneklerden medet umdu: Klan, kabile ve özellikle aile mallarını korumak için, kız kardeş ve anne ile evlenmeyi, bir kadının birkaç koca ile evlenmesini ya da en yakın akrabalardan biriyle evlenmesini kural haline getirdi. Öyle ki, akrabalardan birinin dışında evlenenler ölümle cezalandırılıyordu.[9]

Kadınlar da erkekler gibi veraset ve saltanat (yönetim/hükümdarlık) hakkına sahiptiler. Eski Mısır geleneklerinde olduğu gibi, Kraliçe olabiliyordu kadınlar. Bununla birlikte, kadın kraliçe olduğunda, mutlak biçimde davranamaz ve çevresindeki erkeklerden oluşan danışmanların görüşlerine başvururdu. Özellikle önemli kararlar alınacağı zaman.[10] Roma döneminde Antakya'da yönetici bulunan Palmir beyliği (devleti) hükümdarı Odenat'ın karısının adı Zeyneb idi. Çok cesur olan bu kadın, eşiyle birlikte aynı ünvanı almıştı. Kocasının öldürülmesi üzerine M. S. 267'de oğlu Vehb El Lât adına saltanat ve idareyi devraldı. M. 271 veya 272 başlarında Mısır'ı ele geçirmeye çalıştı. Bastırdıkları paralar (sikke) üzerine oğlu ve kendisinin resimlerini kazdırıp, kendilerini Avgust ilan ettiler.[11]

Kadınlar aynı zamanda büyücü ya da kahine olabiliyor; kabile anlaşmazlıklarında haklıyı haksızdan ayırabilecek kararlar alıp hükümler verebiliyorlardı. İslam öncesi dönemde Kabe konusunda anlaşmazlığa düşen Kureyş kabilesi ile Cürhümlüler arasında hüküm verebilmek için Suriye de oturan Sa'd-u Huzeym boyunun kahinesi (kadın kahini) hakem olarak seçilmişti.[13] Yine Muhammed'in dedesi, oğlu Abdullah'ı tanrıya kurban etmek isterken, kendisini engelleyenler diyet olarak develer ile oğlu arasında kur'a çekimi için Hicaz bölgesindeki bir kahin kadına başvurulmasını istemişlerdi.[13]

Bunlar kabile toplumunun yozlaşarak sınıflı topluma

9- age. s. 29.
10- age. s. 28.
11- Vie des Trente Tyrans (Otuz Zalimin Hayatı) eserini kaleme alan Trebellius Pollion'dan aktaran Çağatay, age. s. 50-53.
12- Çağatay, age. s. 93.
13- Çağatay, age, s. 94.

geçmesiyle birlikte, anaerkilliğin Arap toplumunda hala yaşıyor olmasının önemli kanıtlarıydı.

Cahiliye Çağında Kadın ve Aile

Cahiliye evlenmelerinde kadınla erkeğinin kahlanması ve bu nikahın kutsanması vardı. Ancak büyük bir dini mahiyet arzetmezdi bu nikah. Çocuk doğurduktan sonra kadın, aileye dahil sayılırdı. Bu, anaerkillikteki geleneklerin izlerini taşıması bakımından önemlidir. Kadın nikahlı olsa bile, çocuk doğurmadan kocası ölürse, kendisine başsağlığı dilenmezdi. Çocuksuz kadın diyet vermeğe mahkum olursa, kocası değil kadının mensup olduğu aile topluluğu verirdi bu diyeti. Araplarda evlilik yoluyla doğan yakınlığa önem verilmediğinden, babanın ölmesi halinde oğlu, üvey annesiyle evlenebilirdi.[14] Burada da hem kandaş toplumun izleri hem de mülkiyeti koruma hesabı vardır.

Medine toplumunda evlenecek gelinlerin ilk geceyi o tarihteki bir dönem için kente egemen olan Yahudi önderi Fatyon/Fayton adlı biriyle geçirme zorunluluğundan söz edilir ki,[15] biz bunu Arap tarihçilerinin bir uydurması olarak görüyoruz. Böyle bir adet kuşkusuz vardı. Ancak Yahudiler'e mal edilmesi, belki de İslam Devleti döneminde iki Yahudi kabilesinin kentten sürgün edilmesi ve birinin (Benu Kurayze) de katledilmesinden (erkekleri) ötürü tarihsel bir suçluluk duyan İslam tarihçilerinin, Arap toplumunda çok önemli olan "namus" meselesini ortaya atarak, sonraki olaylara gerekçe hazırlaması olarak düşünüyoruz. Çünkü aynı dönemde Mekke'deki (kabile toplumundan daha da uzaklaşmış ve ticari durumu nedeniyle daha yozlaşmış bir toplum) evlilikler daha değişik yapılırdı: "Kureyşliler, Kusay'a (kabile konfederasyonu başkanı) büyük bir saygıyla bağlıydılar ki, erkekleri ve kadınları onun evinde nikahlanır; başlarına gelen herhangi bir olayı onun evinde konuşurlardı. Olgunluk çağına gelen kızlara gömlek giydirme işi de onun evinde yapılırdı; gömleğin açık bırakılması gereken

14- Çağatay, age. s. 129.
15- age, s. 95.

yeri yırtılıp kızın üzerine giydirilirdi ki; kız, gömlek giydirildikten sonra buradan doğrudan babasının evine gönderilirdi."[16]

Cahiliye döneminde soy-sop erkeğe göre belirlenirdi. Ama aileye *istilhak* (katılma), *hilf* (sözleşme/yanaşma) ve *muahhat* (kardeşleşme) yoluyla katılanlar da, daha sonraki kuşaklarda aile soy kütüğünden sayılırlardı. Burada bir nokta önemli: *Muahhat*, bir Arabın kendi kabilesi dışındaki bir başka Arapla kan kardeşi olmasıydı ki, bunu yapanlar birbirlerine gerçek kardeş gibi bakarlar ve karşılıklı olarak birbirlerinin mirasçısı olurlardı.[17] Aslında bu gelenek, kandaş toplumların tümünde var olan birşeydir ki günümüzde bile izleri bulunuyor. Bu nedenle İslamcıların adı geçen Cahiliye geleneğini bile, Medine'ye göçen ilk müslümanlar ile Medine yerlileri (Ensar) arasında yapılan yeni ber şeymiş gibi sunmaları[18] doğrusu yadırganacak bir durumdur.

Tüm kabile toplumlarında olduğu gibi, Cahiliye dönemindeki Arap kadını da aybaşı olduğu durumlarda tabu sayılırdı. Arap erkeği bu kadınla aynı odada oturmaz, Birlikte yiyip içmezdi. Kimi zaman adet gören kadın geçici olarak evden bile çıkarılırdı.[19] Bu durumu Araplara özgün "kadını aşağılama olarak görmek" yanlıştır. Çünkü kimi İslam tarihçileri böyle düşünüyorlar. Oysa bu, aslında kadını kutsal gören ve ona yarı tanrı olarak bakan kandaş toplumdaki (anarerkil dönemde) bir gelenek olup, erkek egemen topluma geçişte yozlaşmaya uğramıştır.

Kadınlar herhangi bir nedenle erkekten ayrılınca, onun evlenmesine sudan gerekçelerle engel olunurdu. Sözgelimi *Iddet* (kadının boşandığı erkekten hamile kalmadığının anlaşılması müddeti) döneminin hemen bitiminde erkek kadınla yeniden evlenir, yeniden boşardı. O dönemde *Iddet* müddeti bir yıl sürdüğünden, kadının başkasıyla evliliği uzar giderdi. Kocanın ölümünden sonra ise kadınlar hem *İddet*'e girer hem de yas tutarlardı.[20] İslamiyet bu *Iddet* geleneğini olduğu gibi dev-

16- Çağatay, age. s. 120.
17- age. s. 130.
18- Ali Bulaç, Birikim, sayı 38/39 ve 40.
19- Çağatay, age, s. 129.
20- age. s. 130-134.

raldı; süresini dört ayla sınırladı.

Göçer kabilelerde ise kadınların görevi yün eğirmek, dokumacılık yapmak, çocuklara bakmak idi.

Kabile savaşları sırasında kadınlar, erkekleri cesaretlendirmek için şiirler söyler, su taşır, yaralıları tedavi ederlerdi.[21] İslam devletinin zayıf ve insan gücüne ihtiyaç olduğu ilk dönemlerdeki müslüman kadınların yaptıklarını saymazsak (bir kısmı fiilen savaşır, diğer kısmı gazavatlara katılır; Muhammed'in emriyle orduda fiilen bedeni eğitim görürlerdi. Hatta Hz. Aişe bile peygamberle birlikte askeri anlamdaki bedeni yarışlara katılırdı.) İslamiyet, Cahiliye toplumundan devraldığı kadının ikincil rolünü, yani onun erkekten sonra gelen ve esas olarak ev işlerine bakan kişi olması rolünü benimsedi. Ayet ve hadisler yoluyla da İslam'ın genel hükümleri haline getirdi.

Çöl hayatında kadının namusuna saygı gösterilmekle birlikte, ticaretin bozduğu kent toplumunda sık sık ırza tecavüz olayları yaşanırdı. Örneğin Teymullah kabilesinden bir kadın, pazar yerinde yağlarını satmak üzere beklerken; Havvat bin Cübeyr adlı bir erkek, hile yoluyla (bütün yağlara bakacağım diyerek yağ tulumlarının ağzını açtırıp, kadın da dökülmesin diye iki eliyle iki tulumu tutarken, arkadan yanaşıp zaten donsuz olan kadına ayaküstü) tecavüz etmişti."[22] Bununla birlikte zengin ve aristokrat kesimin kızları ve erkeklerine kimse dokunamazdı.[23]

Eş Değiştirme Adeti

Kentler de kadın alışverişi, karşılıklı kadınları değiştirmek veya para yoluyla evli birisinden almak adeti yaygındı. Hatta sözleşmeler (kabile ittifakları) sırasında, bedel olarak kadınların teklif edildiği de olurdu. Bir örnek: Medine'de Evs ve Hazreç kabile anlaşmazlıkları ve çatışmaları ünlüydü. Evs kabilesi, Mekke'deki Kureyşlilerle Hazreç kabilesi aleyhinde

21- age, s. 134.
22- Firuzabadi, Kamus, c. I. s. 1179.
23 Çağatay, age. s. 135.

bir ittifak yapmak istedi. Ancak Kureyş önderi Ebu Cehil, Evs heyetine şunları söyledi: "Daha önce ittifak için yapılan toplantıda bulunmadım. Ama kabul ederseniz, sözleşmeyi yeniden gözden geçirelim. Kızlarımızı ve karılarımızı sizden esirgemeyelim. Cariyelerimizin çarşı ve pazarda dolaşarak erkeklerinizle oynaşmalarına müsaade edelim. Aynı şekilde siz de karı ve kızlarınızı bizim erkeklerden esirgemeyin. Kabul ederseniz ne ala, etmezseniz size yardım etmeyiz..."[24]

Büyük olasılıkla olay doğrudur. Ancak olayın şöyle biten sonu hakkında kuşkularımız var: "Medineliler, kadınların değişiminden pek hoşlanmadıkları için, bu teklifi getiren Kureyşliler ile ittifaktan vazgeçerek, yine bulundukları Medine'deki Yahudi kabilelerle ittifak yaptılar.[25]

Bir kere, Hicaz toplumunda böyle bir gelenek olmasa, Ebu Cehil bu öneriyi götüremeyecek kadar akıllı bir liderdi.

İkinci olarak, Kureyşlilerin ittifakı istemelerinin nedeni, belki de en önemlisi Medine'deki Yahudilerin ekonomik olarak daha üstün ve Hazreç kabilesinin ise siyasi açıdan daha egemen ve vurucu güce sahip olmasından kaynaklanabilir.

Üçüncü olarak, Medine'de böyle bir gelenek vardı. Nitekim, ilk müslümanlar Medine'ye gittiklerinde, çoğunlukla kadınsızdılar. Muhammed sayesinde *Muahhat* (Mekkeli müslümanlar olan Muhacirler ile Medineli müslümanlar olan Ensar arasında) denilen kardeşleşme yapıldıktan sonra; Medineliler sadece mal ve mülklerini değil, aynı zamanda evli oldukları eşlerini de paylaştılar. Mekkeli müslüman kardeşleriyle. Öyle ki, Ensar, Muhacirlere "gelin kadınlarımızdan beğendiğinizi seçin; biz boşayalım, sizler alıp evlenin" dediler.[26] Sözgelimi Medineli Saad Bin Rabi, Mekkeli Abdurrahman Bin Awf'e, hem malını hem de eşlerinden bir/birkaçını önerdi. Bunun üzerine sevinen Abdurrahman Bin Awf, hemen pazara koşarak kadının mehri (başlık ya da hakkı) yerine geçebilecek birşey kazanmaya çalıştı. Birkaç gün sonra Hz. Muhammed, kendisini görüp sordu. Abdurrahman

24- Eyüb Sabri Paşa, Mir'at-ı Medine, s. 332'den aktaran Çağatay age. s. 135.
25- age, s. 135.
26- Buhari, 7/370.

bin Awf, mehir vererek Medineli kardeşinin boşadığı karısını aldığını söyleyince, Muhammed olayı kutsadı.[27]

Aslında bu örnek bile, hem henüz sürmekte olan kandaş toplumdaki kadın ortaklığının izlerini göstermesi bakımından, hem de erkek egemen topluma geçişteki özel mülkiyetin gelişme sürecinde kadının bir "mal/mülk" aracı olarak görülmesi bakımından son derece önemlidir.

Dördüncü olarak, İslam'da yasaklanmasına rağmen, bu eş değiştirme geleneği yer yer sürüyordu. En azından fikirlerde hâlâ canlıydı. Örneğin çöl hayatından camiye giden bir Bedevi, Muhammed'e şu öneride bulundu: "Ey Muhammed, hanımların kadınlar içinde en güzel olanlarıdır. Hangisini istersen seç, al! Karşılığında eşin Aişe'yi bana ver!" dedi. Fakat Muhammed bu teklife gülerek, "İslam buna izin vermiyor" cevabını verdi.[28]

Bir beşinci örnek: Kadının aybaşı hali bitince, kocası kendisinden şu talepte bulunurdu: "Filancaya haber gönder ve onunla cinsel birleşme isteğinde bulun." Kadının belirlenen erkekle birleşmesinden sonra hamile olduğu anlaşılıncaya kadar, kocası kendisiyle yatmazdı. Gebe olup olmadığı belli olunca, koca isterse karısıyla birleşebilirdi. Buradaki amaç, soylu evlat edinmek için yapılan bir birleşme şekliydi ki, Cahiliye döneminde *"İstibda nikahı"* olarak adlandırılırdı.[29] Sanırız bu gelenek de, kabile toplumunun cengaver ve kahramanlık çağından kalmadır.

Altıncısı da şöyle: On kişiden az olmak kaydıyla bir erkek grubu, bir kadınla cinsel ilişkide bulunur ve belli bir zaman süresi içinde onunla birlikte olurdu. Kadın gebe kalıp doğurduktan sonra, birlikte olduğu bu erkek topluluğunu çağırırdı. Hiçbiri gelmemezlik edemezdi. Hepsi gelince de kadın onlara. "Çocuğu doğurdum" ve "bu çocuk senindir" diyerek istediğine "babalık" nisbeti verirdi. Artık çocuk, kadın tarafından baba olarak belirlenen erkeğin olurdu. Erkek de bunu reddedemezdi.[30] Anaerkil kandaş toplumun tipik bir geleneğiydi bu.

27- age, 7/370.

28- Dr. Ali Şeriati, Medeniyet ve Modernizm, Bir yayıncılık, 5-baskı, s. 201.

29- Buhari, Nikah, 6/132.

30- Buhari, Nikah, 6/132; Davud, Talat, 2/282'den naklen Dr. Mücteba Uğur, Hicri Birinci Asırda İslam Toplumu, Çağrı Yay. 1980, s. 19.

Son olarak şöyle bir gelenek de vardı: İki erkek mehir vermeden (başlık gibi bir bedel) karşılıklı olarak birbirlerinin kızları veyahut velisi oldukları (haremine aldıkları) başka kadınlarla evlenmeleriydi ki, bunun adı *Şiğar* nikahı idi.[31]

Nikah

İslam öncesi toplumda dört çeşit nikah bulunurdu. Birincisi İslam'a da geçmiş olan bildiğimiz nikah şeklidir. Birisi evlenmek istediği kadının en yakın akrabasına (babası, erkek kardeşi vs) gider, kızı isterdi. Kabul olunca nikahlanıp evlilik yapılırdı.[32] Nitekim Muhammed de aynı geleneğe uyarak Aişe (o zaman altı yaşındaydı) ile Sevde'yi (dul bir kadındı) aynı anda anne-babalarından istetip nişanlanmıştı.[33]

Hitbe adı verilen bu evlenme isteği kabul edildiğinde, erkek mehr (başlık) vererek kadını nikahlar.[34]

Bedel nikahı ise iki erkeğin karılarını değiştirmeleridir ki, İslam toplumunda yasaklanmakla birlikte izleri bir süre için sürmüştür.

Haden nikahı, hür bir kadın (aristokrat sınıftan ya da orta tabakadan) zina yapamadığı için, belli bir erkekle metres hayatı yaşardı. Böyle kadınlara "Muttahize Haden" denilirdi.[35]

Makt nikahı: Aile içinde baba, oğul veya kardeş ölünce, karısının nikahlanmasıdır. Baba ölünce; oğul, üvey anasının üzerine bir örtü atar ve onu nikahına almış olur. Eğer en büyük oğul bu işi yapmak istemiyorsa , o zaman kadını, başka bir erkekle mehir karşılığı nikahlayabilirler. Bu nikahın asıl amacı, ailenin ortak mülkiyetini korumaktır.[36] Yine aynı kaygıyla, öksüz kız çocuğu üzerine rida (örtü) atılarak; bir erkek, kendisini ona veli/vasi tayin eder. Kız büyüyünce güzelse ve erkek isterse, kendisini nikahlamış olur. Yok değilse; o zaman erkek onun velisi olduğundan, mülkiyeti elinde tu-

31- age. s. 20.
32- age, s. 20; Ayrıca El Muhabber, s. 310.
33-Taberi, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, MEB yay. 1992. c.I 835.
34- Dr. M. Uğur, age. s. 20.
35- age, S. 20. Ayrıca Kable'lİslam Arablarda İctimai Aile, s. 90.
36- age, s. 21; Çağatay, age, s. 137; El Muhabber, 326.

tabilmek için başkasına da vermezdi. Bir erkek bu yolla birden çok yetim kızın velisi olabilir, bir çeşit kadınlar haremi kurabilirdi. Hatta bu tür kızları zorla çalıştırarak işgüçlerini sömürürdü[37]

İslam, bir gelenek olarak, ölen kardeşin karısını almayı mübah görmüş; ancak üvey ananın, oğlu tarafından nikahlanmasını, yapanın boynunu vurduracak derecede kesin bir kuralla yasaklamıştır.[38]

Kuşkusuz İslam öncesinde varolan ve İslam döneminde süren, ama bu arada Sünniler ile Şiiler arasında büyük tartışma konusu olan nikah şekli, *Mut'a* adı verilenidir. Kadın egemen kandaş toplumdan kaynaklanan bu geleneğe göre, erkek, kadının kabilesinde yaşar ve anlaşmalı (halif/müttefik) sayılır. Kadın, erkeğe bir mızrak ve çadır verir. Birlikte o çadırda yaşarlar. Bu nikahı bozma hakkı, kadına aittir. Kadın bu geçici nihakı bozmak isterse, çadırının kapısını başka tarafa çevirir; nikahı böylece bozmuş olur. Erkek de kendi kabilesine döner ya da yeni bir kadınla geçici olarak (mut'a) nikahlanır. Mut'a nikahından doğan çocuk anneye aittir.[39]

Mut'a nikahı, İslam toplumunda da meşru kılınmıştır. *Vessail* kitabının geçici evlilik ile ilgili bölümünde, Peygamber'in cadde ve pazarlarda okunan şu fetvayı yayınladığı rivayet ediliyor: "Ey insanlar! Allah'ın Resulü, geçici olarak evlenmeye (Mut'a) izin verdi. Cinsel içgüdü ateşlerini söndürmek, cinsel içgüdüyü emin (güvenli) yollara yöneltmek için. Böylece siz, cinsel arzularınızın ve fuhşun esiri olmayasanız!"[40] Yine *Vessail* kitabının aynı bölümünde Şiilerin beşinci İmamı olan Ali'den yaptığı bir alıntı vardır: "Eğer 2. Halife (Ömer-FB) geçici evliliği (mut'a) yasaklamasaydı, şevhet düşkünleri dışında hiçbir müslüman zina etmezdi."[41]

Anlaşıldığı üzere Hz. Muhammed döneminde hem mübah hem de yaygın olan Mut'a nikahını, Hz. Ömer yasaklamıştır. Gerekçe şuydu: "Allah'ın Resülü (sav) döneminde serbest ve yaygın olan iki ruhsat vardı ki, ben, bu ruhsatları (yasaları/

37- Buhari, Tefsir, 5/177. Ayrıca M. Uğur, age. s. 17.
38- Ebu Davud, Hudud, 4/157.
39- Kable'l islam Arablarda İctimai Aile, s. 91'den aktaran Dr. M. Uğur, age. s. 21.
40- Seyid M. R. Musawi Lari, Batı Medeniyeti ve İslam, Akabe yayınları, 1991. s. 181-182.
41- age, s. 183.

izinleri) iptal ediyorum. Yasaklıyorum ve tersini yapanları cezalandıracağım! Bunlardan biri Umre ile Hac arasında ihramlı olanlara yasak olan eğlenmeye izin veren ruhsat, diğeri ise belirli özel şartlarda Mut'a'ya izin veren ruhsat."[42] Ömer'in kişisel tasarrufu olan bu yasaklama, o dönem İslam Uleması ve Sahabeler tarafından da pek benimsenmiş ve hazmedilmiş değildir.[43]

Şii din alimleri, Mut'a nikahının gerçek bir İslami kurum olduğunu iddia ederek[44] Hz. Ömer'i şöyle eleştirmektedirler: "İmam Cafer Sadık, Mut'a nikahını emrederdi. Çünkü Allahü Teala (kadınlardan istimta edince ücretlerini veriniz) ayeti celilende, Mut'a nikahını mübah kılmıştır. Mut'a nikahı demek, bir kadına, (şu kadar mal karşılığı kendini şu kadar zaman bana teslim eder misin) deyip, kadının şahitsiz kabul etmesidir. Yani belirli bir gün için, para ile kadını kiralamaktır. Tefsirciler ve fıkıh alimleri, bu ayetin, (Nisa: 24) Mut'a nikahı için olduğunu bildirmişlerdir. Bu ayeti nesh eden (hükmünü ortadan kaldıran-FB) başka bir ayet ve hadis de yoktur. Bunu, Ömer Halife iken, hiçbir ayet ve hadis söylemeden, fitneye (yozlaşmaya-FB) yol açar korkusuyla, kendiliğinden yasak etti. Ömer bin Hasin diyor ki, (Mut'a nikahı yapardık. Ayet ve hadis ile hiç yasak edilmedi). (Hz. Ömer'in oğlu) Abdullah diyor ki, (Resulullah'ın sünneti, babamın sözüyle değiştirilemez). Her şey aslında mübahtır. Yasak olmaları için ayet ve hadis lazımdır."[45]

Şii alimlere göre sabit evlilikle geçici olanı (Mut'a) arasındaki, toplumsal konumun dışındaki, tek fark süresidir. Çünkü kadın, geçici olarak evlenmiş bile olsa, sabit evliliklerdeki bütün haklardan yararlanabiliyor. Bu evlilikten doğan çocuklar da, sabit evlilikten doğan çocukların bütün yasal olanak ve haklarından yararlanabiliyorlar. Tek fark şudur: Kadın, geçici süresinden sonra miras haklarından yararlanamaz. Mut'a evliliği bitince erkek, kadına bakmakla (yi-

42- age, s. 182.
43- age, s. 183-184.
44- age, s. 184.
45- Murteza, Hüsniye adlı kitaptan aktaran Ahmed Faruk, Eshab-ı Kirâm, İhlas Yayıncılık, 1986, s. 129.

yecek, giyecek ve barınma vs) yükümlü olmaz. Ancak Mut'a nikahı, kadının iffetini korur ve günaha girmesini engeller. Fahişelik için varolan nedenler ortadan kalktığı gibi; evlenemeyen erkekler ya da düzenli bir evlilik yapamayanlar (tüccar, turist, öğrenci, asker vs) cinsel ihtiyaçlarını gerçekçi biçimde giderebiliyorlar.[46]

Sünni tefsirciler ise buna karşı çıkarlar. Onlara göre, Nisa süresi 24. ayetinde "istimta ettiğiniz kadınların ecrini (ücret/hak-FB) veriniz" hükmü Mut'a nikahı için değil, sabit evlilik için aldığınız kadınlara mehrini (başlık) veriniz anlamındadır. Bu ayet Mut'a nikahının mübah olduğunu göstermiyor. Çünkü önce mübahtı, sonrada yasaklandı. İslamiyette belli bir süre için nikah yapmak yoktur. Dolayısıyla Mut'a nikahı batıldır.[47]

Sunni kesim, kanıt olarak Hz. Ali ve Rebi bin Meysere'nin şu sözlerini öne sürmekteler: "Hayberi fethettiğimiz zaman, Resulullah, Mut'a nikahını yasakladı."[48] Ancak bu, Mut'a nikahının sürekli olarak yasaklandığı anlamına gelmez. Çünkü o an için yasaklanmış bir davranış tarzı idi. Belki de Muhammed, Hayber'de yoğun olarak bulunan Hıristiyan ve Yahudi kadınlarla müslüman erkeklerin cinsel ilişki kurmasını (cengaverlikleri ve kararlılıkları bozulur, İslam düşmanlarına karşı daha hoşgörülü davranılır, müslüman kadınlar yerine bu gayri müslim kadınlar alınır veya gerçekten de bu kadınlara zulmedilir gibi kaygılarla) istemiyordu.

Çok Kadınla Evlenme Geleneği

Kandaş toplumun bozulup sınıflı toplumların doğuşuyla birlikte, özellikle Doğu toplumlarında çok kadınla evlenmek bir gelenek halini almıştı. Çünkü çok kadına sahip olmak, erkekliğin simgesine dönüştürülen güçlülük ve büyüklük demekti. Daha doğrusu erkek egemen sınıflı toplumda iktidar olmak demek, aynı zamanda kadına da sahip olup onunla

46- Seyid M.R. Musawi Lari, age. s. 182-183.
47 Beydavi Tefsiri ve bunun kenar notu Şeyhzade Tefsiri.
48- Burhaneddin-i Mergini; Hidaye kitabı şerhi İnaye'den aktaran Ahmed Faruk, age. s. 129. Ayrıca Rebi bin Meysere, aynı rivayetinde Mut'a nikahının üç gün için Hayber'de helal olduğunu söylüyor.

tahakküm ilişkileri içine girmek demekti. Yöneten ve yönetilenler sözkonusuydu burada.

Bu nedenle Allah'ın peygamberleri ve onların kutsal kitapları (özellikle de İbrani dinler denilen Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet'de-FB) benzer hukuku getirmiş; çok karıyla evlenmeyi meşru kılmıştı.[49] Yine Doğulu toplumlardan Çin'de Li-Ki Hukuku, her erkeğe 130'a kadar kadına sahip olma hakkı tanıyordu. İsrail'de (Hz. Süleyman, ve Hz. Davud dönemlerindeki eski İsrail-FB) bir erkek, yüzlerce kadına sahip olabiliyordu. Avrupa'da Charlemagne'nin 400 karısı varken, İran geleneğinde Ardeşir Babeka'nın karılarının sayısı da bu kadardı. Ne Tevrat ne de İncil, bu çok karılı evlenme geleneğini yasaklayamadı. Kilise uzun uğraşlardan sonra, 8. yüzyılın sonunda diğer bütün karıları boşamaya zorlayan bir genelge yayınladı.[50]

İslam öncesi Arap toplumunda çok kadınla evlilik (polygamy) sınırsız denilecek biçimde uygulanıyordu. Ayrıca yozlaşmış ve nezaketsiz bir uygulamaya dönüşmüştü bu. Öyle ki bir erkek, haremine istediği kadar kadın alabilirdi ve bu kadınların hiçbir hakları yoktu.[51]

Bu gelenek İslam toplumuna da sınırlı olarak geçmiştir. Örneğin ilk İslam devletinin kurulduğu Medine döneminde, çok evliliğe herhangi bir sınırlama getirilmemişti. Örneğin Kays bin Haris adlı bir müslümanın sekiz, Sakif kabilesinden Gaylan bin Seleme adlı diğerinin ise on karısı vardı. İslam devleti, izleyen yıllarda çok karı alma sayısına sınır koyup dört kadınla evlenmeyi azami sınır olarak belirleyince Muhammed, adı geçen çok kadınlı iki müslümana, karılarından dört tanesini beğenip nikahlamayı; diğerlerini boşamayı emretmişti.[51]

Fakat burada çelişkili bir nokta yatıyor. Muhammed dört kadınla evlenmeyi azami sınır olarak belirlerken, neden kendisi 15 kadınla nikahlandı? Peygamber 15 kadınla evlendi; 13'ü ile

49- Seyid M. R. Musawi Lari, age, s. 187-188.
50- age. s. 188.
51- Tirmizi, 9. Nikah, 33.

zifafa girdi. Hatice'nin ölümünden sonra, bakire kız olarak Hz. Ebubekir'in kızı Aişe ile nişanlandığı günün ertesinde Sevde adlı dul bir kadınla nişanlanmış oldu. Her ikisine dünür giden kadın da aynıdır ve işi aynı günde kotarmıştı. Hz. Muhammed gün ya da saat hesabına göre Aişe ile daha önce nişanlanmasına rağmen, çok küçük olduğu için (altı yaşındaydı ve nişanlandığında salıncakta sallanıyordu-FB) Sevde ile daha önce evlenmişti. Aişe dokuz yaşına geldikten sonra evlilik gerçekleşti. Peygamber'in üçüncü eşi Hz. Ömer'in kıza *Hafsa*'dır (ki daha önce Hüneys adlı biriyle evliydi). Dördüncüsü ise *Ümmü Seleme* diye bilinen asıl adı Hind olan ve daha önce Ebu Seleme adlı bir müslümanın ölümünden sonra dul kalan bir kadındı. [35]

Burada iki nokta göze çarpıyor: Bir; Muhammed'in Ebubekir kızı Aişe ve Ömer kızı Hafsa ile evlilikleri, daha çok siyasi evliliklerdir. Aslında Muhammed'in hemen bütün evlilikleri, bir kabileyi ya da önemli bir şahsiyeti yanına çekmek, onunla bir çeşit siyasi/toplumsal ittifak yapmak amacıyla gerçekleşmiş olup; insanlık tarihin-deki siyasetlerde gelenek halini almış bir evlilik türüdür. Günümüz doğu toplumlarında hâlâ sürmektedir. Gerçi Muhammed, Hz. Aişe'yi çok sevmiş ve göğsünde can verecek kadar ona bağlı kalmış, kendi deyimiyle "Şukeyra' (sarışın/kumral)sına, hiç kimseyi değişmemiştir." Ama bu evliliğin bir çeşit siyaset olduğu gerçeği de yadsınamaz. İki, genelde bir müslüman, süt kardeşi olan müslümanın karısını almayıp mekruh (haram değilse bile) sayarken; Muhammed, çok sevdiği ve süt kardeşi ve teyzesi oğlu olan Ebu Seleme'nin (Uhud savaşında öldü) eşi Ümmü Seleme'yi kendisine nikahladı.[53] Beşinci evlilik yine bir dul olan *Cüveyre* ile gerçekleşti. Cüveyre aynı zamanda bir savaş esiri olup, ganimet bölüşümünde Muhammed'in payına düşmüştü. Altıncı evlilik yine bir dul olan *Ümmü Habibe* ile gerçekleşti. Kocası hıristiyan olunca eşinden boşanıp dul kalınca, Muhammed onu kendisine nikahladı. Yedincisi, Muhammed'in oğulluğu ve azadlısı Zeyd'in daha önce evlenip, bir Kur'an aye-

52- Taberi, age. IV/ 834-836.
53- age, s. 840.
54- Ahzab suresi, 37. ayet.

ti[54] gereğince boşadığı Zeyneb iledir. Sekizincisi, Hayber fethinde esir alınan ve daha önce iki kocayla evli bulunan Safiyye adlı kadın ile olan evliliktir ki, Peygamber tutsakları yoklarken Safiyye'nin üzerine rida (sahiplik örtüsü) sını atıp onu kendisine ayırmıştır. Muhammed'in dokuzuncu eşi, yine bir dul olan Meymune'dir. Peygamber'in ilk eşi Hatice dışında, buraya kadar adı anılan eşlerinin tümü de Muhammed'in ölümünde sağ idiler. Onuncu nikahlısı Neşat adlı bir kadın olup, Muhammed ile zifafa girmeden önce öldü. Onbirincisi Yahudi Beni Kurayza kabilesinin müttefiki Gifar boyundan Amr'ın kızı Şenba'dır. Şenba, Muhammed tarafından nikaha alındığında, Peygamberin çok sevdiği İbrahim adlı oğlu ölünce, Muhammed için, "O Allah elçisi ve sevdiği kulu olsaydı, oğlu ölmezdi" diye sert biçimde konuştuğunda (çünkü abilesi, Beni Kurayza kabilesiyle birlikte sert bir biçimde cezalandırılmıştı ve bu yüzden acılıydı-FB), peygamber Şenba'yı hemen boşadı.[55]

Onikinci kadının adı Ğaziyye idi. Peygamber, Ğaziyye'nin vücut güzelliğinin namını çok işitmiş; bir dünür göndererek kadını isteyip nikahlamıştı. Ancak kadın zifaf gecesi Muhammed'e "Sana evlenmem konusunda fikrim sorulmadı, seninle evlenmek istemiyorum" diye redddedince, peygamber de kendisini boşamıştı.[56]

Onüçüncü karısı olan Esma ise, gerdek gecesi bedeninde görülen beyaz lekeler ve yaşlı olması nedeniyle Muhammed'in hoşuna gitmemiş; masrafları karşılanarak babasının evine gönderilmişti.[57] Burada da bir çelişki var: Çünkü bizzat Peygamber "Her kim ki bir kadınla yalnız güzelliği için evlenirse aradığını bulamaz... Bu nedenle kendinize güzelliği yalnız iman güzelliği ve zenginliği yaşama temizliği olan bir eş arayın..."[58] derken, öte yandan bedeninin güzelliği için aldığı Esma yaşlı ve çirkin çıkınca onu boşamıştı.Bütün erkekleri katledilen Yahudi Beni Kurayza kabilesinin mallarından alan ganimetlerden biri olan Reyhane adlı adın, Muhammed'in on-

55- Taberi, age. c. V/844.
56- age, s. 844.
57- age, s. 845.
58- Vessail, c. 3. s. 6'dan aktaran Seyid M. R. Musawi Lari, age. 161.

beşinci karısı olur. Mısır'dan Muhammed'e armağan edilen cariye Marya ise İbrahim adlı bir oğlan çocuğu doğurmuş olduğundan, bir süre peygamberin gözdesi oluvermişti. Bu yüzden de peygamber eşlerinin kıskançlıklarına hedef olmuş; her kadın ait olduğu sınıfa göre cariye (köle) Marya'yı aşağılamıştı. Muhammed bile, Marya'ya "yüz veriyor" diye karıları tarafından şu ya da bu biçimde eleştirilmişti.

Muhammed, evlenmek istediği bir kadının dininden dönmediğini görünce, ondan vazgeçmişti. Yine evlenmek isteyip de vazgeçtikleri arasında; çirkin olan bir kadın, önce Muhammed ile evlenmeye söz verip sonradan kabilesinin etkisiyle bu sözünden vazgeçen bir kadın, zifafa girmeden ölen bir kadın vs. daha vardır.[59]

Boşanmalar

İslam öncesi toplumda kadınla erkeğin ayrılmaları dört türlüydü.

a) *Talak*: Erkeğin karısını boşayıp reddetmesidir. Sınırı yoktur. Böyle denilmesine rağmen, bir erkeğin karısını üst üste üç kez boşayıp evlenebileceği yolunda bir rivayet vardır.[60] Benzer rivayetler kadının boşanma sonrası İddet (boşandığı erkekten gebe kalmadığının anlaşılması için geçerli olan süre ki; bu islam öncesinde bir yıl, İslam'da dört ay olarak saptanmıştı.FB) konusu için de geçerli. Sözgelimi kocası ölen kadının *Iddet* için bir yıl beklediği söylenirken, öte yandan ölen ya da boşanan kadının başka erkekle evlendikten sonra, bir önceki kocasının çocuğunu ikinci kocasının evinde doğurduğuna ilişkin rivayetler de bulunur.[61]

b) *Hul*: Kadının belirli bir mal karşılığında kocasından boşanmasıdır. Taraflar anlaşırlarsa boşanma gerçekleşir.

c) İla: Erkeğin karısıyla cinsel ilişki kurmaması için yemin etmesidir. Bu yeminin süresi bir ila iki yıl arasında değişir. Erkek bu süre zarfında kadına yaklaşmamışsa, boşanma gerçekleşir.

59- Taberi, age, s. 847-848.
60-Çeşitli rivayetler için bakınız. Dr. Mücteba Uğur ve Prof. Neşet Çağatay age'ler.
61- El Muhabber, 338.

d) Zıhar: Erkek kadına, "sen bana anam gibisin" der, tabu sayılan yakın akrabalarla tabu sayılan cinsel ilişki yasağı devreye girmiş olur ki, bu sözden sonra kadın boşanmış sayılır.[62]

İslamiyet, boşanmaya daha bir çeki düzen vermiş, özellikle de kadın lehine bazı olumlu düzenlemeler yapmışsa da (miras, nafaka, çocuğun nesebi vs.) yukarıda sayılan boşanma ya da ayrılma yöntemlerini, genel çerçevesiyle ele almıştır. Ama İla ve Zihar gibi yöntemlerle, erkeğin karısına geri dönmesinin yollarını açmıştır (Hülle gibi). Yine İslam, boşanma konusunda, "kadın ile erkek arasında (Allah için adaletli davranacak) iki şahit tutmalarını" emrediyor. Ayrıca kadına da boşanma hakkı tanıyor[63].

Görüldüğü gibi Cahiliye toplumunda özel mülkiyetin henüz oturmadığı ve sınıflı topluma geçişin sancılarının yaşandığı istikrarsızlık ortamında, aile ilişkileri de oturmamıştı. İslam, sınıflı topluma ve onun üst yapısı olan devlete geçişin yönetsel tescili olduğundan aileye de istikrar kazandırmak için, şunu açıkladı: "Evleniniz, fakat kadınlarınızı boşamayınız! Çünkü boşanma Allah'ın tahtını titretir."[64] Buradaki "Allah'ın tahtı" denilen şey, İslam'ın temelleridir. Çünkü sınıflı toplumlarda aile devletin, düzenin ve toplumun temelidir. Bu temel, özel mülkiyet zemininde gelişip sağlamlaşmıştır. Özel mülkiyet ise sınıflı toplumun adaletinin esası olduğuna (ya da tersi) göre, bu temelin sarsılması sınıflı toplumlarda kıyamet yerine geçer.

Fahişelik

Her toplumda olduğu gibi, sınıflı topluma geçişle birlikte Arap kavimlerinde de fahişelik yaygındı. Sümer kavimlerinde fahişenin yüzü örtülürdü.[65] Kadının yüzünü peçeleme adeti buradan gelmiş olabilir mi diye düşünüyor insan.

Hicaz bölgesinde ise fahişelik, kandaş toplumdaki bir geleneğin yozlaşmasından kaynaklanmış olabilir. Şöyle ki; birçok erkek biraraya gelerek, bir kadınla komünal cinsel bir

62- Buhari, Talak, 6/175.
63- Talak suresi, 2. ayet; Nisa suresi, 128. ayet.
64- Vessail, 3/144'ten aktaran Seyid M. R. Musawi Lari, age, s. 172.
65- El Hayat gazetesi, 11 Şubat 1993.

hayat yaşardı. Kadınlar genel olmayı kabullendiklerinden bu duruma engel olmadıkları gibi, kendilerinin böyle olduğunu belirleyen bir işaret (bez parçası, çaput, tül) asarlardı kapılarına. O erkeklerden hangisi olursa olsun, sözkonusu kadınla istediği zaman cinsel ilişki kurardı. Kadın gebe kaldığı anda (kaif) adı verilen soy-sop (nesep) belirleyen bir hakem çağrılırdı. Bu bilirkişi doğan çocuğun eşkalini inceler ve kadınla yatıp kalkan erkeklerden birine nisbet ederdi.Bu karardan sonra, çocuk artık ait olduğu erkeğin evladı olur; onun soyunu ve ismini alırdı. Kendisine çocuk nisbet edilen erkek, buna karşı koyamazdı. Ancak İslam'ın ilk dönemlerinde özellikle Yemen taraflarında varlığını sürdüren bu gelenek yüzünden (çocuğun kendisine ait olduğu söylenen erkek kimi zaman hükmü kesinlikle reddederdi) bazı sorunlar çıkmış; Yemen'e yönetici ve kadı gönderilen Hz. Ali, çocuğa sahip çıkmayan üç erkek arasında kur'a çekerek sorunu çözümlemişti.[66]

İslam öncesi Arap toplumunda, kadının kandaş toplumdan gelen cinsel ortaklık ve özgürlük konumunu kötüye kulanan erkekler, kadınları bir meta olarak kullanabiliyor; bazı karılarıyla, çoğu zaman cariye ve odalıklarını da para karşılığında fuhuşa sürüklüyorlardı.[67]

Jules La Boum yazıyor: "İslam öncesi Araplar, zevke ve kumara dalmışlardı. İstedikleri kadar kadınla evleniyor ve ne zaman isterlerse boşuyorlardı. Dullar, onlarla evlenen veya kazançlı gördüklerini satan mirasçıların mal varlıklarının bir parçasıydı. İslam herşeyi değiştirdi."[68] İslamiyetin, kadının bu çok geri ve ezilen konumunda önemli değişiklikler yaptığını inkar edemeyiz.

Ancak bu değişiklikleri incelemeden önce, İslamiyetin fetihçi niteliğiyle birlikte, fahişeliğin boy verip serpildiğini de belirtmek gerek. Zaten sınıflı toplum olan İslam'ın bütün teorik yasaklamalara rağmen fahişeliğe son veremediğini, kimi zaman da tam tersi bir uygulamayla, söz gelimi vergi uğruna fa-

66- Dr. M. Uğur, age. s. 20; Ebu Davud, Talak, II/281.
67- Çağatay, age, s. 134.
68- Aktaran Seyid M. R. Musawi Lari, age. s. 154.

hişeliği teşvik ederek devamından yana olduğunu da görürüz.

İşte örnekleri: "Tanrı elçisi (Hz. Muhammed) Tebük sefer hazırlıkları görülürken, günün birinde Beni Selemeler'in kardeşlerinden Cidd Bin Kays'a, 'Ey Cidd, bu yıl sarışınlarla (kabile mensupları genelde sarışın ve beyaz tenli olduklarından Benu Asfar diye adlandırırlardı-FB) çarpışmayı arzu etmez misin? dediğinde, o; "Ey Resulullah, beni fitnelere katlandırma (baştan çıkarma/aklımı çelme-FB). Beni bu seferden affet. Kavmim, benim kadınlara pek düşkün olduğumu bilir. Ben sarışınların (Benu Asfar kabilesi) kadınlarını görünce sabrımın tükeneceğinden korkuyorum karşığını verdi."[69]

Reb'i bin Meysere Hayber fethini anlatıyor: "Hayber kalesini fethettiğimizde, Resulullah (sav) Mut'a nikahını üç gün helal etti. Ben, amcam ile bir kadının kapısına gittik. İkimizde de ince palto (burdan/rica) vardı. Amcamın burdanı (ince paltosu) daha güzeldi. Müslüman olmayan bir kadın kapıya çıktı. Benim paltoma ve gençliğime baktı. Amcamınkine de. Benim gençliğimi, amcamın güzel paltosuna tercih ederek beni içeri davet etti. O gece orada kaldım..."[70] Rivayete göre, müslüman erkek ile gayri müslim kadın cinsel ilişkilerinde iş sarpa sarınca, ertesi gün Muhammed Hayber fethi sırasında bir buyrukla Mut'a nikahını ve cinsel ilişkiyi yasakladığını ilan ediyor.

Hintli İslam alimlerinden Ebu-l Hasen Ali El Haseni El Nedevi yazıyor: "Peygamber tanımayan, vahy ve ilahi risalete inanmayan fetihler yüzünden müslümanlar, daha dün mücadele ettikleri Cahiliye toplumlarına döndüler. Yemek, içmek ve cinsellikten başka birşey düşünemez oldular. Fısk ve fücurda (yozlaşma ve cinsel sapkınlıkta-FB) ötekileri (kafirleri-FB) geçecek duruma geldiler. Irza tecavüz, Allah'ın mallarını israf, fuhuş ve münkerat (İslamca yasak olan herşey-FB) genelleşip yaygınlaştı..."[71]

Yine Hindistan'da 1704-1766 arasında yaşayan İslam alimlerinden Şeyh Veliyullah Dehlevi şu saptamaları yapıyor: "Ey

69- Taberi, age. s. 742.
70- Ahmed Fârûk, age. s. 130.
71- Yeniden İslama, 3. baskı, s. 92-93.

idareciler! İnsanlar birbirlerini yiyor . Açıktan şarap içiliyor, karşı gelmiyorsunuz. Zina yuvaları, meyhaneler, kumarhaneler açılıyor;engel olmuyorsunuz!..."[72]

Bir de Ortaçağ İslam hayatını ayrıntılarıyla inceleyen Ali Mazaheri'nin anlatımlarına göz atalım: "İslam yönetimindeki hemen her şehirde (Şam, Sus, Kahire vs) genelevler bulunurdu. Devlet, vergilerini veren fahişe kadınların çalışmasına izin verirdi. Bu genelevlerinin bulunduğu yerlere *Bazar-ı Harabat* adı verilirdi. Arada bir bu genelevler kapatılırdı; ama çok geçmeden yeniden açılır ve faaliyete geçerdi."[73]

Osmanlı devrinde de Şer'en kabul edilmese bile fahişelerin yaşadığı umumhane ve kerhanelerin bulunduğu zaten bir olguydu. Zina suçu için para cezası kesilen Osmanlıda, zaman zaman fahişeler toptan katlediliyordu.

İslam Kadına Ne Verdi?

İslam, siyasal bir devrim ve toplumsal bir reform hareketi olarak kadını, kabile toplumunun aşırı derecede yozlaşmış ortamından çıkardı. Kadın lehine bazı reformlar ve düzenlemeler yaptı. Bu düzenlemeleri de, Medine İslam Devleti'nin anayasası olan Kur'an'daki Nisa suresinde yoğunlaştırdı. Dikkat edilirse Nisa suresi, aynı zamanda İslam yönetiminin aile hukukunu düzenleyen bir çerçevedir.[74]

Bu arada İslam, eski toplumda çokça bulunan (müslümanların da hatırı sayılır oranda sahip oldukları) köleleri azad etme kampanyasında özellikle yavaş davrandı. Çünkü ne ilk Medine Devleti'nde ne de Mekke'nin alınıp Arabistan yarımadasında İslam egemenliğinin tamamlandığı Asr-ı Saadet denen Muhammed ve Dört Halife döneminde yeterli iş vardı. İstihdam yapılamıyordu. İnsangücü elverdiğince kullanılıyordu, ancak devlet henüz oturmadığından bürokrasi de sağlam değildi. Devletin iş yaratacak (istihdam alanları) olanakları sınırlıydı. Nitekim İslamcıların öve öve bitiremedikleri

72- Mezheplerin Doğuşu ve İçtihad Tartışması, Pınar Yayınları, 1992. s. 21.
73- A. Mazaheri, Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları, Varlık yay. 1972 s. 72-76.
74- M. El Vekil, Medine Ansiklopedisi, C. II. s. 69. Cidde. 1986.

ve "İslamın Altın Çağı, Mutluluk Dönemi" diye adlandırdıkları Asr-ı Saadet yönetiminde, iki büyük kıtlık yaşanmıştı ki, devlet çaresiz kalmıştı. İnsanlar açlıktan kırılıyordu. Mekke ve Medine, esas olarak Şam, Mısır ve Irak gibi daha verimli diyarlardan dış yardım alarak bu doğal felaketi atlatabilmişti.[75]

Özellikle kadın köleler (cariye ve odalıklar) hemen serbest bırakılmıyorlardı. Bunun ekonomik ve toplumsal açıdan üç önemli nedeni vardı. Bir; Muhammed'e göre cariyeler ve odalıklar topyekün salıverilseler, iş ve geçim imkanının olmadığı bir ortamda toplumda fahişelik yaygınlaşır ve bu, İslam'ın ahlak ilkelerini önemli oranda zedelerdi.[76] İki; İslam her ne kadar dört kadınla evlenme sınırı koymuşsa da, erkekler çok sayıda kadınla cinsel ilişki kurmak için cariye ve odalıklarını kullanabiliyorlardı. Bir yönüyle, *Hiley-i Şer'iyye* yoluyla, Cahiliye döneminin (10-20-30-100) karılı erkeği Şeriat uyarınca dört kadını nikahlayabiliyor; cariyelerle de istediği oranda gönül eğlendirebiliyordu. Zaten burada pek bağlayıcı bir kayıt olmadığı gibi, tersine cariyelerin işledikleri günahlar da özgür kadına göre daha azdı.[75] Üç; köleler kurtulmalık (özgürlük bedeli) olarak mutlaka birşey (bedel) ödemek durumunda olduklarından ya da müslümanlar her hangi bir günah/kefalet bedeli olarak kölelerini azad etmek durumunda kaldıklarından mevcut köle ve cariyelerini bir anda azad etmiyorlardı. Biraz gelir kaynağı biraz da günah rehinesi gibiydiler bunlar. Zaten Kur'an'da, köle sınıfının varlığını doğal karşılıyor, ilke olarak buna karşı çıkmıyor; ancak kölenin azad edilmesini de teşvik ediyordu. Çünkü köleci toplumdan ortaçağ tarım toplumuna geçişte en önemli işgücü köleydi. Bundan yararlanmak gerekirdi. Nitekim Cahiliye döneminde intikam almaya azmeden kişi öcünü alıncaya kadar karısıyla yatmayacağına, çalışmayacağına, şarap içmeyeceğine, koku sürüp kutsal yağ sürmeyeceğine, kısaca hayatın zevklerinden

75- Buhari, 10/24; Ahmed, Mesned. Ayrıca M. El Vekil, age. s. 172.
76- M. El Vekil, age. s. 66.
75- "Evlendiklerinde (cariyeler) zina edecek olurlarsa, onlara, hür kadınlara edilen azabın yarısı edilir. Sizden, hür mü'min kadınlarla evlenmeye güç yetiremeyen kimse, ellerindeki mü'min cariyelerinizden alsın." Nisa suresi, 25. ayet.

ve günlük yaşamdan soyutlanacağına yemin ederdi.[76] Bu da yerleşik toplumda insan gücüne dayalı tarımın felç olması anlamına geliyordu.

Ama öte yandan İslam, kadının çalışmasını teşvik eden ayetler açıklıyor, "Mümin kadınlarla mümin erkeklerin çalışmalarının (iyi amel yapanlar-FB) cennet'e gireceklerini"[77] müjdeliyordu. Bu arada birinci elden siyasal/ideolojik devrim olarak kadınları, İslamiyeti ve Arapçayı (okuma-yazma) öğrenmeye teşvik ediyor; geniş çaplı bir kampanya yürütüyordu.

Muhammed, yanındaki müslümanlardan erkek olanlarına, ya bizzat kendilerinin hanımlarına, kölelerine ve cariyelerine okuma yazma öğretmelerini ya da Şeriatça uygun görülen (kocaları tarafından kabul edilen) kişilerce, kadınlara eğitim/öğretim verilmesini öğütlüyordu. Muhammed eşi Hafsa'ya okuma yazmayı öğreten Şifa bint Abdullah adlı bir kadındı. Böylece Muhammed dönemindeki peygamber eşlerinden Aişe, Hafsa, Ümmü Seleme okuma yazma öğrendiler.[78]

Kadınlar, erkekler topluluğuna ideolojik, siyasi ve teknik eğitim veren Muhammed'den kendilerine de eğitim kursları açmasını ve burada ders vermesini isteyince, İslam önderi başlangıçta kadın/erkek eğitimini birarada yürütüyordu. Sonradan bu kurslara katılan erkek sayısında artış olunca, kadınlar için başka bir eğitim günü ayrıldı.[79]

Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemde kadınların kıyafeti, geniş yenler ve açık göğüslerle bugünkü modayı yadırgatmayacak derecede dekolte bir görünüşe sahipti.[80] Özellikle eğitim sırasında ya da erkeklerin Peygamber evinde toplandıkları sıralarda, bu dekolte giyimden tahrik olmaları nedeniyle Hz. Ömer'in uyarısı üzerine Nur suresinin 31. ve Ahzab suresinin 55. ve 59. ayetleri gereğince kadınların örtünmeleri emrolundu.

76- El Eğani, 3/105.
77- Nisa suresi, 124. ayet.
78- M. El Vekil, Medine Ansiklopedisi, c. III. s. 34-35. Belazuri'ye göre Aişe ile Hafsa Kur'an okuyabiliyorlardı ama yazı yazamıyorlardı.
79- M. El Vekil, 3/37.
80- Dr. Bahriye Üçok, İslam Tarihi: Emeviler-Abbasiler, MEB yay. 2. baskı 1983. s. 147.

Ancak peygamberin ölümünden sonra, bu ayetlere rağmen, moda hükmünü yürütmeğe koyulmuş; eski açık yakalar ve geniş kollar öylesine yaygın hale gelmişti ki, Hz. Peygamber'in eşi Aişe, "Eğer Tanrı Resulü bunların durumunu görmüş olsaydı, İsrailoğulları kadınlarında olduğu gibi onları mescide sokmazdı" demek zorunda kaldı.[81]

İslam'ın ilk çağlarında kadınlar, hem modada yenilik yapmak hem de İslamiyete aykırı düşmeyeceğini umut ettikleri için, Mısır Kıpti giysileri olan "Kubati"yi benimsediler. Bu moda ile elbiseler, vücudun güzel görünmesini sağlayan kısımları sıkıca sarardı.[82]

Ayaklarında mes veya mesin kısası ayakkabı taşırdı kadınlar. Ancak bununla da yetinilmedi. Habire modaya uyuldu. Bir süre sonra uzun elbiselerden bıkan kadınlar, kısa ve dar elbiseleri yeğlediler.

Hz. Muhammed'in güzel sesli kadınların şarkılarını dinlediği; zaman zaman el çırparak onlara eşlik ettiği söylenir. Bir kurban bayramında eşi Hz. Aişe ile birlikte def çalan iki genç cariyenin okudukları şarkı ve ezgileri dinlemekte sakınca görmemişti.[83] Bu gelenek Abbasi döneminde, özellikle II. Ömer zamanında da sürdü. O kadar ki, bir Iraklı, güzel sesinden haberdar olduğu Kaadi adlı ünlü bir Medine yöneticisinin cariyesinin sesini dinlemek için, Medine'ye giderek cariyenin sahibi Kaadi'den izin istedi. İkisi de hem çok güzel Kur'an okuyan hem de şarkı söyleyen Cariye'yi dinleyince mest oldular. Özellikle cariye sahibi Kaadi, daha önce nasıl olup da bu güzel sesten haberdar olmadığına öyle yazıklandı ki, "Beni Kabe'ye götürün, kurban edilecek kurbanım ben" diye diz üstü çöküp bağırınca, bu söz Halife Ömer Bin Abdülaziz'in kulağına kadar gitti. Halife, Kaadi adlı yöneticiye işinden el çektirdi. Bu kez Kaadi, "Halife bu cariyeyi dinlesin! Eğer kendi kendine yazıklanıp 'ben bir yük hayvanıyım" diye bağırmazsa, Halife'nin bütün karıları boş olsun!." diye itiraz edince, Halife cariye'yi dinlemeye karar verdikten sonra hayran oldu ve Kaadi'nin haklı olduğunu onayladı.[84]

81- Ali İbrahim, Nisa Lehunne Fi'l Tarih-il İslami, s. 126.
82- Dr. B. Üçok age. s. 147.
83- Sahihi Buhari Muhtasarı, III/s. 152.

Emevi ve Abbasiler Döneminde Kadın

Emevi ve Abbasi imparatorluğunda kadının toplumsal yeri bir hayli değişkenlik gösterir. Çünkü ortada siyasi bir istikrar yoktur. Sözgelimi kadınlar, Halife Kadir (991-1031) devrine kadar oldukça serbest idiler.[85] Örtünmede dini kurallara pek uyulmazdı. Örtünme dini değil, sınıfsal bir özellik taşıyordu ve çalışmayan zengin eşleri kapanıyordu genelde.[86] XI. ve XII. yüzyıllarda kadınlardan bazıları profesör, avukat, şair, tercüman, doktor ve yargıç olabiliyorlardı. Bir kısmı ise tarikat şeyhi olup; fetva verebiliyor ya da müderris olup (dini alim) öğrenci okutabiliyordu. Kadınlardan gümrükçü olanlar bile vardı.[87] Halife Mansur zamanında (754-775) amcasının iki kızı Bizans savaşına katılırken, Harun Reşid (786-809) döneminde kadınlar savaşta birliklere komutan olmuşlardı. Halife Muktedir (908-832) devrinde ise *Divan-ül Mezalim* (bir çeşit Yargıtay) başkanlığı yapmıştı kadınlar. Devlet adamları ve elçilerin kadın görevliler tarafından kabul edilmesine de rastlanırdı Abbasi döneminde. Emevi/Abbasi döneminde camilere kadın resimleri ya da genel resim asıldığı görülmüştür. Emevi Halifesi II. Velid de, birgün güzel bir cariyesine Hilafet giysilerini giydirerek, Camiye gidip İmam olarak namaz kıldırmasını istemiş; kadın da bunu yapmıştır. Halife Mütevekkil zamanında ise kadınlar, evlerinde yararlı toplantılar ve gece sohbetleri düzenleyebiliyorlardı. Harun Reşit devrinde düzenlenen şiir yarışmalarına kadınlar da katılıp dinleyicileri büyülüyorlardı.[88] I. Muaviye, Hz. Muhammed'in şairi Hassan bin Sabit'in, kızlarına şiir yoluyla övgü dizmesi ve gazel okumasını teşvik ederdi. Kadınlar Hac ziyareti/yolculuğu sırasında şairlerin kendilerine şiir yakmalarından hoşnut olurlardı. O kadar ki, Hac farzını yerine getiren kadın ve erkekler Süleyman bin Melik zamanına kadar birlikte Hac ederlerken, Halid Kasri'nin Mekke valiliği döneminde Arap şairlerden biri söyle demişti:

84- Mesudi, Muruc-u Zeheb, 5/428.
85- B. Üçok, age, s. 141.
86- Ali Mazaheri, age. s. 72.
87- age, s. 79.
88- B. Üçok, age. s. 142.

"Hac mevsimi ne hoş! Kabe ne hoş bir mescid! Hacer-ül Esved'e el uzattığımız zaman kadınlarla sıkışıp kalmak ne hoş!" Bunun üzerine Süleyman bin Abdülmelik, kadınların erkeklerle birlikte tavaf etmesini yasakladı.[89]

Hz. Ali'nin Kerbela'da katledilen oğlu Hüseyin kızı Sükeyne'nin evinde düzenlenen toplantılarda, din hukuku (fıkıh), sanat, şiir ve bilim sohbetleri yapılırdı. Talha bin Ubeydullah'ın kızı, bu tür sohbetlerde ünlüce bir isim haline gelmişti. Yine Arapların en büyük kadın şairlerinden *Hansa* da, kadınlı erkekli toplantılar düzenler; buralarda şiir okunur ve tartışmalar yapılırdı.[90]

Kadı olarak görev yapan kadınlar arasında Şuhde adlı kadının dini toplantıları bir hayli kalabalık olurdu. İslam hukukunu (fıkhını) iyi bildiği için kendisine *Fahrünnisa* (Kadınların İftiharı) adı verilirdi. Yine yargıçlık ve hadis bilgisi nedeniyle *Sitt-ül Kudat* (Yargıçlar Anası) ünvanını alan bir kadından daha söz edilir. Fıkıh ilminde ün yapan Şeyh Takiyuddin Vasiti'nin kızı da *Sitt-ül Fukaha* (Hukukçular Anası) lakabıyla anılır olmuştu.[91]

Kısaca kadınlar, Abbasilerin onuncu halifesi Mütevekkil çağına kadar görece geniş bir özgürlüğe sahiptiler. Fakat fetihler yoluyla iyice zenginleşen toplumda, kadınlar aleyhine kısıtlamalar getirilmeye başlandı. Bizans adeti olan Harem ve Harem ağalığı, II. Velid (743-744) zamanında başlamıştır.[92]

Mısır Fatimi halifelerinden Hakim (1014'te) ayakkabıcılara, kadın ayakkabısı yapmayı yasaklamıştı. Aynı zamanda kadın hamamlarını da kapattırmıştı.[93]

Fetih ve ganimet geleneğini sürdürüp yaygınlaştıran Emevi/Abbasi İslam toplumundaki ekonomik düzelme, kadınları da etkilemişti. Kadınlar daha çekici görünmenin yollarını aramaya koyuldular. Arapların "Nahire" dedikleri yüksek külahlar o çağda moda oldu.[94] Eskiden bir hayli moda olan siyah renk (Abbasiler Kerbela olayına üzüntü duyup yas tuttuklarını belirttikleri için-FB) zamanla terkedildi. Abbasiler zamanında

89- C. Zeydan, Medeniyet-i İslamiye Tarı. den aktaran B. Üçok, s. 143.
90- B. Üçok, age. 142.
91- age. 142.
92- age. s. 144.
93- Ali Mazaheri, age. s. 79.
94- B. Üçok, age. s. 147-148.

bütün İslam dünyasının gözü, bir moda merkezi olarak Bağdat'a çevrildi. Renk renk, çeşit çeşit giysiler giyiliyordu. Mısırlı kadınlar eski geleneklerden (tarihi) kaynaklanan motiflerden ilham alıp yepyeni moda çizgileri yaratıyorlardı. kahire'deki kimi manken kadınlar, Eşref Şaban medresesindeki beyaz mermerler üzerinde moda defilesi yapabiliyorlardı. XV. yüzyılda kadınlar çok masraflı ve ekonomik olmayan uzun etekli, kollu elbiseleri moda olarak benimseyince, hükümet olaya el koydu. Uzun eteklerin kesilmesini emretti.[95]

Fakat daha önce de söylediğimiz gibi, bu uzun sürmedi. Erkek egemen toplumun simgesi olan devlet yerleşip sağlamlaştıkça, iktidar erkeklerin pençesine geçiyordu. Dolayısıyla kadınlar eziliyordu. Kaldı ki fetihler yoluyla çok sayıda cariye esir alan erkekler, bu cariyelerle öylesine düşüp kalkıyorlardı ki, kendi nikahlı eşleri akıllarına bile gelmiyordu.[96]

Buna karşılık kadınlar da erkeklerini aldatmaya başladılar. Kimi kadınlar, erkeklerinin ilgisini çekebilmek için, parayla cariye satın alıp kocalarına armağan ediyordu. Bu yozlaşma erkeğe yaradı. Harem kurumu geliştirildi. "O kadar ki on yaşındaki erkek çocuk bile kapısı ve penceresi kapalı tutulan Harem'e giremez oldu."[97]

Bu durum zaten İslam devletlerinin vergi almak için izin verdiği fuhuşu iyice arttırdı. Örneğin Bağdat, Kurtuba Kahire, Fustat gibi şehirlerde, esnaftan alındığı gibi vergi alınmaya başlandı hayat kadınlarından[98] Dengesiz servet çoğalması sonucunda köle satın almak moda olup toplumsal bir üstünlük sağlama durumuna gelince, kadınlar kocalarının ilgisini çekebilmek için köle giysileri giyerek eşlerinin önünde dolaşmaya başladılar.[99] Halife Vasık bir kadın şarkıcı için o zaman büyük bir meblağ olan 10 bin altın harcayıp satın almıştı.[100] Ortaçağ İslam dünyasını araştıran Ali Mazaheri yazıyor: "Mekke'nin debdebe ve zerafet bakımından birbirleriyle rekabet eden yüksek tabakaya mensup kadınların

95- age.
96 age. s. 144.
97- Arapların Ebu'l-Alâ el Ma'arî'den (öl.1057) aktaran B. Üçok, s. 145.
98- Makrizi, Hitat, c.I. s. 89.
99- B. Üçok. age. 145.
100- Ebul Ferec Tarihi, 1/254.

geçit yapmak üzere bulundukları lüks tahtırevanları taşıyan develer sokakları istila ederlerdi."

Öte yandan Osmanlı aristokrat kadınları Batıcılık akımının moda olduğu dönemde İslam Şeriatı'na aykırı kiyafetler giyince 1726 tarihli bir ferman ile bu duruma şöyle engel olunmak istenmiştir: "İstanbul kadınlarının *Ruhsat-ı Şer'iyye'ye* (İslam Şeriatı'na) ve Kavanin-i Hikmet'e aykırı elbiseler giydikleri, bazı *yaramaz avratların* halkı saptırmak için *kefere avratlarını* (yabancı kadınları) takliden açılıp saçılarak sokaklarda dolaştıklarını, bu durumu gören namuslu ve hayalı kadınların da bu kefere (gavur) taklitçilerine özendiği..."

Yine, Lale Devri'nde kadınlar salıncaklarda erkeklerle birlikte salınıp eğlenirken bir gözlemci gözlemlerini şöyle aktarır: "Kadıncıklar salıncağa binip inerken Hubbaz yiğitler kadınları kucağına alıp salıncağa koyarken, kadınların uçkurları salıncakta meydanda hoş sada ile şarkılar çağırttığında, akılı kıt *Nisvan Taifesi* (kadınlar) mail olup kimi kocasından izinli kimi izinsiz, *Izn-i Amm*'dir (devletin resmi iznidir) diyerek seyrana gidip, zorla seyir akçesi alıp, olmazsa boşanma talep eder. Boşanma avratların elinde olup *ehl-i ırz* diyecek her mahallede beş hatun kalmadı." (Şemdanizade Süleyman Efendi, Müriyyüt-ül Tevarih, Varak 344 a-b.)

Kadın Yargıçlar ve Naibeler

İslamiyet, çeşitli bölgelerde değişik biçimlerde uygulanıyordu. Bu nedenle ve günün pratik gereksinimlerinden ötürü, kadınlar çeşitli resmi görevlerde de çalıştırılıyorlardı. Gerçi Şii mezhebinin Şehibiye kolu, kadınların da İmam (Halife) olabileceğini kabul etmişse de[101] İslam Şeriatı (Sünni) kesinlikle kadına Halifelik (devlet başkanlığı ve dini önderlik) vermez.[102]

Bununla birlikte kadınlar hükümdar olmuşlardır. Fakat bunlar daha çok ölen hükümdarın eşinin çok sevilmesi veya hükümdarın gözdesi durumundaki kadının devlet işlerini yönetmesi gibi asli ve sürekli değil, geçici iktidarlardır. Sadece

101- Bu akımın önderi Şebib, Zalim Haccac'a karşı Irak'ta cesaretle direnen eşi, Gazale'ye büyük saygı duyuyordu.
102- B. Üçok, age. s. 130.

Fatimiler ve Şii gibi daha liberal ve anaerkilliğe saygılı görüşün resmen kabul edildiği devletlerde kadın hükümdarlar bir süre için yönetimi ele almışlar. Bir keresinde de kardeşini zorla tahttan indiren Sitt-ül Mülk adlı bir Fatımi kadın hükümdarına rastlanır. Bunun dışında kadın, erkek egemen bir toplumda erkek egemenliğinin simgesi devleti yine erkek/erkeklerin gölgesinde yönetmektedir. Bu nedenle ünlü İslam uzmanı Prof. Bahriye Üçok'un bu konuyu abartması; sanki İslam kadınlara da hükümdarlık hakkı veriyormuş gibi bir izlenim vermesi, yerinde bir saptama değildir.[103]

Kadınların din alimi ve yargıç olmalarına gelince, pratikte bu türden çok sayıda kadın alime rastlanır. Hatta İbn Batuta'ya ve benzeri ünlü İslam şahsiyetlerine icazet veren müderrise, alime (kadın din öğretmenleri, alimleri) olmuştur. Şeyhani Saliha Ümmü Muhammed A. bint Muhammed, Harrani Zeyneb bint Kemaleddin, Alleme Vecihuddin torunu Ümmü Abbas bunlardandır. Ayrıca ünlü İslam tarihçilerinden Zahabi ve Abu'l Fida hadis derslerinde kadın müderrisleri dinlerlerdi. Fakat bu gelenek zamanla kaybolup gitmişti. Bütün bunlar, kadının Kadı (yargıç) olup olamayacağı yolunda tartışmalara neden olmasını önleyememişti. Sözgelimi İmam Ebu Hanife, Hanefi mezhebinin görüşünü şöyle saptar: "Tanıklıkları kabul edilen kadınlar, kadı da olabilirler" Ebu Cerir Taberi, "kadının her davada tanıklığı mümkün" diye daha genel bir hüküm getirir. Ancak Ali İbni Mürginani, Şerh-ul Feth-il Kadi adlı eserinde (1196), "Kısas ve hadd (İslamın en temel ve ağır cezaları-FB) cezalarından başka davalarda kadınlar kadılık yapabilirler"der.[104]

Kadının yargıçlığı, (Kur'an'da böyle bir nass yok) İçtihad babından ve teorik kabul ediliyor. Ama başlangıcından günümüze kadar pek pratik örneğine rastlanmamıştır. Sadece Abbasi Halifesi Muktedir zamanında Divan-ı Mezalim başkanlığına Sumayl adlı bir kadın getirilmiş (Halife yakınıydı-FB); bu kadın her cuma günü halkın şikayet dilekçelerini kabul eder; sağında solunda kadılar olduğu halde duruşmaları idare eder, karar verir ve imza atardı.[105]

103- Konunun ayrıntılı bilgileri için Dr. Bahriye Üçok'un, İslam Devletlerinde Kadın Hükümdarlar (İş Bankası Yay. 1965) ve İslam Devletlerinde Bazı Naibeler (Belleten. C. XXXI. s. 122. 1967) adlı eserlerine bakınız.
104- age.
105- age.

Bir de III. Murat devrinde Osmanlı Harem-i Hümayun kethüdası Canfeda adlı bir kadın, Erkan-ı Devlet arasına katılmıştı.[106]

Sultan Beyazid zamanında Amasya'da görülen kadın tarikat şeyhi Selamet Hatun ve İran'ın Rey şehrindeki Buveyhoğulları devletindeki Sayyıd Hatun'un naibeliği (995) ile Endülüs Hakanı naibesi Şubh adlı kadının yöneticiliği (976), İslam tarihinde birer istisna olup, esasında Alevi-Şii düşünce akımının kadına verdiği önemden kaynaklanmaktadır ki, İslamiyet ile pek ilgisi yoktur. Zaten İslam peygamberi Muhammed de buna karşıdır: İran'da II. Hüsrevperviz'in kızının tahta çıktığını duyunca, Hz. Muhammed, "Devlet işlerini bir kadının eline teslim eden kavim iflah olmaz" demiştir. [107]

Öte yandan kadınların kimi İslam devletlerinde bazı görevlere getirilmesi geleneği, İran, Bizans, eski Arap, Mısır, Moğol ve Rus (XVII. kadınlar saltanatı dönemi) geleneğinden kaynaklanmış olup, İslamiyete, özellikle Türki-İrani kökenli İslam devletlerine buralardan geçmiştir.[108]

Kadınlara bunca özgürlük tanınmasının çok önemli bir nedeni daha vardı. Özellikle Emevi ve bilhassa Abbasi döneminde, resmi İslam'a baş kaldıran çok sayıda Harici, Şii, İsmaili, Şeybi.. vs düşünce ve siyasi akımlar vardı. Bunlar kabile ve kandaş toplumun ortak mülkiyetçiliğiyle İslamiyet arasında, bir çeşit İslam kömünal hayatı kurmak istiyorlardı. Nitekim Rey kentinde Deylemiler ile Bahreyn dolaylarında Karmatiler, yaklaşık 150 yıl sürecek komünal bir hayat yaşadılar. Bunlar bütünüyle değilse bile, görece tam bir demokrasiyle yönetiliyor ve tüm özgürlüklerden yararlanıyorlardı. Kadınlar da erkeklerle eşit haklara sahipti. Bu muhalif ve özgürlükçü/eşitlikçi/komünalcı akımlar Abbasi toplumunda gizli örgütler halinde çalışıyor; hemen herkesi devlete ve mevcut düzene karşı örgütlüyorlardı. Durumlarının sarsıldığını gören Abbasi yöneticileri, kadınlar ve köleler de dahil hemen toplumun tüm kesimine geçici ve kısmi özgürlükler tanıdılar. Muhaliflerin seslerini yükseltmelerine göz yumdular. Ne zaman ki İslam kömüncüleri yenilip boz-

106- age.

107- B. Üçok, İslam Devletlerinde Kadın Hükümdarlar, age. s. 14.

108- age. Giriş Bölümü. Kaldı ki, araştırmacı C. Barthelemae, Sasani devletinde Kadın Hukuku adlı eserinde, "Sasani devletinde kadın hukukunun gösterdiği gelişme, bu devletin yıkılması ve halkın İslamiyeti kabul etmesinden sonra engellendi..." diyor. Ve bu saptamaya "haksız" diyen Bahriye Üçok ne yazık ki baştakendisi haksızlık ediyor.

guna uğradı. O zaman verilen özgürlükler geri alındı.[109]

İşte Bahriye Üçok'un, Ortaçağ toplumunda kadınlara tanınan görece kısmi ve geçici özgürlüğüne örnekler vermesi bu adımlar sayesinde olmuştur. Ancak sayın Üçok'un, bu örnekleri, İslamiyete yani İslam Şeriatı'na maletmesi yanlıştır. Çünkü tarihi olgularla bağdaşmamaktır.

İslam'da bir müslüman erkek dinden dönmüş ya da zaten kafir olan bir kadınla nihaklanamaz. Benzer biçimde bir kadın da dinden dönmüş veya zaten müslüman olmayan bir erkekle evlenemez. Her iki durumda da eğer evliyseler boşanmaları gerekir. Kaldı ki, kadının çocuğu müslüman kabul edilip elinden alınır. Kadın eğer müslüman iken gebe ise ve o sırada dinden dönmüşse, bu durumda da (kimi tefsircilere ve fıkıhçılara göre) doğurduktan sonra çocuğu elinden alınarak müslüman olan yakınlarına verilir.

Öte yandan Suriyeli Müslüman Kardeşler örgütünün teorisyenlerinden bir İslamcı'nın kadına devlet başkanlığının verilmemesini gerekçelendirmesi pek inandırıcı olmamaktadır: "Kadına devlet başkanlığı verilmemesi, sanıldığı gibi kadının siyasi hürriyetini elinden almak ve tartaklamak ya da onun insani değerini yaralamak için değil; sadece yüce başkanın devletteki birçok işlerin arasındaki düzeni ve sistemi oturtması bakımından düşünülen bir olgudur"[110]

Kadın neden ev işlerinde kalmalıymış? Aynı yazara göre şundan: "İslam Şeriatı, bir müslümanın kitap ehli bir kadınla evli olduğu zaman, kadının kendi dinine dair vazifelerini rahatlıkla yapabilmesi için, erkeğe sahayı geniş tutmuştur."[111]

Yine, "hicab (örtünme) kadının ev işlerini en iyi şekilde yapmasını sağlar.[112] Kısas hükmünde neden bir kadının diyeti bir erkeğinkinin yarısıdır? "Çünkü evin reisi erkektir. Geçimi o sağlar. Bu yüzden erkeğin öldürülmesi sonucunda kadın ve çocukların uğradığı zarar, kadının öldürülmesi sonucu ailenin uğrayacağı kayıptan çok daha önem idir. Bu yüzden, öldürülen erkeğin kan bedeli (ya da diyeti) kadınınkinin iki katıdır."[113]

İşte İslam'ın kadın ile olan hikayesi de budur!

109- Ali Mazaheri, age.s. 113-120.
110- Ramazan El Buti, İslam Toplumunun Oluşumu, Şura yay. s. 229.
111- age. s.230.
112- age. s. 238.
113- age.

XIII
CENNET KAVRAMI VE İSLAM'DA CENNET

Cennet, kandaş toplum örgütlenmesinin bozulmasından bu yana, insanlığın sürekli yakalamaya çalıştığı en eski ütopyalardan biridir. Kavramın amacı, toplumsal anlamda, insanlığı sonsuz mutluluğa ulaştırmanın yol ve yöntemlerini göstermektir. Eski Yunan düşünürleri (Eflatun), İslam düşünürleri (İbn Tufeyl), Batılı düşünürler (Thomas More), bu alanda çeşitli düşünce düzenlemeleri üzerinde çalışmışlardır.

1. Mistik anlamda cennet, yaşanan ortamın belirlediği özlem ve düşlerin ürünüdür. Örneğin, ekvatoral bölgelerde oturan toplumların cenneti, serin, soğuk buzullardır. Eskimolar gibi soğuk bölgelerde yaşayanlar, yerkürenin ortasında sıcak, terletici, kaynar suları bol bir cennet düşünürler. İslam cenneti ise, Muhammed zamanında, bedevi çöl aşiretlerinin, kendi doğal çevrelerinde sürekli ya da hiç tadamadıkları nimetlerle dolu bir zenginlik ve bereket alemidir; aristokratça bir eğlence ve tembellik sarayı.

2. Cennet, sadece bir topluma özgü, tek aşamalı ve tek bir kişinin düş ürününden ibaret değildir: daha önceki dinlerden ve toplumların geleneklerinden, mistik düşlerinden, gerçek olgulardan oluşmuş birikimleri de içerir. Bu yüzden, ütopik ya da mistik düş gücünün verileri olarak cennet, bütün din önderlerinde aynı ruhu taşır; yalnız İslamda değil, bir ahret (mistik öte dünya) yaşamını savunmuş bütün kitaplı, kitapsız dinlerde benzer dekorlarla betimlenir. Brahman cennetinde (Swarga) Apsaras denilen dilber periler vardır. Taocu rahiplere göre birçok cennet vardır; bunlarda cinler, periler, hayvanlar ve insanlar birlikte yaşarlar.

3. Kitaplı dinler olarak bilinen Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlıkta cennet tanımları ve dekorları, tarihsel evrimlere göre nicel değişmeler göstermekle birlikte birbirlerine çok benzerler. Örneğin: Kabalacalığa (anlaşılmazlığa) göre; salih kişiler, başlarında taç, oturacaklar, tanrısal parıltıyı sevinçle seyredeceklerdir. Talmud'da tanımlanan cennet ise, yedi bölümdür. Cennetin iç dekoru üzerine, XIII. yy'da yazılmış Haham belgelerinde ayrıntılı bilgiler görürüz. Bu belgelere göre, cennette nehirler, binbir türlü çiçekler, bal ve süt akan ırmaklar, değerli taşlardan yapılmış nesneler, insanların yaşa göre (çocuklar, gençler, yaşlılar) eğlendikleri yerler, özel şaraplar vardır.[1] İncil'de ise, cennet tanımının en ayrıntılı örneğini Yohanna'nın Rüyası'nda görmek mümkündür. Bu bağlamda, İslam, cennet kavramını Talmud'dan almıştır. Peygamberin müminlere vaad ettiği "Cennet", aynı mistik düşgücünün tasarımlarını asla aşmış değildir.

4. İslam cennetinde yüz ayrı kat vardır.[2] Firdevs, Me'va, Adn, Naim. Kimine göre, cennetlerin birincisi yedinci gök katında İlliyin ceneti,[3] kimine göre Firdevs, kimine göre El Hayevan adlı cennettir. İslam cennetinde neler var? Talmud'da daha önce andığımız, ağaçtan, çiçeğe, baldan süte, perilerden hurilere, elmastan altına kadar her türlü değerli şey, yani, maddi ve manevi her çeşit tanrısal nimet. Ancak, bu maddi nimetler de, manevileştirilmiş maddi nimetlerdir.[4]

Allah, cennetlik kişilere, (erkek, kadın), altlarından ırmaklar akan bahçeler, çeşit çeşit yemişler, silinmez gölgeler, pınarlar, sabah akşam "rızk"ları, altın bilezikler, inciler, ipek giysiler verecektir.[5] Ve Allah, erkeklere, "iri gözlü, beyaz tenli dilberler",[6] "gözleri sadece kocalarına dikilmiş ve kocalarından önce hiçbir insan ve cinin dokunmadığı temiz kadınlar"[7], "etraflarında

1- Cemil Sena, Hz. Muhammed'in Felsefesi, s. 137-138.
2- A. Rıza Demircan, İslam'a Göre Cinsel Hayat. 2. cilt, s. 273.
3- Cemil Sena, age. s. 134.
4- A. Rıza Demircan, age. s. 273.
5- Vâkıa suresi (10-38).
6- Rahman (74) ayrıca Hadis. İ. Macce K. Zühd 39/4333.
7- Rahman (74)
* Ali Rıza Demircan özellikle bu ifadeyi "ölümsüz gençler!.." olarak çevirerek esas anlamı gözardıetmektedir. (S.E.). Anlam bütünlüğü için bkz. Cemil Sena (age) 133.

küpeli oğlan'ların" (sübyan, gılman ya da vıldanu muhalledun) bulunduğu tahtlar, tat kaynağı şaraplar, süzme bal akan ırmaklar, Main şarabıyla tıkabasa küpler,[8] kuş etleri, saklı inciler örneği altın kakmalı çadırlar, beyaz bacaklı, yumurta zarı inceliğinde beyaz tenli,[9] öylesine cilveli, edalı, memeleri turunç, herdem bakire,[10] saydam giysiler içinde "dilber, huriler ya da kadınlar bahşedecektir. Erkeklere vaat edilen kadın sayısı, en alt derecedeki cennetlik için seksen bin hizmetçi ve hanımdır. Erkek, hepsiyle cinsel ilişkide bulunabilecektir.[11] Cinsel ilişkiden sonra erkeklik organı inmeyecek; kendisinde yüz erkek gücü bulunacak; kişi, sürekli olarak otuz üç yaşında kalacaktır."[12]

Dikkat edilirse, İslam cenneti, feodal toplumdaki erkek üstünlüğünün değişmez simgesini vurgulamaktadır. Cennette hükümdar, üstün, ve nimetlerden aslan payını alacak olan kişi, yine erkek olacaktır. Dolayısıyla, özlemler ve fantezilere batmış doyumsuzluğun getirdiği her türlü istek, erkeklerin eğilimlerine göre düzenlenmiştir. Cennet, erkekler için bir kösnü, eğlence ve ebedi sağlık yurdudur. Kızıl derili, melez ya da zenci kadına yer yoktur orda.

Mümin kadınlar, ahret kadınlarından daha üstün, işveli, ama erkeklerine şükredici olacaklar; tenlerini saklamayan saydam giysiler içinde (kapalılığa tepki, FB), her dem bakire, cinsel organları acımayan,[13] durumunda bulunacaklardır. Görüldüğü gibi, kadın, cennette de kurtulamamaktadır; erkeğine bağımlı; sırası geldiğinde erkeğini "memnun eden", sonra da bir kenarda oturan bir konumdadır. Dolayısıyla islam'da eşitlikten (ütopik bir evrende bile), kurtuluştan söz etmek olası değildir. Çünkü, cennet, uşak, hizmetçi (sübyan/inci) türü sınıf farklılıklarının doğurduğu öğelerden yararlanır. Ayrıca, derecelere ayrılan bir cennette, eşitlik ve ebedi kurtuluştan söz et-

8- Hadis, Et/Tac 5/416 - İ. Kesir 3/417. A. Rıza Demircan, age. s. 289.
9- A. Rıza Demircan, age, s. 283-289.
10- Vâkıa (15-24), Saffat (48).
11- A. Rıza Demircan age, s. 289-292. Ayrıca - İ. Kesir 3/425. 4/292.
12- A. Rıza Demircan, age. s. 292-296. Ayrıca Hadis M. I. Kesir3/425-433 Tırmizi-Sıfat-ıl Cenneti.
13- A. Rıza Demircan, age. s. 292.

mek, hele bu tür mistik bir düşü, "sınıfsız bir toplumla"[14] eşdeğer tutmak yersizdir.

5. Cennete kimler girer? "Birbirlerine acıyanlar"; "birçoğu saf ve bön kişiler"; "yetmiş üç fırkadan oluşacak Peygamber ümmetinden sadece biri",[15] "Allah yolunda savaşanlar"; "kalbinde bir kırat iman bulunan" ya da "zina da hırsızlık da etse, Allah'tan başka Tanrı yoktur diye birlik üzerinde bulunan", ya da "kitap ehli olanlardan iman edip [İslam'a FB.] sakınanlar"..[16] Görüldüğü gibi, cennete girmenin normları günübirlik, İslamlığın gelişme aşamalarına göre değişebilen, dahası, öbür dinlerin ölçütlerini kabul etmeyen; buna karşılık kendi ölçülerini dayatan türdendir. Ayrıca, bu ölçüler birbirleriyle çelişirler ve keyfidirler. Örneğin, "Allah'a kavuşmayı (kişi) sevmezse Allah da ona kavuşmayı sevmez"[17] ya da "Allah istediğini doğru yola iletir ve cennete gönderir"; "yetmiş fırkadan bir ümmetin cennete girebilmesi" gibi.

Ütopyaları, cennet kavramı da dahil olmak üzere, "yaşanan toplumun haksızlıklarına, zulümlerine, yabancılaşmalara birer eleştiri, arayış, birer isyan" olarak anlarsak;[19] İslam cennetinde vaat edilen bütün şeyleri, İslam'ın gerçekleştiremediği her türlü toplumsal iyiliğin, önleyemediği her türlü toplumsal kaynaklı kötülüğün, haksızlığın, adaletsizliğin ve eşitsizliğin bir bilançosu olarak değerlendirmek gerek. Hem de bazı düşünür geçinenlerin bütün savlarına ve övünmelerine karşın. Hele hele, İslam cennetinde erkeğin saltanatını katmerleştiren, sınıf farklılıklarını iyice pekiştiren, cinsel ilişkileri (kadın/erkek/hizmetçi/cariye/sübyan, vb.) betimleyen doyumsuzluklar, cinsel açlık, şehvet düşkünlüğü vb. hiç de iyi ahlak gibi değer yargılarını tutarlı savunamadığını göstermektedir. Öne sürülen yöntemlerle, özlem duyulan, son hedef olarak yakalamaya çalışılan öz, birbiriyle çelişmektedir. Zaten çelişki, bu dünyada yasaklanmış ve cennete girmeyi önleyecek günah/

14- Cengiz Çandar, Nokta dergisi, 11.8.1985.
15- Cemil Sena, age.den nakledilen hadisler. s. 135.
16- Cemil Sena age.den nakledilen hadisler s. 135-136.
17- A. Rıza Demircan age. s. 275.
18- Bakara (271).
19- Doğu Perinçek, Gökyüzü, Ocak 1986, s. 37.

haram sayılan şeylerin (kadın, şarap, cinsellik, vb.) öte dünyada helal sayılması ve ulaşılması gereken ödül türünden hedefler olarak gösterilmesiyle o anda ortaya çıkmaktadır. Örneğin, "Cinsel hayatsız saadet düşünülemez. Özlem duyulması için, Allah cennetteki cinsel hayatı duyurmuş". "Dünyada yasakların bir kısmı cinsel hayata ilişkindir; bazı yoksunlukları içeren bu yasaklara uymanın ödülünün de cinsel nitelikte olması İlahi adalet gereğidir."[20]

"Ütopya ile gerçeklik arasındaki diyalektik, kimi zaman Tevrat'ın, İncil'in Kur'an'ın cennet betimleri olur; kitaplara yazılır...[21] Ancak biz, mistik kaynaklı ilahi emirler, ilhamlar manzumesiyle (dinsel anlamda cennet), toplumun yitmiş cennetini gerçekleştirmeye yönelik bilim-kurgu türünden düşüncelerin ya da ütopyaların birbirlerine karıştırılmaması kanısındayız. Dahası, mistik cennet ile ütopyalar arasında küçük ya da büyük oranda biçimsel benzerlik vardır; yine de, bir noktadan sonra kesin çizgilerle ayrılırlar. Şöyle ki: Bir Pithagoras, bir Thomas More ya da, Fourier'nin andıkları kaybolmuş cennet, yöntemce rasyoneldir, pozitiftir, olumludur, uygulanabilir niteliktedir. Buna karşılık mistik anlamda (dinsel cennet) dogmatik, katı ve dondurulmuş bir emirler bütünüdür. Ütopyalar, toplumsal mücadeleyi ateşleyen, kafalarda düzeni değiştirme fikrini uyandıran ideallerdir. Dinsel cennete girebilmek için edilgin, içine kapanık, figüran, dünyaya küs, herşeyden elini eteğini çekmiş, toplumsal ilerlemeye sırt çevirmiş bir insan olmak gerekir. Biri, değişen dünyada getirdiği değerlerle, öbürü ölümden sonra yani hiç gerçekleşmeyecek bir yerdedir. Bazı çok bilmiş günahkar/ermiş müslümanlar bu tür şeyleri fırsat bilip şöyle diyebilmektedirler: "Cennet kavramı bütün ideolojilerde vardır. Marksizm için de 'sınıfsız toplum' cenneti yok mudur"[22] Amaç şudur: O da cennet, bu da cennet. O halde en iyisi İslam'a dönelim, ne gerek var şu ıvır zıvır Batı ideolojilerine.

Son olarak, islam tanrıtaıumazlarından sayılan İbn Ravendi ile Batini düşünürlerinin cennet kavramlarına da değinmekte

20- A. Rıza Demircan, age. s. 282.
21- Doğu Perinçek, aynı yazı.
22- Cengiz Çandar, Nokta, 11.8.1985.

yarar var. İbn Ravendi, ayetlerde vaat edilmiş olan öte dünya saadetlerinin, maddi ve kaba lezzetlerle temsil edildiğini belirtir. Batiniler ise, cenneti bu dünyada bulabileceklerini, onu ölümden sonra aramanın doğru olmadığını ileri sürerler.

Kanımca, dinsel cennet ile ütopyalarda betimlenen yitik cennet (kandaş demokratik toplum) aynı değil, tam tersi şeylerdir. Birbirine karıştırılmamalı.

Medine Vesikası'nın eleştirisi. Mekke ve Medine toplumunun siyasi, ekonomik ve toplumsal hayatının özellikleri. Cahiliye çağında aile, ticaret, tarım ve inançlar. Kabe'nin gerçek hikayesi. Satranç oynanan cami ve mescidler. Kadın imamlar, mankenler ve fahişeler. İslamda imtiyazlı zümre ve tabakalar. Kureyş aristokrasisinin İslam'daki üstünlüğü. Halife ve Sahabelerin mal varlıkları... İslamiyete geçen Yahudi, Hıristiyan, Zerdüşt, Mecusi adetleri. İslam hukukunun yabancı kaynakları. Tarikatların sömürücü ve tahakkümcü yönleri. Şura neden başarısız? Ruhbanlık İslamın neresinde? İçtihad'ın çıkmazı nedir? İslam oryantalizminin eleştirisi.

t ü m z a m a n l a r y a y ı n c ı l ı k